

INDREK PAAVLE

**Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis
1940–1950**

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti

Kaitsmisele lubatud TÜ filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 14. oktoobril 2009. a

Juhendaja: prof. Aadu Must

Oponendid: *prof. emeritus* Enn Tarvel (Stockholmi Ülikool)
prof. Anu-Mai Kõll (Södertörni Ülikool)

Doktoritöö kaitsmine toimub 23. novembril 2009. a. kell 16.15 Tartu Ülikooli nõukogu saalis Tartus, Ülikooli 18

ISSN 1406–443X

ISBN 978–9949–19–247–2 (trükis)

ISBN 978–9949–19–248–9 (PDF)

Autoriõigus Indrek Paavle, 2009

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimus nr. 424

Võlgnen tänu oma juhendajale, prof. Aadu Mustale, kelle abi ja toetusega olen ligi 15-aastase koostöö jooksul – alates esimestest seminaritöödest kuni tänaseni – saanud alati arvestada. Siirad tänusõnad asjalike soovitude ja kõrgel professionaalsel tasemel nõuannete eest kuuluvad heale sõbrale ja kolleegile Olev Liivikule, samuti pikaajalistele kolleegidele Eesti Mälu Instituudist – Toomas Hiirole, Peeter Kaasikule, Argo Kuusikule, Meelis Maripuule, Aivar Niglasele, Eli Pilvele ja Meelis Saueaugule. Südamlik tänu abi ja koostöö eest kuulub veel paljudele kolleegidele-ajaloolastele, eriti prof. Enn Tarvelile, dr. Tõnu Tannbergile, dr. Olaf Mertelsmannile, dr. Aigi Rahi-Tammele ja Hiljar Tammelale. Nüüdseks pea kahekümne-aastase koostöö eest aitäh kõigile Eesti Riigiarhiivi ja Eesti Ajalooarhiivi abivalmis töötajatele. Suurim tänu kuulub aga minu perele – Siljale, Sigridile ja Siimule – kes kõigi nende aastate jooksul on talunud minu veidrusi, elanud koos minuga üle pingelisemaid tööperioode ning rõõmustanud üheskoos edusammude üle. Aitäh teile kõigile!

Tartus,
14. oktoobril 2009
Indrek Paavle

SISUKORD

LÜHENDID	10
SISSEJUHATUS	11
HISTORIOGRAAFIA	13
UURIMISPROBLEEM	26
ALLIKAD	29
TERMINOLOOGIAST	35
1. KOHALIKU HALDUSE SOVETISEERIMINE 1940–1941	37
1.1. OKUPATSIOON	37
1.2. KOHALIKU HALDUSE PÕHIMÕTTED EESTIS JA NSV LIIDUS	38
1.2.1. KOHALIK HALDUS EESTIS ENNE 1940. AASTAT	38
1.2.2. KOHALIK HALDUS NSV LIIDUS	39
1.3. KOHALIKU OMAVALITSUSE LIKVIDEERIMINE	42
1.4. UUTE VALLAVALITSUSTE KUJUNDAMINE	43
1.5. ÜLEMINEKUPERIOOD	50
1.6. VALLAVALITSUSEST TÄITEVKOMITEES	55
1.6.1. VALIMISTE KÜSIMUS	55
1.6.2. TÄITEVKOMITEEDE MOODUSTAMINE	57
1.6.3. TÄITEVKOMITEEDE KOOSSEISUD	59
1.6.4. TÄITEVKOMITEEDE ÜLESANDED JA TEGEVUS	63
1.6.5. TÖÖJAOTUSED	69
1.7. VALLAJUHTIDE KAADRID	71
1.7.1. KAADRIPOLIITIKA	71
1.7.2. VALLAJUHID	73
1.7.3. VALLASEKRETÄRID	77
1.7.4. MUUTUSED KAADRITE ISELOOMUS	80
1.8. EK(B)P ORGANISATSIOON VALDADES	83
1.8.1. PARTEI ORGANISEERIMISTÖÖ VALDADES	83
1.8.2. PARTEIORGANITE TEGEVUSEST VALDADES	85
1.9. NÕUKOGUDE VÕIMU LIKVIDEERIMINE JA SAKSA OKUPATSIOON	90
2. KOHALIKU HALDUSE STRUKTUUR 1944–1950	92
2.1. ETTEVALMISTUSED VÕIMU ÜLEVÕTMISEKS	92
2.2. VÕIMU ÜLEVÕTMINE	94
2.3. VALLA TÄITEVKOMITEE	100
2.4. KÜLANÕUKOGUD	105
2.5. AKTIIVI INSTITUTIONALISEERIMINE	110
2.5.1. AKTIIVI MÕISTE	110
2.5.2. ALALISED KOMISJONID	112
2.5.3. KÜLAVOLINIKUD	115
2.5.4. KOHALIKE TÖÖRAHVA SAADIKUTE NÕUKOGUDE MOODUSTAMINE	117
2.6. PARTEI ORGANISATSIOON VALDADES	119
2.6.1. PARTEIORGANISAATORID	119
2.6.2. TARTU MAAKONNA ESIMESED PARTORGID	123

2.6.3. PARTEIGRUPPIDE MOODUSTAMINE.....	125
2.6.4. PARTEI ALGORGANISATSIOONIDE MOODUSTAMINE	129
2.6.5. PARTEI VALLAKOMITEEDE MOODUSTAMINE.....	136
2.6.6. TERRITORIAALSED ALGORGANISATSIOONID VALLAKOMITEEDE MOODUSTAMISE JÄREL.....	140
2.7. VALLA LIKVIDEERIMINE.....	141
3. KOHALIKUD KAADRID 1944–1950.....	145
3.1. KAADRIPOLIITIKA	145
3.2. NOMENKLATUUR.....	146
3.2.1. VALLAJUHTIDE KOHT NOMENKLATUURIS	147
3.2.2. VALLAJUHTIDE NIMETAMISE JA VABASTAMISE MEHCHANISM.....	150
3.2.3. VALLAKOMITEE NOMENKLATUUR	152
3.3. VALLAJUHTIDE KAADRITE ISELOOMUSTUS	157
3.3.1. ALLIKAD	157
3.3.2. RAHVUS, PÄRITOLU JA KEELTEOSKUS.....	159
3.3.3. SUGU	163
3.3.4. PEREKOND.....	166
3.3.5. VANUS	168
3.3.6. HARIDUS	169
3.3.7. PARTEILISUS.....	173
3.3.8. VARASEM TEGEVUS.....	174
3.4. KAADRITE LIIKUMINE.....	175
3.4.1. LIIKUVUSE ULATUS	175
3.4.2. LIIKUVUSE PÕHJUSED ÜLDISES KAADRISTATISTIKAS.....	180
3.4.3. KAADRILIIKUMISE PÕHJUSED TARTU MAAKONNA NÄITEL	184
4. VALLA ASUTUSTE ÜLESANDED JA TEGEVUS.....	200
4.1. INSTRUEERIMISE MEETODID	200
4.2. TÄITEVKOMITEEDE ÜLESANDED	204
4.3. PARTEIORGANITE ÜLESANDED	208
4.3.1. PARTORGIDE JA ALGORGANISATSIOONIDE ÜLESANDED.....	208
4.3.2. VALLAKOMITEEDE ÜLESANDED	212
4.4. TÖÖTINGIMUSED JA PALK.....	214
4.5. TÖÖ VORMID	217
4.6. VALLA TÄITEVKOMITEE TEGEVUS.....	224
4.7. VALLA PARTEIORGANITE TEGEVUS.....	233
4.8. PÄDEVUSPIIRID JA TÖÖJAOTUS.....	254
KOHALIKU HALDUSE SOVETISEERIMINE 1940–1950: KOKKUVÕTE.....	260
1. KOHALIKU HALDUSE SOVETISEERIMINE 1940–1941	260
2. KOHALIKU HALDUSE STRUKTUUR 1944–1950	261
3. KOHALIKUD KAADRID 1944–1950	262
4. VALLA ASUTUSTE TEGEVUS 1944–1950.....	263
LÕPPJÄRELDUSED.....	264
BIBLIOGRAAFIA	268

SUMMARY. SOVIETISATION OF LOCAL ADMINISTRATION IN ESTONIA 1940–1950	281
REGISTRID	293
LISA. TARTU MAAKONNA VALDADE KAART 1939–1950	301
ELULOOKIRJELDUS	302
CURRICULUM VITAE	303

TABELID

TABEL 1. VALLAAMETNIKE PALGAD 1940–41	61
TABEL 2. VALLATÄITEVKOMITEEDE LIIKMETE VAHETUMINE 1941. AASTAL	74
TABEL 3. VALLATÄITEVKOMITEEDE KOOSSEISUD JA PALGAD 1945	104
TABEL 4. KÜLANÕUKOGU ESIMEESTE KAADRITE ISELOOMUSTUS 1945–48 ...	108
TABEL 5. PARTEI VALLA ALGORGANISATSIOONIDE ARV 1945–50	131
TABEL 6. PARTEI VALLA ALGORGANISATSIOONIDE ARV MAAKONDADES 1946–47	132
TABEL 7. PARTEI VALLAKOMITEEDE NOMENKLATUURKOHTADE ARV 01.05.1950	153
TABEL 8. VIJANDI MAAKONNA VALLAKOMITEEDE NOMENKLATUURKAADRID 01.05.1950	154
TABEL 9. EESTLASTE OSAKAAL VALLAJUHTIDEST 1944–50	160
TABEL 10. TARTU MAAKONNA VALLAPARTORGIDE RAHVUS JA PÄRITOLU 1945–50	162
TABEL 11. TARTU MAAKONNA VALLAPARTORGIDE VANUS 1945–50	168
TABEL 12. VALLAAMETNIKE HARIDUS 1944–50	170
TABEL 13. PARTEI LIIKMETE OSAKAAL VALLATÄITEVKOMITEEDES 1945–50 .	174
TABEL 14. VALLAJUHTIDE TÖÖSTAAŽ 1947–50	180
TABEL 15. VALLA PARTEIJUHTIDE VABASTAMISE PÕHJUSED 1945–47	181
TABEL 16. VALLATÄITEVKOMITEEDE LIIKMETE VABASTAMISE PÕHJUSED 1944 – MÄRTS 1947	183
TABEL 17. TARTUMA VALDADE PARTEIJUHTIDE VABASTAMISTE PÕHJUSED 1944–50	184
TABEL 18. VALLA PARTEIORGANITE JA TK KOOSOLEKUTE SAGEDUS 1946–50	222
TABEL 19. ÄKSI VALLA PARTEIORGANITE JA TK KOOSOLEKUD 1945–50	224
TABEL 20. ÄKSI VALLA TK OTSUSTE TEMAATILINE JAOTUS 1945–50	226
TABEL 21. VALLA TK TEGEVUSALAD ÄKSI VALLA 1949. A TÖÖJAOTUSE NÄITEL	232
TABEL 22. PARTEI ÄKSI VALLAKOMITEE OTSUSTE TEMAATILINE JAOTUS 1947–50	234
TABEL 23. RÕUGE VALLAPARTORGI TEGEVUS OKTOOBRI 1946	238
TABEL 24. VALLA PARTEIORGANITE TEGEVUSVALDKONNAD	241

LÜHENDID

AV	Asjadevalitsus
DOSARM	Armee Abistamise Vabatahtlik Ühing (<i>Добровольное общество содействия армии</i>)
EAA	Eesti Ajalooarhiiv
EK(b)P	Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei
ELKNÜ	Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing (<i>Komsomol</i>)
ENSV	Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
ERA	Eesti Riigiarhiiv
ERAF	Eesti Riigiarhiivi filiaal
ETKVL	Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit
GARF	Vene Föderatsiooni Riigiarhiiv
HMLP	hobu-masinariistade laenutamise punkt
IKUES	Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus
KK	keskkomitee
KN	külanõukogu
MN	Ministrite Nõukogu
MTJ	masina-traktorijaam
NKGB	Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat (<i>Народный комиссариат государственной безопасности</i>)
NKVD	Siseasjade Rahvakomissariaat (<i>Народный комиссариат внутренних дел</i>)
NSVL	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
ORURK	Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon
OSOAVIAHIM	Riigikaitse ning Lennundus- ja Keemiaalase Töö Abistamise Ühing (<i>Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству</i>)
OVT	Omavalitsuste Talitus
PAO	partei algorganisatsioon
RGASPI	Venemaa Riiklik Sotsiaal-poliitilise Ajaloo Arhiiv
RK	Rahvakomissariaat
RKN	Rahvakomissaride Nõukogu
SM	Siseministeerium
TK	täitevkomitee
TLA	Tallinna Linnaarhiiv
TSN	tööraha saadikute nõukogu
VK	vallakomitee
VNFSV	Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik
ÜK(b)P	Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei
ÜMÜ	Üleriigiline Maatööraha Ühing
ÜN	Ülemnõukogu

SISSEJUHATUS

Õigusajaloolane, Eesti Vabariigi peaminister ja presidendi ülesannete täitja Jüri Uluots kirjutas 1933. aastal: "Ei ole õiguslikku põhimõtet, mis võiks Eestis võistelda omavalitsuse ideega vanuselt, pidevuselt ja kasvatuslikult. Eesti omavalitsus on olnud nurgakiviks, millele praegune aeg tugineb."¹ Sealtpeale on omaks võetud tõdemus kohalikust omavalitsusest kui Eesti omariikluse saavutamise eeldusest ning seda tänapäeva teadlaste poolt uuesti rõhutatud. Näiteks Saksa õpetlane Wolfgang Drechsler on öelnud: "Eesti riik on ajalooliselt välja kasvanud kohalikest omavalitsustest ja eestlased on elanud kogukondlikus iseorganiseerimises kui ühiselu struktuuris sajandeid kauem peaaegu kõigist Euroopa rahvastest."² Jätkakem siinkohal veel ühe tsitaadiga Jüri Uluotsalt: "Omavalitsuse mõtet ei ole suutnud hävitada ei Rooma paavst, ei püha Rooma keiser, ei ka kohalikud vürst-piiskopid, ordumeistrid, ei Poola, Taani ja Rootsi kuningad, ei ka Vene isevalitseja keiser."³

Omavalitsuse hävitamine algas seitse aastat pärast tsiteeritud ridade kirja panemist ning stalinistlik okupatsioonirežiim tegi teoks selle, mida Jüri Uluotsa sõnul polnud suutnud ükski varasem valitseja. Sellele ongi pühendatud käesolev töö.

Kohaliku omavalitsuse hävitamine paigutub okupatsioonirežiimi kindlustamise konteksti, mille üheks eelduseks oli vanade valitsus- ja haldusstruktuuride lammutamine ning nende asemele uue süsteemi rajamine. Selle protsessi osana kuulusid ümberkujundamisele ka kohaliku halduse teostamise põhimõtted, alates kohaliku omavalitsuse likvideerimisest ning jätkates haldust teostavate institutsioonide ja organisatsioonide järkjärgulise muutmisega NSV Liidu eeskujude järgi. See protsess ongi määratletav kui kohaliku halduse sovetiseerimine. Sovetiseerimise mõiste võtsid kasutusele bolševikud ise, tähistades sellega bolševistliku valitsus- ja organisatsioonimudeli ülevõtmist mõne regiooni või maa poolt. Mittesovetliku ühiskonna muutmine sovetlikuks tähendas võimu poliitilist ülevõtmist ning majandus-, ühiskonna- ja kultuurielu ümberkorraldamist. Tänapäeval on sovetiseerimist defineeritud kui Nõukogude valitsemis- ja ühiskonnakorralduse mudeli elementide ülevõtmis-, ülekandmis- ja pealesundimisprotsessi keerulist kogumit.⁴

Kohaliku halduse sovetiseerimine algas 1940. aastal, kohe pärast Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt. Kuna kohaliku halduse teostamine põhineb haldusterritoriaalses jaotusel, sobib just 1950. aasta hästi tähistama kohaliku halduse

¹ Jüri Uluots, "Omavalitsuse tähtsus Eestis ajalooliselt seisukohalt" teoses: *Seaduse sünd: Eesti õiguse lugu*, koostanud Hando Runnel, Tartu, 2004, 56.

² Wolfgang Drechsler, "Eessõna", teoses: Peter Schöber, *Kohalik omavalitsus: tänapäevase kohaliku omavalitsuse idee*, Tallinn, 2003, 5.

³ Jüri Uluots, "Omavalitsuse tähtsus", 54.

⁴ Olaf Mertelsmann, "Sovetiseerimise mõistest" teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Tartu, 2007, 22.

sovetiseerimise lõppu. Siis likvideeriti NSV Liidu jaoks “revolutsioonieelsed” üksused – maakonnad ja vallad – ning moodustati nende asemele mujal NSV Liidus kasutusel olevad maarajoonid. 1952. aastal aset leidnud oblastite moodustamises võib näha pigem eksperimenti kui sovetiseerimise lõppakordi, sest nende eluiga jäi lühikeseks. Oblast, erinevalt rajoonist, ei olnud NSV Liidus vältimatu ja universaalne haldusüksus ning kõikides liiduvabariikides seda ka ei kasutatud.

Eesti sovetiseerimise katkestas umbes kolmeks aastaks Nõukogude okupatsiooni asemele asunud Saksa okupatsioon, aga sellegipoolest ei ole Nõukogude võimu tegevust tingimata tarvilik rõhutada kahe eraldi perioodina. Ka Saksa okupatsiooni ajal olid alles Eesti sovetiseerimise initsiaatorid ja elluviijad, NSV Liidu tagalas oli formaalselt olemas ka Eesti NSV ning seeläbi eksisteeris ka Eesti sovetiseerimise idee. Veelgi enam, tagalaperioodil astusid Eesti NSV võimuasutused konkreetseid Eesti sovetiseerimise jätkamisele suunatud samme. See pidi käivituma kohe, kui sõjasündmused teevad selle võimalikuks.

Sovetiseerimise teistele valdkondadele on nii Eesti kui teiste maade ajaloolaste poolt nüüdseks päris palju tähelepanu pööratud.⁵ Kitsamalt kohaliku halduse sovetiseerimist seni aga eraldi käsitletud pole, ehkki on olemas kõrgetasemelisi töid, mis seda probleemi lähedalt puudutavad. Samas on kohaliku tasandi sovetiseerimist nimetatud võtmeküsimuseks, mille muutis oluliseks maaelanikkonna suur osakaal rahvastikust ning režiimi raskused enda kehtestamisega maal.⁶

Käsitluse keskmes on vald kui haldusüksus ning institutsioonid, mille pädevus on piiratud ühe valla territooriumiga. 1940. aastate Eesti NSV-s olid just valla institutsioonid kohaliku halduse teostamise peamised üksused, mis domineerisid uute puhtsovetlike moodustiste (nagu külanõukogud) üle. Soovides uurida kohaliku halduse sovetiseerimist, peame me uurima valda. Eesti vald kui haldusvõimu tasand rajooni ja külanõukogu vahel oli NSV Liidu institutsionaalses süsteemis juba iseenesest unikaalne nähtus, mille ainsa täpse analoogi leiab Lätist. Seetõttu puudusid NSV Liidu riigiteaduses ja sovetiseerimise teoorias valla jaoks teooria ja praktilised eeskujud. Seetõttu oli Eesti kohaliku halduse teostamisel suur osa improvisatsioonil, mis muudab valla tasandi institutsioonides toimunu uurimisteenana eriti atraktiivseks.

⁵ Näiteks: *Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, sarjas Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae, vol. 15, koostanud Tõnu Tannberg, Tartu, 2007; Olaf Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland: von der Markt- zur Kommandowirtschaft*, Hamburg, 2006; *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*, ed. by Olaf Mertelsmann, Tartu, 2003; *Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod: Estland 1939–1953*, Hrsg. Olaf Mertelsmann, Hamburg, 2005; *Sõja ja rahu vahel. II köide, Esimene punane aasta*, Tallinn, 2009; *Estonia since 1944: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Tallinn, 2009.

⁶ David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953*, Köln, 2007, 14–15; Елена Зубкова, *Прибалтика и Кремль: 1940–1953*, Москва, 2008, 150.

HISTORIOGRAAFIA

Eesti vallakogukonna arenguloo varasemat perioodi on uurinud Jüri Uluots, August Traat ja Ene Hiio.⁷ Omariikluse kahe esimese aastakümne kohaliku omavalitsusega on tegelenud munitsipaalõiguse asjatundja Vallo Olle, kes on käsitlenud ning Eesti lugejale vahendanud ka kohaliku omavalitsuse teooriat.⁸ Tema juhendamisel on kirjutatud kohaliku omavalitsuse institutsiooni käsitlervaid üliõpilastöid, millest osa puudutavad ka institutsioonide ajalugu.⁹

Valla haldusmehhanisme Nõukogude okupatsiooni esimesel aastal (1940–41) on uurinud Eerik-Juhan Truuväli, kelle kandidaadidissertatsioonist moodustab see siiski vaid osa. Vallavalitsuste osas on piirdunud peamiselt seadusandlike raamide esitamise, uute vallavalitsuste moodustamise ja koosseisude lühikese kirjeldusega ning 1941. aasta täitevkomiteede perioodist antakse veelgi põgusam ülevaate.¹⁰ Vaatamata oma ajastuideooloogilisele surutisele pole see töö oma tähendust ajalooteaduse jaoks päriselt minetanud. Valla institutsioone on käsitletud teisteski Nõukogude perioodi töödes, aga nendel üldiselt puudub ajalooteaduslik väärtus.¹¹ Eesti NSV-s ilmunud teostest tasub ainult möödaminnes veel mainida Vilmar Ruusi raamatut, kus on lühidalt juttu ümberkorraldustest kohaliku võimu tasandil.¹²

Lühidalt on kohaliku omavalitsuse likvideerimist käsitletud Eesti pagulaste poolt koostatud koguteoses “Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas”.¹³

Pärast taasiseseisvumist käsitles seda teemat muude teemade kontekstis esimesena Jüri Ant, kes vaatles nõukogude valimiste ning täitevkomiteede moodustamise probleemi.¹⁴ Kõige põhjalikumalt on valla institutsiooni 1940.–41.

⁷ Uluots, “Omavalitsuse tähtsus”; August Traat, “Eesti vallakogukonna tekkeloost”, *Nõukogude Õigus: Juriidiline bulletin*, 3 (45), 1974, 214–219; August Traat, “Valla-reform Eestis 1866. a”, *ENSV TA Toimetised, XVII köide, Ühiskonnateadused*, 1, 1968, 11–23; August Traat, *Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini*, Tallinn, 1980; Ene Hiio, “Vallaomavalitsused ja vallaarhiivid läbi aegade” teoses: *Arhiiv riigiasutuseks Eestis ühiskonnas: artiklid*, Tartu, 1999.

⁸ Vallo Olle, *Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis, 1918.–1940. a*, Tartu, 2001; Vallo Olle, *Munitsipaalõigus: loengukonspekt*, Tallinn, 2004.

⁹ Näiteks: Karin Tenisson, *Vallasekretäri institutsioon Eesti Vabariigis: diplomitöö*, juhendaja Vallo Olle, Tartu, 1994.

¹⁰ Eerik-Juhan Truuväli, *Kodanliku riigiparaadi purustamine ning sotsialistliku riigiparaadi loomine Eestis 1940/41. aastal*, kandidaadidissertatsioon, Tartu, 1966.

¹¹ Näiteks: Erkki Rannik, *Kohalikud nõukogud Eestis aastail 1917–1919 ja 1940–1941*, kandidaadidissertatsioon, Tallinn, 1953. Piisab kui märkida, et väitekirja II ja III peatüki (vastavalt 1917–19 ja 1940–41 perioodid) 184 allikaviidetest üle poole (97) osundavad normatiivakte, 43 ajakirjandust, 23 leninismi-stalinismi klassikuid, 7 parteidokumente ja 3 kirjandust, mis arhiiviviidete osakaaluks annab ainult 6% (11 viidet).

¹² Vilmar Ruus, *Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940–41*, Tallinn, 1980.

¹³ Artur Mägi, “Eesti õiguskorra hävitamine” teoses: *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*, III köide, Stockholm, 1956, 49–62.

¹⁴ Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, Tallinn, 1999; Jüri Ant, “Nõukogude(ta) võim 1939–40 annekteeritud aladel”, *Kleio*, 10, 1994.

aasta sovetiseerimise kontekstis ja kohaliku omavalitsuse likvideerimist käsitlenud Indrek Paavle.¹⁵

Historiograafiat Eesti sõjajärgse perioodi kohta vaatlen järgnevalt üksikasjalikumalt.

Suurem osa institutsioonide ajaloo ja kohaliku halduse teemal avaldatud käsitlustest pärineb **Eesti NSV historiograafiast**. See on mõistetav, kuna teema kattub osaliselt parteiajaloo uurimisteedadega, mis oli Eesti NSV-s oli võrreldes teiste uurimisvaldkondadega eelisseisundis. Suunised parteiajaloo uurimiseks anti EK(b)P KK büroo ja isiklikult Nikolai Karotamme poolt juba esimestel sõjajärgsetel aastatel ja töö koordineerimiseks loodi 1947. aastal Partei Ajaloo Instituut.¹⁶ Kitsam huvi kohaliku halduse küsimuste ja valla institutsioonide vastu oli eelkõige seotud Nõukogude võimu saavutuste ülistamisega ning on üldjuhul äärmiselt tendentslik. Väga hoolika allikakriitika korral on osa Nõukogude Eesti historiograafiast tänaste paradigmade kontekstis siiski kasutatav. Enamikus töödest ei keskenduta valla institutsioonidele eraldi, vaid need leiavad pigem käsitlemist muude tollaste meelisteemade kontekstis, nagu partei ülesehitus, “kulakute väljatõrjumine”, kollektiviseerimine, Nõukogude võimu taastamine jm.

Esimesed mainimisväärsed tööd avaldati 1950. aastate lõpul ja 1960. aastatel.¹⁷ Selle perioodi üht peamist autorit, Partei Ajaloo Instituudi direktorit ja ortodokset parteiajaloolast Aleksandr Panksejeviti kui autoriteeti on nüri järjekindlusega tsiteeritud ja viidatud kõigi järgnevate sovetlike autorite poolt, ehkki teda kritiseeriti juba kaasaegsete ajaloolaste poolt.¹⁸ 1967. aastal avaldas Panksejev oma peateose EKP parteiehitusest sõja aastatel, mille põhjal kaitses doktoritöö. Tema kirjutatud oli ka aastaid 1946–51 käsitlev peatükk 1972. aastal ilmunud EKP ajaloos, kus ta põgusalt kirjeldab partei ülesehitust valla tasandil.¹⁹ Allikatena on Panksejev kasutanud ajakirjanduse ja Eesti NSV Teatajate kõrval ka parteidokumente, mille tundmine tähendab, et spetsiifiline faktoloogia on neis töödes üldjuhul tõene (uusi ja paremaid parteidokumente pole üldjuhul võtta ka tänasel uurijal), küll aga on tänaseks tähenduse kaotanud faktoloogia

¹⁵ Indrek Paavle, “Sovietisation of local governments in 1940–1941” in *Estonia 1940–1945*; Indrek Paavle, “Eesti vallaomavalitsuse hävitamine” teoses: *Kommunism rahvusvahelise kohtu ette: Eesti Memento Liidu ajalookonverents, 16. juuni 2007*, Tallinn, 2008.

¹⁶ Olav Kuuli, *Eesti ajaloo kirjutamisest Stalini ja Hruštovi ajal*, Tallinn, 2008, 14–17.

¹⁷ Aleksandr Panksejev, *Nõukogude võimuorganite taastamine Eestis pärast fašistlikku okupatsiooni*, Tallinn, 1958; Aleksandr Panksejev, *Eestimaa Kommunistliku Partei võitlus töölisklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest aastail 1944–1960*, Tallinn, 1961.

¹⁸ Kuuli, *Eesti ajaloo kirjutamisest*, 106.

¹⁹ Александр Панкеев, *На основе ленинских организационных принципов: (о деятельности КПЭстонии по регулированию своего количественного и качественного состава, по расстановке партийных сил в 1940–1945 гг.)*, Tallinn, 1967; *Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. 3. osa: (Juuli 1940–1958. aasta)*, Tallinn, 1972.

ümber ehitatud kirjeldused ja selgitused. Mõnevõrra arusaamatul kombel viidatakse Panksejevit (ja teisi parteiajaloolasi) tänapäevani välja, vaatamata sellele, et nende poolt kasutatud dokumendid (muudest allikatest rääkimata) on lihtsasti leitavad ja vajaksid tendentsliku kasutamise tõttu igal juhul ülelugemist.²⁰

1960. aastate teisel poolel ja 1970. aastatel tuli peale uus põlvkond ajaloolasi (Ervin Kivimaa, Feliks Kinkar, Heinrich Tiido, Ants Ruusmann, Evald Laasi), kelle tollased tööd on eelkäijate omadest mõnevõrra asjalikumad. Ilmus hulgaliselt kohalike riigivõimuorganite tegevusega või laiemalt Eesti maaelanikkonnaga seotud töid. Osa neist keskendusid parteiorganisatsioonide tegevusele mingi kindla valdkonna juhtimisel (põllumajandus, haridus jne) ning neist on tänasel uurijal enamasti vähe abi.²¹ Üldistades on neile iseloomulik suhteliselt usaldusväärne andmestik institutsioonide moodustamise ja arengu või koosseisude kohta, ka on dokumentidest üldjuhul õigesti ümber kirjutatud mitmesugune statistika, kuid institutsioonide tegevusest räägitakse väga vähe asjalikku. Institutsioonide tegevust ei ole uuritud institutsiooni-põhiselt või alt-üles, vaid ideoloogia põhiselt ja ülevalt-alla. See väljendub institutsioonide tegevuse käsitlemisel parteidirektiivide ning põhimääruste jm normatiivaktide tsitaatidega piirdumises. Ei püütagi uurida, kuidas olid asjad tegelikult. Empiirilisel tasandil on mitmed tööd heal tasemel, kuid hinnangutes korratakse neid, mida parteivõimud ise olid oma tegevusele andnud, st kritiseeritakse seda, mida kritiseeriti juba partei otsustes. Suurele osale töödest kuni Nõukogude aja lõpuni on omane, et keskendutakse (partei) otsuste õigustamisele, püüdes iga hinna eest tõestada nende õigsust. Selline käsitluslaad välistab tasakaalustatud ja asjaliku analüüsi sootuks.

Temaatilise kokkulangevuse tõttu tuleb esile tõsta TRÜ viimase NLKP ajaloo kateedri juhataja Feliks Kinkari ja Ervin Kivimaa töid. Esimene on avaldanud kõige põhjalikuma käsitluse Eesti NSV vallapartorgidest.²² Kui suuta mööda vaadata ajastuideoloogilisest sõnavahust, siis saab tema tööd mingil

²⁰ Kui Eesti ajaloolastel takistab sovetlike autorite teoste viitamist vastumeelsus neis selgelt tajutava sovetliku demagoogia suhtes, siis teiste riikide ajaloolasi need põhjused ei pruugi kammitseada. Näiteks David Feesti kõrgetasemelisele doktoritööle saab ette heita parteiajaloolaste põhjendamatult massiivset kasutamist, millele on tähelepanu juhtinud Olev Liivik. – Vt: Olev Liivik, "Eesti küla sihikindel sovetiseerimine aastatel 1944–1953", *Tuna*, 1, 2008, 136–139.

²¹ Näiteks: Feliks Kinkar, "EKP ideelis-poliitilisest kasvatustööst talurahva hulgas", *TRÜ Toimetised*, vihik 287, 1971, 70–109; Feliks Kinkar, "EKP tegevusest massilise poliitilise töö organiseerimisel maal esimesel sõjajärgsetel aastatel", *TRÜ Toimetised*, vihik 261, 1970, 78–95; Ervin Kivimaa, "EKP tegevusest esimeste kolhooside rajamisel Eesti NSV-s 1947. a", *TRÜ Toimetised*, vihik 238, 1969, 87–105; Ervin Kivimaa, "EKP tegevusest põllumajanduse kollektiviseerimise alal 1948. aastal", *TRÜ Toimetised*, vihik 261, 1970, 57–70; Ervin Kivimaa, "EKP tegevusest kolhooside organisatsioonilisel majanduslikul kindlustamisel aastail 1949–1952", *TRÜ Toimetised*, vihik 445, 1978, 36–54.

²² Feliks Kinkar, "Valla parteiorganisaatorid Eesti NSV-s", *TRÜ toimetised*, vihik 334, 1974, 43–60.

määral ka täna kasutada, sest ta on läbi töötanud hulga arhiivimaterjali ning esitab sellelt pinnalt rohkelt kaadriandmeid ja statistikat. Aga tuleb olla tähelepanelik ega tohi hetkekski minetada allikakriitilist valvsust, sest teda iseloomustab allikate selgelt valikuline kasutamine.²³ Kinkarile sekundeeris Ervin Kivimaa, kes kirjutas kõige põhjalikumalt parteiorganisatsioonide loomisest maal ning mõnevõrra ka nende tegevusest ja kohast võimustusüsteemis.²⁴

Parteiajaloo kõrval keskenduti palju sotsialistliku põllumajanduse uurimisele. Tegelikult pole tollast käsituslaadi arvesse võttes võimalik selgelt vahet teha parteiajalool ja sotsialistliku põllumajanduse või muude valdkondade ajalugudel, sisuliselt oli see kõik parteiajalugu. Piir sotsialistliku põllumajanduse ajaloo ja parteiajaloo vahel on eriti ähmane. Käesoleva töö teema kontekstis on vajalik mainida, et põllumajandust puudutavad tööd käsitlevad suuremal või vähemal määral paratamatult kohalike institutsioonide tegevust, aga institutsioonide uurijal on neist tänapäeval vähe abi. Suurest hulgast tasub esile tõsta eelkõige Evald Laasi ja Ants Ruusmanni väitekirju ning artikleid.²⁵ Uurijate poolt on kõige rohkem kiidusõnu pälvinud Ruusmanni doktoritöö, mille avaldamise tsensuur ära keelas.

Uuriti ka kohalike täitevvoimu institutsioonide tegevust, ehkki kaugelt vähemal määral kui partei omasid. Esimese selleteemalise tõsisema teadustöö

²³ Näiteks räägib Kinkar sellest, kuidas Kohila partorgi ajalehes tubli töö eest kiideti, aga ei sõnagi sellest, kuidas ta kohe pärast seda KK büroo otsusega kulakutega koos joomise pärast parteist välja visati. Teisal pajatab ta põhjalikult 200 kommunisti edukast mobiliseerimisest maale 1946. aastal, aga ei maini poole sõnagagi desertööride küsimust, ehkki on kasutatud arhiivimaterjale, mis näitavad selle küsimusega põhjalikult tegelemist parteivõimude poolt. – Kinkar, “Valla parteiorganisaatorid”, 53.

²⁴ Ervin Kivimaa, *EKP tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimisel aastail 1944–1950*, kandidaadi-dissertatsioon, Tartu, 1970; Ervin Kivimaa, “Parteioorganisatsioonide loomine ja kindlustamine Eesti külas aastail 1944–1947”, *TRÜ toimetised*, vihik 233, 1969, 86–105.

²⁵ Evald Laasi, *Eesti talumajapidamiste kollektiviseerimise ettevalmistamine ja selle teostamine aastail 1944–1949 (Võru maakonna materjalide alusel)*, dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks, Tallinn, 1966; Ants Ruusmann, *Põllumajanduse taastamine ja kollektiviseerimine Eesti NSV-s aastail 1944–1950*, dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tallinn, 1967; Ants Ruusmann, *Murranguaastad Eesti külas. Põllumajanduse taastamine ja kollektiviseerimine aastail 1944–1950*, Tallinn, 1972; A. Руусманн & Генрих Тидо, *Начало социалистических преобразований в эстонской деревне*, Tallinn, 1982 (teoses on põgusalt juttu ka kohalikest institutsioonidest ja kaadritest, nende funktsioonide kirjeldus on aga nõrk ja sovetlik); Ants Ruusmann, “Nõukogude maareformi taastamine pärast Eesti NSV vabastamist saksa fašistlikest okupantidest” teoses: Edgar Tõnurist (toimetaja), *Sotsialistliku põllumajanduse areng Nõukogude Eestis: artiklite kogumik*, Tallinn, 1976; Evald Laasi, “Esimene sõjajärgne aasta Võrumaa külas” teoses: Juhan Kahk, Evald Laasi & Ants Ruusmann (toimetajad), *Eesti talurahvas teel sotsialismile*, Tallinn, 1965; Evald Laasi, “Eesti talumajapidamiste sotsiaal-majanduslikust struktuurist aastail 1947–1948” teoses: Edgar Tõnurist (toimetaja), *Sotsialistliku põllumajanduse areng Nõukogude Eestis: artiklite kogumik*, Tallinn, 1976.

autor oli Ilmar Tamm.²⁶ Sarnaselt paljudele õigusteaduskonnas tehtud uurimustele ei kasutatud arhiiviallikaid ning töö põhines peamiselt normatiivaktide analüüsil. Töö eesmärk oli hetkeolukorra (1960. aastate) analüüs, aga kohaliku haldusaparaadi süsteemi vaadeldakse ka laiemalt ja ajaloolises perspektiivis. Huvitavam on haldusreformi otstarbekuse analüüs. Tamm väidab, et katsetused kolme-lülilise kohaliku aparaadiga (maakond – vald – külanõukogu ja oblast – rajoon – külanõukogu) ei andnud tulemusi. Kolmas lüli ei leidnud funktsioneerimisel oma kohta ning lülide vahelised suhted muutusid keeruliseks ja ähmaseks ning Tamm on seisukohal, et meie oludes on kõige otstarbekam kahe-lüliline kohalik haldusaparaat.²⁷

Teise, samuti õigusteaduskonnas kaitstud, uurimustöö autor on Aili Truuväli.²⁸ Tegu on üllatavalt (eriti kuna tegu on diplomitööga) heatasemelise uurimusega, mis tugineb märkimisväärsele hulgale arhiiviallikele, ENSV Ministrite Nõukogu ja Ülemnõukogu Presiidiumi arhiividokumentide kõrval on kasutatud Pärnumaa valdade täitevkomiteede omi. Lisaks institutsioonide loomise, struktuuri ja kaardrite kirjeldusele on selles käsitletud ka vallatäitevkomiteede tegevust. Osa lõppjäreldustest on demagoogia (näiteks väide, et kohalike nõukogude tegevuse edukust tõestavad 1948. aasta kohalike valimiste tulemused). Kokkuvõttes seab autor aga kahtluse alla ka külanõukogude ja alaliste komisjonide loomise mõttekuse 1945. aastal. Ta leiab, et need tulnuks luua hiljem, sest 1945. aastal oli täitevkomiteede kaader nõrk ja riiklike ülesannetega ülekoormatud, mistõttu külanõukogude loomine käis neile üle jõu. Alternatiiv olnuks “teiste liiduvabariikidega ühtse administratiiv-territoriaalse jaotuse kehtestamise” eesmärgil valdade täitevkomiteed ümber nimetada küla töörahva saadikute nõukogudeks.²⁹ Sama mõtet on välja pakkunud ka teised uurijad (näiteks Laasi ja Ruusmann).

Üks paremaid artikleid, kus käsitletakse ENSV kohalike riigivõimuorganite tegevust sõjajärgsetel aastatel, pärineb Eerik-Juhan Truuvälja sulest ning sisuliselt langeb see kohati kokku viimatimainitud diplomitööga.³⁰

1980. aastate lõpus orienteerusid mitmed sovetlikud ajaloolased kiiresti ümber ning ühinesid oma kogemusi ära kasutades ajaloo ümberhindamise ja -kirjutamise missiooniga. 1980. aastate lõpul ja järgmise kümnendi algul oldigi ametis peamiselt sellega ning keskenduti Eesti ajaloo tundlikele, seni olematuks vaikitud või äärmuseni võltsitud episoodidele (massirepressioonid, okupeerimine jm). Seetõttu tegeleti vähe spetsiifilise institutsioonide ajalooa. Kohaliku

²⁶ Ilmar Tamm, *Eesti NSV kohalike nõukogude haldusaparaadi kujunemiskäik ja arenguperspektiivid*, dissertatsioon juriidiliste teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tartu, 1970.

²⁷ Samas, 100, 341.

²⁸ Aili Truuväli, *Kohalikud nõukogud Eesti NSV-s (1944–1948)*, diplomitöö, Tartu, 1973.

²⁹ Samas, 131–132.

³⁰ Eerik-Juhan Truuväli, “Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse areng (1944–1953)” teoses: *Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis*, Tallinn, 1981, 105–131.

halduse ajaloost ei ilmunud aastaid peaaegu mitte midagi, riivamisi käsitles seda üksnes Jüri Ant.³¹ Välis-Eesti uurijatest on okupeeritud Eesti institutsioone teiste teemade kontekstis põgusalt puudutanud Rein Taagepera.³²

1990. aastate lõpul algatati Eesti Lähiajaloo Okupatsioonide Muuseumi koordineerimisel ja Enn Tarveli juhtimisel EKP ajaloo uurimise projekt, milles pöörati suurt tähelepanu organisatsioonilisele struktuurile ning parteikaadrite kirjeldamisele ja analüüsimisele.³³ Parteiaparaati käsitledes on produktiivne noorema põlvkonna ajaloolane Olev Liivik põgusalt puudutanud ka valla tasandit. Tausta selgitamisel kõrgema tasandi institutsioonide ja Nõukogude valitsemissüsteemi uurimise läbi on viimaste aastate olulisemad tööd ilmunud Tõnu Tannbergi sulest.³⁴ Sovietiseerimise teemal on avaldatud rida temaatilisi kogumikke, kus käsitletakse sovetiseerimist erinevate valdkondade kontekstis. Kohaliku halduse küsimusele jõuab kõige lähemale Anu-Mai Kõll kulakute temaatika kontekstis.³⁵

Valla institutsioonidega ja kohaliku halduse ajalooga seotud teemade uurimine on seni jäänud peamiselt siiski üliõpilastööde tasandile, käsitletud on maa-rahva ja võimu suhteid, operatiivgruppide tegevust ja Nõukogude võimu taastamist ning haldussüsteemi ümberkorraldamist.³⁶ Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia infohariduse osakonnas on mõnevõrra uuritud nii iseseisvuskui sõjajärgse perioodi valla tasandi võimuorganite tegevust, keskendudes eelkõige dokumendihalduse ja arhiivinduse käsitlemisele.³⁷

NSV Liidu ja Venemaa historiograafia on olulisem selles mõttes, et pakub üldisemaid käsitlusi sovetlike valitsemismehhanismide ja nende ajaloo kohta. Kohalikke riigivõimuorganeid käsitletakse peamiselt teiste struktuuridega koos,

³¹ Ant, *Eesti 1939–1941*.

³² Vt näiteks: Rein Taagepera, *Soviet collectivization of Estonian agriculture*, Irvine, 1979.

³³ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, toimetaja Enn Tarvel, Tallinn, 2002; *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991*, toimetaja Enn Tarvel, Tallinn, 2005.

³⁴ Olulisim stalinismi perioodi valitsemismehhanismide käsitlus on: Tõnu Tannberg, “Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eesti NSVs sõjajärgsetel aastatel” teoses: *Eesti NSV aastatel 1940–1953*.

³⁵ Vaata viide nr 5; Anu-Mai Kõll, “Tender Wolves. Identification and Persecution of kulaks in Viljandimaa 1940–1949” in *The Sovietization of the Baltic States*.

³⁶ Lauri Frei, *Klassivaenlaste tekitamine eesti külas 1944–1950 Äksi valla näitel*, bakalaureusetöö, Tartu, 2007 (otseselt valla institutsioone käsitlev osa põhineb kirjandusel, põhiliselt Ants Ruusmanni töödel); Ardi Sillaberg, *Nõukogude võimu naasmine Harjumaa operatiivgrupi näitel 1944. aastal*, bakalaureusetöö, Tartu, 2008; Aleksander Openko, *Eesti NSV haldussüsteemi ümberkorraldamine 1950–1953*, diplomitöö, Tallinn, 2004.

³⁷ Lilian Tuk, *Tarvastu valla kohalik omavalitsus ja selle asjaajamine aastatel 1920–40*, lõputöö, Viljandi, 2006; Lea Meier, *Kohalike täitevvõimu institutsioonide asjaajamine 1918–1950 Soosaare vallavalitsuse, Võisiku valla täitevkomitee ja Kolga-Jaani külanõukogu näitel*, lõputöö, Viljandi, 2007.

kuid ka eraldi käsiraamatutes. Eesti NSV uurijad nende probleemidega ei tegelenud, nagu ei tegelenud ülejäänud NSV Liidu ajaloolased siinsete spetsiifiliste probleemidega. Sedalaadi teoseid hakkas ridamisi ilmuma juba 1950. ja 1960. aastatel.³⁸ Varased käsitlused pakuvad enamasti primitiivseid ja skemaatilisi süsteemi kirjeldusi ning on propagandistlikud, allikateks normatiivaktid ning stalinismi-leninismi klassikute teosed. Tegemist ei olegi ajaloo-alaste uurimuste vaid käsiraamatute ja õpikutega.

Institutsioonide ajaloo suund on arenenud Vene ajalookirjutuses kõigil järgnevatel aastakümnetel ning viimasel ajal on avaldatud ka mitmeid heatasemelisi käsitlusi valitsemismehhanismide ning sealhulgas kohaliku halduse ajaloost.³⁹ Selle kõrval on Venemaa ajalooteaduses tegeletud ka eraldi kohaliku võimuaparaadi uurimisega mingi perioodi või regiooni kontekstis. Kõige rohkem tegeletakse 1941.–45. a perioodi kohaliku võimuaparaadi tegevuse uurimisega, kus on ridamisi kaitstud väitekirju nii üksikute regioonide kui eluvaldkondade kohta.⁴⁰

Tänapäeva Vene ajaloolaste töödest on kaalukaim Jelena Zubkova monograafia ja artiklid Moskva keskvõimu ja Balti liiduvabariikide regionaalsete võimude suhetest.⁴¹ Zubkova tööd on olulised sõjajärgse Eesti ajaloo seisukohalt tervikuna ja ehkki kohalikule võimutasandile pööratakse suhteliselt vähe tähelepanu, leidub mõndagi huvitavat ka selles osas. Kohalikud võimuorganid olid Zubkova sõnul kõige nõrgamaks lüliks sovetiseerimispoliitika elluviimisel, halduslik hierarhia (nn võimuvvertikaal) tegelikult ei toiminud või toimis väga halvasti ning liiduvabariigi juhtkonnal oli tihti väga ebamäärane ettekujutus sellest, mis toimub maakondades, veel enam valdades. See olukord muutus 1947. aastal, mil Zubkova väitel toimus haldusliku hierarhia lõplik kujunemine kõigis Balti vabariikides.⁴² Zubkova teistest töödest osundaksin hilis-

³⁸ *Очерки по истории органов советской государственной власти*, Москва, 1949; Лев Мандельштам, *Местные органы государственной власти в СССР*, Москва, 1953; В. А. Цикулин, *История государственных учреждений СССР 1936–1965 гг.: учебное пособие*, Москва, 1966.

³⁹ Р. С. Цейтлин & С. А. Сергеев, *История государственного управления и муниципального само-управления в России*, Москва, 2006; В. А. Григорьев, *Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика*, Киев, 2005; Татьяна Коржихина, *Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г – декабрь 1991 г*, Москва, 1995.

⁴⁰ Näiteks: Игорь Коробецкий, *Деятельность местных органов государственной власти Южного Урала в социальной сфере в годы Великой Отечественной войны*, dissertatsioon, Москва, 2003.

⁴¹ Елена Зубкова, *Прибалтика и Кремль: 1940–1953*, Москва, 2008; Jelena Zubkova, "Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944–1952" teoses: *Eesti NSV aastail 1940–1953*; Jelena Zubkova, "Estland under sovietischer Herrschaft 1944–1953. Die Moskauer Perspektive" in *Vom Hitler-Stalin Pakt*.

⁴² Zubkova, "Probleemne tsoon", 199.

stalinistliku Nõukogude igapäevaelu uurimust,⁴³ milles käesoleva teema kontekstis tõstaksin eriti esile käsitlust elanikkonna kaebustest kohalike võimurite vastu, mis olid adresseeritud partei ja valitsuse juhtidele. Zubkova näitab, et taolist käitumist õhutati keskvõimude poolt agaralt takka ning vastutasuks oli mõnikord sellest ka kasu. See vaatepunkt näib ka valla institutsioonide edasisel uurimisel perspektiivikas. Eesti arhiivides säilitatakse tuhandeid lehekülgi taolisi kaebusi. Nende läbitöötamine on küll tohutult aeganõudev, aga isegi mingi osa läbitöötamine ja analüüsimine (koos vastava meetodi väljatöötamisega) võiks elanikkonna ning kohaliku võimu suhete käsitlemisel ja miks mitte ka võimumehhanismi enda käitumisel avada uusi tahke.

Lääne ajalookirjandusest pole mõtet oodata sügavat huvi Eesti kohalike institutsioonide ajaloo vastu, küll aga on Lääne-Euroopa ja angloameerika historiograafia ülimalt oluline laiemas teoreetilises plaanis. Külma Sõja tõttu paisati lääneriikides suured ressursid NSV Liitu käsitlevatesse uuringutesse, sealhulgas tegeleti aktiivselt stalinismi erinevate tahkude ning sealhulgas ka võimumehhanismi uurimisega.

1950.–60. aastatel ilmus ridamisi sovetlikku valitsemissüsteemi ja poliitilisi institutsioone käsitlevaid ajaloolis-institutsioonilisi kirjeldavaid teoseid. Esimene oluline teos, millest kujunes hilisemate uurijate jaoks kohustuslik viitamisklassika ja käsiraamat, ilmus Harvardi Ülikooli professori Merle Fainsodi (1907–1972) sulest.⁴⁴ Fainsodi kõrval teine sovetlike võimustruktuuride uurimisele alusepanijaid ja sovetliku õigussüsteemi uurimise pioneer oli John Newbold Hazard (1909–1995), 1946. aastal loodud Ameerika esimese Venemaa ja NSV Liidu uuringutele pühendunud teaduskeskuse, Columbia Ülikooli Vene Instituudi (praegune Harrimani Instituut), asutaja.⁴⁵ Varasematest sovetlike valitsemissüsteemide käsitlustest maksab nimetada ka Adam Ulami (1929–2000) monograafiat, samuti prominentse lääne ajaloolase Robert Conquest'i (s. 1917) 1968. aastal avaldatud käsiraamatut NSV Liidu poliitilisest süsteemist, mis kirjeldab ka madalama tasandi võimustruktuure kuni külanõukoguni välja.⁴⁶ 1960. aastatel avaldas kõrgetasemelised käsitlused kommunistliku partei ja Nõukogude valitsusaparaadi kohta Londoni Majanduskooli professor Leonard Schapiro (1908–1983).⁴⁷ Esimesena ilmunud partei käsitus tugineb põhiliselt

⁴³ Елена Зубкова, *Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953*, Moskva, 2000.

⁴⁴ Merle Fainsod, *How Russia is Ruled*, Cambridge, 1953; Kordustrükk ilmus Jerry F. Hough'i poolt täiendatuna pärast Merle Fainsodi surma: Merle Fainsod & Jerry F. Hough, *How the Soviet Union is governed*, Cambridge, 1979.

⁴⁵ John N. Hazard, *The Soviet System of Government*, 5th edition, Chicago, 1980 (varasemad editsioonid ilmusid aastatel 1957, 1960, 1964 ja 1968).

⁴⁶ Adam Ulam, *The New face of Soviet Totalitarianism*, Cambridge, 1963; Robert Conquest, *The Soviet Political System*, London, 1968.

⁴⁷ Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, 2nd edition, New York, 1971; Leonard Schapiro, *The Government and Politics of the Soviet Union*, 6th edition, London, 1977 (varasemad editsioonid ilmusid aastatel 1965, 1967, 1968 ja 1970).

Fainsodi ja Rigby varasematele töödele ning NSV Liidus ilmunud perioodikale. Teos vaatleb põhjalikult partei keskterasandit ja pöörab madalamale tasandile suhteliselt vähe tähelepanu, ehkki lakoonilises vormis on sealgi olulisem öeldud. Teine teos, mis käsitleb Nõukogude valitsusaparaati, sisaldab eraldi peatüki liiduvabariikliku ja kohaliku võimutasandi (*local government authorities*) kohta. Schapiro toob välja sovetliku kohaliku halduse peamised omadused nagu autonoomia täielik puudumine ja “demokraatlikust tsentralismist” tulenev kohaliku haldusaparaadi täielik kontrollimine parteiaparaadi poolt, sh ka kohalike valimiste formaalsus.

1960. aastatel hakkasid ilmuma ka teosed, mis käsitlesid Nõukogude poliitilist süsteemi erinevate teoreetiliste mudelite kontekstis. Michigani Ülikooli õpetlane Alfred G. Meyer oli esimene, kes käsitles Nõukogude süsteemi nn bürokraatliku mudeli järgi, kirjeldades kogu NSV Liitu kui suurt bürokraatiat, mis on oma struktuurilt ja funktsioonidelt võrreldav suur korporatsioonide, armeede jt sarnaste institutsioonidega.⁴⁸ Talle sekundeeris John Armstrong, kes kujutas sovetlikku süsteemi bürokraatliku administratiivse hierarhiana.⁴⁹ Bürokraatlikku mudelit kritiseeris Jerry Hough, kelle sõnul poliitilise bürokraatia hierarhiline struktuur ei tähendanud ühiseid eesmärke selle osade jaoks ning sovetliku otsuste tegemise protsessi mõistmiseks tuleb seda uurida üksikute institutsioonide ja valdkondade näidete kaudu.⁵⁰

1960. aastate teisel poolel ja 1970. aastatel läks sovetliku süsteemi institutsioonilis-ajalooline kirjeldamine moest ning hakati tegelema süsteemi selgitamisega. Uus ajaloolaste põlvkond vastandas end stalinismi käsitlemise senisele nn totalitaarsele mudelile ja nimetas end revisionistideks.⁵¹ 1980. aastatel tuli (osaliselt eelmiste mõjul) stalinismi perioodi juurde järgmine põlvkond noori ajaloolasi (nn “uus kohort”), kes kritiseerides varasemate ajaloolaste keskendumist poliitilise süsteemi ülemistele tasanditele ja diktatuuri rõhutamisele ning asus süsteemi käsitlema sotsiaalajaloo võtmes.⁵² Temaatilised rõhuasetused liikusid stalinismi perioodi erinevate üksikvaldkondade käsitlemisele, poliitiliste institutsioonide ja valitsemismehhanismi ajalugu sotsiaalajaloolasi eriti ei huvitanud, ehkki teatud määral tegeleti nende uurimisega “altpoolt”, vastukaaluks nende poolt kritiseeritud ülemise võimutasandi senisele eelistamisele.

Viimastel aastakümnetel on arvestataval määral tegeletud siiski ka NSV Liidu valitsemissüsteemi uurimisega. Üks käsitluslaad on süsteemi vaatlemine

⁴⁸ Alfred G. Meyer, *The Soviet Political System: An Interpretation*, New York, 1965. Vt selle kohta ka: Gabriel A. Almond & Laura Roselle, “Model Fitting in Communist Studies” in Thomas F. Remington (ed), *Politics and the Soviet System*, Houndmills, 1989, 195–196.

⁴⁹ John A. Armstrong, “Sources of Administrative Behavior: Some Soviet and Western European Comparisons”, *American Political Science Review*, vol. 59, no. 3, 1965, 643–655.

⁵⁰ Jerry F. Hough, *The Soviet Union and Social Science Theory*, Cambridge, 1977.

⁵¹ Tuntumatest autoritest näiteks Moshe Lewin, Ronald Grigor Suny jt.

⁵² Tuntumatest autoritest näiteks Sheila Fitzpatrick, John Arch Getty, Roberta T. Manning, Gabor Rittersporn, Lewis Siegelbaum jt.

tervikuna, selle tekkepõhjuste ja olemuse selgitamine. Näiteks Sydney Ülikooli professor Graeme Gill tegeleb Nõukogude poliitiliste institutsioonidega institutsiooniteooria seisukohalt, käsitledes neid “nõrkade institutsioonidenä”, mis väljendus organisatsioonilise terviklikkuse ja järjekindluse puudumises ning iseseisvate otsuste langetamise pädevuse puudumises. Gill kasutab süsteemi iseloomustamisel mõistet “patrimoniaalne institutsionaliseerimine” (*patrimonial institutionalisation*), mis tähendab, et mida suurem on organisatsioonivälise liidri võim, seda nõrgem on organisatsiooni enda sisemine regulatiivne keskkond.⁵³ Ajaloolaste kõrval tegelesid analoogiliste probleemidega lääne politoloogid, kes käsitlesid Nõukogude poliitilist süsteemi ja selle institutsioone riigi- ja organisatsiooniteooriate kaudu.⁵⁴ Monograafiate kõrval on ilmunud ridamisi Nõukogude institutsioonide ajaloole ja valitsemismehhanismile pühendatud artiklite kogumikke.⁵⁵

Teise uurimissuunana on tegeletud Nõukogude institutsioonide ajaloo, otsuste langetamise protsessi ja institutsioonide omavaheliste suhete uurimisega, aga rõhuasetused on olnud NSV Liidu kesktasandi institutsioonidel (partei keskapparaat, valitsusapparaat).⁵⁶

Eraldi alateemana tegeleti alates 1960. aastatest Nõukogude eliidi uuringutega, mis hõlmavad partei ja valitsusasutuste kaadreid ning nomenklatuuri. Parteikaadri uuringud avasid John Armstrongi monograafia Ukraina parteiapparaadist ning klassikaks saanud Austraalia Rahvusülikooli professori Thomas Henry Rigby teos, mis käsitleb kohalikke institutsioone kohati kuni külanõukoguni välja ning esitab arve ka Eesti NSV kohta.⁵⁷ Rigby on avaldanud märkimisväärselt hulga NSV Liidu poliitilist eliiti, nomenklatuuri ja kaadreid käsitlevaid artikleid, mille paremik on koondatud 1990. aastal ilmunud temaatilisse kogumikku.⁵⁸ Juhtivkaadreid käsitleb ka endise NLKP aparaaditöötaja Mihhail Voslenski läänes kõrgelt hinnatud monograafia, kus nomenklatuuri vaadeldakse kui “valitsevat klassi”. Autor puudutab ka otsuste langetamise protsessi NSV Liidus, nõukogusid kui valitsusvormi (õigemini nende näilisust valitsusvormina), võimuorganite omavahelisi suhteid ning töökorraldust, kuid ei lasku

⁵³ Graeme Gill, *The Origins of the Stalinist Political System*, Cambridge, 1990, 24–25, 325.

⁵⁴ Vt näiteks kogumikku: *Politics and the Soviet system: essays in honour of Frederick C. Barghoorn*, Thomas F. Remington (ed), London, 1989.

⁵⁵ Vt näiteks: *Mechanisms of power in the Soviet Union*, N. Rosenfeldt, B. Jensen & E. Kulavig (eds), London, 2000; *Politics, Society and Stalinism in the USSR*, J. Channon (ed), London, 1998.

⁵⁶ NSV Liidu poliitiliste institutsioonidega on mainekamatest teadlastest tegelenud näiteks Yoram Goriizky, Edward Afron Rees, Stephen G. Wheatcroft, Derek Watson, Oleg Hlevenjuk, Niels Erik Rosenfeldt jpt.

⁵⁷ Thomas H. Rigby, *Communist Party membership in the U.S.S.R., 1917–1967*, London, 1968; John A. Armstrong, *The Soviet bureaucratic elite: a case study of the Ukrainian apparatus*, New York, 1959.

⁵⁸ Thomas H. Rigby, *Political elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Aldershot, 1990.

süsteemi käsitlemisel liiduvabariigi ja oblasti tasandist enamasti madalamale, pöörates vähe tähelepanu rajooni tasandile ja peaaegu üldse mitte küla tasandile.⁵⁹

Suuremat tähelepanu sovetliku võimumehhanismi käsitlemisel pöörasid lääne uurijad alati keskvvõimu tasandile, kohaliku tasandiga tegeleti oluliselt vähem. Kohaliku tasandi uurimist raskendas ka allikate vähesus. Lääne mitte-kommunistidest uurijatel ei olnud juurdepääsu NSV Liidu arhiividele, seda enam kasutasid paljud ajaloolased läände sattunud partei Smolenski oblasti-komitee materjale, mis aitas seletada sovetlikku võimumehhanismi. Teedrajav oli Merle Fainsodi monograafia, kus käsitletakse valitsemissüsteemi nii oblasti, rajooni kui külanõukogu tasandil.⁶⁰ Ühtlasi oli see ilmselt esimene läänes ilmunud NSV Liidu provintsiajalugu (*local history*) puudutanud töö. Provintsi-ajalooga tegeleti vähe nii siis kui järgnevatel aastakümnetel.⁶¹

Partei tegevust maapiirkondades sõjajärgsetel aastatel on doktoriväitekirja tasemel uurinud Daniel Thorniley, kelle esmase allikalise baasi moodustab samuti Smolenski arhiiv. Autor väidab, et objektiivsetel, geograafilistel, sotsiaalsetel ja majanduslikel põhjustel funktsioneeris parteiaparaat maal teismoodi kui linnas, et isegi stalinistliku puhastuse tippajal oli kohalik partei vähem monoliitne, kui traditsiooniline totalitaarne mudel seni eeldas, ja et kohaliku tasandi kommunistid avaldasid ülevalt tulnud käskudele seniarvatust palju suuremat vastuseisu.⁶²

Jerry F. Hough on kohalikku võimuaparaati uurinud mitme nurga alt, käsitledes partei ja riigiaparaadi seoseid kohalikul tasandil ning keskastme parteisekretäre tööstuse juhtimisel.⁶³ Parteiaparaadi tegevust maapiirkondade valitsemisel

⁵⁹ Teos ilmus esmalt saksakeelsena 1980. aastal ja tõlgiti mitmesse keelde, sh inglise keelde. – Michael Voslensky, *Nomenklatura: anatomy of the Soviet ruling class*, London, 1984. Vene keeles ilmus teos täiendatud kujul 1991. aastal. – Михаил Восленский, *Номенклатура: господствующий класс Советского Союза*, Москва, 1991. Mõnevõrra häiriva asjaoluna on paljukiidetud teose käsitluslaad kohati sedavõrd irooniline, et kipub lugemist segama.

⁶⁰ Merle Fainsod, *Smolensk under Soviet rule*, New York, 1958. Nn “Smolenski arhiiv” viidi sõja ajal Saksa okupatsioonivõimude poolt Saksamaale ning sattus pärast sõja lõppu ameeriklaste valdusesse, seda on hiljem kasutatud paljude ajaloolaste poolt. Vt selle kohta ka “Smolenski arhiiviga” ja Smolenski arhiivides töötanud Roberta Thompson Manning’i mälestusi: “Adventures in the Smolensk Archives: The Confessions of an American Sovietologist”, <<http://www.bc.edu/schools/cas/history/meta-elements/pdf/FacultyCV/ManningConfessionsSovietologist.pdf>>, (vaadatud 20.06.2009). Smolenski ülikooli rektor on seda fenomeni käsitlenud oma doktoritöös, vt: Евгений Кодин, *Смоленский архив” и американская советология*, Smolensk, 1998.

⁶¹ Vt: *Provincial Landscapes: Local Dimensions of Soviet Power, 1917–53*, Donald J. Raleigh (ed), Pittsburgh, 2001.

⁶² Daniel Thorniley, *The Rise and Fall of the Soviet Rural Communist Party, 1927–39*, Houndmills, 1988, 190–198.

⁶³ Jerry F. Hough, “The Soviet Concept of the Relationship between the Lower Party Organs and the State Administration”, *Slavic Review*, vol. 24, no. 2, 1965; Jerry F.

on käsitletud ka Bostoni Kolledži teadlane Roberta Thompson Manning.⁶⁴ Michigani Ülikooli professor William G. Rosenberg on uurinud Venemaa kohaliku omavalitsuse (zemstvo) liberaliseerimise katseid 1917. aastal ning nende likvideerimist pärast bolševike riigipööret oktoobris 1917.⁶⁵

Nõukogude kohalikust täitevõimu aparaadist eraldi kirjutas esimesena John A. Armstrong, kes käsitles rajooni haldusaparaati Ukraina NSV näitel, tuginedes Teise maailmasõja aegsetele Saksa sõjaväevõimude ettekannetele.⁶⁶ Nikita Hruštšovi biograafia autorina tuntud William Taubman on uurinud linnade valitsemist.⁶⁷

Pikema artikli NSV Liidu kohalikust haldusest on avaldanud Melbourne'i Ülikooli teadlane Lloyd Gordon Churchward, kes juhib tähelepanu ka NSV Liidu kohaliku haldussüsteemi kümneks aastaks tekkinud "anomaaliale", mille tõi kaasa Balti riikide liitmine 1940. aastal, kuna neis olid säilinud nn revolutsioonieelsed haldusüksused.⁶⁸ Churchward tugineb NSV Liidus ilmunud õiguskirjandusele ja ajakirjandusele, esitades viimase põhjal ka statistikat kohalike nõukogude kaadrite kohta. Käsitus on kohati naivistlik, autor kirjeldab süsteemi sellisena, nagu see pidigi väljapoole paistma. Rõhutades küll partei kontrolli kohaliku haldusaparaadi üle, räägib ta ka kohalikest valimistest, kuid ei pea vajalikuks lisada, et valimised olid formaalsed. Samuti räägib ta vaimustunult "aktiivist" ja nendib, et võrreldes lääneriikidega sõltus kohalik valitsemine palju vähem professionaalide oskustest ning palju rohkem amatööride massi entusiasmist. Käsitluse peamine eesmärk on katse näidata NSV Liidu haldussüsteemi muutumist, mis 1950. aastate lõpul ning NSV Liidus ilmunud perioodikale tuginedes võiski nii paista. Stalinismi-järgsete muudatuste otsimine leidis tollastes lääne autorite töödes omajagu kõlapinda.⁶⁹

Vastupidisel seisukohal oli Princetoni ülikooli professor Robert Tucker, kes käsitles 1959. aastal "viimaseid" muutusi NSV Liidu kohaliku halduse süsteemis, kasutas võrdlusi varasemaga ning väitis, et muutusi süsteemis ei toimunud,

Hough, *The Soviet prefects: the local party organs in industrial decision-making*, Cambridge, 1969.

⁶⁴ Roberta T. Manning, "Peasants and the Party: Rural Administration in the Soviet Countryside on the Eve of World War II" in John W. Strong (ed), *Essays on Revolutionary Culture and Stalinism*, Columbus, 1990.

⁶⁵ William G. Rosenberg, "The zemstvo in 1917 and its Fate under Bolshevik Rule" in Terence Emmons & Wayne S. Vucinich (eds), *The Zemstvo in Russia: an Experiment in Local Self-Government*, London, 1982, 383–422.

⁶⁶ John A. Armstrong, "Administrative Apparatus in the Rural Ukraine", *American Slavic & East European Review*, vol. 15, no. 1, 1956, 17–37.

⁶⁷ William Taubman, *Governing Soviet Cities: Bureaucratic Politics and Urban Development in the USSR*, New York, 1973.

⁶⁸ Lloyd G. Churchward, "Continuity and change in Soviet local government, 1947–1957", *Soviet Studies*, vol. 9, no. 3, 1958, 256–285.

⁶⁹ Näiteks Leonard Schapiro rõhutab eelmainitud teoses samu muutustele viitavaid tendentse, mida rõhutab ka Churchward.

ehkki võisid muutuda regulatsioon, institutsioonide nimetused vms.⁷⁰ Hiljem on kogu sovetliku valitsemissüsteemi sisulist muutumatust rõhutanud Oxfordi professor Robert Service, näidates, et 1920. aastate alguses loodud süsteem püsis sisuliselt muutumatuna kuni 1980. aastate lõpuni ning Stalin, kes võttis üle olemasoleva mehhanismi, sõltus sellest ka ise suurel määral ega saanud muuta süsteemi alustalasid.⁷¹

1950.–1960. aastatel ilmus rida artikleid, mis käsitlesid kohalikku haldust NSV Liidu mõjusfääri jäänud Ida-Euroopa maades. Ilmusid artiklid Poola, Tšehhoslovakkia ja Jugoslaavia kohalikust omavalitsusest.⁷² Näeme, et Poola kohaliku halduse sovetiseerimine oli väga sarnane Baltikumi omale; Tšehhoslovakkias elas hästi toimiv kohaliku omavalitsuse süsteem üle riigi likvideerimise, Saksa okupatsiooni, Slovakkia nukuriigi ja esimesed sõjajärgsed aastad ning lõhuti seejärel sovetiseerimise käigus täielikult.

Kokkuvõttes leiab lääne historiograafiast olulisi teoreetilisi pidepunkte üksiküsimuste käsitlemisel (näiteks rahvus- ja kaadripoliitika jmt), aga NSV Liidu kohaliku haldusaparaadi institutsioonide uurimisel on pigem piiratud kohaliku võimumehhanismi omaduste määratlemisega, nimetades peamistena autonoomia puudumist ja partei kontrolli haldusaparaadi üle. Eesti kohaliku halduse sovetiseerimise spetsiifilisi probleeme see lahendada ei aita, nagu ei leidu selles mõttes olulisi käsitlusi ka Venemaa ega isegi Eesti historiograafiast.

Probleemiasetuse ja olulisuse aspektist eristub kogu ülejäänud historiograafiast Saksa ajaloolase David Feesti heatasemeline monograafia Eesti küla sundkollektiviseerimisest ja sellega seotud nähtustest. Doktoriväitekirja põhjal valminud töö käsitleb ka kohaliku haldusaparaadi ja kohalike võimurite osa protsessis, mida Feest nimetab “küla alistamiseks”, räägib põllumajanduse juhtimisest, institutsioonidest ja võimumehhanismidest Eesti külas. Selle kaudu avaneb pilt sõjajärgsele Eesti NSV valitsemisele, poliitilistele oludele ning ühiskondlikele protsessidele.⁷³

⁷⁰ Robert C. Tucker, “Field Observations on Soviet Local Government”, *Slavic Review*, vol. 18, no. 4, 1959, 526–528.

⁷¹ Robert Service, “Stalinism and the Soviet State Order” in Harold Shukman (ed), *Redefining Stalinism*, London, 2003.

⁷² Ralph A. Jones, “Polish Local Governments Reorganized on Soviet Model”, *American Slavic and East European Review*, vol. 10, no. 1, 1951, 56–68; Eduard Taborsky, “Local Government in Czechoslovakia, 1919–1948”, *American Slavic and East European Review*, vol. 10, no. 3, 1951, 202–215; Jovan Djordjevic, “Local Self-Government in Yugoslavia”, *American Slavic and East European Review*, vol. 12, no. 2, 1953, 188–200.

⁷³ David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des Estnischen Dorfes, 1944–1953*, Köln, 2007; David Feest, “Põlisrahvuste taaseelistamise poliitika Balti liiduvabariikides? Eestimaa Kommunistlik Partei pärast Teist maailmasõda” teoses: *Eesti NSV aastatel 1940–1953*. Vt ka arvustusi: Olev Liivik, “Eesti küla sihikindel sovetiseerimine aastatel 1944–1953”, *Tuna*, 1, 2008, 136–139; Anu-Mai Kõll, “Arvustus”, *Ajalooline Ajakiri*, 1–2, 2008, 165–168; Olaf Mertelsmann, “David Feest. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953”, *Journal of Baltic Studies*, vol. 39, no. 1, 2008, 86–88.

UURIMISPROBLEEM

Uurimistöö peaesmärk on selgitada kohaliku halduse sovetiseerimisega kaasnenud protsesse kohaliku halduse institutsioonide, organisatsioonide ja ametnike tegevuse kirjeldamise, analüüsimise ja selgitamise kaudu. Töö keskmes on Eesti kohaliku halduse põhiüksus vald ehk täpsemalt asutused, mille võim oli piiratud ühe valla piiridega. Sellisteks asutustest olid uuritaval perioodil eelkõige valla täitevkomitee ja valla parteiorganid.

Käesolev uurimus on valla tasandi poliitiliste institutsioonide ja laiemalt kohalikku haldust teostava poliitilise süsteemi ajalugu. Poliitiliste süsteemide uurimise põhiküsimus on alati seotud otsustusprotsessiga.⁷⁴ Seetõttu püüan selgitada, milline oli otsustusprotsess Eesti NSV kohalikus halduses? Kes langetas otsuseid ja milliseid otsuseid keegi langetas? Otsustusprotsessi mõistmiseks on vaja tunda ka taustsüsteemi. Seetõttu ei saa piirduda pelgalt otsustusprotsessi selgitamisega, vaid käsitlen laiemalt ka kohaliku halduse institutsioonide moodustamist, struktuuri, kaadreid ja tegevusvaldkondi. Üldistatult tähendab see süsteemi omaduste sõnastamist, millest omakorda tekib küsimus selle võrdlusest teiste süsteemidega. Püüan selgitada, kas Eesti NSV kohaliku halduse süsteem oli sarnane (ülejäanud) sovetliku kohaliku halduse süsteemiga ja kas see sarnanes Eesti NSV kõrgema tasandi valitsus- ja haldussüsteemidega, olles nende kohalik peegeldus?

Süsteemi omaduste juures kerkib kohe ka küsimus, kas või mil määral need ajas muutusid? Uute halduspõhimõtete juurutamine ei saanud toimuda korraga, vaid see viidi läbi järk-järgult. Jelena Zubkova poolt välja pakutud ja suhteliselt laia kõlapinda leidnud teooria jaotab Baltikumi hilis-stalinistliku sovetiseerimise kaheks perioodiks. Esimene neist vältas 1944. aasta sügisest 1947. aasta suveni ning oli Zubkova järgi “ettevaatliku sovetiseerimise” periood, kus okupatsioonivõimud hoidusid forsseeritud kollektiviseerimisest, hoidsid võimu juures (nii kesk- kui kohalikul tasandil) kohalikku päritolu kommuniste, tunnustasid keeleprobleemi ja teostasid repressiivpoliitikat valikuliselt.⁷⁵ Eesti ajaloolased vaidlevad sellisele periodiseerimisele pigem vastu.⁷⁶ Periodiseeringu selgituses toob Zubkova mängu ka kohaliku haldustasandi ning väidab, et 1947. aasta alguses toimus Baltikumis haldusliku hierarhia lõplik väljakujunemine, mille ühe eeldusena “viidi põhiliselt lõpule madalaima tasandi võimuorganite

⁷⁴ Charles H. Fairbanks, “Soviet Bureaucratic Politics: The Role of Leaders and of Lower Officials” in Thomas F. Remington (ed), *Politics and the Soviet system*, 86–87.

⁷⁵ Зубкова, *Прибалтика*, 129–130.

⁷⁶ Näiteks on Meelis Saueauk kummutanud Zubkova väite nagu oleks “ettevaatliku sovetiseerimise” ajal hoidutud julmadest meetoditest ja repressiivpoliitikat valikuliselt. Saueauk näitab, et aastatel 1944–1945 vahistati Eestis vähemalt 16 000 inimest ning just siis tehti ära nende aastate kõige “mustem töö” ja sellega ohvrite arvult võrreldav märtsiküüditamine oli pigem mõeldud sovetiseerimise lõppakordiks. – Vt: Meelis Saueauk, “Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat (NKGB) Eestis 1944–1946”, *Tuna*, 3, 2008, 55.

moodustamine – mitte nimeliselt, vaid tegelikult”.⁷⁷ Seda intrigeerivat väidet Zubkova rohkem ei selgita. Seetõttu sõnastan siit ise ühe eesmärgi ja otsin vastust küsimusele, kas kohaliku halduse areng toetab seda, või ka mõnda muud, periodiseeringut? Kas Eesti kohaliku halduse süsteemis toimus 1940. aastate teisel poolel piisavalt olulisi ja järske muutusi, et saaks rääkida erinevatest perioodidest?

Esimene peatükk käsitleb Eesti okupeerimisele järgnenud kohaliku halduse sovetiseerimist valla institutsioonide tegevuse kaudu esimesel Nõukogude aastal (1940–41). Olen seda teemat käsitlenud oma magistritöös.⁷⁸ Käesolevas töös on esitatud täiendatud ja kontsentreeritud käsitlus. Sõjaeelse perioodi vaatlemine käesoleva teema raames on möödapääsmatu, kuna see moodustas loogilise osa kogu sovetiseerimisest ning oli selle sissejuhatus. 1944. aastal alustati sovetiseerimist 1941. aastal omandatud kogemuse baasil, nagu rõhutasid korduvalt ka Eesti NSV poliitilised liidrid. Minu eesmärk on selgitada, kuhu maani sovetlik režiim kohaliku halduse sovetiseerimisega ühe aasta jooksul jõudis ning millised olid peamised sovetiseerimist soodustavad ja takistavad tegurid.

Teine peatükk käsitleb valla poliitiliste institutsioonide moodustamist ja arengut aastatel 1944–50. Peatüki eesmärk on anda süsteemile struktuurilised raamid. Analüüsides süsteemi arengut huvitavad mind järgmised probleemid: 1) miks võeti süsteemi ümberkorraldamisel ette nimelt need sammud, 2) mil määral tugines sovetiseerimine olemasolevatele eeskujudele, 3) kas loodud süsteem oli NSV Liidu sovetliku haldussüsteemi peegeldus või säilisid kohalikud eripärasused, 4) milline olid konkreetsete üksiksammude tähendus sovetiseerimise kontekstis?

Kolmas peatükk käsitleb sovetliku kaadripoliitikat kohaliku halduse kontekstis ja kohalike juhtivkaadrite iseloomu. Bürookraatlikus süsteemis teeb otsuseid anonüümne aparaat, mille toimimist ei mõjuta inimeste personaalsed huvid ning ametnike vahetumine ei too kaasa muutusi või tõrkeid süsteemi talitluses.⁷⁹ Vastupidiselt on sovetliku valitsemissüsteemi kirjeldatud sellisena, kus otsustusprotsess sõltus personaalsetest ja mitteformaalsetest kontaktidest palju rohkem kui formaalsetest institutsionaalsetest käsuliinidest.⁸⁰

Üksikisiku osa valitsemissüsteemis oli oluline kõikidel tasanditel, alates Stalini siseringist regionaalsete liidrite ehk “väikeste Staliniteni” ning edasi kuni valla partorgi ja täitevkomitee esimeheni välja. Otsuste iseloom sõltus suurel määral neid langetanud inimeste võimekusest, maailmavaatest ja muudest personaalsetest karakteristikutest. Analüüsin vallajuhtide kaadri peamisi personaalseid karakteristikuid nagu rahvus, päritolu, keeleoskus, sugu, haridus jm. Eraldi tähelepanu olen pööranud kaadrite liikumisele, eriti ametikohalt vabasta-

⁷⁷ Зубкова, *Прибалтика*, 152–153.

⁷⁸ Indrek Paavle, *Valla institutsioon Eestis 1940–1941*, magistritöö, Tartu, 2003.

⁷⁹ Kõige klassikalisem käsitlus selle kohta vt: Max Weber, *Võimu ja religiooni sotsioloogiast*, Tallinn, 2002, 93–103.

⁸⁰ Gill, *The Origins*, 314; Rigby, *Political elites*, 1; Павлова, “Механизм”, 62.

mise põhjustele, sest need võivad olla suuremate poliitiliste ja ühiskondlike protsesside või nähtuste peegeldused ning aitavad sel juhul ümbritsevat keskkonda mitmekülgsemalt mõista.

Mõnevõrra suuremat tähelepanu olen pööranud parteikaadritele. Seda peeti kaadripoliitikas olulisemaks, mistõttu see on dokumentaalselt paremini jälgitav. Säilinud allikmaterjali iseloom muudab valla täitevvõimu kaadrite detailse analüüsi isikute tasandil (võrreldes valla parteikaadritega) mõttetult töömahukaks ning kohati võimatuks, sest kõiki täitevkomiteede esimeeste kaadritoimikuid arhiivides lihtsalt pole, samas kui vallapartorgide toimikud on peaaegu kõik olemas. Parteikaadrid on uurimisobjektina huvitavamad ka seetõttu, et tänase ajalooeaduse uurimisseis pakub võrdlusmaterjale teistelt võimutasanditelt eelkõige nende osas.⁸¹ Kaadrite analüüsi kõrval käsitlen põhjalikumalt valla juhtivkaadri kohta nomenklatuuris ning partei vallakomitee nomenklatuuri, millele pole ajalookirjanduses seni üldse tähelepanu pööratud. Nomenklatuur oli sovetliku valitsemisüsteemi põhimõisteid ja seda tundmata pole võimalik mõista kaadrite liikumise protsessi ega mistahes muid kaadripoliitika alateemasid. Nomenklatuuri käsitlemisel on peamised küsimused: 1) mil moel mõjus nomenklatuurne kuuluvus ja selle muutumine kaadrite iseloomule ja 2) milline oli ametikoha nomenklatuurse kuuluvuse tähendus ametikohal olnud inimese jaoks.

Neljas peatükk käsitleb valla institutsioonide ülesandeid ja tegevust. Sovetlik ideoloogia, mis rõhutas kaadrite olulisust, eitas institutsioonide ülesannete pii-ritlemise vajadust.⁸² Deklareeriti, et juhtiv töötaja peab tegema kõike ja need seisukohad väljendusid praktikas asutuste ülesannete ja pädevuspiiride kattumises. Sovetlik süsteem oli keeruline tänu partei- ja valitsusorganite dubleerivale juhtimisstiilile ning funktsioonide rohkusele, mille tõi kaasa majanduse riiklik juhtimine. Vahekorrad polnud süsteemi sees selged ja ehkki teooria õpetas, et “partei töötab läbi nõukogude”, olid parteiorganid tegelikult kaotanud poliitilise rolli ning muutunud osaks bürokraatlikust aparaadist, lahendades administratiivaparaadiga samu ülesandeid.⁸³ Käesoleva teema kontekstis seisneb peamine uurimisprobleem küsimuses, kes milliseid ülesandeid täitis ja kes mida otsustas kohalikul tasandil? Millised olid valla võimuorganite pädevuspiirid ja ülesannete jaotus? Sovetlikus võimussüsteemis võisid pädevuspiirid olla ähmased ning kuna vald oli selle süsteemi sees ise võõrkeha, siis võib hüpoteesina eeldada, et olukord oli siin veelgi segasem.

⁸¹ Võrdlusmaterjale pakuvad eelkõige Olev Liiviku tööd: Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, Tartu, 2006; Olev Liivik, “Rahvus- ja naispoliitika Nõukogude Eestis: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi rahvuslik ja sooline koosseis 1945–1953” teoses: *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2006*, Tartu, 2007; *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991*.

⁸² Vladimir Lenin, *Riik ja revolutsioon*, Tallinn, 1947, 41–42, 81–82; Robert Service, *Lenin: biograafia*, Tallinn, 2002, 391

⁸³ Fainsod & Hough, *How the Soviet Union*, 501; Moshe Lewin, “Bureaucracy and the Stalinist state” in Ian Kershaw & Moshe Lewin (eds), *Stalinism and Nazism: dictatorships in comparison*, Cambridge, 1997, 69–74.

Üks peamisi metodoloogilisi probleeme oli seotud küsimusega, kuidas kasutada allikaid asutuste tegevuse selgitamisel ja analüüsimisel ehk kuidas saada teada, mida tehti? Ülesanne on komplitseeritud ka seetõttu, et dokumentide puhul tõusetub küsimus nende usaldusväärsusest, millest lähemalt allpool. Sellest tulenevalt tundus otstarbekas vallaorganite koosolekute protokollide analüüsimine päevakorrapunktide ja otsuste kaupa, mis on küll väga töömahukas, kuid annab eeldatavalt kõige parema pildi asutuse tegevusest. Protokollid ei avaliselt küll otsuse tegemisele eelnenud protsessi ning otsused ise ei peegelda ka asutuse kogu tegevust, aga otsuste langetamist kui sellist tuleb poliitiliste institutsioonide puhul lugeda siiski peamiseks funktsiooniks. Lõpuks tuleb leppida ka asjaoluga, et osa otsustusprotsessist ei saagi dokumentides kajastuda ning põhjuseks pole niivõrd dokumentide mittesäilimine, kuivõrd sovetlikule süsteemile iseloomulik praktika ehk telefoniõigus – s. o juhtimismeetod, kus korraldused anti edasi suusõnal ning neist ei pruukinudki jääda dokumentaalset jälge.

Süsteemile oli omane aga ka lõhe ideoloogias deklareeritud ülesannete ja reaalse tegevuse vahel. Seetõttu olen püüdnud erinevate allikate kaudu kaardistada vallainstitutsioonide tegelikud ülesanded ning vaatlen nende lahendamise meetodeid ehk vallaasutuste töövorme. Tegevusvaldkondade üldistuse ning päevakorraliste teemade esinemissageduse ja -perioodide kaudu avaneb aga pilt kogu sõjajärgsele külaühiskonnale.

ALLIKAD

Töö peamise allikalise baasi moodustavad Eesti arhiividokumendid. Olen püüdnud välja selgitada teemaga seotud dokumente ka Venemaa arhiivides, kuid pole põhjust oodata, et kohaliku halduse küsimused NSV Liidu keskasutuste dokumentidesse kuigi sageli jõudsid. Süsteem ise nägi ette seda ärahoidvad asjaolud vaheastmete (maakond ja liiduvabariik) näol. Huvipakkuvaid materjale võib leida eelkõige ÜK(b)P Keskkomitee Eesti büroo arhiivifondist. Tegu oli asutusega, mis aastatel 1944–1947 etendas Eesti NSV valitsemisel olulist osa regionaalsete võimude kontrollijana ning liiduvabariigi parteivõimude ja Moskva vahendajana.⁸⁴ Just selle asutuse kaudu jõudsid Moskvasse ka aruanded, mis käsitlesid sündmusi kohalikul valla ja küla tasandil.

NSV Liidu juhtorganite – ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo, Orgbüroo ja Sekretariaadi – dokumentidest leiab samuti informatsiooni, mis on uuritava teemaga seotud, kuid reeglina nendes on tegu otsuste rutiinse ülekinnitamisega, misjuures uusi asjaolusid ei ilmne, õigemini on olulisim nende juures konk-

⁸⁴ Venemaa Riiklik Sotisaalpoliitilise Ajaloo Arhiiv (*Российский государственный архив социально-политической истории*, edaspidi RGASPI), fond 598. Paraku on suur osa arhiivifondist salastatud ning uurijatele kättesaamatu. Seni kõige põhjalikumat käsitlusi ÜK(b)P KK Eesti büroo kohta vt: Tannberg, “Moskva institutsionaalsed”, 231–246; Зубкова, *Прибалтика*, 139–145.

reetse otsuse Moskvast kinnitamise fakt ise. Iseloomulikult pole tohutu hulga otsuste arutamise ja kinnitamise töömaterjalide seast mind konkreetselt huvitavate otsuste kohta seni midagi leida õnnestunud, mis juba iseenesest näitab, et tegu oli rutiinse, mitte sisulise protsessiga. Samas on ka nendest arhiivifondidest väga suur osa uurijatele suletud. Olulisi materjale, aga eelkõige sõjaeelse perioodi ja 1944. aasta kohta, võib leida ka NSVL Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse arhiivifondist, mis on uurijatele oluliselt avatum.⁸⁵

Eesti arhiiviallikad võib vastavalt päritolule jagada Eesti NSV keskasutuste, maakondlike asutuste ning vallaasutuste materjaliks. Allikakriitika aabitsatõde ütleb, et mistahes teema uurimisel tuleb komplekselt kasutada kõikide tasandite materjale ning mistahes tasandi dokumendid eraldivõetuna ei anna probleemist täielikku ettekujutust. Nagu ei saa ühegi asutuse tegevusest selget pilti üksnes selle asutuse enda arhiivi põhjal.

Keskvõimu asutustest olulisim on EK(b)P Keskkomitee tegevuse tagajärjel tekkinud dokumentide mass.⁸⁶ Tegemist on hulgalta väga suure, aga äärmiselt ebaühtlaselt korrastatud materjaliga, millest täieliku ettekujutuse saamine võib võtta aastaid ning üha uute mistahes teema seisukohalt oluliste materjalide leidmine tulevikus on üpris tõenäoline. Alusdokumentide (s. o EK(b)P Keskkomitee büroo otsuste ja koosolekute stenogrammide) kõrval on olulisim allikmaterjal maakondadest ning valdadest saadetud aruandlus. Eraldi aruandluse liigi moodustas kaadriaruandlus ja -statistika ning mahukas kaadrialane dokumentatsioon (palgalahed, statistilised aruanded, nomenklatuurkaardrite nimetamise ja vabastamise otsused, õiendid personaalküsimustes). Samuti ladestusid partei keskkomitee arhiivi nomenklatuursete töötajate kaadriarvestustoimikud, mida olen koos muude kaadridokumentidega kasutanud valla parteikaardrite analüüsimisel. Kaadritoimikute ja palgalehtede põhjal valmis töö käigus Tartu maakonna vallapartorgide ja partei vallakomiteede sekretäride andmebaas, mis võimaldab maakonna ulatuses teha detailset kaadristatistikat ja anda kaadritest terviklikumat pilti kui seda võimaldavad ülemaalsed statistikad.

Teine oluline arhiiv on tekkinud ENSV Ministrite Nõukogu tegevuse tagajärjel.⁸⁷ Sovetlikus valitsemissüsteemis olid poliitilise võimu (kommunistliku partei) ja valitsusvõimu tasandid omavahel nii isikute kui funktsioonide kaudu tihedalt seotud ning valitsusaparaadis olid ka oma struktuuriüksused, mille otsene ülesanne oli kohalike riigivõimuorganite tegevuse juhtimine. Sama küsimusteringiga tegeles ka ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi aparaat ning selle struktuuriüksusena eelkõige nõukogude osakond.⁸⁸ Kui valitsusaparaadi struktuuriüksus juhtis vastavalt formaalsetele käsuliinidele kohalike täitevkomiteede tegevust, siis Ülemnõukogu aparaat pidi samamoodi juhtima kohalike nõu-

⁸⁵ RGASPI, fond 17; Vene Föderatsiooni Riigiarhiiv (*Государственный архив Российской Федерации*, edaspidi GARF), fond P-9446.

⁸⁶ Eesti Riigiarhiivi filiaal (edaspidi ERAF) fond 1. Arhiivi infosüsteemi (AIS) ja Arhiiviregistri järgi sisaldab fond ligi 54 000 alatise säilitustähtajaga säilikut.

⁸⁷ Eesti Riigiarhiiv (edaspidi ERA), fond R-1, ligi 24 000 alatise säilitustähtajaga säilikut.

⁸⁸ ERA, fond R-3, ligi 35 000 alatise säilitustähtajaga säilikut.

kogude tööd. Kuna aga nõukogude võim oli formaalne ja tegelikult olematu, siis sisaldab Ülemnõukogu Presiidiumi arhiiv olulisi ja muude asutuste arhiivides puuduvaid dokumente vähe.

Maakonna tasandi asutuste puhul räägime eelkõige partei maakonnakomiteede ning maakondade täitevkomiteede arhiividest. Kuna kõikide maakondade asutuste arhiive pole nende suure mahu tõttu võimalik ühe teema raames läbi töötada, siis tegelesin süvendatult Tartu maakonna asutuste dokumentide läbitöötamisega.⁸⁹ Maakonnavõimud olid vahendajad valla ja keskvõimu vahel, seega koostati just maakonna asutustes enamik valdu puudutavaid aruandeid, kokkuvõtteid, informatsioone jm. Samamoodi vahendasid maakonna-asutused ülevalt alla liikuvaid juhiseid, täiendades neid vajadusel omapoolsete juhtnõõridega. Hulk otsuseid ja juhendmaterjale sündisid maakonna tasandil ka ilma ülevalt tulnud korralduseta. Maakonna parteikomitee arhiivis asuvad ka kaadriarvestustoimikud, mis muutuvad oluliseks nende töötajate puhul, kelle kohta vastav toimik keskkomitee arhiivis puudub. Seda ei koostatud nende inimeste puhul, kes ei kuulunud KK nomenklatuuri (näiteks vallatäitevkomiteede esimehed) või kuulusid sinna lühikest aega.

Uurimisteema kontekstis on olulisel kohal valla parteiorganite (vallakomitee ja territoriaalne algorganisatsioon) ning valla täitevkomiteede arhiivid. Ka nende puhul ei ole mõeldav kõikide allikate läbitöötamine, kõne alla tuleb üksikute valdade uurimine põhjalikumalt ning üldistamine nende põhjal. Taolist meetodit on ajalookirjanduses nimetatud ka “puuraugu meetodiks”.⁹⁰ Kõigepealt kerkis aga küsimus valikumeetoditest. Kuna teadaolevalt pole välja töötatud universaalset meetodit, mille abil määratleda üldistamiseks sobivate üksuste valikukriteeriume ja sellise meetodi väljatöötamine nõuaks ilmselt eraldi doktoritööd, võib öelda, et valik oli pigem juhuslik. Teataval määral sai määravaks arhiivifondide seisund, sest eri valdadest säilinud materjal on väga erinev. Selle kõrval tundus olevat paslik keskenduda Eesti erinevate piirkondade valdadele, mistõttu töötasin läbi Tartu maakonna Äksi, Harju maakonna Hageri ning Võru maakonna Rõuge valla dokumendid.

Valdade parteiorganisatsioonide fondid sisaldavad enamasti üksnes koosolekute protokolle ning kaadridokumente, vähesel määral ka aruandeid ja tööplaanid.⁹¹ Täitevkomiteede materjalidest seevastu moodustavad koosolekute

⁸⁹ ERAF, fond 12 (EK(b)P Tartu maakonnakomitee); Eesti Ajalooarhiiv (edaspidi EAA), fond T-168 (Koondfond Tartumaa TSN Täitevkomitee ja tema osakonnad, 1944–1950).

⁹⁰ Vt näiteks: Enn Tarvel, “Sissejuhatust” teoses: Enn Tarvel (toimetaja), *Partei algorganisatsioon kui kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991*, Tallinn, 2009 (ilmumas).

⁹¹ Esialgselt moodustasid valdade partei algorganisatsioonid ja vallakomiteed igaüks eraldi arhiivifondi. 2008. aastal algas nende fondide liitmine kaheks koondfondiks: ERAF, fond 1000 (Kollektsioon EKP vallakomiteed, 1944–1950) ja ERAF, fond 401 (Kollektsioon EKP valdade ning alevite parteialgorganisatsioonid ja valdade ning alevite TSN täitevkomiteede parteialgorganisatsioonid, 1945–1960). Kuna käesoleva

protokollid pisikese osa ja enamiku täitevkomitee asjaajamise käigus tekkinud väga erinevat laadi dokumendid.

Sovetlikus süsteemis võisid dokumendid olla koostatud nende koostamise pärast ning mitte olla tegelikkuse erapooletuks peegelduseks ja ootuspäraselt kerkis osa dokumentide kasutamise juures küsimus nende usaldusväärsusest. Küsimus on mitmetahuline ning igale dokumendiliigile (või isegi dokumendile) tuleb läheneda eraldi.

Partei direktiivide puhul ei tõusetu küsimust nende usaldusväärsusest, kui-võrd tegu oli salajase dokumentatsiooniga, millele oli juurdepääs kitsal ringil. Sama kehtib mitmete muude parteidokumentide liikide puhul, nagu mitmesugused õiendid (sh kaadreid puudutavad), osa statistikast jne. Kaadristatistika osas on sellest reeglist küll kõrvalekaldu mis, sest partei ametlik statistika ei pruugi alati peegeldada tegelikkust.⁹² Esineb vasturääkivaid andmeid ja arvutusvigu. Suure hulga kaadridokumentide kaasamise ja isikuid hõlmavate andmebaaside abil kaadrite analüüsimise üks kõrvaleesmärk on seetõttu ka partei statistika kontrollimine.

Ankeetide, autobiograafiate jm inimeste endi poolt täidetavate kaadridokumentide puhul võis mõistagi tekkida soov elulugu ilustada või sellest kompromiteerivaid andmeid välja jätta. Seda kindlasti ka tehti, aga võimalike valeandmete probleemi ei maksa ületähtsustada, sest ebaõigete isikuandmete esitamine polnud niisama lihtne. Kaadriarvestuslehtede andmeid jälgiti kaadri- ja partei-kontrolliorganite poolt hoolega, elulookirjeldusi aga võrreldi aegajalt omavahel ning mittekattumiste kaudu oli võimalik tuvastada vassimisi. Ankeetide puudulik täitmine võis kaasa tuua süüdistuse elulooliste andmete varjamises ning vahelejäamine valeandmete esitamisega tõi kaasa süüdistuse partei petmises.⁹³ Viimane viis suure tõenäosusega parteist väljaheitmiseni.

Ebaõigete isikuandmete probleemi leevendab käesoleva töö puhul asjaolu, et olen kasutanud peamiselt neid andmeid, mida varjata või muuta polnud võimalik või oli see mõttetu (rahvus, sugu, vanus, parteilisus jms). Suurt mõtet polnud vassida ka hariduskäiku, sest see oli kontrollitav ning iseenesest polnud ükski haridustase taunitav. Küll aga võis ette tulla isikute puhul, keda sooviti suunata kõrgemasse parteikooli, et nende haridustaset korrigeeriti dokumentides vastuvõtutingimuste täitmiseks.⁹⁴ Kõrgema parteikooliga oli pistmist aga üksikutele vallakommunistidel. Kindlasti kõige rohkem püüti varjata minevikus leiduvaid

töö vormistamise ajal oli fondide liitmine lõpule viimata, tuli viidetes kasutada vanu leidandmeid.

⁹² Keskkomitee kaadreid analüüsinud Olev Liivik on juhtinud tähelepanu, et näiteks vabastamise põhjuste formaalsed klassifikaatorid ei ava vabastamise tegelikke põhjuseid. – Liivik, *Eestimaa*, 145.

⁹³ Vt ka: Liivik, *Eestimaa*, 23–25.

⁹⁴ Vt selle kohta: Olev Liivik, “Kas minu saatus tõesti nii kurb on, et mina ei või isegi õppima minna?”. Parteipoliitilise kõrghariduse tähendusest ja omandamisest 1940. aastail Eesti NSV kommunistide poolt” teoses: Priit Raudkivi ja Marten Seppel (koostajad), *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*, Tallinn, 2009, 345–350.

kompromiteerivaid episoode ning ehkki sellise taustaga inimeste osa ei saanud vallaametnike seas olla kuigi suur, tuleb arvestada võimalusega, et see oli suurem, kui statistika näitab. Valeandmete esitamine ei pruukinud alati olla tingitud ka soovist minevikku varjata, vaid sellest, et inimene ei osanud ankeeti täita ega teadnud millised andmed on kompromiteerivad. Allikakriitilistel, aga ka sisulistel põhjustel, on kaadrianalüüsist välja jäänud nii parteistatistikas kui ajalookirjanduses rohkelt ekspluateeritud sotsiaalse päritolu teema, millega oli lihtsam ankeeti täites manipuleerida ning mille sisuline tähendus Eesti kontekstis polnud kuigi oluline.

Usaldusväärsuse seisukohalt kõige problemaatilisemad allikad on altpoolt üles saadetud aruanded, eelkõige aruanded plaanide täitmise kohta ning muidugi plaanid ise. Näiteks tööplaanid tuli koostada iga kuu kohta, nende koostamine oli rutiin ning kuna oli hästi teada, mida need pahanduste vältimiseks peaksid sisaldama, siis on alust arvata, et plaanid ja tehtud (või tegemata) töö ei langenud kokku. Ka kõrgemate parteiorganite kriitikas oli üsna tavaline, et planeeritud ülesandeid ei täideta. Palju parem pole olukord ka plaanitäitmise aruandlusega, mille puhul tuleb samuti olla allikakriitiliselt ettevaatlik. Neidki tuli koostada rutiinse järjekindlusega iga kuu kohta ning kõigile oli selge, et need peavad plaanidega kokku langema. Tõsi, need aruanded kuulusid maakonnakomitees kontrollimisele, kuid arvestades nende hulka (näiteks Tartumaal oli 43 valda, maakonnakomiteesse pidi seega aastas laekuma mitmeid sadu kontrollimisele kuuluvaid aruandeid, millega pidi tegelema üks–kaks instruktorit), ei ole kuigi usutav, et neid sisuliselt kontrolliti. Pigem võeti kontrollimine ette, kui laekus signaal, et midagi on korrast ära. Palju sõltus ka perioodist – Nõukogude võimu esimestest kuudest on materjali tunduvalt vähem kui hilisemast perioodist, samas on alguskuude aruanded minu hinnangul oluliselt usaldusväärsemad kui hilisemad, mil nende koostamine oli muutunud rutiiniks koos kindlate dokumendivormide ja tähtaegadega.

Mälestusi, kus leidub andmeid valla institutsioonide tegevuse kohta, on palju, aga allikana olulisi on selle uurimisteema kontekstis nende seas võrdlemisi vähe. Avaldatud on toonaste vallaametnike endi mälestusi, nimetagem näiteks Tartu ja Jõgeva maakondade valdades täitevkomitee esimehe, vallapartorgi ja partei vallakomitee esimehe ameteid pidanud Johannes Vendi.⁹⁵ Ta kirjeldab põhjalikult oma tööd ja sellega seonduvat ning esmapilgul võib tunduda, et tegemist on uuritava teema kontekstis olulise allikaga. Paraku selgub süvenemisel, et mälestuste autor pole pidanud vajalikuks rääkida asjast, vaid keskendub eelkõige Nõukogude korra ülistamisele. Hea tahtmise ja väga põhjalike taustateadmiste olemasolu korral võib teosest leida mõningaid asjalikke detaile (see sisaldab näiteks palju nimesid ja töökirjeldusi), aga enamasti ei saa kindel olla, mis on tõsi ja mis kaunistus või väljamõeldis. Propagandast nõretavat kiidulaulu ja ülimalt tendentslikke olukirjeldusi täis teksti on raske ja koguni masendav lugeda. Sarnaselt paljudele teistele sovetliku memuaristika esindajatele ei ole

⁹⁵ Johannes Vend, *Rahutu rahuaeg: sõjakeerisest koduradadele*, Tallinn, 1983.

kindlasti tegu teosega, mida sooviks soovitada lugemiseks teemaga põhjalikult kursis mitteolevale inimesele.

Eelpooleldu kehtib osaliselt ka ülejäänute 1960. ja 1970. aastatel Partei Ajaloo Instituudi mahitusel kirja pandud mälestuste ja mälestusjuppide kohta, mida püüti koguda muuhulgas endistelt vallapartorgidelt ja täitevkomiteede esimeestelt. Neid säilitatakse instituudist maha jäänud paberite hulgas ning avaldamata mälestuste mustanditest võib mõnikord leida ka asjalikke kommentaare ja huvitavaid detaile.⁹⁶

Taasiseseisvunud Eestis avaldatud mälestuste ühine häda kipub olema see, et nende autorid keskenduvad n-ö “kohustuslikele mälestustele”. Domineerivad teemad on näiteks küüditamine ja kollektiviseerimine, aga selle töö teema seisukohalt olulistele, ent mälestuste kirjutajate seisukohalt väheolulistele teemadele (lähikäimine valla võimuga, nende töö tavainimese silme läbi) pööratakse vähe tähelepanu. Arusaadavalt on väheolulised asjad kiiremad ununema, kuid võib-olla saab selles näha ka tollase maaelu igapäevast ja ka ajalookirjanduses rõhutatud konfrontatsiooni võimurite ja elanikkonna vahel. Inimesed distantseerisid end kohalikust võimust teadlikult – nii 1940. aastate argipäevas kui hiljem sündmusi meenutades.

Viimastel aastatel avaldatud mälestustest tasub esile tõsta Evald Loosaare ja Paul Hinnovi omi.⁹⁷ Eriti esimene kirjeldab põhjalikult paljusid külaelu tahke – töökohustusi, kurnavat maksukohustust, kuritegevust seoses Venemaa näljahädaga, kollektiviseerimist jne. Ajaloolaste poolt paljukiidetud allikaks on ka Jaan Roosi päevikud, mida end Nõukogude võimu eest varjanud ja aastaid mööda maad rännanud omaaegne tuntud kirjandusteadlane ja literaat pidas 1944–1954 aastani peaaegu päevast päeva.⁹⁸ Detailsed olukirjeldused sündmustest, nähtustest ja inimestest, mida Jaan Roos oma rännakutel nägi ja kuulis, annavad ettekujutuse külaelu tegelikkusest sellisena nagu see kõrvalseisjale paistis. Mõistagi on tegu ühe inimese arusaamisega asjast, kusjuures on päris kõnekas, kuivõrd vähe kõrvalseisja sovetlikku võimustusüsteemi tegelikult tundis.

Käesoleva teema uurimisel olid mõnevõrra abiks ka Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste kollektsiooni materjalid. Nende osas tuleb paraku siiski tõdeda, et kohaliku halduse spetsiifilisi probleeme puudutavad inimesed oma mälestustes vähe ja pealiskaudselt.

⁹⁶ ERAF, fond 247 (EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Isikute mälestuste kollektsioon 1940–1951).

⁹⁷ Evald Loosaar, *Eesti mehe lugu: mälestused 1939–1971*, Tallinn, 2006; Paul Hinnov, *Kui need talud tapeti: lehekülgi ühe küla ajaloost*, Tartu, 1999.

⁹⁸ Jaan Roos, *Läbi punase öö. I, 1944. ja 1945. aasta päevik*, Tartu, 1997; Jaan Roos, *Läbi punase öö. II, 1947. aasta päevik*, Tartu, 2000; Jaan Roos, *Läbi punase öö. III, 1948. ja 1949. aasta päevik. Lisa: 1944. aasta lõpp*, Tartu, 2001.

TERMINOLOOGIAST

Pean vajalikuks anda ülevaade mõningatest töös sagedamini esinevatest mõistetest, eelkõige ametinimetuste ja dokumendiliikide osas, sest nende kasutusviis on kohati omane ainult sovetlikule süsteemile ning osal neist puuduvad muudes süsteemides analoogid.

Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei (edaspidi ÜK(b)P) ning selle osana Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei oli NSV Liidus poliitilist võimu teostav ainupartei, mille muud ametlikud nimetused olid kasutusel väljaspool siin töös käsitletavat perioodi. Alles 1952. aastal võeti kasutusele uued nimetused, vastavalt Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (NLKP) ja Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP). Kuna alljärgnevas tekstis tuleb väga palju tegemist just EK(b)P-ga, siis pole ma ilma erilise põhjuseta vajalikuks pidanud selle ametlikku nimetust lahti kirjutada või lühendina esitada. Tekstis esinev “partei” tähistab seega kõigjal ja ainult EK(b)P-d.

Valla partorg, partei valla territoriaalse alorganisatsiooni sekretär ja partei vallakomitee sekretär on selles töös kesksel kohal olevad parteiametnikud. Neist kaks esimest olid 1940. aastate Eesti vallas nii formaalselt kui sisuliselt kattuvad mõisted, mistõttu olen üldjuhul kasutanud suupärasemat mõistet partorg ning teinud ametinimetustel vahet üksnes siis, kui see on sisuliselt vajalik. Mõisted partorg ja vallakomitee sekretär ei kattunud formaalselt, küll aga suures osas sisuliselt. Vallakomitee sekretäri ametinimetust oli vaja mõtte täpsaks edastamiseks kasutada sagedamini kui alorganisatsiooni sekretäri oma. Kui vahetegemine pole vajalik, siis olen kasutanud nimetust partorg kui üldmõistet valla parteijuhtide tähistamiseks, vaatamata sellele, kas tegu oli ühe, teise või kolmandaga lõigu alguses toodud ametinimetustest.

Täitevkomitee esimees oli valla täitevvõimu juht, kes on samuti selles uurimuses keskne tegelane. Sageli olen tekstis kasutanud mõistet “esimees” ja täiendanud seda üksnes juhul, kui oli vaja vahet teha muude esimeestega (maakonna täitevkomitee, külanõukogu esimees jt). Niisiis tähistab tekstis esinev sõna esimees ilma muude täiendusteta alati just valla täitevkomitee esimeest.

Nõukogude süsteemis kasutusel olnud ja minu poolt sageli viidatavad põhilised õigusaktide liigid on **seadlus**, **otsus**, **määrus** ja **korraldus**. Seadlusi andis ainult üleliiduline või liiduvabariiklik Ülemnõukogu Presiidium. Need ei sündinud tavaliselt ülemnõukogu või selle aparaadis, vaid koostati partei- või valitsusasutustes ning ülemnõukogu tasandil toimus üksnes nende formaalne kinnitamine. Otsus võib tähistada nii üldmõistet otsustusprotsessi tulemusena kui konkreetset õigusakti liiki. Viimases tähenduses vormistasid NSV Liidu süsteemis “otsuseid” eri tasandi partei täitevorganid (ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo, EK(b)P Keskkomitee büroo, partei maakonnakomitee büroo), ehkki need pealkirjastati tavaliselt tegelikkust mittekajastavalt kui Keskkomitee otsused. Otsust, kui õigusakti liiki käsitleti sovetlikus õigussüsteemis kollektiivse otsustusprotsessi tulemusena (seejuures pole oluline, kas kollektiivsus oli tegelik või formaalne ja deklaratiivne). Seetõttu vormistati otsuseid ka teistel tasanditel, kus tuli rõhutada otsustusprotsessi kollektiivset laadi. Mõistet “otsus” kasutati

seega nii valdade täitevkomiteede kui parteialgorganisatsioonide ja vallakomiteede otsustuste puhul. Segaduse vältimiseks olen tekstis kasutanud sõna otsus üldmõistena ning vajadusel konkreetsete õigusaktide puhul lisanud alati selle langetanud institutsiooni nimetuse (näiteks EK(b)P KK büroo otsus, valla täitevkomitee otsus jm).

Valitsusvõimu keskne otsustustasand, st NSV Liidu või Eesti NSV Ministrite Nõukogu (kuni 1946. aasta kevadeni Rahvakomissaride Nõukogu) vormistas oma normatiivaktid “määruse” vormis. Määrustena vormistati ka sovetlikule süsteemile omased partei ja valitsuse ühised otsused (näiteks ÜK(b)P Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu määrus, EK(b)P Keskkomitee ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus jm). Lisaks sellele andsid valitsusaparaat ja madalamad täitevorganid (sh valla täitevkomitee) “korraldusi”. Korraldustega anti edasi varasemate normatiivaktide sisu ning nendega ei tohtinud laiendada ega kitsendada asja sisu.

I. KOHALIKU HALDUSE SOVETISEERIMINE 1940–1941

I.1. OKUPATSIOON

17. juunil 1940. a alustas NSV Liit Eesti okupeerimist ja 22. juunil astus ametisse NSV Liidu saatkonnatöötajate ja Andrei Ždanovi suunamisel moodustatud nukuvalitsus. 14.–15. juulil toimusid Riigivolikogu valimised, kus uutel võimudel läks korda opositsiooni kõrvaletõrjumise, seaduste meelevaldse muutmise ja valijaskonna hirmutamisega moodustada endale kuulekas nukuparlament. 21. juulil tuli nukuriigivolikogu kokku ja võttis esimese asjana vastu Ždanovi poolt koostatud deklaratsiooni, millega Eesti kuulutati nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks ja deklareeriti, et “siitpeale kõik võim Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis kuulub nii linna kui maa töötavale rahvale töötava rahva saadikute nõukogude näol”.¹

25. augustil 1940. a vormistas ENSV Riigivolikogu 14. augustil Moskvast ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsusega kinnitatud Eesti NSV konstitutsiooni, mille § 2 ütlis: “ENSV poliitiliseks aluseks on töötava rahva saadikute Nõukogud, mis on kindlustatud kapitalistide ja suurmaomanike võimu kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtimapaneku tagajärjel”. § 3 lisas: “Kõik võim ENSV-s kuulub linna ja maa töötavale rahvale töötava rahva saadikute Nõukogude kaudu”. Kohalikele riigivõimu organitele oli konstitutsioonis pühendatud eraldi peatükk, mille esimene paragrahv ütlis, et “Riigivõimu organeiks maakondades, linnades, valdades ja alevites on töötava rahva saadikute nõukogud”. Need pidi valitama vastava maakonna, linna, valla või alevi tööraha poolt kaheks aastaks. Nõukogude täitevorganitena nähti ette nõukogude poolt valitud täitevkomiteed.²

Vaatamata põhiseaduses deklareeritule, ei tehtud esialgu midagi nõukogude valimiseks ega täitevkomiteede moodustamiseks. 25. augustil 1940. a, kohe pärast konstitutsiooni vastuvõtmist, tegi Eesti NSV Riigivolikogu liige Neeme Ruus küll ettepaneku, et ajutisele Ülemnõukogu Presiidiumile tuleks teha ülesandeks määrata kindlaks uus ülemnõukogu valimiste aeg vastavalt põhiseadusele, aga see oli möödalasumine – uutel võimumeestel polnud tegelikult huvi hakata korraldama uusi ülemnõukogu valimisi, rääkimata kohalike nõukogude valimistest. Riigivolikogu esimees Arnold Veimer selgitas, et uusi valimisi pole kohe tarvis teostada ning piisab kui Riigivolikogu muudab oma nime Ülemnõukoguks.³ Kohe seejärel kuulutas Riigivolikogu end Eesti NSV ajutiseks Ülem-

¹ Deklaratsioon riigivõimust Eestis, 21.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 74, 733.

² ENSV Konstitutsioon, 25.08.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 111, 117. Kohalikele riigivõimuorganitele oli pühendatud V peatükk (§§ 52–72).

³ Täpne tsitaat oli selline: “Piisab sellest kui heidame ajaloo kolikambri selle äbariku nime – Riigivolikogu – mida meie olime sunnitud kandma ning jätkame oma enamlikku tööd juba Ülemnõukoguna”. – *Riigivolikogu II koosseis: I istungjärk 1.–13. koosolek. Stenograafilised aruanded*, 2. trükk, Tallinn, 1991, 199–200; Vt ka: Jüri Ant, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, Tallinn, 1999, 125–126.

nõukoguks, lõpetas sellega oma olemasolu ning saadikud kogunesid poole tunni pärast juba ajutise Ülemnõukogu nime all.⁴ Ülemnõukogu jäi aga ainsaks *nõukoguks* ning maakonna-, linna- ja vallavalitsused jätkasid oma tööd seniste nimetuste all. Kohaliku halduskorralduse reformi esialgu ei kavandatud, sest 14. augustil 1940. a oli ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsustanud, et Baltikumis säilitatakse olemasolev halduskorraldus.⁵

Kohaliku omavalitsuse ümberkorraldamine oli selleks ajaks aga juba käimas. 22. juunil avaldatud Johannes Varesse nukuvalitsuse deklaratsioonis oli ühe sise-poliitilise eesmärgina lubatud alkatada kohalike omavalitsuste reform, et “kindlustada neis rahva tõelist osavõttu”.⁶ Ümberkorraldused algasid senistest omavalitsusjuhtidest vabanemisega – juuni lõpus ja juuli alguses vabastati ametist kõik senised maavanemad ning juuli lõpus suuremate linnade linnapead ja määrati nende asemele uued.⁷ Vallavalitsuste kätte jõudis kord augustis.

I.2. KOHALIKU HALDUSE PÕHIMÕTTED EESTIS JA NSV LIIDUS

I.2.1. KOHALIK HALDUS EESTIS ENNE 1940. AASTAT

Eestis rakendati kohaliku halduse teostamisel kohaliku omavalitsuse põhimõtet, mis lühidalt kokkuvõetuna tähendab kogukonna enesekorraldust ehk kohaliku elu küsimuste otsustamist kohalike elanike osalusel.⁸ Sõjaeelne Eesti riigiõigus määratles kohalikku omavalitsust nii: “Omavalitsus on säärane kohapealne valitsemise vorm detsentralisatsiooni põhimõttel, mis rajaneb kohaliku seltskonna osavõtul kohalikkude asjade valitsemisest”.⁹

Kaasaegne kohalik omavalitsus hakkas Eestis kujunema 19. sajandi alguses ning selle korraldus pandi paika 1866. aasta vallaseadusega, mis kehtis muudatustega kuni 1938. aastani. Iseseisvuse lõpuperioodil reguleerisid kohaliku

⁴ ENSV Riigivolikogu otsus ENSV Riigivolikogu ENSV ajutiseks Ülemnõukoguks kuulutamise kohta, 25.08.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 111, 1118.

⁵ О государственном и хозяйственном строительстве Латвиской, Литовской и Эстонской ССР. Пост. ЦК ВКП(б), 14.08.1940, RGASPI.17.3.1026, 54–57.

⁶ *Postimees*, 22.06.1940.

⁷ Esimesena vabastati juba 28. juunil Petseri maavanem, ülejäänud 10 maavanemat vabastati 1. või 8. juulist. Neli maavanemat vahetati ajavahemikul 27. juulist 2. septembrini uuesti välja. – Vabariigi Presidendi käskkirjad nr 68, 69, 78, 91, 92, 109–114, *Riigi Teataja*, 1940, 57, 520–521; 530; *Riigi Teataja*, 1940, 59, 559–560; *Riigi Teataja*, 1940, 63, 606–611.

⁸ Kohaliku elu küsimusi määratletakse teoorias sel teel, et nende puhul peab näha olema kohalik päritolu või spetsiifiline seos vastava kohaga. – Vt lähemalt: Vallo Olle, *Munitsipaalõigus*, Tallinn, 2004, 17–27.

⁹ *Riigiõigus. Üld- ja eriosa*, koostatud ja redigeeritud vastavalt Tartu Ülikooli õigus-teaduskonna loenguile ja eksamikavale, Tartu, 1936, 196.

omavalitsuse korraldust 1. jaanuaril 1938 jõustunud Eesti Vabariigi põhiseadus ning 1937.–38. a vastu võetud vallaseadus, linnaseadus ja maakonnaseadus.¹⁰ Kohaliku omavalitsuse süsteem oli kahetasandiline: esmatasandi moodustasid vallad, alevid ja linnad ning teise tasandi maakonnad. Kõigi liikide puhul oli esinduskoguks kollegiaalne organ volikogu näol, mis valiti viieks aastaks. Täidesaatvaks ja korraldavaks organiks oli volikogu poolt moodustatud valla-, alevi-, linna- või maavalitsus. Vallavalitsus koosnes vallavanemast ja tema abidest. 1930. aastate teise poole autoritaarse režiimi tingimustes oli valitsuse eesmärgiks kuulekate omavalitsuste loomine. Osaliselt selle eesmärgiks täitmiseks olid koostatud ka 1937.–38. aastate omavalitsusseadused, millega suurenes valitsuse roll omavalitsusjuhtide ametissenimetamisel ning kasvas ainujuhtide, sh vallavanemate, otsustusõigus kollegiaalsete institutsioonide arvel.¹¹ See ei tähendanud kohaliku omavalitsuse põhimõttest päriselt loobumist ehkki võib öelda, et selles suunas oli astutud jõuline samm.

Valdade arv muutus 1940. aastatel korduvalt. 1939. aasta vallareformi järel oli Eestis 248 valda. 10. juulist 1940 lõpetati Pakri ja 1. augustist Naissaare vallaomavalitsuse organite tegevus.¹² Mõlema valla territooriumid olid läinud Punaarmee sõjaväebaaside käsutusse ning elanikkond evakueeritud mandrile. 1944. aasta sügisest esines Pakri dokumentides uuesti vallana ja 1945. aastal moodustati seal formaalselt ka külanõukogu. 1945. aastal vähenes valdade arv kümne võrra Narva jõe tagustelt aladelt ja Petseri maakonnast Vene Föderatsiooni koosseisu arvatud valdade arvelt. 30. detsembril 1947. a kaotati Pakri vald uuesti ja liideti Paldiski linnaga. 1948. aastaks oli valdade koguarv seega ametlikult 236. 1949. aasta jooksul likvideeriti naabervaldadega ühendamise teel veel kolm valda (Peipsiääre ja Kasepää Tartumaal ning Järvesuu Võrumaal).¹³

I.2.2. KOHALIK HALDUS NSV LIIDUS

Senise kohaliku haldussüsteemi lammutamine algas Nõukogude Venemaal kohe pärast bolševike riigipööret, kuid Nõukogude võimu esimesi aastaid iseloomustas igal võimutasandil – ka kõige madalamal – valitsev segadus ja paljude eri institutsioonivormide eksisteerimine samaaegselt, aga ka kohalike institutsioonide suhteliselt suur võim kohalike asjade otsustamisel. Nõukogude institutsioonide ajaloo uurijad on näidanud, et võimu ülevõtmisele järgnenud aastatel tegutses bolševistlik võim uue haldussüsteemi rajamisel eelkõige *ad hoc* otsuste vormis. Püüdes probleeme ületada, tegutseti institutsiooniliste uuenduste käigus pigem aukude kinnitoppimise ja lappimisega, kui rakendati läbikaalutud ja sidu-

¹⁰ Vallaseadus, 07.04.1937, *Riigi Teataja*, 1937, 32, 310.

¹¹ *Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, peatoimetaja Sulev Vahtre, Tartu, 2005, 101.

¹² Linnaseaduse ja vallaseaduse täiendamise seadus, 10.06.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 49, 447; Vabariigi Valitsuse otsus, 04.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 63, 595; Vabariigi Valitsuse otsus, 25.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 83, 786.

¹³ Liivi Uuet, *Eesti haldusjaotus 20. sajandil: teatmik*, Tallinn, 2002, 131.

sat valitsus- või administratiivset kava. Selle tulemuseks oli tohutu hulk institutsionaalseid abinõusid, dekreete ja reorganiseerimisi.¹⁴

1918. aastal algas külanõukogude loomine, mis edaspidi toimusid kõige madalama taseme haldusorganina, ehkki esialgu etendasid nende kõrval olulist rolli ka traditsioonilised külakoosolekud.¹⁵ Pärast NSV Liidu moodustamist (1922. a) algas süsteemi korrastamine. Käivitati unifitseeriv haldusreform, mille käigus vanade territoriaalsete üksuste (kubermangud, maakonnad, vallad) asemele loodi järk-järgult 1929. aastaks oblastid ja rajoonid. Samal ajal algas kohalike võimuorganite pädevuse järk-järguline piiramine, mis 1936. aasta konstitutsiooni vastuvõtmise järel kulmineerus täielikuks tsentraliseerimiseks.¹⁶

Külanõukogud hakkasid juba 1920. aastate lõpust kaotama oma esialgseid ülesandeid, kui režiim hakkas kohalike nõukogude valimisi kasutama endale lojaalse elanikkonna mobiliseerimiseks ning nõukogusid kasutama vaenlase avastamise vahendina ja külas pingete tekitamiseks.¹⁷ 1936. aasta konstitutsiooni kehtestamise järel hakati seni asutuste ja ettevõtete kaudu valitud kohalikke nõukogusid valida territoriaalsel põhimõttel. Valimised muutusid formaalsuseks, mis kajastus ka valimistel osalemise protsendis: 1927. aastal 51%. 1929. aastal 63%, 1931. aastal 72%, 1934. aastal 85% ning 1939. aastal 99%.¹⁸ 1937. aastal NSV Liidu Ülemnõukogu, 1938. aastal liiduvabariikide ülemnõukogude ning 1939. a kohalike nõukogude valimistel esmakordselt rakendatud uus valimissüsteem nägi ette üheainsa, "kommunistide ja parteitute bloki" poolt esitatud kandidaadi esitamist ja valimist. Normatiivdokumentides nõutav "tööliste ja talupoegade lai esindus" kõigil tasanditel tekkis saadikute eelvalimisega parteiorganite poolt "sobivate" kandidaatide seast, kelleks olid tööesrindlased, stahhaanovlased jt võimudele eeldatavalt lojaalsed tegelased. Kommunistliku partei liikmete osakaal nõukogudes kasvas pidevalt, külanõukogude esimeeste hulgas oli kommunistide osakaal 1929. aastal 32%, 1931. aastal 59% ja 1934. aastal 75%. Võrdluseks oli tööstusettevõtete juhtide hulgas 1933. aastal kommunistide osakaal umbes 30%.¹⁹

1930. aastate teisel poolel lõpliku näo omandanud kohaliku halduse süsteem jäi sisuliselt muutumatuks kuni Nõukogude võimu lõpuni ning nimetuste muutumisega ei kaasnenud põhimõttelisi või sisulisi muutusi. Unifitseeritud haldussüsteem nägi madalaima tasandi haldusorganite ja haldusüksustena ette külanõukogud, mis allusid maarajoonile ning hõlmasid küla töörahva saadikute

¹⁴ Graeme Gill, *The Origins of the Stalinist Political System*, New York, 1990, 24.

¹⁵ Kuni NSV Liidu lõpuni olid kasutusel ja konstitutsiooniski ette nähtud erinevad nimetused: küla, auul, kišlak, stanitsa jt.

¹⁶ Татьяна Коржихина, *Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г.*, Moskva, 1995, 49–55, 123–130.

¹⁷ Йорг Баберовский, *Красный террор: история сталинизма*, Moskva, 2007, 63–64.

¹⁸ Р. С. Цейтлин & С. А. Сергеев, *История государственного управления и муниципального самоуправления в России*, Moskva, 2006, 84.

¹⁹ Цейтлин & Сергеев, *История*, 77–78, 84; Thomas H. Rigby, *Communist Party membership in the U.S.S.R., 1917–1967*, Princeton, 1968, 429.

nõukogu pädevusse kuuluva territooriumi koos kõigi sellel asuvate külade jm maa-asulatega ning kõigi selle halduspiirides olevate maavaldustega.

Konstitutsioon määratles “NSV Liidu poliitilise alusena” nõukogusid, kelle näol kuulub kogu võim NSV Liidus töörahvale. Siit tuleneb ka deklaratiivne ja tegelikkusega vastuolus mõiste “nõukogude võim”. 1930. lõpuks muutusid kohalikud nõukogud ilma igasuguse võimuta organiteks, mis kinnitasid täitevkomiteedes koos kohalike parteiorganitega ette valmistatud otsuseid. Vene ajaloolane Irina Pavlova on väitnud, et faktiliselt likvideeriti nõukogude võim juba 1923. aastaks, kui kehtestati parteikomiteede võim nõukogude üle ning sealtpeale oli nõukogude süsteem kogu oma ulatuses – ülemnõukogust külanõukoguni – koos selle juurde kuuluvate valimiste, kongresside ja rahvamasside kaasamisega butafooria, mis pidi riigi elanikkonna jaoks looma illusiooni nende osalemisest poliitilises elus ning maailma jaoks looma imidži NSV Liidust kui demokraatlikust riigist.²⁰

Hiljemalt 1930. aastatest ei kasutatud Nõukogude riigiõiguses ka kohaliku omavalitsuse mõistet.²¹ Kohaliku omavalitsuse institutsiooni asemel olid NSV Liidus “kohalikud riigivõimuorganid”, mille erinevus kohalikest omavalitsustest seisnebki selles, et need pole mitte kohalike küsimuste otsustajad kohalike elanike osalusel, vaid riigivõimu organite otsuste vahendajad ja nende käepikendused kohtadel.

Kohalikud riigivõimuorganid olid nõukogude täitevorganid ehk täitevkomiteed, mis formaalselt valiti nõukogude poolt. Täitevkomitee koosseis sõltus haldusüksuse suurusest, kindlasti olid selles esimees ja sekretär, aga võisid olla ka abiesimees ja lihtliikmeid. Täitevkomitee juurde kuulus ametnike aparaat osakondade näol. Konstitutsiooni järgi olid täitevkomiteed aruandekohustuslikud neid valinud nõukogu ning samal ajal kõrgemalseisva nõukogu täitevkomitee ees. Esimesena nimetatud käsuliin oli puhtformaalne, tegelikult said kohalikud täitevkomiteed võimuvertikaalil korraldused ja tegevussuunised kõrgemalt täitevkomiteelt.

1930. aastate teisel poolel kinnistunud riikliku halduspoliitika jooned kohalike võimuorganite suhtes võib kokku võtta nelja peamise punktina:

- Täielik tsentraliseerimine: prioriteetne oli alati ülevalt tulnud käsk, mitte kohalike inimeste huvid.
- Ametlikult topelt-, faktiliselt kolmikalluvus: formaalselt olid täitevkomiteed ja nende osakonnad nõukogude alluvuses, aga reaalselt seisis nende kohal

²⁰ Ирина Павлова, “Механизм политической власти в СССР в 20–30-е годы”, *Вопросы истории ежемесячный журнал*, 11/12, 1998, 54, 60.

²¹ Kohaliku omavalitsuse mõiste ilmus NSV Liidu õigusteadusse 1950. aastate algul ning parteidokumentidesse 1959. a XXI parteikongressil. XXII kongressil (1961) vastu võetud partei programmis oli juttu kohalike tööliste saadikute nõukogudest kui kohalikest omavalitsusest, mille pädevus vajab laiendamist, kuni need saavad otsustama kõiki kohaliku tähtsusega küsimusi. Need seisukohad jäid aga teoreetilisteks ning tegelikku elu kuigivõrd ei mõjutanud, ehkki nende põhjal töötati välja uued normatiivaktid. – Vt: В. А. Григорьев, *Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика: Монография*, Kiiev, 2005, 8, 42.

ning allusid kõrgematele täitevvõimu institutsioonidele ning parteiorganitele; nõukogude liikmete tööks jäi hääletamine.

- Õiguse eitamine: võim võis teha kõike, mida pidas oluliseks, sh rikkuda omaenda seadusi.
- Paternalism ehk põhimõte, mis kujutas riiki ja selle liidreid tarkade rahva-juhtidena, kes alati ja igas olukorras teavad inimestest paremini, mida need vajavad.²²

Tulles tagasi Eesti sõjaeelse käsitlemise juurde, mis defineeris kohalikku omavalitsust läbi detsentralisatsiooni põhimõtte ja kohaliku seltskonna osalemise, näeme, et siin oli kohe selge vastuolu NSV Liidu kohaliku halduse süsteemiga, kus kehtis range tsentraliseerimise põhimõte ning “seltskond”, kes kohalikus halduses osales, kas ei omanud otsustusõigust, või polnud kohalik.²³ See põhimõtteline vastuolu pidi paratamatult kaasa tooma Eesti kohaliku halduse unifitseerimise.

I.3. KOHALIKU OMAVALITSUSE LIKVIDEERIMINE

Olles lubanud kohaliku omavalitsuse reformi, koostas Johannes Varese nukuvalitsus 25. juulil 1940. a määruse, millega lõpetati kohalike omavalitsuste volikogude ning nende poolt valitud alaliste komisjonide ja esindajate tegevus. Volikogude ülesanded pandi vastavate maa-, linna- ja vallavalitsuste peale.²⁴ Volikogude kaotamist põhjendati sellega, et nende tegevus on vastuolus 21. juuli deklaratsiooniga, mis kuulutas võimu kuulumist rahvale saadikute nõukogude näol.²⁵ Teoreetiliselt tähendab volikogude likvideerimine ka kohaliku omavalitsuse likvideerimist ning sellega algas üleminek sovetlikule kohalike riigivõimuorganite süsteemile.

Paljud volikogud polnudki pärast valitsuse vahetumist enam koos käinud, sest vallavolikogud pidasid koosolekuid vastavalt vajadusele ning vajadust ei pruukinud keset suve olla. Eelarveaasta lõppes 1. aprillil ning vallavolikogu pidi 1. augustiks vastu võtma eelarveaasta aruande. Kui see oli tehtud ja muid kiireid asju (koolimajade remont vms) päevakorral ei olnud, polnud mõtet ka koguneda. Takistuseks oli ka 18. juunil Sõjavägede Ülemjuhtaja määrusega kehtestatud koosolekute keeld. Lubatud olid juriidiliste isikute “täitvate organite” koosolekud, aga selleks oli vaja kohaliku politseiprefekti luba ja ilma tõsise

²² Цейтлин & Сергеев, *История*, 84.

²³ Tänapäeva teoorias loetletakse kohaliku halduse organiseerimise vorme viis: föderalism, dekontsentralisatsioon, detsentralisatsioon, omavalitsus ja tsentralisatsioon. Viimase all mõistetakse olukorda, kus puhtal kujul ei tunnistata kohtade ega ise kohaliku elu autonoomiat.

²⁴ Maa-, linna- ja vallavolikogude tegevuse lõpetamise seadus, 25.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 83, 783.

²⁵ *Rahva Hääl*, 27.07.1940.

vajaduseta polnud mõtet selle taotlemisega vaeva näha. Pealegi ei mahtunud volikogud "täitvate organite" alla.²⁶

Aja märgina sigines mõnegi volikogu retoorikasse aga pugemist uutele võimalikele, mis väljendus tervitustelegrammide saatmises Vabariigi Valitsusele ja "nõukogude riigi juhtidele", milles räägiti "riigielus asetleidnud murrangulistest suursündmustest" ja "rahva tahtel" valitsuse etteotsa asunud „uuest rahvavalitsusest”.²⁷ Mingil määral on täheldatavad ka uue korra oma huvides ärakasutamise katsed. Näiteks laekus valitsusele valdadest avaldusi tühistada 1939. aasta vallareformiga toimunud väikevaldade liitmisi.

I.4. UUTE VALLAVALITSUSTE KUJUNDAMINE

Unifitseerimine ei saanud piirduda volikogude kaotamisega. Okupatsiooni võimu kindlustamiseks sellest ei piisanud ning sarnaselt maakonna ja kesk võimu tasandile peeti vajalikuks ka kohalike liidrite väljavahetamist uuele võimalikele lojaalsemate vastu. Vallavanemad kui kohaliku elu juhid ja võimalikud opositsioonijuhid kujutasid endast okupatsioonivõimudele otsest ohtu.

Vallavalitsuste koosseisude kiire muutmiseks vajaduse lõi ka maa omandivormi muutumine. 23. juulil 1940 kuulutas Riigivolikogu välja maa riigistamise.²⁸ Asuti ette valmistama maareformi, 31. juulil moodustati Põllutöeministeeriumi juurde Maata ja Vähese Maaga Talupoegade Maaga Varustamise Peakomitee. Igas maakonnas ja vallas moodustati 3-liikmelised kohalikud komiteed, maakonnakomiteed allusid vahetult peakomiteele ja vallakomiteed vastavale maakonnakomiteele.²⁹ Eravalduses oleva maa piirsuuruseks määrati 30 ha ning kellel oli rohkem, tuli see ära võtta ja arvata riiklikku maareservi. Selle arvelt hakati maad andma neile, kel seda polnud või oli vähe. Nn uusmaasaajate kihi tekkimine ja maade ümberjagamine tekitas sotsiaalseid pingeid, mis oligi ilmselt okupatsioonivõimude eesmärk. Maade ümberjagamise otsused – kellelt kuipalju võtta ja kellele anda – tehti maareformi vallakomiteedes, aga ilma vallavalitsuse koostöötä poleks see olnud võimalik.

Samal ajal oli kümnest vallavanematest üheksa ise taluperemehed, näiteks Järva, Valga ja Viljandi maakondades olid kõik vallavanemad taluomanikud või -pärijad, Virumaal oli taluomanikke 97%, Saaremaal 96%, Läänemaal 95%, Pärnumaal 82%, Harjumaal 81% ja Petserimaal 73%.³⁰ See tähendas, et vanade

²⁶ Sõjavägede Ülemjuhataja määrus, 18.06.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 51, 479.

²⁷ Lehtse vallavalikogu koosoleku protokoll, 12.07.1940, ERA.2424.1.521, 94.

²⁸ Deklaratsioon maa kuulutamise kohta kogu rahva omanduseks, 23.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 77, 744.

²⁹ ENS Vabariigi Valitsuse ja EKP Keskkomitee otsus, 30.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 88, 256.

³⁰ Andmed põhinevad Siseministeeriumi Omavalitsuste Talituse arhiivifondis (ERA. 40) säilitatavatel 1940. aasta vallavanemate nimekirjadel. Tartu ja Võru maakondade vallavanemate nimekirjas pole varanduslikku seisust märgitud.

koosseisudega polnud maareformi võimalik läbi viia ning ametisse tuli panna uued inimesed.

Kümneid uusi inimesi vajati olukorras, kus uue režiimi toetajaskond maa- piirkondades oli väga väike. Kommuniste maal praktiliselt polnud ning seda ei suutnud muuta ka partei nn “lahtiste uste poliitika”, mille tingis nõue viia Eestimaa Kommunistliku Partei liikmete arv 1. augustiks 1500-ni.³¹ See arv saavutati sissetoodud kommunistide ja linlaste värbamisega ning maal polnud parteisse värbamine õieti võimalikki, sest partei maakondlikke komiteesid tuli alles hakata looma.

Toetajaskonna suurendamiseks maal pidi režiim leidma siiski mingi mooduse ning seda otsustati teha ametiühinguliikumise sildi varjus. Selleks taastati 1934. aastal suletud Üleriigilise Maatööraha Ühingu (ÜMÜ) tegevus. ÜMÜ kohalike osakondade asutamist koordineeriti Tallinnast, kuid püüti esile kutsuda ja ära kasutada ka kohalikku initsiatiivi. 26. juunil andis ÜMÜ esialgsed juhised kohalike osakondade moodustamiseks. Valdades tuli kiiresti korraldada rahva- koosolekud, mille eesmärgiks pidi olema “meeleolude vaigistamine ja olukorra normaliseerimine”. Seejärel tuli läbi viia asutamiskoosolek ning valida juhatus ja revisjonikomisjon.³² ÜMÜ kohalikud osakonnad hakkasid kohe sekkuma valdade juhtimisse, pidades end nõukogude võimu esindajaks maal ning “valla töötava rahva ainsaks esindajaks ja vallaasjade suunajaks”.³³ Ühtlasi toimis ÜMÜ kohalik võrgustik kui kaadrireserv uute kohalike võimuasutuste jaoks.

Kommunistide puudusel pidi ÜMÜ maal täitma parteile ette nähtud kohta, aga selle roll jäi ajutiseks. 1940. a suvel kasvas ametiühingute liikmete arv küll kiiresti, sest esialgu uskusid paljud töölised, et ametiühingutele on saanud tegevusvabaduse aeg ja nende kaudu on võimalik parandada tööliste materiaalsel olukorda. Pettumus saabus mõni kuu hiljem, kui algas unifitseerimine NSV Liidu ametiühingute süsteemiga.³⁴ Režiim kasutas maa ametiühinguid võimu kindlustamise esimestel kuudel, kui päevakorral olid Riigivolikogu valimised, vallavalitsuste ümberkujundamine ja maareform. Hiljem polnud need enam vajalikud ja tasalülitati sovetliku ametiühingute süsteemiga. See ei tähenda, et ka esimeste aktsioonide juures tuleks käsitleda ÜMÜ tegevust kohaliku initsiatiivina. Kohalike osakondade võrgustiku loomist forsseeriti jõuliselt ülevalt (kuigi kohaliku initsiatiivi algeid ära kasutades) ning pigem püüti neid ära kasutada loomaks illusiooni masside osalemisest ümberkorraldustes.

Vallaseaduse järgi võis vallavalitsuse liikmeid (vallavanem ja abivallavanemad) ning vallasekretäre ametist vabastada üksnes Vabariigi Valitsus siseministri ettepanekul, kui nende tegevus oli riigi või omavalitsuse huvidele kahjulik. Selleks pidi siseminister eelnevalt aga korraldama juurdluse, nõudma asja-

³¹ *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991*, koostaja ja toimetaja Enn Tarvel, Tallinn, 2005, 12.

³² Üleriigilise Maatööraha Ühingu ringkiri nr 1, ERA.R-1108.1.15, 15; *Üleriikliku Maatööraha Ühisuse põhikiri*, Tallinn, 1927.

³³ Vt näiteks: ÜMÜ Ahja vallakomitee protokoll, 30.06.1940, ERA.R-1108.1.1, 12–13.

³⁴ Olaf Kuuli, *Stalini aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954)*, Tallinn, 2007, 22.

omastelt isikutelt kirjaliku seletuse jne.³⁵ Kõigi vallavanemate ja nende abide tagandamine neid protseduureegleid järgides oleks olnud võimatu või lootusetult aeganõudev, mistõttu oli tunduvalt lihtsam ja kiirem muuta seadust. Selleks kehtestati 31. juulil vallaseaduse täiendus, millega siseminister sai õiguse vabastada ametist üksikute või kõigi valdade vallavanemaid ja nende abisid ning määrata nende asemele uusi.³⁶ Seadusemuudatust põhjendati nüüd omakorda vallavolikogude kaotamisega – kuna volikogude tegevus oli lõpetatud, polevat otstarbekas ka nende poolt valitud ja eelmise valitsuse ajal nimetatud vallavanemate ja abivallavanemate ametissejäämine.³⁷ Samal päeval vabastas siseminister Maksim Unt üheainsa otsusega ametist kõik vallavanemad ja nende abid alates uute vallavanemate ja abide ametisse astumise ajast.³⁸

Uute vallajuhtide otsimine oli alanud samal ajal volikogude likvideerimisega. 25. juulil tegi Siseministeerium maavanematele korralduse vallavanemate ja abivallavanemate kandidaatide esitamiseks.³⁹ Aega anti väga vähe. Näiteks Rapla vallasekretär sai 25. juuli õhtul kell 17:30 maavalitsusest telefonitsi korralduse sama päeva kella 19-ks vallamajja kokku kutsuda “valla tööraha ärksamad esindajad” vallavalitsuse kandidaatide leidmiseks. Samaks ajaks pidi vallamajja saabuma ka maavalitsuse administratiivosakonna juhataja täpsemate juhtnõõridega.⁴⁰

Sobivate kandidaatide leidmine nii lühikese ajaga oli keeruline. Nimekirjade koostamisel tuli arvestada, et uued ametimehed oleksid “poliitiliselt usaldusväärsed”, võimelised looma ja pidama vallaelanikega kontakti ja et vallavalitsuses oleks esindaja võimalikult igast valla osast. Kuna kandidaatide valimise kohta täpsemaid juhiseid ei eksisteerinud, jäi see maavanemate otsustada. 27. juuli õhtuks suutsid kõik maavanemad oma kandidaatide nimekirjad siseministrile ära esitada.⁴¹

Mõnes maakonnas pakuti uute vallajuhtide kandidaadid välja valla tasandil, kuid teisel tehti kogu töö nähtavasti ära maakonnakeskuse võimukoridorides. Enamus tööst käis aga isiklike tutvuste ja sidemete pinnalt. Harju maavanem sai siseministri korralduse asuda uute vallavalitsuste koosseisude moodustamisele

³⁵ Vallaseadus, 07.04.1937, *Riigi Teataja*, 1937, 32, 310, §§ 201, 205.

³⁶ Vallaseaduse täiendamise seadus, 31.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 89, 873.

³⁷ “Siseministrile õigus määrata valdadele uusi juhte”, *Rahva Hää*, 01.08.1940.

³⁸ Siseministri otsus, 31.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 89, 890.

³⁹ Järva Maavanem SM OVT-le, 27.07.1940, ERA.40.1.247, 35.

⁴⁰ Johannes Arandi ettekanne Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Poliitilisele sekretärile, 03.08.1940, ERAF.1.1.165, 2.

⁴¹ Järva maavanem SM OVT-le, 27.07.1940, ERA.40.1.247, 35; Petseri maavanem SM OVT direktorile, 26.07.1940, ERA.40.1.249, 32; Pärnu maavanem SM OVT-le, 26.07.1940, ERA.40.1.251, 23; Saare maavalitsus SM OVT direktorile, 26.07.1940, ERA.40.1.252, 31; Tartu maavalitsus siseministrile, 27.07.1940, ERA.40.1.253, 61; Viljandi maavalitsus SM OVT-le, 27.07.1940, ERA.40.1.255, 324; Viru maavanem SM OVT-le, 26.07.1940, ERA.40.1.256, 171; Võru maavalitsus SM OVT-le, 26.07.1940, ERA.40.1.258, 38; Valga maavalitsus SM OVT-le, 26.07.1941, ERA.R-1019.1.117, 41; ERA.40.1.248, nummerdamata lehed.

kätte 25. juulil kell kaks päeval. Esimese asjana saadeti vallasekretäridele laiali korraldus kutsuda igast valla osast “ärksamad töörahva esindajad” vallamajja läbirääkimistele, et arutada uute vallavalitsuste koosseise.⁴² Igas vallas viibis kohal ka maavalitsuse esindaja – maavanem ise, tema abi või maavalitsuse sekretär, kes olid vallad omavahel ära jaotanud ja koostanud liikumiste graafiku. Arvestades, et Harjumaal oli 32 valda, pole muidugi võimalik, et maavalitsuse liikmed said kõigis valdades teha põhjalikku sisulist tööd. Nende roll pidi olema eelkõige ülevaataja oma. Kus see oli võimalik, kutsuti koosolekutele ka Punaarmee baaside esindajaid, näiteks Rapla vallas kutsuti vastavalt “nende varasemale soovile” koosolekule kohaliku lennuväebaasi komissar.⁴³

Virumaa valdades toimusid samasugused koosolekud, kuid nähtavasti ilma maavalitsuse esindajateta. Näiteks Sõmerus kutsus vallasekretär maavalitsuse telefonogrammist lähtudes kokku “EK(b)P, ÜMÜ kohalike osakondade ja töörahva usaldusmehed”. Kogunes kuus meest, kellest üks küll kohe lahkus. Seejärel esitas vallasekretär ühe kohalviibinu vallavanema kandidaadiks, kes omakorda esitas kaks meest abivallavanema kandidaatideks. Nimetatud kahte meest seejuures ennast kohal polnudki. Lisaks esitas ÜMÜ kohaliku osakonna esimees veel kolmanda abivallavanema kandidaadi. Mõni päev hiljem kinnitati vallavalitsuse liikmeteks needsamad mehed.⁴⁴

Viljandimaa nimekirjade koostamine toimus ühe õhtu jooksul Viljandi Töölisühingus maavanema ja komitee liikmete ühisel nõupidamisel. Eelnenud oli kirjavahetus ametiühingutegeleste, maavanema ja töölisliikumise aktivistide vahel. Maavanema iseloomustus toimunule kõlas: “et selles töös kõik mitte just kõige paremini välja ei kukkunud, on arusaadav”.⁴⁵ Viljandi maavanem ei eksinud, sest kuna aega oli tõesti vähe, siis mõistagi ei suudetud kontrollida kõigi esmapilgul sobivate inimeste tausta. Kiirustamist näitab seegi, et siseministri 1. augusti käskkirjad uute vallavalitsuste ametissenimetamise kohta kubisevad vigadest, mistõttu mitu käskkirja tuli parandatud kujul uuesti välja anda.

1. augustil nimetas siseminister oma käskkirjadega ametisse enamiku vallavalitsuste uutest koosseisudest – 226 vallavanemat (92% kõigist vallavanematest) ja 474 abivallavanemat (91%).⁴⁶ Maavalitsustele anti korraldus uute inimeste ametisse astumine kiiresti teoks teha. Samas mööndi kiirustamisest tingitud vigade võimalikkust. Kui vahepeal oli selgunud, et mõni inimene ikka ei sobi või kui leidub parem kandidaat, tuli sellest kohe teatada ning ametisse astumine kuni uue otsuseni peatada.⁴⁷ Viimaste koosseisude kinnitamine kestis seetõttu kuni 24. augustini.

⁴² Harju maavanem SM OVT direktorile, 10.08.1940, ERA.40.1.246, 176; ERA.40.1.246, 42–44.

⁴³ Johannes Arandi ettekanne Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee poliitilisele sekretärile, 03.08.1940, ERAF.1.1.165, 2.

⁴⁴ Protokolli ärakiri, 25.07.1940, ERA.R-1108.1.15, 17.

⁴⁵ Viljandi maavalitsus SM OVT direktorile, 09.08.1940, ERA.R-1884.1.21, 26.

⁴⁶ Siseministri käskkirjad nr 101–110, 01.08.1940; nr 113, 02.08.1940, ERA.14.2.1248, 6–24, 28–30.

⁴⁷ SM OVT ringkiri maavalitsustele, 01.08.1940, ERA.40.1.246, 52.

Osa koosseise tehtigi veel enne ametisse astumist ümber. Näiteks Tartu maavanem esitas 27. juulil saadetud ettepaneku muudatused 1. augustil, vahetades välja kolm vallavanemat ja kolm abi.⁴⁸ Lääne maavanem esitas oma esialgse nimekirja 26. juulil ja parandusettepanekud 30. juulil, muutes ära Ridala vallavalitsuse koosseisu “arvestades peale ettepaneku esitamist teatavaks saanud kohaliku töötava rahva ja EK(b)P esindaja soove”.⁴⁹ Järva maavanem esitas 27. juuli ettepaneku paranduse 8. augustil, muutes ära Kareda, Koigi ja Kärü vallavalitsuste koosseisu. Muudatusettepaneku tingis asjaolu, et varem esitatud mehed osutusid “töötava rahva kandidaatidena” sobimatuks. Nendes valdades oligi ametisse astumine peatatud ja viidi läbi alles muudatuste kinnitamist siseministri poolt 9. augustil.⁵⁰

Osas valdadest puhkes uute vallavalitsuste moodustamise ümber võimuvõitlus, mis jätkus ka pärast esialgsete koosseisude kinnitamist. Näiteks Viljandimaal Rimmu vallas tegutses kaks ÜMÜ osakonda, kes mõlemad protesteerisid juba ametisse nimetatud uue vallavalitsuse vastu. Õisu osakonna juhatus põhjendas oma vastuseisu uue vallavanema tagurlike vaadetega ja selgrootu iseloomuga, mistõttu ta on tagurlike ringkondade poolt kergesti mõjutatav. Üks abidest teati olevat Isamaaliidu ja Kaitseliidu kohalik juhtfiguur ning endine vaps ja teine abi “kergesti mõjutatav tegelane”. ÜMÜ Rimmu osakond toetas neid seisukohti, teatades, et vallavalitsus pole vastuvõetav ja esitas oma kandidaadid. Lisaks tuldi välja kahtlustusega, et “tagurlikud ringkonnad” on aktsiooni mõjutama pääsenud. Selle lükkas maavanem küll tagasi, aga teatas, et “kui see taktiliselt veel lubatav on, ühinen heameelega Viljandi Tööraha Komiteele vahetult esitatud ÜMÜ Rimmu osakonna peakoosoleku ja ÜMÜ Õisu osakonna juhatusse seisukohtadega”.⁵¹ Kokkuvõttes astus esialgne koosseis vaatamata protestidele siiski ametisse, aga ei jäänud sinna kauaks ja vahetati septembris ikkagi välja.⁵²

Toon veel ühe näite Harjumaalt Nissi vallast, mis illustreerib keeruliseks kujunenud situatsiooni uue vallavalitsuse moodustamisel ning olukorra komplitseeritust juhul, kui vallas oli ametiühinguorganisatsioon rohkem kui üks ja need kokkuleppele ei jõudnud. 26. juulil toimus vallamajas esimene arutelu uue vallavalitsuse teemal, kohal viibis ka maavalitsuse sekretär. Maavanem kommenteeris hiljem, et vallasekretär oli korraldust “tõlgitsenud isepäraselt” ning

⁴⁸ Tartu maavalitsuse telefonogramm Siseministeeriumile, 01.08.1940, ERA.40.1. 253, 62.

⁴⁹ Lääne maavanem SM OVT-le, 20.07.1940, ERA.40.1.248, nummerdamata lehed.

⁵⁰ Järva maavalitsus SM OVT-le, 08.08.1940, ERA.40.1.247, 46.

⁵¹ Viljandi maavalitsus SM OVT-le, 09.08.1940; E. Metusala ÜMÜ juhatusele, 02.08.1940; Viljandi maavalitsus ÜMÜ Viljandi Maakonna Organisaatorile, 01.08.1940; ERA.R-1884.1.21, 26–28.

⁵² Siseministri käskkiri nr 108, 01.08.1940, ERA.14.2.1248, 19; Viljandi maavalitsus SM OVT-le, 09.08.1940 ja 27.09.1940; E. Metusala ÜMÜ juhatusele, 02.08.1940; Viljandi maavalitsus ÜMÜ Viljandi Maakonna Organisaatorile, 01.08.1940; Siseasjade rahvakomissari käskkiri nr 45, 01.10.1945; ÜMÜ Rimmu osakonna juhatusse koosoleku protokoll, 20.09.1940; August Jakobsoni ankeet, dateerimata, ERA.R-1884.1.21, 26–34.

kutsunud töörahva esindajatena vallamajja Nissi algkooli juhataja Anatol Spuhli, kohaliku raudteejaama ülema, kaks kohalikku kooliõpetajat, Punaarmee komissari kohalikust lennubaasist, ühe kohaliku raudteetöölise ja ühe kohaliku turbatööstuse töölise – kokku 7 inimest. Kui maavalitsuse sekretär juhtis tähelepanu, et kohale pidi kutsutama mitte riigi- ja omavalitsuse ametnikud, vaid “tõelised töötava rahva esindajad” igast valla osast, siis nentis Spuhl, et nemad ongi tõelised töötava rahva esindajad ja esindavad kohaliku töötava rahva organisatsiooni (tegemist oli tõesti ÜMÜ osakonna ladvikuga). Raudteejaama ülem esitas vallavanema kandidaadiks Spuhli ja viimane omakorda abide kandidaatideks kaks kohalviibijat, kinnitades, et neil olevat selle koosseisu osas “parteiga kokku lepitud”. Maavalitsuse sekretäri väiteid, et seaduse järgi ei saa valida riigi- või omavalitsuse teenistuses olevaid isikud, ei võetud arvesse. Koosseisu kava saadeti seisukoha võtmiseks Tallinnasse ÜMÜ juhatusale, kes oli samuti seda meelt, et kava ei kõlba, kuna on vastuolus seadusega ning koosseisu ei kuulu ühtegi kohaliku elanikkonna ning vallas asuva Ellamaa turbatööstuse tööliste esindajat. Pealegi tuli välja, et nii Spuhl kui esitatud abi kandidaadid olid endised Kaitseliidu liikmed ja Spuhl teinud lisaks kihutustööd endise Riigivolikogu liikme pastor Voolaidi kasuks.⁵³ ÜMÜ organisatorid helistasid Tallinnast kaks korda Spuhlile ja püüdsid mehele selgeks teha, et selline koosseis ei sobi ning tuleb esitada uued kandidaadid. Spuhl oli kategooriline – kõik olevat “parteiga läbi räägitud” ja sobivamaid kandidaate üldse polevat.

Nii tuli maavanemal alustada uute kandidaatide otsimist, milleks jäi aega vaid mõni tund. Küsitledes kohapeal mitmeid isikuid, kerkisid kandidaatidena üles väiketalunikud Oskar Rau ja Johannes Pikkaru ning vallavolikogu liige Johannes Maalmeister, kes oli Ellamaa Turbatööstuse tööliste esindaja. Kaitseliidus ja Isamaaliidus polnud keegi kolmest olnud ning maavanem esitas nad kinnitamiseks. 1. augustil kinnitas siseminister need kolm meest ametisse ja 5. augustil võtsid mehed asjaajamise seniselt vallavalitsuselt üle, kuid sellega polnud intriig lõppenud. Kohalik ÜMÜ osakond esitas protesti, teatades, et nemad on uue vallavalitsuse koosseisu saanud teada ajalehest ning see ei kõlba kuhugi. Uus vallavalitsus ei omavat ega saavatki omada töörahva usaldust, kuna koosneb endiste rahvavaenulike organisatsioonide liikmetest, kes on esinenud Nõukogude korra ja Punaarmee aktiivsete vastastena. Pealegi olevat see moodustatud kohaliku töölistkonna soove arvestamata, kuna maavanem pole võtnud vaevaks kohaliku töölisorganisatori poole pöörduda.⁵⁴ Ilmselt ÜMÜ kohalikus osakonnas siiski mõisteti, et seadusest mööda ei pääse, esialgseid kandidaate läbi suruda ei õnnestu ning esitati 14. augustil uued.

20. augustil teatas maavanem siseministrile, et ametisolev vallavalitsus on esitanud lahkumisavalduse ja palus kinnitada uue – ÜMÜ poolt esitatud koosseisu. Samal ajal suhtles siseministeeriumiga ka ÜMÜ keskasutus oma sekretäri kaudu, kes oli aga üsna kõhkleva seisukohal – 12. augustil OVT direktorile saadetud kirjas andis ta ülevaate kujunenud olukorrast, kuid lisan, et ei tea,

⁵³ Julius Voolaid (1900–1966) oli Riigivolikogu liige aastatel 1938–1940.

⁵⁴ Harju maavanem SM OVT-le, 14.08.1940, ERA.40.1.246, 173, 176.

“kuivõrd vallavalitsuste väljakuulutatud koosseise saab muuta ja kuivõrd otstarbekas see on”. Uue osapoolena sekkus veel Ellamaa Turbatööstuse töölisnõukogu, kes avaldas toetust oma mehele vallavalitsuses, abivallavanem Maalmeistrile. Aga nemadki olid ettevaatlikud ja möönsid Maalmeistri sobimatust juhul, kui peaks tõestatama, et mees on suhtunud valitsevasse riigivõimu vaenulikul.⁵⁵

Lõpuks leiti kompromiss sel teel, et vahetati välja üksnes vallavanem. Seega olid kõik midagi saanud ja pidid rahule jääma. ÜMÜ osakond oli saavutanud oma mehe saamise vallavanemaks, Ellamaa töölisnõukogu saavutas oma mehe jäämise abivallavanemaks ning ametisse jäi ka üks maavanema poolt esitatud kandidaat. Üksnes ÜMÜ esialgne kandidaat Spuhl pidi ootama, kuid seda mitte eriti kaua, sest 1941. a veebruaris määrati ta valla täitevkomitee koosseisu.

Kokkuvõttes tuli terve hulk koosseise ümber teha, osa veel enne, kui uued inimesed ameti üle jõudsid võtta. Ametisse kinnitatud vallavanemaid, kes tegelikult sellele tööle kunagi ei asunud, oli kokku 18 (lisaks 38 abivallavanemat). Osa koosseise tuli ümber teha ka seetõttu, et inimesed olid vallavanemaks nimetatud enese teadmata, ega soovinud ametisse asuda. Leidub ka üsna huvitavaid lahendusi, näiteks Avanduse ja Aaspere 1. augustil ametisse kinnitatud abivallavanemad, kummastki vallast üks, on maavanem leidnud kohe olema ebasobivad, kuid sellele vaatamata kinnitati mõlemad mehed juba järgmisel päeval vallavanemateks.⁵⁶ Tegemist oli üsna erinevate tüüpidega – kui Paul Koha Avanduse vallast oli hiljem Omakaitse poolt kogutud andmetel “küla-meeste usaldusalune mittebolševik”, siis Aaspere valla Aleksander Lillepead iseloomustati kui partorgi, miilitsat ja hävituspataljoni juhti ning endist salaviinamüüjat ja joodikut.⁵⁷

Asjaajamise üleandmine uutele vallavalitsustele algas üksikutes kohtades juba 2. augustil, kulmineerus 5.–8. augustil ja vältas läbi kogu augusti. Pole andmeid, et võimuvahetus oleks kaasa toonud suuremaid komplikatsioone. Tavapäraselt koostati vormikohane asjaajamise ja kassa üleandmise-vastuvõtmise akt. Kui vallavanem jäi samaks, siis polnud sedagi tarvis teha. Tihtipeale kujunes võimu üleminek sõbralikus õhkkonnas koos traditsiooniliste jootudega.

Väiksemaid segadusi siiski oli, näiteks Tõlliste vallas, kus asjaajamise üleandmine oli planeeritud 5. augustiks nagu teisteski Valgamaa valdades, selgus, et senine vallavanem Arthur Gross on koos rahakapi võtmetega kadunud. Nõu küsiti maavanemalt, kes käskis pöörduda Politseitalituse poole vallavanema asukoha väljaselgitamiseks. Sealt saadi teada, et Gross viibib vahi all, võtmed on temalt ära võetud ja Grossi abikaasale saadetud. 13. augustil mindi

⁵⁵ Harju maavanem siseministrile, 20.08.1940; ÜMÜ Nissi osakond SM OVT direktorile, 14.08.1940; G. Kivimets SM OVT direktorile, 12.08.1940; Ellamaa Turbatööstuse töölisnõukogu koosoleku protokoll, 19.08.1940, ERA.40.1.246, 169–177.

⁵⁶ Viru maavalitsuse telefonogramm SM OVT-le, 02.08.1940, ERA.40.1.256, 168; Siseministri käskkiri nr 109, 01.08.1940, ERA.14.2.1248, 21.

⁵⁷ Viru maakonna Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade, 1942, ERA.R-358.1.22, 28.

võtmetele järele, aga Ida Gross teatas, et tema pole võtmeid saanud, sama kinnitas valla konstaabel. Kus võtmed vahepeal olid, pole teada, igatahes ilmus Ida Gross nendega 20. augustil vallamajja. Kirjeldatud juhtum aga pakub huvi veel sellegi poolest, et Arthur Gross oli esimene Nõukogude võimu poolt represseeritud vallavanem ja neist ainus, kes võeti kinni juba 1940. aastal.⁵⁸

Septembri alguseks oli võim kõigis Eesti valdades uutele koosseisudele üle läinud, aga kiirustades paika pandud koosseisude väljavahetamine jätkus kuni aastavahetuseni. Kõigi vallavanemate väljavahetamiseks inimesi ei jätkunud. Augusti jooksul nimetati ametisse tagasi 11% nendest meestest, kes olid 1. augustil ametist vabastatud. Järgnevatel kuudel jätkus seniste vallavanemate kõrvaletõrjumine. Septembrist kuni aasta lõpuni vahetati vallavanemaid 36 Eesti vallas (15% valdadest), kõige rohkem Viljandimaal (29%) ja Võrumaal (23%). Koos abivallavanematega puudutasid kaadrimuudatused 78 valda (32%).⁵⁹ 1941. aasta alguseks oli omariikluse aegseid vallavanemaid ametisse jäänud alla 8%.⁶⁰

I.5. ÜLEMINEKUPERIOOD

Vallavalitsuste uute koosseisude tegevusseasumist 1940. aasta augustis käsitleti kui nõukogudele rajanevale valitsemissüsteemile eelneva üleminekuperioodi algust. Kuna ühtegi vallavalitsuste tööd reguleerivat uut õigusakti ei ilmunud, pidid need endist viisi tuginema 1937. a vallaseadusele. Ometi oli selge, et selline olukord saab olla vaid ajutine. Juba augustis 1940 on esinenud juhtumeid, kus maavanem keeldus toetamast vallavalitsuse koosseisu muutmist põhjendades seda nende ajutisusega. Töö uue regulatsiooni koostamise kallal vähemalt mingil ajal käis. 24. oktoobril saatis ENSV Ülemnõukogu Presiidium ENSV Rahvakomissaride Nõukogule kava maa- ja linnavalitsuste juures osakondade

⁵⁸ Arthur Gross arreteeriti 30. augustil 1940 ja mõisteti märtsis 1941 VNFSV Kriminaalkoodeksi § 58-4 ja § 58-10 alusel 8 aastaks sunnitööle. Ta suri 30. juunil 1942. a Siberis. Uurimismaterjalidest ei selgu, miks Gross nii varakult arreteeriti. Ta oli keskmine vallavanem ehk algkooli haridusega taluomanikust põllumees. Keskmisest vallavanemast oli ta vanem ja ka kauem ametis olnud, Gross oli vahistamise ajal 58-aastane ja alates 1908. aastast olnud kokku 14 aastat vallavanem (1908–1917, 1918, 1930–1934). Need asjaolud üksinda ei saa muidugi olla arreteerimise põhjusteks. – Vt: Artur Grossi uurimistoimik, ERAF.130.1.10039.

⁵⁹ Sovetlikus ajalookirjanduses väidetakse, et üleminekuperioodil toimus koosseisudes suhteliselt vähe muutusi, mis tõestab, et uued kaadrid “tulid hästi toime sotsialistliku revolutsiooni ülesannetega”. Kinnituseks tuuakse väide, et oktoobrist kuni detsembrini vabastati üle maa ametist 36 vallavanemat ja abi. – Eerik-Juhan Truuväli, *Kodanliku riigiaparaadi purustamine ning sotsialistliku riigiaparaadi loomine Eestis 1940/41. aastal*, kandidaadidissertatsioon, Tartu, 1966, 413. Seejuures ignoreeritakse fakti, et hulgaliselt muudatusi toimus juba augustis-septembris ning selline väljavahetamiste arv näitab mitte koosseisude stabiilsust, vaid võrdluses iseseisvusperioodi koosseisumuudatustega, äärmist ebastabiilsust.

⁶⁰ Andmed põhinevad 1940. aasta vallavanemate andmebaasil (autori valduses).

moodustamise kohta, mille esimene punkt nägi ette, et “kuni kohalike tööraha saadikute nõukogude valimiseni” tegutsevad kohalike riigivõimuorganitena maa-, linna- ja vallavalitsused. RKN teatas vastuseks, et ei vaidle kavale sisuliselt vastu, aga soovib selguse huvides siiski üleminekuaja normide kehtestamist kohalike riigivõimuorganite ajutise korralduse kohta. Selleks töötati välja kohalike riigivõimuorganite ajutise korralduse kava, mida aga omakorda ei toetanud ÜN Presiidiumi esimees, teatades 6. novembril, et üles on kerkinud “uued asjaolud”.⁶¹ See tähendas, et päevakorda kerkis täitevkomiteede moodustamine.

Et keskvalvõimu tasandil puudus üksmeel näitab küsimus vallavalitsuste järelevalvest. Juriidiline segadus selles osas valitses juba alates volikogude kaotamisest. Vastavalt vallaseadusele teostati järelevalvet vallavalitsuste otsuste üle seaduspärasuse ja otstarbekuse seisukohalt. Enamik otsuseid kuulus järelevalve alla seaduspärasuse seisukohalt ja osa (eelarve, laenud, kinnisvarade võõrandamine jmt) otstarbekuse seisukohalt. Siia alla kuulusid ka kõik vallavanema otsused, mis olid tehtud volikogu ülesannetes. Võimalik tõlgendus oli seega selline, et kõik vallavalitsuste volikogude ülesannetes tehtud otsused kuuluvad järelevalve alla ja nii maavalitsustes ka arvati. Ent paistab, et taolise olukorraga polnud nõus parteiaparaat, sest keskajakirjandus ruttas maavalitsuste seisukohta ümber lükkama. Toodi välja asjaolu, et volikogude tegevus on lõpetatud eriseadusega ja nende ülesanded pandud mitte vallavanemale vaid vallavalitsusele. Seega oli tekkinud olukord, mida vallaseadus ei olnud ette näinud, mistõttu seda rakendada ei saavat.⁶² Rahvakomissaride Nõukogus oldi samal ajal risti vastupidisel seisukohal ning 7. septembril saatis Omavalitsuste Talitus laiali ringkirja, kus “eksiarvamuste ärahoidmiseks ja ühtlase korra kehtestamiseks” tuletati meelde, et kõik linna-, maa- ja vallavalitsuste poolt volikogude ülesannetes tehtud otsused kuuluvad järelevalveasutuse kinnitamisele.⁶³

15. oktoobril kehtestati maa-, linna- ja vallavalitsuste ajutine järelevalve kord, mis pidi kehtima kuni kohalike nõukogude ja nende täitevkomiteede ellurakendamiseni ja sätestas senises korras tehtavad muudatused. Siseministeeriumi ülevõtmisel sealt Siseasjade Rahvakomissariaati kaasa tulnud Omavalitsuste Talitus, kui iseseisvuseaegne institutsioon likvideeriti. Talituse asjaajamine anti üle RKN Asjadevalitsusele ja Rahanduse rahvakomissariaadile. Järelevalveasutuseks üldjärelevalve ja kaadrite alal oli edaspidi ENSV Rahvakomissaride Nõukogu, finants- ja majandusküsimustes ENSV Rahanduse rahvakomissariaat ning muude erialaste küsimuste alal vastava ala rahvakomissariaadid.

Vallavanemate, abivallavanemate ja vallasekretäride ametisse kinnitamine ja vabastamine, mis alates 25. augustist oli siseasjade rahvakomissari pädevuses, läks RKN esimehe pädevusse, kes andis selleks välja “otsuseid kohalike riigi-

⁶¹ Määruse kava kohalike riigivõimuorganite ajutise korralduse kohta, 06.11.1940, ERA.R-3.1.11, 2–3.

⁶² “Kohalike omavalitsuste järelevalvest”, *Rahva Hää*, 06.09.1940.

⁶³ ENSV SARK OVT ringkiri maa- ja linnavalitsustele, 07.09.1940, ERA.R-1884.1.11, 79.

võimuorganite alal”.⁶⁴ Kuna maavalitsuste osa ei puudutatud ja tegemist oli mitte uue korra kehtestamise vaid senise muutmisega, tekitas järelevalve küsimus segadust edaspidigi.

Et uut regulatsiooni ei sündinud, tuli sisuliselt tegutseda lähtuvalt Eesti Vabariigi seadusandlusest. Kuna samal ajal muutusid vallavalitsuste funktsioonid ja kogu institutsionaalne struktuur tervikuna, siis hakkas vallaametnike töö hulk kasvama. 1940. aasta sügisel oli prioriteetne valdkond eelkõige maareform ja ehkki selle teostamine polnud otseselt vallavalitsuste ülesanne, olid maareformi vallakomiteed ja vallavalitsused omavahel tihedalt seotud ning koosnesid sageli samadest inimestest.

Järk-järgult hakkas lisanduma uusi ülesandeid. See oli eelkõige seotud üleminekuga sovetlikule käsumajandusele ja totalitaariiklikule kontrollile. Vallavalitsuste ette seati täiesti uue ülesandena osalemine põllumajanduse riiklikus juhtimises. See tõi vallavanemate jaoks kaasa järelevalve talutööde teostamise üle. Vastavalt augustis antud talundite majapidamiste korrashoiu seadusele olid talupidajad kohustatud oma talusid korralikult majandama, põlde harima, õigeaegselt külvama ja lõikama. Ei tohtinud majapidamist laostada ning keelatud oli karja ja inventari võõrandamine suuremal määral, kui see talu majandamiseks otseselt vajalik oli. Järelevalve uue seaduse täitmise üle anti Põllutöoministeeriumile ning maa- ja vallavalitsustele.⁶⁵ Põhiline koormus langes mõistagi vallavalitsusele kui talupidajale kõige lähemal seisvale järelevalveasutusele.

Aasta lõpus saatis Põllutöoministeerium vallavalitsustele ringkirja, milles kritiseeriti nende vähest aktiivsust talundite korrashoiu järelevalve alal. Nõuti kontrolli tõhustamist ja et see hõlmaks kõiki majapidamisi. Toonitati, et vallavalitsustel ja “usaldusmeestel” lasuvad suured kohustused talutööde õigeaegse ja korraliku teostamise, metsa kasutamise, loomade ületalvepidamise jm valdkondades. Kasutusele tuli võtta kõik vahendid, et kogu vili saaks pekstud, vajadusel pidid vallavalitsused nõutama rehepeksumasinaid.⁶⁶ Riikliku sekkumise suurenemine jätkus põllumajandustoodangu müügikohustuse sisseseadmisega taludele, esimesena hakati juba septembris 1940 nõudma lambavilla norme. Müügikohustuste süsteem seadis uue ja töömahuka ülesannetekompleksi ka vallavalitsuste ette.

Käsumajandusele üleminek tõi enesega kaasa asjaajamise mahu suurenemise. Suvel ametisse asunud uus Viru maavanem Jaan Jaaska leidis ühes intervjuus, et kõige olulisem on muuta valdade asjaajamine lihtsamaks. Selle teostamiseks pöördus ta kõigi vallasekretäride poole ringkirjaga, milles käskis teha teatavaks oma seisukohad valla asjaajamise lihtsustamise osas.⁶⁷ Sellest polnud abi, sest ülesandeid tuli üha juurde. Tuli hakata pidama sõjaväekohuslaste ar-

⁶⁴ ENSV RKN määrus maakondade, linnade ja valdade järelevalvekorra kohta, 15.10.1940, *ENSV Teataja*, 1940, 27, 312.

⁶⁵ Talundite majapidamise korrashoiu seadus, 08.08.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 98, 963.

⁶⁶ “Vallavalitsused teostagu hoolsamat järelevalvet”, *Tahurahva Häääl*, 23.12.1940.

⁶⁷ *Rahva Häääl*, 11.07.1940; “Vallavalitsuste asjaajamine lihtsamaks”, *Rahva Häääl*, 02.08.1940.

vestust ning valvama sisseviidud passirežiimi täitmise üle.⁶⁸ Alates 1940.–41. aasta talvest algas raudtee lumetõrjega riikliku töökohustuse panemine elanikkonna õlule ning selle täitmise eest vastutas isiklikult vallavanem.⁶⁹ 1941. aasta alguses toimunud NSVL ÜN valimiste eel pidid vallavanemad kontrollima hääleõiguslike kodanike kandmist valimisnimekirjadesse. Vallavalitsuste tööruutiini hakkasid imbuma mitmesugused töövälised sovetlikud ilmingud. Vallamajades tuli hakata sisustama punanurki, muretsema loosungeid ja riigijuhtide pilte ning pidama poliitilisi kõnekoosolekuid.⁷⁰

Suurenev töökoormus ja sellele mittevastav palk põhjustas rahulolematust nii vallavanemate kui madalamate ametnike hulgas. Vallavalitsuse liikmete, valla-sekretäri ja sekretäri abi palga määramine oli maavanema pädevuses ning vallavalitsuse ametnike osas vallavalitsuse otsustada. Võimalusi palju siiski polnud, sest summad olid ette antud. Vallaseadusest mööda minnes oli ette nähtud võimalus, et inimene on korraga rohkem kui ühes ametis, sel juhul maksti talle suuremate ülesannetega ametikoha palka.⁷¹ Mõni vallavalitsus tõstis ametisse asudes ka iseenda palka, näiteks Hummuli vallavalitsus kergitas 26. augusti otsusega palganumbreid 10–20% tagasiulatuvalt alates 1. augustist.⁷²

Erilist tagajärge sellistel otsustel olla ei saanud, sest septembrist algas üldine palkade normeerimine. 25. septembril 1940 tõsteti kõigi vallaametnike palka tagasiulatuvalt alates 16. septembrist keskmiselt 30% võrra. Vallavanema palk oli uute määrade järgi olenevalt valla suurusest 60–80 krooni. Arvestades, et vallavanemate palga puhul oli tegu lisasissetulekuga ning töökoormus iseseisvuse ajal polnud kuigi suur, oli nende palk küllaltki korralik. Näiteks töölised teenisid 8-tunnise tööpäeva juures 40–125 krooni kuus.⁷³

⁶⁸ Passirežiim ja kohustuslik sissekirjutus viidi Eestis NSV Liidu teiste osade eeskujul sisse NSVL RKN 8. veebruari 1941 määruse ja sellel tugineva ENSV RKN 26. märtsi 1941 määruse põhjal, millega NSV Liidu ühtne passisüsteem laienes Eesti NSV-le. Passide väljaandmist ja sissekirjutamist linnades ja töölisasulates tuli alustada mais ning lõpule viia augustiks. Vt lähemalt: Валерий Попов, “Паспортная система в СССР”, <http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1996/6/popov.html>, (vaadatud 20.06.2009); David Shearer, “Elements near and alien: passportization, policing, and identity in the Stalinist State, 1932–1952”, *The Journal of Modern History*, vol. 76, no. 4, 2004, 835–881; Gijs Kessler, “The passport system and State control over population flows in the Soviet Union, 1932–1940”, *Cahiers du monde russe*, vol. 42, no. 2–4, 2001, 478–504.

⁶⁹ *Töötav Läänlane*, 03.01.1941.

⁷⁰ Vormis vallavalitsuse otsus, 03.09.1940, ERA.4323.1.1, 50.

⁷¹ Valga maavanema käskkiri, 25.12.1940, ERA.R-1019.1.117, 120.

⁷² Hummuli vallavalitsuse otsus, 26.08.1940, ERA.R-1019.1.12, 113p.

⁷³ ENSV RKN ja EKP KK otsus riiklike ettevõtete ning asutiste töölisele ja ametnikele töötasu tõstmise kohta, 25.09.1940, *ENSV Teataja*, 1940, 14, 136; ENSV RKN esimehe otsus, 16.12.1940; ENSV Rahanduse RK Valga maavalitsusele, 25.11.1940, ERA.R-1019.1.117, 104, 107; Siseasjade rahvakomissari käskkiri “Kohalike nõukogude asutiste ja ettevõtete töölise, ametnike ja teenijate palkade kõrgendamise asjas”, 28.09.1940; Kihnu vallavalitsus SM OVT-le, 03.10.1940; SARK Kihnu vallavalitsusele, 10.10.1940,

Nüüd hakkas aga olukord muutuma. Seni oli vallavanema ja abivallavanema amet auamet ja nende põhisissetulek tuli mujalt (reeglina talupidamisest) ning valla juhtimisele kulus vallavanemal keskmiselt kaks päeva nädalas. Uutes oludes kulus vallavalitsuse liikmetel valla asjaajamisele pea terve nädal. Lisaks oli suuremal osal uutest vallavanematest palk nende ainus sissetulek, sest uute koosseisude kujundamisel oli püütud kõrvale jätta taluomanikke. Töökoormust suurendas seegi, et osa kohti oli täitmata. Näiteks Saaremaal oli 10. oktoobri seisuga 33-st kantseleiametniku kohast täitmata seitse, 17-st käskjalaga kohast täitmata kolm ja 15-st maksunõudja kohast täitmata kaks.⁷⁴

Rahulolematuse leevendamiseks ja inimeste lahkumise vältimiseks taotlesid maavanemad uut palgatõusu. Valga maavanem tegi ettepaneku maksta vallavanematele kuni 100 ja abidele kuni 80 krooni kuus.⁷⁵ Samasuguste ettepanekutega esinesid teisedki maavanemad, kõik nad tõid põhjenduseks töökoormuse suurenemise ja elukalliduse tõusu. Rahanduse RK aga ei nõustunud palku suurendama enne üldist normeerimist.

Uued palgamäärad kehtestati seoses rublale üleminekuga 25. novembril tagasiulatuvalt 10. novembrist (vt Tabel 1). Vallavanema ja vallasekretäri palk oli olenevalt valla suurusest 150–350 ning abivallavanemal 50–120 rubla. Vanema kantseleiametniku ja valla maksunõudja palk oli sõltumata valla suurusest 180, kantseleiametnikul 150, käskjalgadel 125 ning kooliteenijatel 120 rubla.⁷⁶ Kuigi uute palgamäärade kehtestamist nimetati palgatõusuks, siis rubla ja krooni tegelikkusele mittevastavat suhet, samal ajal rakendatud uut maksusüsteemi ja üldist hinnatõusu arvestades palgad tegelikult vähenesid.⁷⁷ Näiteks oli 1940. aasta detsembris hinnatase kaubanduses, võrreldes eelmise aasta sama ajaga 4,4 korda kõrgem ning hinnad tõusid edaspidi veel.⁷⁸

ERA.R-1884.1.11, 85, 91, 92; Per Wieselgren, *Vasarast haakristini: Eesti 1939–1941*, Tallinn, 2002, 130–138.

⁷⁴ Inimtööjõu kasutuses ametialade järgi asutuses ja mittetööstuslikes organisatsioonides, 13.10.1940, ERA.R- 1016.1.3, 530.

⁷⁵ Valga maavalitsus Rahanduse RK-le, 11.11.1940, ERA.R-1019.1.117, 106.

⁷⁶ Rahanduse rahvakomissari käskkiri, 23.12.1940, ERA.R-1019.1.117, 119.

⁷⁷ Reaalpalga väärtus vähenes uue korra ajal poole võrra, kui vaadata toiduainete hindu, aga kui teisi tarbekaupu ka arvesse võtta, siis veel rohkem. Näiteks õpetaja, kes iseseisvuse lõpus teenis 150 krooni kuus, teenis 1941. aastal oma 300 rublaga tegelikult 50 krooni kuus. – Wieselgren, *Vasarast*, 135.

⁷⁸ Olaf Mertelsmann, “Turumajanduselt käsumajandusele” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Tartu, 2007, 432.

I.6. VALLAVALITSUSEST TÄITEVKOMITEEKS

I.6.1. VALIMISTE KÜSIMUS

NSV Liidu riiklik korraldus nägi kohalike riigivõimuorganitena ette töörahva saadikute nõukogusid ja nende täitevkomiteesid. Nõukogude moodustamisega ei kiirustatud, ehkki üleminekuperioodi vallavalitsuste ülesandeks öeldi olevat valimiste ettevalmistamine ning ajakirjanduses deklareeriti, et “omavalitsuste uute organite ülesandeks on nüüd viia maa vastu töörahva saadikute nõukogude valimistele”. Samas kinnitati, et halduskorraldus ei muutunud ning senised haldusüksused säilivad.⁷⁹ Tegelikult ei moodustatud enne sõda peale ENSV ajutise Ülemnõukogu ühtegi nõukogu, mistõttu seda perioodi on ajalookirjanduses tabavalt nimetatud “nõukogudeta nõukogude perioodiks”.⁸⁰ Nõukogudeta nõukogude võim vältas kuni 1948. aastani, mil Eesti NSV-s valiti esimest korda kohalikke nõukogusid.

Okupatsiooni algusest peale oli siiski selge, et varem või hiljem tuleb see valitsemisvorm juurutada ka Balti riikides, küll oli aga vähemalt kohalikele tegelastele mõistatuseks nende tekkimise aeg ja viis. Näeme seda ka dokumentide võrdlusest. 15. oktoobril 1940. a kehtestas ENSV RKN vallavalitsuste ajutise järelevalve korra kuni kohalike töötava rahva saadikute nõukogude ja nende täitevkomiteede “ellurakendamiseni”.⁸¹ ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi poolt 24. oktoobriks valminud kava aga ütles, et maa-, linna- ja vallavalitsused tegutsevad kohalike riigivõimuorganitena kuni kohalike töörahva saadikute nõukogude “valimisteni”.⁸² Põörakem tähelepanu sõnastusele – kui ühes dokumendis kasutati sõna “valimised”, siis teises kasutati ettevaatlikumat sõnastust, kuna tekst oli mõeldud avaldamiseks.

Valimistest tehti deklaratiivselt juttu veel ka pärast täitevkomiteede moodustamist 1941. aasta jaanuari lõpus, kinnitades, et tegemist on ajutiste koosseisudega, mis täidavad nõukogude ülesandeid senikaua kui “Eesti töötav rahvas pole veel jõudnud valida nõukogusid”.⁸³ 1941. veebruaris toimunud EK(b)P IV Kongressil, kus ühe eesmärgina sõnastati täitevkomiteede juurde aktiivi moodustamine, ei olnud valimistest enam sõnagi ning hiljem ei puudutatud seda teemat enam üldse. Ilmselt ei olnud kohalike valimiste kiire korraldamine väga tõsiselt kaalumise all siiski olnudki.

Nõukogude ajalookirjanduses põhjendati valimiste ärajäämist mitut moodi – ajapuudusega, liiga suurte kulutustega ja sotsialistliku revolutsiooni omapä-

⁷⁹ “Kohalike omavalitsuste järelevalvest”, *Rahva Hää*, 06.09.1940.

⁸⁰ Jüri Ant, “Nõukogude(ta) võim 1939–40 annekteeritud aladel”, *Kleio*, 10, 1994, 45–48.

⁸¹ ENSV RKN määrus maakondade, linnade ja valdade järelevalvekorra kohta, 15.10.1940, *ENSV Teataja*, 1940, 27, 312.

⁸² Määruse kava kohalike riigivõimuorganite ajutise korralduse kohta, 06.11.1940, ERA.R-3.1.11, 2–3.

⁸³ *Kommunist*, 28.01.1941.

raga.⁸⁴ Hilisemad uurijad on juhtinud tähelepanu nende põhjenduste paikapidamatusele, sest aasta jooksul olid toimunud kahed ülemaalsed valimised, millest esimesed korraldati Riigivolikogu valimiste näol vähem kui kuu aega pärast Eesti okupeerimist. Siis suutsid võimud moodustada endale meelepärase parlamendiesinduse ent hoopis ohtlikum oleks olnud korraldada kohalikke valimisi. Partei- ja julgeolekuorganid polnud võimelised läbi sõeluma kõiki võimalikke saadikukandidaate ja jõuga nõukogudesse pressima ainult uuele korrale lojaalseid inimesi. Oli täiesti reaalne, et kohalikesse nõukogudesse pääsevad uuele võimule vastuvõetamatud isikud.⁸⁵ Seda võimalust toetas ka kogemus, mis saadi 1940. a augustis vallavalitsuste moodustamisel, kuhu sattus palju sobimatuks osutunud inimesi.

Sarnasele seisukohale on jõutud ka sovetlikus ajalookirjutuses. Eerik-Juhan Truuväli leiab, et kohalikel valimistel poleks suudetud garanteerida töörahva enamust, kuna seda on kohtadel raskem teha, kui keskvõimu tasandil. Põhjuseks peeti “talurahva vähest klassiteadvust”, aga ka asjaolu, et “nõukogude võimu autoriteeti kohtadel olid nõrgestanud vead maareformi teostamisel kohalike organite poliitilise lühinägelikkuse või saamatuse tõttu”.⁸⁶

Ajalookirjutanduses on esitatud ka seisukoht, et suund oli võetud nõukogude moodustamisele mitte valimiste, vaid nimetamise kaudu, mida aga ei jõutud sõja puhkemise tõttu lõpule viia. Nimelt tegi veebruaris 1941 toimunud EK(b)P IV kongressil Johannes Vares ettepaneku moodustada täitevkomiteede juurde täitevkomitee liikmete poolt juhitud komisjonid hariduse, tervishoiu, kaubanduse, toitlustamise, maa jt küsimustes. Kongressi otsustes aga püstitati ülesanne “luua laialdane töötajate aktiiv kohalike riigivõimuorganite ümber, arendada komisjonide ja sektsioonide tööd”.⁸⁷ Professor Jüri Ant on seda sammu käsitlenud kui plaani moodustada nimetamise kaudu kohalikud nõukogud, sest komisjonide loomisega laienes täitevkomiteedega seotud seltskond piisavalt, et mõne aja pärast oleks täitevkomiteed koos oma komisjonidega saanud ümber nimetada nõukogudeks.⁸⁸ Sellist järeldust näib toetavat ka Riigivolikogu ümbernimetamine ajutiseks ülemnõukoguks ning 17. jaanuaril vastu võetud otsus sõna “ajutine” kaotamise kohta ÜNP nimetuse eest.⁸⁹

Nii see tõenäoliselt siiski ei olnud, sest alalised komisjonid oli täitevkomiteede juurde samuti ette nähtud ja antud juhul polnud režiimil mingit vajadust

⁸⁴ Vilmar Ruus, *Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940–41*, Tallinn, 1980, 44.

⁸⁵ Ant, *Eesti 1939–41*, 128.

⁸⁶ Truuväli, *Kodanliku*, 426–427.

⁸⁷ *Kommunist*, 12.02.1941; “EK(b)P IV Kongressi resolutsioon”, *Kommunist*, 15.02.1941.

⁸⁸ Ant, *Eesti 1939–41*, 127–128.

⁸⁹ Otsus on samal päeval ka tegelikult rakendunud: kui 17. jaanuari kuupäeva kandva seadluse täitevkomiteede moodustamise kohta andis ENSV Teataja järgi veel ENSV ajutine ÜNP, siis sama kuupäeva kandva seadluse NSVL kaubandusliku meresõidu koodeksi kehtestamise kohta on andnud juba ENSV ÜNP. – *ENSV Teataja*, 1941, 15, 169; Vt ka: Virge Vijard, *ENSV Ülemnõukogu Presiidium 1940–1941: tegevus ja liikmeskond*, bakalaureusetöö, Tartu, 2002, 13.

iseenda kehtestatud reegleid nii avalikult rikkuda. Komisjonide moodustamine oli tunduvalt lihtsam, kui nõukogude “valimine” ning sõjajärgset sovetiseerimisest paralleelse otsides näeme, et ka siis moodustati komisjonid üpris kohe, kohalike valimiste korraldamiseni jõuti aga alles aastaid hiljem ning formaalselt valitud nõukogude moodustamine oli sovetiseerimise viimaseid samme. Valimised oleks võinud kõne alla tulla pärast küla alistamist terroriga, aga pärast 1941. a juuniküüditamist jäi aega tõepoolest juba väheseks.

I.6.2. TÄITEVKOMITEEDE MOODUSTAMINE

Erinevalt nõukogudest oli täitevkomiteede moodustamine lihtsamini teostatav ning unifitseerimise mõttes samuti paratamatu. Ettevalmistusi alustati 1940. aasta lõpus. 10. novembril 1940 võttis EK(b)P KK büroo vastu otsuse luua seniste maa- ja linnavalitsuste asemele ajutised täitevkomiteed. Partei maakonna- ja linnakomiteed pidid viie päeva jooksul esitama ajutiste täitevkomiteede nimelised koosseisud. ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi parteigrupp sai ülesande teha presiidiumile ettepanek vastava määruse väljaandmiseks.⁹⁰ Valdade täitevkomiteesid seega esialgu ei kavandatud, aga 16. novembril tegi ÜK(b)P KK Orgbüroo otsuse, mis rääkis juba täitevkomiteede moodustamisest linnades, maakondades, valdades ja alevites. Valdadesse nähti ette esimehest, aseesimehest ja sekretärist koosnevad kolmeliikmelised täitevkomiteed. Nimelised koosseisud pidi kinnitama vastava maakonna parteikomitee.⁹¹ Samasugune otsus Läti kohta tehti samal päeval, Leedu osas oli seda tehtud juba kaks nädalat varem.

Täitevkomiteede moodustamine jäi esialgu venima ning näib, et otsustava tõuke andis ÜK(b)P KK sekretär Andrei Andrejevi jõuline sekkumine. Andrejev käis 1940. a detsembris kontrollreidil kõigis kolmes Balti liiduvabariigis ning jagas kohal olles mitmesuguseid korraldusi. Andrejev kritiseeris Eesti sovetiseerimise aeglast tempot, sh olukorda, kus “ikka veel” on ametis linnapead ning maa- ja vallavanemad ja tegi korralduse see viga viivitamatult parandada. Stalinile ja Molotovile esitatud aruandes teatas Andrejev, et “lähipäevil avaldatakse täitevkomiteede moodustamise seadus”.⁹²

16.–20. detsembril 1940 kinnitas EK(b)P KK büroo ametisse juba nelja vabariikliku linna ja maakondade täitevkomiteede esimehed ning saatis otsuse

⁹⁰ EK(b)P KK büroo otsus, 10.11.1940, ERAF.1.4.1, 69. Sellisest sõnastusest kumab läbi soov säilitada juriidiline korrektsus, st mitte panna kirja, et parteiorgan jagab korraldusi ülemnõukogule.

⁹¹ Об образовании местных органов государственной власти в уездах, городах, волостях и поселках ЭССР, 16.11.1940, RGASPI.17.116.61, 50–51.

⁹² А. А. Андреев – И. В. Сталину, В. М. Молотову, январь 1941, avaldatud teoses: *Советское руководство. Переписка 1928–1941*, Москва, 1999, 420–421, 435–436.

Moskvasse ülekinnitamiseks. ÜK(b)P KK Orgbüroo tegi seda 25. detsembril.⁹³ Nende täitevkomiteede ülejäänud koosseisud kinnitati nimeliselt EK(b)P KK büroo poolt 10. jaanuaril 1941.⁹⁴

17. jaanuaril 1941 ilmus ENSV ajutise ÜNP seadlus linna- ja maakonna täitevkomiteede moodustamisest “ülesannete täitmiseks, mis Eesti NSV konstitutsiooniga on pandud töötava rahva saadikute Nõukogude ja täitevkomiteede peale”. Juriidilise korrektsuse huvides kinnitati sellega veelkord ametisse 6–9-liikmelised täitevkomiteed Tallinna, Tartu, Pärnu ja Narva linnas ning maakondades.⁹⁵ Samal päeval vormistati ka seadlus täitevkomiteede moodustamisest maakondliku alluvusega linnades ja valdades. Need nähti ette 3-liikmelised, v. a Rakveres, Viljandis ja Valgas, kus need pidid olema 5-liikmelised. Maakondade täitevkomiteedele tehti ülesandeks kinnitada maakondliku alluvusega linnades ja valdades ametisse täitevkomiteede isikkoosseisud.⁹⁶ Avalikkusele selgitati täitevkomiteede loomist kohaliku valitsemise vormi ja nõukogude korra senise vastuoluga: “kohapealsed omavalitsused ja nende struktuur aga ei vastanud nüüd kehtivale Nõukogude korrale, millise vastuolu lahendamiseks ÜNP määraski täitevkomiteed”.⁹⁷

Valdade täitevkomiteed määrati ametisse vastava maakonna täitevkomitee poolt. Erinevalt 1940. a augustist ei üritatudki enam koostööd teha kohalike organisatsioonide või aktivistidega. Olulise uuendusena nõuti nüüd aga rangelt koosseisu valiku küsimuste kooskõlastamist maakonna parteiorganitega, mis augustis 1940 oli nende puudumise tõttu olnud võimatu. Valdade täitevkomiteed kinnitati maakondades korraga ja ilma suurema kärata, Võrumaal 1. veebruaril, Virumaal 3. veebruaril jne. Viimasena tehti seda 12. veebruaril Pärnumaal. Üksnes Harjumaal toimus kinnitamine mitmes jaos: 31. jaanuaril kinnitati ametisse 13 valla koosseisud, 10. veebruaril veel 16 valla omad ning kõige viimasena 15. veebruaril Varbola valla täitevkomitee.⁹⁸ Partei KK neid üle kinnitama ei pidanud, küll aga saadeti nimekirjad parteile teadmiseks.⁹⁹

⁹³ Linna- ja maakondade TSN täitevkomiteede esimeestest, 16.–20.12.1940, ERAF.1.4.19, 56–79; О председателях уездных и городских исполкомов ЭССР, 25.12.1940, RGASPI.17.116.66, 95–96.

⁹⁴ Linna- ja maakonna ajutiste täitevkomiteede koosseisude kinnitamisest, ERAF.1.4.57, 19–33.

⁹⁵ ENSV ajutise ÜNP seadlus linna- ja maakonna täitevkomiteede moodustamise kohta, 17.01.1941, *ENSV Teataja*, 1941, 10, 108. Hiljem anti vabariikliku linna staatus ka Paldiskile. Vastava otsuse kinnitas ÜK(b)P KK Poliitbüroo 7. veebruaril 1941. a ja ENSV ÜNP vormistas seadluse 31. märtsil 1941. a.

⁹⁶ ENSV ajutise ÜNP seadlus täitevkomiteede moodustamise kohta maakondliku alluvusega linnades ja valdades, 17.01.1941, *ENSV Teataja*, 1941, 11, 113.

⁹⁷ *Kommunist*, 28.01.1941.

⁹⁸ Harjumaal TSN TK otsused, 31.01.1941; 10.02.1941; 15.02.1941, TLA.R-282.1.1, 3–3p, 6–8.

⁹⁹ Nomenklatuuri süsteemi sel hetkel ENSV-s veel juurutatud ei olnud (vt peatükk 3. 2. Nomenklatuur), aga see oli kavandamisel ja sisuliselt tähendas kirjeldatud kord seda, et vabariiklike linnade täitevkomiteede esimehed kuulusid ÜK(b)P KK nomenklatuuri,

Mõnevõrra segane lugu valitseb aga Petserimaa osas, sest näib, nagu oleks maakonna valdade täitevkomiteed ametisse kinnitanud mitte maakonna täitevkomitee, nagu ette nähtud, vaid keegi muu. Ilmselt tegi seda partei maakonnakomitee ja maakonna täitevkomitee otsust ei peetud vajalikuks vormistada.¹⁰⁰

I.6.3. TÄITEVKOMITEEDE KOOSSEISUD

Valla täitevkomitee palgalised liikmed olid esimees, esimehe abi ja sekretär. Erandi moodustasid kaks kõige väikseimat valda: Prangli vallas olid ametis esimees ja sekretär ning Ruhnu vallas sai palka ainult sekretär.

Seega erines täitevkomitee sekretär senisest vallasekretärist, kes vallavalitsuse koosseisu ei kuulunud. Ühtlasi jõudis täitevkomiteede moodustamisega lõpule ka omavalitsusametnike muutumine riigiametnikeks. Omariikluse ajal täitsid vallavanemad oma ametikohuseid täielikult oma põhitegevuse kõrvalt ning 1940. aasta teise poole üleminekuperioodil oli vallavanema amet hakanud üha enam muutuma põhitöökohaks. Täitevkomitee liikmete kohad olid ametlikult täiskohaga töökohad ja muudel ametikohtadel nad töötada ei tohtinudki.

Koosseisude kujundamisel tuli lähtuda kaadripoliitikast, mille põhimõtted olid sõnastatud ajalehe *Kommunist* juhtkirjas: “[Täitevkomiteed] peavad organiseerima linnade, maakondade ja valdade kohalikud riigivõimuaparaadid nõukogulikult [...] see tähendab, et vastutavatele kohtadele riigiparaadis tuleb panna nõukogude korrale truud ja ustavad inimesed.” “Kodanliku ideoloogia” ja “bürookraatlike tööviisidega” ametnikud tuli nõukogude asutustest eemal hoida ja värvata uusi aktiivseid inimesi, kes on oma võimekust näidanud Nõukogude korra kehtestamisel ja kindlustamisel. Kinnitati, et taolisi inimesi on “määratu hulk” ning vaja on nad vaid üles leida.¹⁰¹

Sellisel sõnastatud kaadripoliitikast johtuvalt kaasnesid täitevkomiteede loomisega uued koosseisumuutused võrreldes seniste vallavalitsustega. Täitevkomiteede moodustamist kasutati uueks kaadripuhastuseks ning sealhulgas vii-

valdade täitevkomiteede koosseisud aga EK(b)P KK arvestus- ning maakonnakomitee põhinomenklatuuri.

¹⁰⁰ Petseri maakonna TK koosolekute protokollid on säilinud. Kui teistes maakondades kinnitati valdade koosseisud esimestel maakonna täitevkomitee koosolekutel ja koosseisude nimekirjad lisati protokollile, siis Petserimaal see nii ei ole. Ei esimesel ega teisel koosolekul vallatäitevkomiteede koosseise ei kinnitatud, küll aga tõdeti, et vallatäitevkomiteede moodustamine on lähema aja ülesanne. Seejuures on teisel koosolekul, 7. veebruaril, jagatud korraldusi vallavalitsustele – täitevkomiteesid seega veel ei olnud. Maakonna täitevkomitee 3. koosolekul, 17. veebruaril, on päevakorras punkt “Vallatäitevkomiteede koosseisude täiendamine”, mille all määrati ametisse valdade sekretäre. Samal päeval on Petseri maakonna täitevkomiteede kinnitatud koosseisud juba jõudnud EK(b)P Keskkomiteesse, kuhu need saatis partei maakonnakomitee sekretär. – Petseri maakonnakomitee kiri, ERAF.1.1.180, 17–18. Niisiis on vallatäitevkomiteed 7. ja 17. veebruari vahel ametisse määratud ning ilmselt tegi seda partei maakonnakomitee.

¹⁰¹ *Kommunist*, 28.01.1941.

mastest omariikluse aegsetest vallavanematest vabanemiseks. Kokku oli täitevkomiteede algkoosseisude esimeestest seniseid vallavanemaid Tartumaal 19 (44%), Harjumaal 12 (40%), Viljandimaal 8 (38%), Võrumaal 8 (31%) ja Järvamaal 3 (23%). Mõned täitevkomitee esimehed olid ka senised abivallavanemad. Omariikluse aegsete vallavalitsuste liikmete osakaal täitevkomiteedes oli tühi: näiteks oli Harjumaal vallatäitevkomiteedes neid neli, Järvamaal kolm ja Viljandimaal üks, Võrumaal aga polnud täitevkomiteedes ühtegi iseseisvuseaegset tegelast. Seejuures oli terves Eestis vaid üks mees, kes oli vallavanem nii enne kui pärast 1940. a augusti ning jäi edasi ka täitevkomitee esimeheks – Eesti ühe väiksema Prangli valla juht Johannes Sumberg.

Uusi kaadrimuudatusi püüti põhjendada nii avalikkusele kui asjaosalistele. Ka mõned senised vallavanemad ise olid avaldanud nõrdimust, et neid ei määratud täitevkomiteede esimeesteks. Ajakirjanduses selgitati, et mitmed muidu tublid vallavanemad polnud osutunud küllalt ettevõtlikeks. See olevat ilmnenu aastal alguses toimunud NSVL Ülemnõukogude valimiste korraldamise ajal. Nüüd vajatavat aga just ettevõtlikke inimesi, sest täitevkomiteede ülesanded on suured.¹⁰²

Lisaks liikmetele oli täitevkomitee juurde ette nähtud kantseleiametnikest ja abiteenistujatest koosnev aparaat. Nende koosseisude kujundamisel olid maakondade täitevkomiteedel lühikest aega suhteliselt vabad käed. Lähtuti traditsioonist ja tööpraktikast, näiteks Virumaa TK määras 12. veebruaril vallatäitevkomiteede suuruseks seitse ametikohta, st kolmeliikmeline täitevkomitee ja neli ametnikku-teenijat.¹⁰³

21. veebruaril ühtlustati täitevkomiteede koosseisud ja töötasud ENSV RKN määrusega, aluseks võeti NSVL-s kehtivad koosseisud. Kokku oli Eesti peale ette nähtud 1230 koosseisuüksust.¹⁰⁴ Võrreldes seniste vallavalitsustega oli koosseise seega vähendatud rohkem kui poole võrra. Ja ehkki iga valla kohta kehtestas koosseisud vastava maakonna täitevkomitee, kes pidi seda tegema 15 päeva jooksul, polnud neil ses osas enam tegevusvabadust ning kokkuvõttes toimus ulatuslik ametikohtade vähendamine. Senises vallavalitsuses ja selle kantseleis töötas vastavalt valla elanike arvule kuni 11 koosseisulist inimest, kellele lisandusid ajutised töötajad ja praktikandid.¹⁰⁵ Täitevkomitee kantseleis töötas nüüd vastavalt valla suurusele 3–7 ning keskmiselt 5 inimest ehk kolm täitevkomitee liiget, üks ametnik ja käskjalg-koristaja. Koosseisud vähenesid seega peamiselt kantseleipersonali arvelt, mistõttu eriti palju suurenes sekretäri töökoormus.

Palgad jäid suhteliselt väikeseks (vt Tabel 1), aga vastutus oli suur ning tööd oli palju. Vallad hakkasid ka pärast täitevkomiteede moodustamist uute koos-

¹⁰² “Valdade täitevkomiteede mõnedest ülesannetest”, *Tööraha Elu*, 10.02.1941.

¹⁰³ Viru Maakonna TK koosoleku protokoll, 12.02.1941, ERA.R-1034.2.87, 7.

¹⁰⁴ ENSV RKN määrus, 21.02.1941, ERA.R-1.1.39, 384; ERA.R-1271.1.2, 120–121.

¹⁰⁵ Siseministri otsus vallavalitsuse kantselei koosseisu määramise aluste kohta, 28.02.1938, *Riigi Teataja*, 1938, 21, 188; Vallavanema abide arvu määramise aluste määrus, 30.06.1939, *Riigi Teataja*, 1939, 59, 492.

seisude osas kohe rahulolematust ilmutama, maakonna täitevkomiteedesse hakkas tulema massiliselt kirju, kus kurdeti suure töökoormuse ja madalate palkade üle ning sooviti lisasummasid täiendava tööjõu palkamiseks. Paljudes kirjades kurdeti, et täitevkomitee ametnikud peavad töötama üle 12 tunni päevas, mõned väitsid end töötavat koguni 20 tundi ööpäevas.

Tabel 1. Vallaametnike palgad 1940–41 (rublades) ¹⁰⁶

elanike arv vallas	vallavalitsus alates 10.11.1940			täitevkomitee alates 21.02.1941		
	vallavanem	abi	sekretär	esimees	abiesimees	sekretär
kuni 1000	150	50	150	250	–	225
1001–1500	200	65	200	250	–	225
1501–3000	250	85	250	300	250	250
3001–5000	300	100	300	350	300	300
üle 5000	350	120	350	450	400	400

Hageri täitevkomitee leidis, et uute koosseisudega tuleb võibolla toime, kui on tehtud “sotsialistlikule korrale ülemineku töö”, mis nõuab väga suurel määral kantseleilist paberitööd, etteantud korralduste teatavakstegemist ja hoolsat valvet nende täitmise üle. Harku täitevkomitee sekretär kurtis, et valla kantseleitöötajad reageerisid uutele koosseisudele ja palgamääradele lahkumisavalduse, haigestumise ja tööluusiga. Järvakandi täitevkomitee, taotledes lisasummasid ajutise tööjõu palkamiseks, põhjendas samuti oma soove suurenenud töökoormusega. Rõhutati, et täitevkomitee asjaajamine on tunduvalt suurenenud, seda eriti põllumajanduse alal ning pealegi on uued töötajad asjaajamise alal vilumatud. ¹⁰⁷

Täiendavad probleemid tulenesid sellest, et uued koosseisud kehtestati tagantjärele alates täitevkomiteede tegevusse asumisest. Ametnikud aga oli vahepeal juba tööle palgatud ning nüüd töötas vallamajas rohkem ametnikke, kui uued koosseisud ette nägid. Näiteks võib tuua kirja Põide vallast, kus nõuti selgitust, kas inimestelt tuleb juba tehtud töö eest palk tagasi nõuda: “Samasugune lugu on valla ruumide koristajaga, kelle kauplesime ametisse eraldi käskjalast 60 rublaga kuus [...] Seda kohustust täitis poollapsealine tütarlaps,

¹⁰⁶ Rahanduse rahvakomissari käskkiri, 23.12.1940, ERA.R-1019.1.117, 119; ENSV RKN määrus maakonna, linna ja valla TK-de ning nende osakondade koosseisu kontingentide ja töötasu normide kindlaksmääramise kohta, 21.02.1941, ERA.R-967.2.127, 133.

¹⁰⁷ Harju maakonna TK kirjavahetus valdadega, 1941, TLA.R-282.1.4, 52, 66–67, 114.

kellel see oli ainsaks teenistusallikaks. Peame selle raha nüüd tagasi nõudma?¹⁰⁸

Koosseisud ja töötasud olid normeeritud üleliiduliselt ning seetõttu ei saanud maakonnad probleemide lahendamiseks eriti midagi teha. Selles avaldus üks oluline erinevus kohaliku omavalitsuse ja sovetliku kohalike riigivõimuorganite vahel. Eesti Vabariigis koostas valla eelarve vallavalitsus ja kinnitas volikogu ning raha selleks tuli kohalikest maksudest, täitevkomiteedel seevastu – nii maakonna kui valla omadel – oma eelarve koostamise õigus puudus.¹⁰⁹ Formaalselt koostas eelarve-ettepaneku küll kohalik täitevkomitee, kuid summad olid ülevalt poolt ette antud ning kohalik võim sai neid üksnes mingil määral ümber tõsta.

Raske olukorra tõttu hakkasid nüüd maakonnad omakorda ÜN Presiidiumile ja Rahvakomissaride Nõukogule kaebkirju saatma. Võru maakonna täitevkomitee kirjutas, et ettenähtud koosseisud on liiga väikesed, kuna maakonna 26 valla peale on ette nähtud 133 koosseisuuksust, st keskmiselt 5 valla kohta. TK oli seisukohal, et täitmaks “neid suuri ja kiire iseloomuga ülesandeid, mida täita tuleb”, on vajalik koosseise suurendada vähemalt ühe koha võrra valla kohta, seda enam, et väga palju on kiireloomulisi ülesandeid. Leiti üsna õigustatult, et tööde tegemata jätmine vallas mõjutab omakorda maakonna täitevkomitee tööd ja mõjub lõpuks pärssivalt kogu riigiparaadi funktsioneerimisele. Olemasolevate koosseisude juures tuli valdade täitevkomiteedel töötada 12–14 tundi päevas, mis mõjus halvavalt tööviljakusele ja töötajate tervisele. Maakonna täitevkomitee hoiatas, et kujunenud olukorras on karta vilunud töötajate siirdumist teistele ametikohtadele.¹¹⁰

Läänemaa TK esimees kirjutas ÜN Presiidiumile, et valdade täitevkomiteede koosseise tuleks vähemalt esialgselt laiendada ja ka palgad üle vaadata, kuna äsja ametisse astunud uued töötajad pole jõudnud kõigesse vajaliku põhjalikkusega süveneda. Seetõttu langeb kogu töö peamiselt arveametnikule, kes aga üksinda pole suuteline kõiki töid ära tegema.¹¹¹

ENSV RKN ei saanud valdade täitevkomiteede koosseise suurendada, sest koosseisuuksuste arv oli kindlaks määratud. Puudus ka reserv, mille arvelt võiks valdadele ametikohti juurde anda.¹¹² Nii tuli maakondadel piirduda valdadesse lohutuskirjade saatmisega. 8. mail teatas Viljandimaa TK vastuseks ühele valla-täitevkomiteele, et hoolimata maakonna täitevkomitee korduvatest palvetest

¹⁰⁸ Põide valla TK esimees Saare maakonna TRSN TK üldosakonnale, 16.04.1941, ERA.R-1016.1.46, 20.

¹⁰⁹ Karl-Robert Ruus, “Maomavalitsuse uuestisünd”, *Lääne Sõna*, 15.10.1942. Karl-Robert Ruus oli kauaaegne omavalitsustegelane, maanõunik ning Saksa okupatsiooni ajal Lääne maavanem.

¹¹⁰ Võru maakonna täitevkomitee koosoleku protokoll, 04.03.1941, ERA.R-1007.1.5, 19. Rahvakomissariaat leidis vastuses muuseas ka seada, et väide nagu suurendaks käskjalgade tööd eriti kohtukutsete kättetoimetamine pole tõsiseltvõetav, kuna seda saab teha postiga.

¹¹¹ Kiri, 07.03.1941, ERA.R-1271.1.2, 142.

¹¹² ENSV RKN kirjavahetus Võru maakonna TK-ga, ERA.R-1.1.292, 6.

puuduvad võimalused teenistujate arvu suurendamiseks, sest koosseisud on üleliiduliselt paika pandud. Tõdeti, et täitevkomiteede töökoormus on üldiselt suur ja nõuab kõigi ühist pingutust, et “kuidagi rahuldavalt toime tulla sotsialismi ülesehitustöö nõudlustega. Raskusi on igal ajal ja igal pool, eriti praegusel siiski veel üleminekuperioodil, kus meil mõnigi asi on lahendamata ja süsteemis väljakujunemata”.¹¹³ Ainuke võimalus, mida maakondade täitevkomiteed ka kasutasid, oli raha eraldamine erisummadest ajutiste töötajate palkamiseks. Lisaks soovitati valdadele püüda kujundada kaastööliste võrku ja rakendada nn aktiivi.

I.6.4. TÄITEVKOMITEEDE ÜLESANDED JA TEGEVUS

Vallavalitsuse asemele täitevkomitee moodustamine ei olnud lihtsalt nimevahetus. Sovetlikus süsteemis oli kohaliku elu juhtimine hoopis teistsugune ning täitevkomitee võim oli palju suurem ja laiem kui omariikluse aegsetel vallavalitsustel. Oluline vahe tulenes eraomanduse puudumisest ning sellest tingitud majanduse riikliku juhtimise vajadusest. Vallavalitsus võis talunikule käske ja korraldusi jagada vähesel määral. Sovetlikud kohalikud riigivõimuorganid pidid oma kontrolli ja juhtimise all hoidma maaelu kõik valdkonnad.

Siinkohal sobib tsiteerida Tuhalaane valla täitevkomitee sekretär Arnold Jürgenit, kes haritud mehena kitsaskohtadest aru sai ning neid ka sõnastada oskas.¹¹⁴ Esimese kirja saatis Jürgen 30. märtsil Viljandimaa täitevkomiteele, Riigiteenijate ametiühingule ja EK(b)P Viljandi Maakonnakomiteele. See jäi vastuseta ja mees saatis maakonna täitevkomiteele 1. mail uue kirja juba koos lahkumisavaldusega. Jürgen kirjutas: “[...] segane olukord ja töökoormatus kestab. Näib, et valdade täitevkomiteede töö ei ole millegagi piiritletud ja ka täitevkomitee ametnikud peavad olema piiramatute võimetega. Kõigi inimeste võimed on aga piiratud. [...] Meil on ametis komnoorte sekretär, on varumise rakomaadi ametnik, rahvamaja juhataja ühes raamatukogu juhatajatega ja rahvamaja teenijatega jne. Kõik nad saavad kaunis head palka, kuid tööd ei ole neil peaaegu midagi. Kui midagi käsed teha, siis ei ole nende asi. Seega on meil ametnikke küllalt, kuid töötajaid vähe. [...] Kui Täitevkomitee peab kõigi tööde eest, mis vallas ette tulevad, vastutama, siis peavad ka määratud ülesannete täitjad Täitevkomitee ees vastutama. Praegu on aga esinenud juhuseid, kus meie Täitevkomitee esimehele öeldakse, et “meie kuulume ainult Moskva alla””. Lõpuks teatas Jürgen soovist amet maha panna ja lisas, et ei suuda enam korralageduse eest vastutada, sest on ülekoormatud ja ülepingutatud.¹¹⁵ Oma kirjades oli Arnold Jürgen kokku võtnud peamised probleemid, mis uue haldus-

¹¹³ Viljandi maakonna täitevkomitee üldosakond Tuhalaane valla TK sekretärile, 08.05.1941, ERA.R-967.1.295, 164.

¹¹⁴ Arnold Jürgen õppis alates 1937. aastast Tartu Ülikoolis õigusteadust.

¹¹⁵ Viljandi maakonna täitevkomitee üldosakond Tuhalaane valla TK sekretärile, 08.05.1941, ERA.R-967.1.295, 164.

süsteemi rakendamisega kaasnesid: liiga väikesed koosseisud, suur töökoormus koos mittevastavate palkadega, täitevkomiteede ülesannete määratlematus ja eri ametkondade tegevuse kooskõlastamatus.

Algusest peale komplitseeris täitevkomiteede tegevust asjaolu, et nende puudus vastav regulatsioon, st puudus täitevkomiteede ja nende liikmete ülesanneteid, pädevust ja vastutusalala fikseeriv dokument. Kui üleminekuajaperioodi valla valitsused said tugineda vallaseadusele, siis täitevkomiteedel puudus isegi see võimalus. Sisuliselt oli ainuke täitevkomiteede tegevust käsitlev dokument Eesti NSV Konstitutsioon, mis määratles täitevkomiteede ülesannetena kultuuripoliitika teostamise ja majandusliku ülesehitustöö juhtimise vastavalt töörahva saadikute nõukogude ja kõrgemate riigiorganite otsustele.¹¹⁶

Kuna nõukogusid ei olnud, sai tugineda üksnes kõrgemate riigiorganite juhistele või oma ettekujutusele asjast. Vahetud juhtnõõrid pidid tulema maakonna täitevkomiteest ja selle vahendusel Rahvakomissaride Nõukogust. Erinevate valdkondade suunamisel oli oma osa vastava valdkonna rahvakomissariaadidel ja riiklikel keskasutustel. Üha rohkem hakkas kohaliku elu juhtimisse seksuma ka partei, alguses partei maakonnakomiteede kaudu, 1941. aasta kevadest ka valdadesse määratud parteiorganisatsioonide kaudu. Olukord kujunes selliseks, täitevkomiteele ettekirjutusi tegevaid asutusi oli palju, erinevad ametkonnad lähtusid oma huvidest ega kooskõlastanud oma tegevust teistega. See ei meeldinud maakonna täitevkomiteedele ja ENSV RKN-ile, kes hakkasid laiali saatma ringkirju, millega püüti võidelda eri ametkondade kontrollimatu sekkumise vastu vallaasutuste töösse. Segase olukorra põhjused aga peitusid vähemalt osaliselt vallatäitevkomiteede töö regulatsiooni puudumises. Seda enam, et täitevkomitee kui juhtimisvorm oli kohalikele inimestele tundmatu, nagu kogu sovetlik süsteem. Lihtsamalt öeldes – vallatäitevkomiteede töötajad ei teadnud, mida nad peavad tegema, kuidas nad seda peavad tegema ja kelle sõna nad peavad kuulama. Oli selge, et kuskilt pidid tulema juhtnõõrid.

Ajakirjanduses rõhutati täitevkomiteede ülesandeid käsitledes kultuuripoliitika ja majanduse alaseid ülesandeid, sest nii seisis konstitutsioonis. Olulisimaks peeti algusest peale põllumajandusega seotud ülesandeid, aga tuli tagada ka kooliaasta edukas lõppemine ja hoolitseda majanduslikult kehvemal järjel olevate õpilaste abistamise, sh tasuta koolitoidu jagamise eest. Täitevkomiteedel tuli selgusele jõuda, kes “õpetajatest tahavad uue korraga kaasa tulla ja kes mitte” – st osaleda kaadrite kontrollimises. Ajakirjanduses mõõndi: “pole kujuteldav, et komitee liikmed suudaksid minna isiklikult iga üksiku talupidaja juurde nõu andma ja töid juhtima” ja rõhutati aktiivi kaasamise vajadust. Üldiselt kiputi ülesannete määratlemisel piirduma aga loosungitega ja tõdemusega, et tegeleda tuleb kõigega – “ei ole peaaegu ühtegi küsimust ega ala, mis ei kuulu täitevkomiteede kompetentsi ning esimeeste tööst rääkides – ei ole endine aeg, kus vallamajja mindi kaks korda nädalas, et paberitele alla kirjutada”.¹¹⁷

¹¹⁶ ENSV Konstitutsioon, 25.08.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 111, 1117.

¹¹⁷ “Valdade täitevkomiteede mõnedest ülesannetest”, *Tööraha Elu*, 10.02.1941.

Ajalehtede juhtkirjad ja loosungid probleemi mõistagi ei lahendanud. Konkreetseid juhtnöörid pidid tulema kõrgemal seisvatelt asutustelt, eelkõige maakonna täitevkomiteedelt, kelle otsene kohustus oli vallatäitevkomiteede instrueerimine. Selleks korraldati instrueerimiskoosolekuid, aga nende näol oli sisuliselt tegu poliitloengutega. Instrueerijad jäid üldsõnaliseks ning piirdusid ülesannete igakülsuse rõhutamise ja Virumaa TK abiesimees õpetas, et valdades kannavad esimehed ja sekretärid kogu vastutust, nende ülesandeks jääb “kogu elu juhtimine, jälgimine ja tähelepanemine”. Esimees kordas sama, kuid juhtis tähelepanu täitevkomiteede ülesannetele informatsiooni kogujana elanikkonna meeleolude kohta: “Teie silmad peavad igal pool olema – teie peate nägema, mida klassivaenlane teeb ja mida ta kavatseb teha, kuid peate ka mõistma kehvikuid ja keskmikke oma poole võita”.¹¹⁸

Pole imestada, et täitevkomiteede esimehed ka ise ei osanud oma tööd kirjeldada. Näiteks Lihula Valla Täitevkomitee esimees Aleksei Ruut, kes rääkis pärast neljakuulist ametisolekut ajakirjanikule oma tööst, ütles, et tema peamiseks tegevuseks on olnud “vastuvõetud otsuste kontrollimine ja tähelepanelik suhtumine inimestesse”.¹¹⁹

Oli ka ametnikke, kes tehtud tööd konkretiseerida oskasid ja selle põhjal süveneb veendumus, et jutt täitevkomiteede tegelemisest “kõigega” polnud liialdus. Tsiteerides veelkord Tuhalaane valla täitevkomitee sekretär Arnold Jürgeleit: “Ei ole ala, millega valla Täitevkomiteel ei tuleks tegeleda. Tuletaksin vaid meelde mõnda, nagu arveala, perekonnaseisumeti ala, sõjaväelaste registreerimise ala, tööbüroo, valla elanike registreerimine, laialdane ja suur kirjavahetus, elanikele tunnistuste väljaandmine, maksude määramine ja nende vastuvõtmine, valla asutiste majapidamine, ühiskondliku elu juhtimine, poliitharidustöö, sotsiaalkindlustus, sotsiaalhoolekanne, põllumajandus, tööstus, kaubandus, haridus, post, maareform jne. jne. [...] Praegu pole tööhulk vähenenud, vaid ikka tuleb uusi ülesandeid juurde. Pealegi on mõned asutised nii bürokraatlikud, et nende ülesannete täitmine tekitab tõsise paberiuputuse”.¹²⁰

Ülesannete lisandumist võrreldes iseseisvuse ajaga nägime juba ülemineku perioodil ning täitevkomiteede ajal see jätkus. Eelkõige tuli tegeleda põllumajanduse suunamisega. Põllumajandus oli prioriteetne valdkond, sest NSV Liit oli vaatamata 1920. aastate lõpus alanud industrialiseerimisele agraarmaa, kus põllumajanduse tööhõive ületas 2,3 korda tööstuse oma ning suurem osa riigi sissetulekutest tuli põllumajandusest.¹²¹

¹¹⁸ “Täitevkomiteede esimehed ja sekretärid koosolekul”, *Punane Virumaa*, 11.02.1941.

¹¹⁹ “Lihula valla täitevkomitees”, *Töötav Läänlane*, 07.06.1941.

¹²⁰ Tuhalaane valla TK sekretär Viljandi maakonna täitevkomiteele, 30.03.1941, ERA.R-967.1.295, 162.

¹²¹ Olaf Mertelsmann, *Searching for Reasons of the Forced Collectivization in the Baltic Republics*, 31.10.2008 konverentsi ettekanne, käsikiri. Vt lähemalt: Stephen G. Wheatcroft, “A Reevaluation of Soviet Agricultural Production in the 1920s and 1930s” in Robert C. Stuart (ed), *The Soviet Rural Economy*, Totowa, 1984, 32–62.

Vastavalt NSVL RKN määrusele 31. detsembrist 1940 tuli sisse seada aruandlus taludes tehtavate põllutööde kohta. Aruande pidid esitama kohalikud täitevkomiteed rajoonide agronoomide kaudu maakonna maaosakonnale, kust need läksid edasi Põllutöö Rahvakomissariaati. Täitevkomiteed pidid andmeid koguma arvestusala volinike kaudu, kelle arvu määramine oli täitevkomitee asi (see oli ühiskondlik töö). Volinikke pidid omakorda abistama määratud talupidajad, kelle ülesandeks oli tegelik töö ehk talust talusse käimine. Täitevkomiteed kontrollisid andmed üle, tegid kokkuvõtte ja saatsid edasi.¹²² Järgmise uue aja ilminguna kuulutati 1941. aasta varakevadel välja külvikampaania ehk nn “nõukogude kevad”. Kohaliku haldusaparaadi osa talumajapidamiste kontrollimisel suurenes sellega veelgi. Vallatäitevkomiteedele langes ülesanne planeerida kevadine külviplaan üksikmajapidamiste järgi.¹²³ Plaani täitmise eest vastutasid täitevkomiteede esimehed, kelle ülesanded ulatusid pisasjadeni: nad pidid andma praktilist abi MTJ direktoritele ja HMLP juhatajatele varustuse komplekteerimisel, kindlustama lepingute sõlmimise (seejuures täieliku vabatahtlikkuse alusel) hobusega ja hobuseta talupoegade vahel, tagama katkematu töö kõigis valla sepikodades, hoolitsemise lisaks seemnevilja soetamise ja uusmaasaajatele väljajagamise eest, kulakutelt võlgu sisse nõudma jne.

Paralleelselt “nõukogude kevadega” viidi läbi ka lehmapuuduse likvideerimise kampaaniat, tuli saavutada, et kõik talupojad, silmas pidades eeskätt uusmaasaajaid, omaksid majapidamises vähemalt ühte lehma. See tähendas sisuliselt seda, et olemasolevad lehmad tuli ümber jaotada. Seetõttu pidid täitevkomiteede esimehed isiklikult tegelema nn “lehmatus” probleemidega.

Täitevkomiteede õlule pandi elanikkonna kohustuste valdkond, kus tuli vastavalt ülevalt tulnud korraldustele ja plaanidele kohustused laiali jagada ning kontrollida nende täitmist. 1941. a kevadel hakati Eesti NSVs käivitama põllumajandustoodangu varumise sundmüügi süsteemi. Valdadesse nimetati varumisvolinikud, kes allusid maakonna täitevkomiteele, aga kellele valla täitevkomitee pidi tagama töötingimused ja muul moel abistama. Sama kehtis kohalike maksuinspektorite puhul. 1. aprillist 1941. a kaotati valdade täitevkomiteede koosseisust senised maksunõudjate ametikohad ning tegevust alustasid maksuinspektorid, kes viidi maakonna täitevkomitee alluvusse ent nende töökohad ja tööpiirkonnad jäid samaks.

Elanikkonna kohustuste hulka kuulus riigilaenu obligatsioonide tellimine riiklike plaanide alusel. Valla täitevkomiteed pidid hakkama tegelema riigilaenu kampaania korraldamisega. Selleks tuli igasse valda luua Riikliku Krediidi ja Säästutegevuse Kaastöö Komisjonid. Nende moodustamise aluseks oli NSVL Kesktaitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu määrus 15. maist 1929 ning ülesandeks riiklike laenude alase selgitustöö tegemine, laenude kollektiivtellimuste organiseerimine volinike võrgu kaudu ning kontroll laenude arvestamise, aruandluse ja obligatsioonide kättetoimetamise üle. Komisjonides pidid olema esindatud täitevkomitee, parteialgorganisatsioon, komsomol, kohaliku ajalehe

¹²² ERA.R-1823.1.3, nummerdamata lehed.

¹²³ Samas.

toimetust, rahandusosakond, hoiukassa ja kohalik kindlustusorgan või “paremad finantsala asjatundjad”.¹²⁴ Komisjonid moodustati kõigepealt maakonna tasandil, Tartu maakonna täitevkomitee juurde loodi see näiteks 15. aprillil.¹²⁵ Seejärel asuti neid moodustama valla tasandil, kus komisjoni juhiks oli tavaliselt täitevkomitee esimees.

Kõikide töövaldkondadega kaasnes planeerimine ja aruandlus. Plaani täitmise ja “sotsialistlikust ülesehitustööst” andmete saamiseks viidi sisse rahvamajanduslik arvestus. Maakondade ja valdade täitevkomiteed pidid andmete kogumiseks koostöös Riikliku Arvestusvalitsusega 1. märtsiks 1941 organiseerima arvestusala volinike võrgu kohalikest inimestest. Valdades tuli täitevkomiteedel nimetada ametisse keskmiselt üks volinik iga 75–80 talu kohta. Volinikud allusid kohalikule jaoskonnainspektorile, mis tuli luua üks iga kolme kuni nelja valla kohta. Jaoskonnainspektuuri varustamine tööruumide ja kõige juurdekuuluvaga oli samuti kohaliku täitevkomitee ülesanne.¹²⁶

Lisaks pidid valdade täitevkomiteed tegelema sõjaväelaste arvestusega. See ülesanne oli suuremates linnades miilitsa pädevuses, kuid valdades, kus miilitsaparaat oli väike ja koosnes ainult piirkonnavolinikust, jäi see valla täitevkomitee kohustuseks. Selleks tuli suuremates valdades ametisse määrata eraldi töötaja, väiksemates aga tuli töö ära teha täitevkomitee sekretäril.¹²⁷

Täitevkomiteedele pandi ka seni vallakohtutele kuulunud eestkoste ja hoolekande funktsioonid.¹²⁸ Vallakohtud likvideeriti 1. veebruarist 1941. a VNFSV Abielu, perekonna ja hooldamise kohta käivate seaduste koodeksi rakendamisega Eesti NSV territooriumil.¹²⁹ Mõnel pool jäi nende likvideerimine venima ja oli veel aprillis tegemata, mistõttu saadeti laiali meeldetuletav ringkiri.¹³⁰

Veel tuli täitevkomiteedel korraldada ja arendada kohalikku turu- ja laadakaubandust, millega kaasnes palju paberimäärimist. Kord kuus tuli esitada aruanded turgude ja laatade ekspluateerimistulude ja -kulude kohta. Vastutus selle ülesande täitmise eest lasus isiklikult täitevkomiteede esimeestel.¹³¹ Seoses tööstusliku kalapüügi ümberkorraldamisega pidid kohalikud täitevkomiteed

¹²⁴ ERA.R-1823.1.3, nummerdamata lehed.

¹²⁵ Tartu maakonna TK otsus, 15.04.1941, ERA.R-1.1.288, 86p.

¹²⁶ ENSV RKN määrus rahvamajandusliku arvestuse korralduse kohta ENSV-s, 11.12.1940, *ENSV Teataja*, 1940, 65, 869.

¹²⁷ Viru maakonna TK koosoleku protokoll, 25.03.1941, ERA.R-1034.1.4, 318.

¹²⁸ Vt ka: Katrin Roosileht, *Vaestlastekohtud*, Tartu, 2003.

¹²⁹ NSVL ÜNP seadlus Vene NFSV kriminaal-, tsiviil ja tööseadusandluse ajutisest rakendamisest Leedu, Läti ja Eesti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide territooriumil, 06.11.1940, *ENSV Teataja*, 1940, 65, 867.

¹³⁰ ENSV RKN AV Kõigile maakondade ja vabariikliku alluvusega linnade täitevkomiteedele, 12.04.1941; Muhu vallakohtu asjaajamise üleandmise akt, 09.04.1941; Pihla valla TK Saare maakonna TRSN TK üldosakonnale, 16.04.1941, ERA.R-1016.1.2, 8, 11, 12.

¹³¹ ENSV ÜNP seadlus kohalike maksude kohta, 09.05.1941, *ENSV Teataja*, 1941, 50, 764.

hakkama tegelema kohaliku tähtsusega veekogude majandamisega.¹³² Peale selle pidid täitevkomiteed valitsema ja majandama ka valla territooriumil asuvaid natsionaliseeritud ja elamufondi kuuluvaid maju.

Suure töökoormuse juures nõudsid oma aja ka poliitilise ja propagandistliku sisuga ülesanded nagu poliitkasvatustöö läbiviimine, punanurkade sisustamine, sotsialistlike võistluste korraldamine jne. Need valdkonnad oli enamikule ametnikest võõrad, aga nendega tuli tegeleda. Näiteks sõlmisid “sotsialistliku töövõistluse lepingu” Läänemaa täitevkomiteede sekretärid. Leping sisaldas 14 punkti, muu hulgas võisteldi elanikkonna loomuliku liikumise arvestuses, lasterikaste emade avalduste vormistamises ja koguni riigilõivu sissenõudmises.¹³³

Lisaks kampaaniatele tuli siiski tegeleda ka igapäevatööga. Täitevkomitee poole pöördusid kõikvõimalike kaebuste ja küsimustega nii kodanikud kui asutused ja nendega tegelemiseks kulus kogu täitevkomitee koosseisu tööaeg. Kantseleikoosseis, mis enamasti koosnes ühest arveametnikust, oli samal ajal hõivatud jooksva tööga ning juhtis ka valla tööbürood.¹³⁴

Ühe täitevkomitee esimehe sõnul tekkis tööga ülekoormatus sellepärast, et tuli koostada igasugu nimekirju ja rohked keskasutuste korraldused nõudsid elanike pidevat ringkirjalist teavitamist. Viimast juhtub nii sageli, et iga päev, mõni päev koguni mitu korda, tuli ringkirju koostada ja küladesse laiali saata. Seejuures tuli need kõik käsitsi kirjutada, sest ühtegi paljundusabinõud täitevkomiteel ei olnud.¹³⁵ Igasugune paljundustehnika kasutamine oli üldse rangelt kontrollitud ja aparaadid miilitsas arvel. Tuli ette, et mõnelt vallaametnikult võeti paljundusmasina kasutamise õigus, mis tõi kaasa töö seiskumise.

Suure töökoormuse probleemi komplitseeris asjaolu, et ametkondade koostöö oli reguleerimata ja iga asutus püüdis oma valdkonda juhtida teistega kooskõlastamata. Sellest tulenes ka valdadesse saadetavata korralduste suur mass, mis keskasutuste kooskõlastatud tegevuse korral oleks kindlasti väiksem olnud.

Sobilike inimeste vähesus omakorda tingis selle, et vähegi kõlblikke inimesi püüdsid rakendada kõikvõimalikud ametkonnad. Heaks näiteks on siin Kullamaa valla täitevkomitee esimehe Johannes Leemetsa ja sekretäri Heino Lumisalu juhtum, kes olid ÜN Presiidiumi poolt määratud Tallinna Ringkonnakohtu kaasistujateks. See oli niigi hõivatud meestele liig ja nad taotlesid vastava otsuse tühistamist: “Arvestades [...] valla suurusega ja täitevkomitee ülesannete rohkusega osutub igasugune lisakohustuste kandmine otse võimatuks. Praegu, kus tuleb töötada sageli kuni 20 tundi päevas, ei pea sellele ükski tervis vastu ja kui koormata täitevkomitee liikmeid veel muude ülesannetega, siis ei ole imes-tada, et mõnel pool ongi juba täitevkomitee liikmed teel vaimuhaiglasse”.¹³⁶

¹³² ENSV RKN määrus kalamajanduslike veekogude kasutamise kohta, 27.05.1941, *ENSV Teataja*, 1941, 58, 918.

¹³³ “Läänemaa täitevkomiteede sekretärid sotsialistlikus võistluses”, *Töötav Läänlane*, 18.02.1941.

¹³⁴ Valdade tööbürood likvideeriti 1941. juunis ja deklareeriti, et tööpuudust Eesti NSVs enam pole.

¹³⁵ Kärla valla TK Saare maakonna TK esimehele, 24.04.1941, ERA.R-1016.1.38, 8.

¹³⁶ Kullamaa valla TK ENSV ÜN Presiidiumile, 18.04.1941, ERA.R-1661.1.7, 52.

I.6.5. TÖÖJAOTUSED

Üha suureneva töökoormuse probleemide juures püüti välja töötada lahendusi, aktiivselt tegeleti kahe peamise lahendussuunaga. Esiteks püüti kaasata aktiivi ning teiseks saavutada täitevkomiteede tööülesannete täpsemat kirjeldamist ja fikseerimist. Juba märtsi alguseks valmisid ENSV RKN aparaadis maakonna, linna ja valla täitevkomitee põhimääruste kavad, mis 6. märtsil saadeti maakondadesse arvamuse avaldamiseks. Järgneva nädala jooksul arutati kavad maakondades läbi ja saadeti tagasi, tehti üksnes pisemaid parandusettepanekuid.¹³⁷

8. märtsil saatis ENSV RKN põhimääruse kava EK(b)P Keskkomiteesse ja Ülemnõukogu Presiidiumisse tutvumiseks.¹³⁸ Nähtavasti keskkomitee vastuseisu tõttu jäi aga põhimääruse koostamine seejärel pooleli ning see ei valminud kunagi. Selle asemel hakati valdadel nõudma "tööjaotuse" kehtestamist. Vastava otsuse tegi ENSV RKN Asjadevalitsus 25. aprillil 1941. a, kui kõik maakondade täitevkomiteede esimehed said ülesandeks korraldada tööjaotuste siseseadmine täitevkomitee liikmete ja kantseleipersonali osas. Igale inimese tuli määrata konkreetsed tööülesanded ja need kirjalikult fikseerida.¹³⁹

Korraldus tekitas valdades probleeme. Varbla valla täitevkomitee selgitas, miks nõutavat tööjaotust on täiesti võimatu sisse viia. Esiteks puudusid juhised ja eeskirjad, kus oleks määratletud valla täitevkomitee ülesanded. Ülesanded ise olid seni olnud väga juhuslikud ja uusi lisandus pidevalt. Teiseks ei saanud kantseleitööd täitevkomitee liikmete vahel jaotada, kuna need ei tundnud seda tööd. Arvati, et kui täitevkomitee liikmetelt nõutakse kantseleitöö tegemist, siis oleks sellega tulnud arvestada juba täitevkomiteede moodustamisel ja avaldati kahtlust, kas see oleks enam töörahva esindus. Kolmandaks olevat väljakujunenud töövaldkonnad nagu perekonnaseisuameti ala, tööbüroo, sõjaväelaste arvestus jmt juba tegelikult jaotatud. Valla täitevkomitee palus endale saata näidise.¹⁴⁰ Lümada valla täitevkomitee aga kirjutas tööjaotuse seletuskirjas, et üksikasjalik tööjaotus pole tegelikkuses läbiviidav ja saaks välja kujuneda alles pikemas perspektiivis.¹⁴¹

Eri valdadest pärit tööjaotusi võrreldes ilmneb aga, et need olid väga erinevad, ulatudes põhjalikest mitme leheküljelistest dokumentidest mõnerealiseni. Suured erinevused ühe maakonna piires viitavad, et mingeid juhtnööre või näidiseid ei eksisteerinud ning valdades võeti nõutud dokumendi koostamisel aluseks väljakujunenud olukord. Viimane asjaolu lubab neid pidada valla tööd tõe-

¹³⁷ Tartu maakonna TK koosoleku protokoll, ERA.R-1.1.288, 38p; Pärnu maakonna TK koosoleku protokoll, 13.03.1941, ERA.R-1036.1.9, 48. Näiteks tehti ettepanek pikendada protokollide koostamise ja ärasaatmise tähtaega neljalt päevalt kuuele, sest neljapäevane tähtaeg olevat sekretärile töörohke tõttu liiga lühike.

¹³⁸ ENSV RKN määrus maakondade, linnade ja valdade töötava rahva saadikute nõukogude täitevkomiteede põhimääruste kinnitamise kohta, 1941, ERA.R-3.1.153, 3–6.

¹³⁹ ENSV RKN AV ringkiri maakondade TK esimeestele, 25.04.1941, ERA.R-1016.1.2, 36.

¹⁴⁰ Varbla valla TK Läänemaa TK-le, 13.05.1941, ERA.R-1271.1.21, 3p.

¹⁴¹ Lümada valla TK Saare maakonna TK-le, 14.05.1941, ERA.R-1016.1.41, 7p.

päraselt kajastavateks dokumentideks. Suured lahknevused põhilisimategi ülesannete jaotamise osas osundavad ka sellele, et tegelik töökorraldus kujunes konkreetsete inimeste võimeid ja oskusi arvesse võttes. Inimest, kes ei osanud arvutada, ei saanud panna tegema arvestusalast tööd jne. Paistabki, et koostatud tööjaotuste iseloomu määras neid koostanud ametnike oskused. Mõni dokument on koostatud oskamatuult, kus ametnike ülesanded on kirja pandud üldsõnaliselt mõne lausega. Vastupidise näite saab tuua Valjala vallast, kus koostatud dokument oli pealkirjastatud kui "kodukord" ning määratles lisaks nõutud tööjaotusele ka asjaajamise korra.¹⁴²

Tööjaotuste abil saame luua koondpildi valla täitevkomitee tööst.¹⁴³

Esimehe ülesandeks oli täitevkomitee koosolekute juhatamine, töö üldine juhtimine ja järelevalve, kontroll komitee otsuste täitmise üle ning valla esindamine. Esimees suhtles valitsusasutuste ja eraisikutega, võttis vastu jutulesoovijaid, vaatas läbi inimeste palved ja otsustas nende täitmise üle. Ta koostas koos teiste komitee liikmetega ka valla eelarvekavad, viimane oli küll suures osas formaalsus, sest ses osas jäi vallale, nagu maakonnalegi, keskvõimu kõrval vähe mänguruumi. Valla rahaasjade ajamine oli üldiselt esimehe tööks, kel koos sekretäriaga oli allkirjaõigus valla krediitide käsutamisel, reaalse paberitöö tegi enamasti siiski ära keegi teine – kas sekretär või kantseleiametnik. Mõnel pool oli esimehe ülesandeks saabunud posti avamine ja sorteerimine, teisel oli see töö jälle sekretäri teha.

Enamasti esimehe, aga mõnel pool ka abiesimehe ülesandeks oli kõik põllumajanduse ja eriti külvikampaaniaga seonduv – seemnevilja muretsemise ja jaotamise ning saagi korjamise korraldamine, "lehmatuse" likvideerimine, masinapargi ja hobustega seonduv jne. Muude üksikvaldkondade nagu maaküsimuste, hoolekande ja tervishoiu, teede korrashoiu, metsamajanduse, kaubanduse, kohaliku tööstuse jmt juhtimine võis olla nii esimehe, abiesimehe kui sekretäri konkreetseks kohustuseks ja ses osas mingeid kindlaid tendentse ei paista avalduvat.

Sekretäri ülesanneteks oli peaaegu alati koosolekute protokollimine ja notariaalsed toimingud, samuti kantselei ja arvepidamise juhtimine. Selleks pidi sekretär tutvuma uute seaduste, määruste ja eeskirjadega ning neid kantseleipersonalile (kuhu enamasti kuulus küll ainult üks ametnik) tutvustama ja selgitama. Enamasti juhtis sekretär ka perekonnaseisuala, sh toimetas kohustuslikuks muu-

¹⁴² Kodukord. Kinnitatud Valjala valla TK poolt 14. mail 1941, ERA.R-1016.1.49, 12–13.

¹⁴³ Ses osas on tegemist tunduvalt parema allikmaterjaliga, kui seda on näiteks täitevkomiteede koosolekute protokollid. Viimased täitevkomitee tegelikust tööst head pilti ei loo, sest neis fikseeriti eelkõige maakonna täitevkomitee järelevalve alla kuuluvad otsused. Kümned protokollid sisaldavad näiteks üksnes lasterikastele emadele toetuse määramise otsuseid ja nii võib jääda mulje, et täitevkomitee põhiliselt sellega tegeleski. Tegelikult aga kuulusid sellesisulised otsused lihtsalt maakonnas kinnitamisele ja sellepärast fikseeriti. Ilma otsese vajaduseta püüti bürokraatiat vältida, mõnel pool võis põhjuseks olla ka ametnike nigelad oskused, aga võib eeldada, et peamiselt püüti kirjatöö vähendamisele leevendada suurt töökoormust.

detud kodanike sisse- ja väljaregistreerimist. Kui polnud palgatud eraldi ametnikku sõjaväekohuslaste arvestamiseks, tegi ka seda sekretär. Selle töö eeliseks enamiku teiste ees oli asjaolu, et selle eest oli ette nähtud eraldi töötasu. Vastupidisel juhul, kui selle alaga tegeles eraldi ametnik, võis olla viimasele pandud ka muid kohustusi nagu kantseleitööd, masinakiri või käskjala ülesanded. Täitevkomitee arhiivi eest vastutas tavaliselt kas sekretär või kantseleiametnik.

Abiesimees pidi vajaduse korral esimeest asendama, samuti osales ta mitmesugustes olulisemaks peetavates otsustusprotsessides nagu näiteks eelarvekavade koostamises. Mõnikord oli paika pandud, et just abiesimees on see, kes mööda valda ringi sõidab ja kohapeal üleskerkinuid küsimusi lahendab. Väga sageli tegeles abiesimees konkreetset valla majandamisega – korraldas kütte ja valgustuse küsimusi, pidas arvet valla varade üle, tegeles valla kinnis- ja vallasvaraga ning vajadusel ka elanike majutamisega. Mõnel pool juhtis abiesimees valla tööbürood, kuid see oli enamasti kantseleiametnikku eriülesanne. Mitmel pool oli aga enamik abiesimehe kohustusi kantseleilist laadi, seda arvatavasti juhul, kui see osutus võimalikuks, st kui konkreetne abiesimees taoliseks tööks suuteline tuli.

Teatud ettevaatlikkusega võib öelda, et tööjaotused koostati kõigis valdades, kuid valdadest üles suunatud alluvusliinid ja keskasutuste osa kohalike küsimuste lahendamises jäid ka edaspidi reglementeerimata. Ning kuna tööjaotustesse pandi sisuliselt kirja olemasolev töökorraldus, siis ei saanud nende kasutegur ka kuigi suur olla.

Teisalt oli tööjaotuse kehtestamisega ka hiljaks jäänud. Lahendamata probleemid olid viinud olukorrani, mille eest nii valdade kui maakondade täitevkomiteed olid algusest peale hoiatanud – rahulolematust töötingimustega viis kaadrite enneolematule ebastabiilsusele. Nagu nägime juba augustivallavalitsuste juures, hakkas ka nüüd kohe pärast koosseisude kinnitamist aset leidma inimeste vahetumine ning seda veelgi suuremal määral kui 1940. aastal.

I.7. VALLAJUHTIDE KAADRID

I.7.1. KAADRIPOLIITIKA

Sovetiseerimise-aegse kaadripoliitika esmane ülesanne oli endistest inimestest vabanemine. Riigiaparaadi puhastamine “kuritahtlikest laostavaist ollustest” oli deklareeritud juba Johannes Varesse nukuvalitsuse deklaratsioonis 22. juunist 1940, nagu ka “rahvavaenulike organisatsioonide” laiali saatmine ja keelamine.¹⁴⁴ Laialisaatmisele kuulusid (seega olid “rahvavaenulikud”) esimeses järjekorras Kaitseliit ja Isamaaliit ning järgnevad puhastused tähendasid eelkõige nende organisatsioonide liikmete eemaldamist vastutusrikkamatest ametitest. Et tegu oli Eesti suurimate massiorganisatsioonidega – Kaitseliitu kuulus

¹⁴⁴ *Postimees*, 22.06.1940.

näiteks 60 000 inimest,¹⁴⁵ siis töötas sobimatuid inimesi kõikjal. Maal oli nende organisatsioonide mõju olnud ilmselt suuremgi kui linnas. 1930. aastate teisel poolel Isamaaliitu kuulumata vallavanemana töötada sisuliselt ei saanud, Kaitsealiitu aga kuulus nii või teisiti suurem osa kohalikest ärksamatest tegelastest, nõ kohalikud arvamusiidrid ja rahvajuhid.

Vallavanemate ja abivallavanemate kaadreid kontrolliti juulis–augustis 1940 enne nende ametissenimetamist, aga aja nappuse tõttu jäi see pinnapealseks ja kaugeltki kõiki “ebasobiva minevikuga” isikuid ei avastatud. Sobivate inimeste vähesuse tõttu tehti alguses ka mööndusi ning vahetati inimesi välja hiljem, kuid leiti sobivam kandidaat või “signaali” saamisel konkreetse inimese kohta. Ametnike tausta kontrolliti uuesti täitevkomiteede moodustamisel.

Kaadrite kontrolli raskendas alguses sissetöötatud kontrollimehhanismi puudumine, mida alles hakati üles ehitama. Inimeste tausta selgitamisel oli oluline osa riiklikus arhiivisüsteemis moodustatud eriosakondadel ja nende poolt koostatud kartoteekidel. Neid hakati Eestis koostama alles 1940. aasta lõpust – Lavrenti Beria 28. novembri 1940. a korraldusega said Ukraina, Valgevene, Moldaavia, Karjala, Läti, Leedu ja Eesti NSV siseasjade rahvakomissariaadid ülesande seada sisse kartoteek “kontrevolutsioonilise ja nõukogudevaenuliku elemendi” kohta, mida oli vaja tšekistide operatiivtöös.¹⁴⁶ Kartoteek ei saanud valmis üleöö ja seni tugines kaadrite kontroll suurel määral andmete kogumisele kohapeal. Seda kasutati aga ära isikliku vihavaenu tõttu ja võimuvõitluses, mille eest oli hoiatatud juba 1940. aasta suvel ÜMÜ osakondadele saadetud ringkirjas, kus kutsuti ÜMÜ liikmeid üles politseile teada andma saboteerijatest ja kuulujuttude levitajatest. Hoiatati kaebamast isikliku viha, arusaamatuse või kontrollimata kuulujutu ajal ning rõhutati, et ÜMÜ osakonda ei tohi tarvitada isiklikuks kätemaksuks.¹⁴⁷

Juhtivkaadrite kontrollimiseks tekkis NSV Liidus toimiv nomenklatuuri süsteem esialgsel kujul alles 1941 kevadel. Pärast seda püüdis partei saada oma kontrolli alla ka valla täitevkomiteede kaadreid. Selleks valmis EK(b)P KK aparaadis juunis 1941 täitevkomiteede koosseisude muutmise kord, mida aga ei jõutud enam kinnitada. Dokumendis nõuti, et täitevkomiteede kinnitatud koosseis peab olema püsiv ning küsimus liikmete tagandamisest võib esile kerkida “ainult erandkorras ja äärmise vajaduse sunnil”. Kord nägi ette, et valdade ja maakondliku alluvusega linnade täitevkomiteede liikmete tagandamine või uute liikmete kinnitamine võib toimuda ainult pärast küsimuse kooskõlastamist partei maakonna või linnakomiteega. Otsuse tegemisel pidi olema olema põhjalik

¹⁴⁵ Peeter Kaasik, “Liquidation of the Estonian Defence League in 1940” in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Tallinn, 2006, 132.

¹⁴⁶ Aigi Rahi-Tamm, *Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis*, doktoritöö, Tartu, 2004, 289; Priit Pirsko, “Priit Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941” teoses: *Eesti NSV aastatel 1940–1953*, 136.

¹⁴⁷ ÜMÜ ringkiri organiseerimise asjus nr 2/3, 15.07.1940; ÜMÜ ringkiri nr 2/4, 17.07.1940, ERA.R-1108.1.10, 8, 11.

materjal tagandamise põhjuste kohta, samuti uue liikme elulookirjeldus ja iseloomustus. Uus liige võis ametisse asuda alles pärast parteiorgani otsuse tegemist.¹⁴⁸

1.7.2. VALLAJUHID

Vallajuhtide kaadrite suurim probleem seisnes nende sagedases vahetumises. See ei võimaldanud inimestel ametit selgeks saada ega töösse süveneda. See omakorda suurendas madalamate ametnike tähtsust, aga ka nemad olid töötin-gimustega üha vähem rahul. Täitevkomiteede moodustamise järel need prob-leemid ei leevenenud, vaid süvenesid. Statistikat täitevkomiteede kaadrimuu-datuste kohta saab teha üksnes nende maakondade kohta, kus tänu maakonna täitevkomiteede protokollide säilimisele on võimalik välja selgitada ametisse nimetamisi ja vabastamisi (Harju, Järva, Tartu, Viljandi, Viru ja Võru maakon-nad). Ülejäänud maakondade puhul tuleks kasutada vallatäitevkomiteede endi dokumente, mis on väga lünklikult säilinud või muid andmeid, mis ei pruugi olla usaldusväärsed.¹⁴⁹ Tabelist 2 näeme, et täitevkomitee esimees vahetus nelja–viie kuu jooksul, mil täitevkomiteed toimisid, keskmiselt kolmandikus valdadest (Virumaal aga enam kui pooltes valdades). Algusest lõpuni töötasid ühe ja sama täitevkomitee koosseisuga umbes kolmandik valdadest. Enamasti toimusid kaadrimuudatused ühekaupa, kuid mõnel puhul vahetati korraga välja ka kogu valla täitevkomitee koosseis.¹⁵⁰

Osa uutest ametnikest aga vahetati ise omakorda välja. Uutest liikmetest (st neist, kes ei asunud ametisse veebruaris 1941, vaid tegid seda hiljem) omasid varasemat vallatöö kogemust väga üksikud: Harju, Järva, Viljandi ja Võru maa-kondades kokku polnud ükski esimees varem valda juhtinud, abiesimeestest olid kuus töötanud vallavanema abina ning sekretäridest üks abivallavanemana ja kümme vallasekretärina.

¹⁴⁸ Maakondliku ja vabariikliku alluvusega linnade täitevkomiteede esimeestele, ringkirja projekt, 16.06.1941, ERAF.1.1.248, 1–2.

¹⁴⁹ Eelkõige tulevad kõne alla Saksa okupatsiooni aegsed arhiivimaterjalid. Saksa Julgeolekupolitsei tegeles agaralt kommunistide ja nende käsilaste tagaotsimisega, kogus andmeid ja koostas nimekirju. Need andmed sisaldavad aga hulgaliselt ebatäpsusi, näiteks on sageli segi aetud valla täitevkomiteed ja vallavalitsused. Ilmselt polnud detailsel vahetegemisel tähtsust, sest inimese süü oli piisaval määral tõestatud vaatamata sellele, kas ta kuulus nn punase vallavalitsuse või valla täitevkomitee koosseisu. Julgeolekupolitsei koostatud nimekirjades leidub selliseid täitevkomiteede liikmeid, kelle nimetamist maakonna täitevkomiteede protokollidest ei leia. Nende puhul on tegu kas 1941. aasta suvel ametisseasunutega, kelle määramine jäi kinnitamata, või siis uurimisorganite poolse ebatäpsusega.

¹⁵⁰ Järva maakonna TK koosoleku protokoll, 13.03.1941, ERA.R-1272.1.4, 95p; Viljan-di maakonna TK koosoleku protokollid, 26.04.1941; 19.05.1941, ERA.R-967.1.6b, 112p, 258–259. Kogu koosseisu vahetati korraga välja 13. märtsil Väinjärve, 26. aprillil Tarvastu, 19. mail Holstre ja 26. mail Tännassilma vallas.

Tabel 2. Vallatäitevkomiteede liikmete vahetumine 1941. aastal

maakond	valdade arv	vabastatud ametnike arv		
		esimehed	abid	sekretärid
Harju	30	7	13	19
Järva	13	4	7	5
Tartu	43	14	16	25
Viljandi	21	5	8	8
Viru	33	18	17	15
Võru	26	4	6	5

Tuleb ka silmas pidada, et need andmed hõlmavad üksnes ametliku kinnitamiseni jõudnud koosseisumuudatusi ja reaalselt toimus vahetusi rohkem. Näiteks Tartumaa 43-st vallast saab üksnes kuue puhul enamvähem kindlalt väita, et täitevkomitee koosseisus üldse muudatusi ei toimunud. 1941. aasta suvel muutus olukord kohalike kaadritega sõja-ajale omaselt kaootiliseks. Tuli ette, et täitevkomitee liiget või ka kogu koosseisu mingil hetkel enam vallas ei olnud – nad võisid olla evakueerunud, metsavendade poolt tapetud, emma-kumma poole repressioonide ohvriks langenud või nende hirmus metsa läinud. Sellises olukorras võeti valla täitevkomitee kellegi poolt üle tõenäoliselt maakonna või keskvõimu esindajate suuliste korralduste alusel ja võibolla kohati ka omal initsiatiivil. Tavaliselt said sellised tegelased enne Saksa vägede saabumist ametis olla ka õige lühikest aega – vahest nädala, vahest vaid paar päeva. Sellised viimase hetke koosseisumuudatused jäid üldjuhul mõistagi kinnitamata, ei pruukinud üldse saada dokumenteeritud ja neid on raske tagantjärgi kindlaks teha.

Vaatame koosseisude vahetumiste põhjuseid, kaasates statistikasse vallavanemad ja täitevkomitee esimehed.¹⁵¹ Alati pole läinud korda põhjusi välja selgitada. Real juhtudel esineb dokumentides märged, et inimene vabastati isikliku sooviavalduse alusel, aga see ei tee meid targemaks, sest avalduse kirjutamise võisid põhjustada väga erinevad asjaolud.

Üleminekuperioodil põhjustas umbes pooltel juhtudel vallavanemate vahetumise nende siirdumine teisele tööle. Kümnekond vallavanemat hakkas miilitaks ja mitmed läksid kooliõpetajaks, aga mindi ka vabrikudirektoriks, maakonnalehe peatoimetajaks, vanglaülemaks, vanadekodu juhatajaks ja mujale.

¹⁵¹ Põhjalikumalt käsitlust vt: Paavle, *Valla institutsioon*.

Täitevkomitee esimeeste vastav statistika hõlmab 57 vabastamist.¹⁵² 20 korral on põhjuseks märgitud üleminek teisele tööle. Neist üks viidi esimehe kohalt abiesimehe kohale, ülejäänud läksid hoopis mujale. Mõnda maakonna täitevkomitee teenistusse või kohalikule juhtivale tööle – Tarbijate Kooperatiivi esimeheks, HMLP juhatajaks jm. Iseloomulik on esimeeste massiline üleviimine partei teenistusse seoses palgalise parteiorganisaatori ametikoha loomisega valdadesse. Tartumaa vallapartorgide hulgas oli viis endist täitevkomitee esimeest (lisaks kolm abiesimeest ja kaks sekretäri).¹⁵³

18 esimeest vabastati “omal soovil”. Neist üks põhjendas soovi üha halveneva tervisega ja kuus muude kohustustega. Inimesed töötasid sageli ka mujal ning seoses vallaametite muutumisega täiskoormusega töökohaks tuli valida ning mujal oli kas palk kõrgem, töö lihtsam või mõlemat. Osa esimehi põhjendas lahkumisavaldust sooviga pühenduda oma talupidamisele. Mehed olid saanud maareformiga maad ning soovisid vallateenistuse asemel hoopis maad harida. Ühelt poolt oli purunenud illusioon vallaametist kui suhteliselt kergest ja hästitasustatavast tööst, teisalt osutus esivanematelt päritud soov harida oma maad, ahvatlevamaks kui muud võimalused. Väinjärve valla TK esimees palus koosseisu ise ümber moodustada, kuna “praeguse koosseisu juures ei suuda TK oma ülesandeid täita”, sooviga arvestati.¹⁵⁴

Statistiliselt kuuluvad erandlike hulka ka need juhtumid, kus ametisse tuli määrata uus inimene, kuna eelmine oli kadunud või tapetud. Vohnja valla täitevkomitee esimees Hugo Leemets tapeti metsavendade poolt 5. juulil ja Avanduse valla täitevkomitee esimees Hugo Vettik päev hiljem.¹⁵⁵ Järvakandi täitevkomitee esimees Jaan Horn ja Nõva esimees Johannes Lapmann jäid teadmata kadunuks, neist esimese kohta pole õnnestunud välja selgitada, mis temast sai, Lapmann aga läks ilmselt metsa, sest andmeid tema kohta leidub ka sõjajärgsest ajast.¹⁵⁶ Kursi valla esimees hülgas oma ametikohustused metsavendade hirmus ega ilmunud enam vallamajja. Laiuse valla täitevkomitee põgenes vallast täies koosseisus, kui metsavennad 3. juulil vallamaja vallutasid ega julgenudki enam tagasi tulla. Sadala valla täitevkomitee liikmed aga võeti samal päeval metsavendade poolt kinni.¹⁵⁷ Oli aga neidki, kes 1941. aasta suvel ühinesid metsavendadega nagu näiteks Salla valla nooruke sekretär Eleonore Peter-

¹⁵² Vaadeldud kuue maakonna peale kinnitati ametlikult 59 esimehe vabastamine, kellest kahe puhul pole põhjus teada. Arv on suurem kui tabelis, kuna lisanduvad need vallad, kus esimees korduvalt vahetus.

¹⁵³ Truuväli, *Kodanliku*, 443. Läänemaal oli 15 vallapartorgist 7 senised täitevkomiteede esimehed või abid.

¹⁵⁴ Järva maakonna TK koosoleku protokollid, 10.02.1941; 13.03.1941, ERA.R-1272.1.4, 84, 95p.

¹⁵⁵ Viru maakonna TK koosoleku protokollid, 03.02.1941; 26.06.1941; 13.07.1941, ERA.R-1034.1.4, 5, 251, 261; Avanduse valla TK Viru maakonna TK-le, 29.04.1941, ERA.R-1034.2.86, 28.

¹⁵⁶ TLA.R-282.1.4, 118. Lapmann arreteeriti julgeolekuorganite poolt 1946. aastal

¹⁵⁷ Tartumaa Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade, 1943, ERA.R-358.1.17, 34, 36, 38.

son.¹⁵⁸ Mõned täitevkomitee liikmed vahistati 1941. aastal ka Nõukogude võimu poolt ja nad hukkusid Siberi vangilaagrites.

Osa töötajaid vabastati “teenistuse huvides” ning täpsemad asjaolud pole teada, sõjajärgses ajaga paralleelsele tõmmates võis see tähendada, et inimesele leiti mõnes teises ametkonnas sobivam töö. Kindel selles siiski olla ei saa, sest sovetliku kaadripoliitika põhitõdesid 1941. aastal alles õpiti ning kindlasti ei kasutatud erialast terminoloogiat ametnike puhul alati õieti.

Eraldi kategooria moodustavad need, kelle ametist vabastamise põhjustas ametiülesannetega mittetoimetulemine või võimu kuritarvitamine, selliseid oli vähemalt 11. Näiteks Nõva valla täitevkomitee esimees vallandati maakonna täitevkomitee poolt päevapealt pärast valla arvepidamise kontrollimist, põhjuseksena märgiti protokollis, et “esimees ei suuda oma ametiülesandeid rahuldavalt täita”.¹⁵⁹

Lüganusel vallandati sobimatuse tõttu täitevkomitee esimees Karl-Johannes Kallas ja abiesimees Aleksander Korm, kuna arvestades vallas kujunenud olukorda ei vastanud nende ametis püsimine enam töörahva huvidele. Põhjuseks oli Lüganuse kiriku rüüstamine ööl pärast 24. veebruari, mille kohta EK(b)P Viru maakonnakomitee sekretäri nõudel viidi läbi juurdlus ning süüdlastele mõisteti 1,5–3 aasta pikkused vanglakaristused. Jõleda teo saatsid korda üks Kohtla tööline, Püssi lauavabriku direktor ja kaks kohalikku miilitsat – needsamad, kes olid pandud päeval kiriku juurde valvesse, et rahvas ei saaks 24. veebruari tähistamiseks kirikusse koguneda. Alguses jäi süüdi ka TK esimees Kallas, kuid siis selgunud, et tema jõudis kirikusse alles peale lõhkumise lõppemist.¹⁶⁰ Teistel andmetel õnnestunud Kallasel end välja rääkida sellega, et ta oli purjus ja magas ega teadnud midagi teiste tegevusest.¹⁶¹

Ka teistes maakondades tuli ette vallandamisi võimu kuritarvitamise, joomise, omavolilise töölt lahkumise jms tõttu. Lõuna valla esimees Peeter Kalugini ja Vilo valla esimeest Stepan Saarikut oli korduvalt hoiatatud, et kui külvitööd tähtjaks valmis ei saa ootab ees vallandamine ja nii ka läks. Kalugin lasti töölt lahti otsuse täitmatajätmise, tegevuseta oleku ja rohke alkoholi tarvitamise pärast.¹⁶²

Kaadrite voolavus segas normaalset tööd ega meeldinud kellelegi. Siseministeerium oli juba 3. augustil laiali saatnud ringkirja, milles hoiatati, et ametisolevate ametnike ja teenijate vabastamisel tuleb omavalitsustel toimida vajaliku

¹⁵⁸ Peep Kärp, *Virumaa kroonika 1940–1941: Virumaa punased valitsejad*, Tallinn, 2001, 131.

¹⁵⁹ Harju maakonna TK otsus, TLA.R-282.4.272, 273.

¹⁶⁰ Juurdlusmaterjalidest: “Oreliviled olid kangutatud lahti, pingid purustatud, kantslit ja altarit oli samuti lõhutud, vana muinsuskaitse all seisnud altarpildilt oli lõigatud noaga tükid välja, altarpilti raamivat nikerdusi oli lõhutud”. – Materjalid Lüganuse kiriku rüüstamisest, 01.03.1941–05.05.1941, ERAF.1.1.180, 1–6.

¹⁶¹ Viru maakonna Omakaitse tekkimise ja tegevuse ülevaade, 1943, ERA.R-358.1.22, 32; Kärp, *Virumaa*, 114.

¹⁶² Petseri maakonna TK koosoleku protokoll, 30.05.1941, ERA.R-2274.1.2, 244.

ettevaatusega ja vabastamise korral põhjusi kaaluda äärmise tähelepanuga.¹⁶³ Alguses oli probleeme oli ÜMÜ osakondadega, kelle rahulolematud kirjad, mis ühe või teise vallaametniku sobimatust paljastasid, jätkusid endise hooga. ÜMÜ püüdis teinekord oma tahtmist saavutada ka vahendeid valimata. Näiteks kirjutas ÜMÜ Leevi osakond 11. septembril maavanemale, et vallavanem Evald Helisto pole kaitsnud töörahva huve ja on alkohoolik, kes “joob isegi denatu-reeritud piiritust” ja nõudis tema asendamist oma mehe Arnold Soolaga. Maavanem leidis kaebuse siiski põhjendamatu olevat.¹⁶⁴

Kõige selle tõttu põhjustas ÜMÜ tegevus keskasutustes tihtipeale tõsist meelehärmi, sattus karmi kriitika alla ja koguni ajakirjanduse veergudele. ÜMÜ tegevus oli aga osa üldisemast nähtusest. Nimelt muutus altpoolt tulev initsiatiiv võidelda oma sotsiaalsete õiguste ja taotluste eest uutele võimudele järjest eba-meeldivamaks. Seda eriti pärast Eesti annekteerimist Nõukogude Liitu 1940. a augustis, kui juba läbiviidud ümberkorraldused pidanuksid lõpetama erinevate elanikkonna kihtide igasuguse antagonismi.¹⁶⁵

Kokkuvõttes saab koosseisumuudatuste põhjustena välja tuua kaks olulistemat. Esiteks poliitiline, kus paljastus isiku ebasobiv minevik. Teine, kus ametisse esitatud inimene oli tegelikult juba asunud või asumas muule ametikohale. Viimane peegeldab ühelt poolt koordineerimatust ja kiirustamist koosseisude moodustamisel ja teisalt sobilike inimeste puudust, mistõttu väheseid igas mõttes sobilikke inimesi soovisid endale saada kõik asutused. Sestap võib ka eeldada, et koosseisumuudatusi oleks toimunud rohkemgi, kui sobivaid inimesi oleks jätkunud. Kaadrite probleem ja sobivate inimeste puudumine oli üks Nõukogude võimu suuremaid probleeme nii keskvõimu kui kohalikul tasandil igas eluvaldkonnas.

I.7.3. VALLASEKRETÄRID

Vallasekretärid ei kuulunud vallavalitsuste koosseisu, aga neil oli traditsiooniliselt väga oluline roll nii vallaomavalitsuse töös kui valla elus üldse. Erinevalt vallavanemast, kellega inimesed oma igapäevaelus palju kokku ei pruukinud juhtuda, oli just alaliselt vallamajas töötav vallasekretär see, kelle ametiülesanded tegid paratamatuks tema pideva suhtlemise valla rahvaga. Vallasekretär oli sageli üks haritumaid inimesi vallas – gümnaasiumiharidus oli vallasekretäride seas üsna tavaline, väga haruldased polnud ka ülikooliharidusega mehed. Vallasekretäre kutsuti ka “vallarahva leksikonideks”, sest neilt käisid inimesed nõu ja abi küsimas.¹⁶⁶ Üks vallasekretär iseloomustaski oma tööd nii: “Vallasekretär ei ole mitte nagu mõni büroo ametnik linnas, vaid temal on laialdane ala ja rahvas

¹⁶³ Pärnu linnavalitsuse ringkiri, 09.08.1940, ERA.R-1036.1.212, 19.

¹⁶⁴ ÜMÜ Leevi osakond Võru maavanemale, 11.09.1940, ERA.R-1007.1.2, 311.

¹⁶⁵ Ant, *Eesti*, 130.

¹⁶⁶ Karin Tenisson, *Vallasekretäri institutsioon Eesti Vabariigis*, diplomitöö, Tartu, 1994.

tuleb oma soovidega minu juurde kui oma kõige lähema sõbra juurde, kellele nad võivad kõik usaldada ja mul on igal päeval siin tegemist lihtsate inimestega, keda ma mõistan ja kes mõistavad mind [...]”.¹⁶⁷

Selline kohaliku arvamusiidri staatus muutis vallasekretärid aga sovetliku režiimi jaoks ohtlikuks ning seetõttu puudutasid kaadripuhastused ka neid. Puhastusega sai algust teha pärast uute vallavalitsuste ametisseastumist. 19. augustil saatis Omavalitsuste Talitus maavalitsustele laiali salajase ringkirja, kus kästi hiljemalt 24. augustiks teatada, milliste vallasekretäride jäämine oma ametikohale pole uues olukorras enam soovitav. Igal konkreetsel juhul tuli liisada üksikasjalik põhjendus, miks vallasekretäri ümber paigutamine või vallandamine on vajalik.¹⁶⁸ Korralduse täitmiseks pöördusid maavanemad poliitilise politsei, ÜMÜ kohalike osakondade ja nn usaldusmeeste poole. Seisukohad saadi ÜMÜ osakondadelt või usaldusmeestelt. Poliitilise politsei andmetele, kui need ka saadi, pole viidatud.

Sobimatuks tunnistamise aluseks sai üldjuhul inimeste varasem kuulumine rahvavaenulikuks kuulutatud organisatsioonidesse. Pärnu maavanem soovis välja vahetada kolm vallasekretäri. Tahkuranna vallasekretäri kohta teatas ÜMÜ osakond, et tegu on Isamaaliidu ja Kaitseliidu tegelasega, kes olevat levitanud halvustavaid kuulujutte ja mõnitanud Punaarmeed. Abja ja Audru vallasekretärid olid samuti Isamaaliidu tegelased, viimane olnud pealekauba “tööraha vastu toores inimene”.¹⁶⁹ Ka Tartu maavanem kuulutas sobimatuks kolm vallasekretäri. Mäksa ja Võnnu vallasekretärid olid Kaitseliidu ja Isamaaliidu tegelased, kes Riigivolikogu valimistel “väga silmapaistvalt” pooldasid seniste võimumeeste tegevust. Äksi vallasekretär loeti sobimatuks, kuna tema töö olevat “lohakas ja mahajäänud”, mille eest meest oli varem korra ka administratiivkorras karistatud.

Osa vallasekretäridest taotlesid ise oma üleviimist mujale. Näiteks Peipsiääre vallasekretär Artur Ritsing ja Mustvee linnasekretär Eduard Alumaa tõid põhjuseks vähese vene keele oskuse.¹⁷⁰ Mitmed mehed, soovimata uutes tingimustes töötada, kasutasid ära võimaluse minna väljateenitud pensionile.

Olemasolevatel andmetel vormistati augustist detsembrini 60 vallasekretäri vabastamine, kuid tegelikult võis neid olla rohkem. Kõik ENSV RKN esimehe otsused kohalike riigivõimuorganite alal pole säilinud ning osa koosseisumoodatusi, eriti vallavalitsuste tegevuse lõpukuudel, jäid ametlikult vormistamata. Oli ka juhuseid, kus vallasekretär lasti lahti, aga kuna uut asemele ei leitudki, jäi ta kohusetäitjana tegelikult ametisse.¹⁷¹ Keskmisest rohkem vallasekretäre vahe-

¹⁶⁷ Herbert Pauluse kiri siseministrile, 28.08.1940, ERA.40.1.266, nummerdamata lehed.

¹⁶⁸ SM OVT salajane ringkiri maavalitsustele, 19.08.1941, ERA.R-1036.1.29, 214.

¹⁶⁹ Pärnu maavalitsus SM OVT-le, 24.08.1940, ERA.R-1036.1.29, 215, 219.

¹⁷⁰ Tartu maavalitsus SM OVT-le, 24.08.1940, ERA.40.1.267, 15.

¹⁷¹ Nii juhtus näiteks Koigi vallasekretär Oskar Paluga, kes vabastati septembris ametist ja saadeti pensionile ent oli kohusetäitjana ametis kuni asjaajamise üleandmiseni valla täitevkomiteele veebruaris 1941. – Siseasjade rahvakomissari käskkirj nr 29, 17.09.1940, ERA.R-1884.1.16, 8; ERA.2424.1.526, nummerdamata lehed.

tus Harju, Petseri, Viljandi ja Viru maakonnas, mitte ühtegi seevastu Lääne ja Valga maakonnas.¹⁷²

Vallasekretäride puhul rakendati ka Nõukogude Liidus tuntud “kaadrite raputamise poliitikat”, mis seisnes kogemustega ametnike, õpetajate jt ümberpaigutamises. See tähendab, et nad viidi üle teise valda, asutusse või kooli.¹⁷³ Nii ei läinud nende kutseoskused raisku, aga üleviidud inimene kaotas eeldatavalt oma mõju kohalikule elanikkonnale. Siseministri abi Harald Haberman on öelnud, et politseiprefektide ühest maakonnast teise üleviimise eesmärgiks oli kangutada nad lahti sissetöötatud apraadist, kasutades aga ära nende oskused ja kogemused.¹⁷⁴ Sama kehtis vallasekretäride puhul. Ka maavanemad olid huvitatud sellest, et kogenud ametnikud raisku ei läheks ja soosisid nende üleviimist teise valda.¹⁷⁵

Sobiliku kaadri vähesus oli vallasekretäride puhul eriti terav probleem, sest töö nõudis vilumust ja spetsiifilisi oskusi. Kui vallavanemaks sai panna ka vähese kooliharidusega, kuid poliitiliselt usaldusväärse inimese, siis vallasekretäride puhul ei saanud nii teha. See oli kohe näha konkreetsetest juhtudest, näiteks Rimmu vallasekretäriks määratud Jevgeni Metusala jõudis ametis olla vaid paar nädalat ja tuli siis toimetulematuse tõttu lahti lasta, selle lühikese ajaga jõudis ta valla asjaajamise põhjalikult segamini keerata. Puhja vallas määrati täitevkomitee sekretäriks senine vallavanem, üsna pea aga selgus, et ta ei tule tööga toime ning ametisse määrati tagasi endine vallasekretär. Probleem oli teravam suuremate keskuste ümbruses, Harjumaal ja Tartumaal, kus linnades asuvad asutused tõmbasid kvalifitseeritud kaadri ära.

Probleemi lahendamiseks tegi Viru maavanem ettepaneku korraldada vallasekretäride kursused, kus osalejad omandaksid vajalikud kutseoskused ja saaksid küllaldase hariduse ka marksismi-leninismi teoorias. Maavanem kurtis, et vallasekretäride kohtade täitmisega on suuri raskusi, sest sobivaid kandidaate lihtsalt pole. Seniseid sekretäre ja kantseleiametnikke “pole otstarbekas” ametisse jätta, kuna enamus neist olid Kaitseliidu ja Isamaaliidu liikmed. Vallasekretäri töö nõuab suurt ametialast praktikat ja mitmesuguseid teadmisi, kuid uutel inimestel need puuduvad. Ka on vallavalitsustes uued ja kogemusteta inimesed, mistõttu oleks oskajate vallasekretäride abi eriti hädavajalik. Oleks aga vaja, et valla teenistuses oleks inimesed, kes lisaks oma ametiala põhjalikule tundmisele pooldavad sajaprotsendiliselt uut korda ja saavad aru Nõukogude valitsuse lõppsihtidest.¹⁷⁶

¹⁷² Indrek Paavle, *Valla institutsioon 1940–1941*, magistritöö, Tartu, 2003.

¹⁷³ Ant, *Eesti*, 135.

¹⁷⁴ Harald Haberman, *Tagasivaatamisi: memuaarid*, Tallinn, 1988, 78.

¹⁷⁵ Esineb ka vastupidiseid näiteid: Võru vallasekretär August Kasaku puhul asus maavanem seisukohale, et oma tagurlike vaadete pärast pole ta vastuvõetav ei kohalikule töörahvale ega uuele vallavalitsusele ning soovitat pole ka ümberpaigutamine mõnda teise valda, kuna ta ei suuda praeguse ajaga sammu pidada ega omaks võtta sotsialistlikku ilmavaadet. Täpselt samadel asjaoludel vallandati Veriora vallasekretär, kes aga ei jäänud töötuks, vaid võeti kohe tööle Võru autobaasi.

¹⁷⁶ Viru maavanema kiri, ERA.R-1.1.291, 155.

Kursuste korraldamiseks nappis aega ja võimalusi. Seetõttu püüti probleem lahendada vanade vallasekretäride jätkuva ärakasutamisega ning tehti mööndusi kutsenõuete osas. Juba augustis teatas siseministeerium, et vallasekretäri kutseta isiku kinnitamine vallasekretäride kohusetäitjateks “võib kõne alla tulla, kui kandidaat on muidu sellele kohale igati sobiv”.¹⁷⁷ Vallaseadus nõudis kutsetunnistust nii vallasekretäridelt kui nende abidelt ja seni oli seda nõuet üldiselt täidetud. Nüüd algas kutsetunnistuse nõude kõrvale jätmisega ameti kvaliteedi allakäik, mis viis lõpuks mitmeski vallas olukorrani, kus asjaajamine ja arvepidamine olid lootusetult sassis ja töö sisuliselt seisis.

Täitevkomiteede ajal jõuti välja selleni, et iseseisvusaegseid vallasekretäre hakati ametisse tagasi kutsuma. Harjumaal määrati 1941. aasta veebruarist kuni suveni täitevkomitee sekretäriks vähemalt kaheksa iseseisvusaegset vallasekretäri. Virumaa täitevkomitee otsustas juba täitevkomiteede moodustamisel senised vallasekretäre üheks kuuks tööle jätta, et uued sekretärid saaksid aega ametiülesannetes süvenemiseks. Valdade teatati, et täitevkomiteed võivad oma äranägemisel võtta seniseid vallasekretäre tööle tehniliste kantsleitööjõududena, kuid senise palgaga kuni 1. märtsini 1941.¹⁷⁸ Tegelikult töötasid inimesed kauem, sageli Nõukogude võimu lõpuni. Nii töötas varjatult vallasekretärina kaugelt rohkem iseseisvusaegseid vallasekretäre, kui neid ametisse kinnitati. Ilmselt tegeliku tegid nad ära ka tegeliku töö, mitte ei teinud seda uued, kogenematud ja vähese haridusega sekretärid.

I.7.4. MUUTUSED KAADRITE ISELOOMUS

Sõjaeelsete vallakaadrite iseloomustamisel tuleb andmete vähesusel piirduda mõne üksiku näitajaga. Nomenklatuuri süsteem polnud veel välja kujundatud ning arvestus kaadrite üle ei olnud oma põhjalikkuse poolest võrreldav sõjajärgse perioodiga.

Iseseisvuse lõpul oli Eesti keskmine vallavanem kaua ametis olnud 45-aastane algharidusega taluomanikust põllumees ning kindlasti meesterahvas. Kolm vallavanemat neljast, kes 1940. a alguses ametisse asusid, ei teinud seda esimest korda ning vähem kui kümnendik neist polnud varem olnud mitte üheski vallametis. Seetõttu on ka ilmne, et kui ajas tagasi minna, siis 1930. a vallavanem on kindlasti märksa noorem mees kui tema kolleeg 10 aastat hiljem.¹⁷⁹

Abivallavanemate puhul kehtib kõik ülalöeldu selle vahega, et tegu oli paar aastat noorema mehega. Vallasekretär oli veel natuke noorem, kuid siiski üle 40-aastane, pika vallasekretäri staaži ja kõrge kvalifikatsiooniga meesterahvas ning tollases mõttes väga haritud inimene, olles enamasti õppinud gümnaasiumis või vähemalt omandanud alghariduse maksimumulatuses.

¹⁷⁷ SM Pärnu maavanemale, 08.08.1940, ERA.40.1.621, 132.

¹⁷⁸ Viru maakonna TK koosoleku protokoll, 10.02.1941; Viru maakonna TK esimehe asetäitja ettepanek, dateerimata, ERA.R-1034.2.87, 313, 315.

¹⁷⁹ Siin ja edaspidi on statistika aluseks vallavanemate andmebaas (autori valduses).

1941. aasta augustis ametisse astunud vallaametnik erineb oma eelkäijast esmajoonel selle poolest, et oli tunduvalt noorem – vallavanema ja tema abi vanus küündis napilt neljakümne aastani, vallasekretäri oma 34-aastani. Mõlemad olid ikka veel enamasti põllumehed, kuid mitte alati enam oma talus. Vallasekretäride seas kohtab juba noori naisi, kes olid küll reeglina arvestatava kantseleiametniku staažiga. Nende kogemus vallasekretärina oli oma eelkäijate omast siiski tunduvalt väiksem.

Täitevkomitee esimees ja abiesimees olid oma eelkäijaist veelgi nooremad. Üldine tendents oli ametnikkonna noorenemise suunas, v. a kahel juhul – täitevkomiteede esimesed esimehed olid natuke vanemad kui 1940. a augustist detsembrini ametisse määratud uued vallavanemad ning täitevkomiteede uued sekretärid vanemad kui algkoosseisude omad. Üldist noorenemise tendentsi saab seletada sobivate inimeste vähesusega, mistõttu tuli hakata ametisse määrama kommunistlikke noori. ELKNÜ Keskkomitee oli juba 10. augustil 1940 siseministri ees esinenud avaldusega, milles sooviti luua teenistusvõimalusi kommunistlikele noortele, kes “eelmise valitsuse ajal ei saanud tööd oma poliitilise hoiaku tõttu”. Maksim Unt toetas seda soovi ning tegi 13. augustil ringkirjalise korralduse, mille kohaselt tuli eeskätt tööle võtta ELKNÜ liikmeid.¹⁸⁰ See oli demagoogia, sest kuidagi ei saa rääkida okupatsioonile eelnud aja põrandaalustest kommunistlike noorte hordidest ning vähesed 1940.–41. aasta komnoored olid uue aja kaasajooksikud. Täitevkomiteede sekretäride vanuse suurenemine illustreerib aga asjaolu, et ametisse hakati tagasi kutsuma vanu vallasekretäre.

Täitevkomitee esimees ja abiesimees võisid olla samavõrra põllumeeste kui töölistkonna seast ning pealekauba võis mõnikord tegu olla juba ka naisterahvaga. Sekretär seevastu – iseäranis täitevkomiteede algusperioodil – küündis vaevu 30 eluaastani ja oli küll hariduselt oma eelkäijaga võrdne, kuid tal polnud midagi vastu panna töökogemuse osas. Nende seas võis kohata ka verinoori tütarlapsi.

Sovetliku võimu tulek oli seega murdnud ühe traditsiooni. Kuni 1940. aasta augustini ei töötanud vallavalitsustes ühtegi naist ja võib liialdamata öelda, et seda ei peetud naisterahvale sobivaks tööks. 1940. a augustist 1941. a veebruarini oli vallavalitsuste koosseisu kokku kolm naist, vallasekretärina töötasid naised enne 1940. a augusti neljas vallas ning augustis–septembris nimetati naisi samale ametikohale veel kolmes vallas. Naissoost vallatäitevkomitee esimehi oli ainuüksi Harjumaal vähemalt kolm, sekretäride hulgas aga leidsid neid mitmeid kõigis maakondades.

Naiste osakaalu suurenemist vallateenistuses ei jätnud ära kasutamata propaganda: “kodanlikul ajal võis ainult pöörane naljamees midagi taolist välja mõelda ja kui omal ajal Agnes Taar kirjutas jandi Naisvallavanem, siis oli see

¹⁸⁰ Eestimaa Kommunistliku noorsoo ühingu KK Siseministeeriumile, 10.08.1940, ERA.R-1884.1.11, 72.

grotesksuse tipp”.¹⁸¹ “Keskeale lähenev, rühikas, tugeva kehaehitusega naine, karmide töökätega, otsusekindla näoga, suunurkade ümber joonekesed, mis osutavad läbielatud raskustele” – nii kirjeldati 1941. aastal Eesti esimest naisvallavanemat, omal ajal eluaegsele sunnitööle määratud ja 12 aastat vangis istunud Alide Sommerlingi. Naistepäeva puhul tõsteti ajalehes esile Virumaa vallataitevkomiteede “tublisid naissekretäre”, keda oli maakonnas sel hetkel kokku kaheksa.¹⁸² Päriselt asi nii ilus ei olnud, näiteks üks kiita saanutest, 1936. aastast vallas kantsleiametnikuna töötanud Vaivara sekretär Viia Jostmann oli tegelikult maakonna täitevkomitee otsusega juba 4. märtsist ametist vabastatud. Jostmann ise põhjendas lahkumissoovi lisaks rasedusele vallasekretäri töö mittetundmise ja vähese vene keele oskusega.¹⁸³

Naiste osakaalu suurenemist saab seletada esiteks sobilike meeste vähesusega ja teiseks sovetliku ideoloogilise doktriiniga töötava naissoo kaasamisest rohkematesse eluvaldkondadesse.¹⁸⁴ Naiste osakaal suurenes ka teistel võimutandsanditel, näiteks ENSV RKN Asjadevalitsuse tippametnike seas oli naisi päris palju, sh viis osakonnajuhatajat kolmeteistkümnest. Maakondade täitevkomiteedes oli naisi 1941. a veebruaris üle 7% (sh üks esinaine, Viljandi maakonna täitevkomitee esimees Elfriede Piip) ning vabariikliku alluvusega linnade täitevkomiteedes koguni 19%.

Seega iseloomustab 1940.–41. a valla juhtivkaadreid eelkõige noorte ja naiste tulemine poliitikasse ning see avaldus ka Eesti NSV kesktasandil. Täpselt samasugune tendents avaldus Nõukogude Venemaal esimestel aastatel pärast bolševike riigipööret. Thomas H. Rigby näitab, et bolševike revolutsioon laien-
das oluliselt poliitilise eliidi hulka pääsenute kategooriad, tuues võimu juurde need, kelle osa seal enne revolutsiooni oli olematu, sh nimelt naised ja noored.¹⁸⁵

¹⁸¹ “Esimene naisvallavanem. Vestlus Iru vallajuhi Alide Sommerlingiga”, *Talurahva Hää*, 21.08.1940; Vt ka: Agnes Taar, *Naisvallavanem: Komöödia 3 vaatuses*, Tartu, 1933.

¹⁸² “Tublisid naissekretäre Virumaa valdade täitevkomiteedes”, *Punane Virumaa*, 06.03.1941.

¹⁸³ Viru maakonna TK koosoleku protokollid, 03.02.1941; 04.03.1941, ERA.R-1034.1.4, 6, 288; Viru maakonna valdade ja linnade TK koosseisud, veebruar 1941, ERA.R-1034.2.87, 44p.

¹⁸⁴ Riigivolikogu liikmete nimekiri, 17.07.1940, *Riigi Teataja*, 1940, 68, 673. Vt lähemalt peatükk 3.3.3.

¹⁸⁵ Thomas H. Rigby, *Political elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Aldershot, 1990, 38. Rigby toob välja kuus kategooriat, lisaks naistele ja noortele: revolutsiooniliste parteide liikmed, madalamatest ühiskonnakihtidest pärit inimesed (töölised ja talupojad), väheharitud inimesed ja mitte-venelased. Kõigi nende analooge võib leida ka 1940–1941 aasta Eesti kaadrite kontekstis.

I.8. EK(b)P ORGANISATSIOON VALDADES

Kohaliku halduse unifitseerimine eeldas ka valla täitevvõimu allutamist poliitilisele juhtimisele, st valla parteiorganitele. Seda polnud võimalik teha kohe ja kiiresti, sest partei liikmeid oli vähe ja kommunistliku partei mõju maal äärmiselt väike. Oktoobris 1940, EKP ühendamise hetkel ÜK(b)P-ga kuulus organisatsiooni 1426 liiget ja 859 kandidaati, kellest oli elukutse järgi talupoegi alla 16% ehk 362, seega keskmiselt poolteist kommunisti valla kohta. Järgnenud parteipuhastuse käigus vähenes maaparteilaste arv veelgi ning 1. jaanuaril 1941 oli EK(b)P 2036-st liikmest ja liikmekandidaadist talupoegi ametlikult üksnes 218.¹⁸⁶ Sovetlik ajalookirjandus püüdis parteilaste vähesust maal millegagi põhjendada. Leiti, et “kommunistide julma jälitamise tingimustes fašistliku diktatuuri perioodil” kadus side kommunistide ning maaproletariaadi ja kehviktalupoegade vahel.¹⁸⁷

Kuna parteilasi oli vähe, siis rõhutati nii partei dokumentides kui sovetlikus ajalookirjanduses “parteitu aktiivi” tõhusa kaasamise olulisust. Selle aktsiooni edukuse märgiks peeti Üleriigilise Maatööraha Ühingu osakondade suurt hulka maal. Detsembris 1940 Baltikumi sovetiseerimist kontrollimas käinud ÜK(b)P KK sekretär Andrei Andrejev kritiseeris samuti partei iseäranis nõrka mõju Eestis ja eriti maapiirkondades. Andrejevi aruande järgi oli kommuniste valdades 159, parteiorganisatsioonid aga “väga vähe”, näitena tõi ta välja Järvamaa, kus 30-st kommunistist ainult 6 töötas maal. Andrejev luges möödapääsmatuks partei põhikirjast mööda minnes lubada kinnitada partei algorganisatsioonide sekretärideks ja partorgideks inimesi, kelle parteistaaž on alla aasta.¹⁸⁸

I.8.1. PARTEI ORGANISEERIMISTÖÖ VALDADES

Partei põhikirja järgi olid partei algorganisatsioonid partei aluseks, mis pidid “siduma tööliste, talupoegade ja intelligentsi masse partei juhtivate organitega”. Algorganisatsioonid tuli luua vabrikutes, tehastes, sovhoosides, masina-traktoriijaamades jm käitistes, kolhoosides, Punaarmee ja Sõjalaevastiku üksustes, külades, asutustes, õppeasutustes jms. Algorganisatsiooni moodustamise eelduseks oli kolme parteiliikme olemasolu ning kui liikmeid oli vähem, tuli luua kandidaatide või partei-komnoorte grupid eesotsas parteiorganisaatoriga, kelle määras partei rajooni- või linnakomitee. Algorganisatsioonide moodustamine kuulus vastava rajooni- või linnakomitee kinnitamisele. Algorganisatsioonides, kus oli vähemalt 15 liiget, tuli luua algorganisatsiooni büroo. Väiksemates bü-

¹⁸⁶ *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах, 1920–1980: сборник статей*, Tallinn, 1983, 43–51.

¹⁸⁷ Генрих Тидо, “Создание партийных организаций и беспартийного актива на селе в 1940 году”, *TRÜ Toimetised*, vihik 109, 1961, 77.

¹⁸⁸ А. А. Андреев – И. В. Сталину, В. М. Молотову, январь 1941, avaldatud teoses: *Советское руководство*, 420–436.

rood ei loodud, kuid tuli valida algorganisatsiooni sekretär. Sekretäriks võis valida vaid liiget, kelle parteiline staaž oli vähemalt üks aasta.¹⁸⁹

Eesti NSV halduskorraldus oma maakondade ja valdadega erines kuni 1950. aasta haldusreformini NSV Liidu omast ning tõlgendades partei põhikirja Eesti oludes, pidi maakond vastama rajoonile, aga vald ei mahtunud mujale, kui põhikirjas esineva “jms” alla. Partei valla algorganisatsiooni moodustamise pidi seega kinnitama vastav partei maakonnakomitee, viimane määras ametisse ka valla partorgi.

Partei statistika jagas algorganisatsioonid kategooriatesse tegevusalade järgi: tööstusettevõtete algorganisatsioonid, transpordi ala algorganisatsioonid, kolhooside algorganisatsioonid, parteiorganite algorganisatsioonid jne, eraldi kategooria moodustasid nn “maa territoriaalsed” algorganisatsioonid (*сельские территориальные*).¹⁹⁰ Nn vanas NSV Liidus viimaseid eriti ei olnud, sest parteipoliitika nägi ette, et kommunistid jagunevad algorganisatsioonidesse vastavalt asutusele, kus nad töötavad. Eesti (nagu ka Lätis ja Leedus) nii teha ei saanud, sest siis oleks parteilaste vähesuse tõttu saanud moodustada ainult mõned üksikud algorganisatsioonid.

Eestis koondati kommunistid territoriaalsetesse algorganisatsioonidesse vastavalt kehtivale haldusjaotusele, sest asutuste ja ettevõtete parteiorganisatsioonide polnud kommunistide vähesuse tõttu võimalik maal moodustada. Territoriaalsed algorganisatsioonid loodi peamiselt valdade kaupa, kuigi 1940. aastast on üksikuid andmeid ka külade algorganisatsioonide kohta (viimaseid loodi valitseva sovetiseerimis-segaduse käigus venelaste asualadel (Petserimaa) võibolla isegi omaalgatuse korras, aga need ei eksisteerinud kuigi kaua ja dokumenteeritud teateid nende kohta on väga vähe).

Partei ametliku statistika järgi oli 1941. aasta 1. jaanuari seisuga Eesti valdades partei algorganisatsioonide 28 (kokku 252 liikmega). Neist viies oli liikmeid alla 5, kuueistkümmes 6–10, viies 11–15, ühes üle 16 ja ühes koguni üle 50. Lisaks eksisteeris samal ajal 17 liikmekandidaatide gruppi 81 liikmega ja 4 partei-komsomoli gruppi 10 parteilasega.¹⁹¹

Hilisemaid võrdlusandmeid 1941. aastast valdade osas pole, aga partei vallaorganisatsioonide arv ei saanud 1941. a esimese poolaasta jooksul märkimisväärselt suurenedagi, sest ametliku statistika järgi ei võetud selle aja jooksul partei liikmeks vastu ühtegi talupoega. Valla kommunistide arv sai teoreetiliselt suurenedagi linnast maale suunatute näol, aga seegi arv ei saanud olla kuigi suur, sest kaadripuudus vaevasti ka linnade ametiasutusi. Partei algorganisatsioonide arv kasvas 1941. aasta 1. jaanuarist 1. juunini küll veerandi võrra (vastavalt 145 ja 204), aga see tuli peamiselt linnade arvelt (näiteks Tallinna vastavad arvud olid

¹⁸⁹ Üleliidulise kommunistliku (enamlaste) partei põhikiri, Tallinn, 1940, 22–25.

¹⁹⁰ Ametlikke termineid on sageli raske sisuavavalt tõlkida, *сельские* otsetõlge oleks maa- ning selle terminiga tähistati ENSV tingimustes eelkõige vallaorganisatsioonide. Parteistatistikas esineb ka organisatsioonide tüübina ka *поселковые*, mille alla liigitati partei aleviorganisatsioonid.

¹⁹¹ *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 53–54.

53 ja 77). Harju-, Viru- ja Võrumaal ei suurenenud algorganisatsioonide arv viie kuuga üldse. Kandidaadistaatuse omandas viie kuuga 59 “talupoega” ja statistika järgi moodustati viie kuuga Eestis 28 uut kandidaadigruppi.¹⁹² Ka neist loodi suurem osa linnades.

Kuna parteiorganisatsioonide moodustamine kulges vaevaliselt, määrati valdadesse ametisse parteiorganisaatorid ehk partorgid. 6. märtsil 1941 kinnitas EK(b)P KK büroo nimekirja nendest rahvakomissariaatidest, kõrgematest õppeasutustest, valdadest ja suurematest ettevõtetest ning väikelinnadest, kus vastavalt ÜK(b)P KK 29. jaanuari määrusele tuli kinnitada partorgide tasuline ametikoht. Selliseid valdasid loetleti üle Eesti 186 (valdu oli kokku 246).¹⁹³ Partorgide leidmine ja kinnitamine oli partei maakonnakomiteede ülesanne. Kaugeltki kõiki nõutud valdasid ei suudetud sõja alguseks partorgidega täita.

1.8.2. PARTEIORGANITE TEGEVUSEST VALDADES

Arhiividokumentidest leiab väga vähe vihjeid parteiorganite tegevusele. See tõttu on mingigi pildi loomiseks vajalik ja võimalik käsitleda teemat kõigi maakondade osas.

Harjumaal algas algorganisatsioonide moodustamine 1941. a veebruaris. Järgmistes informatsioonides oli jätkuvalt mainitud, et parteiliikmetele on antud informatsiooni ja juhtnööre tegutsemiseks kohtadel individuaalses korras. Mainitakse ka algorganisatsioonide sekretäre, keda 20. veebruaril 1941 korraldatud koosolekule ilmus maalt 15 seltsimeest. Märtsis olid kõik maakonna algorganisatsioonid rakendatud naistepäeva ja metsatööde kampaania läbiviimisele. Kurdeti, et parteilased on ülekoormatud ühiskondliku tööga, mistõttu neile ei jää aega eneseharimiseks. Aprilli alguses mainiti, et maal asuvates algorganisatsioonides peetakse koosolekuid, aga “pole aruandeid”, sest nende koostamine tekitab “vähese oskusega kirjameestel” raskusi. Aprilli keskel määrati esimestesse valdadesse partorgid, 7. maiks töötas 5 partorgi: Keila linnas ja vallas, Kehtna, Raikküla, Järvakandi, Saue, Tõdva, Peningi, Rae, Kolga ja Kõnnu valdades. Osa partorge oli määratud mitme valla peale. Aprillis oli päevakorral 1. mai pidustuste ettevalmistamine, mais tegeleti HMLP organiseerimisega. Aruanded jäid partorgide ja algorganisatsioonide tööst kõneledes üldsõnaliseks, põhiliselt räägitakse nendes mitmesuguse selgitustöö läbiviimisest. Harku ja Raikküla algorganisatsioonide tööd kritiseeriti, kuna neis polnud seni kokku kutsutud ühtegi koosolekut ning puudusid töökavad. Mai lõpus rakendati algorganisatsioonid ja partorgid kevadkülvil läbiviimise juhtimisele. Juunis asus selle asemele riigilaenu alane selgitustöö.¹⁹⁴

¹⁹² *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 48–49, 52.

¹⁹³ EK(b)P KK büroo protokoll, 06.03.1941, ERAF.1.4.62, 69–84.

¹⁹⁴ EK(b)P Harju maakonnakomitee informatsioonid, 06.10.1940–16.06.1941, ERAF.1.1.45, 51, 55, 79–80, 90, 94, 99, 102, 107, 112.

Järvamaal oli septembri keskel kogu maakonna peale 35 parteiorganisatsiooni liiget, kellest 7 elas valdades. Veebruari alguses oli maakonnas 5 algorganisatsiooni ja 2 gruppi, aga valdades polnud neid nähtavasti ühtegi. Maakonnakomitee veebruari alguse aruande järgi tegeleti kolmes neist organiseeritud partei põhikirja ja lühiajaloo õppimisega, ülejäänud õppisid individuaalselt. Puudust tunti põhikirja ja partei programmi eestikeelsest tõlkest. Pisut hiljem on neile tehtud ülesandeks “valvata ja juhtida” krediidiühingute ja kooperatiivide valimisi, et sinna ei pääseks “endisi tegelasi”. Märtsi aruandes on juba kirjas, et algorganisatsioonid ja grupid rakendati tööle kooperatiivide alal, kus need värbasid uusi liikmeid ja “juhtisid kogu tööd”.¹⁹⁵ Siit on pädevuse kasv aimatav, kuigi tuleb silmas pidada, et 1941. aastal ei olnud süsteemi kontrollimehhanism piisavalt välja töötatud, ning aruanded võivad kajastada tegevust partei maakonnakomitee arvates, st neid tegevusi, mis oli ülesandeks tehtud. Kas ja kui palju tegelikult tehti, me ei tea. Samas võis kohaliku kooperatsiooni juhtimises osalemine olla küll see valdkond, mida peeti kujunevale parteikaadrile esimeseks jõukohaseks proovitööks.

Läänemaal oli 1940. aasta detsembris partei liikmeid 30 ja kandidaate 4. 23. jaanuaril toimus Haapsalus algorganisatsioonide sekretäride nõupidamine, mis oli maakonnakomitee poolt kokku kutsutud maakonna parteikonverentsi ettevalmistamiseks, osales 21 seltsimeest. Veebruarist 1941 mainitakse dokumentides algorganisatsioon olemasolu kaheksas vallas, aga pole teada, millised neist olid territoriaalsed. Parteilased tegelesid maakonnakomitee aruande järgi enesetäiendamisega ning valmistusid tööde ülevõtmiseks seoses asumisega valdade täitevkomiteedesse.¹⁹⁶ 1941. aasta kevadest on teada Piirsalu valla algorganisatsiooni olemasolu, mis jõudis dokumentidesse seetõttu, et välja tuli vahetada algorganisatsiooni sekretär Ingeland, kuna ta oli viibinud joobnult avalikus kohas, uueks sekretäriks valiti Arnold Meremaa.¹⁹⁷ Viimane toodi nähtavasti üle Riguldi valla algorganisatsiooni sekretäri kohalt, kuhu omakorda asus ametisse keegi Koinberg. Mais 1941 olid maakonna parteilased rakendatud seoses kevadiste põllutööde juhtimise ja riigilaenu tellimisega. 17.–19. aprillil toimusid Haapsalus instrueerimiskoosolekud ametisse määratud vallapartorgidele. Anti näpunäiteid ja juhtnööre eelseisvast tööst, ülesannetest ning iganädalase informatsiooni saatmisest ja selle tähtsusest. Osalejatele “tutvustati” partei põhikirja ja kästi selle järgi talitada ning end iseõppimise teel täiendada. Veel üks kokkusaamine korraldati Haapsalus 26. mail, sedapuhku oli tegu vallatäitevkomiteede esimeeste, komsomolikomiteede sekretäride, partorgide ja algorganisatsioonide

¹⁹⁵ EK(b)P Järvamaa organisatsiooni praegusest seisukorrast, 16.09.1940, ERAF.1.1.46, 1; Eduard Säremati informatsioon EK(b)P KK-le, 03.02.1941, ERAF.1.1.46, 19; Eduard Säremati informatsioon EK(b)P KK-le, veebruar 1941, ERAF.1.1.46, 21; Eduard Säremati informatsioon EK(b)P KK-le, 04.03.1941, ERAF.1.1.46, 25.

¹⁹⁶ EK(b)P Lääne maakonnakomitee informatsioonid, 08.10.1940–26.06.1941, ERAF.1.1.48, 23, 44, 47.

¹⁹⁷ Arnold Meremaa hukati Saksa okupatsiooni ajal kui partei liige ja küüditamises osalenu. – *Eesti rahvastikukaotused. II/1, Saksa okupatsioon 1941–1944: hukatud ja vangistuses hukkunud*, koostaja Indrek Paavle, Tartu, 2002, 179.

sekretäride ühise instrueerimiskoosolekuga. Maakonnakomitee kinnitas partorgi kohale 13 seltsimeest. 5.–12. mail toimusid algorganisatsioonides uued valimiskoosolekud seoses partorgide tööleasumisega.¹⁹⁸

Petserimaal olid juunis 1941 kandidaadigrupid Meremäe, Mäe, Saatse, Roodva, Laura ja Kalda valdades, lisaks on parteistatistikas andmeid Senno, Luki ja Krjākovo külade kandidaadigruppide kohta. On teada Irboska parteialgorganisatsiooni olemasolu juunis 1941, kuigi ei ole selge, kas tegu oli territoriaalse või mõne ettevõtte omaga.¹⁹⁹

Pärnumaal oli 1. märtsiks 1941 partei liikmeid 78 ja kandidaate 55. Partei algorganisatsioonid olid kokku 9, kuid valdade territoriaalseid mitte ühtegi. Algorganisatsioonid tegutsesid maakonna asutuste juures ning olid olemas ka Kilingi-Nõmmes, Mõisakülas ja Sindis. Mai keskpaigaks oli algorganisatsioonid endiselt 9, aga maakonnas olid moodustatud ka üks kandidaadigrupp ja üks parteikomsomoligrupp. Mai keskpaigaks oli maakonnakomitee ametisse nimetanud partorgid 12 valda ja 3 maakondliku alluvusega linna ning andnud neile mingid instruksioonid. Valla partorge on ametisse kinnitatud ka 28. mai maakonnakomitee büroo istungil.²⁰⁰

Saaremaal osas pärinevad esimesed andmed valdade parteiorganisatsioonidest 1941. aasta kevadest. 28. märtsil kinnitas maakonnakomitee valdadesse parteiorganisaatorid 10 valda: Kaarma, Kihelkonna, Laimjala, Leisi, Mustjala, Muhu, Pihtla, Salme, Torgu ja Valjala. 10. mail kinnitati partorg ka Pärssamaa valda. Kõigis neis valdades olid selleks ajaks moodustatud kandidaadigrupid (Leisis oli 28. märtsi seisuga parteikomsomoligrupp, mis 10. maiks oli muutunud kandidaadigrupiks). Valdadest, kuhu partorgi ei määratud, on dokumentides mainitud kandidaadigruppe Põide ja Kärla valdades ning parteikomsomoli grupe Lümanda ja Kuressaare valdades.²⁰¹ Seega puudus parteiorganisatsioon üksnes Ruhnu vallas. Ametliku statistika järgi, mis ei too eraldi välja territoriaalseid ja ettevõtete organisatsioone, loodi Saaremaal 1941. aasta esimese viie kuu jooksul juurde 2 algorganisatsiooni ja 13 kandidaadigruppi, parteikomsomoligruppide arv kahanes neljalt kahele.²⁰²

Aga 28. märtsil ametisse pandud meestest ei töötanud kolm nädalat hiljem enam ükski selles vallas, kuhu ta esialgselt määrati. Maakonnakomitee seletuse

¹⁹⁸ EK(b)P Lääne maakonnakomitee informatsioon, 22.04.1941, ERAF.1.1.48, 76–79; EK(b)P Lääne maakonnakomitee organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja kt informatsioon, 30.04.1941, ERAF.1.1.48, 85, 89, 92.

¹⁹⁹ Liikmemaksude aruanne, juuni 1941, ERAF.17.1.3, 116; EK(b)P Petseri maakonnakomitee informatsioonid, 10.10.1940–26.06.1941, ERAF.1.1.51, 92.

²⁰⁰ EK(b)P Pärnu maakonnakomitee organiseerimise-instrueerimise osakonna informatsioon, 04.04.1941, ERAF.1.1.52, 8; Informatsioon Pärnu maakonna kohta, 14.05.1941, ERAF.1.1.52, 4; Informatsioonid Pärnu maakonna kohta, 21.05.1941; 05.06.1941, ERAF.1.1.52, 51, 60.

²⁰¹ EK(b)P Saare maakonnakomitee protokollid, 28.03.1941; 10.05.1941; ERAF.13.1.2, 23, 45.

²⁰² *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 52. Statistikas ei kajastu territoriaalsete algorganisatsioonide hulk.

järgi oli see tehtud “kohapealsete parteiliste olude kohaselt ja arvestatud selle järele kui nõrk kusagil vallas asi on”. Näiteks toodi Muhu vald, kust võeti partorg ajutiselt ära, kuna võrreldes teiste valdadega oli seal parteiline töö “suhteliselt ees”.²⁰³

Igatahes oli Saaremaa partei-organisatsioonilise töö osas teiste maakondadega võrreldes eesrindlik, aga kas ja mida need organisatsioonid ka tegid, on omaette küsimus. Näib, et peaasjalikult peeti koosolekuid. Maakonnakomitee informatsioonides mainitakse Muhu kandidaadigrupi koosolekut 30. märtsil, kus koos aktiiviga osales 21 inimest ja samal päeval toimunud Põide grupi koosolekut, kus osales koos aktiiviga 17 inimest ning parteitute aktiivi võeti vastu 12 uut liiget. Aprilli alguses toimusid ÜK(b)P XVIII konverentsi otsuste arutamiseks peetud kandidaadigruppide ja parteitu aktiivi ühiskoosolekud 10 vallas. Ajavahemikul 9.–24. aprillini toimusid koosolekud kuues grupis. 15. ja 19. mail olid Kuressaares parteiorganisaatorite nõupidamised. Juuniku aruannetes kirjutatakse, et “parteiline töö jätkus normaalselt”, peetakse perioodiliselt koosolekuid, kus õpitakse poliitteenamisi ja arutatakse päevaküsimusi ning “ühiselt parteitute aktivistidega ja komnoortega õpivad parteilased poliitteenamisi ja lahendavad kohapeal üleskerkinud küsimusi”.²⁰⁴

Tartumaa maakonnakomitee oli 1941 aprilli lõpuks määranud 19 parteiorganisaatorit, kes “on kindlustanud partei juhtimist täitevkomiteedes ja ühiskondlikes organisatsioonides”. Ühtegi algorganisatsiooni maakonna valdades ei eksisteerinud ja nende moodustamisest või tegevusest ei ole midagi teada. Mainitakse üksnes, et Kudina ja Alatskivi valdades pandi “erilist rõhku aktiivide loomisele partorgi ümber”.²⁰⁵

Valgamaal oli maakonnakomiteel plaanis 1940. a detsembri teisest nädalast asuda kandidaadi- ning partei-komsomoligruppide loomisele raudteele ja valdadesse, aga see lükkus edasi, kuna kogu tööaeg kulus NSVL Ülemnõukogu valimiskampaania peale. Detsembrikuu viimase nädala aruandes öeldakse, et valdadesse ja asutustesse on moodustatud kandidaadi- ja parteikomsomoli grupe, aga ei täpsustata kuhu. 1941 märtsi lõpuks ühtegi valla algorganisatsiooni veel kindlasti ei eksisteerinud, selleks ajaks oli maakonnas moodustatud üldse kokku 4 algorganisatsiooni (maakonna NKVD osakonna, miilitsa, raudtee ja Valga linna täitevkomitee omad).²⁰⁶

Viljandimaa aruannetes on paaril korral mainitud algorganisatsioonide sekretäre, kuid midagi rohkemat me nendest ei tea, ka mitte seda, kas ja millistes valdades parteiorganisatsioonid üldse eksisteerisid.

²⁰³ EK(b)P Saare maakonnakomitee kiri EK(b)P KK Orgin. osakonnale, 19.04.1941, ERAF.1.1.239, 23–23p.

²⁰⁴ EK(b)P Saare maakonnakomitee informatsioonid, märts–juuni 1941, ERAF.1.1.53, 35–39, 43–44, 52, 66, 72, 80.

²⁰⁵ EK(b)P Tartu maakonnakomitee informatsioon, 22.04.1941, ERAF.1.1.55, 69–70.

²⁰⁶ EK(b)P Valga maakonnakomitee informatsioonid, 10.10.1940–26.06.1941, ERAF.1.1.56, 17, 18p, 22p, 41.

Virumaa aruannetes on palju juttu parteiorganisatsioonide tegevusest maakonna linnades ja tööstusettevõtete juures, kuid partei tegevusest valdades juttu ei ole.

Võrumaa maakonnakomitee aruande järgi oli 7. jaanuariks 1941 maakonnas moodustatud neli algorganisatsiooni (millest võib julgesti järeldada, et valdades polnud ühtegi) ning ette oli nähtud sama suure hulga kandidaadigruppide moodustamine, üks neist moodustati märtsis Varstu alevikku. Maakonna peale oli ette nähtud 21 palgalise partorgi kohta, kuid sobilike inimeste puudumisel oli neist 1941 juuni alguseks täidetud üksnes 10.

Aruannetes kirjeldatakse ka 14. juunil 1941 kell 22:00 alanud partei aktiivi ja “valitud komnoorte” kinnist koosolekut, kus maakonnakomitee sekretär selgitas algava “puhastusaktsiooni” tarvidust ja tähtsust ning Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi Võru maakonna osakonna esindaja selgitas aktsiooni tehnilist läbiviimist. Koosolek võtnud otsused vastu “vaimustuse ja suurte ovatsioonidega”. Aga ka küüditamise tagajärjed jõudsid ruttu aruannetesse – 25. juunil tungis “relvastatud jõuk” kallale Valgjärve rajooni miilitsavolinikule, parteilasele Ernst Soole, kes sai rünnaku käigus surma.²⁰⁷

Kokkuvõttes jäi parteiorganisatsiooni osa sõjaeelsel aastal valla valitsemisel pea olematuks. Parteilasi ja organisatsioone oli valdades vähe ning nende ülesanded jäid ähmaseks. Tegu oli täiesti uue nähtusega Eesti vallas, mida kohalikud seltsimehed ei tundnud ning NSV Liidust appi saadetud spetsialistide abi Eesti NSV keskasutustest kaugemale ei küündinud. Parteialgorganisatsioonide moodustamisest ja tegevusest valdades on maha jäänud väga vähe dokumente ning valdade partei algorganisatsioonide arhiivifondidest ei ulatu ükski sõjaeelsesesse aega. Ka partei maakonnakomiteede ja keskaparaadi dokumentides sisaldub vähe andmeid valla parteiorganisatsioonidest ning neistki enamus puudutab statistikat, mis ei pruugi kajastada tegelikkust, sest parteiorganisatsioonide loomine võis jääda paberile.

Samas näeme, et kaadripoliitikas algasid juba 1941. aastal sõjajärgsetel aastatel ilmnunud probleemid, eelkõige kaadrite sage väljavahetamine. Sama toimus ka kohalike täitevkomiteede kaadrites, samuti kõrgematel võimutasanditel. Selline kaadripoliitika näitab kvantiteedi eelistamist kvaliteedile. Tähtis oli paberil näidata võimalikult mahukat parteilist organiseerimistööd, mille kinnituseks sobis loodud parteiorganisatsioonide arv. Kuidas töö käis või mida tehti, polnud enam nii oluline, kohe kui kusil oli organisatsioon moodustatud, ei keskendunud selle tugevdamisele ja töö parandamisele, vaid võeti ette järgmine piirkond.

²⁰⁷ EK(b)P Võru maakonnakomitee informatsioonid, 28.09.1940–28.06.1941, ERAF.1.1.59, 23, 40, 63, 89, 97, 110.

I.9. NÕUKOGUDE VÕIMU LIKVIDEERIMINE JA SAKSA OKUPATSIOON

22. juunil 1941 puhkenud NSV Liidu – Saksmaa sõda jõudis kiiresti Eestisse. 7. juulil ületasid esimesed Saksa väeüksused Eesti lõunapiiri ja liikusid edasi läbi Lõuna-Eesti. 15.–17. juulil stabiliseerus rinne kaheks nädalaks Pärnu-Türi-Põltsamaa-Tartu joonel. 30. juulil algas Saksa vägede uus pealetung põhja suunas, mis lõppes Tallinna ja Lääne-Eesti hõivamisega augusti viimastel päevadel.

Sovetliku võimu kokku varisedes kujunesid kohalikud vallavalitsused kohtadel spontaanselt, allesjäänud endised omavalitsusametnikud võtsid täitevkomiteed üle ja asusid taastama endisi asutusi. Saksa vägede tulekuga läks võim kohtadel Saksa komandantidele, kes nimetasid ametisse ka kohalikud võimukandjad, näiteks vallavanemad nimetati ametisse komandantide poolt ajutiste maavanemate ettepanekute põhjal. Vallavanemateks nimetati enamasti oma-riikluseaegsed omavalitsusametnikud.²⁰⁸ Näiteks Viljandimaa 21-st vallavanemast olid 11 olnud ametis ka 1940. aastal, kahes vallas said vallavanemaks endised abivallavanemad. Ainult üksikutel juhtudel ei vastanud ametisemääratud inimesed oma ülesannetele ja tuli hiljem vallandada.²⁰⁹

Vallavanemate määramisel mängis olulist osa ka nende meelsus. Näiteks Pärnu-Haapsalu komandant andis korralduse, milles teatas, et “ootab igalt vallavanemalt absoluutset tagatist, et ta oma isikliku jõu kasutab uuteks vajadusteks ja Saksa sõjavõu huvides”; ühtlasi pidi vallavanem olema “teadlik bolshevismi vastane”.²¹⁰ Kõik sovetlik sattus põlu alla, kuni terminoloogia kasutamise keelamiseni välja (näiteks mõisted organ jmt). “Punaseid” omavalitsustegelasi (nagu kõiki teisi “Nõukogude võimuga koostööd teinuid”) käsitleti Saksa võimude poolt potentsiaalselt ohtliku elemendina, keda julgeolekupolitsei agalt jälitas. Tabatud partorgide ja täitevkomiteede esimeeste puhul enamasti piisas selles ametis olemise faktist, et karistuseks määrataks mahalaskmine.

Pärast Eesti Omavalitsuse loomist Tallinnas 1941. a septembris lähtuti kohalike omavalitsuste tegevusserakendamisel sisedirektori poolt 14. oktoobril 1941 Põhja Tagala Sõjavägede Juhataja nimel antud Eestis kehtiva õiguse määrusest, mille kohaselt maksid Eestis enne 21. juunit 1940 kehtinud seadused ja määrused, kuivõrd need polnud vastuolus kehtiva korraga või kuivõrd neid ei muudetud erimäärustega.²¹¹ Seega pidid maa-, linna- ja vallavalitsuste tegevust reguleerima 1938. aasta Maakonna- ja Linnaseadus ning 1937. aasta Vallaseadus. Üheks taoliseks “erimääruseks” oli 26. novembril 1941. a antud korraldus maa-, linna- ja vallavalitsuste kohta, millega kinnitati 1937.–1938. aasta omavalitsus-

²⁰⁸ Muidugi juhul, kui nad olid alles. NSV Liidu repressiivorganid olid arreteerinud umbes 1/6 viimaste vallavanematest. – Vt: Indrek Paavle, “Fate of the Estonian Elite in 1940–1941” in *Estonia 1940–1945*, 397–398.

²⁰⁹ Oskar Angelus, *Tuhande valitseja maa: mälestusi saksa okupatsiooni ajast 1941–1944*, Stockholm, 1956, 177.

²¹⁰ Pärnu-Haapsalu *Ortskommandatur*i korraldus, 11.11.1941, ERA.1098.2.1, 187.

²¹¹ Eestis kehtiva õiguse määrus, 14.10.1941, *Ametlik Teataja*, 1941, 2, 8.

seaduste kehtimist, aga kaotati volikogud ja nende ülesanded anti üle maa- ja vallavanematele ning linnapeadele.²¹² 1942. aastal Ida-alade Riigiminister Alfred Rosenbergi poolt Eesti ala valitsemiskorralduse aluseks antud Organisatsioonimäärus nr 3 olemasolevat põhimõttelisi muudatusi kaasa ei toonud ning selles oli pigem täpsustav iseloom, näiteks seoti kehtiva süsteemiga Saksa õigusruumist pärinevaid mõisteid. Organisatsioonimääruse rakendamiseks antud Kogukonnaomavalitsuse sisseseadmise määruse ja selle teostamismäärustega määratleti “omavalitsuskorporatsiooni” (*Selbstverwaltungskörperschaft*) mõiste ning kinnitati nn juhi-printsiipi kohaliku halduse teostamises, öeldes et omavalitsuskorporatsiooni juhataja (st vallavanem) teostab valitsemist täielikul- ning ainuvastutusel.²¹³

1943. aastal loodi endiste volikogude asemele kohalike nõunike institutsioon ja määrati maakonna-, linna- ja vallavalitsuste juurde nõunikud (maanõunikud, vallanõunikud ja linnades raehärrad), neil puudus aga täielikult otsustusõigus ning nende roll jäi marginaalseks.²¹⁴

²¹² Korraldus maa-, linna- ja vallavalitsuste kohta, 26.11.1941, ERA.R-65.1.85, 1–2.

²¹³ Kogukonnaomavalitsuse sisseseadmise määrus, 01.07.1942, *Amtsblatt*, 1, 1942, 387–388.

²¹⁴ Nõunike ülesandena määratleti omavalitsuskorporatsiooni juhataja (s. o. maa- või vallavanema või linnapea) nõustamine ning tema korralduste suhtes elanikkonnas arusaamise soetamine. Vt lähemalt: Indrek Paavle, “Estonian Self-Administration in 1941–1944” in *Estonia 1940–1945*, 558–567.

2. KOHALIKU HALDUSE STRUKTUUR 1944–1950

2.1. ETTEVALMISTUSED VÕIMU ÜLEVÕTMISEKS

Nõukogude tagalas hakati aegsasti ette valmistama inimesi, kes pärast Eesti taashõivamist pidid osalema võimu ülevõtmisel ja töö käivitamisel. Ettevalmistused hõlmasid ka vallakaadreid. Selleks hakati kursustel ette valmistama tulevasi vallaametnikke ning otsiti kogu NSV Liidust inimesi, kes enne sõda olid valdades ametnikena töötanud. 5. märtsil 1944 vormistas NSVL RKN määruse “Abi osutamisest Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogule vabastatud piirkondade majanduse taastamise esmajärguliste ürituste läbiviimisel”, millega NSV Liidu, liiduvabariikide ja oblastite asutusi kohustati ENSV RKNi vastavalt nõudmisel komandeerima tema käsutusse Eestist evakueeritud inimesi.¹

Esimesed ettevalmistuskursused partei-, nõukogude ja komsomolitöötajate ettevalmistamiseks algasid 25. septembril 1942. a Jaroslavli oblastis Mõškinos, kus jaanuaris 1943 lõpetas kursused 84 inimest.² 1943.–1944. a valmistati tulevasi ametnikke ette Moskva oblastis Jegorjevski õppekombinaadis. Kursustel õppisid valdavalt naised, mehi olid mõned üksikud.³ Loengutes käsitletavad teemad olid Suur Isamaasõda, NSV Liidu ajalugu, NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsioonid, partei ülesehitus ja ajalugu, NSV Liidu välissuhted, poliitiline ja majandusgeograafia.⁴ Õpetati ka vene ja eesti keelt, aga keeleõpe ei olnud nähtavasti kuigi edukas, sest kursused läbinud eestlased hindasid hiljem ankeetides vene keele oskust valdavalt nõrgaks.

Kursused läbinud inimesed suunati Leningradi viidud operatiivgruppide koosseisu ning nad praktiseerisid 1944. a Leningradi oblasti nõukogude asutustes. Kursuse käigus koostati õppijate kohta ühtlasi lühikesed iseloomustused koos soovitusel, millisel alal või töökohal neid oleks mõistlik kasutada. Tõsi, viimastest hiljem eriti kinni ei peetud. Mõned näited hilisemate vallaametnike iseloomustustest. Maiu Toss: “Püüdlik, tagasihoidlik, püsiv, aktiivsust on, eesti keel hea, vene keel üsna puudulik. Arvestussektorisse parteikomiteesse sobiks kui mitte vene keel. Arveametnik parteikomiteesse”; Ida Padevest: “Parteitu, õppimise vastu suurt huvi ei tunne, edasijõudmine on rahuldav. Passiivne ja tagasihoidlik. Sobib käitisekomitee esimeheks mitte suures käitises (õmbluse ja tekstiil)”; Elfriede Levok: “Partei liige. Õpib hästi. Sobib orgins. osakonna

¹ NSVL RKN määrus nr 245 “Об оказании помощи ЧК ЭССР”, 05.03.1944, GARF.P-5446.46a.4847, 58–59. Kohustus ei laienenud Kaitse ja Sõjamerelaevastiku Rahvakomissariaatidele ning NKVD-le.

² Säde Purge, *Katsumused ja karastumine: Eesti NSV-st evakueerunud töötajad nõukogude tagalas 1941–1944*, Tallinn, 1986, 80–81.

³ Сведения, 02.12.1943, ERAF.1.1.415, 1–11.

⁴ Список лекторов, 20.05.1943, ERAF.1.1.415, 44.

instruktoriks”.⁵ Kõik kolm töötasid hiljem valdades partorgidena, aga ükski neist ei püsinud sel kohal kuigi kaua. Perspektiivikam oli neist viimane, kes suunati koguni parteikooli edasi õppima, aga kahjuks sai ta 1947. aastal autoõnnetuses surma.

Suurem osa tulevasi vallaametnikke valmistati ette Leningradi oblastis Puškinis (endine Tsarskoje Selo) 1944. a eestlastele korraldatud partei- ja nõukogude ning komsomolitöötajate ettevalmistamise 3-kuulised kursustel, kus õppis vastavalt 350 ja 200 inimest.⁶ Kursustele suunati eelkõige inimesed, kel puudus varasem vallaametniku töökogemus. Nende puhul, kes olid sõjaeelsel aastal vallas töötanud, ei peetud kursustele saatmist oluliseks ning nad rakendati kohe tööle Leningradi oblasti nõukogude asutustes (näiteks külavolinikena).

19. juuli 1944. a suunati Puškini kursustelt tööle 379 inimest, neist 203 valdatäitevkomiteedesse (sh 125 esimeest), aga ainult üks vallapartorg.⁷ Sovetlikus ajalookirjanduses räägitakse 230-st tagalas valdade jaoks ettevalmistatud inimestest.⁸ Tegelikult pole tagala ettevalmistustööd puudutav statistika kuigi oluline, sest paljud ei asunud sellele ametikohale, mille jaoks nad ette valmistati, või püsisid ametis väga lühikest aega. Näiteks 19. juulil Puškini kursustelt täitevkomitee esimeesteks suunatud inimestest suur osa (Tartu maakonna arvestuses üle kahe kolmandiku) töötas algusest peale tegelikult vallapartorgidena. Esimehed aga leiti pigem hoopis kohapealt. Kursustel osalenud olid seal saanud mingil määral ideoloogilise ettevalmistuse, mida peeti parteitöös oluliseks, aga nemad ei tundnud kohalikke olusid, mida oli vaja täitevkomitee töös, kes pidi tagama majanduslike ülesannete täitmise.

Enne Eestisse naasmist koostati ka juhtnöörid, kuidas toimida esimestel päevadel pärast kohalejõudmist. Ruumi jäeti improvisatsioonile, öeldes, et juhiste näol ei ole tegemist direktiividega “selle sõna otseses mõttes”. Kui tegelik elu dikteeris mõne konkreetse küsimuse lahendamise teisiti, tuli küsimus lahendada nii, nagu konkreetsetes olukorras on kasulik. Dokumendi sisesejuhatuses sõnastati hetkeprioriteedid ehk üldised “vankumatud juhised”: igati abistada Punaarmeed, kogu töö (eriti majanduse käivitamine) teha kiiresti ning majanduse ülesehitamisega, vähemalt esimestel nädalatel ja kuudel, toime tulla omal jõul. Materjal, tööriistad, masinad ja tööjõud tuli kõik leida kohapealt ning kõiges loota vaid oma jõu ja kohalike ressursside peale. “Kõik esinevad raskused tuleb omal jõul ära võita. Raskusi ei tohi karta. Raskuste puhul ei tohi viriseda, hädaldada, ega nutulaulu tõsta kõrgema instantsi ees. Sõjamees ei hädalda

⁵ Partei-, nõukogude ja komsomoliaktiiv Jegorjevski ja Puškini täienduskursustel osalejate ja õppejõudude nimekirjad ankeetandmete ja osaliselt iseloomustustega, 1944, ERAF.1.1.415, 48, 50, 53.

⁶ Purge, *Katsumused*, 83–84.

⁷ Сводка, 19.07.1944, ERAF.1.1.516, 1–2; Список курсантов партсоветских курсах в город Пушкин, 19.07.1944, ERAF.1.1.551, 23–44.

⁸ Антс Руусманн & Г. Тидо, *Начало социалистических преобразований в Эстонской деревне*, Tallinn, 1982, 134.

kunagi. Kõik meie partei ja nõukogude aparaadi töötajad on aga nõukogude sõjamehed”.⁹

2.2. VÕIMU ÜLEVÕTMINE

Punaarmee operatsioonid Eesti tagasivallutamiseks algasid jaanuaris 1944. 1. veebruaril jõudsid esimesed Punaarmee üksused Narva jõeni, järgnesid kuudepikkused lahingud Narva pärast ning selle hõivamise järel lahingud Vaivara Sinimägedes. Augusti alguses algas Punaarmee sissetung Eestisse ka kagu poolt, 13. augustil langes Punaarmee kätte Võru.¹⁰

Olulisimat osa võimu taaskehtestamisel etendasid nn operatiivgrupid ehk rahvakomissariaatide ja keskasutuste ning maakondade ja linnade täitevkomiteede tuumikud, kus olid minimaalse koosseisuga esindatud kõik tulevase asutuse olulisemad struktuuriüksused. Kõige kiiremini tegutsesid NSVL Siseasjade Rahvakomissariaadi (NKVD) operatiivgrupid, mis liikusid vahetult Punaarmee rindeüksuste kannul ning jõudsid mõnda asulasse kohale isegi enne neid. Punaarmee poolt 1944. aasta juuli lõpus vallutatud Narva linna saabusid esimesena partei linnakomitee ja komsomolikomitee sekretärid ning NKVD ja NKGB töötajad.¹¹ Võrru jõudis 15-liikmeline NKVD operatiivgrupp 13. augusti õhtul (rinne oli sel ajal linnast vaid kahe kilomeetri kaugusel), 25. augustil 1944 jõudis NKVD Tartu grupp taganevate Saksa üksuste kannul Tartusse.¹² NKVD operatiivgruppide ülesanne oli rindepääsude puhastamine vaenulikust elementidest, arreteerimiste läbiviimine ning poliitilise olukorra esmane stabiliseerimine.

NKVD operatiivgruppide kannul või nendega koos saabusid partei- ja nõukogude asutuste operatiivgrupid, mida oli NSV Liidu tagalas looma hakatud 1943. aasta lõpul. 3. detsembrist 1943 loeti kõik operatiivgruppide koosseisu kinnitatud isikud nende senistelt ametikohtadelt vabastatuks.¹³

EK(b)P Keskkomitee, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja ENSV Ülemnõukogu Presiidium taasalustasid oma tegevust Võrus. Esimene EK(b)P KK büroo istung toimus seal 7. septembril ning 10.–13. septembrini peeti seal-

⁹ Tööjuhend “EK(b)P maakonnakomitee, linnakomitee sekretäri meelepea töö kohta esimestel päevadel pärast kohalejõudmist Punaarmee vabastatud piirkonnas”, 1944, ERAF.1.1.866, 4.

¹⁰ 1944. aastal Eesti toimunud lahingute kohta vt: Toomas Hiio, “Combat in Estonia in 1944” in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, 1035–1094; Mart Laar, *Sinimäed 1944: II maailmasõja lahingud Kirde-Eestis*, Tallinn, 2006; Mart Laar, *Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis*, Tallinn, 2006.

¹¹ О положении дел освобожденных районах от немецко-фашистских оккупантов (по состоянию на 1 августа 1944 года), RGASPI.17.88.637, 27.

¹² Pearu Kuusk, *Nõukogude võimu lahingud Eesti vastupanuliikumisega: Banditismi-vastase Võitluse Osakond aastatel 1944–1947*, Tartu, 2007, 29–33.

¹³ Purge, *Katsumused*, 87.

samas EK(b)P KK III pleenum (esimene pärast 1941. aasta veebruari).¹⁴ Võrru koondati ka Lõuna-Eesti maakondade operatiivgrupid. Operatiivgruppe valdade jaoks eraldi ei olnud, võimu kehtestamist valdades koordineerisid maakondlikud operatiivgrupid, mille liikmed hakkasid keskustesse jõudes looma valdades võimuorganeid. Vallakeskustesse jõudmine võis võtta aega, sest grupid olid suhteliselt väikesed ning transpordivahendite osas valitses puudus.¹⁵

Tartumaa operatiivgrupp sõitis Leningradist välja 15. augustil 1944, järgmisel päeval koostati esialgne kava inimeste jaotamiseks valdade vahel. 19. augustil jõudis operatiivgrupp Petserisse ja 21. augustil koondus Kiidjärvele, millest sai mõneks ajaks maakonna keskus. Sealt hakati saatma operatiivgrupi liikmed Punaarmee poolt hõivatud valdadesse täitevkomiteesid moodustama.¹⁶ Kiidjärvelt hargnema hakanud võimu ülevõtmist kohtadel illustreerivad hästi Tartumaa vallatäitevkomiteede palgalehed (vt ka lisas olevat kaarti). Nende järgi 21. augustil ametisse asunud Kiidjärve ja selle kõrval paikneva Ahja valla esimehed, 22.–23. augustil naabervaldade Kuuste ja Võnnu ning järgmisel päeval Veski ja Kambja valdade esimehed. Kuna põhja poole esialgu ei pääsenud, liikusid operatiivgruppide töötajad seejärel ida poole, pannes 25. augustil ametisse Meeksi esimehe ja lääne suunas – 26. augustil on ametisse asunud Otepää ja 27. augustil Elva valdade esimehed. Kuu lõpuks jõuti maakonna läänepiirini.¹⁷

Operatiivgrupi liige Erich Lehtoja kirjeldas autobiograafias: “15. augustil tulilin Tartu operatiivgrupiga Eestisse, alguses töötasin Lõuna-Eestis täitevkomitee esindajana ja rakendasin tööle täitevkomiteesid, esimene Vana-Kuuste, Pühajärve, Otepää, peale Tartu vabastamist kutsuti Põhja-Tartumaale, seal panin tööle Vara, Pala valla, siis määrati mind EKP poolt Kuremaa ja Kaarepere valla partorgiks”.¹⁸ Teine operatiivgrupi liige, Kambjast pärit Elfriede Borotkina, kes oli 1941. aastal olnud oma koduvallas täitevkomitee sekretär ja partorg, määrati 1944 augustis uuesti sinnasamasse partorgiks ning tema korraldas seal täitevkomitee moodustamise 23. augustil 1944.¹⁹ Üldiselt esineski kahesugust praktikat – kui oli käepärast enne sõda vallas töötanud inimene, siis suunati ta sinna tagasi, kui sellist inimest ei olnud, käivitati töö läbisõitvate operatiivgrupi volinike poolt.

Keskvõimu ja maakonna tasandil oli võimu ülevõtmine ja töö käivitamine lihtsam kui valdades, kus seda raskendas hajaasustus ning sobilike inimeste vähesus.²⁰ Vajati inimesi, kes tunneksid kohalikke olusid ja keda võim saaks

¹⁴ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, koostaja ja toimetaja Enn Tarvel, Tallinn, 2002, 35–36.

¹⁵ Informatsioon-aruanne täitevkomiteedest, oktoober 1944, ERAF.R-1.10.10, 101–106.

¹⁶ EK(b)P Tartu maakonnakomitee aruanne 15. august 1944. a – 6. september 1944. a, ERAF.12.3.12, 26.

¹⁷ Valla täitevkomiteede palgalehed, 1944, EAA.T-168.1-k.4, 14–84.

¹⁸ Erich Lehtoja autobiograafia, ERAF.12.12.958, 10.

¹⁹ Elfriede Borotkina elulookirjeldus, 14.01.1946, ERAF.12.12.132, 14p.

²⁰ David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953*, Köln, 2007, 14, 75.

usaldada. Esimene eesmärk oli tööle rakendada valdade täitevkomiteed. Parteiorganite ülesehitamisele maal esialgu ei panustatud ja iseenesest see ka ei käivitunud. Peamine põhjus oli parteilaste vähesus, 1. oktoobriks 1944 oli neid EK(b)P organisatsioonis arvel 1384, sh 923 liiget ja 461 liikmekandidaati.²¹ Üksnes parteilaste vähesusega kohalike parteiorganite loomise edasilükkamist ilmselt seletada ei saa. Pool aastat või aasta hiljem polnud parteilasi oluliselt rohkem, kuid leiti siiski võimalus organisatsioon moodustada. Nii oli küsimus siin eelkõige prioriteetides ning partei poliitilise ja ideoloogilise juhtimise käivitamine võis oodata.

Ametnike otsimisega kohalikesse asutustesse tegelesid operatiivgruppide liikmed, kes aga ei sageli kohalikke inimesi ei tundnud. Partei hilisema kriitika järgi tehti seetõttu ametissemääramisel vigu, mis tõi kaasa täitevkomiteede koosseisude sagedase vahetumise. Kohalikke inimesi mitte tundes said operatiivgruppide liikmed lähtuda eelkõige kahest parameetrist. Maksimaalselt püüti ära kasutada 1940.–41. a vallaasutustest töötanuid – näiteks 1945. aasta alguses ametis olnud esimeestest oli enne umbes 30 töötanud täitevkomitee esimehe, aseesimehe või sekretärina.²² Teiseks eelistati inimesi, kes Saksa okupatsiooni ajal olid represseeritud ja keda seetõttu peeti usaldusväärsemateks. Tartumaa esimeste esimeeste seas oli sõja ajal vangilaagris viibinud inimesi vähemalt kümme. Hilisem praktika näitas eeldatud seose paikapidamatust ja Saksa okupatsiooni aegne võimudega pahuksisse sattumine ei teinud inimesest iseenesest paremat nõukogude töötajat. Kümnest sõja ajal vangilaagris olnud Tartumaa vallatäitevkomitee esimehest kaheksa vallandati mõne kuu kuni kahe aasta jooksul.²³

Tartumaal 1945. aasta algul ametisse kinnitatud esimesed 16 esimeest olid sarnase taustaga. Kõik nad olid kohalikud inimesed, parteitud (3 kuulusid sõjaeelsest ajast komsomoli), aga vähemalt 10 olid Saksa okupatsiooni ajal viibinud vangilaagris.²⁴ Tehnilise personalina töötasid enamuses endised vallaametnikud. Need ei olnud aga enam esimesed koosseisud, sest juba oktoobris toimu ulatuslik kaadrite vahetumine ning augustis ja septembris operatiivgruppide ning volinike poolt ametisse pandud inimesed olid valdavalt välja vahetatud. Esimesi ajutisi ametnikke ei kajastatud hiljem ka kaadri liikumise statistikas. Osaliselt oli kiirete kaadrimuutuste põhjuseks kiirustades leitud inimeste sobimatus, aga tuleb ka arvestada, et ajutisi kaadreid raputas mobilisatsioon Punaarmeele ning julgeolekuorganite tegevus inimeste aresteerimisel.

Esimesed aruanded valdades asunud Nõukogude võimu esindajatelt pärinevad 24.–25. augustist Tartumaa lõunapoolseimatest, Kuuste, Veski, Kiidjärve ja

²¹ *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах, 1920–1980: сборник статей*, Tallinn, 1983, 88.

²² Valla täitevkomitee esimeeste ankeedid, jaanuar 1945, ERA.R-1.10.86, 1–10. Aili Truuvälja järgi oli 30 1944. aasta esimeest olnud enne sõda samas ametis, aga ta on ekslikult esimeeste hulka lugenud ka aseesimehed.

²³ Vallatäitevkomitee esimeeste andmebaas (autori valduses).

²⁴ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 16.01.1945, ERAF.12.4.4, 64–65.

Mäksa valdadest.²⁵ Samal ajal käisid lahingud Tartu linnas. 30.–31. augustil laekusid esimesed aruanded Puhjast, Rõngust ja Tähtverest. Üheski neist, v. a. Tähtvere, ei olnud veel partorgi ja aruanded koostati kas ajutise täitevkomitee esimehe või läbisõidul olevate maakonnakomitee töötajate poolt. Septembrist hakkas aruandeid tulema juba rohkematest valdadest. Seal, kus selleks ajaks oli ametisse jõutud nimetada partorg, on need koostatud partorgi poolt, ehkki on ka erandeid (Aakre valla täitevkomitee esimees on oma sõnul kirjutanud aruande kasutades juhust, et partorg oli ära).

Esimeseks tööks oli kohalike võimuorganite tööle rakendamine. Kohalike elanike seast püüti leida neid, kel oli vallaasutustes töötamise kogemus. Esialgu kõlbasid ka need, kelle töökogemus pärines Saksa okupatsiooni ajast. Valdade täitevkomiteede moodustamisel võis valda saadetud vastutav organisatsioon olla operatiivgrupi liige, kes oli juba määratud sama valla täitevkomitee esimeheks või partorgiks, aga ta võis ka olla läbisõidul. Näiteks Voore vallas juhtis 21. septembril täitevkomitee moodustamist “maakonna täitevkomitee operatiivvolinik” Eduard Puusta, kes nimetas täitevkomitee koosseisu “kohapäält leitud soovitud kodanikud” ning andis neile samas üle ametitunnistused, esimehele ja komandandile ka jalgrattaloa.²⁶ Täitevkomitee moodustamisel võidi korraldada ka rahvakoosolek, aga sellel polnud suurt pistmist täitevkomitee koosseisu valimisega.²⁷ Pigem oli selliste koosolekute eesmärk informatsiooni kogumine ja ülevaate saamine elanikkonna meeleoludest.

Mäksa vallas peeti koosolek 13. septembril, koos oli 22 valla elanikku, koosolekut juhtisid Tartumaa operatiivgrupi liikmed Aleksander Punder ja Raimond Kem, kellest esimene oli ühtlasi määratud valla partorgiks. Punderi juhtimisel “valiti” valla täitevkomitee, kes “oleks juhtijaks ja peremeheks valla asjade juhtimisel”.²⁸ Samasugune koosolek tehti 24. septembril Luunjas, kus oli koos koguni 131 inimest, koosoleku viisid läbi samuti Raimond Kem ja Aleksander Punder. Täitevkomitee esimeheks “seati üles” Eduard Annok, kes ka ühel häälel

²⁵ ERAF.12.3.12, 2–4p. Säilinud on ka Nõo partorgi ettekanne, mis on dateeritud 1. augustiga ning 7. augustiga dateeritud informatsioon Otepää linnast, kuid need kuupäevad ei saa olla tõesed, sest need piirkonnad olid sel ajal alles Saksa vägede käes. Nähtavasti on aruannete koostajad kuud segi ajanud.

²⁶ Protokoll, 21.09.1944, EAA.T-168.5.1, 2.

²⁷ Sovetlikud ajaloolased püüdsid näiteid leida rahvaalgatuslike või partisanide osalusel toimunud täitevkomiteede valimiste kohta, aga neid leiti vähe ning sedagi üksnes Narva jõe tagustest valdadest, kust selleks ajaks oli rinne juba üle läinud. Eesti NSV ajalookirjanduses tõdeti nukralt, et seda moodust rakendati väga vähe ja sel teel moodustatud organid ei püsinud kuigi kaua. – Aleksandr Panksejev, *Nõukogude võimuorganite taastamine Eestis pärast fašistlikku okupatsiooni*, Tallinn, 1958, 20; Aili Truuväli, *Kohalikud nõukogud Eesti NSV-s (1944–1948)*, diplomitöö, Tartu, 1973, 32.

²⁸ Huvitava detailina väärib lisamist, et hiljem on koostatud uus protokoll, mis kandis numbrit 2 ja on dateeritud 24. septembriga, aga kattub sõna-sõnaliselt eelmise protokolliga. – Protokoll nr 1 Mäksa valla TK asutamise üle 13. septembril 1944; Protokoll nr 2 Mäksa valla Täitevkomitee asutamise üle 24. sept. 1944. a, EAA.T-168.1.5, 1, 9. Partei maakonnakomitee seda koosseisu kunagi ei kinnitanud ning 18. oktoobrist 1944 on esimehe ametis olnud juba esimesel koosolekul aseesimeheks nimetatud mees.

esimeheks valiti. Seejärel “seati üles” ja valiti ühehäälselt abiesimehed ning “määrati” ametisse valla komandant ja täitevkomitee sekretär.²⁹ Protokollidest ei saa teada, kuidas valimine välja nägi, samas pole tõenäoline, et kandidaate esitas keegi muu, kui väljast saabunud volinik. Kui aga tegelik valimine üldse toimus, milles ei saa protokollide põhjal kindel olla, pole raske eeldada ka ärahirmutatud rahva valmisolekut hääletada esitatud inimese poolt.

Andmeid selliste koosolekute kohta pole kuigi palju ja kindlasti ei olnud see üldlevinud praktika. Koosolekute korraldamist raskendas see, et asutuste moodustamisega oli kiire ning lühikese aja jooksul polnud võimalik rahvast koosolekule saada. Enamikest valdadest pole aga üldse säilinud materjale täitevkomiteede asutamise kohta ning tõenäoliselt toimus inimeste nimetamine operatiivgrupi esindaja poolt väikeses ringis.

Olukord valdades oli esimestel nädalatel üpris kaootiline, mis nähtub sellestki, et kui osast valdadest informatsioonid laekusid, siis osast hoopiski mitte. Samast vallast saatsid infot erinevad inimesed, kes sattusid sinna erinevat teed kaudu. Osa võimuesindajatest kurtis, et elanikud on kõik kodudest põgenenud. Operatiivgrupi töötaja August Punder leidis 30. augustil Mäksast eest vaid kolm perekonda. Teine võimuesindaja oli sinnasamma jõudnud juba 24. augustil ja kirjutas järgmisel päeval, et “siiani olen näinud Mäksas ainult 3 inimest” (teised olid väidetavalt sakslaste poolt aetud teisele poole Emajõe ega pääsenud enam tagasi), aga palus siiski kohale saata alalise partorgi, “kuna on loota, et mõni elanik ikkagi kuskilt välja tuleb”.³⁰

Esimese asjana tuli läbi viia varade ja elanikkonna arvestus. Inimeste registreerimist sai aga läbi viia üksnes NKVD esindajate kohalolekul, vastasel juhul tuli sellega oodata. Kasutatavast tööjõust oli kiiresti vaja saada ülevaade ning eestleitud inimesi hakati kohe tööle rakendama – teede ja sildade remondiks, peremeheta taludesse põllutöödele jne. Juba augusti viimastel päevadel mobiliseeriti Petseri–Tartu raudtee taastamisele kümneks päevaks 1000 ümbruskonna talupidajat. Et võimu ülevõtmine langes sügiseste põllutööde aega, oli vaja kiiresti tagada viljakoristus, käivitada põllusaaduste normikohustuste kogumine taludelt ja muude riigimaksude tasumine. Samuti oli vaja ära hoida võimusegadusega kaasneva võivat varade laialitassimist. Seetõttu oli valda saabunud võimuesindajate esimesi töid varade inventariseerimine. Tehti kindlaks valla varade ja hoonete seisukord, seejärel asuti seda tegema talude osas, loeti kokku viljatagavara, loomad ja põllumajandustehnika. Tehti kindlaks vallas asuvate ettevõtete (meiereid, veskid jms) seisukord. Võeti arvele peremeheta talud ja võimaluse korral määrati neile hooldajad.

Esimeste ülesannete hulka kuulus ka elanikkonna meelsuse väljaselgitamine ning sellest kõrgemal seisvate asutuste informeerimine. Ette kanti sellest, mida inimesed küsivad ja millised kuuldused levivad. Eraldi anti aru saksa okupatsiooni ohvrite kohta. Kui see oli võimalik, siis asuti koostama nimekirju, kes, millal ja kelle poolt on hukatud.

²⁹ Protokoll, 24.09.1944, EAA.T-168.5.1, 3.

³⁰ Kiri sms Laossonile, 25.08.1944, ERAF.12.3.12, 15.

Enamikus informatsioonides kaevati Punaarmee omavoli üle, kes riisus vilja ja loomi, hõivas hooneid, rüüstas kodusid ja terroriseeris inimesi. Mõnes aruandes muust juttu ei olnudki, kui Punaarmee hirmutegudest. Valdadest paluti abi korra ja julgeoleku tagamiseks, sest täitevkomiteed ise ei suutnud midagi teha. Kuuste valla informatsioonid on selles mõttes ilmekad: kui 24.–25. augustil saadetud esimesed teated annavad kiretu ülevaate olemasolevatest varadest, siis 26. augustil teatatakse, et olukord on vahepeal järsult halvenenud seoses Punaarmee tagalaüksuste saabumisega. Rinde jalust metsadesse põgenenud rahvas, kes oli hakanud kodudesse tagasi pöörduma, oli hakanud Punaarmee hirmus uuesti metsa minema.³¹

Oktoobris tehti ENSV RKNi aparaadis kokkuvõtteid vallatäitevkomiteede esimestest töökuudest, üldistati valdadest saadud ning maakondades koostatud aruandeid. Peamiseks raskuseks peeti kvalifitseeritud tööjõu puudumist, sest inimesed olid mobiliseeritud, tapetud, küüditatud või läinud Saksamaale. Kvalifitseeritud ametnikke ei leitud ka madalate palkade tõttu. Esimestest töödest tähtsamatena nimetati põllutööde organiseerimist, maareformi käivitamist, põllusaaduste varumist, varemete ja ruumide koristamist ja varade arvelevõtmist. RKN kritiseeris täitevkomiteede vähest aktiivsust aruannete saatmisel ning madalat töökultuuri – võeti vastu ebaseaduslikke, segaselt sõnastatud ja puudulikke otsuseid, ka kirjaoskus jättis soovida. Täitevkomiteed seevastu kaebasid, et keskasutused ei anna instruksioone, “ei ole tunda juhtimist ega abistamist”. Puudusid vajalikud käsiraamatud, eriti tunti puudust teosest “Nõukogude töötaja käsiraamat”.³² Täitevkomitee esimehe käsiraamat, mis sisaldas väljavõtteid töö jaoks vajalikest normatiivaktidest, ilmus alles 1946. aastal.³³

Kõigi valdadega polnud telefoniühendust, post liikus halvasti, valdades valitses puudus kirjutusvahenditest, kirjutusmasinatest, transpordivahenditest. Puudus ka petrooleum, mistõttu osa vallaasutusi ei saanud õhtuti töötada. Kritiseeriti miilitsa nõrkust, kellest paljud olid kogenematud ega osanud eesti keelt.³⁴

Novembris 1944 koostatud aruandes kurdeti, et kohalikud täitevkomiteed on endiselt komplekteerimata, sest pole suudetud leida inimesi ning mobilisatsioon on osa omakorda ära võtnud. Ilmselt kajastuvad selles ka vahepeal alanud esimesed kaadripuhastused. Komplekteeritud kaadrid olid aga osutunud mitmel pool väga nõrgaks ja vilumatuks. Keskvõim oli ka vähe informeeritud, sest suure töökoormuse tõttu ei suudetud valdades koostada aruandeid ning osa valdasid oli endiselt ilma telefoniühendusest.³⁵

³¹ Kuuste valla aruanded, 1944, ERAF.12.3.12, 3, 11–14, 17.

³² Viimane versioon sellest oli ilmunud enne sõda. – *Справочник советского работника*, toimetaja Andrei Võšinski, Moskva, 1939.

³³ *Valla täitevkomitee esimehe käsiraamat: valimik kehtivaid seadusandlikke eeskirju käsitamiseks valla täitevkomitee ja külanõukogu töös*, Tallinn, 1946.

³⁴ Informatsioon-aruanne täitevkomiteedest, oktoober 1944, ERA.R-1.10.10, 101–106.

³⁵ Informatsioon-aruanne täitevkomiteedest, november 1944, ERA.R-1.10.10, 113–124.

2.3. VALLA TÄITEVKOMITEE

1941. aastal koosnes valla täitevkomitee kolmest liikmest (esimees, aseesimees, sekretär) ja aparaadist (käskjalad, arveametnikud jt). Aparaaadi suurus sõltus valla suurusest ning 1941. aastal oli keskmises vallas lisaks liikmetele ametis kaks töötajat, mida loeti selgelt liiga väheks. See tegi töökoormuse suureks ning kuna palgad olid ka suhteliselt väikesed, siis ei tahtnud inimesed täitevkomitees töötada, mis suurendas kaadrite ebastabiilsust. 1944. aastal püüdsid Eesti NSV võimud nende probleemide taaskerkimist ennetada, aga sarnaselt 1941. aastale kaasnes sellega kemplemine Moskvaga.

Eesti NSV valitsusaparaadis tehti täitevkomiteede koosseisud 1944. aasta suvel valmis, võeti ENSV RKN büroo otsusega 5. juulil 1944 vastu ja esitati NSVL RKN j. a. Riiklikule Koosseisude Komisjonile kinnitamiseks.³⁶ Kinnitus jäi vaatamata meeldetuletustele sügiseks tulemata, ilmselt seetõttu, et 1. juulil 1944 oli NSVL RKN kehtestanud kõigi Eesti NSV koosseisude kogusuuruseks 1000 koosseisulist ametikohta (eelmine kogusuurus oli olnud 410 kohta).³⁷ Selleks, et inimestele saaks hakata palka maksma, kinnitati Eesti NSV RKN-i korraldusega 14. oktoobrist ajutised koosseisud vastavalt suvel valminud kavale ja kästi need aluseks võtta koosseisude komplekteerimisel.³⁸ Need koosseisud kehtestati 15. oktoobrist, seejärel maksti augustist–septembrist ametis olnud vallaametnikele välja saamata palk ning uute koosseisude kehtestamist ära kasutades alustati kaadripuhastusega.

Umbes samal ajal valmis Moskvast otsuse projekt, mis nägi ette vallatäitevkomiteede koosseisude kinnitamise Leedu, Läti ja Eesti NSV jaoks alates novembrist. Aluseks oli võetud Vene NFSVs kehtivad külanõukogude tüüpkoosseisud, kus nii ametikohtade arv kui palgamäärad olid oluliselt väiksemad, kui seda soovis Eesti NSV juhtkond. Näiteks oli Moskva projektis esimehe kuupalk vastavalt valla suurusele 350–600 rubla, aga Eesti NSV projektis 500–800 rubla. Eesti NSV juhtkond tahtis suurimatesse valdadesse lisaks TK kolmele liikmetele seitset töötajat (vanemraamatupidaja, arveametnik, inspektor, perekonnaseisuametnik, statistik, masinakirjutaja ja komandant).³⁹

ENSV RKN esitas ka kompromisettepaneku, kus esimehe palk oli 500–650 rubla ning sekretäri ja abiesimehe oma vastavalt 15% väiksem. Moskva seltsimehi püüti veenda, et Eestis on täitevkomitee esimehe ja sekretäri töö palju keerulisem ja vastutus talude ja kooperatiivide süsteemi tõttu palju suurem kui vanade liiduvabariikide külanõukogudes. Arnold Veimeri sõnul vajati seetõttu hästi ettevalmistatud ja poliitiliselt teadlikke töötajaid, keda kohapealt ei leia,

³⁶ ENSV RKN Sekretariaadi Täitevkomiteede grupi ülema ülesannete täitja Artur Tire ettekanne ENSV RKN esimehele A. Veimerile, dateerimata, ERA.R-1.10.25, 74.

³⁷ NSVL RKN korraldus nr 13800p, 01.07.1944; Zverevi salajane kiri NSVL RKN-ile, 23.06.1944, GARF.P-5446.46a.5980, 2–3.

³⁸ ENSV RKN korraldus nr 252, 14.10.1944, ERA.R-1.1.58, 397–398p.

³⁹ NSVL RKN määruse projekt, oktoober 1944; Справка о волостях ЭССР и об окладах работников волисполкомов, GARF.P-5446.46.3572, 28–30.

mistõttu need tuleb mujalt sisse tuua, aga see on väikeste palkade tõttu keeruline.⁴⁰

Nende ettepanekutega Moskvast ei arvestatud ja 31. oktoobril kinnitati projekteeritud koosseisud. Lõplikud koosseisud kinnitati Riiklike Koosseisude Komisjoni otsusega 10. novembril 1944 ja need olid veel väiksemad. Kokku oli kõikide valdade peale ette nähtud 961 koosseisukohta (võrdluseks meenutame, et 1941. aastal oli kohti 1230). Enamikes valdades polnud ette nähtud isegi täitevkomitee aseesimeest ning käskjala koht puudus üldse, mis tegi täitevkomiteel oma põhiülesannete täitmise praktiliselt võimatuks. Koheselt lahendamist vajav probleem seisnes aga selles, et koosseisud olid ENSV RKN 14. oktoobri otsuse alusel juba komplekteeritud. Seega oli tegelikult tööle võetud suurem hulk inimesi, kui koosseisud nüüd ette nägid ja töötajatele polnud võimalik palka maksta.⁴¹ Eesti NSV juhtkond ei jätnud siiski joni. ENSV RKN sekretariaadi täitevkomiteede grupi ülem Artur Tire koostas Veimerile kujunenud olukorrast põhjaliku ettekande, sama tegi RKN aseesimees Nigol Andresen. Nende põhjal koostati ja saadeti Karotamme ja Veimeri allkirjadega Malenkovile ja Molotovile kiri, milles paluti Moskva asutuste otsused ära muuta ja kehtestada Eesti NSV ametkondade poolt suvel 1944 projekteeritud koosseisud.⁴² Seekord taotlusega arvestati, ehkki mitte täiel määral, näiteks palgad olid keskmiselt 150 rubla madalamad, aga ületasid siiski 10. novembril 1944 ettenähtud määrasid ligi 200 rubla võrra.⁴³

Mis tingis Moskva meelemuutuse? NSVL RKN Asjadevalitsuse ning ENSV RKNi ja partei keskkomitee arhiivides säilitatav kirjavahetus küll täiendavad teineteist oluliselt, aga otsuste tagamaad neist siiski ei selgu. Jääb üle spekuloida. Esiteks, võimalik, et argumentatsioon oli lihtsalt veenev. Peamine argument tugines tööpraktikale – valla täitevkomiteed külastas igapäevaselt 100–150 inimest, keda olemasolevate koosseisude juures ei olnud võimalik vastu võtta. See arv on usutav, arvestades, et just olid käivitunud nii kirgi küttev ja segadust külvav maareform kui üpris uudse nähtusena põllumajandussaaduste müügikohustuste kogumine, mis mõlemad puudutasid väga lähedalt valdavalt osa elanikkonnast. Arvestades tuleb ka seda, et ühtegi teist võimuasutust sel hetkel vallas lihtsalt ei olnud. Teise võimalusena tuleb kõne alla partei või isiklikult Nikolai Karotamme sekkumine. Püüdmata siinkohal väita, et partei ja valitsusaparaat olid seni tegutsenud teineteise teadmata, on siiski fakt, et senine kirjavahetus, mis Eesti NSV seisukohtadega arvestamiseni ei viinud, käis valitsusasutuste ehk Veimeri ja NSVL RKNi vahel. Kolmas, eriti spekulatiivne võimalus on see, et Eesti NSV võimud pakkusid suuremate koosseisude eest midagi vastu. Nimelt on 5. detsembri kirjas teadaolevalt esimest korda juttu külanõukogude loomise

⁴⁰ Veimer Molotovile, 07.10.1944, GARF.P-5446.46.3572, 31–32.

⁴¹ NSVL RKN määrus nr 1529, 31.10.44, GARF.P-5446.46.3572, 35; Штаты волостных исполкомов Эстонской CCP, dateerimata, ERA.R-1.10.25, 100; ENSV RKN Sekretariaadi Täitevkomiteede grupi ülem ülesannete täitja Artur Tire ettekanne ENSV RKN esimehele A. Veimerile, dateerimata, ERA.R-1.10.25, 75.

⁴² Veimer ja Karotamm Malenkovile ja Molotovile, 05.12.1944, ERA.R-1.10.25, 88–89.

⁴³ Truuväli, *Kohalikud*, 39.

plaanist ENSVs (kirjale olid lisatud nii NSVL RKN määruse projekt külanõukogude loomise kohta kui määruse lisa projekt uute vallatäitevkomiteede koosseisude kohta). David Feest on väitnud, et Eesti NSV juhtkond pooldas külanõukogude loomist,⁴⁴ kuid ta tugineb sellelesamale kirjale ja pole ju võimaliku risti vastupidine asjade seis. Tõenäolisem siiski, et külanõukogude moodustamise plaan lülitati ettepanekusse tagavaravariandina, kui täitevkomiteede suurendamine läbi ei peaks minema. Pikemas perspektiivis oli külanõukogude loomine unifitseerimise tõttu niikuinii paratamatu.

Igal juhul illustreerib nende koosseisude kinnitamise lugu, mis võis olla veelgi keerulisem, kui dokumendid meile näitavad, Eesti NSV võimuasutuste taaskäivitamisega kaasnenud kemplemist.⁴⁵ Vallatäitevkomiteede koosseisud ei olnud kaugeltki ainukesed, mille üle vaieldi, samasugune asi käis 1944. aasta sügisel paljude asutuste ja koosseisude üle.

Uued täitevkomiteede koosseisud kinnitati Moskvast 4. veebruaril 1945 NSVL RKNi otsusega.⁴⁶ Eesti NSV tasandi otsused olid vormistatud juba jaanuaris, seega oli kooskõlastus uutele koosseisudele saadud hiljemalt 1944. aasta detsembri lõpuks. 3. jaanuaril võttis EK(b)P KK büroo vastu otsused maakondade, linnade ja valdade täitevkomiteede moodustamisest. Leiti, et täitevkomiteed on seni olnud “juriidiliselt seadustamata” ning nende tegevus põhines esimeeste ja aseesimeeste ühekordsetel otsustel. Mida büroos sellega mõeldi, jääb mõneti ebaselgeks, sest alusdokument oli tegelikult olemas 17. jaanuarist 1941 pärineva ENSV ajutise ÜN Presiidiumi seadluse näol (millele eelnevalt oli antud koguni ÜK(b)P KK Orgbüroo otsus) ning uue otsuse vormistamiseks 18. jaanuaril 1945 välja antud uude ENSV ÜN Presiidiumi seadlusesse lisati ka punkt 1941. aasta seadluse kehtetuks tunnistamise kohta.⁴⁷ Võib-olla peeti silmas, et 1941. aastal polnud vormistatud vastavat EK(b)P keskkomitee otsust, või, et 1941. aasta seadlus pärines “ajutiselt” ülemnõukogult. Nii ehk naa oli tegu juriidilise mõtetusega ja kuna sisulist tähendust see ei omanud, siis pole mõtet sellele rohkem tähelepanu pöörata.

Maakondade täitevkomiteedele tehti ülesandeks hiljemalt 25. jaanuariks vormistada määrused vallatäitevkomiteede moodustamise kohta. Nende koosseisud määrati 7–9 liikmelised: esimees, aseesimees ja sekretär ning liikmed. Liikmete

⁴⁴ Feest, *Zwangskollektivierung*, 79.

⁴⁵ Kogu protsess näib keerukam juba siis, kui pöörata tähelepanu dokumentide kuupäevadele. Näiteks ENSV RKN kehtestas oma ajutised koosseisud 14. oktoobril ehk pärast seda kui valminud oli Moskva projekt. Tegu võib olla dokumentide aeglase liikumisega, aga Eesti NSV poolsed kompromissettepanekud olid Moskvasse saadetud juba 7. oktoobril, viimased olid samuti väiksemate koosseisudega, kui 14. oktoobril tegelikult kehtestati.

⁴⁶ EK(b)P KK büroo protokoll, 14.02.1945, ERAF.1.4.163, 54; EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, 14.02.1945, ERAF.1.4.227, 113.

⁴⁷ Kohalikke valimisi kõige põhjalikumalt, aga sovetliku ajalookirjutuse võtmes käsitlenud Eerik-Juhan Truuväli väidab ekslikult, et 17. jaanuari 1941. a akti kasutati juriidilise alusena kohalike täitevkomiteede töö korraldamisel 1944–47. – Vt: E. Truuväli, *Valimisõigus ja valimised Eestis 1917–1980*, II osa, Tallinn, 1986, 94.

hulgas pidid olema valla partorg ja valla komsorg ning ülejäänud 2–4 liiget olema “poliitiliselt usaldusväärsed ja aktiivsed inimesed valla kehvikute, keskmike ja intelligentsi seast” (soovitati õpetajaid, arste jt). Ühtlasi soovitati laiemalt rakendada kollegiaalset meetodit tähtsamate majanduslike ja poliitiliste küsimuste lahendamisel ning praktiseerida avatud koosolekuid koos kohaliku aktiiviga.⁴⁸

Lõpuks kinnitati täitevkomiteede uued koosseisud veel ühe EK(b)P KK büroo otsusega 14. veebruarist, mis antud juhul oli juba puhtalt vormiline küsimus. Büroo koosolekul nentis Karotamm lakooniliselt, et “praegu on olemas Liidu valitsuse otsus uute koosseisude ja palgamäärade kinnitamisest valdade, maakondade ja linnade täitevkomiteede jaoks”, luges selle ette ja büroo võttis vastu otsuse “Valdade ja maakonna alluvusega linnade täitevkomiteede kinnitamisest”. Sellega kohustati partei maakonnakomiteesid esimese sekretäri isiklikul vastutusel 1. märtsiks kinnitama valdade ja maakondliku alluvusega linnade täitevkomiteede koosseisud ja liikmed.⁴⁹

Kokkuvõttes olid lõplikud koosseisud ikkagi väiksemad, kui inimesi tegelikult ametis oli, aga nüüd enam mänguruumi ei olnud. Kõik maakonnad küsisid kohti juurde ja taotlesid tehnilise personali suurendamist, mõeldes selleks välja kõikvõimalikke põhjendusi, kuid ENSV Rahanduse rahvakomissariaat lükkas kõik ettepanekud tagasi.

Kõikide vallatäitevkomiteede ametikohtade koguarv lõplike koosseisude järgi oli 1837 inimest (vt Tabel 3). Koosseisud olid seega umbes kolmandiku võrra suuremad, kui 1941. aastal. Koosseisude kinnitamine maakondades algas jaanuari keskpaigas. Tartu maakonnakomitee kinnitas esimesed esimehed 16. jaanuaril 1945.⁵⁰ 13-st ametisse kinnitatud vallatäitevkomitee esimehest 12 töötasid juba kohusetäitjatena samas vallas, aga ainult seitse neist olid vallas töötanud täitevkomitee moodustamisest peale. Vähemalt ühes vallas oli ametisse kinnitatud esimees juba järjekorras kolmas.

Kõiki koosseise 1. märtsiks kinnitada ei jõutud. 21. märtsil 1945 märkis EK(b)P Tartu maakonnakomitee oma otsuses, et keskkomitee otsus valdade ja linnade täitevkomiteede koosseisude kinnitamisest on täitmata, kuigi selle tähtaeg möödus 1. märtsil. Täitmata oli ka otsus valdade ja linnade täitevkomiteede esimeeste ja sekretäride kinnitamise kohta, mis oli “suur hooletus Maakonna Täitevkomitee esimehe poolt”. Maakonna täitevkomitee esimehele Edgar Tõnuristile anti ülesanne esitada partei maakonnakomitee büroole kinnitamiseks valdade ja linnade täitevkomiteede esimehed ja sekretärid 1. aprilliks ning täitevkomiteede ülejäänud koosseisud 15. aprilliks. Tõnuristile tuletati meelde, et kõigi kinnitamiseks esitatavate kohta peavad olema olema järgmised

⁴⁸ EK(b)P KK büroo otsus “Об образовании уездных, городских и волостных исполкомов ЭССР”, 03.01.1945, ERAF.1.4.156, 4–5; ENSV ÜN Presiidiumi seadlus maakondliku alluvusega linnade ja valdade täitevkomiteede arvulise koosseisu kohta, 18.01.1945, *ENSV Teataja*, 1945, 4, 46.

⁴⁹ EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, 14.02.1945, ERAF.1.4.227, 113; EK(b)P KK büroo protokoll, veebruar 1945, ERAF.1.4.163, 54.

⁵⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 16.01.1945, ERAF.12.4.4, 64–65.

dokumendid: isiklik leht kaadrite arvestamiseks, täpne elulookirjeldus, maakonna täitevkomitee esimehe poolt allkirjastatud iseloomustus töö kohta ning õiend riiklike kohustuste täitmise kohta valla poolt. Esimeeste ja sekretäride kinnitamine tuli büroos läbi arutada kinnitatavate juuresolekul.⁵¹

Tabel 3. Vallatäitevkomiteede koosseisud ja palgad 1945⁵²

Valdade grupp	I	II	III	IV
Elanike arv	kuni 1500	1500–3000	3001–5000	üle 5000
Valdade arv	4	134	91	6
TK koosseisukohtade arv	5	7	9	10
	Kuupalk rublades			
Esimees	450	500	550	600
Esimehe asetäitja	–	450	500	575
Sekretär	400	450	500	575
Instruktor poliithariduse ja koolide alal	400	425	450	450
Raamatupidaja	–	–	300	350
Arveametnik	–	250	–	–
Asjaajaja	–	–	300	300
Asjaajaja-arveametnik	200	–	–	–
Asjaajaja-masinakirjutaja	–	200	–	–
Perekonnaseisuameti asjaajaja	–	–	–	300
Masinakirjutaja	–	–	200	200
Käskjalg-koristaja	150	150	150	150
Tallipoiss	–	–	150	150

1945. aasta suvel tehti täitevkomiteede koosseisude kohta esimesi kokkuvõtteid ja uuriti ka nende lihtliikmete tausta. 1945. aasta eeskirjad oli lihtliikmete määramisel küll aluseks võetud, aga nõuded olid täidetud poolikult. Tartumaal oli lihtliikmete seas kõige rohkem partorge (30), seega polnud õnnestunud täita ülesannet viia partorg kõigi täitevkomiteede koosseisudesse. Üpris kummaline olukord tekkis partorgidega, kes olid ametisse määratud kahe valla peale korraga ja olid nimetatud ka mõlema valla TK koosseisu. Partorgide kõrval

⁵¹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 21.03.1945, ERAF.12.4.5, 101.

⁵² Lisa nr 1 ENSV RKN määruse nr 129 juurde, 16.02.1945, ERA.R-1.10.25, 108–109. Tabel kajastab andmeid 235 valla kohta. Pakri ja Naissaare vallad jäid elanike vähesuse tõttu ametlikust koosseisude tabelist üldse välja, neisse oli ette nähtud üksnes esimees.

nimetati palju TK koosseisu ka vallakomsorge, keda oli 17 ning palju rohkem neid sel hetkel maakonnas olla ei saanudki. Nõuetest tulenevalt oli täitevkomiteedes palju ka uusmaasaajaid (20), väikekohapidajaid (20) ja keskmikke (15). Kuna nõuti liikmete leidmist intelligentsi hulgast, elukutsete arvestuses liikmete seas kindlalt kõige rohkem kooliõpetajaid (25), järgnesid koolidirektorid (9), arstid (7) ja agronoomid (5). Teiste ametite esindajaid oli vähem ning pilt oli kirev, leidis seppi, möldreid, aednikke, ämmaemandaid, kantseleiametnikke, müüjaid jt.⁵³

Koosseisude väiksuse probleemile otsiti siiski lahendusi ka edaspidi. 25. augustil 1945 paluti Moskvast luba vallatäitevkomiteede maaosakondade organiseerimiseks, mis koosneksid kahest inimesest – agronoomist, kes oleks osakonna juhataja ning statistikust.⁵⁴ 12. septembril küsiti sama asja uuesti, nüüd taheti lisaks maaosakondadele organiseerida vallatäitevkomiteede juurde ka haridusosakonnad.⁵⁵ Otsus saadeti uuesti Moskvasse kinnitamiseks koos Karotamme põhjendustega. Maaosakondade loomise vajadust seletati kaadrite väiksusega, kuna 1945. aasta kevadkülviks sisse seatud külavolinike institutsioonist ei piisavat.⁵⁶ Keskkomitee andis loa moodustada maaosakonnad. Need moodustati ametlikult 1946. aasta alguses ning nende tegevuse aluseks anti ka vastav põhimäärus. Ühtlasi määrati, et maaosakonna juhataja peab igal juhul kuuluma ka valla täitevkomitee koosseisu.⁵⁷ Haridusosakondade moodustamisega ei nõustunud, vaid anti luba suurendada maakonna haridusosakondade kooliinspektorite koosseise vastavalt nii, et oleks üks inspektor iga 10–12 kooli kohta.⁵⁸

2.4. KÜLANÕUKOGUD

1944. aasta lõpus kerkis päevakorda külanõukogude küsimus. Külanõukogude moodustamist mainiti esimest korda Karotamme ja Veimeri kirjas ÜK(b)P Keskkomiteele 5. detsembrist, millest oli juttu eespool. Loomist põhjendati taludesüsteemiga (vallas keskmiselt oli 700–750 talu), valla territooriumi suuruse ja hajaasustusega. Sooviti moodustada 1250 külanõukogu, ehk umbes 5 külanõukogu valla kohta.⁵⁹ See arv muutus hiljem oluliselt väiksemaks, kuid pole teada kelle initsiatiivil. Tõenäoliselt mõisteti nii paljude üksuste moodustamise

⁵³ Andmed Tarumaa valdade täitevkomiteede liikmete tegevusala kohta, 19.07.1945, ERA.R-1.10.97, 2–10.

⁵⁴ EK(b)P KK büroo protokoll, 25.08.1945, ERAF.1.4.202, 85.

⁵⁵ EK(b)P KK büroo protokoll, 12.09.1945, ERAF.1.4.206, 26.

⁵⁶ Karotamme kiri Malenkovile “Об организации волостных земельных отделов и отделов народного образования в Эстонской ССР”, 18.09.1945, RGASPI.17.126.24, 18–21.

⁵⁷ ENSV RKN määrus valdade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede juurde maaosakondade organiseerimise kohta, 24.01.1946, *ENSV Teataja*, 1946, 10, 75.

⁵⁸ ÜK(b)P KK määrus, 04.10.1945, RGASPI.17.126.24, 24.

⁵⁹ Veimer ja Karotamm Malenkovile ja Molotovile, 05.12.1944, ERA.R-1.10.25, 88–89.

võimatust, sest niigi oli valla ametikohtadesse sobivate inimeste puudus pidevalt päevakorral.

5. veebruaril tegi ÜK(b)P KK Sekretariaat otsuse “Külanõukogude loomisest Eesti NSV-s”. Selle täitmiseks moodustas EK(b)P KK büroo 26. märtsil komisjoni eesotsas Nigol Andreseniga (komisjoni kuulusid ka ENSV ÜN Presiidiumi sekretär Voldemar Telling, EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja Aleksandr Olin, ENSV Riikliku Plaanikomisjoni aseesimees Arseni Leonov ja ENSV RKN organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja Alide Sommerling). Komisjon pidi 15. aprilliks esitama ettepanekud külanõukogude arvu kohta maakondade lõikes. Arvestada tuli 200–250 talu ja umbes 1000 elanikku ühe külanõukogu kohta ning territoriaalset paiknemist ja kohalikke tingimusi. 20. aprilliks tuli välja töötada külanõukogu põhimäärus. Maakonnakomiteede sekretärid ja täitevkomiteede esimehed pidid kohe hakkama külanõukogu esimehi ja sekretäre otsima.⁶⁰

Külanõukogude moodustamine vormistati ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 4. maist 1945.⁶¹ Valdade koosseisus loodi 637 külanõukogu ehk keskmiselt 2,5 külanõukogu valla kohta.⁶² See oli esimene samm uue administratiivjaotuse loomisel. Kuna külanõukogud eksisteerisid kõikjal vanas NSV liidus ja olid ette nähtud NSVL Liidu konstitutsioonis (Eesti NSV konstitutsiooni viidi vastav muudatus sisse juunis 1945), siis oli nende moodustamine unifitseerimise mõttes paratamatu. Halduslikus mõttes tähendas periood kuni 1950. aasta sügiseni üleminekuperioodi haldussüsteemi lõplikku unifitseerimiseni. Tõenäoliselt mõisteti üsna selgesti, et valdade kohene kaotamine tooks kaasa töö seiskumise. Laiemalt saab külanõukogude moodustamist käsitleda kui üht sammu okupeeritud riigi elanikkonna kontrollimise tugevdamiseks, sest teoreetiliselt toodi võim sel viisil elanikkonnale lähemale, lõhkudes samal ajal ka traditsioonilisi sidemeid vallakogukonna sees. Külanõukogude moodustamine oli samas väga kunstlik.⁶³ Komisjonide töö käigus koostatud kaardid näitavad üsna selgelt, et külanõukogude piiride tõmbamisel sisulist tööd ei tehtud. Pigem jaotati kõik vallad silma järgi kaheks või kolmeks enamvähem võrdseks osaks, tõmmates sirgjoon valla ühest piirist teiseni.

⁶⁰ EK(b)P KK büroo protokoll, 26.03.1945, ERAF.1.4.172, 56–57.

⁶¹ ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus küla töörahva saadikute nõukogude loomise kohta Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis, 04.05.1945, *ENSV Teataja*, 1945, 18, 256.

⁶² Ettevalmistuste käigus pakuti välja erinevaid arve: ENSV RKN aparaadi ettepaneku järgi (24.02.1945) 530, maakondade täitevkomiteede ettepaneku järgi (aprill 1945) 627. – Truuväli, *Kohalikud* 27.

⁶³ Külanõukogude moodustamise kunstlikkust on tänapäeval hoiatuseks toodud haldusreformi kavandajatele: “Uusi institutsioone ja sidemeid ei saa toimima, kui need on kokku pandud üleöö ja käsu korras. Aafrika-Ameerika kolonisaatorite kombel uusi piire ajades lõigatakse läbi väljakujunenud võrgustikud ja tekitatakse tarbetult segadust ja konflikte. Nõukogude võim sai sellega suurepäraselt hakkama.” – Garri Raagmaa, “Jaga ja valitse!”, *Postimees*, 16.06.2008.

Esimesed külanõukogud moodustati ametlikult Tartu maakonnas, 18. aprillil 1945.⁶⁴ Lühikese aja jooksul järgnesid samasisulised otsused teiste maakondade osas. Hiljem tuli kiirustades tehtud piire parandada. Detsembris 1945 tegi ENSV RKN Asjadevalitsus maakondadele ettekirjutuse külanõukogude piiride kindlaksmääramiseks, sest nähti ette võimalus, et osa talusid olid ebatäpse asjaajamise tõttu arvestusest välja jäänud ega kuulunud ühtegi külanõukogusse.⁶⁵ Ilmselt nähti ohtu eelkõige selles, et osa talusid jäävad niimoodi kõrvale põllumajandusnormide ja maksude tasumisest.

16. mail 1945 kinnitas EK(b)P KK büroo külanõukogu põhimääruse. Selles anti külanõukogu ülesannete loetelu tegevusvaldkondade kaupa, milleks olid massorganisatsiooniline töö, planeerimine ja statistika, põllumajanduse arendamine, tööstus, metsamajandus, varustamine ja kaubandus, varumine, rahandus, heakord, side, töö, rahvaharidus, tervishoid, sotsiaalkindlustus, riigikaitse, revolutsioonilise korra ja ühiskondliku julgeoleku kaitse. Loetelu oli küll päris pikk, kuid enamik ülesandeid olid üldsõnalised (“soodustab”, “abistab”, “tagab”, “organiseerib”, “võtab tarvitusele abinõud”) ja kattusid teiste asutuste ülesannetega ning jäid seetõttu ebamääraseks. Mõned ülesanded olid siiski ka konkreetsemad ja nendega külanõukogud ka tegelesid, eriti kuna need eeldasid taludesse kohaleminemist (näiteks külviplaanide koostamine ja majapidamistele kätte toimetamine, pärandite üleskirjutamine, vallasemade ja sotsiaalkindlustuse saajate arvelevõtmine).⁶⁶

Põhimääruse valguses selgitati külanõukogude esimeestele ringkirjaliselt külanõukogude loomise põhjuseid ja ülesandeid. Selles öeldi: “meie riigi võimu algülilik oli valla täitevkomitee, mis hõlmas tihti maa-ala elanike arvuga kuni 6000 ja rohkem, seega ei suutnud see täita oma ülesandeid rahva teenindamisel ega juhtida kultuurilist ja majanduslikku elu maal [...]”. Külanõukogud pidid need puudused kõrvaldama, rahva suhtlemine võimuasutustega ja asjaajamine külanõukogude kaudu muutuma lihtsamaks. Samas polnud veel 1945. aasta lõpuks kõikidel külanõukogudel isegi oma ruume või polnud välja pandud silte ning rahvas ei teadnud, kus külanõukogu asub. Külanõukogudes puudusid telefonid, polnud elementaarseid kantseleitarbeid.⁶⁷

1945. aasta sügisel võeti vastu otsus, millega külanõukogusid suurendati mittepalgaliste ametikohtade arvel. Otsuse preambulas öeldi eesmärgiks olevat “laiade töötajate hulkade aktiivsele tööle rakendamine”. Külanõukogude koosseisud tuli laiendada viie isikuni, valides esimehe ja sekretäri kõrvale kolm selt-simeest, ning luua ka külanõukogude juurde viis alalist komisjoni (nende loetelu avaldati ka ajalehes): põllumajanduskomisjon, kultuurikomisjon, teedekomisjon,

⁶⁴ ENSV RKN ja EK(b)P KK määrus “Tartumaa töörahva saadikute külanõukogude moodustamisest”, ERAF.1.4.177, 34–117.

⁶⁵ ENSV RKN Asjadevalitsuse ringkiri maakondade täitevkomiteedele, 20.12.1945, ERA.R-1.10.13, 50.

⁶⁶ Külanõukogu põhimäärus, ERAF.1.4.181, 73, 81–86; ENSV ÜNP seadlus Eesti NSV küla töörahva saadikute nõukogu põhimääruse kinnitamise kohta, 02.06.1945; Eesti NSV küla töörahva saadikute nõukogu põhimäärus, *ENSV Teataja*, 1945, 24, 357.

⁶⁷ ENSV RKN aseesimehe ringkiri, 04.12.1945, ERA.R-1.10.2, 27–31.

kaubandus- ja varumiskomisjon ning sotsiaalkindlustuse ja sõjaväelaste perekondade heaolu komisjon. Sama otsusega viidi külavolinikud külanõukogude alluvusse.⁶⁸

Novembris 1945 tehti esimesed põhjalikumad kokkuvõtted külanõukogude kaadrite kohta (vt Tabel 4), mis jõudsid ÜK(b)P KK Eesti büroo vahendusel ka Moskvasse. 647-st küla- ja alevinõukogu esimehe kohast oli komplekteeritud 615 ehk 95%. Ajaliselt järgmised andmed pärinevad 1. jaanuarist 1947, mil samuti oli ametis 615 külanõukogu esimeest, aga koosseisulisi kohti oli mõningate liitmiste ja likvideerimiste tõttu jäänud vähemaks (638). Pärast 1948. aasta kohalikke valimisi koostati NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi korraldusel andmestik uute (valimistejärgsete) koosseisude kohta, aga see sisaldas andmeid üksnes töötajate soo, hariduse ja parteisse kuulumise kohta.

Tabel 4. Külanõukogu esimeeste kaadrite iseloomustus 1945–48⁶⁹

	01.11.1945		01.01.1947		aprill 1948	
	arv	%	arv	%	arv	%
Mehed	573	93	559	91	575	90
Naised	42	7	56	9	63	10
Eestlased	603	98	588	96	...	...
Venelased	11	2	26	4	...	...
Parteitud	593	96	541	88	511	80
Algharidusega	561	91	566	92	507	80
Sõja ajal Eestis	568	92	486	79	...	...
sh OK liikmed	31	5	37	6	...	...
Sõja ajal NSV Liidus	47	8	129	21	...	...

Näeme, et esialgu toimus muudatusi minimaalselt ning keskmine külanõukogu esimees oli 1947. algul samasugune nagu 1945. aastal. Märgatavalt oli suurenenud üksnes nende osakaal, kes sõja ajal viibisid NSV Liidu tagalas, ehkki selles

⁶⁸ ENSV RKN ja EK(b)P KK määrus “Eesti NSV küla töörahva saadikute nõukogude tugevdamise kohta”, 04.10.1945, *ENSV Teataja*, 1945, 38, 593; ERAF.1.4.206, 111–119.

⁶⁹ Справка “О качественном составе председателей сельских и поселковых Советов Эстонской ССР по состоянию на 1 ноября 1945 года”, RGASPI. 598.1.2, 125; Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1946 г, ERAF.1.5.11, 45–46; Сводный статистический отчет, апрill 1948, ERA.R.3.7.160, 17. Siin ja edaspidi tuleb protsentide puhul arvestada ümardamisveaga.

kontekstis häämmastab, et Omakaitse taustaga inimeste hulk oli mõnevõrra isegi suurenenud. Silmas tuleb pidada ka seda, et tegemist ei olnud ühtede-samade esimeestega, vaid suur osa neist oli selle aja jooksul vahetunud. Ainuüksi 1946. aasta jooksul vahetusid ligi pooled (47%) külanõukogu esimeestest, kellest omakorda ligi pooled (47%) vabastati toimetulematuse või töödistsipliini rikumise tõttu.⁷⁰ Peaaegu kõik külanõukogu esimehed olid eestlased. 1947. aastast on olemas andmeid ka keeleoskuse kohta: 383 külanõukogu esimeest (62%) valdas ainult eesti ja üks ainult vene keelt, ülejäänud valdasid enda hinnangul mõlemat keelt. Naiste osakaal tõusis aeglaselt, jõudes 1948. aastaks kümnendikuni (see oli naiste edutamise kampaania tagajärg, mille kohta vt lähemalt peatükk 3.3.3). Algharidusega ja parteitute esimeeste osatähtsus näitas vähenemise tendentsi, aga 1948. aastal oli mõlemaid ikka veel neli viiendikku. Põhjus tuleb siin eelkõige haridussüsteemi unifikatsioonist.

Külanõukogude moodustamine ei õigustanud ootusi. Need ei lähendanud võimu rahvale, inimesed mitte ainult ei käinud külanõukogus vaid sageli ei teadnudki, kus see asub. Palgalisi ametikohti oli külanõukogus ainult kaks (esimees ja sekretär) ja nende palk oli väike. Viimane sõltus külanõukogu elanike arvust, aga enamik neist olid väga väikesed. 1949. aastal oli alla 1000 elanikega külanõukogusid 386 (palk esimehel 260 ja sekretäril 235 rubla) ning 1000–1500 elanikuga külanõukogusid 243 (palk vastavalt 310 ja 260 rubla).⁷¹

Külanõukogud polnud suutelised toime tulema neile pandud ülesannetega ning töö põhiraskus jäi valdade täitevkomiteede õlule. Külanõukogudel polnud oma eelarvet, need oli valla eelarvel, seeläbi vallast sõltuvad ning jäid juba seetõttu vallatäitevkomitee mehaaniliseks käsutäitjaks.⁷² Osalt seetõttu, osalt traditsioonidest tingutuna ei võtnud rahvas külanõukogusid omaks. Asju mindi endistviisi ajama valla täitevkomiteesse.⁷³ Ka kaasaegsete mälestustes räägitakse, et külanõukogu loomine ei muutnud tavainimese jaoks midagi ning need olid “tüütud vahelülid” valla elanike ja vallavõimu vahel. Nende loomise eesmärgiks peetakse aga võimu kindlustamist ja kontrolli tõhustamist ning valla täitevkomitee esindamist ja nende käepikenduseks olemist.⁷⁴

Eesti NSV historiograafias on külanõukogude nõrkust seletatud nende liiga varase loomisega, sest 1945. aastal olid kaadrid nõrgad ning tööga ülekoormatud, mistõttu täitevkomiteedel käis külanõukogude organiseerimine üle jõu.⁷⁵ Samas ei muutunud olukord ka hilisematel aastatel paremaks. 1949. aasta külanõukogude tegevuse aruanded kordavad kõiki varasemaid. Kaadri voolavus oli

⁷⁰ Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1946 г, ERAF.1.5.11, 111.

⁷¹ Puusepa aruanne Karotammele, 02.11.1949, ERA.R-1.10.228, 2–3.

⁷² Ilmar Tamm, *Eesti NSV kohalike nõukogude haldusaparaadi kujunemiskäik ja arenguperspektiivid*, dissertatsioon, Tartu, 1970, 92.

⁷³ Feest, *Zwangskollektivierung*, 78–81.

⁷⁴ Heinrich Kruupi mälestused, ERM, KV 1131, 135; Heino Laaguse mälestused, ERM, KV 1133, 25

⁷⁵ Truuväli, *Kohalikud*, 132; Erich Oleski mälestused, ERM, KV 1133, 65; Johannes Eermanni mälestused, ERM, KV 1131, 49.

endiselt suur – 1949. aasta jooksul vahetus 40% esimeestest ja 30% sekretäridest. Kaadritega ei tegeletud, 1949. aasta sügisel oli ainult 79 esimeest lõpetanud mingisugused kursused. Kriitika märkis, et vallataitevkomiteed ignoreerivad külanõukogusid ja teevad kogu töö ära neist mööda minnes. Samal ajal oli endiselt lahendamata ka ruumide küsimus, paljud külanõukogud paiknesid valla täitevkomiteedega samas hoones, osa aga rendipindadel, piimaühistute majades jm. Töötingimused olid viletsad, remonti ei tehtud, sest selleks ei eraldatud raha – 1948. aastal eraldati külanõukogudele remondiks keskmiselt 150–200 rubla, 1949. aga üldse mitte midagi.⁷⁶ Viimane oli ilmselt tingitud sellest, et haldusreformi kavad olid käivitunud ja valdade kaotamine otsustatud. Seega sai perspektiivis arvestada külanõukogude kolimisega vabanenud vallamajadesse.

Võib resümeerida, et külanõukogude probleemide seletamine algusaastate vallakaadrite nõrkusega ennast ei õigusta ja pigem tuleks neid seletada süsteemi keerukuse ja kolmeastmelise haldussüsteemi ühe astme üleliigsusega. See olukord sai muutuda alles pärast valdade kaotamist.

2.5. AKTIIVI INSTITUTSIONALISEERIMINE

2.5.1. AKTIIVI MÕISTE

Aktiivi mõiste selgitamisel tuleb alustada tõdemusest, et tegemist ei olnud selgelt määratletud nähtuse, grupi või terminiga. Ehk, kui kasutada Ameerika ajaloolase Roberta Manningi määratlust, oli tegu vahepealse grupiga riigi ja ühiskonna vahel ja millegagi, “mida kunagi selgelt ei defineeritud, aga mis oli alati olemas”.⁷⁷ Võrdluseks on ajalookirjanduses nõukogude rolli koos teiste massiorganisatsioonide (komsomol, ametiühingud, tarbijate kooperatiivid, mitmesugused vabatahtlikud ühingud) omaga nähtud selles, et need seovad masse võimustruktuuridega ning kasutatud Stalinilt laenatud “hoorihma” kujundit, mille viimane laenas omakorda Leninilt. Tegu on grupiga, mis seob või ühendab parteid tavakodanike massidega.⁷⁸ Küllap sobib see määratlus kogu aktiivi kohta, mis hõlmab veelgi laiemaid (ja selgete organisatsiooniliste definitsioonideta) masse, samas kui nimetatud organisatsioonide liikmeskond moodustab ideaalis osa aktiivist.

Aktiiv ei olnud kindlate piirjoontega grupp või täpselt paika pandud inimeste hulk, vaid amorfne kogum, mille all mõisteti kõige laiemalt lojaalset elanikkonna kihti, kes oli valmis tegema aktiivset koostööd režiimiga. Iseenesestmõistetavalt loeti aktiivi hulka kommunistlikud noored ning nõukogude asutuste

⁷⁶ Puusep Karotammele, 02.11.1949, ERA.R-1.10.228, 1–17.

⁷⁷ Roberta T. Manning, “State and Society in Stalinist Russia”, *The Russian Review*, vol. 46, no. 4, 1987, 410.

⁷⁸ Thomas H. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR, 1917–1967*, Princeton, 1968, 454; Jossif Stalin, “Leninismi küsimustest” teoses: *Leninismi küsimusi*, Tallinn, 1945, 103.

töötajad. Aktiivi hulka oodati ka valla ja küla täitevkomiteede allasutuste töötajad nagu kooliõpetajad, rahvamajade ja raamatukogude, postkontorite jne töötajad ning uusmaasajaid, demobiliseeritud sõdureid ja kohalikku intelliigentsi. Ühtlasi pidi nn “parteitu aktiiv” olema partei ridade kasvulava.⁷⁹

Eesti oludes jäi kõik see vähemalt esialgu suuresti teooriaks, sest parteilasi oli vähe ning valdav osa elanikkonnast ei olnud huvitatud parteiga liitumisest ega aktiivsest koostööst. Tegelikult kordus see, mida bolševikud olid kogenud Venemaal võimulepääsemisele järgnenud aastatel eriti maal ehk valdav osa rahvast oli nende suhtes meelestatud vaenulikult. Pealegi võisid aktiivi hulka kuuluda üksnes “puhta” minevikuga ja “usaldusväärsed” inimesed, kelle vähe-sus aktiivi tekkimist veelgi raskendas. Kuna sobilikke inimesi ei jätkunud palgalistelegi kohtadele, ei saanud ammugi rääkida aktiivi koondumisest kohalike võimuinstitutsioonide ümber.

Aktiivi suurust arvuliselt määratleda on keeruline, ehkki Eesti NSV ajaloo-kirjanduses taolisi katseid tehti. Maa-aktiivi suurust 1940. aastate lõpul hinnati 35 000 – 45 000 inimesega ehk 8–9% täiskasvanud elanikkonnast. See arv tundub liialdatud, nagu ka väide, et igas vallas oli aktiiv, mis koosnes 100–150 inimest.⁸⁰ Näiteks Äksi vallas, mis elanike arvult oli maakonna suurimaid, ei osalenud aktiivi koosolekul kunagi üle mõnekümne inimese.

On eraldi küsimus, kas aktiivi on üldse võimalik arvuliselt määratleda, ehkki usaldusväärse metoodika olemasolu korral oleks saadud andmed kahtlemata huvipakkuvad ning aitaksid hinnata okupeeritud riigi elanikkonna kohanemis-võimet või valmisolekut koostööks. Üks võimalus on kõik institutsionaliseeritud aktiivi ametikohad kokku lugeda, aga süvenedes näiteks valdade alaliste komisjonide liikmete nimekirjadesse selgub, et arvutamisest pole kasu. Kuna vali-kuvõimalused olid väikesed, komisjonid aga kästi moodustada, siis figureerisid ühed-samad inimesed korraga mitme komisjoni koosseisus. Pole ka kaugeltki kindel, kas kõik need inimesed üldse mahuvad aktiivi mõiste alla, st on aktiiv-sed ja ühtlasi lojaalsed. Teisalt võib olla neid, kes kuulumata sihtgruppi või sihtorganisatsiooni, pidasid end ise aktiivi hulka kuuluvaks ja neid peeti selleks ka võimuesindajate poolt. See võib väljenduda aktiivi koosolekutel käimises või mingis vormis aktiivses koostöös võimuga – näiteks pealekaebamises.

“Hoorihmaks” olemise kõrval olid aktiivil ka mõnevõrra konkreetsemaid eesmärke. Nii võib aktiivi (või osa sellest) käsitleda kui tasuta tööjõudu, mille abil võim püüdis lahendada väikeste koosseisude probleemi. Just sellele rõhusid Eesti NSV parteivõimud 1941. aastal, kui töö hulga ja seda tegema pidavate inimeste hulga suhe oli iseäranis paigast ära. Aktiivi koondamine sel eesmärgil

⁷⁹ Sovetlikus ideoloogias tehti vahet “parteiaktiivil” ja “parteitul aktiivil” (kasutati ka mõistet “partei- ja nõukogude aktiiv”), aga nende sisuline vahe on väike ning pole mõtet seda ületähtsustada.

⁸⁰ Руусманн & Тидо, *Начало*, 126. Teoses ei selgitata selle arvu saamise metoodikat, kinnitatakse vaid, et tegu on autorite hinnanguga, mis “tundub neile usutav”. Erinevate arvude võrdlusest näib, et Ruusmann ja Tiido on iseenda poolt välja pakutud maksimaalse valla aktivistide hulga korrutanud valdade arvuga (150 x 236 = 35 400) ja saanud nii koguaktiivi miinimumi, millele siis igaks juhuks lisanud veel 10 000 inimest.

oli Baltikumis ilmselt keerulisem kui nn vanades liiduvabariikides, sest tuldi ühiskonnast, kus kehtis eraomandus ning ühtlasi ühiskonnast, mis võrreldes NSV Liiduga oli palju vabam. Polnud lihtne leida kõlapinda ideele tasuta tööjõust vallaasutuste abistamiseks ja seetõttu oli Eesti NSVs olulisem ka aktiivi institutsionaliseerimine ehk inimesed tuli sundida selgelt määratletavatesse raamidesse mingi asutuse või organisatsiooni näol, mis tegi lihtsamaks nende käsutamise ja kontrolli.

Veel ühe aktiivi eesmärgina, mis oli iseäranis oluline Baltikumi kui äsja-liidendatud ala puhul, võib välja tuua selle poliitilised eesmärgid ehk pingete tekitamise ühiskonnas, mida bolševistlikule ideoloogiale tuginedes võib nimetada ka klassivõitluse tekitamiseks. Aktiivi kujundamisega tekitati ühiskonnas kunstlik vastandamine, kus ühel pool olid võimudele lojaalsed ehk need, kes on “meie poolt”, ning kellele vastanduvad need, kes on “meie vastu”. Sel moel täitis aktiivi kujundamine üht režiimi peaesmärki ehk kogukondlike sidemete lõhkumist, mis pidi lihtsustama maa alistamist. Aktiivi sellist funktsiooni rõhutab 1920. aastate lõpus NSV Liidus ja selle eeskujul 1940. aastate Baltikumis rakendatud ja Stalinilt nime saanud nn Uurali-Siberi meetod kulakute kindlakstegemiseks.⁸¹ Ehkki kulaklike majapidamiste määratlemine käis tegelikult valla täitevkomitees ja kinnitati maakonna tasandil, tuli enne etendada näitemängu, kus kulakute nimekiri arutati läbi ja pandi paika küla või valla aktiivi koosolekul.

2.5.2. ALALISED KOMISJONID

Aktiivi kujundamise katsed algasid tõsisemalt 1941. aastal (seni oli see piirdu- nud peamiselt jõuetuks jäänud propagandaga). EK(b)P IV Kongressi otsustega kästi täitevkomiteede juurde selle töö abistamiseks moodustada komisjonid, mille liikmed pidid tulema aktiivi hulgast. Samas puudus arusaam, millega need komisjonid tegelema peaksid. Rääkides loodavate komisjonide ülesannetest jäi näiteks Läänemaa Täitevkomitee esimees üldsõnaliseks: kaubanduskomisjon pidi “valvama”, et ei tekiks puudust tarbekaupadest, tervishoiukomisjon “valvama” arstiabi üle, hariduskomisjon “hoolitsema”, et haridus oleks igale lapsele kättesaadav ja koolivõrk hästi korraldatud, maakomisjon “tegelema” kõigi maa- korralduse ja põllumajandusküsimuste lahendamise ja vastavate asutuste abis- tamisega ning sotsiaalkindlustuse komisjon “jalgima” hoolealuste elamistingi- musi.⁸² Komisjonide moodustamine ei edenenu kokkuvõttes siiski oodatud kiirusega, mis on mõistetav, sest sobivaid ja koostöövalmis inimesi lihtsalt ei leidunud piisaval hulgal. Veel 1941 juuni lõpus olid paljudes valdades nõutavad komisjonid isegi paberil moodustamata.⁸³ Pealegi ei paista kusagilt, et moodus- tatud komisjonid ja rakendatud aktiiv ka realselt midagi tegi. Märkimisväärset

⁸¹ Richard Overby, *Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa*, Tallinn, 2007, 66.

⁸² “Läänemaa täitevkomitee suured ülesanded”, *Töötav Läänlane*, 06.02.1941.

⁸³ Viru Maakonna TK koosoleku protokoll, 16.06.1941, ERA.R-1034.2.87, 573.

kogust arhiivimaterjali pole komisjonid endast maha jätnud (teatava erandi moodustavad mõnel pool küttekriisi leevendamiseks moodustatud turbamajanduse toimkonnad) ja enamasti piirduvad neile viitavad andmed nende moodustamise fikseerimisega vallatäitevkomitee protokollides. Ka nende moodustamise kampaanialikkus – alati kõik korraga, kusjuures valla piires oli neis kõigis võrdne arv liikmeid näitab, et tegu oli formaalsusega.

Uuesti käivitus aktiivi institutsionaliseerimine 1945. aastal, esmalt täitevkomiteede alaliste komisjonide ja külavoliniku ametikoha kaudu. Mõlema institutsiooni põhimäärused kinnitas EK(b)P KK büroo esimest korda 5. jaanuaril 1945. Alaliste komisjonide loomise eesmärgiks öeldi olevat “maareformi käigus kujunenud aktiivi suurem kaasamine nõukogude võimu ümber”. See polnud sõnakõlks, sest 1944. aasta sügisel alustatud maareformi üks eesmärk oli tuua maale režiimi toetajaid ning maareformi läbiviimise mehhanism ehk kohalikest inimestest maareformi vallakomisjonide moodustamine oli selline, mis lõi eeldused vastandumiste kaudu pingete tekitamiseks maal.⁸⁴ Pingeid pidi tekitama ka maareform ise ehk maade ja varade ümberjagamine.

Valdades tuli moodustada 8 alalist komisjoni: põllumajanduskomisjon, kultuurikomisjon, tervishoiu- ja heaolukomisjon, rahanduskomisjon, kaubandus- ja varumiskomisjon, teedekomisjon, sõjaväelaste perekondade eest hoolitsemise komisjon ning kohaliku tööstuse komisjon. Komisjonidesse pidid lisaks täitevkomitee töötajatele ja külavolinikele kuuluma organisatsioonide (partei, ametiühing, komsomol jm), kooperatiivide ja ettevõtete esindajad ning inimesi töötavate talupoegade, tööliste, käsitööliste ja haritlaste seast. Komisjonide liikmete nimekirjad kinnitas valla täitevkomitee. Komisjoni töös osalemise eest ei makstud palka, aga liikmete kohalolek komisjoni koosolekul oli kohustuslik. Komisjonide ülesandena määratleti täitevkomitee abistamine koos valdkondade äranäitamise, aga ülesannete kirjeldus jäi üldsõnaliseks. Eraldi ülesannete loetelu anti komisjoni esimehe ja sekretäri ametikoha jaoks.

Juba 1945. aasta sügisel avaldati uus põhimäärus. Juurde moodustati sotsiaalkindlustuse komisjon ning komisjonide suuruseks määrati 3 kuni 15 inimest.⁸⁵ Uus põhimäärus oli eelmisega võrreldes lühem, aga ülesannete kirjeldustes puudusid täielikult iseseisvad ülesandeid – kõik komisjonid pidid “hoolitsema ja abistama täitevkomiteed” oma valdkonnas. Ainuke konkreetsem ülesannete kompleks hõlmas valla täitevkomitee võimkonda kuuluvate asutuste töö kontrollimist. Sellega seoses oodati komisjonide liikmetelt ettepanekuid asutuste juhatajate vastutuselevõtmiseks, kui on avastatud lohakas suhtumine, kuritarvitused või kõrgemate organite otsuste mittetäitmine.⁸⁶ Sisuliselt võib sellest välja lugeda, et komisjonide liikmetelt oodati eelkõige pealekaebusi.

⁸⁴ Feest, *Zwangskollektivierung*, 116–118.

⁸⁵ Põhimäärus oli lohakalt koostatud, näiteks pole sellest võimalik üheselt välja lugeda, kas sotsiaalkindlustuse komisjon eksisteerib iseseisvana või tuleb moodustada üks sotsiaalkindlustuse ja sõjaväelaste perekondade heaolu komisjon.

⁸⁶ Külade, valdade, linnade ja rajoonide tööraha saadikute nõukogude täitevkomiteede juures alaliselt tegutsevate komisjonide põhimäärus, 04.10.1945, *ENSV Teataja*, 1945, 38, 593.

Keskkomitee aparaati kohustati koostama juhendmaterjale (25. jaanuariks 1945 pidid valmima “Vallatäitevkomitee külavoliniku meelespea” ja “Valla täitevkomitee juures asuvate alaliste komisjonide meelespea”) ning saatma alates 18. jaanuarist igasse maakonda kaheks nädalaks üks kuni kaks juhtivat töötajat komisjonide moodustamist ja külavolinike ametissepanemist abistama. 1945. avaldati käsiraamatud kaubandus-varumiskomisjonile, kultuurikomisjonile ja sõjaväelaste perekondade abistamise komisjonile ning 1946. aastal käsiraamatud sotsiaalkindlustuse komisjonile.⁸⁷

1. aprilliks 1945 oli valdades ja maakondliku alluvusega linnades ametlikult moodustatud 1798 alalist komisjoni kokku 11 109 liikmega.⁸⁸ Pärast 1948. aasta kohalikke valimisi nõudis NSVL ÜN Presiidium liiduvabariikidest statistilisi andmeid “valitud” organite kohta. Selleks koostatud andmestikust selgub, et nüüd oli valdades ja maakondliku alluvusega linnades 1768 alalist komisjoni (neist 1581 valdades) ning külanõukogude juures 2985 alalist komisjoni.⁸⁹ Need arvud kajastavad olukorda paberil, mitte tegelikkust, sest suurem osa komisjonidest tegelikult tööle ei asunud ning nende moodustamine piirduski vormistusliku poolega.

Komisjonide tegevusena mainitakse dokumentides näiteks, et põllumajanduskomisjonid abistasid täitevkomiteesid uusmaasaajate külviseemnega varustamisel, kultuurikomisjonid olid rahvamajade eest hoolitsenud ja tegelenud puunanurkade korraldamisega ning tervishoiukomisjonid võidelnud nakkushaiguste vastu (see seisnes koosolekute korraldamises). Rahanduskomisjonid abistasid haldusasutusi maksude õigeaegses laekumises, tehes selleks rahva hulgas selgitustööd (sisuliselt tähendab see ilmselgelt seda, et komisjonide liikmed käisid maksuvõlglasti kodudes ähvardamas). Sõjaväelaste perede abistamise komisjonid korraldasid korjandusi.⁹⁰ Enamasti räägiti kõigis aruannetes siiski sellest, et komisjonid ei tee midagi.

1948. aasta kontrollaktid Tartumaalt loovad pildi, et enamik komisjone ei teinud endiselt midagi ja mõni oli ikka veel loomata (ehkki eksisteeris paberil). Ühes vallas oli täitevkomitee sekretär komisjone paar korda kokku kutsutud, aga kuna keegi kohale ei tulnud, siis jäi asi sinnapaika. Maakonna TK tootis komisjonidele hulgaliselt juhendeid ja instruktsioone, aga need jäid valla täitev-

⁸⁷ *Abiks valla täitevkomitee kaubandus-varumiskomisjonile*, Tallinn, 1945; *Kultuurilise ülesehituse edasiseks tõusuks: meelespea valla täitevkomitee esimehele ja valla täitevkomitee kultuurikomisjonile*, Tallinn, 1945; *Hoolitsus sõjaväelaste perekondade eest: meelespea valla täitevkomitee esimehele ja sõjaväelaste perekondade abistamise komisjonile valla täitevkomitee juures*, Tallinn, 1945; *Meelespea küla, valla, linna või rajooni töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee alalisele sotsiaalkindlustuse komisjonile*, Tallinn, 1946.

⁸⁸ ENSV RKN Organiseerimis-instrueerimisgrupi kokkuvõtte määruste ja korralduste täitmise kohta, ERA.R-1.10.10, 126.

⁸⁹ NSVL ÜNP sekretär A. Gorkini kiri ENSV ÜNP esimees E. Pällile, 20.02.1948; Statistilised koondaruanded, aprill 1947, ERA.R-3.7.160, 1, 14p, 15p, 17p.

⁹⁰ Tartu maakonna täitevkomitee kiri ENSV RKN Asjadevalitsusele, 19.12.1945, ERA.R-1.10.148, 100.

komiteesse seisma ega jõudnud komisjonide liikmeteni. Ühes vallas oli ainuke komisjonid reaalselt tehtud töö naiskomisjoni poolt ette võetud ühishaua kor-
rastamine. Teisal nimetati komisjonide tegevusena kultuurikomisjoni puhul ise-
tegevusringide ellukutsumist ja raamatunäituse korraldamist, tervishoiukomis-
jon oli inspekteerinud kaeve ja selgitanud välja joogiks kõlbmatud, lasknud
marutaudi vastu võideldes kinni panna lahtised koerad ja andnud miilitsasse
üles koeraomanikud, kes seda ei teinud. Suur osa tööst seisneski nn kontrollrei-
dide korraldamises ja puudustest signaliseerimises. Kuskil olid komisjonid
“kuulduste järgi natuke töötanud”, aga protokolle või muid jälgi sellest ei jää-
nud.⁹¹

Vaatamata järgnenud otsustele, mis puudustele tähelepanu juhtisid, räägivad
1949. aasta revideerimise aktid täpselt sama juttu, et komisjonid on tööle raken-
damata, et valla täitevkomiteel “on olemas ainult nimekiri” ja et komisjonidel
puuduvad tööplaanid ning neid pole täitevkomitee poolt instrueeritud ega tööle
suunatud.⁹²

Asi on küllap ka selles, et komisjonidel puudus selge eesmärk, neil nagu ei
olnudki midagi teha. Nende roll pidigi olema nõuandev ja abistav, aga nende
nõuandeid keegi ei vajanud. Samas oleks ilmselt ka vale väga kategooriliselt
väita, et komisjonid ei teinud mitte kuskil mitte midagi. Küllap sõltus see ini-
meste pealehakkamisest ja kindlasti tegeleti ka 1940. aastate Eesti külas
isetegevusega või pidude korraldamisega, mida – olenevalt sellest, kes oli kor-
ralduse taga – sai käsitleda kui komisjoni tegevust. Iseasi, et need asjad oleks
ilmselt saanud tehtud ka ilma igasuguse komisjonita. Täitevkomiteed aga püü-
sid komisjonide kaela veeretada igasuguseid tüütuid kohustusi nagu seinaleh-
tede, autahvlite, punanurkade jms tegemine. See oli alatasa tegemata ja siis sai
süü veeretada komisjoni kaela, ehkki täitevkomitee ja parteiorganite vastutust
see ei vähendanud. Täitevkomiteede komisjonide juhtimisele suunatud tegevus
seisnes peamiselt aga liikmete nimekirjade vormistamises, mida tuli teha iga
poole aasta tagant.

2.5.3. KÜLAVOLINIKUD

Eesti Vabariigi vallaseaduses oli ette nähtud külavanemate institutsioon. Kolm
kuud ühe inimese poolt täidetav külavanema amet oli sunduslik ning peamiste
ülesannetena oli ette nähtud vallavanema korralduste ja teadete teatavaks tege-
mine elanikele, valismaterjalide ja maksuteatiste kättetoimetamine, statisti-
liste ja muude andmete kogumine, teede korrashoiu tööde korraldamine, valla-
vanema teavitamine õnnetustest ja nakkushaigustest, rahva organiseerimine
tulekustutustöödele, vallas toimunud süütegudest teatamine ning politsei abis-
tamine süüdlaste jälitamisel.⁹³ Sisuliselt samasugused ülesanded olid ette nähtud

⁹¹ Vallatäitevkomiteede revideerimise aktid, 1948, EAA.T-168.1.303, 7–8, 25, 28.

⁹² Äksi valla TK revideerimise akt, aprill 1949, EAA.T-178.1.162, 5.

⁹³ Vallaseadus, 07.04.1937, *Riigi Teataja*, 1937, 32, 310.

ka täitevkomiteede või külanõukogude alluvuses töötavatele külavolinikele ning alguses neid nimetatigi mõnel pool külavanemateks.

Külavolinikke pidi igas vallas olema üks iga 10–20 talu kohta. 1. aprilliks 1945 oli ametliku statistika järgi ametisse määratud 6834 külavolinikku.⁹⁴ Külavoliniku ametiaeg oli üks aasta, ta allus esialgu vahetult täitevkomiteele ja vastutas selle ees. 1945. aasta sügisel viidi volinikud ametlikult külanõukogude alluvusse, aga tegelikult käsutasid neid endistviisi täitevkomiteed ja partorgid. Külavolinike määramisel ei tohtinud “unustada, et külas käib klassivõitlus”, mistõttu ei piisanud ausate ja lugupeetud inimeste valimisest, vaid need inimesed pidid mõistma klassivõitlust ning olema võimelised “halastamatult võitlema kulaklike ja nõukogude korrale vaenulike elementidega”.⁹⁵

Külavolinikud pidid ametikohustuste täitmisel kaasas kandma ametitunnistust ning kandma spetsiaalset rinnamärki.⁹⁶ Ametitunnistuste kohta pidi täitevkomitee sisse seadma vastava registreerimisraamatu, kuhu märgiti külavoliniku perekonna-, ees- ja isanimi, aadress, tegevuspiirkond (küla või külad) ning ametitunnistuse väljaandmise andmed.⁹⁷ Alguses oli põhimääрусesse sisse kirjutatud ka nõue, et kõik külavolinikud pidid oma ametiaja jooksul valla täitevkomitee eelarve kulul saada tasuta Eesti NSV Teatajat, aga selle täitmine osutus võimatuks ja tühistati. Rahanduse Rahvakomissariaadis tehtud arvutuste kohaselt oleks kõigile külavolinikele Eesti NSV Teataja tellimiseks kulunud ligi pool valla eelarvest.⁹⁸

Palka külavolinikud ei saanud, küll aga võis valla täitevkomitee tublidele volinikele eraldada täiendavaid ostulube, samuti eraldati neile riideid ja jalatseid. Atraktiivseks muutis muidu tüütu ja rahva silmis ebapopulaarse ameti aga eelkõige ametiga kaasnev vabastus töö- ja küüdikohustuste täitmisest. See tähendas vabastust ka kurnavast metsatöökohustusest, mida üldiselt loeti talurahvale pandud kohustustest kõige rängemaks. 1949. aastal see soodustus kadus, mis tekitas külavolinikes suurt pahemeelt. Maakonnad raporteerisid, et külavolinikud on metsakohustuste saamisega teatanud, et nemad enam korraldusi laiali ei kanna. Probleemi arutati valitsusaparaadis ja anti maakondadele võimalus oma tööülesandeid korralikult täitvaid volinikke metsatöödest vabastada.⁹⁹ See tähendas aga seda, et nende normid tuli ära jaotada teiste inimeste vahel.

⁹⁴ ENSV RKN Organiseerimis-instrueerimisgrupi kokkuvõtte määruste ja korralduste täitmise kohta, ERA.R-1.10.10, 126.

⁹⁵ ENSV RKN aseesimehe ringkiri “Kõigile ENSV külanõukogude esimeestele”, 04.12.1945, ERA.R-1.10.2, 30.

⁹⁶ Rinnamärgi kirjeldus ja põhimäärus kinnitati RKNi poolt eraldi määrusega aprillis 1945. Metallist märk mõõtmetega 45 x 36 mm kujutas endast ENSV riigivappi, mille alumises osas oli punase emailiga kaetud plaat kirjaga “Külavolinik”. – Külavoliniku rinnamärgi põhimäärus, 08.04.1945, *ENSV Teataja*, 1945, 15, 228.

⁹⁷ ENSV RKN AV ringkiri, 16.01.1945, ERA.R-1.10.6, 3.

⁹⁸ Rahanduse rahvakomissar Paul Keerdo ENSV RKN esimehele, 09.03.44; Kulude näitlik arvestus Rapla valla näitel, ERA.R-1.10.11, 12–16.

⁹⁹ Perjatsi külanõukogu esimehe kirjavahetus ENSV MN AV-ga, detsember 1949; MN AV kirjavahetus maakondade täitevkomiteedega, ERA.R-1.10.228, 18–22.

Võrreldes alaliste komisjonidega, oli külavolinikel tööd rohkem ja nende ülesanded selgemalt määratletud. Külavoliniku peamine ülesanne oli täitevkomitee korralduste ja teadete toimetamine elanikele, seega külavolinik oli ennekõike valla käskjal. Selle kõrval kuulus külavoliniku kohustuste hulka informatsiooni kogumine, sealhulgas andmete kogumine riiklike kohustuste täitmise kohta elanike poolt. Lisaks pidid külavolinikud abistama miilitsat, teostama valvet riiklike ja ühiskondlike objektide üle, vajadusel organiseerima elanikkonda tulekahju kustutamisele või loodusõnnetusega võitlemisele.¹⁰⁰

Rahva hulgas said külavolinikud tuntuks eelkõige kõikvõimalike korralduste toojatena, millega üldjuhul ei kaasnud midagi head, vaid üha uued kohustused. Ka mälestustes, kus inimesed meenutavad kokkupuuteid kohaliku võimuga, räägitakse põhiliselt külavolinikest ning muid ametimehi mäletatakse hoopis vähem.¹⁰¹ Oluline külavolinike töö tahk, mis võis jääda rahva eest varjatuks, aga sõltus palju ka konkreetsest volinikust ja tema ülemustest, oli informatsiooni kogumine. 1946. aasta vallapartorgide seminaril räägiti info kogumisest aktiivi tegevuse kontekstis. Külavolinikud olid partorgide jaoks esmane aktiiv, keda neil oli voli ja võimalus käskida, aga kes sageli ei õigustanud partorgide ootusi. Kuremaa partorg Elfriede Borotkina rääkis: “Kui läksin aasta tagasi partorgiks, leidsin eest ainult täitevkomitee esimehe, teisi aktiviste ei leidnud [...] ühesõnaga, oli tegu lambakarjaga”. Lambakarja all pidas partorg silmas külavolinikke, kuid lisas, et hiljem omandasid nad kogemusi, polnud enam pelgalt käskude laialikandjad, vaid “tõid mulle ka informatsiooni inimeste kohta, kes aitasid kaasa, kes pilkavad [...] külavolinike tööle rakendamine oli minu esimene töö ja esimene aktiiv”.¹⁰² See on ilmselt oluline vihje aktiivi tegeliku eesmärgi kohta, milleks oli informatsiooni kogumine ja edastamine ehk teisisõnu pealekaebamine.

2.5.4. KOHALIKE TÖÖRAHVA SAADIKUTE NÕUKOGUDE MOODUSTAMINE

Viimased suuremad institutsionaalsed ümberkorraldused toimusid 1948. aastal, kui formaalsete valimiste kaudu moodustati valla ja küla töörahva saadikute nõukogud, mida oli deklareeritud juba 1940. aasta suvel. Selleks ajaks olid Eesti NSV-s olemas neljade sovetlike valimiste kogemus – lisaks Riigivolikogu ja NSVL Ülemnõukogu valimistele enne sõda, oli 1946. aastal uuesti peetud

¹⁰⁰ ENSV RKN ja EK(b)P KK määrus valla ja linna täitevkomiteede alaliste komisjonide ja valla töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede külavolinike kohta, 05.01.1945, *ENSV Teataja*, 1945, 2, 24; EK(b)P KK büroo protokoll, 03.01.1945, ERAF.1.4.156, 6, 34–42;

¹⁰¹ ERM, KV 1130–1134, küsimusteleht “Inimene ja võim. Kokkupuuted võimuesindajate ja ametiasutustega”. Rahvas olevat külavolinikke kutsunud “koorteks”, sest nad tulid, andsid ukselevalt edasi vajaliku teate või dokumendi (“haukusid korra uksele”) ja lahkusid kiirustades.

¹⁰² Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 79–81.

NSVL Ülemnõukogu valimisi ning 1947. aastal valitud ENSV Ülemnõukogu. Esimeste kohalike valimiste jaoks oli masinavärki seega piisavalt katsetatud ja üllatusi polnud ette näha.

Ettevalmistused algasid 1947. aasta suvel. 5. augustil 1947 käskis ÜK(b)P KK regionaalsetel võimudel paika panna valimiste päeva linnades, maakondades, valdades ja külates. EK(b)P KK büroo otsustas valimised läbi viia pühapäeval, 18. jaanuaril 1948.¹⁰³ Samaaegselt Balti liiduvabariikides ja Turkmeeni NSV-s toimunud valimistest anti operatiivselt Moskvasse aru. Kella kuueks õhtul oli Eestis valimas käinud 97,2%, aga ebarahuldav oli olukord Leedus, kus selleks ajaks oli osalusprotsent ainult 89,6% ning eriti mahajäänud maakondadesse saadeti kohe appi seltsimehed vabariiklikust ja maakondlikust aktiivist. Uuesti saadeti andmeid südaõise seisuga, siis oli Eestis välja mõõdetud osalusprotsent 99,98 (Lätis 99,96 ja Leedus 99,4).¹⁰⁴

Lõppkokkuvõtteid kohalikest valimistest saadeti Moskvasse 24. jaanuaril. Täpsustatud osalusprotsendid olid järgmised: Leedus 99,3, Lätis 99,72 ning Eestis NSV 99,19. Võrreldes 1947. aasta veebruaris toimunud valimistega oli Eesti NSV valijaskond muide vähenenud (vastavalt 804 172 ja 795 144), umbes 9000 inimeselist vähenemist seletati sõjaväelaste lahkumisega Eesti NSV-st. Eesti NSV kohalikesse nõukogudesse valiti kokku 14 565 deputaati, sh 33% naisi ja 77% parteituid. Mittevalituks osutus Lätis kümme, Leedus üks ja Eestis kaheksa kandidaati (kuus vallanõukogu ja kaks külanõukogu oma). Aruanne nentis, et valimised Baltikumis (eriti Leedus) toimusid “terava klassivõitluse tingimustes” ja kulakud püüdsid mitmel pool esitada oma kandidaate. Näiteks toodi ka kaks Tallinna kodanikku, kes agitaatoreid oma korteritesse sisse ei lasknud ja keegi Järvamaa keskmiktalupoeg, kes saatis valimiskomisjonile kirja, milles teatas, et nemad valimistel osaleda ei saa, sest usuvad üksnes jumalat.¹⁰⁵

Nõukogude roll jäi marginaalseks. Valimisi ja nõukogusid oli vaja selleks et viia valitsemisstruktuurid formaalsesse vastavusse konstitutsioonis kirjeldatuga. Laiem eesmärk oli ka siin aktiivi suurem institutsionaliseerimine. Tegelikku võimu need ei omanud, küll aga tõi saadikustaatus kaasa lisakohustusi. Palka ega osalustasusid nõukogu liikmed ei saanud ja see polnud nende põhitöö. Nõukogus istumise aja eest maksis inimese töökoht palka tavalises korras.

Kohalike nõukogude ametiaeg oli kaks aastat. Lühikest ametiaega põhjendati sellega, et nii saab võimu teostamisel osaleda rohkem inimesi.¹⁰⁶ Sellele vaatamata valdade nõukogusid Eestis rohkem valida ei õnnestunud. 1950. aasta algul toimuma pidanud kohalikud valimised lükati edasi sügisesse seoses märtsis 1950 toimuvate NSVL Ülemnõukogu valimistega ning toimusid 1950. aasta

¹⁰³ RGASPI.17.122.251, 6. Valimised ei toimunud kogu NSV Liidus samal päeval, vaid viidi läbi detsembri ja jaanuari jooksul.

¹⁰⁴ Tšertovi aruanne Ždanovile, Kuznetsovile, Suslovile ja Popovile, 18.01.1948; Pozdnjak Pegovile, dateerimata, RGASPI.17.88.899, 83, 85.

¹⁰⁵ G. Borkov Ždanovile, Kuznetsovile, Suslovile ja Popovile, 24.01.1948, RGASPI.17.88.899, 104–109.

¹⁰⁶ В. А. Цикулин, *История государственных учреждений СССР 1936–1965 гг.: учебное пособие*, Москва, 1966, 269.

detsembris.¹⁰⁷ Vallad olid selleks ajaks likvideeritud, niisiis valiti nõukogusid linnade, rajoonide ja külade jaoks.

2.6. PARTEI ORGANISATSIOON VALDADES

2.6.1. PARTEIORGANISAATORID

Parteiorganisaatori ehk partorgi ametikoht oli NSV Liidus esimesena kasutusele võetud Donbassi kaevandustes ning oli partei süsteemis kasutusel aastatel 1933–1961. Partorgid määrati parteivõimude poolt partei esindajaks ja algorganisatsiooni organiseerijaks asutustesse, ettevõtetesse, haldusüksustesse jm. Asutustes ja ettevõtetes pidi partorg asutuse juhi kõrval osalema asutuse tegevuse reaalses juhtimises, eelkõige tähtsamate poliitiliste otsuste langetamises ja kaadripoliitika suunamises. Eestis hakati 1941. aasta kevadel määrama partorge tähtsamatesse valitsusasutustesse, koolidesse, tööstus- ja põllumajandusettevõtetesse.

1944. aasta sügisel algas parteiorganite ülesehitamine maal uuesti partorgidest. Partei algorganisatsioonide loomine oli esialgu võimatu, kuna partei põhikirjas nõutavat kolme partei liiget praktilisest üheski vallas ei olnud. Partorgidele seatud ülesanne oli “tagada parteiline juhtimine valdades”. Selleks pidid partorgid asuma ette valmitama parteiorganisatsioonide loomist valdades. Senikaua oli partorgide peamine eesmärk ka partei kohaloleku demonstreerimine ja konkreetsemalt informatsiooni kogumine ja edastamine kõrgematele parteiorganitele.

1944. aasta septembri lõpuks oli Virumaal ametisse pandud neli vallapartorgi, partei Võru maakonnakomitee büroo oli 20 valla peale kinnitanud 7 partorgi. Harjumaal tegutses septembri lõpus kolm ja Viljandimaal kaks partorgi. 24. oktoobril 1944. a Moskvasse saadetud aruandes loeti kaadrite alal nõrgaks just vallapartorgide küsimus, sest 248-st vajalikust partorgist oli leitud vaid 83 ning nende osas tekitas probleeme inimeste kogenematus.¹⁰⁸ Uued vahekokkuvõtted tehti novembris, siis oli Viljandimaal kolm partorgi (ametisse pandud 1.–2. novembril), Valgamaal kaks (14. november), Pärnumaal (24. november) ja Järvamaal (16. november) kummaski neli; Harjumaal oli novembris viis ja Virumaal seitse partorgi.¹⁰⁹ 1. jaanuariks 1945 oli ametisse nimetatud 118 vallapartorgi.¹¹⁰

¹⁰⁷ EK(b)P KK büroo otsus, 28.01.1950, ERAF.1.4.904, 234.

¹⁰⁸ Справка, 24.10.1944, RGASPI.17.117.459, 52; Feliks Kinkar, “Valla parteiorganisatorid Eesti NSV-s”, *TRÜ toimetised*, vihik 334, 1974, 44–45.

¹⁰⁹ Partei maakonnakomiteede kirjad EK(b)P KK kaadriosakonnale, ERAF.1.1.556, 128–135.

¹¹⁰ Отчет об укомплектовании и работе с кадрами по Эстонской ССР на 1-ое января 1945 года, 01.01.1945, ERAF.1.48.13, 48.

Partorgide määramine oli partei maakonnakomitee ülesanne ning tuli fikseerida ka maakonnakomitee protokollides. Sellest ei peetud alguses eriti kinni ning esimeste partorgide nimeline väljaselgitamine on seetõttu keerukas. Partei-dokumentides esineb partorge, kelle nimetamine protokollides ei kajastu, ka palgelehtedelt leiab partorge, kelle ametisse nimetamise otsust dokumentidest ei leia. Teinekord aga sisaldub protokollis mõne partorgi vabastamine, kuid puuduvad andmed nimetamise kohta. Kes need partorgid tegelikult ametisse määras, dokumentidest otseselt ei selgu. Ilmselt polnud nad isehakanud, vaid maakonnakomitee poolt ametisse pandud, aga volitused anti suusõnaliselt või ühekordsete dokumentidega. Teiselt poolt teame, et paljud 1944. aasta suvel ja sügisel ametisse nimetatud partorgid tegelikult tööle ei asunud. Segadust ning formaalse olukorra erinevust tegelikust oli alguses niisiis palju. Näiteks Nikolai Gromov nimetati parteivolinikuks Tartumaa Sadala ja Torma valdadesse, palka sai kaks kuud Sadala partorgina töötamise eest, aga oma sõnul töötas mees sel ajal partorgina hoopis Pühajärve, Ropka ja Kuuste vallas.¹¹¹

Esimesi ametisse pandud partorge käsitleti ajutistena.¹¹² Oluline on ka tähele panna, et partorge ei käsitletud vallapõhisena vaid tasandipõhisena, st vallapartorg pidi olema universaalne parteitöötaja, kes pidi hakkama saama mistahes vallas, aga temalt ei oodatud hakkamasaamist maakonna või keskviimu tasandil, kuigi usaldusväärsel partorgil oli hiljem võimalus karjääri tehes tõusta järgmisele tasandile (üldiselt eeldati siiski parteilise hariduse täiendamist). Sel-line kontseptsioon kodeeris juba iseenesest süsteemi sisse suure kaadri voolavuse.

Esimestel kuudel rakendati partorgide määramist mitme valla peale ning kohakaasluse alusel. Viimane tähendas seda, et inimene oli tegelikult teises ametis, aga sai paar-kolm kuud palka vallapartorgina, pidi aegajalt vallas käima ja sealt ettekandeid saatma. Need inimesed töötasid enamasti partei maakonnakomitees madalamatel ametikohtadel (oli autojuhte, komandante, instruktoreid), aga ka muudes maakonnaasutustes.

Partorgi määramise mitme valla peale tingis sobilike inimeste vähesus, selline praktika oli maakonnakomiteede initsiatiiv ning leidis parteivõimude poolt algusest peale kritiseerimist. 1944. a oktoobri keskel peetud nõupidamisel nõudis keskkomitee kaadrisekretär Nikolai Puusep, et kiiremas korras oleks igasse valda vaja partorgi. Tõdeti, et neid on vaja 240 inimest, aga “reservid on praegu väga väikesed”. EK(b)P Keskkomitee organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Leonhard Illisoni sõnul muutusid mitme valla peale määratud partorgid maakonnakomitee käskjalaks, paremal juhul instruktoriks, ega saanud vastutada töö eest kogu vallas, nagu oli ette nähtud.¹¹³ 1944. aasta novembrist senistest praktikast loobuti.

¹¹¹ Nikolai Gromovi elulookirjeldus, 12.07.1945, ERAF. 938.3.44, 4.

¹¹² EK(b)P Tartu maakonnakomitee aruanne 15. august 1944. a – 6. september 1944. a, ERAF.12.3.12, 26.

¹¹³ Maa- ja linnakomiteede sekretäride nõupidamise protokoll, 13.–14.10.1944, ERAF.1.4.132, 36, 39.

Tegelikult võib arvata, et mitmesse valda nimetatud partorgid tegutsesid eelkõige ikka ühes vallas. Ahja ja Kiidjärve valdadesse kinnitatud Rudolf Muld kirjutas autobiograafias oma tööst Ahja vallas, kuid ei maini sõnagagi Kiidjärvet. Kahe valla peale määratud Elfriede Borotkina teeb juttu oma tööst koduvallas Kambjas, mitte sõnagi aga Veski vallast, kuhu ta samuti määrati.¹¹⁴

Partorge püüti leida kohalikku päritolu inimeste seast, mõistagi välistades neid, kes sõja ajal olid olnud Eestis ning see tendents jätkus ka edaspidi. Eriti hinnas olid inimesed, kes olid juba enne sõda vallaasutustes töötanud. Kohalikku päritolu partorgide eeliseks oli olude ja inimeste tundmine. Ka aktiivi moodustamine käis puhtalt isiklike tutvuste pinnal: “vaatasime [koos TK esimehega – I. P.] isiklikult kaadrid läbi, mis oli lihtne sest olime sündinud ja kasvanud [...] vallas”.¹¹⁵ Ilmselt loodeti ka sellele, et tööst koduvallas on raskem keelduda, sest vallapartorgi amet polnud populaarne. Tartumaa esimestest partorgidest olid mitmed enne sõda elanud samas vallas, aga vallaorganites töötanud oli kindlasti ainult kaks. Kambja partorg Elfriede Borotkina oli olnud samas ametis 1941. aasta kevadel ning Torma partorg Feliks Summer oli enne sõda olnud valla täitevkomitee esimees.

Partei põhikirja järgi võis partorgina töötada vähemalt aastase staažiga partei liige. Seda nõuet oli Eestis võimatu täita ning sestap küsiti Moskvast eraldi luba nimetada partorgiks partei liikmekandidaate. Enamus 1944. aasta partorgidest olidki partei liikmekandidaadid, algharidusega ja eesti rahvusest.¹¹⁶

Kuna partorge oli vaja, aga maal sobilikke inimesi ei olnud, vormistati 1945 märtsis EK(b)P KK VI pleenumi otsus suunata linnadest maale partorgideks 100 kommunisti. Otsuse täitmine osutus võimatuks, juuliks 1945 oli õnnestunud maale saata üksnes neli partorgi.¹¹⁷ Seetõttu keskendus järgmine pleenum ühe küsimusena eraldi vallapartorgidele. Karotamm kritiseeris uuesti vallapartorgide kaadri alakomplekteeritust. Täidetud oli vaevalt pooled kohtadest ehk leitud ja ametisse pandud 122 partorgi. Tartu ja Viljandi maakondades oli olukord kõige parem (komplekteeritud vastavalt 77% ja 76% vallpartorgidest), seevastu Saaremaal oli komplekteeritud kõigest 13% ja Läänemaal 34% kohtadest.¹¹⁸ VII pleenumi otsustes püstitati nõue saata 10 päeva jooksul kommunistid partorgideks neisse valdadesse, kus partorge veel polnud.¹¹⁹

Loomulikult polnud võimalik seda nii ruttu teha. Alles 1945. aasta lõpuks oli jõutud niikaugele, et igasse valda oli nimetatud oma partorg. 100-protsendiline täituvus oli siiski veel paberil, sest kõik partorgid ei hakanud tegelikult tööle, KK kaadriosakonna arvestuse järgi oli taolisi 1946. aasta veebruaris 22, kellest 13 olid koguni Eestist lahkunud. Umbes pooled partorgid olid demobiliseeritud

¹¹⁴ Elfriede Borotkina autobiograafia, ERAF.12.5.11, 7.

¹¹⁵ Vambola Asper, *Mälestusi Laiuse vallast aastail 1946–1950*, ERAF.247.51.617, 1.

¹¹⁶ EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 21.02.1945, ERAF.1.4.163, 106–107; Kinkar, *Valla parteiorganisaatorid*, 46.

¹¹⁷ Kinkar, *Valla parteiorganisaatorid*, 47.

¹¹⁸ Karotamme VII pleenumi kõne jaoks koostatud aruande mustand, 1945, ERAF.1.48.13, 43.

¹¹⁹ EK(b)P KK VII Pleenumi otsused. ERAF.1.4.140, 156–170.

sõjaväelased, enamasti Eesti Laskurkorpusest. Demobiliseeritute kõrval saadeti vallapartorgideks maakonnakomiteede töötajaid, nõukogude asutuste töötajaid ja komsomolitöötajaid. 1945. aasta lõpul olid 1/3 partorgidest aga endiselt partei liikmekandidaadid. Alles 1. juuliks 1947 olid kõik vallapartorgid partei liikmed, aga 7 neist ei omanud nõutavat ühe-aastast parteistaaži.¹²⁰

Kaadriprobleemide tõttu nõudis EK(b)P KK büroo 1946. a augustis uuesti kommunistide suunamist linnadest maale, mille kohta vormistati ka KK pleenumi otsus. Otsus nõudis juba 200 inimese mobiliseerimist kahe nädala jooksul. Tallinna parteiorganisatsioon pidi andma lõviosa (155), Narva, Pärnu ja Tartu linnakomiteed pidid mobiliseerima vastavalt 5, 10 ja 15 kommunisti ning Järvamaa, Läänemaa, Viljandimaa, Virumaa ja Võrumaa parteikomiteed igaüks 3 kommunisti.¹²¹ Tõsi, see otsus ei puudutanud üksnes partorge, vaid inimesi tuli suunata ka külanõukogude ja vallatäitevkomiteede esimeesteks, varumisagentideks jm. Saadeti nii partei liikmeid kui kandidaate. 24. oktoobri seisuga oli mobiliseeritud 165 inimest, sh parteitööle 47 (neist 22 vallapartorgiks) ja nõukogude tööle 88 (neist 35 valla täitevkomitee esimeheks).¹²²

Paljud maale suunatud seltsimehed tõrkusid ega tahtnud minna. Üheks põhjuseks oli kindlasti inimlikult mõistetav vastumeelsus kodust lahkuda ja linna-inimese elu maainimese oma vastu vahetada, aga vallapartorgi amet ei olnud populaarne ka seetõttu, et vastutus oli suur. Partorgist oli lihtne teha patuoinas ning töö oli eluohtlik. Hirm võis olla kaalukas argument, polnud saladus, et maakommunistid võisid langeda metsavendade rünnaku ohvriks. Tartumaal tapeti esimene partorg (Robert Klaos, Tartu vald) juba 11. novembril 1944.¹²³ Hiljem tabas sama saatus veel mitut. Rannu partorg Herman Tätte tapeti veebruaris 1945 ja Lohusuu partorg Dementi Kolbakov 1946. aastal. Koondandmeid tapetud partorgide kohta pole õnnestunud leida, aga 1944.–1947. a registreeriti rünnakuid nõukogude- ja parteiaktiivi, julgeoleku ja siseministeeriumi töötajate ning Nõukogude Armee sõdurite vastu kokku 239 (sh 1944. a 13, 1945. a 126, 1946. a 74 ja 1947. aasta esimese üheksa kuuga 26). Valdade täitevkomiteesid rünnati 1945. aastal 16 ja 1946. aastal 5 korda.¹²⁴

21. novembri 1946. aasta seisuga oli parteimobilisatsiooni korras maale suunamise saanud 174 inimest, kellest 139 oli tegelikult kohale saabunud ja tööle asunud. Seevastu 35 seltsimeest polnud kohale ilmunud või olid ametipostilt põgenenud. 35-st desertöörist 30 oli saadetud Tallinna linnakomiteest (lisaks kolm Tartust ja kaks Pärnust).¹²⁵ Teises dokumendis (22. novembrist) loetleti

¹²⁰ Kinkar, *Valla parteiorganisaatorid*, 47–49, 55.

¹²¹ EK(b)P KK büroo protokoll, 12.08.1946, ERAF.1.4.315, 15–16; Разверстка о посылке коммунистов из городов на постоянную работу в волости, МТС и совхозы, 20.08.1946, ERAF.1.61.4, 1.

¹²² Справка о мобилизации 200 коммунистов, 25.10.1946, ERAF.1.61.4, 7,

¹²³ Tartumaa partorgide nimekiri, 09.11.1944, ERAF.1.1.556, 138.

¹²⁴ Kuusk, *Nõukogude võimu lahingud*, 174.

¹²⁵ Справка о выполнении решения XII пленума ЦК КП(б)Э, 21.11.1946, ERAF.1.61.4, 31. Venekeelses aruandes kasutati verbe *неявились* (ei ilmunud) ja *сбежали* (põgenesid).

Tallinnast mobiliseeritute 29 seltsimeest, kes polnud korraldust täitnud. Neist osa oli küll valda saabunud, aga seejärel “deserteerinud”.¹²⁶ Tallinna linnakomitee sai korralduse rakendada karne meetmeid. Määrati parteilisi karistusi, mõnel juhul ka maksimumkaristus ehk parteist väljaheitmine.¹²⁷ Osa seltsimeeste puhul oli asi ilmselt ka selles, et maale saatmine oli teiste asutustega kooskõlastamata. Näiteks Vladimir Altin töötas 1946. a algusest ENSV Tehniliste Kultuuride Ministeeriumi asjadevalitsejana, ehkki oli pärast Puna-armeest demobiliseerimist tõepoolest elanud mõnda aega Tallinnas jõude, ilmselt põhjustas tema maale mobiliseerimise suunajate vähene informeeritus.

Enamik desertööridest polnud määratud partorgiks, vaid muudele ametikohadele. Näiteks Albert Raamets, kes saadeti Tallinnast Virumaale valla täitevkomitee esimeheks, sõitis kohale, tutvus olukorraga, kuid naasis siis koju, väidetavalt selleks, et isa ja naisega nõu pidada. Kuna pere keeldus maale minemast, otsustas Raamets ka ise linna jääda. Mees ise selgitas: “Käsu jätsin täitmata arvestades oma isiklikke huvisid ja perekondlikke põhjuseid, olles vaevalt 1 aasta T. T. Punaarmeest demobiliseeritud leitsin, et mull on võimatu lahkuda Tallinnast oma perekonna juurest, sest minu naine ei nõustunud lahkuma oma senise töö juurest [...]”.¹²⁸ Tallinna Keskrajooni parteikomitee heitis desertööri parteist välja, KK büroo kinnitas otsuse.¹²⁹

1945. aasta teisest poolest alanud valdade partei algorganisatsiooni moodustamine partorgide jaoks põhimõttelisi muudatusi kaasa ei toonud. Väheste eranditega määrati (formaalselt “valiti”) ametisolevad partorgid loodavate parteialgorganisatsioonide etteotsa ning parteidokumentides võeti kasutusele mõiste “partorg – partei algorganisatsiooni sekretär”. Sellise ametinimetusega kinnitas ka EK(b)P KK büroo alates oktoobrist 1946 ametisse nende valdade partorgid, kus algorganisatsioon oli loodud. Kus seda veel polnud, jäi ametinimetuseks partorg ja sellena nad ka kinnitati. Lõplikult kadus vallapartorgi ametikoht alles koos valdade likvideerimisega 1950. aasta sügisel.

2.6.2. TARTU MAAKONNA ESIMESED PARTORGID

EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo pidas oma esimese protokollitud koosoleku 31. augustil või 1. septembril. Seal kinnitati ametisse esimesed partorgid Lõuna-Tartumaa valdadesse. 11 partorgi 15 valla ja kahe linna peale nimetati

¹²⁶ EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja Laura kiri Tallinna linnakomitee kaadrisekretär Saarele, 22.11.1946, ERAF.1.61.4, 32–34.

¹²⁷ EK(b)P Tallinna linnakomitee kiri EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitjale, 18.02.1947, ERAF.1.61.4, 37. Oli ka neid, kes arreteeriti ja said kriminaalkaristuse ning ehkki see polnud otseselt seotud kirjeldatud deserteerimisega, võis viimane hiljem karistuse määramisel teatud osa etendada.

¹²⁸ Albert Raametsa ankeet, 12.03.1947, ERAF.1.7.6912, 4–4p. Kirjaviis muutmata.

¹²⁹ Tallinna Keskrajooni parteikomitee büroo koosoleku protokoll, 20.03.1947, ERAF.287.5.3, 213; EK(b)P KK büroo otsus, 09.07.1947, ERAF.1.7.6912, 15.

kõik ametisse tagasiulatuvalt arvates 15. augustist.¹³⁰ Tegemist oli tagantjärele vormistamisega, partorgid olid juba ametisse määratud, maakonnakomitee büroo vormistas protokollilise otsuse esimesel võimalusel ehk oma esimesel koosolekul. 11. oktoobril kinnitati tagasiulatuvalt (15. augustist või 1. septembrist) veel kümme partorgi.¹³¹

15. augustist keegi neist veel oma vallas ei töötanud, selleks hetkeks oli Tartu maakond veel Punaarmee poolt hõivamata ning lahingud käisid Antsla, Võru ja Põlva ümbruses. Küll aga hakkas sellest kuupäevast jooksma partorgide palk. Palgalehtede järgi töötas augustis 1944 partorg Tartumaa 21 vallas, septembrist lisandus 2, novembrist 4, detsembrist 2 ja 1945 jaanuarist 7 partorgiga valda. Viimane vald (Pala) sai palgaandmete järgi partorgi septembris 1945.¹³² Maakonnakomitee raporteeris 9. novembril keskkomiteele, et partorg on olemas 18 vallas (neist üks oli selleks ajaks juba tapetud).¹³³ Kõik need figureerivad sel ajal ka palgalehtedel, v. a. Otepää oma, kes tegelikult oli ametis täitevkomitee esimehena.

Esimesed partorgid jagunevad kahte kategooriasse. Esiteks need, kes olid kohe mõeldud pikemaajalisele tööle oma koduvalda, teiseks n-ö läbisõidu-partorgid, kes suunati valda tööle paariks–kolmeks kuuks. Viimaseid nimetatakse dokumentides ka parteivolinikeks, aga palka said nad kõik kui partorgid ning palgalehtedel figureerivad partorgidena. Tartumaa esimeste partorgide seas oli selliseid vähemalt viis. Heinrich Välik oli Tallinnast komandeeritud partei Tartu maakonnakomitee käsutusse kaheks kuuks ja sai palka kui Laeva valla partorg, Feodor Puškin oli maakonna OSOAVIAHIM-i esimees, aga sai kolm kuud palka Kavastu partorgina (saatis aruandeid ka naabervallast Peipsiäärest), maakonnakomitee valvur Boris Muhhin sai kaks kuud palka Vara valla partorgina, Mihhail Dolin sai kaks kuud palka Peipsiääre partorgina, Ivan Beljajev, olles maakonnakomitee komandant, töötas kuu aega Kambja partorgina. Kõik nad olid endised punaarmeeelased ja läbinud Puškini kursused.

Tartu maakonnakomitee nimetas 1944. aastal ametisse 12 “parteivolinikku”. Tähelepanuväärseks muudab selle asjaolu, et nimetatud ei kuulunud parteisse (ei olnud isegi kandidaadid). Neid ei saanud kuidagi määrata “partorgiks”, sest see tähendanuks põhikirjaga vastuollu minemist. See kaadripõua sunnil maakonnakomitee poolt astutud samm on andnud ainet rääkida “parteitutest partorgidest”, kelle töö “vähe erines valla partorgi tööst”.¹³⁴ Seda ei maksa siiski üle tähtsustada, sest maakonnakomitee tühistas ruttu sellise põhikirjavastase

¹³⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll nr 1, 01.09.1944, ERAF.12.3.2, 1–1p.

¹³¹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 11.10.1944, ERAF.12.3.2, 3.

¹³² EK(b)P Tartu maakonnakomitee palgalahed, 1944, ERAF.12.3.16.

¹³³ Tartumaa partorgide nimekiri, 09.11.1944, ERAF.1.1.556, 138.

¹³⁴ Feest, *Zwangskollektivierung*, 84; Ervin Kivimaa, *EKP tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimisel aastail 1944–1950*, dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tartu, 1970, 34.

ametissenimetamise.¹³⁵ Nendest palka saada hakkas kohe vaid kaks meest, kellest üks kuulus komsomoli ja teine sedagi mitte. Kaheteistkümnest “partvolinikust” neljale ei makstud kunagi palka, kolm volinikku asusid tööle hiljem, pärast seda, kui olid vastu võetud partei liikmekandidaadiks. Ülejäänud 5 asusid palgalehe järgi küll kohe tööle, aga ainult üks jäi oma valda pikemaks ajaks, teised viidi peagi üle mujale.

Partorgide ja parteivolinike kõrval nimetas Tartu maakonnakomitee 1944. a septembris konkreetsetesse valdadesse ka viis “maakonnakomitee volinikku”, nende ülesanne ei olnud nähtavasti vallas pikemalt resideerida, vaid käia ainult informatsiooni kogumas. Neist üks hakkas kohe saada partorgi palka, mõni aeg hiljem veel kaks. Üks neist on kohapealt saatnud paar informatsiooni ja ühe tegevusest pole midagi teada.

Taoliste erakorraliste nimetamiste põhjuseks oli asjaolu, et just maakonnakomiteed olid huvitatud oma esindajate paigutamisest valdadesse, sest nende olemasolu muutis lihtsamaks kohtadelt informatsiooni kogumise. Algusaastatel ei nõutud Tallinnast väga palju aruandlust ja statistikat, aga seevastu oli tarvis tegeleda kodanike avalduste ja kaebustega. Neid laekus hulgaliselt nii maakonnakomiteesse kui keskvõimu asutustesse, kes need lahendamiseks maakonnakomiteele saatsid. Kuna enamik kaebusi oli seotud kohapealsete asjaoludega, mida oli vaja kontrollida, siis sai andmeid küsida kohalikult partorgilt. Kui viimast polnud, tuli maakonnakomitee töötajatel ise kohapeale sõita asjaolusid selgitama.

2.6.3. PARTEIGRUPPIDE MOODUSTAMINE

11. oktoobril 1944 tegi EK(b)P KK büroo otsuse “Parteialgorganisatsioonide asutamisest Eesti NSV territooriumil”. Sellega kohustati maakonna- ja linnakomiteed arvele võtma kõik teistest liiduvabariikidest saabuval kommunistid, juhindudes ÜK(b)P KK vastavast instruksioonist. Oktoobri teise poole jooksul tuli läbi viia algorganisatsioonide parteibüroode sekretäride ja nende asetäitjate valimised, Keskkomitee ootas kokkuvõtteid ja infot valimistest 5. novembriks.¹³⁶

1944. aastal asusid kõik parteiorganisatsioonid maakonnakeskustes paiknevate asutuste juures. Algorganisatsioonide loomisest valdadesse oli esimest korda juttu 1. ja 2. detsembril 1944 EK(b)P KK V pleenumil. Kritiseeriti olukorda, et partei mõju maal on eriti nõrk, üheski vallas pole veel parteialgorganisatsiooni ega isegi liikmekandidaatide või parteikomsomoli gruppi. Pleenumi otsuses nõuti “parteilise mõju laiendamiseks ja tugevdamiseks”

¹³⁵ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll nr 4, 17.10.1944, ERAF.12.3.2, 15.

¹³⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 11.10.1944, ERAF.1.4.114, 194–218.

kiiresti algorganisatsioonide, kandidaadigruppide ja partei-komsomoligruppide loomist kõigis suuremates ja majanduslikult tähtsamates valdades.¹³⁷

Algorganisatsiooni loomiseks pidi vallas olema vähemalt 3 partei liiget, aga selliseid valdasid esialgu praktiliselt ei olnud. Otsustati minna teist teed ning kasutada ära partei liikmekandidaatide kõrval ka komnoori, milline võimalus oli partei põhikirja ka ette nähtud. 21. veebruaril 1945 võttis EK(b)P KK büroo vastu otsuse **partei- ja komsomoligruppide** (dokumentides partei-komsomoli grupid või partkomsomoli grupid) moodustamiseks Eesti NSV valdades. 15. märtsiks 1945 tuli moodustada partei-komsomoli grupid nendes valdades, kus on 1–2 parteilast ja vähemalt 1–2 komnoort.¹³⁸ Et põhikirjaga mitte vastuollu sattuda, pidi niisiis vallas olema üks parteilane ja kaks komnoort. Järgnev praktika näitab, et parteilaste all peeti silmas nii liikmeid kui kandidaate. Sama otsusega määratleti ka partei-komsomoligruppide ülesanded. Eraldi selgitati maakonnakomiteedele, et partei-komsomoli grupid pole koht komsomoli-siseste küsimuste arutamiseks, vaid need grupid tegutsevad komsomolist sõltumatult. Gruppide ülesandeks olid kogu valda puudutavad üldmajanduslikud ja poliitilised küsimused.

Gruppide igapäevatööd pidid juhtima partorgid, seoses sellega nõuti uuesti partorgide nimetamist valdadesse, kus neid veel polnud. Nähtavasti seoses komsomoli kaasamisega otsustati kohe korraldada seminar valdade komsomolisekretäridele, mis peeti 28. veebruarist 4. märtsini.¹³⁹ Kui võrrelda komsorgide seminari teemasid partorgide seminari omaga, siis olid need ühelt poolt tunduvalt üldisemad (Suur Isamaasõda, NSV Liidu geograafia ja riigivalitsemise süsteem, rahvaste sõprus, Punaarmee ajalugu jm) ning teisalt puhtalt komsomoliorganisatsiooni juhtimisele suunatud. Seega oodati kommunistlikelt noortelt n-ö täidiseks olemist, kelle abil sai täis vajaliku arvu 3 ja keegi ei oodanud neilt valla juhtimisse sekkumist. See viitab, et gruppide loomist forsseeriti ülevalt kindla plaani alusel, mis nägi ette teatava arvu organisatsioonide loomise teatava aja jooksul. Sovetliku süsteemi juures poleks selles midagi kummalist, kuid seni pole õnnestunud leida dokumentaalset kinnitust taolise plaani olemasolule.

Tartu maakonnakomitee kohustas 21. märtsil 1945 oma organiseerimiseinstrueerimise osakonda “viivitamatult” asuma partei ja komsomoli gruppide moodustamisele. Keskkomitee aparaat aga andis enda käsutuses olevate statistika põhjal ette valdade nimekirja, kus oli vähemalt üks partei liige ja kaks komnoort. Selliseid valdu teati maakonnas hetkel olevat 20 (lisaks Elva linn). Kolmes vallas oli kaks parteilast, ülejäänutes ainult üks ning rohkem kui pooltes valdadest oli seegi liikmekandidaat. Sama otsusega kinnitati igale grupile oma partorganisaator, kes oli ühtlasi sama valla partorg.

¹³⁷ EK(b)P KK V Pleenumi protokoll, 01.–02.12.1944, ERAF.1.4.104, 21, 27.

¹³⁸ Selle otsuse vastuvõtmise kohta on säilinud ka lühike stenogramm. Koosolekul tehti otsuse projekti üksnes pisemaid muudatusi. Sazonovi korraldusel lisati tähtaeg 15. märts ning parandati esialgne “nimetada” “kinnitamiseks”. – EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 21.02.1945, ERAF.1.4.163, 106–107; EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, 21.02.1945, ERAF.1.4.227, 136–137.

¹³⁹ EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 21.02.1945, ERAF.1.4.163, 164.

Asutamiskoosolekud tuli läbi viia maakonnakomitee töötaja juhtimisel, sest tap jagati kohe ka kõik 20 valda kolme maakonnakomitee töötaja vahel ära. Nemad vastutasid grupi moodustamise eest, lisaks kinnitati nimeliselt kaasvastutaja, kelleks oli vastavasse valda kinnitatud parteiorganisaator. 30. märtsiks pidi töö tehtud olema. Maakonnakomitee kordas üle ka parteikomsomoli gruppide ülesanded, mis olid võetud EK(b)P KK büroo vastavast otsusest. Seejuures torkab silma, et kuna tegemist oli otsetõlkega vene keelest, siis tundub see eesti keeles kohati üsna kohmakas (näiteks tuli “kindlalt kõrvaldada [...] rahva röövimise faktid”).¹⁴⁰

Järgmised grupid kinnitati Tartu maakonnakomitees 27. juunil 1945, veel 10 vallas pidi asutamiskoosolekutega ühele poole saama 1. juuliks. 30. juunil lisandus veel 7 valda (tähtajaga 5. august) ja 21. augustil kolm valda, Kallaste linn ja uuesti Jõgeva vald (tähtajaga 25. august), viimase puhul oli nähtavasti tegu linna ja valla gruppide lahutamiseга.¹⁴¹ Pärast seda polnud parteikomsomoli gruppide loomist nõudvad otsuseid üksnes kolme valla – Konguta, Vara ja Lohusuu kohta.

Niisiis on oluline tähele panna, et gruppide moodustamine ei tuginenud mitte kohalikule initsiatiivile, vaid otsustati üleval. Kohalike kommunistide (ja komnoorte) ülesandeks oli õigel ajal ja õiges kohas ehk vallamajas grupi asutamiskoosolekul kohal olla. Kõik koosolekud peeti maakonnakomiteest saadetud emissari juhtimisel. Ehkki ühtegi partei-komsomoli või kandidaatide grupi asutamiskoosoleku protokoll pole õnnestunud leida, võib üsna kindlalt väita, et protseduur oli sarnane hiljem käivitunud partei algorganisatsioonide moodustamise omale.

Gruppide moodustamise protsess käivitati ka teistes maakondades. Nii loodi Läänemaal 15. märtsi otsusega viis, Viljandimaal 20. märtsi otsusega kaks, Võrumaal 20. veebruari otsusega 3 partei-komsomoli gruppi jne. 1. juuliks 1945 oli Eestis kokku 105 partei-komsomoli gruppi, neist 89 olid nn “valdade territooriaalsed”. Kuni septembrini 1945 nende arv mõnevõrra veel kasvas ja hakkas siis vähenema.¹⁴²

Mis nendest gruppidest sai ja kas need ka tegelikult midagi tegema hakkasid või üldse moodustati, on raske öelda. Arvata võib, et asutamiskoosolekud siiski toimusid, kuid edasise osas võib kahelda. Peale eelpoolmainitud EK(b)P KK otsuse, kus üldsõnaliselt anti ülesannete loetelu, neile rohkem juhiseid ei antud. Vaatamata sellele, et Nikolai Karotamm kritiseeris olukorda, kus parteikomsomoli gruppide jaoks “pole mitte mingisuguseid direktiive.”¹⁴³

¹⁴⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, ERAF.12.4.5, 93–96

¹⁴¹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsused, ERAF.12.4.7, 28–29, 107–108, 180–181.

¹⁴² Kivimaa, *Parteioorganisatsioonide loomine*, 91–92. Võrumaa grupid moodustati seejuures enne EK(b)P KK vastavat otsuse vormistamist. Seda ei tasu pidada kohalikuks initsiatiiviks. See võis seda olla, aga tuleb arvestada, et korraldused võisid kohtadele jõuda enne vastava otsuse vormistamist keskusel. Algorganisatsioonide osas kehtis kindel liigitus. Terminid põhinesid vene keelel ja nende eestikeelsed tõlked on kohmakad.

¹⁴³ EK(b)P KK büroo stenogramm, 11.07.1945, ERAF.1.4.232, 112.

Tartu maakonnakomitee päevakorda jõudis partei-komsomoli grupi tegevus vaid ühe korra – 11. septembril 1945 arutati Luunja valla partei-komsomoli grupi tööd. Kuulati ära partorgi aruanne, kiideti grupi tööd viljakoristustööde ja rehepeksu ettevalmistamisel ja teostamisel ning tunnustati komnoorte tööd 9 ha maa harimises Punaarmee fondi. Puuduseks loeti grupi koosolekute ebaregulaarsus ja puudulik ettevalmistus, mistõttu “koosolekud on sisuliselt madalal tasemel ega osuta bolševistlikku kasvatuslikku mõju grupi liikmeile”.¹⁴⁴

Tartu maakonnakomitee tegevuse aastaaruandes mainiti partei-komsomoli gruppe samuti väga põgusalt. Partei-komsomoli gruppe puudutav osa on aruandes väga lühike ja üldsõnaline ning konkreetset mainiti üksnes Saare valla gruppi. Tõdeti, et alguses ei osanud grupid tööd õieti organiseerida, aga kinnitati, et see puudus on kõrvaldatud, gruppide koosolekud muutunud sisukamaks ja õpetlikumaks ning grupid suutnud pakkuda tõhusat abi valdade täitevkomiteedele.¹⁴⁵

Mingisuguseid dokumente nende gruppide tegevusest järgi jäänud ei ole. Neljakümnest Tartumaal ametlikult moodustatud grupist mainitakse parteidokumentides kokku kahte. Nende väheste dokumentide retoorikast võib välja lugeda, et partei-komsomoli grupid ei teinud midagi, ning kui mõned koosolekud ka peeti, siis ei mõjutanud nende gruppide tegevus kuidagi valla elu ning partitööst saame rääkida ikka üksnes partorgide tegevuse kontekstis.

1945. aasta teisest poolest hakati valdades looma ka **partei liikmekandidaatide gruppe** ja **partei algorganisatsioone**. Kandidaadigruppide moodustamise protseduur, nagu ka ülesanded, olid sarnased partei-komsomoli gruppide omale. Ka nende eesmärk oli küllap sama ehk plaani täitmine ja teataval määral ehk ka algorganisatsioonide loomiseks pinna ettevalmistamine. Eesmärk võis olla ka püüe luua illusioon partei kohalolekust maal.

Grupid moodustati maakonnakomiteede otsustega, kes määrasid (ametlikult “kinnitasid”) vastutava organisaatori ning andsid teada tähtaja, mil asutamiskoosolek pidi olema toimunud. Mõistagi toimus asutamine maakonnakomitee esindaja valvsa pilgu all. Tavaliselt moodustati kandidaadigrupid valdadesse mõni nädal kuni mõni kuu pärast partei-komsomoli grupi moodustamist. 1. juuliks 1945 oli kandidaadigruppe Eestis moodustatud 5, 1. oktoobriks 1945 28, 1. jaanuariks 1946 21, 1. juuliks 1946 21 ja 1. jaanuariks 1947 17.¹⁴⁶

EK(b)P Tartu maakonnakomitee tegi esimese otsuse kandidaadigrupi moodustamise kohta 21. märtsil 1945, millega anti korraldus moodustada hiljemalt 1. aprilliks kandidaadigrupp Lohusuu vallas.¹⁴⁷ Lohusuu vald oli erandlik, seal nimelt ei moodustatud esimese sammuna partei-komsomoli gruppi, mis muidugi ka ei olnud eesmärk omaette. Järgmine otsus sündis 15. juunil 1945

¹⁴⁴ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 11.09.1945, ERAF.12.4.7, 225–227.

¹⁴⁵ Aruanne EK(b)P Tartu maakonnakomitee tööst 1944 augustist kuni 1945 novembrini, ERAF.12.4.9, 125.

¹⁴⁶ Kivimaa, *Parteiorganisatsioonide loomine*, 94.

¹⁴⁷ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 21.03.1945, ERAF.12.4.5, 99.

Kudina valla osas. Aasta jooksul, juuni keskpaigaks 1946 otsustas Tartu maakonnakomitee kokku 32 kandidaadigrupi moodustamise (valdasid oli maakonnas kokku 43). 11 vallas teadaolevalt kandidaadigrupi ei moodustatud (küll aga olid üheksas neist olemas partei-komsomoli grupid). Tähtaegadest ei suudetud ka tavaliselt kinni pidada, sest ilmselt ei jõudnud maakonnakomitee töötajad lihtsalt kiiremini kõiki valdu läbi käia.

Sarnaselt partei-komsomoligruppidele pole palju teada ka kandidaadigruppide tegevusest ning nende tegevuse käigus sündinud dokumente pole arhiividest õnnestunud leida. Maakonnakomiteede dokumentidesse jõudis nende tegevus mõnevõrra rohkem. Tartu maakonnakomitee aastaaruandes mainiti Peipsi-ääre valla kandidaadigrupi “aktiivset tegevust” vallataitevkomitee abistamisel (mida tehti, seda teada ei saa) ning kritiseeriti Kavastu, Lohusuu ja Kasepää valdade gruppe nõrga töö eest.¹⁴⁸

Tartu maakonnakomitee arutas valdade kandidaadigruppide tegevust kolmel korral: novembris 1945 Kambja, veebruaris 1946 Puhja ja juunis 1946 Pala grupi osas. Need kolm on ühtlasi heaks näiteks parteile omase “piitsa ja prääniku” poliitika rakendamisest. Kolmest grupist ühte kritiseeriti, teist kiideti ning kolmas oli vahepealne ja sai natuke mõlemat. Kavastu grupi töö hinnati ebarahuldavaks, partorg Konstantin Nornbergi hoiatati puudliku töö jätkamisel “organisatsiooniliste järeldustega”, kästi sisse seada plaanikindel töö, korraldada grupi koosolekuid vähemalt kaks korda kuus ning neid ka protokollida.¹⁴⁹ Pala valla grupp sai samuti kriitika osaliseks, kuna asutamisest möödunud kuu ja üheksa päeva vältel oli toimunud ainult kaks koosolekut, kuid ei puudunud ka edusammud.¹⁵⁰ Jaanuaris 1946 moodustatud Puhja grupp seevastu sai kiita NSVL Ülemnõukogu valimiskampaania juhtimise ning enese ümber laialdase parteitute aktiivi koondamise eest. Valimiskampaania ajal olid välja kujundatud teovõimelised agitkollektiivid ning nendes oli loodud plaanikindel töö.¹⁵¹ Hilisem praktika näitas, et valimiskampaaniate ajal loodigi enamasti agitkollektiive ja käivitati aktiivne “poliitmassiline töö”, sest kampaaniate ajal oli surve ülevalt väga tugev. Kui aga valimised läbi said, siis lõppes enamasti ka agitaatorite ind.

2.6.4. PARTEI ALGORGANISATSIOONIDE MOODUSTAMINE

Tüüpiline, ehkki mitte reegel, oli partei-komsomoligrupi asemele kandidaadigrupi ja selle asemele omakorda algorganisatsiooni moodustamine. Partei ideoloogia ja sovetlik ajalookirjandus käsitleski neid poolkohustuslike astmetena,

¹⁴⁸ Aruanne EK(b)P Tartu maakonnakomitee tööst 1944 augustist – 1945 novembrini, ERAF.12.4.9, 125.

¹⁴⁹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 15.11.1945, ERAF.12.4.8, 3–5.

¹⁵⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 25.06.1946, ERAF.12.6.9, 174.

¹⁵¹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 21.02.1946, ERAF.12.6.6, 175–177.

rääkides “ülekasvamisest” uueks organisatsioonitüübiks. Seda ei saa käsitleda loomuliku arenguna, sest nii gruppe kui algorganisatsioonid loodi kampaania ja käsu korras ülevalt ning kasutades põhikirja raamesse jäämiseks laveerimist. Kasutati kommunistide suunamist ühest vallast teise ning isegi mitte füüsiliselt vaid paberil, et saaks arvu täis. Kuremaa vallapartorg Elfriede Borotkina rääkis seltsimeestele: “Alguses oli mul raske, sest olin üksi, siis märtsis [1946] sai moodustatud algorganisatsioon ja olime kahekesi, kolmas oli Tartus, kes abistas meid niikaua, kui saime vallast vastava kandidaadi liikmeks, siis oli meil oma-ette algorganisatsioon.”¹⁵²

Enamasti sai algorganisatsiooni loomine võimalikuks läbi parteilaste juur-detuleku väljast ja enim mõjutas seda protsessi punaarmeeleste demobiliseerimine. Nõukogude Armee rivikoosseisu demobiliseerimine algas 23. juuni 1945. a NSVL ÜN Presiidiumi seadluse alusel, mille põhjal ENSV RKN ja EK(b)P KK andsid 1. juulil 1945 ühismääruse vanemate aastakäikude demobiliseerimise läbiviimise korra Eestis. ENSV Sõjakomissar Karl Kanger sai ülesande organiseerida linnade ja maakondade sõjakomissariatides demobiliseeritute vastuvõtupunktid ja demobiliseeritud nendes reservarvele võtta, kohalikke partei- ja nõukogude organeid tuli demobilisatsiooni käiguga kursis hoida.¹⁵³

Armeest vabanemine toimus mitmes järgus vastavalt aastakäigule. Enamik demobiliseeritavatest vabanes 1946. aasta jooksul. Kui 1. detsembriks 1945 oli demobiliseeritud kokku 8743 inimest, siis 1. oktoobriks 1946 juba 23 745 inimest.¹⁵⁴ 1. jaanuariks 1946 Tartumaale saabunud 829 demobiliseeritu seas oli 102 partei liiget. 1. oktoobriks 1946 demobiliseeritud ligi 24 000 inimese hulgas oli parteilasi üle 5000 ning oma elukohta maapiirkondadesse oli asunud üle 10 000 inimese.¹⁵⁵ Samal ajal oli neist tööle suunatud üle 18 000 inimese, kellest ligi pooled oli saadetud tööstusse ja 33% põllumajandusse. EK(b)P ja ELKNÜ liinis oli tööle suunatud ainult 4% ning nõukogude asutusse 9% demobiliseeritute.¹⁵⁶

¹⁵² Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 83.

¹⁵³ Peeter Kaasik, “Demobilisation” in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle, *Estonia since 1944: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Tallinn, 2009, 98–103.

¹⁵⁴ Список демобилизованных взятых на военный учет в городах и уездных военкоматах Эстонской ССР на 1.1.1945, ERAF.1.48.30, 75; “Сведения о количестве офицерского, сержанского /старшинского/ и рядового состава демобилизованных из Красной Армии, Военно-морского Флота по состоянию на 1 октября 1946 года.”, ERAF.1.5.144, 84. Siin pole arvestatud üksnes Eesti laskurkorpusest demobiliseeritud, vaid kõik Eestis demobiliseeritud, kellest osa hiljem Eestist lahkus.

¹⁵⁵ EK(b)P KK I sekretäri N. Karotamme informatsioon ÜK(b)P Keskkomiteele “О трудоустройстве и материально-бытовой обеспеченности демобилизованных из Вооруженных Сил в Эстонской ССР”, 11.10.1946, ERAF.1.5.108, 14–20; Kaasik, “Demobilisation”, 98–103.

¹⁵⁶ “Сведения о количестве офицерского, сержанского /старшинского/ и рядового состава демобилизованных из Красной Армии, Военно-морского Флота по состоянию на 1 октября 1946 года”, ERAF.1.5.144, 84. Andmed puuduvad Valgamaa kohta, kus oli 15. septembri 1946. a seisuga demobiliseeritud kokku 533 isikut.

Algorganisatsioonide loomist hakati forsseerima 1945. aasta suvel. Juulis 1945 peetud EK(b)P KK VII pleenumi otsustes nenditi partei-komsomoligruppide rohkust maal ning tehti maakonnakomiteedele ülesandeks asuda neid kasvatama partei algorganisatsioonideks.¹⁵⁷

Tabel 5. Partei valla algorganisatsioonide arv 1945–50¹⁵⁸

		PAO-de arv	liikmete koguarv
1945	1. jaanuar	0	45
	1. juuli	3	...
1946	1. jaanuar	28	683
	1. juuli	129	1081
1947	1. jaanuar	202	1922
1948	1. jaanuar	303	2616
1949	1. jaanuar	310	2401
1950	1. jaanuar	346	2422
1951	1. jaanuar	219	1500

Esimesed algorganisatsioonid moodustati 1945. aasta esimesel poolel Lihula, Lehtse ja Põltsamaa valdades.¹⁵⁹ Algorganisatsioonide massiline moodustamine toimus 1946. aasta kevadest 1947. aasta suveni (vt Tabelid 5 ja 6). Koos partei-komsomoli ja kandidaadigruppidega oli 1. jaanuaril 1947 parteiorganisatsioon ametlikult moodustatud 221 vallas ning puudus seega üldse 15 vallas. 1. juuliks 1947 oli parteiorganisatsioonid kõikides valdades olemas.¹⁶⁰ See ei tähenda, et kõik need oleks kohe tegutsema hakanud, sest organisatsiooni töö tegelik käivitumine võis toimuda oluliselt hiljem, kui selle vormiline moodustamine vastavate otsustega.

¹⁵⁷ EK(b)P KK VII Pleenumi protokoll, 05.–07.07.1945, ERAF.1.4.140, 163.

¹⁵⁸ *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 117–118; Kivimaa, *Parteiorganisatsioonide loomine*, 94. 1945. aasta andmeid tuleb mõista nii, et 1. jaanuari seisuga oli valdades arvel üldse kokku 45 kommunisti. 1945–1947 arv hõlmab üksnes valla territoriaalseid algorganisatsioone, 1948–1951 arv ka küla territoriaalseid algorganisatsioone, mida hakati moodustama pärast partei vallakomiteede moodustamist (vt Peatükk 2.6.5).

¹⁵⁹ Отчет о работе, ERAF.1.48.4, 1, 4.

¹⁶⁰ Kivimaa, *Parteiorganisatsioonide loomine*, 100, 102.

Tabel 6. Partei valla algorganisatsioonide arv maakondade 1946–47 ¹⁶¹

maakond	01.01.1946	01.09.1946	01.03.1947
Harju	6	26	28
Järva	3	12	13
Lääne	1	15	13
Pärnu	4	13	16
Saare	–	14	15
Tartu	4	17	39
Valga	–	7	9
Viljandi	4	17	21
Viru	6	22	25
Võru	1	7	25
Kokku	29	150	204

Valdade algorganisatsioonid olid suhteliselt väikesed. 1. juulil 1947 oli ligi 2/3 algorganisatsioonidest kuni 10-liikmelised, viiendikus algorganisatsioonidest oli liikmeid alla viie.¹⁶² 1947. aasta alguses oli EK(b)P-s ametlikult kokku 12 965 kommunisti (9666 liiget ja 3299 kandidaati) ning aasta hiljem 16 390 kommunisti (12 758 liiget ja 3632 kandidaati). Vallakommunistide osakaal oli neil aastatel seega 15–16%, samas kui maaelanikkonna osakaal rahvastikust oli umbes 60%.¹⁶³

Kui parteigruppe pidi juhtima partorg, siis algorganisatsiooni pidi partei põhi- kirja järgi juhtima üldkoosoleku poolt valitav sekretär. Valimine oli formaalsus ja algorganisatsiooni sekretär oli eelnevalt määratud kõrgemal asetsevate partei- komiteede poolt. Valimisprotseduur viidi sellele vaatamata eeskujulikult läbi, mis nägi välja seda kummalisem, et enamasti oli asjaosalisi kolm. Säilinud alg- organisatsiooni protokollide juurest leiab selle tunnistusena näiteks vihikupabe- rist välja lõigatud valimissedeleid.

¹⁶¹ Maakonnakomiteede teatised EK(b)P KK-le, märts 1947, ERAF.1.61.4, 168, 173, 179, 183, 187, 195, 199, 204, 208, 210. 1. jaanuariks 1946 moodustatud algorganisat- sioonide arv on tabelites erinev (28 ja 29). Väiksem arv pärinev publitseeritud parteistatistika kogumikust (*Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 117– 118). Tegemist on kas publikatsiooni koostajate veaga või tõenäolisemalt erinevates algallikates esinevate andmetega. Tabelis 6 esitatud andmed pärinevad partei maa- konnakomiteede kokkuvõtetest, mida tuleb lugeda usaldusväärsemaks, kui KK kaadriosakonnas koostatud üldkokkuvõtteid.

¹⁶² Samas, 101, 102.

¹⁶³ *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 88; Olaf, Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland: von der Markt- zur Kommandowirtschaft*, Hamburg, 2006, 120.

Teoreetiliselt pidi algorganisatsiooni sekretär juhtima konkreetset algorganisatsiooni ja partorg kogu valla parteitööd ning kuna vallas võis olla veel algorganisatsioone (sovhoosis, masina-traktorijaamas, hiljem kindlasti ka kolhoosis), siis partorgi ametikoht ei kuulunud automaatselt kaotamisele. Praktikas eksisteeris Eesti oludes enne kollektiviseerimist ühes vallas harva mitu algorganisatsiooni, sest parteilasi ei jätkunud ja sisuline vajadus selle järgi puudus. Seetõttu määrati ametisolev partorg tavaliselt ka algorganisatsiooni sekretäriks, kusjuures ta jäi edasi ka partorgiks. Mingil määral kasutati ka algorganisatsioonide loomist kaadripuhastuse läbiviimiseks ja asendati ebasobivaid partorge uutega. Võidi ka deklareerida, et algorganisatsiooni loomisega on parteitöö vallas jõudnud heale tasemele ja tubli partorg suunati järgmist valda “tugevdama”. Mõlemal juhul määrati algorganisatsiooni sekretäriks uus inimene, kes võidi leida kohapealt või saata mujalt.

Vaatame valitud valdade näitel, kuidas toimus parteiorganisatsiooni moodustamine konkreetsetes vallas.

Äksi vald. Punaarmee hõivas Äksi valla territooriumi 1944. aasta 19. septembri hommikuks.¹⁶⁴ Samal päeval jõudsid kohale tsiviilvõimu esindajad. 20. septembril moodustas Tartumaa operatiivgrupi töötaja Ida Padevest valla täitevkomitee. 21. septembril saatis maakonna täitevkomitee esindaja Ella Kirs oma esimese ettekande “Teateid Äksist”, kus kirjeldati Nõukogude võimu esimese sammude. Esimese asjana seati Lähete Majandusühisuse majja (vallamaja oli maha põlenud) sisse täitevkomitee ruumid, pandi vardasse lipp ja seintele loosungid. Seejärel inventeeriti täitevkomitee vara ja hakati seda tegema ka talude osas, loeti kokku peremeheta talud jne. Ettekanne mainib ka partorgi, kes koos maakonna täitevkomitee volinikuga käis läbi kõik valla külad. Määrati ametisse külavolinikud, vesteldi elanikega ja levitati ajalehti. Rahva meeleolu kohta jäi volinikule mulje, et see on “kaunis soodus” ning Siberisse saatmist ja kolhooside moodustamist kardeti vähem, kui näiteks Võrumaal.¹⁶⁵ Ka Äksi valla täitevkomitee esimene tööaruanne ütleb, et see alustas tööd 20. septembril. Täitevkomitee esimene säilinud otsus pärineb 22. oktoobrist 1944 (sellega moodustati saksa fašistlike vallutajate ja nende käsilaste poolt toimepandud roimade kindlakstegemise komisjon) ning esimene koosoleku protokoll pärineb alles 8. jaanuarist 1945.¹⁶⁶

11. oktoobril 1944 kinnitas partei maakonnakomitee ametisse esimese partorgi, tehes seda tagasiulatuvalt arvates 15. augustist.¹⁶⁷ Esimese partorgi tööst on vähe teada. Lisaks tema mainimisele tsiteeritud ettekandes, on temast säilinud ka paar oktoobrikuus valdadest saadetud napolisõnalist informatsiooni.

¹⁶⁴ Laar, *Emajõgi 1944*, 220. Valla “vabastamise päeva” tähistati hiljem millegipärast hoopis 16. septembril.

¹⁶⁵ Teateid Äksist, 21.09.1944, ERAF.12.3.12, 34–38; Ida Padevesti kaadriarvestus-toimik, ERAF.12.12.1383, 6.

¹⁶⁶ Äksi valla TK aruanne, dateerimata, EAA.T-178.1.4, 1; Äksi valla TK koosoleku protokoll, 08.01.1945, EAA.T-178.1.15, 1.

¹⁶⁷ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 11.10.1944, ERAF.12.3.2, 3.

Esimeseks partorgiks määratud Renee Maidla oli värvikas kuju, kes hiljem töötas mitmetel kohtadel (sh jõudis olla partorg kokku neljas vallas), sattus parteidokumentidesse korduvate distsipliinirikumiste ja karistustega. Ta sai valju noomituse arvestuskaardile kandmisega joomise ja huligaanitseamise eest ning aprillis 1947 otsustas Sootaga sovhoosi algorganisatsioon ta üldse parteist välja heita, kuna ta oli Tartus turul käies ära kaotanud rahakoti koos kõigi dokumentide, sh partepiletiga. Maakonnakomitee pidas seda karistust siiski liiga karmiks ja määras teenekale seltsimehele karistuseks valju noomituse hoiatusega koos arvestuskaardile kandmisega.¹⁶⁸

Partorg vahetus Äksi vallas Nõukogude võimu esimesel aastal mitu korda. Maidla viidi juba 16. detsembril 1944 maakonnakomitee otsusega üle mujale. Tema asemele nimetati ametisse Ida Padevest, kes pidi sellega loobuma valla täitevkomitee esimehe kohast. Padevest jõudis ametis olla pool aastat ja viidi 15. juunil 1945. a “tervislikel põhjustel” üle naabervalla Tähtveresse. Kolmandaks partorgiks sai Edgar Vegalke, kes sai ametis olla alla kahe kuu ja vabastati augustis 1945, kuna ei saanud tööga hakkama, oma sõnul seetõttu, et oli ühe käega (käe kaotas ta Sõrve Sääre lahingutes). Arvult neljandaks partorgiks nimetas maakonnakomitee vahetult enne seda demobiliseeritud Ain Toompalu. Maakonnakomitee kinnitas ta ametisse 18. juulil, palk hakkas jooksmas augustist. Enne sõda oli Toompalu olnud naabervalla Saadjärve täitevkomitee esimees. Ka tema ei püsinud ametis kuigi kaua, viidi pool aastat hiljem üle teise valda ja visati 1947. aastal parteist välja, kuna selgus, et ta oli nooruses kuulunud sotsiaaldemokraatlikku parteisse. Äksi vallas oli pärast tema lahkumist ametis veel kaks partorgi.

21. märtsil 1945 tegi maakonnakomitee korralduse moodustada partei-kom-somoli grupp, määras selle organisaatoriks partorg Edgar Vegalke ning andis tähtajaks 26. märtsi. Grupi tegeliku moodustamise või tegevuse kohta pole min-geid andmeid ja teades, et partorg Vegalke peagi “toimetulematuse” tõttu vallandati, võib oletada, et grupp jäi moodustamata, isegi kui formaalne asutamiskoosolek toimus.

30. juunil tegi maakonnakomitee korralduse moodustada vallas kandidaatide grupp, määras selle organisaatoriks uue partorgi Ain Toompalu ja tähtajaks 1. augusti. Ka kandidaadigrupi tegevusest ei tea me midagi ja selle tegevusest pole jäänud dokumentaalseid jälgi. Üsna võimalik, et ka seda tegelikult ei moodustatud, sest kadus vajadus: partei liikmeid oli valda juurde tulnud ning 21. augustil tegi maakonnakomitee otsuse moodustada vallas algorganisatsioon. See kandis numbrit 7, st oli maakonnas arvult seitsmes ja ühtlasi esimene “valla territoriaalne” algorganisatsioon.¹⁶⁹ Asutamiskoosolek tuli läbi viia hiljemalt 25. augustil ja millalgi siis see ka toimus. Ajaliselt esimene dokument Äksi

¹⁶⁸ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 27.05.1947, ERAF.12.7.6, 144.

¹⁶⁹ Esimesed kuus olid maakonnakomitee, maakonna täitevkomitee, Tartu linna täitevkomitee, maakonna sõjakomissariaadi, Tartu linna sõjakomissariaadi ning NKGB ja NKVD maakonna osakondade algorganisatsioonid, mille moodustamine toimus maakonnakomitee otsusega 1. septembrist 1944. – ERAF.12.3.2, 1.

algorganisatsiooni arhiivis pärineb 19. augustist 1945. Sellest kuupäevast on säilinud vallapartorg Ain Toompalu aruanne maakonnakomiteele. Valla algorganisatsioonist veel juttu ei olnud, küll aga oli vallas juba olemas kolm partei liiget ja üks kandidaat.¹⁷⁰ Algorganisatsiooni esimesed protokollid arhiivis puuduvad, kõige esimene on järjekorranumbrit 4 kandev algorganisatsiooni üldkoosoleku protokoll 4. jaanuarist 1946.¹⁷¹ Siin ei pruugi põhjus olla dokumentide mitesäilimises, vaid asjaolus, et koosolekud küll toimusid, aga neid ei protokollitud. Pidev kriitika parteivõimudelt ning teiste algorganisatsioonide arhiivide vaatlus kinnitab, et taoline praktika oli alguses laialt levinud. Jaanuaris 1946 kuulus Äksi algorganisatsiooni koosseisu kuus liiget, sh partorg, täitevkomitee esimees ja kaks endist partorgi.

31. oktoobril 1945 arutas partei maakonnakomitee büroo Äksi valla parteialgorganisatsiooni tööd, mis oli ühtlasi esimene sellelaadne otsus Tartu maakonnakomitees. Organisatsioon sai kiita ja seda nimetati üheks maakonna eesrindlikumaks. Algorganisatsioon oli oma "lühikese olemasolu vältel" suutnud luua plaanikindla poliitmassilise töö valla elanike hulgas ja aidanud tõhusalt kaasa valla täitevkomitee tööle.¹⁷² Nii parteigruppide kui algorganisatsioonide puhul kiideti parteivõimude poolt just esimeste seas loodud organisatsioone, ilmselt selleks, et teistele piirkondadele positiivselt eelsoodumust luua.

Rõuge vallas peeti algorganisatsiooni asutamiskoosolek 17. juunil 1946 partei maakonnakomitee venelasest töötaja osalusel (sel põhjusel oli ka esimese koosoleku protokoll erinevalt enamikust järgnevatest venekeelne). Viimane teatas, et on "hädavajalik" luua partei valla algorganisatsioon, kuna vallas on 5 parteilast. Vastavalt protseduurile valiti organisatsioonile sekretär ja sekretäri asetäitja, kandidaadi esitas maakonnakomitee esindaja.

Sellega oli algorganisatsioon ametlikult loodud, aga töö käivitamine ei läinud nähtavasti hõlpsasti. Järgmine koosolek toimus alles 31. augustil 1946. Tõdeti, et kaks ja pool kuud tagasi moodustatud algorganisatsioon "pole veel täielikult süvenenud rahvamajanduse ja kultuuri taastamisele ja nõukogude organite abistamisele". See tähendas, et tehtud polnud midagi. Ka vormistatud otsused ja nendes võetud kohustused olid väga üldsõnalised. Enesekriitikast polnud kasu, sest järgmine koosolek toimus jälle alles pooleteise kuu pärast, 15. oktoobril. Vahetult enne seda oli algorganisatsioonile uueks sekretäriks nimetatud Jaan Teplenkov ning näib, et alles pärast seda on töö tasapisi käivitunud, vähemalt muutus regulaarseks koosolekute protokollimine.¹⁷³ Näeme, et konkreetsetes vallas sõltus väga palju vastutavast inimesest, st partorgist. Jaan Teplenkov tapeti

¹⁷⁰ Informatsioon EK(b)P Tartu maakonnakomitee organiseerimise-instrueerimise osakonna juhatajale, 19.08.1945, ERAF.207.1.1, 1–2.

¹⁷¹ EK(b)P Äksi valla parteialgorganisatsiooni koosoleku protokoll, 04.01.1946, ERAF.207.2.1, 1–2.

¹⁷² EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 31.10.1945, ERAF.12.4.7, 336–337.

¹⁷³ EK(b)P Rõuge valla parteialgorganisatsiooni koosolekute protokollid, 1946, ERAF.1175.1.1, 1–8.

hiljem metsavendade poolt ja tema nimi omistati Rõuge vallas moodustatud esimesele kolhoosile.

Hageri vallas toimus algorganisatsiooni asutamiskoosolek 14. augustil 1946, koos oli 3 partei liiget ja Harju maakonnakomiteest saadetud instruktor. Viimane tegi ettekande partei põhikirjast ja selgitas parteiorganite valimiste korda. Seejärel tegi üks kohalik kommunist ettepaneku valida sekretäriks teine, kolmas kohalviibija toetas ettepanekut. Kandidaat kandis ette oma elulookirjel-duse, järgnes valimisprotseduur. Järgmine koosolek peeti 29. augustil 1946.¹⁷⁴ Hageri algorganisatsioon loodi suhteliselt hilja, segased ajad olid möödumas ja sestap näib, et algorganisatsiooni töö käivitus ilma suuremate viperusteta.

2.6.5. PARTEI VALLAKOMITEEDE MOODUSTAMINE

Uued institutsionaalsed ümberkorraldused partei vallaorganisatsioonide osas algasid 1947. aasta suvel. 25. aprillil 1947 taotles EK(b)P Keskkomitee ÜK(b)P Keskkomiteelt luba luua valdades 10 partei liikme olemasolu korral partei vallakomiteed. Nii suuri algorganisatsioone oli sel hetkel umbes 90.¹⁷⁵ 1. juulil tegi ÜK(b)P KK Sekretariaat vajaliku otsuse ning selle põhjal EK(b)P KK büroo 12. juulil 1947 omakorda otsuse “Parteivallakomiteede asutamisest”, millega “lubati” maakonnakomiteedel moodustada 3–5 liikmelised vallakomiteed nendes valdades, kus on vähemalt 10 partei liiget. Vallakomiteede koosseisud määrati kaheliikmelised, st palgalisi ametikohti nähti vallakomitees ette kaks: vallakomitee sekretär ja propagandist. Tingimustele vastavates valdades tuli maakonnakomiteede juhtimisel 1. septembriks 1947 läbi viia valimiskoosolekud. Keskkomitee kaadriosakond pidi koos maakonnakomiteede sekretäridega enne vallakomitee asutamiskoosolekut läbi vaatama vallakomiteede sekretäride kandidaaturoid.¹⁷⁶

Vallakomiteede moodustamine oli matemaatika – kus oli 10 liiget, seal komitee ka teha tuli. Tegelikult võttis aga osa vallakomiteede asutamine, mis olid KK otsusega moodustatud, palju aega. Vallakomiteede moodustamises ei saa hoopiski näha kohalikku initsiatiivi, vaid tegu oli üleval pool otsustatud ja ellu viidud protsessiga. Tegemist oli parteibürokraatliku rutiiniga, näiteks kinnitati osal juhtudest vallakomitee sekretär EK(b)P KK büroo poolt ametisse enne vallakomitee ametlikku moodustamist.

Vallakomitee sekretär polnud kohalike parteilaste valida. Nende kandidaadid valis välja partei maakonnakomitee ja kinnitas ametisse keskkomitee büroo. Seejärel viidi vallas läbi valimiskoosolek, kus ülevalt määratud inimene “valiti” vallakomitee sekretäriks. Tagasilööke reeglina ei olnud, ehkki leidub erandeid. Silmapaistvaks erandiks oli Lohusuu vallakomitee sekretäri valimine. Sellele

¹⁷⁴ EK(b)P Hageri valla parteialgorganisatsiooni koosolekute protokollid, 1946, ERAF.768.1.1, 1–4.

¹⁷⁵ EK(b)P KK büroo otsus, 25.04.1947, ERAF.1.4.419, 248.

¹⁷⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 12.07.1947, ERAF.1.4.439, 141–142

kohale oli otsustatud suunata kauaaegne Kaarepere partorg Saveli Korotkov, kes oli andnud ka oma nõusoleku. 25. augustil saabus maakonnakomitee instruktor valimiskoosolekut läbi viima ning esitas koosolekul Korotkovi kandidatuuri, iseloomustades teda kui tublit parteitöölisi, kes senises ametis oli oma kohustusi hästi täitnud. Nüüd aga selgus, et Korotkov oli vahepeal ümber mõelnud ja keeldus kategooriliselt vallakomitee sekretäri kohale asumast. Sellega kukutas Korotkov vallakomitee moodustamise läbi ja kuna see tähendas parteidistsipliini jämedat rikkumist, otsustas maakonnakomitee ta parteitöölt vabastada ja suunata nõukogude tööle.¹⁷⁷ Tõsi, seda otsust keskkomitee ei kinnitanud ja Korotkov jäi Kaarepere valda kuni 1949. aasta märtsini, mil ta toimetulematuse tõttu ametist vabastati. Lohusuu valda pidi maakonnakomitee aga leidma uue kandidaadi, kes 26. augustil uuesti kinnitati. Ametisse määramise bürokraatiat, mis ei pruukinud vastata reaalsusele, markeerib siinkohal aga asjaolu, et ehkki maakonnakomitee kinnitas 5. septembril vallakomitee valimiste tulemused Lohusuu vallas, märgiti valimiste läbiviimise kuupäevaks hoopis 24. august 1947.

Kõige esimene vallakomitee moodustati 4. augustil 1947 Harjumaal Jõe-lähtme vallas ning viimane 28. aprillil 1950 Võrumaal Orava vallas. Tartu maakonnakomitee moodustas 22. juulil 1947 esimesed 12 vallakomiteed (vt ka lisa olevat kaarti). Ahja vallakomitee jäi tegelikult moodustamata, ehkki Keskkomitee selle kinnitas. Arvu suurendamiseks kasutati kõiki võimalusi. Kus see oli võimalik, liideti valla ja selle sisse jääva linna algorganisatsioonid (Elva, Jõgeva, Kallaste, Mustvee), saades niiviisi vallakomitee moodustamiseks täis vajalik parteilaste arv. Maakonnakomitee organiseerimise-instrueerimise osakond pidi 4. augustiks läbi viima valdade algorganisatsioonide sekretäride seminari, et tagada vallakomiteede koosolekute edukas läbiviimine. Maakonnakomitee kaadrisekretär aga sai ülesande läbi vaadata ja Keskkomiteele kinnitamiseks esitada vallakomiteede sekretäride ja propagandistide kandidaadid. Kinnitati ka valimiskoosolekute plaan-graafik.¹⁷⁸ KK büroo kinnitas Tartu maakonna vallakomiteede moodustamise 8. septembril, asutamiskoosolekud peeti enne seda, 13.–28. augustil.

8. septembril 1947 kinnitas EK(b)P KK büroo korraga esimese 70 vallakomitee moodustamise.¹⁷⁹ Kokku kinnitas KK büroo kuni valdade likvideerimiseni 139 vallakomiteed, seega moodustati vallakomiteed ligi 60% valdadest. Üks vallakomitee ka likvideeriti – 1949. a likvideeriti Kasepää vald ja ühendati see Saare vallaga, mistõttu likvideeriti ka Kasepää vallakomitee ja moodustati Saare oma.

Vallakomitee moodustamine oli kohutavalt bürokraatlik ja sellega kaasnes palju formaalsusi, kus oli oma roll valla parteilastel, maakonnakomiteel ja keskkomiteel. EK(b)P KK pidi eraldi otsustega kinnitama vallakomitee moodustamise ja ametisse vallakomitee sekretäri. Maakonnakomitee pidi vormistama vähemalt seitse eraldi otsust. Valla parteilaste ülesandeks jäi õigel ajal koosolekul

¹⁷⁷ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, ERAF.12.7.7, 140.

¹⁷⁸ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 22.07.1947, ERAF.12.7.7, 29.

¹⁷⁹ EK(b)P KK büroo otsus, 08.09.1947, ERAF.1.4.451, 143–144.

kohal olla ja hääletada. Vaatame Äksi valla näitel, mismoodi see aegrida välja nägi, tehes seda kronoloogilises järjekorras ja detailidesse süvenedes.

- 1) 22. juuli 1947 – partei maakonnakomitee büroo otsus Äksi vallakomitee moodustamise kohta (partei valla algorganisatsioonis oli arvel 14 partei liiget ja 2 kandidaati), määrati kindlaks asutamiskoosoleku tähtaeg (14. august) ning ettevalmistamise ja läbiviimise eest vastutavad maakonnakomitee töötajad (kummagi jaoks eraldi inimene).
- 2) 12. august 1947 – maakonnakomitee büroo otsus Äksi vallakomitee sekretäri kandidaadi kinnitamise kohta. Selleks oli Eduard Fuchs, kes sel hetkel töötas naabervalla Tartu parteialgorganisatsiooni sekretärina.¹⁸⁰ Senine algorganisatsiooni sekretär Ivan Kanošin oli ennast kompromiteerinud ega kõlvanud vallakomiteed juhtima. Ta oli Äksi valda toodud 1946. aastal, kuna oli eelmises vallas end samuti kompromiteerinud (peamiselt joomise tõttu). Äksi vallas olles võttis Kanošin naise ja esialgu tundus, et see on joomisele piiri pannud, aga nii see siiski ei olnud. 1947. aasta õiendis iseloomustas maakonnakomitee teda parandamatu joodikuna, kes pealegi ei tule vähese hariduse tõttu toime paberitööga (“kirjutab võimatult halvasti ja vigadega”), mistõttu – kuna valda tuleb moodustamisele vallakomitee, siis Kanošin selle kohale ei sobi.¹⁸¹
- 3) 24. august 1947 – valla aruandlus-valimiskoosolek (10 päeva tähtajast hiljem). Kohal viibis maakonnakomitee töötaja August Kolk. Esimese päevakorrapunktina esines aruandekõnega senine algorganisatsiooni sekretär. Teine päevakorrapunkt oli vallakomitee valimine. Kõigepealt valiti 3-liikmeline valimiskomisjon, selle esimees esitas omakorda kolm kandidaati vallakomitee liikmeteks, kes kandsid ette oma eluloo. Järgnesid soovitud sõnavõtted teistelt parteilastelt ja viidi läbi valimisprotseduur, kus kõik kolm valiti ühehäälselt. Valla koosolekul ei toimunud vallakomitee moodustamist, sest see oli maakonnakomitees juba tehtud, kohapeal oli vaja vaid läbi viia valimislavastus, sest partei põhikirja järgi valiti vallakomitee liikmed valla parteiorganisatsiooni üldkoosoleku poolt. Äksi Vallakomitee esimene protokoll arhiivis puudub ning järgmine koosolek peeti alles 19. oktoobril 1947. a.
- 4) 26. august 1947 – maakonnakomitee büroo otsus vallakomitee sekretäri ametisse kinnitamise kohta. Et see oleks võimalik, tuli Fuchs vabastada oma seniselt ametikohalt, mistõttu maakonnakomitee vormistas 5. septembril

¹⁸⁰ Eduard Fuchs (1895–1953) sündis Tartu vallas, oli rahvuselt eestlane, abielus ja teismelise poja isa. Ta oli kolm talve koolis käinud ja enne 1940. aastat töötanud kingsepana. 1940. aastal asus karjääri tegema, sai natsionaliseerimiskomitee osakonnajuhatajaks, siis Tartus jalatsivabriku direktoriks ja Tartu linna täitevkomitee sekretäriks. Sõja ajal oli Punaarmee, kust augustis 1945 demobiliseeriti ja määrati esialgu ETKVLi Tööstuskombinaadi poliit- ja majandusala instruktoriks. 1945 oktoobris suunati Tartu valla partei algorganisatsiooni sekretäriks ja vallapartorgiks. – Eduard Fuchsi kaadriarvestustoimik, ERAF.12.2.19, 1–5.

¹⁸¹ Ivan Kanošini kaadriarvestustoimik, ERAF.12.12.500, 10, 13.

veel eraldi otsuse Fuchsi vabastamise kohta Tartu valla algorganisatsiooni sekretäri kohalt seoses edutamisega Äksi vallakomitee sekretäriks.

- 5) 5. september 1947 – maakonnakomitee büroo otsus valimiste tulemuste kinnitamise kohta. Otsuses loetleti kolm valitud seltsimeest koos peamiste isikuandmetega, lisades, et neist Fuchs on valitud vallakomitee sekretäriks.
- 6) 5. september 1947 – maakonnakomitee büroo otsus Äksi valla territoriaalse parteialgorganisatsiooni likvideerimise kohta seoses vallakomitee moodustamisega.
- 7) 5. september 1947 – maakonnakomitee büroo otsus partei algorganisatsioonide moodustamise kohta Äksi vallas “vastavalt vallakomitee ettepanekule”. Selle ettepaneku tegemine vallakomitee protokollides ei kajastu, ilmest seda ei tehtud, sest tegu oli formaalsusega. Moodustati üks algorganisatsioon, Äksi valla täitevkomitee oma ja number jäi samaks, mis oli senisel territoriaalsel algorganisatsioonil. Anti ka uuesti tähtaeg ja määrati vastutaja uue algorganisatsiooni asutamiskoosoleku läbiviimiseks. Seega muutus algorganisatsiooni staatus ametliku klassifikatsiooni järgi ehk territoriaalse algorganisatsiooni asemele loodi asutuse oma. Uus algorganisatsioon oli eelmisest mõnevõrra väiksem, sest kõik valla parteilased ei töötanud täitevkomitee süsteemis. Uue algorganisatsiooni asutamiskoosolek protokollides ei kajastu, võimalik, et ka seda ei toimunud. Rõhutagem, et kõik need 5. septembri otsused vormistati eraldi otsustega.
- 8) 8. september 1947 – EK(b)P KK büroo otsus Äksi vallakomitee moodustamise kinnitamise kohta. Kinnitati otsus, mille maakonnakomitee oli teinud 22. juulil.
- 9) 9. september 1947 – maakonnakomitee büroo otsus Äksi vallakomitee propagandisti ametisse kinnitamise kohta, kelleks oli teine kolmest vallakomitee liikmest.
- 10) 22. märts 1948 – EK(b)P KK büroo otsusega kinnitati maakonnakomitee otsus Eduard Fuchsi Äksi vallakomitee sekretäriks nimetamise ja Tartu valla partei algorganisatsiooni sekretäri ja parteiorganisaatori kohalt vabastamise kohta.¹⁸²

Vallakomitee volituste aeg oli partei põhikirja järgi üks aasta, seega tuli aasta tagant korraldada uus valimiskoosolek ning sellega kaasnes iga kord uuesti suur hulk erinevaid otsuseid. Näiteks ei võinud vallakomitee korraldada aruandlus-valimiskoosolekut korraldada omal algatusel, vaid pidi eelnema maakonnakomitee vastavasisuline otsus. Sellega pandi jälle paika tähtaeg, määrati maakonnakomitee emissar jne.

Vallakomitee erinevus valla algorganisatsioonist seisnes võimu ulatuses. Selle ülesanne oli valla kogu parteitöö juhtimine. See funktsioon kattus vallapartorgi omaga, mistõttu vallakomitee loomisel kuulus partorgi koht kaotamisele. Osa seniseid vallapartorge said loodavate vallakomiteede sekretärideks (seejuures pidi maakonnakomitee tagama, et palk ei väheneks), aga nagu alg-

¹⁸² EK(b)P KK büroo ja Tartu mkk otsused, ERAF.1.4.451, 144; ERAF.1.4.560, 95; ERAF.12.7.7, 39, 101, 173, 178, 179, 196; ERAF.207.3.1, 24–28.

organisatsioonide loomisel, nii ka nüüd ja suuremal määral kaasnesid vallakomiteede loomisega kaadrimuutused. Vallakomitee sekretäri ametikohta loeti võrreldes vallapartorgi omaga parteihierarhias tähtsamaks ning partorgi üleviimist vallakomitee sekretäriks käsitleti edutamisenä. Seetõttu püüti inimesi nendele ametikohtadele hoolikamalt valida ja vallakomitee moodustamist võidi kasutada ettekäändena nõrkadest partorgidest vabanemisest. Tartumaal viidi 1947. aastal seoses vallakomiteede moodustamisega “töö kindlustamise mõttes” teise valda üle 5 senist algorganisatsiooni sekretäri.¹⁸³ 1948. aastal kirjutas Tartu maakonnakomitee sekretär Kuzma Bauman õiendi Kursi valla kohta, kus nõudis kaadrite ümberpaigutamist seoses vallakomitee moodustamisega. Ta tõi põhjuseks, et algorganisatsiooni sekretär Oskar Lusti “senine töö on näidanud, et ta ei ole võimeline toime tulema vallakomitee juhtimisega, kuna ei oma küllaldaselt organiseerimisvõimeid ning poliitiliste teadmiste poolest ei ole vastuvõetav vallakomitee sekretäri ametikohale”. Maakonnakomitee tegi ettepaneku Lusti vabastada ja paigutada ta Laeva valla algorganisatsiooni sekretäri kohale, “milline ametikoht meil on praegu vakantne”.¹⁸⁴

Vallakomiteede sekretäride ja partorgide kaader oli iseloomult samas väga sarnane. Kui võrrelda kaadrite iseloomu (vt ka peatükk 3.3), selgub, et keskmine partorg oli üsna sarnane keskmisele vallakomitee sekretäriale. Ainuke erinevus oli parteipoliitilise hariduse määras, mida sekretärid olid omandanud rohkem kui partorgid. See tulenebki asjaolust, et sekretäri ametikohta peeti formaalselt tähtsamaks.

2.6.6. TERRITORIAALSED ALGORGANISATSIOONID VALLAKOMITEEDE MOODUSTAMISE JÄREL

Nendes valdades, kus vallakomiteed tegelikult moodustati, hakati seejärel uuesti moodustama kandidaadigruppe, partei-komsomoli grupe ja algorganisatsioone, et organisatsiooniliselt ära paigutada vallas töötavad kommunistid, kes enne olid kõik koondatud ühte valla territoriaalsesse algorganisatsiooni. Uued parteiorganisatsioonid loodi nüüd asutuste ja ettevõtete juurde ning territoriaalsete algorganisatsioonide arv hakkas langema. 1. jaanuaril 1948 oli valla ja küla territoriaalseid algorganisatsioone Eestis kokku 303 (2544 liikmega), lisaks 16 kandidaadigruppi (61) ja 1 parteikomsomoligrupp (3).¹⁸⁵

Pärast 1950. aasta haldusreformi säilisid territoriaalsed parteiorganisatsioonid eelkõige külanõukogude piirkondades ning üksikutes alevites. Suund vastavalt partei põhikirja vaimule oli siiski kommunistide koondamine asutuste või organisatsioonide kaupa, mitte vastavalt territooriumile. Parteis saadi hästi aru,

¹⁸³ EK(b)P Tartu maakonnakomitee Kaadrite Osakonna aruanne 1947. aasta töö kohta, 31.12.1947, ERAF.1.48.130, 9.

¹⁸⁴ Õiend, 21.09.1948, ERAF.2643.38.450, 18.

¹⁸⁵ Kivimaa, *Parteioorganisatsioonide loomine*, 104.

et töökoha kaupa koondunud inimesi on lihtsam kontrollida kui territoriaalsel alusel organiseeritud ja erinevates kohtades töötavaid inimesi.

Territoriaalsete parteiorganisatsioonide tähtsus hakkas pärast valdade kaotamist kaduma. Nende arv hakkas hüppeliselt kahanema 1956.–57. aastast, kuid päriselt ei kadunud see institutsioon kuni Eesti NSV lõpuni. 1959. aastaks oli alles 44 territoriaalset algorganisatsiooni 308 liikmega. Külanõukogusid oli 320, nii ei saanud algorganisatsioone olla rohkem kui igas seitsmendas külanõukogus.¹⁸⁶ Seega külanõukogudesse parteiorganisatsioonide loomist ei taotletud, nende järgi puudus vajadus ning puudusid ka võimalused, sest enamik parteilasi olid juba koondatud asutuste parteiorganisatsioonidesse.

2.7. VALLA LIKVIDEERIMINE

Nikolai Karotamme esialgne plaan oli rajoneerimine läbi viia kohe pärast Ülemnõukogu valimisi ehk veebruaris–märtsis 1946. Oktoobris 1945 tegi ta ENSV Plaanikomisjoni esimees Oskar Seprele ülesande asuda ettevalmistusi tegema. 1946 kevadel oli Karotamm aga seisukohal, et kaadrite olukord pole rajoonide loomiseks soodne ning läheb veel vähemalt aasta kuni poolteist, enne kui võiks rajoonid luua. Kohese haldusreformi vastu olid ka Veimer ja Puusep ning asi pandi mõneks ajaks seisma.¹⁸⁷

Haldusreformi juurde tuldi tagasi alles kolm aastat hiljem. 1949. a mai lõpus moodustati komisjon rajoneerimise ettevalmistamiseks eesotsas Nikolai Karotammega.¹⁸⁸ Samal ajal oli käimas kolhooside massiline moodustamine, mille oli esile kutsunud 25. märtsil 1949 toimunud küüditamine. 25. maiks oli kolhoosi astunud 68% Eesti NSV taludest.¹⁸⁹ Valitud aeg ehk kohe pärast seda, kui oli selge, et lauskollektiviseerimine on läbi viidud, näitab selgesti, miks haldusreformi varem ei saanud teostada. Küsimus oli elanikkonna kontrollimise tagamise mehhanismis ning NSV Liidus oli kolhoos peamine elanikkonna kontrolli vahend.¹⁹⁰ Seni kuni kollektiviseerimine oli läbi viimata, polnud võimalik likvideerida senist toimivat institutsionaalset kontrollisüsteemi valdade näol ega riskida kontrolli vähenemisega jõuetute külanõukogude tõttu. Nõukogude ajal ilmunud uurimustes toodi kollektiviseerimine haldusreformi põhjusena samuti mängu, kuid teise nurga alt ja üpris väheveenvalt. Väideti, et vajadus reformi

¹⁸⁶ *Коммунистическая партия Эстонии в цифрах*, 194–201

¹⁸⁷ Karotamm Seprele, oktoober 1945, ERA.R-1.10.13, 45; Karotamm Veimerile, 13.05.1946, ERAF.1.4.71, 116.

¹⁸⁸ EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 28.–31.05.1949, ERAF.1.4.756, 130. Komisjoni kuulusid ka Arnold Veimer, Eduard Päll, Nikolai Puusep, Henrik Allik, Voldemar Erit ja Aleksander Resev.

¹⁸⁹ *Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine: dokumentide ja materjalide kogumik*, koostanud Evald Laasi jt, Tallinn, 1978, 568–569.

¹⁹⁰ Vt näiteks: David R. Marples, “Toward a thematic approach to the collectivization campaign in the Soviet West (1948–1956)”, *Canadian Slavonic Papers/ Revue canadienne des slavistes*, vol. 33, nos. 3–4, 1991, 296.

järgi muutus pärast kollektiviseerimist teravaks, kuna noored kolhoosid vajasisid abi, maakonna täitevkomiteed "kui sotsialistliku ülesehitustöö põhilised tugipunktid" jäid liiga kaugemale, külanõukogud ja vallatäitevkomiteed polnud aga võimelised seda ülesannet "kvalifitseeritult täitma".¹⁹¹

Kuna haldusreformi järgselt pidi kohaliku halduse teostamise tasandiks kuunema külanõukogu, siis moodustati septembris 1949 kõigepealt eraldi komisjon, mis pidi koostöös partei maakonnakomiteede ja maakondade täitevkomiteedega uurima külanõukogude tööpraktikat ja esitama keskkomiteele sellekohase aruande. Ministrite Nõukogu aparaat moodustas otsuse täitmiseks maakondlikud brigaadid, mis viisid läbi pistelise kontrolli 60 külanõukogu osas. Tulemused polnud rõõmustavad, sest kokkuvõttes jõuti seisukohale, et külanõukogu polnud võrreldes varasemate aastatega oluliselt paremale järjele jõudnud ning need etendasid kohaliku elu juhtimisel endiselt marginaalset rolli.¹⁹² Kummatigi sellised järeldused haldusreformi kavadele pidurdavat mõju ei avaldanud, mis viitab sellele, et haldusreform oli paratamatu unifitseerimise lõppvaatus, mis lihtsalt tuli ellu viia. Küll aga otsustati ilmselt seetõttu hakata ellu viima väikeste külanõukogu ühendamist suuremateks.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu büroo võttis 20. jaanuaril 1950 vastu otsuse rajoneerimise ettevalmistamise kohta. Põhimõtteliselt kiideti heaks eelprojekt, milles oli antud esialgne rajoonide loetelu (kokku 38) koos rajoonikeskuse, endiste valdade ja linnadega, mis jäid selle territooriumile. Ministeeriumid ja keskasutused pidid eelprojektist lähtudes hiljemalt 1. aprilliks esitama oma allasutuste reorganiseerimise projektid. Selles dokumendis sisaldus juba ka rajoneerimise läbiviimise tegelik kuupäev ehk 1. oktoober 1950. Nähti ette ka külanõukogude reformimise võimalus eesmärgiga likvideerida alla 1000 elanikuga külanõukogud (sellised oli 1949 novembris 386). Külanõukogude piiride ümberkorraldamisel ei tulnud arvestada vanu vallapiire, vaid eelkõige kommunikatsioon ja vahemaid keskusega, aga lõhkuda ei tohtinud kolhooside ja sovhooside maa-alasid. Maakondade TK-d pidid hiljemalt 15. veebruariks moodustama 7-liikmelised komisjonid, mis pidid eelprojekti läbi vaatama, koostama külanõukogude iseloomustused, valmistama ette kaardid koos uute külanõukogude ja rajoonide piiridega jms. 15. märtsiks pidi see kõik tehtud olema. Nimestik kaardrite reservi kohta, mis ümberkorraldustega tekib, tuli esitada 1. augustiks 1950, näidates ära, kes millisele ametikohale uues aparaadis sobib.¹⁹³

Märtsis 1950 valmisid kõigi külanõukogude kohta lühikesed iseloomustused, milles esitati kavandatavate rajoonide pindala, linnade, alevite, külanõukogude, sovhooside, abimajandite, MTJide, kolhooside ja üksiktalude arv, elanikkonna suurus (eraldi linnas ja maal). Lisati ka andmed tööstuse, kaubanduse, põllumajanduse, sotsiaalkindlustuse, kommunaalmajanduse ning kommunikatsioonide kohta.

¹⁹¹ Tamm, *Eesti NSV kohalike nõukogude*, 92.

¹⁹² EK(b)P KK büroo otsus, 10.09.1949, ERAF.1.4.805, 113; N. Puusepa aruanne N. Karotammele, 02.11.1949, ERA.R-1.10.228, 2–3. Vt ka peatükk 2.4.

¹⁹³ ENSV MN büroo koosoleku protokoll, 20.01.1950, ERA.R.3.2.90, 2–5.

Mais 1950 jõuti niikaugele, et EK(b)P KK büroo võis vormistada otsuse ENSV administratiivsest rajoneerimisest, milles määrati, et maakonnad ja vallad likvideeritakse 1. oktoobrist ning moodustatakse asemele 31 rajooni. 24. juunil võeti vastu uus otsus, millega eelmist täiendati, eelkõige sellega, et rajoonid jaotai kolme gruppi, millest sõltusid ametnike palgamäärad ja koosseisude suurus. Lisaks määrati, et rajooni parteitööle üleviidavad partorgid ja vallakomiteede sekretärid ei tohi uuel kohal vähem palka saada kui seni.¹⁹⁴ Loodavate rajoonide ja rajoonikeskuste nimekirja kinnitas ÜK(b)P KK Sekretariaat 23. augustil 1950.¹⁹⁵

Jäi veel lõplik vormistamine – kaks nädalat hiljem kinnitas EK(b)P KK büroo ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi vastava seadluse ning jagas laiali rajoneerimisega seotud ülesanded. Maakonnad ja vallad likvideeriti ametlikult 26. septembrist, asemele loodi 39 maarajooni, mis koosnesid külanõukogudest, alevitest ning rajoonilise alluvusega linnadest.¹⁹⁶ Niisiis muutus rajoonide arv ettevalmistuste lõpus korduvalt, aga realiseerus enamvähem selline variant, nagu oli välja pakkunud Eesti NSV valitsusaparaat.

Vallaametnikud said palka septembrikuu lõpuni ning rajoonide parteikomiteede ja täitevkomiteede koosseisud kinnitas EK(b)P KK büroo enamvähem ühekorraga 9. oktoobril 1950.

Valdade likvideerimisega lõhuti lõplikult traditsioonilised haldusseosed ja viidi lõpule maa administratiivne sovetiseerimine. Valdade, mida vanas NSV Liidus ei olnud,¹⁹⁷ likvideerimine oli ilmselt olnud sovetiseerimise algusest peale üksnes aja küsimus ning pidi varem või hiljem paratamatult tulema. Ära hoida saanuks seda üksnes Nõukogude võimu lõppemine Eestis või kardinaalne haldusreform kogu NSV Liidu ulatuses.

Millal sai valdade likvideerimine aga kõikidele asjaosalistele teatavaks, pole üheselt selge. Dokumentides leidub vihjeid selle kohta, et ettevalmistusi rajoonikaadrite väljavalimiseks tehti juba 1949. aasta lõpul.¹⁹⁸ Ajaliselt viimase partei vallakomitee moodustamise otsuse tegi EK(b)P KK büroo 28. aprillil 1950. Äksi vallakomitee tegi viimased otsused vallakomitee nomenklatuuri osas 1. juunil 1950. 24. augustil kinnitas Äksi vallakomitee septembrikuu tööplaani, kus 28. septembriks oli ette nähtud vallakomitee istung päevakorrapunktidega

¹⁹⁴ EK(b)P KK büroo otsus, 18.05.1950, ERAF.1.4.953, 238–239; EK(b)P KK büroo otsus, 24.06.1950, ERAF.1.4.971, 159–160.

¹⁹⁵ Список сельских районов, образуемых в Эстонской ССР, 23.08.1950, RGASPI.17.116.532, 75–76.

¹⁹⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 07.09.1950, ERAF.1.4.1028, 65–83; ENSV ÜNP seadlus maarajoonide moodustamise kohta Eesti NSV-s, 26.09.1950, *ENSV Teataja*, 1950, 11, 114.

¹⁹⁷ Küsimus pole siinkohal mitte haldusüksuse nimetuses, vaid struktuuris, kus rajoon oli altpoolt teine üksus.

¹⁹⁸ Näiteks Tartu maakonnakomitee otsuses 31. detsembrist 1949 on juttu ühe vallpartorgi suunamisest kursustele koos soovitusel kasutada teda hiljem rajooni täitevkomitee esimehena, kelleks mees hiljem ka määrati. – Arnold Kajaku iseloomustus, ERAF.1.6.1043, 13.

“Kaadrite töö olukorrast vallas” ja “Tööplaani kinnitamine”.¹⁹⁹ Kinnitada sai ainult oktoobrikuu tööplaani, sestap on taoline otsus kummaline. Lisagem veel, et ühegi läbi töötatud vallaarhiivi dokumentides pole viimastel kuudel ja nädalatel vähimatki vihjet peatselt saabuva haldusreformi kohta. Väheusutav, et isegi vallakomitee sekretär veel augusti lõpus valdade likvideerimisest midagi ei teadnud ja ilmselt näitab eelmainitud otsuste olemasolu Äksi vallakomitee arhiivis hoopis nende rutiinset ja sisuliselt mitte midagi tähendavat iseloomu.

Leedus ja eriti Lätis oli territoriaalse haldusjaotuse sovetiseerimine sarnane Eesti omale. Läti haldusjaotus koosnes enne 1940. aastat maakondadest (*apriņķi*) ja valdadest (*pagasti*), mida 1939. aastal oli vastavalt 18 ja 516. 1945. a moodustati valdade sisse külanõukogud (*ciemu padomes*), mida oli 1306–1362. Leedu haldussüsteem oli juba enne 1940. aastat kolmetasandiline: maakond (*apskritis*) koosnes valdadest (*valsčius*) ja need vanemkondadest (*seniūnija*). Kõigil kolmel tasandil oli omavalitsus. Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal nimetati vanemkonnad ümber, madalaima haldusüksuse nimetuks sai apiilinke (*apylinke*) ja sellest kujundati või püüti kujundada nõukogude külanõukogu analoogi. 1940. aasta lõpus oli Leedu NSV-s 23 maakonda, 267 valda ja 2866 apiilinket, 1947. aastal aga 37 maakonda, 320 valda ja 2900 apiilinket.

Sarnaselt Eestile viidi ka Lätis ja Leedus 1950. aastal läbi haldusreform. 20. juulil 1950 likvideeriti Leedus maakonnad ja vallad, aga haldussüsteem jäi kolmetasandiliseks, sest kohe moodustati ka 4 oblastit. Need jagunesid 87 rajooniks ja 2772 külanõukoguks. Läti haldusreform oli koopia Eesti omast, kuid toimus varem. 1. jaanuarist 1950 moodustati seniste üksuste asemele 58 rajooni, milles oli 1229–1358 külanõukogu. 1952. a moodustati Eestis ja Lätis oblastid ning järgmisel aastal likvideeriti need kõigis kolmes liiduvabariigis.²⁰⁰

¹⁹⁹ EK(b)P Äksi vallakomitee septembri kuu tööplan 1950. aastal, 24.08.1950, ERAF.1021. 4.1, 55–56.

²⁰⁰ Romuald J. Misiunas & Rein Taagepera, *The Baltic States: years of dependence, 1940–1990*, London, 1993, 363.

3. KOHALIKUD KAADRID 1944–1950

3.1. KAADRIPOLIITIKA

NSV Liidu valitsemissüsteemi üheks iseloomulikumaks jooneks on peetud institutsioonide nõrkust, mille üks aspekt oli vajadus isiklike kontaktide järgi ning kus kõik tähtsamad poliitilise suhtlemise kanalid olid personaalsed. Süsteemi võtmelemendiks olid juhtivad partei ja riigiasutuste ametnikud. Üksikisiku osa oli sovetlikus valitsemissüsteemis väga oluline kõigil tasanditel, alates Stalini siseringist regionaalsete liidrite ehk “väikeste Staliniteni” ja sealt allapoole. Süsteem pakkus vastutavatele ametnikele privileege ja lubas neil ülesandeid täita kohati vahendeid valimata, kuid vastutasuks ootas täielikku kuuletumist ja direktiivide vastuvaidlemata täitmist. Stalini kõnest laenatud ja lugematuid kordi korratud loosung “Kaadrid otsustavad kõik” on sellise isikukeskse kaadripoliitika tuntuim hüüdlause.¹

Kaadrite valik ja kontrollimine oli äsjaokupeeritud riikides eriti oluline ja tundlik teema. Nägime, et Eestis oli Nõukogude võim kohe 1940. aastal silmitsi tõsiste kaadriprobleemidega, mida pingestasid mitu tegurit. Esiteks, okupeeritud maa elanikkond oli okupatsioonivõimude suhtes meelestatud valdavalt vaenulikult või vähemalt ettevaatlikult. Teiseks vajati aparaadi toimimiseks uusi inimesi, kes oleksid uue võimu silmis usaldusväärsed, st lojaalsed või vähemalt neutraalselt meelestatud. Kolmandaks tähendas uue korra juurutamine, mille põhilised märksõnad oli riiklik käsumajandus, kontroll ja bürokraatia, et ametnike vajati oluliselt rohkem, kui senine haldusaparaat suutnuks pakkuda. Tegemist oli keerulise dilemmaga, kus oli vaja vaenulikus keskkonnas leida rohkelt usaldusväärsed kaastöölisi. Usaldusväärsuse garantiina käsitleti “puhast minevikku”, mis teoorias ja suurel määral ka praktikas välistas selliste eelmise võimuga koostööd teinud inimeste kasutamise.

1944. aasta sügisel pidi Nõukogude võim alustama kaadriprobleemi lahendamist otsast peale, aga tingimused olid mõnevõrra muutunud. Keskkond oli võrreldes sõjaeelse ajaga vaenulikum ja koostööle vähem avatud. Vastukaaluks oli režiimil nüüd aga olemas esmane kaadrireserv tagalasse sattunud inimeste näol, kelle värbamisega sai hakata komplekteerima esimesi ametikohti. Lisa nähti tulemas Punaarmee Eesti rahvusväeosadest, sealt tulnud inimesi käsitleti usaldusväärsena, sest nad olid viibinud Nõukogude võimu ja ideoloogia tingimustes. Samas oli suurenenud nende kategooriate hulk, keda kaadrites mitte kuidagi kasutada ei saanud. Lisandunud olid “Saksa käsilased” ehk inimesed, kes olid mistahes vastutavatel kohtadel töötanud Saksa okupatsiooni ajal ning

¹ Graeme Gill, *The Origins of the Stalinist Political System*, Cambridge, 1990, 5; Ирина Павлова, “Механизм политической власти в СССР в 20–30-е годы”, *Вопросы истории ежемесячный журнал*, 11/12, 1998, 62; Thomas H. Rigby, *Political elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Aldershot, 1990, 1. Vt ka: Jossif Stalin, “Kõne Kremli lossis Punaarmee Akadeemia lõpetajatele 4. mail 1935” teoses: *Leninismi küsimusi*, Tallinn, 1945, 431–435.

inimesed, keda võis kahtlustada Nõukogude võimu vastu võitlemises. Välistada tuli ka end Nõukogude võimu eest varjanud inimesed. 1945. a sügisel käskis Nikolai Karotamm partei linna- ja maakonnakomiteedele üheselt selgeks teha, et pärast Nõukogude võimu taastamist end varjanud inimesi ei tohi määrata ühelegi ametikohale nõukogude aparaadis, ühiskondlikes ametites ega kuskil mujal (*не давать им никаких постов*).²

Lisaks sellistele selgesõnalistele, kuid ühekordsetele otsustele käivitati ja rakendati kaadrite kontrolli teenistusse kogu aparaat. Kaadripoliitika teostamisel ei saanud piirduda eeldatavalt usaldusväärsete inimeste ametisse nimetamisega, kaadrite kontroll pidi olema pidev. Kaadrite kontroll toimus sovetlikus süsteemis nomenklatuuri kaudu, juurutamine okupeeritud alade valitsemissüsteemis oli sovetiseerimise oluline osa.

3.2. NOMENKLATUUR

Nomenklatuur oli NSV Liidu kaadripoliitika peamisi mõisteid ning seeläbi võimu teostamise olulisemaid elemente.³ Nomenklatuuri põhimõtet rakendades lõi parteiaparaat ainulaadse valitsemissüsteemi, mis tähendas ametniku vastutust teda ametisse nimetanud parteiorgani ees.⁴ Konkreetsemalt tähendas nomenklatuur salajast nimekirja juhtivatest ametikohtadest, kuhu ilma vastava parteikomitee kinnitusega ei tohtinud töötajat ametisse panna. Nn nomenklatuurseid kaadreid eristas teistest suurem kontroll, aga vastukaaluks olid nomenklatuurile ette nähtud teatud hüved ja soodustused. Nomenklatuurkaadrite kontrollimiseks peeti parteiaparaadis isikute kohta toimikuid, kuhu koondati ankeedid, elulookirjeldused, iseloomustused jm isikuga seotud dokumendid, toimikusse lisati ka väljavõtted otsustest ametisse nimetamise, sealt vabastamine, parteilise karistamise jms kohta.

Horisontaalselt jagunes nomenklatuur põhinomenklatuuriks ja arvestuslikuks nomenklatuuriks (viimast nimetati eri aegadel kontroll-arvestuslikuks või

² Karotamme kiri Kuusikule, 24.10.1945, ERAF.1.3.475, 49.

³ Mõned olulisemad nomenklatuuri käsitlevad tööd on: Thomas H. Rigby, "The origins of the nomenklatura system", *Soviet Studies*, vol. 40, no. 4, 1988, 523–537; Thomas H. Rigby, "The nomenklatura and patronage under Stalin" in *Political elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Aldershot, 1990; Михаил Восленский, *Номенклатура: господствующий класс Советского Союза*, Москва, 1991; М. В. Зеленев, "Рождение партийной номенклатуры", *Вопросы истории*, 2, 2005, 3–8. Eesti ajaloolastest on nomenklatuuri käsitleanud Tõnu Tannberg, Olev Liivik ja Hiljar Tammela.

⁴ Tõnu Tannberg, "Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eesti NSVs sõjajärgsetel aastatel" teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Tartu, 2007, 255.

reserv-arvestuslikuks nomenklatuuriks).⁵ Põhinomenklatuuri kuuluv isik tuli vastava parteikomitee poolt kinnitada, arvestusnomenklatuuri puhul oli vajalik vastavat parteikomiteed informeerida. Ka kaadrite arvestus ja nomenklatuurtöimikute pidamine toimus vastava tasandi parteikomitee aparaadis. Nomenklatuurisüsteemi siseseviimine Eesti NSV-s algas 1941. aasta kevadel ning tähistas olulist sammu Eesti valitsemispõhimõtete sovetiseerimisel. Vertikaalselt jagunes nomenklatuur Eesti NSV tingimustes kolmeks:

- 1) ÜK(b)P KK nomenklatuur;
- 2) EK(b)P KK nomenklatuur;
- 3) EK(b)P maakonnakomitee nomenklatuur.⁶

Ametikoht võis korraga kuuluda rohkem kui ühte nomenklatuuri, näiteks EK(b)P KK esimene sekretär kuulus samaaegselt nii esimesse kui teise, st kinnitati ametisse nii EK(b)P KK kui ÜK(b)P KK poolt, mõistagi oli hierarhiliselt madalama organi kinnitus sel juhul formaalne. Nomenklatuuri muudeti pidevalt, tavaliselt kinnitas vastava tasandi parteiorgan kord aastas üldise nimekirja ning kuni järgmise koondnimekirja kinnitamiseni tehti olemasolevasse eraldi otsustega muudatusi. 1940. aastate teise poole tendents oli nomenklatuuri suurenemine. Näiteks 1. jaanuaril 1945 kuulus EK(b)P KK nomenklatuuri 1349 ametikohta ja aasta hiljem aga 1842 ametikohta, millest 272 olid ka ÜK(b)P KK nomenklatuuris.⁷ 1947. aastal oli EK(b)P KK nomenklatuuris juba 2149 ametikohta, millest 288 kuulusid ühtlasi ÜK(b)P KK omasse.⁸

3.2.1. VALLAJUHTIDE KOHT NOMENKLATUURIS

Esimene nomenklatuurkohtade nimekiri kehtestati Eestis NSV-s mais 1941, selle järgi olid kõik valdades asuvate partei algorganisatsioonide sekretärid ja vallapartorgid ning vallatäitevkomiteede esimehed, aseesimehed ja sekretärid maakonnakomitee nomenklatuuris. Keskkomitee nomenklatuuri ükski valla tasandi ametikoht ei kuulunud (sinna kuulusid rohkem kui 1000 töötajaga ettevõtete parteialgorganisatsioonide sekretärid, aga selliseid maakondlikus alluvuses ei olnud).⁹

⁵ Lisaks sellele on nomenklatuuri liigitatud “koosseisuliseks” ja “valitavaks”. – Michael Voslensky, *Nomenklatura: anatomy of the Soviet ruling class*, London, 1984, 147. Need on siiski sisuliselt vähemolulised kategooriad, kui vertikaalse või ka horisontaalse jaotuse puhul.

⁶ Maakonnakomitee omaga oli staatuse poolest võrdne vabariikliku linna parteikomitee nomenklatuur. 1950. aasta sügisest asus maakonnakomitee nomenklatuuri asemele rajoonikomitee nomenklatuur. NSV Liidu teistes piirkondades eksisteerisid ka partei oblasti- ja kraikomiteed koos oma nomenklatuuridega.

⁷ Очет о работе отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1945 год, ERAF.1.104.2, 5.

⁸ Hiljar Tammela, *ENSV nomenklatuur (1945–1953)*, bakalaureusetöö, Tartu, 2005, 20.

⁹ Должностная учетная и распределительная номенклатура, 09.05.1941, ERAF.1.4.71, 17–25.

Esimene sõjajärgne nomenklatuur kinnitati 20. juunil 1945 ning sarnaselt 1941. aasta omale, loetles see üksnes ametikohtade nimetused, andmata nende arvu. Ühtlasi anti otsuses selgesõnaline korraldus, et nomenklatuurset kaadrit on teistel asutustel keelatud omavoliliselt maha võtta ja ümber paigutada. Selle nimekirja järgi olid vallatäitevkomitee esimehed KK arvestusnomenklatuuris, aseesimehed ja sekretärid koos külanõukogude esimeeste ja sekretäridega aga maakonnakomitee nomenklatuuris (maakonnakomitee nomenklatuuri jagamine põhi- ja arvestusnomenklatuuriks algas 1947. aastast). Vallapartorgi ametikohta selles nomenklatuuris eraldi veel ei olnudki.¹⁰

24. jaanuaril 1946 kinnitatud Tartu maakonnakomitee nomenklatuuris oli ette nähtud 43 partorgi kohta, st üks partorg iga valla kohta ja 5 valla (Äksi, Meeksi, Tähtvere, Torma, Peipsiääre) algorganisatsiooni sekretäri kohta, sest niipalju oli selleks hetkeks moodustatud algorganisatsioonid.¹¹ Personaalses mõttes olid need ametikohad ühendatud ja need 5 sekretäri olid ühtlasi sama valla partorgid. Maakonnakomitee nomenklatuuris olid endiselt ka kõikide valdade täitevkomiteede esimehed, aseesimehed ja sekretärid. Sama aasta märtsis viidi läbi aga üldine nomenklatuurkohtade vähendamine, mille käigus vähenes ka Tartu maakonnakomitee oma – senise 1064 kohalt asemele jäi 717. Valdade TK aseesimehed ja sekretärid viidi nomenklatuurist välja.¹²

1946. aasta suvel käivitus vallaasutuste kaadripõua leevendamiseks kampaania 200 linnakommunisti mobiliseerimiseks ja valdadesse tööle suunamiseks. Arvatavasti selle kampaania käigus paljastunud puudused (suur kaadri voolavus ja linnakommunistide soovimatus maal töötada) viisid otsuseni vallapartorgide kaadreid põhjalikult kontrollima hakata. Selleks võeti vallapartorgid alates 1. septembrist 1946 EK(b)P KK nomenklatuuri. Sammu põhjendati vajadusega panna piir suurele kaadri voolavusele. See põhjendus tundub asjakohane, sest suurem osa kaadrimuudatustest oli seni tõepoolest lähtunud maakonnakomiteedest ning pilt selle osas ei muutunud ka edaspidi. Partei KK sai aga võimaluse partorgide üleviimist ohjeldada. Seda ka tehti, jättes kinnitamata hulgaliselt maakonnakomiteedes tehtud üleviimisotsuseid.

9. septembril 1946 kinnitatud uues nimekirjas nähti EK(b)P KK nomenklatuuris, alajaotuses “EK(b)P KK partorgid”, ette 236 “partorgi ja valla parteialgorganisatsiooni sekretäri”.¹³ See arv vastas valdade koguarvule ning nii samastati ka formaalselt valla partorgi ja valla territoriaalse parteialgorganisatsiooni sekretäri kohad, mis *de facto* olid algusest peale kattunud. Ühtlasi pidi EK(b)P KK büroo selle muudatuse tõttu kõik ametisolevad partorgid tagantjäre

¹⁰ Перечень должностей, входящих в номенклатуру ЦК КП(б) Эстонии, 20.06.1945, ERAF.1.4.188, 166–177.

¹¹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee nomenklatuurkohtade nimekirja, 24.01.1946, ERAF.1.48.108; EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 24.01.1946, ERAF.12.6.6, 39, 46–48.

¹² EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 19.03.1946, ERAF.12.6.6, 266.

¹³ Перечень должностей номенклатуры ЦК КП(б) Эстонии за 1946 год, 09.09.1946, ERAF.1.4.322, 19.

ametisse kinnitama. Esimene selline otsus vormistati 7. oktoobril 1946, millega kinnitati ametisse 19 vallapartorgi.¹⁴

Varsti pärast seda kinnitati ÜK(b)P KK Orgbüroo otsusega uus ÜK(b)P KK nomenklatuurkohtade nimekiri ning tehti liiduvabariikide partei keskkomiteedele kohustuseks kahe kuu jooksul oma nomenklatuurid üle vaadata ja Moskvasse kinnitamiseks saata.¹⁵ Uus EK(b)P KK nomenklatuurkohtade nimekiri kinnitati 6. jaanuaril 1947 ning selles oli alajaotuses "EK(b)P KK partorgid" ette nähtud 236 "valla parteialgorganisatsiooni sekretäri".¹⁶ 28. jaanuaril 1947 kinnitas Tartu maakonnakomitee oma uue nimekirja, mis andis EK(b)P KK põhinomenklatuuris olevate vallapartorgide arvuks endiselt 43 vastavalt valdade arvule. Algorganisatsioonide sekretäre oli maakonna põhinomenklatuuris 21, aga nimekiri ei teinud vahet territoriaalsetel algorganisatsioonidel ja asutuste omadel. Valla täitevkomiteede esimehed kuulusid KK arvestus- ja maakonnakomitee põhinomenklatuuri, aga aseesimehed, sekretärid ning külanõukogude esimehed olid nüüd arvatud maakonnakomitee arvestusnomenklatuuri.¹⁷

Vallakomiteede moodustamise järel hakkasid ka nende sekretärid kuuluma EK(b)P KK nomenklatuuri. Ilma vallakomiteeta valdade territoriaalsete algorganisatsioonide sekretärid arvati veebruaris 1949 aga EK(b)P KK põhinomenklatuurist välja, põhjendades seda maakonnakomiteede kogemuste suurenemisega kaadrite valiku, paigutamise ja kasvatamise osas ning vajadusega suurendada maakonnakomiteede vastutust algorganisatsioonide sekretäride töö juhtimisel.¹⁸

Tartu maakonnakomitee 1948. aasta nomenklatuurkohtade nimekirjas oli vastavalt valdade arvule 43 "EK(b)P vallakomiteede sekretäri ja parteiorganisaatorit" KK põhinomenklatuuris ja maakonnakomitee põhinomenklatuuris. Vallakomiteede propagandistid seisis ainult maakonnakomitee põhinomenklatuuris ja neid oli ette nähtud 12 ehk täpselt nii palju, kui oli selleks ajaks moodustatud vallakomiteesid. Algorganisatsioonide sekretäre oli ette nähtud 102 ning nemadki olid ainult maakonnakomitee põhinomenklatuuris.¹⁹

9. märtsil 1949 kinnitatud EK(b)P KK nomenklatuuris sisaldus põhinomenklatuuris 119 vallakomitee sekretäri ja arvestusnomenklatuuris 115 valla parteialgorganisatsiooni sekretäri.²⁰ Tartu maakonnakomitee 1949. aasta nimekirjas oli KK põhinomenklatuuris eraldi alajaotustena nüüd 19 vallakomitee sekretäri ja 24 parteiorganisaatorit, st 19 vallas oli moodustatud või moodustamisel vallakomitee. Mõlemad kategooriad olid samaaegselt ka maakonnakomitee

¹⁴ EK(b)P KK büroo otsus, 01.10.1946, ERAF.1.4.331, 1–48.

¹⁵ Постановление Оргбюро ЦК ВКП(б) о номенклатуре должностей ЦК ВКП(б), 05.10.1946, avaldatud teoses: *ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты 1945–1953*, Moskva, 2004, 54–56.

¹⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 06.01.1947, ERAF.1.4.404, 90.

¹⁷ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 28.01.1947, ERAF.12.7.5, 117–122.

¹⁸ EK(b)P KK büroo otsus, 09.02.1949, ERAF.1.4.702, 113.

¹⁹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, Lisa nr 1, EK(b)P Tartu maakonnakomitee nomenklatuurkohtade nimekiri 1948. a, ERAF.12.8.9, 145.

²⁰ EK(b)P KK büroo otsus, Lisa nr 1, 09.03.1941, ERAF.1.4.719, 132.

põhinomenklatuuris. Ainult maakonnakomitee põhinomenklatuuris oli 110 partei algorganisatsiooni sekretäri ja 19 vallakomitee propagandisti.²¹

Mais 1949 kinnitati uus maakonnakomitee nomenklatuur. Uue nimekirja kinnitamise kõigest neli kuud pärast eelmist tingisid administratiivsed ümberkorraldused. Seoses Jõgeva maakonna moodustamisega 25. veebruaril 1949 lahkus 12 valda Tartumaa koosseisust.²² Nomenklatuuris oli nüüd oli eraldi alajaotus "EK(b)P Vallakomiteed", milles oli 12 sekretäri, kes kuulusid KK ja maakonnakomitee põhinomenklatuuri ning 12 ainult maakonnakomitee põhinomenklatuuri kuuluvat propagandisti. Alajaotuses "algorganisatsioonide sekretärid" oli KK arvestusnomenklatuuris ja maakonnakomitee põhinomenklatuuris 18 valla algorganisatsioonide "vabastatud sekretäri". Sellise ametinimetusega tähistati koosseisulisi algorganisatsioonide sekretäre, kes said oma töö eest palka. Tavaline ehk vabastamata algorganisatsiooni sekretär (neid oli palju rohkem) tegi parteitööd muu töö kõrvalt ja selliseid oli 1949. aasta Tartu maakonnakomitee põhinomenklatuuris 63. Need olid külanõukogude, kolhooside, sovhooside jt asutuste algorganisatsioonide sekretärid.²³

3.2.2. VALLAJUHTIDE NIMETAMISE JA VABASTAMISE MEHCHANISM

Ametikoha nomenklatuurne kuuluvus määras ka ametisse kinnitamise ja vabastamise mehhanismi. Valla parteijuhid (partorgid, territoriaalsete algorganisatsioonide ja vallakomiteede sekretärid) otsis ja kinnitas ametisse partei maakonnakomitee ning alates 1946 aasta sügisest kuulusid vastavad otsused keskkomitee ülekinnitamisele, kus selleks vormistati büroo otsus. Ametisse kinnitamise ja ametist vabastamise aluseks oli reeglina maakonnakomitee otsus, mida tuli põhjendada vastavas õiendis.

Maakonnakomiteedes rakendati praktikat, kus partorg viidi üle teise valda, kuid ei kinnitatud kohe ametisse, vaid mõne aja möödudes. Tegemist oli katseajaga – niimoodi testiti inimese sobivust uuele kohale. Võimalik, et sedaviisi loodeti ka kaadrivoolavust näiliselt vähendada, mille vastu keskkomitee vähemalt sõnades agarasti võitles. Näiteks naabervaldade Pala ja Vara partorgide vahetamisel 1950. aastal teostati üleviimine juunis, aga alles septembris paluti keskkomiteel see kinnitada, sest "senine töökäik on näidanud, et ümberpaigutus on tehtud õigesti".²⁴ Näiteks saab tuua ka Ahja valla partorg Gothard Petersoni

²¹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, Lisa nr 1, Tartu maakonnakomitee nomenklatuurkohtade nimekiri 1949. a, ERAF.12.9.3, 29.

²² ENSV ÜNP seadlus Jõgevamaa moodustamise kohta, 25.02.1949, *ENSV Teataja*, 1949, 9, 51.

²³ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 06.05.1949, ERAF.12.9.6, 27.

²⁴ EK(b)P Tartu maakonnakomitee sekretäri õiend, 14.09.1950, ERAF.1.6.140, 20. EK(b)P KK büroo neid üleviimisi enam küll ei kinnitanud, sest valdade likvideerimine oli sel ajal juba päevade küsimus. Partei kesk- ja maakonnavõimude vahelist viletsat infovahetust näitab seejuures asjaolu, et Vara valla viimane sekretär Oskar Kukk oli

kohta 1948. a detsembris koostatud iseloomustuse: “töötab sekretärina veebruarist 1948, kuna puudus praktika, oli töös nõrk, selletõttu ei olnud võimalik teda kinnitada, pideva kontrolli ja suunamise abil on hakanud töötama rahuldavalt”.²⁵ Võrreldes partorgide kinnitamisi palgalehtede andmetega selgub, et paljudel juhtudel toimus kinnitamine mitu kuud hiljem, mis ongi osaliselt seletatav katseaja praktika rakendamisega.

Täitevkomiteede koosseisudega oli asi mõnevõrra keerulisem, sest lisaks parteiorganitele oli protsessi kaasatud ka maakonna täitevkomitee, kelle ülesanne oli tegeleda valla täitevkomitee kaadritega esimesena. Esimeeste kinnitamise ja vabastamise küsimused liikusid maakonna täitevkomiteest kinnitamiseks partei maakonnakomiteesse. Kuna esimehed kuulusid keskkomitee arvestusnomenklatuuri, tuli ka sealt saada nõusolek, keskkomiteega suhtles sel teemal üksnes maakonnakomitee, mitte maakonna täitevkomitee, kel puudus selleks õigus. Ka keskkomitee nõusoleku saamiseks oli vaja esitada põhjendused nii töölt vabastamise kui nimetamise kohta. Näiteks palus Tartu maakonnakomitee keskkomitee kaadriosakonnale saadetud kirjas nõusolekut vabastada Ropka, Vaimastvere ja Nõo täitevkomitee esimehed. Kirjas selgitati põhjusi ja pakuti välja uute esimeeste kandidaadid. Ropka ja Vaimastvere valda soovitati demobiliseeritud mehi, kes olid saanud oma väeosa partorgilt “hea poliitilise iseloomustuse” koos soovitusena nõukogude tööle. Nõo uueks esimeheks soovitati “energilist edasipüüdlikku seltsimeest”, kes “tulles k. a. juuni kuu algpäevil valda [demobiliseerus] asus aktiivselt abistama kohaliku nõukogu organit”.²⁶

Kirjeldatud protseduurireeglitest ei peetud siiski alati kinni ning see kutsus keskkomitee poolt esile sagedast kriitikat. Keskkomitee võitles sel moel sagedaste koosseisumuudatuste ning ebaõigete kinnitamiste ja vabastamiste vastu, mis taandub tegelikult sellele, et keskkomitee võitles õiguse eest kontrollida kaadripoliitikat.

Jaanuaris 1945 kritiseeris keskkomitee büroo Viljandi maakonnakomitee käitumist Tuhalaane valla TK esimehe vabastamisel. Parteikomitee oli käitunud valesti, kuna valla esimees võeti kohalt maha maakonnakomitee kaadri sekretär Peeter Orgeli isikliku korraldusega, ilma küsimust partei ja nõukogude organites arutamata ning ilma esimehe töö uurimiseta ja tema töö parendamiseks

juba 4. septembril 1950. a ette ära kinnitatud loodava Põltsamaa rajooni täitevkomitee esimeheks. 1952. aastal visati seltsimees Kukk parteist välja. – ERAF.1.120.3, 86p.

²⁵ Gothard Petersoni iseloomustus, 11.12.1948, ERAF.1.6.7994, 11.

²⁶ EK(b)P Tartu maakonnakomitee kiri EK(b)P KK kaadrite osakonnale, 05.07.1946, ERAF.12.6.24, 21. Ropka senine esimees sooviti vabastada kui “poliitiliselt selle kohale mitesobiv isik”, kuna ta “pidas Saksa okupatsiooni päevil häid suhteid saksa sõjaväelastega, avaldas tol ajal leinakuulutuse Postimehes langenud Saksa ohvitseri mälestuseks ja andis öömaja “Jalaka liini” mõrvaritele”. Vaimastvere esimees sooviti vabastada halva tervise pärast, lisaks takistavat tema tööd kõrge vanus (mees oli 60-aastane) ja elukoha kaugus täitevkomiteest (9 km). Nõo valla esimehe osas konstateeriti, et ta on maakonnakomitee poolt edutatud Tartu maakonna täitevkomitee Loomakasvatuse osakonna juhatajaks.

meetmete rakendamiseta. Mahavõetud esimees ennistati tööle pärast seda, kui Arnold Veimer isiklikult kohale läks ja vastava korralduse tegi. Büroo koosolekul rääkisid Nikolai Karotamm ja ÜK(b)P KK Eesti büroo esimees Georgi Perov vajadusest teha põhimõtteline ja teistelegi õpetuseks olev otsus, öeldes, et ilma maakonna täitevkomitee esimehe nõusolekuta valla täitevkomitee esimeest maha võtta ei tohi, nagu ei tohi seda teha ka ilma küsimust eelnevalt arutamata.²⁷

Olukord sellele vaatamata ei paranenud. 1945. aasta juunis keskkomitee kaadriosakonnas koostatud aruandes kritiseeriti jälle Tartu maakonnakomiteed, kes vahetas suvaliselt inimesi välja, kusjuures põhjused polnud enamasti teada, sest maakonnakomitee ei pidanud vajalikuks keskkomitee kaadriosakonda kaadrimuutustest informeerida. Ka uutest ametnikest ei teadnud keskkomitee kaadriosakond midagi, sest enamiku (85%) osas polnud maakonnakomitee poolt vormistatud kinnitavat otsust. Samuti polnud koostatud toimikuid ega edastatud ankeetandmeid ning keskkomitee aparaat "teadis inimesi üksnes maakonnakomiteest saadetud nimekirjade järgi".²⁸ Maakonnakomiteed omakorda kritiseerisid oma alluvate vallapartorgide käitumist sarnastes asjades. Eriti alguskuudel tegutsesid partorgid sageli isepäiselt ja vallandasid täitevkomiteede esimehi (rääkimata muudest ametnikest) ning panid ametisse uusi, mis samamoodi oli võimupiiride selge ületamine.

3.2.3. VALLAKOMITEE NOMENKLATUUR

Vallakomiteede ajal eksisteeris lühikest aega (1949–50) ka vallakomitee nomenklatuur. Selle nähtuse alusdokumendiks oli EK(b)P KK büroo 19. veebruari 1949. a otsus Võrumaa Antsla vallakomitee tööst, kus deklareeriti vallakomiteede kogemuste suurenemist parteiorganisatsioonilise töö osas ning eesmärki anda neile valla poliitilisel ja majanduslikul juhtimisel suurem iseseisvus. Kõikidele maakonnakomiteedele tehti ülesandeks märtsikuu jooksul koostada iga vallakomitee jaoks nomenklatuurkohtade nimekiri.²⁹ Maakonnakomiteede partei, ametiühingute ja kommunistlike noorte organisatsioonide osakonnad said ülesande vallakomiteesid nomenklatuurkaadrite arvestustoimikute vormistamise ja vallakomitee istungil kinnitamise osas abistada.³⁰

²⁷ EK(b)P KK büroo otsus, ERAF.1.4.156, 49–50; EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, ERAF.1.4.227, 30.

²⁸ Отчет, 09.06.1945, ERAF.1.48.13, 28–36.

²⁹ EK(b)P KK büroo otsus, 19.02.1949, ERAF.1.4.719, 58–67.

³⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 02.04.1949, ERAF.12.9.4, 183–185.

Tabel 7. Partei vallakomiteede nomenklatuurkohtade arv 01.05.1950 ³¹

Maakond	Vallakomiteede arv	Vallakomitee nomenklatuuri ametikohtade arv	Nendest komplekteeritud	Vallakomitee poolt kinnitatud	Nomenklatuurtoimikuid koostatud
Harju	20	1527	1468	997	1107
Hiiu	3	320	320	201	223
Jõgeva	9	1160	1118	418	474
Jõhvi	5	479	467	269	333
Järva	11	1633	1588	1000	1206
Lääne	8	978	938	632	762
Pärnu	14	1545	1530	473	618
Saare	12	1246	1210	888	1009
Tartu	14	1461	1400	664	585
Valga	10	1020	987	465	487
Viljandi	14	1599	1572	880	1056
Viru	9	1158	1146	599	657
Võru	10	921	895	613	710
KOKKU	139	15 047	14 639	8099	9227

1. jaanuaril 1950 kuulus kõikide vallakomiteede nomenklatuuri kokku 13 378 ametikohta ja 1. mail 1950. aastal 15 047 ametikohta, millest oli täidetud 97%. Ainsana olid kõik kohad täidetud kõige väiksemas, Hiiu maakonnas (vt Tabel 7). Ligi pooled kohad olid aga veel vallakomiteede poolt kinnitamata.³² Andmeid nõuti ka nomenklatuurkaadrite arvestustoimikute koostamise kohta. Need toimikud olid nomenklatuurisüsteemi oluline osa, mille abil tagati kontroll kaadrite üle. Toimiku olulisemad dokumendid olid kaadriarvestusleht (ankeet isikuandmetega), autobiograafia ja iseloomustused.³³ Toimikute koostamine edenes, ehkki oli üksikuid valdasid kus polnud sellega veel õieti alustatudki.

Tabelist näeme, et toimikuid oli üldjuhul koostatud rohkem, kui oli toimunud kinnitamisi. See viitab, et toimiku koostamist käsitleti kinnitamise eeldusena, mis aitab seletada ka ametisse asumise ja kinnitamise vahele jäävat sageli oli kuudepikkust ajavahet. Omaette küsimus on, mida määratleti toimiku koostamisena. Ka ilma süvenemata võib öelda, et arhiivides ei ole sellist massi

³¹ ERAF.1.307.74, 33.

³² ERAF.1.307.38, 308; ERAF.1.307.74, 33.

³³ Vt: Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, Tartu, 2006, 20–25.

nomenklatuurtoimikuid, mis vastaks kinnitatud nomenklatuurkohtade arvudele, samuti ei ole teada, et neid toimikuid oleks hilisematel aastatel hävitatud.³⁴ Võimalik seletus on selline, et toimik loeti koostatuks, kui oli täidetud kaadriarvestusleht. Üksikuid kaadriarvestuslehti ei jõutud või ei peetud vajalikuks formeerida füüsilises mõttes toimikuks, kuni polnud lisandunud muid dokumente ja üksikuid kaadriarvestuslehti säilitati eraldi.³⁵

Tabel 8. Viljandi maakonna vallakomiteede nomenklatuurkaadrid 01.05.1950³⁶

Valdkond	nomenklatuur-kohtade arv	sh täidetud kohtade arv
Parteiasutused	35	33
Ametiühingud	36	35
Tööstus	36	35
Administratiivasutused ³⁷	41	39
Transport ja side	45	44
Planeerimine, rahandus ja kaubandus	68	68
ELKNÜ	84	82
Nõukogud	123	119
Propaganda ja agitatsioon	261	258
Põllumajandus	870	859
KOKKU	1599	1572

Vallati oli nomenklatuursete ametikohtade arv väga erinev, sõltudes paljudest faktoritest. Pindalast ja elanike arvust olulisem oli valla territooriumil paiknenud tööstus- ja põllumajandusettevõtete, koolide jt asutuste arv (ehkki need olid osaliselt omakorda sõltuvuses valla suurusel). Kõige väiksem oli 1950. aastal vallakomitee nomenklatuur Tartu maakonna Lohusuu vallas – 28 kohta. Väikesed

³⁴ Olev Liivik juhib tähelepanu asjaolule, et kaugeltki kõiki toimikuid pole olemas ka keskkomitee aparaadi töötajate kohta ning oletab, et osa toimikuid võivad olla kadunud või neid ei jõutud õigeaegselt koostada. – Vt: Liivik, *Eestimaa*, 20.

³⁵ Selliseid kaadriarvestuslehtede kollektsoone leidub näiteks põllumajandusühistute ja kohalike riigivõimuorganite arhiivifondides ning mingil määral ka partei maakonnakomiteede arhiivifondides, aga kuna viimased on üldiselt halvasti kirjeldatud, siis võivad enamikes fondides sellised materjalid olla peidetud muude nimetuste taha ja nende leidmine on aeganõudev või juhuse küsimus.

³⁶ Aruanne EK(b)P Viljandimaa vallakomiteede nomenklatuurkaadrite komplekteerimisest ja kinnitamisest seisuga 1. mai 1950, 20.05.1950, ERAF.1.307.74, 35.

³⁷ Selle kategooria alla paigutusid mitmesuguste riiklike keskasutuste kohalike struktuuriüksuste töötajad, kes teiste jaotuste all ei sisaldunud, näiteks Tervishoiuministeeriumi ja Siseministeeriumi haldusala ametnikud.

nomenklatuurid olid ka Võru maakonna Mäe (45), Harju maakonna Raikküla (46) ja Jõhvi maakonna Vasknarva (50) valdades. Samal ajal kuulus Märjamaa (Lääne maakond) vallakomitee nomenklatuuri 241 ja Särevere (Järva maakond) omasse koguni 342 ametikohta.³⁸ Kohtade jaotumust valdkonniti vaatame Viljandi maakonna näitel (Tabel 8), sest teiste maakondade kohta pole koondandmeid õnnestunud leida.

Tartu maakonnakomitee kinnitas oma esimesed vallakomitee nomenklatuuri nimekirjad 18. märtsil ja 1. aprillil 1949. 1. aprillil kinnitati teiste hulgas ka Äksi vallakomitee nomenklatuur. Selles oli 3 kohta, mis kuulusid keskkomitee põhinomenklatuuri: partei vallakomitee sekretär ja 2 sovhoosidirektorit, keskkomitee arvestusnomenklatuuri kuulus valla täitevkomitee esimees. Maakonnakomitee põhinomenklatuuris oli (lisaks neile, kes kuulusid keskkomitee omasse) 7+x kohta: partei vallakomitee propagandist, partei algorganisatsioonide sekretärid (nende arv oli muutuv), ELKNÜ vallakomitee sekretär, valla TK põllumajandusosakonna juhataja, valla varumisagent, lastekodu direktor ning määratlemata arv kolhooside esimehi ja arveametnikke. Viimaseid arvuliselt paika ei pandud, sest eeldati kolhooside lisandumist. Maakonnakomitee arvestusnomenklatuuris oli viis ametikohta: valla TK aseesimees ja sekretär, külanõukogude esimehed (2) ning mittetäieliku keskkooli direktor.

Kõik eelnimetatud kuulusid formaalselt ka vallakomitee nomenklatuuri, neist vallakomitee sekretär, sovhoosiesimehed ja TK esimees olid seega korraga kolmes nomenklatuuris. Aga nagu öeldud oli sisuline tähendus üksnes hierarhiliselt kõrgemal nomenklatuuril ning ühtegi sellist ametikohta ei saanud täita ilma kõrgema tasandi kinnitusega.

Ainult vallakomitee põhinomenklatuuri kuulus esialgu 52+x ametikohta: partei vallakomitee liikmed (1+x), ELKNÜ algorganisatsioonide sekretärid (1+x), vanempioneerijuhid (2), sovhooside vanemraamatupidajad (2), masinaühistu esimees ja raamatupidaja, piimatööstuse juhatajad (2), varumisstatistik, algkoolide juhatajad (2), mittetäieliku keskkooli õpetajad (8), valla kultuurhariduse instruktor, rahvamaja juhataja, raamatukogu juhataja, kooperatiivkaupluse juhataja (2), metsnik, valla abimaksuinspektor, veski juhataja, kalakasvatuse direktor, miilitsa rajoonivolinik, vabatahtliku tuletõrjekompanii pealik, valla teedevolnik, valla teedemeister, sideagentuuri juhataja, spordiseltsi "Jõud" esimees, DOSARM-i esimees ning ametiühingukomiteede esimehed (2).

Vallakomitee arvestusnomenklatuuris oli 8+x kohta: külanõukogude sekretärid (2), masinaühistu kassapidaja, algkoolide õpetajad (2), lastekodu raamatupidaja, metsavahid (2), varumise kokkuostjad (x), lastekodu kasvatajad (x) ning brigaadimiilitsad (x).³⁹

Edaspidi Äksi vallakomitee nomenklatuurkohtade arv suurenes, ulatudes 1950. aasta suveks 79-ni.

³⁸ Aruanded vallakomiteede nomenklatuurkaardrite komplekteerimisest, 01.02.1950, ERAF.1.307.74, 1–10.

³⁹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 02.04.1949, ERAF.12.9.4, 183–185.

16. juunil kinnitas Äksi vallakomitee oma koosolekul esimesed 25 ametikohta.⁴⁰ Süsteem oli uus ja võõras: maakonnakomiteesse suunati kinnitamiseks ka neid, keda poleks pidanud saatma ning kinnitati selliseid, keda nomenklatuurnimekirjas üldse polnud või kinnitati rohkem kohti, kui ette nähtud. Kinnitamisele tuli neist saata tegelikult ainult kaks (kolhoosi esimees ja arveametnik) ning informatsiooni korras arvestusnomenklatuuri kuuluv koolidirektor, kuid saadeti isegi vallakomitee arvestusnomenklatuuri kuuluvate metsavahtide kinnitamine.⁴¹

Kokku jõudis Äksi vallakomitee kuni 1. juunini 1950 protokollilise otsuse teha 62 nomenklatuuri kuuluva inimese kinnitamise kohta. Hilisemast ajast on säilinud veel kaks vallakomitee koosoleku protokoll (8. ja 19. juunist), aga neil enam kinnitamisega ei tegeletud.⁴² Ilmselt oli selleks ajaks saanud lõplikult selgeks, et valdade likvideerimine on lähituleviku küsimus.

Teema lõpetuseks toon ühe võrdluse mõni aasta varasemast ajast. 16. augustil 1945 arutas KK büroo Jõelähtme valla partorgi aruannet tööst kaadritega, mis saadeti juhiseana kõikidele vallapartorgidele. Otsuses loetleti kaadrid, kellega partorg pidi töötama: vallatäitevkomitee ja külanõukogude vastutavad töötajad, komsorg, sidejaoskonna, koolide, rahvamajade, kooperatiivide juhatajad ja HMLP-de juhatajad, vallas asuvate vabrikute direktorid, artellide esimehed, varumisagent, miilitsavolinik, teemeister, õpetajad, arstid, agronoomid, metsnikud, raamatupidajad, finantsinspektorid, masinistid jne. Kokku öeldi neid ametikohti olevat 152 ning kõigi nendega pidigi partorg töötama.⁴³

Loetletud ametikohad olid üldiselt samad, mis 1949. aastal vallakomitee nomenklatuuri lülitati. Tõsi, vallakomitee nomenklatuur oli poole väiksem – 1950. aastal kuulus Jõelähtme vallakomitee nomenklatuuri 75 ametikohta. 1945. aastal vallakomiteed ja valla tasandi nomenklatuur puudusid ning need ametikohad kuulusid osaliselt maakonnakomitee omasse. Mittenomenklatuursete töötajate kohta ei koostatud ka eraldi toimikuid (täitevkomitee jt asutuste aparaatides koostatud personalitoimikuid mitte silmas pidades), aga teatud sarnasused on siiski olemas. Kuni vallakomitee nomenklatuuri kehtestamiseni pidi kogu vajaliku töö ära tegema partorg isiklikult. Hiljem nomenklatuurtoimikuisse kogutava info – mis tähendas teadmiste omamist inimese elukäigust, sugulussidemetest jm, samuti inimese meelsuse ja mõttemaailma tundmist (toimikutes autobiograafiate ja iseloomustuste vormis) – kogumine ja valdamine oli kaheldamatult vallapartorgide üks kõige tähtsamaid töövaldkondi.

⁴⁰ EK(b)P Äksi vallakomitee koosoleku protokoll, 16.06.1949, ERAF.1021.3.1, 27–29.

⁴¹ Nomenklatuurtoimikuid pole nende kohta õnnestunud leida. Ühe metsavahi kohta on toimik küll olemas, aga avati parteipileti kaotamise eest saadud parteilise karistuse tõttu, lisaks sellele karistati teda kriminaalkorras ametialase seisundi kuritarvitamises ja karistati aasta paranduslike töödega. Metsavaht sai temast alles pärast karistuse kandmist. – vt Alfred Karro personaaltoimik, ERAF.12.12.507.

⁴² Augustis ja septembris toimus veel kaks vallakomitee üldkoosoleku protokoll, aga nendel ei saanudki nomenklatuurkaadreid kinnitada, sest see polnud üldkoosoleku pädevuses.

⁴³ EK(b)P KK büroo protokoll, 16.08.1945, ERAF.1.4.196, 132–137.

Vallakomitee nomenklatuuri kaudu võisid nomenklatuuri hulka enesele ootamatult (ja võibolla ka enese teadmata) sattuda inimesed, kes poleks sinna sattunud, kui Eesti NSV valitsemissüsteem oleks olnud unifitseeritud muu NSV Liidu omaga. Emapilgul väheoluline lühiajaline nomenklatuuri sattumine ei pruukinud aga üksikisiku vaatepunktist sugugi väheoluline olla. Selle käigus võis inimese minevikust paljastuda asjaolusid, mis muidu oleks jäänud varjule ning inimese jaoks võis see tähendada kõike kuni otseste repressioonideni välja.

3.3. VALLAJUHTIDE KAADRITE ISELOOMUSTUS

3.3.1. ALLIKAD

EK(b)P Keskkomitee kaadrite osakond ja ENSV Ministrite Nõukogu aparaat üritasid kaadritel silma peal hoida, kogusid keskasutuste ja maakondade kaudu andmeid ning koostasid ülevaateid. Samamoodi pidid toimima partei maakonnakomiteed ja maakondlikud täitevkomiteed. Algusaastatel (1944–45) oli selle suunaline tegevus selgelt harvem ja pealiskaudsem kui 1940. aastate lõpus. Energia kulus töö käivitamise peale ning alguses valitseva kaadripõua tingimustes oli põhjalikumast kontrollist ilmselt targem üldse hoiduda, sest võis eeldada, et sellega kaasnevad kohustuslikud vallandamised ning uusi inimesi polnud kuskilt võtta ehk parteisõnavara kasutades “reservid olid väikesed”. Olulisel määral mõjutas andmete kogumise ja statistiliste kokkuvõtete tegemise iseloomu konkreetse ametikoha nomenklatuurne staatus ning mõistagi oli madalama tasandi nomenklatuurkaadrite kontrollimine ja analüüsimine ebaregulaarsem. Näiteks valla parteikaadrite kohta koostati statistilisi kokkuvõtteid hoopis harvem, kui partei keskkomitee aparaadi kohta. Vallakaadrite osas aga torkab silma pigem lähenemine, et täitevkomiteede kaadrite kohta koguti andmeid ja koostati kokkuvõtteid tihemini, kui parteikaadrite kohta. Nähtavasti seetõttu, et keskkomitee nomenklatuuri kuuluvata partorgide kaadritoimikud olid partei keskaparaadis valdavalt olemas, täitevkomiteede töötajate omad seevastu mitte.

Statistiliste kokkuvõtete aluseks olid töötajate ankeetandmed, mida enamasti koguti rutiinses korras nomenklatuuri süsteemi kaudu, aga kasutati ka erakorralisi meetodeid. Näiteks vallasekretäride lausanketeerimine toimus veebruaris 1945 korraldatud ülemaalisel seminaril, kus osalemine oli kohustuslik ning kõik kohaletulnud sekretärid pidid täitma isikuandmete ankeedi. Kirja tuli panna kõik põhilised andmed, mis tavaliselt sisaldasid kaadritoimikutes. Sellega hoiti kokku hulk tööaega, ehkki päris kõigi kohta andmeid ei saadud (seminaril osales 201 sekretäri).⁴⁴ 1945. aasta alguses viidi ENSV RKN esimehe korraldusel läbi ka vallatäitevkomitee esimeeste katse-anketeerimine, kus andmeid saadi

⁴⁴ Valla täitevkomiteede sekretäride ankeetlehed, 13.–15.02.1945, ERA.R-1.10.87; 88; 89; Materjalid valdade täitevkomiteede sekretäride seminari kohta 13.–18. veebruarini, ERA.R-1.10.40, 55.

162 valla täitevkomitee esimehe kohta.⁴⁵ Esimesed põhjalikud statistilised tabelid vallatäitevkomitee esimeeste kohta valmisid 1945. aasta suvel.

Vallapartorgide kaadrite kontrollimisega tegeleti enne nende keskkomitee nomenklatuuri viimist pisteliselt, näiteks kontrolliti 1946. aasta kevadel ÜK(b)P KK Eesti büroo aparaadi ja EK(b)P KK poolt kaadri komplekteerimist Harjumaal.⁴⁶ Kaadrite üldine kontrollimine võeti esmakordselt ette 1946. aasta lõpus. Keskkomitee kaadriosakonna aruanne kaadrite iseloomu kohta 1947. aasta 1. jaanuari seisuga sisaldas andmeid ka vallapartorgide ja täitevkomiteede liikmete kohta. 1947. aasta oli eriti intensiivne kaadrite kontrollimise aasta. Juba suvel hakati maakondadest ja valdadest uuesti andmeid koguma ning statistilisi kokkuvõtteid koostatama, mis hõlmasid nii kohalikke parteikaadreid kui valla täitevkomitee ja külanõukogu omi. 1947. aasta novembris–detsembris koostati kõikide maakondade vallakaadrite kohta uuesti statistilised kokkuvõtted. Seda tehti eelkõige eelmiste andmete täpsustamiseks ja täiendamiseks, sest nendes polnud maakonnad suutnud rakendada universaalseid parameetreid ja klassifikaatoreid, mida taoliste aruannete ja kokkuvõtete koostamise kord ette nägi.

1948. aasta alguses toimusid kohalike nõukogude valimised, mille järel koostati NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi nõudel uuesti statistilised kokkuvõtted kogu nõukogude aparaadi kohta. Andmeid koguti maakondade ja valdade nõukogude ja täitevkomiteede ning külanõukogude liikmete soo, parteilisuse, hariduse ja tööstaži kohta ning saadi kõikidest valdadest, v. a. Ruhnust.⁴⁷ 1949. aasta kevadel koostatud statistilised kokkuvõtted hõlmasid üksnes vallatäitevkomiteede esimehi. Viimased ülemaalsed andmestikud vallakaadrite kohta koostati 1950. aasta kevadel ja hõlmasid partei vallakomiteede ja valla algorganisatsioonide sekretäre ning täitevkomiteede esimehi.

Järgnevalt olen kasutanud kõigi eelpoolnimetatud üldiste kaadristatistika andmeid ning võrrelnud neid Tartumaa parteijuhtide andmetega. Viimased on koondatud nomenklatuurtoimikute põhjal koostatud andmebaasi, mis sisaldab andmeid 148 partorgi, valla algorganisatsiooni sekretäri ja vallakomitee sekretäri kohta. Statistikast jäid välja nende valdade algorganisatsioonide sekretärid, kus vallakomitee oli moodustatud, sest nende näol polnud enam tegu valla parteijuhtidega, vaid järgu võrra madalamate parteiametnikega. Enamik andmeid on esitatud mitte absoluut- vaid suhtarvudena, st väljendavad vastava kategooria protsenti üldarvust. See oli vajalik parema ülevaatlikkuse huvides, kuna ametnike arv aastate lõikes muutus ja statistika hõlmab üksnes selle koostamise hetkel täidetud ametikohti. Osa kohti oli alati täitmata, näiteks 1950. aasta märtsis oli nii esimehe kui parteijuhi koht täitmata kümnes vallas. 1947. aasta statistika

⁴⁵ Valla täitevkomiteede esimeeste ankeedid, jaanuar 1945, ERA.R-1.10.86, 1–10; Aili Truuväli, *Kohalikud nõukogud Eesti NSV-s (1944–1948)*, diplomitöö, Tartu, 1973, 45.

⁴⁶ Selgus, et vallapartorgide seas oli mitmeid selliseid, kes ei sobinud ametisse joomise ja tööga mittetoimetulemise tõttu. Kümne partorgi kohta koostati negatiivsed iseloomustused ja peeti vajalikuks nad välja vahetada. Neist 8 olid äsja demobiliseeritud ja värsked partei liikmed. – *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991*, koostaja ja toimetaja Enn Tarvel, Tallinn, 2005, 183.

⁴⁷ Statistilised koondaruanded, aprill 1948, ERA.R-3.7.160.

hõlmab 232 ning 1950. aasta oma 223 parteijuhti (sh 141 vallakomitee sekretäri). Täitevkomitee esimehi oli 1945. aasta statistika koostamise ajal ametis 243, 1947. aastal 262 ning 1950. aastal 223.

Kaadristatistika läbitöötamisel ning analüüsimisel tuli ka silmas pidada, et ei partei- ega valitsusaparaadis koostatud andmestikud pole alati veatud: esineb arvutusvigu ning vastuolulisi andmeid. Samuti kasutati andmete esitamiseks erinevaid meetodeid, näiteks võivad maakondlikud statistikad hõlmata üksnes valdu või ka nendega staatusest võrdseid maakondliku alluvusega linnu.

3.3.2. RAHVUS, PÄRITOLU JA KEELTEOSKUS

Nõukogude ideoloogia käsitles NSV Liitu rõhutatult “paljurahvuselise riigina” ning rahvusküsimusele pöörati NSV Liidus suurt tähelepanu.⁴⁸ Rahvus oli oluline ka kaadripoliitikas, see tuli alati märkida ankeeti ning sisaldus kõikides kaadrialastes statistilistes kokkuvõtetes ja aruannetes. Rahvuspoliitika küsimusi on kaadrite käsitlemisel peetud üheks võtmeteemaks ja üheks enam intrigeerivamaks küsimuseks. Mitmed ajaloolased on tegelenud ka sõjajärgse Eesti rahvuspoliitika küsimustega. Põhiliste järeldustena on välja toodud konflikti kohalikku päritolu kommunistide ning mujalt NSV Liidust Eestisse suunatud nn Venemaa eestlaste ja venelaste vahel, mis lõppes viimaste võiduga ning eestlaste osakaalu järsu vähenemisega 1950. aasta EK(b)P KK VIII pleenumile järgnenud parteipuhastuste kulmineerumise käigus. Kohalikke kaadreid rahvuspoliitika kontekstis käsitlenud David Feest paigutab need NSV Liidu rahvuspoliitika raamistikku ning väidab, et sõjajärgsetel aastatel rakendati nn taas-põlistamise (*neokorenizatsija*) poliitikat, mis tähendas eestlaste eelistamist kaadrite komplekteerimisel. Eesti ajaloolased nende seisukohtadega siiski pigem ei nõustu.⁴⁹ Oletatud on ka rahvuslike kvootide olemasolu kaadrite komplekteerimisel.⁵⁰

Üldise tendentsina suurenes sõjajärgsetel aastatel nii mitte-eestlaste kui mujalt pärit eestlaste osa rahvastikust. Mujal NSV Liidus elavaid eestlasi kasutati sovetiseerimise toetamiseks kõikides valdkondades. 1946. aasta jaanuaris oli

⁴⁸ NSV Liidu rahvuspoliitika olulisemad käsitlused on näiteks: Terry D. Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, New York, 2001; Yuri Slezkine, “The USSR as a Communal Apartment, Or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism”, *Slavic Review*, vol. 53, no. 2, 1994, 414–452.

⁴⁹ David Feest, “Põlisrahvuste taaseelistamise poliitika balti liiduvabariikides? Eestimaa Kommunistlik Partei pärast Teist maailmasõda” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Tartu, 2007, 207–224; Olev Liivik, “Rahvus- ja naispoliitika Nõukogude Eestis: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi rahvuslik ja sooline koosseis 1945–1953”, *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2006*, Tartu, 2007, 56.

⁵⁰ Feest, “Põlisrahvuste”, 213.

21% EK(b)P liikmetest nn Venemaa eestlased.⁵¹ See pidi mõju avaldama ka kaadripoliitikale.

Partei keskaparaadis ei ulatunud eestlaste osakaal 1940. aastate teisel poolel kunagi üle kahe kolmandiku ning jäi sageli alla poole. Partei keskkomitee aparraadis oli eestlaste osakaal näiteks 1945. aastal umbes 59%, 1947. aastal 51% ja 1950. aastal 53%. Partei maakonnakomiteede ja linnakomiteede sekretäride seas langes eestlaste osakaal 1946. aasta 64%-lt 1949. aastaks 59%-ni.⁵²

Liikudes maakonna tasandilt valla omale avaneb hoopis teistsugune pilt. Eestlased olid nii valla parteiorganites kui täitevkomiteedes alati suures ülekaalus (Tabel 9). Tuleb silmas pidada, et 1944. aasta andmed on väga puudulikud, sest kaadristatistikaga ei olnud siis kellelgi aega tegeleda ning valla ametikohtadel töötas palju ajutisi inimesi, kes polnudki mõeldud neile kauemaks jääma. Ka osa 1945. aasta statistikast koostati hiljem tagantjäre. Saab siiski väita, et eestlaste osakaal oli just esimestel kuudel kogu sõjajärgse aja kõrgeim. Suurem osa partorge tulid operatiivgruppide või tagala ettevalmistuskursustelt, kus olid põhiliselt eestlased ning täitevkomiteede töötajad leiti valdavalt kohapealt. Hiljem hakkas mitte-eestlaste osakaal suurenema ning tõusis partorgide seas 1947. aastaks 12% ning 1950. aastaks 15%-ni. Täitevkomitee esimeeste seas oli mitte-eestlasi alati vähem ning dünaamikas selget tendentsi ei avaldu: 1945. aastal alla 4%, 1947. a 8% ning 1950. aastal veidi alla 6%. Olgu lisatud, et mitte-eestlased olid paari üksiku erandiga vene rahvusest.

Tabel 9. Eestlaste osakaal vallajuhtidest 1944–50 (%) ⁵³

	partorgid	TK esimehed
september 1944	94	...
14.07.1945	...	96
01.01.1947	88	92
20.11.1947	89	91
01.01.1949	...	91
15.03.1950	85	94

Tartu maakonna arvestuses avaneb veidi teistsugune pilt (Tabel 10). Eestlaste osakaal langes kuni 1947. aastani ja hakkas siis uuesti tõusma. Rekordiliselt 12

⁵¹ Hill Kulu, *Eestlaste tagasiränne 1940–1989: Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*, Tartu, 1997, 133–143.

⁵² Liivik, “Rahvus- ja naispoliitika”, 60; *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, 132.

⁵³ ERAF.1.48.22, 26; ERAF.1.5.11, 19, 108–110; ERAF.1.48.158, 36–108; ERAF.1.48.183, 77–213; ERAF.1.307.34, 35–53; ERAF.1.307.78, 1–41.

mitte-eestlasest partorgi oli maakonnas 1946/47 vahetusel, hiljem oli neid 6–7 (protsent langes 23-lt 17–18 peale). Tartumaa ei olnud selles kontekstis Eesti keskmine maakond, sest tänu vene kogukonna olemasolule Peipsi järve äärsetes valdades, oli maakonnas mitu valda, kus mitte-eestlaste osakaal rahvastikust oli Eesti keskmisest tunduvalt suurem. See ei tähenda, et sinna tulnuks tingimata saata venekeelne partorg, sest kohalikud venelased olid reeglina kakskeelsed. Sinna **sai** saata partorge, kes ei osanud eesti keelt, aga olid kogenud parteitöötajad, keda ei saanud jätta kasutamata.

Statistika taustal ei ole mingeid andmeid, mis laseks rahvusstatistikat vaadelda osana kaadripoliitikast ning vähemalt kohalikul tasandil olid eestlaste eelistamisel kindlasti pragmaatilised põhjused. Rahvuse kõrval oli tunduvalt olulisem näitaja sellega seotud **keelteoskus**. Kohalikul tasandil ei olnud võimalik töötada eesti keelt valdamata. Partorg pidi oskama kohalikku keelt. Ametlikult sellepärast, et tööülesannete hulka kuulus rahvale esinemine. Varjatult, aga olulisem, oli ilmselt see, et partorg oli partei informaator, kes pidi olema kursis inimeste meelsusega, teadma kohalikke kuulujutte ning selleks pidi ta inimeste jutust aru saama.

1947. aasta alguse kaadristatistika järgi oskas Eesti NSV vallapartorgidest 59% nii eesti kui vene keelt ja 41% ainult eesti keelt. Ainult vene keelt oskavaid partorge oli kokku ainult kaks. 1947. aasta lõpus olid näitajad vastavalt 67%, 32% ja kolm. Täitevkomitee esimeeste vene keele oskus oli halvem, sest tunduvalt rohkem oli neid, kes polnud viibinud Nõukogude tagalas ega teeninud Punaarmees. Mõlemat keelt valdas 1. mail 1947 ametis olnud esimeestest 53% ja ainult eesti keelt 47%. Üks Võrumaa esimees oskas ainult vene keelt.⁵⁴

Keeleoskuse statistikasse tuleb suhtuda ettevaatlikult, sest tegemist on andmetega, mille aluseks on inimeste enda hinnang oma keeleoskusele. Vene keele oskamise alla on statistikas ilmselt sattunud ka need, kes ankeedis hindasid seda “nõrgaks” ja ankeetide analüüs näitab, et enamik eestlastest vallaametnikest, vaatamata sõja-aegsele Punaarmee taustale, hindasid ankeedis oma vene keele oskust nimelt nii. Seetõttu olid eelistatud seisundis Peipsi-venelaste kogukonnast pärit partorgid, kuna nemad reeglina valdasid mõlemat keelt.

Rahvusliku kuuluvuse kõrval tuleb oluliseks pidada inimeste **päritolu**, millel oli sisuliselt suurem tähendus kui rahvusel. Rahvus oli NSV Liidus sageli formaalsus, mida kasutati statistikas ja mis võimaldas vastuvõtukvootide kaudu esitada partei paljurahvuselisust. Päritolu aga määras hariduse, keeleoskuse, tööalase ettevalmistuse, töökogemuse ning seeläbi usaldusväarsuse kõrgemata parteiorganite silmis.⁵⁵ Küsimus on eelkõige selles, millistes tingimustes oli inimene üles kasvanud, millise ideoloogia tingimustes oli toimunud tema väljakujunemine. On päris selge, et NSV Liidus üles kasvanud eestlase ning Eesti Vabariigis välja kujunenud eestlase mõttemaailm ja väärtushinnangud ei saanud olla ühesugused.

⁵⁴ ERAF.1.48.123, 91, 114, 125, 132, 137, 143, 155, 168, 176, 186, 198.

⁵⁵ *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, 132.

Tabel 10. Tartu maakonna vallapartorgide rahvus ja päritolu 1945–50 ⁵⁶

	Andmed teada (arv)	PÄRITOLU			RAHVUS				
		Eesti		NSVL (arv)	eestlased			mitte-eestlased	
		arv	%		arv	%	sh Venemaa eestlased (arv)	kohalikud (arv)	muulased (arv)
01.01.1945	31	28	90	3	24	77	3	7	–
01.01.1946	43	39	91	4	33	77	4	10	–
01.01.1947	42	37	88	5	30	71	4	11	1
01.01.1948	41	34	83	7	34	83	6	6	1
01.01.1949	43	32	74	11	37	86	9	4	2
01.01.1950	37	30	81	7	30	81	5	5	2
30.09.1950	38	28	74	10	28	74	7	7	3

Ametlikust statistikast üldiselt ei leia andmeid inimeste päritolu kohta. Seda on võimalik selgitada kaadritoimikute abil inimeste varasema tegevuse kaudu, sestap saab tugineda Tartumaa vallapartorgide kaardrite analüüsile (Tabel 10). Päritolu määratlemisel olen arvesse võtnud nii sünnikohta kui hilisemat elukäiku, pidades silmas, et kõik Venemaal sündinud inimesed ei jäänud sinna, vaid osa opterus juba lapsena Eestisse ning veetis oma kujunemisaastad Eestis. Selliseid partorge oli vähemalt kuus ning nemad olen liigitanud kohalike eestlaste hulka. Kuna statistika aluseks on võetud ametisolek 1. jaanuari seisuga, siis ei hõlma see partorge, kes nimetati ja vabastati aasta sees. Kui kaasata statistikasse kõik partorgid, kelle kohta eluloolised andmed õnnestus välja selgitada, selgub, et 83% partorgidest oli oma kujunemisaastad veetnud Eestis ning 17% mujal (valdavalt Venemaal, üksikud ka Ukrainas või Kasahstanis). Kuna jutt käib Tartu maakonna partorgidest, siis on sobiv märkida, et Eestis sündinutest oli valdav enamik pärit Tartumaalt (u 15% oli pärit teistest maakondadest, enamasti Viru- või Petserimaalt).

Mida statistikast järeldada? Kohalikku päritolu inimeste osakaal vähenes. Ehkki see muutus ei olnud ühtlane, on ometi selge, et viimasel kahel aastal oli kohalikku päritolu partorgide osakaal märksa väiksem, kui eelnevatel aastatel. Rahvuse osas selget tendentsi välja ei joonistu. Perioodi teisel poolel vähenes Eesti päritolu venelaste osakaal, mis oli ilmselt tingitud sellest, et just see kontingent tegi parteilist karjääri. Kokkuvõttes saab statistikast järeldada, et läbi perioodi eelistati vallapartorgidena kohalikku päritolu ja kohalikust rahvusest

⁵⁶ Kõik andmed on esitatud aasta 1. jaanuari seisuga. Statistika on tehtud kaadritoimikute põhjal koostatud Tartu maakonna vallapartorgide andmebaasi põhjal.

(seega kohalikku keelt valdavaid) inimesi, kuid viimastel aastatel tehti selles osas järeleandmisi.

3.3.3. SUGU

Soovahekordade küsimus kaadripoliitikas oli rahvusest ebamäärasem, aga NSV Liidus oli algusest peale sellega tegeletud. NSV Liitu püüti näidata ideaalühiskonnana, kus valitses täielik võrdsus, sealhulgas sugude vahel. Sookvoodid olid ilmselt olemas parteisse vastuvõtmisel ning neid on oletatud ka nõukogude komplekteerimisel, aga liiduvabariiklike eripärasid arvestavalt.⁵⁷ Naiste osakaal ÜK(b)P liikmete hulgas tõusis hüppeliselt siiski alles sõja aastatel, olles 1941. aastal 15%, 1947. aastal 18% ja 1950. aastal 21%.⁵⁸

Naiste tööhõive küsimused, eriti nende rakendamine tööstuses, oli NSV Liidus oluliseks muutunud seoses 1930. aastate industrialiseerimisega ja selle tekitatud tööjõupuudusega. Aastatel 1929–39 suurenes naiste osakaal tööstustöölise seas kõigis tööstusharudes harudes ning suurtööstuses tervikuna 29%-lt 43%-ni.⁵⁹ Toimus naiste valgumine maalt linna, mis tekitas omakorda tööjõu probleeme maal. 1934. aasta parteikongressi kõnes rõhutas Stalin naiste töö tähtsust kolhoosides ning kiitis heaks nende edutamist ka juhtivatele kohtadele.⁶⁰ Seejärel mõjutas naiste emantsipatsiooni 1930. aastate Suur Terror ning hiljem juba Teine maailmasõda. Alates 1930. aastatest rakendati tööstuses ja haridusasutustest ka sookvoote.

Poliitiliste või administratiivametite osas pole selliseid kvoote teada, aga naiste tulek võimu juurde ja poliitikasse oli alanud koos bolševike võimulepääsemisega.⁶¹ See tendents ilmnis ka 1940.–41. aasta Eestis. Sõja järel ja selle tagajärjel muutis naiste küsimuse senisest olulisemaks nende suur enamus rahvastikust, mistõttu nende osakaal suurenes paratamatult ka vastutavatel ametikohtadel. Stanfordi Ülikooli teadlane Gail Lapidus on aga näidanud, et naiste kvantitatiivse osakaalu suurenemine poliitikas ei toonud kaasa samaäärset mõjukuse kasvu tegelikus otsustusprotsessis ning naiste osa jäi pigem sümboolseks.⁶²

⁵⁷ Gail Warshofsky Lapidus, *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change*, 1978, 201, 205.

⁵⁸ Thomas Henry Rigby, *Communist Party membership in the U.S.S.R., 1917–1967*, Princeton, 1968, 361.

⁵⁹ *The economic transformation of the Soviet Union, 1913–1945*, R. W. Davies, Mark Harrison, S. G. Wheatcroft (eds), Cambridge, 1994, 284.

⁶⁰ Gail Warshofsky Lapidus, “Women in Soviet society: equality, development, and social shange” in David L. Hoffmann (ed), *Stalinism: The Essential Readings*, Malden, 2003, 217–220; David L. Hoffmann, “Stalinist Family Values” in David L. Hoffmann (ed), *Stalinist Values: the Cultural Norms of Soviet Modernity 1917–1941*, London, 2003, 115.

⁶¹ Rigby, *Political Elites*, 38.

⁶² Lapidus, “Women in Soviet Society”, 231.

NSV Liidu eeskujudele tuginedes hakati naiste tööhõive probleemidega tegelema ka Eesti NSV-s. Näiteks otsustas EK(b)P KK büroo 1940. aasta novembris, et traktoristide kursustel osalejatest peavad vähemalt 30% moodustama naised.⁶³ Veebruaris 1941 aga kinnitas ENSV RKN nimekirja töödest ja ametikohtadest, kus naistööjõu rakendamine oli eelistatav ning kõik riiklikud asutused ja ettevõtted said selgesõnalise korralduse nendele töödele võtta “eeskätt naisi”. NSV Liidus oli samasugune nimekiri kinnitatud juba 1931. aastal.⁶⁴

Andmed soo kohta sisaldasid ankeetides peaaegu alati ning soovahekordi kajastati ka partei kaadriaruannetes, aga erinevalt rahvusest mitte kõigis ja alati, mis justkui annaks alust järelduseks, et seda peeti vähemoluliseks. Parteiparaadis olid kõigil tasanditel olemas eraldi naiste organiseerimisega tegelevad ametikohad, kuid pole teada, kas või kuidas naiste osakaalu parteiorganites määrati või reguleeriti, ehkki on oletatud vastavate kvootide olemasolu. Julgen arvata, et täpseid ja ametlikult paika pandud sookvoote polnud olemas, küll aga eksisteerisid teatud soovituslikud umbkaudsed määrad. Nende olemasolule viitab 1947. aastal läbi viidud kampaania, mille eesmärk oli naiste osakaalu suurendamine nomenklatuurkaadrites. Selle kampaania käigus pidid kõik partei maakonna- ja linnakomiteed esitama detailsed andmed naiste edutamisest juhtivale tööle. Kõige edukam oli Virumaa, kus 1947. aasta jooksul edutati maakonnakomitee põhinomenklatuuri ametikohtade ulatuses juhtivale ja vastutavale tööle 45 naist, sh kõige rohkem koolidirektoriks (13), ELKNÜ vallakomitee sekretäriks (9) ja täitevkomitee sekretäriks (5).⁶⁵ Aastatel 1946–47 nõuti jõuliselt ka nn naiskomisjonide asutamist valdadesse, mis on ilmselt vaadeldav sama kampaania osana.

EK(b)P KK aparaadis oli naistöötajaid sõjajärgsetel aastatel viiendikust veerandini ehk 1946. a veebruaris 26%, 1947. a novembris 22% ja 1950. a jaanuaris 21%. KK aparaadi juhtivtöötajate seas oli naiste osakaal väiksem ega ületanud neil aastatel kunagi 15%. 1946. a algul oli EK(b)P KK nomenklatuuri kuuluvatest ametikohtadest täidetud naistega umbes 12%.⁶⁶ 1947. aasta lõpul oli Tartu maakonnakomitee nomenklatuuri kuuluvatest kohtadest täidetud naistega 15%, vastutavate töötajate seas oli naiste osakaal suurem (18-st täidetud kohast 4). Maakonnatäitevkomiteede liikmetest oli naisi 1948. a aprillis 14%, aga esimeeste hulgas naisi ei olnud.⁶⁷ Algorganisatsioonide tasandil (valdade omasid

⁶³ Liivik, “Rahvus- ja naispoliitika”, 57.

⁶⁴ Nimekiri hõlmas tööstus- ja teenindussfääre ja loetles töösid 33 punkti ja rohkete alanimetuste kaupa. Muuhulgas sisalduvad seal taolised nagu segutegija, maaler, roopaseadja, turbatööstuse kokkukandja jne. – ENSV RKN määrus “Naistöötajate eelistamise kohta mõnedel töödel”, 18.02.1941, ERA.R-1.1.39, 316–318; Lapidus, “Women in Soviet Society”, 220.

⁶⁵ ERAF.1.48.149, 84.

⁶⁶ Liivik, “Rahvus- ja naispoliitika”, 70; Очет о работе отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1945 год, ERAF.1.104.2, 10.

⁶⁷ Andmed Tartumaa partei vallakomiteede propagandistide koosseisu kohta seisuga 20. detsember 1947, ERAF.1.48.130, 47, 52–53, 57, 62; Сводный статистический отчет,

arvestamata) oli naisi samal ajal juhtide seas vähe, 59 mehe kõrval oli Tartumaa partei algorganisatsioonide sekretäride seas üksnes neli naist (6%) ning MTJ-de ja sovhooside algorganisatsioonide sekretäride hulgas seejuures mitte ühtegi.

Valla parteijuhtide seas oli naisi 1947. a novembris 3% ja 1950. a märtsis 4%. Täitevkomitee esimeeste seas oli 1947. a jaanuaris naisi kõigest 2%, sama aasta lõpus ja aprillis 1948. a 5% ning märtsis 1950. a 8%. Tartu maakonnas oli kõige rohkem ehk viis naissoost vallapartorgi 1945. aastal, järgnevatel aastatel oli neid kõige rohkem kaks (periooditi polnud ka ühtegi). Tartumaa vallatäitevkomiteede esimestes koosseisudes (1944) oli naisi 15% esimeestest, hiljem osakaal langes, olles 1947. aasta lõpus 13% ning 1948. aasta aprillis 8%.⁶⁸ Seejuures oli Tartu maakonnas naisi kõigis vastutavates ametites alati kõige rohkem.

Seega ei suurendanud 1947. aastal läbi viidud kampaania naiste osakaalu valla juhtide hulgas, küll aga toimus naiste massiline paigutamine vallatäitevkomiteede ja eriti külanõukogude sekretärideks, näiteks Saaremaal nimetati aasta jooksul külanõukogu sekretäriks 17 naist. Kampaania nähtub selgelt ka ülemaalisest statistikast. Vallatäitevkomitee sekretäridest oli naisi 1945 veebruaris 35%, 1947 jaanuaris 46%, sama aasta lõpus 53% ning 1948 aprillis juba 62%. Veelgi võimsam oli naiste ülekaal külanõukogude sekretäride osas, kus neid 1947. aasta lõpul oli koguni 82%.⁶⁹

Kokkuvõttes näeme, et naiste osakaal valla juhtivatel kohtadel sõjast kaugenes pigem vähenes. Vallajuhid olid valdavalt mehed ning vastutavates ametites oli naisi valla tasandil vähem kui keskviimu tasandil. Naisjuhid võisid mõju omada lühikest aega ja lokaalsel tasandil mõnes üksikus vallas, aga üldises plaanis jäi nende roll väikeseks.

Tartu maakonnas töötas aastatel 1944–50 vallapartorgi ametis kokku 12 naist (8% üldarvust), peaaegu kõik nad olid läbinud kursused Nõukogude tagalas, aga 10 neist said partorgina töötada alla aasta. Kõige staažikam oli **Elfriede Borotkina**, Kuremaa valla partorg aastatel 1945–48. Ta oli partorgi kohta haritud – õppinud 2 aastat gümnaasiumis (muuseas ka omandanud pesu ilutikandi eriala) ning juba enne sõda asunud koostööle uute võimudega, töötades valla komsomolisekretäri ning 1941. a ka valla täitevkomitee sekretärina (seetõttu ta ei pidanud ka läbima tagalas kursusi). Ta oli abielus ja kolme lapse ema, kelle kalurist mees jäi 1941. aastal Eestisse, vangistati Saksa võimude poolt, pandi vangilaagrisse ning viidi 1944. aastal Eestist ära. Naine ise lahkus 1941. aastal koos lastega NSV Liidu tagalasse, määrati tänu töökogemuse olemasolule 1944. aastal Tartumaa operatiivgruppi koosseisu ja suunati partorgiks oma koduvalda Kambjasse. Seejärel töötas lühikest aega ka maakonna täitevkomitee kaadri-

aprill 1948, ERA.R-3.7.160, 11. Vastutavate töötajate hulka loeti kaadrite osakonna instruktorid (kokku 11), propagandistid (5), naiste organisaator, lektor ja sekretäri abi.

⁶⁸ ERAF.1.48.22, 26; ERAF.1.5.11, 19, 108–110; ERAF.1.48.158, 36–108; ERAF.1.48.183, 77–213; ERAF.1.307.34, 35–53; ERAF.1.307.78, 1–41.

⁶⁹ Materjalid valdade täitevkomiteede sekretäride seminari kohta 13.–18. veebruarini 1945, ERA.R-1.10.40, 55; ERAF.1.5.11, 108–109; ERA.R-3.7.160, 15;

ERAF.1.48.183, 77, 99, 122, 126, 132, 178, 195, 200, 203, 206, 210.

osakonna juhatajana, kust (ametlikult toimetulematuse tõttu) suunati tagasi vallapartorgi tööle. Alguses oli ta võimude silmis heas kirjas, mille väljenduseks oli ka 1946. aastal NSVL Ülemnõukogu saadikuks saamine. Partei maakonnakomitee iseloomustused, mis olid alguses väga head, hakkasid aga 1946. aastast sisaldama kriitilisi noote ja muutusid 1948. aastast väga kriitiliseks. Parteivõimude meelest oli probleemide allikaks kooselu valla täitevkomitee esimehe Theodor Meyga, kellega koos otsustati vallaametitest vabaneda ja hakata talu pidama. Mees võttis 1947. a kevadel endale 18 ha maad, misjärel töökohustused jäid tahaplaanile ja ta vallandati sama aasta sügisel. Naine oli enda vabastamist taotlenud juba 1946. aasta suvest, tuues põhjuseks halva tervise, aga tõrjuti valla parteiliselt juhtimiselt kõrvale alles 1948. aastal vallakomitee loomise käigus.⁷⁰ Näib, et tegu oli vallas lugupeetud inimesega. Jaan Roos kirjeldab Borotkinat inimesena, kes seisis valla inimeste eest, oli “kuulus oma humaansuse poolest” ja keda “kõik kiidavad tema inimlikkuse pärast”.⁷¹ See näide juhib meid ühtlasi järgmisele olulise teguri ehk perekonna juurde.

3.3.4. PEREKOND

Perekonda puudutavad andmed on inimeste tegevuse käsitlemisel olulised ning perekonnaseis ja laste olemasolu mõjutab suurel määral mistahes ametis töötavate inimeste võimalusi ja motiveeritust. Sellele vaatamata pole sovetliku kaadripoliitika uurijate poolt nendele probleemidele eriti tähelepanu pööratud. Põhjuseks võib olla andmete vähesus, sest kaadristatistika pööras perekonnaseisule vähe tähelepanu. Seda vaatamata 1930. aastate lõpus käivitunud suurte perede propagandale ja mitmesugustele riiklikele sammudele sündivuse suurendamiseks.⁷² Kaadriaruanded ja statistilised kokkuvõtted ei käsitlenud neid karakteristikaid kunagi ning kõik ankeedivormid ei sisaldanud isegi vastavat andmevälja. Töötajate perekonnaseisu kohta on võimalik andmeid koguda üksnes kindlate ankeedivormide läbitöötamisel. Enamlevinud ankeedivormil (“Isiklik leht kaadrite arvestamiseks”) oli andmeväli perekonnaseisu kohta olemas, ehkki asus viimasel lehel eelviimase küsimusena, kus tuli loetleda perekonnaseis ankeedi täitmise hetkel, perekonnaliikmete vanus ja parteilisus. Võrreldes neid ankeete muude andmetega näib, et selle välja täitmisel olid inimesed üpris lohakad, esitatu on sageli nõutavast lakoonilisem ja mõnikord üldse täitmata. Laste arvu kohta on parimaks allikaks töötajate palgalehed (näiteks Tartumaa vallapartorgide omad on kõik säilinud), kus lastetusmaksu tõttu kajastus ka laste arv.

⁷⁰ Elfriede Borotkina kaadriarvestustoimik, ERAF.12.12.132.

⁷¹ Jaan Roos, *Läbi punase öö. II, 1947. aasta päevik*, Tartu, 2000, 27, 116.

⁷² NSV Liidus oli suure sündivuse langemisega võitlemiseks hakatud 1930. aastate teisel poolel uuesti jõuliselt propageerima tugevat lastega perekonda. – Hoffmann, “Stalinist Family”, 88–117.

Tartumaa näitel saab öelda, et enamik partorgidest olid perekonnainimesed, abielus ja kasvasid lapsi. 121-st vallapartorgist, kelle kohta on olemas kindlad andmed, oli 81% ametisoleku ajal abielus. Laste andmed on olemas 128 partorgi kohta ning 66%-l olid lapsed olemas juba enne ametisse asumist või sündisid selle ajal.

Suurem osa oli abiellunud enne sõda, aga arvestataval hulgal tehti seda ametis olleski. Totalitaarses ühiskonnas ei pruugi ka naisevõtt ja meheleminek olla päris era-asi ning partei hoidis silma peal sellelgi. Abiellumiseks ei pidanud küll parteilt luba küsima, aga hiljem võisid kriitika alla sattuda n-ö varest sotsiaalsest grupist abikaasa leidnud inimesed. Parteis oli juba 1924. aastal määratletud ühe pahena, mis võis kaasa tuua parteist väljaheitmise, abiellumine või lähedased suhted väikekodanlastega.⁷³ Need asjaolud kerkisid esile, kui laekus vastav kaebus, kuid sellisel juhul märgiti alati iseloomustustes ära, et partorg on abiellunud “kulaku tütreaga”. Sageli seoti see muude puudustega partorgi töös, leides, et partorg on sattunud abiellumise kaudu oma uute (kulakutest) sugulaste mõju alla, mis on negatiivset mõju avaldanud ka valla parteilisele juhtimisele.

Perekondlikud sidemed, abikaasa ja laste olemasolu võis olulisel määral mõjutada partorgide otsuseid kohavaliku suhtes. Mitmed keeldusid üleviimisest teise valda või isegi edutamisest perekondlikel põhjustel ning seda toodi põhjenduseks ka lahkumisavaldustel.

Suhete küsimused kerkisid mõnigi kord esile ka moraali vaatevinklist, sest ideaalis pidi parteilane üldse ja seda enam parteid esindav partorg olema tava-kodanikule eeskujuks. Paraku oli asi 1940. aastate Eesti külas vastupidi ning kohalike võimumeeste elukombed jätsid kõvasti soovida. Puudused tiriti päeva-valgele tavaliselt pealekaebuste tõttu. Näiteks Ahja partorgi naine kaebas otse Nikolai Karotammele, et mees on tema juurest ära läinud ja elab nüüd koos valla 19-aastase komsomoliorganisaatoriga.⁷⁴ Uurimisel selgus, et nii see oligi ning maakonnakomitees võeti päevakorda partorgi personaalküsimus. Vaevalt pool aastat oma kohal töötada saanud partorg lasti lahti ja visati parteist välja, põhjusena läks kirja kulakutega sõbrustamine, moraalne laostumine ja riiginor-mide laekumise läbikukutamine.

Luunja täitevkomitee esimehe naine kaebas maakonnakomiteele, et sellele ametikohale asumine on lõhkunud perekonna, sest mees “viibib alaliselt Tam-mistus Kaarli külas [...], kus aetakse kodus viina isegi vallapäevadel. Ühtlasi on [...] 16 aastane tütar tal armukeseks. Täitevkomitees olles on alati joobnud ja kui tuleb koju, siis ähvardab mind ja ka pisikest poega relvaga. Kas siis niisu-gune on tõsine parteilane? Ja kas parteilasel on lubatud ametliku naise kõrval pidada ka teisi?”⁷⁵ Maakonnakomitee võttis kohe päevakorda mehe personaal-küsimuse ning esimees vallandati “ameti kuritarvitamise” tõttu.

⁷³ Richard Overy, *Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa*, Tallinn, 2007, 147.

⁷⁴ Kiri Karotammele, 17.08.1946, ERAF.12.6.16, 82–87.

⁷⁵ ERAF.12.8.20, 40.

Taolisi näiteid võib leida palju ja sageli tuli ette partorgide personaalküsimusi, mis olid alguse saanud partorgi abikaasa kaebusest parteikomiteele, milles partorgi süüdistati lodevates eluviisides või abielurikkumises. Kaebuste osas on võrdselt selliseid, mis ajendatud tegelikust murest, ja selliseid, kus lihtsalt klaariti omavahelisi tüliküsimusi, lahendati suhtekolmnurki või püüti kätte maksta. Vajadusel ei jätnud parteivõimud aga moraalipuudust – kas tegelikku või fabritseeritud – ära kasutamata ning selleski polnud midagi uut. NSV Liidus oli juba 1930. aastate Suure Terrori ajal seotud partei liikmete moraalset allakäiku poliitilise degenereerumisega.⁷⁶

3.3.5. VANUS

Inimeste bioloogilist vanust partei kaadristatistikas väga oluliseks ei peetud ja andmeid selle kohta leidub aruannetes ja kokkuvõtetes harva. 1945. aasta suvel oli valla täitevkomitee esimeestest kuni 25 aastasi 14%, 26–50 aastasi 72% ja vanemaid 14%.⁷⁷ Noorte inimeste osakaal näitas aga vähenemise trendi – 1947. aasta kevadel oli kuni 25 aastasi esimehi 8%, 26–45 aastasi 72% ning vanemaid 20%.⁷⁸ Parteijuhid jagunesid vanusegruppidesse üpris ühtlaselt. Kuni 30 aastaseid oli 46%, 31–40 aastaseid 40%, 41–50 aastaseid 12% ja üle 50-aastaseid 3%.⁷⁹

Tabel 11. Tartu maakonna vallapartorgide vanus 1945–50 (absoluutarvud)⁸⁰

	20– 25	26– 30	31– 35	36– 40	41– 45	46– 50	51+	keskmine vanus	noorim	vanim ⁸¹
01.01.1945	9	6	7	8	4	7	2	31	20	47
01.01.1946	9	12	7	4	5	3	2	36	22	57
01.01.1947	7	13	8	4	4	3	2	34	22	58
01.01.1948	1	17	11	6	2	3	3	33	23	59
01.01.1949	1	11	11	6	3	2	4	34	24	60
01.01.1950	13	3	7	6	2	1	0	37	25	61

⁷⁶ Hoffmann, “Stalinist Family”, 94.

⁷⁷ Сведения, 14.07.1945, ERAF.1.48.22, 26.

⁷⁸ ERAF.1.48.123, 91, 114, 125, 132, 137, 143, 155, 168, 176, 186, 198.

⁷⁹ ERAF.1.48.158; ERAF.1.48.183.

⁸⁰ Vanuse arvutamisel on aasta numbrist lahutatud inimeste sünniaasta. Statistikast jäid välja 33 partorgi (22%), kes ei olnud kunagi ametis 1. jaanuari seisuga. Andmed põhinevas Tartu maakonna vallapartorgide andmebaasil (autori valduses).

⁸¹ 1946.–50. a oli kõikidel aastatel vanim partorg Karl Sõkutaja.

Tartumaa andmete teel tuginedes võib öelda, et päris noori inimesi oli partorgide hulgas vähe just vahepealsetel aastatel (1948–49), kuid 1949. aasta kaadri liikumine tõi kaasa noorte partorgide järsu lisandumise. Kõige rohkem parteitöötajaid jäi 26 ja 35 eluaasta vahele (vt Tabel 11). Keskmine vanus kõikus, mis on loomulik, kuna kaadri voolavus oli suur ning teadaolevalt ei olnud ka kaadrite valikul otseseid eaga seotud eelistusi. Leidub üksikuid näiteid, kus arutati kellegi ametisse sobivust ning räägiti liiga kõrgest eest, aga sellisel puhul oli tegemist vähemalt 60-aastaste inimestega.

3.3.6. HARIDUS

Töötajate haridustase sisaldus reeglina kõikides ankeetides ning tavaliselt statistilistes kokkuvõtetes ja kaadriaruannetes. Hariduse tasemed jaotati statistikas järgmiselt: kõrg-, lõpetamata kõrg-, keskeri-, kesk-, lõpetamata kesk- ja algharidus.⁸² Siiski oleks ka väga täieliku andmestiku korral raske teha haridustaseme osas järeldusi või üldistusi, sest selle hindamiseks koolis käidud aastate arvust ei piisa, kui me ei tea koolide taset, õppeedukust jm näitajaid. Järelduste tegemist takistab ka haridussüsteemide erinevus, st NSV Liidu haridussüsteem oli teistsugune, kui see oli iseseisvas Eestis. Kui NSV Liidus oli keskharidus valdavalt tasuta, siis Eestis oli seda üksnes algkool. Kuna NSV Liidus hariduse saanud vallajuhtide osakaal aastatega suurenes, siis kajastub see statistikas eelkõige keskharidusega töötajate suurenenud osakaalu kaudu. Pilti komplitseerib ka karjääri jaoks olulise parteilise hariduse statistiline segamine tavaharidusega terminoloogilisel pinnal. Näiteks liiduvabariigi kaheaastase parteikooli haridus kajastati kui lõpetamata kõrgharidust ning kuna inimesed kippusid ankeete täites olema lakoonilised – põhjus ei pruukinud olla niivõrd lohakuses, kui suutmatuses oma haridustaset klassifitseerida – siis ei pruugi me teada, kas ankeedis sisalduva “lõpetamata kõrghariduse” all on mõeldud Tartu Ülikooli poolelijäämist või tavamõistes vähe koolis käinud partorgi parteikooli loengutel osalemist.

Huvipakkuvam võiks olla sama aja erinevate tasandite töötajate haridustaseme võrdlus. EK(b)P KK juhtivtöötajate haridustaseme näitajad paistavad numbriliselt üpris head, näiteks algharidusega inimesi polnud nende seas üle ühe–kahe, seevastu kõrgharidusega töötajaid oli aastatel 1947–50 41–44%. Keskkomitee aparaadi töötajatest oli 1946. aastal 40% kõrgharidusega, 15% aga lõpetamata kesk- või algharidusega. Partei maakonnakomitee töötajate haridustaseme näitajad olid oluliselt kehvemad – 1946. aastal omas neist kõrgharidust 4% ning lõpetamata kesk- või algharidusega oli 55% töötajatest. Järgnevatel aastatel keskmine haridustase mõnevõrra langes.⁸³ Maakonna täitevkomitee

⁸² Liivik, *Eestimaa*, 103. Meetod ei olnud alati siiski ühesugune, näiteks osas aruannetest puudub keskerihariduse kategooria ja erinevusi on veel.

⁸³ Liivik, *Eestimaa*, 110–111.

liikmete näitajad 1948. aasta aprillis olid järgmised: kõrgharidusega 10%, alg- ja lõpetamata keskharidusega 38% (sh 6 esimeest 11st).⁸⁴

Tuues võrdluseks andmed vallajuhtide haridustaseme kohta (Tabel 12) näeme, et vahe on päris selge. Kui numbritega piirduda, võib ühemõtteliselt tõdeda, et koolis käidud aastate hulga ning karjäärivõimaluste vahel oli ka 1940. aastate Eesti NSVs selge seos. Ühest küljest see mõistagi oligi nii, teisalt ei tea me alati, mil määral on numbrite taga parteipoliitilist haridust. Kuus klassi Torma algkooli ei pruugi sisuliselt või üldteadmiste mõttes tähendada sugugi väiksemat kooliharidust kui mõne Siberi keskkooli 10 klassi koos parteikooliga.

Tabel 12. Vallaametnike haridus 1944–50 (%)⁸⁵

	partorgid/ VK sekretärid				TK esimehed					TK sekretärid		
	1944	I 1947	XII 1947	III 1950	VII 1945	I 1947	XII 1947	III 1948	III 1950	VII 1945	I 1947	III 1948
alg	94	93	66	70	67	72	73	56	74	40	29	24
lõpetamata kesk	6	7	23	23	24	13	17	30	19		25	30
kesk- ja keskeri	–		11	7	9	15	10	14	7		43	45
kõrg ja lõpetamata kõrg	–	–	–	–	–	–	[1]	–	–	4	2	[1]

Tüüpiline vallapartorg ja vallataitevkomitee esimees oli alati algharidusega. Näiteks 1947. a alguses oli keskharidusega partorge 17 ja algharidusega 215, viimaste hulka arvati tõenäoliselt ka “lõpetamata keskharidusega” partorgid. Algharidusega TK esimehi oli samal ajal 190. Kõrgharidusega või ülikooli astunud inimesi vallajuhtide seas ei olnud. 1948. aasta kohalike nõukogude moodustamine, millega kaasnes u 23% esimeeste vahetumine,⁸⁶ tõi kaasa keskmise haridustaseme ajutise tõusu, mis aga 1950. aastaks oli langenud endisele tasemele. Nähtavasti võimaldas parem haridus karjääriredelil tõusta ning täitevkomiteesse jäid rumalamad. Allpool näeme mitme näite varal, et täitevkomiteesse suunati tõepoolest päris väikese haridusega inimesi. Võrdlusandmed näitavad, et sõjajärgne vallataitevkomitee esimees oli oma haridustasemelt võrreldav

⁸⁴ Сводный статистический отчет, април 1948, ERA.R-3.7.160, 11.

⁸⁵ ERAF.1.48.22, 26; ERAF.1.5.11, 19, 108–110; ERAF.1.48.158, 36–108; ERAF.1.48.183, 77–213; ERAF.1.307.34, 35–53; ERAF.1.307.78, 1–41; ERA.R-1.10.87, 88, 89. Kantsulgudes on esitatud aboslutarvud.

⁸⁶ Siin on silmas peetud esimehi, kes polnud enne üldse töötanud TK esimehena. Teistel andmetel vahetus 30%, vastavad aruanded sisaldavad vastuolulisi andmeid, aga väiksem arv on tõenäolisem.

omariikluse aegse vallavanemaga, küll aga oli kordades suurem viimaste tööko-
gemus.

Vallakaadrite sees eralduvad ülejäänud massist selgelt täitevkomiteede sek-
retärid ning nende seas ei toonud ka 1948. aasta kaasa nii suurt muutust, ehkki
uusi vallasekretäre tuli ametisse 24%. Keskhariidus oli sekretäride seas tavaline
ning oli ka kõrgkoolis käinuid. Põhjuseks oli nii vanade vallasekretäride kasu-
tamine kui praktilised vajadused. Vallasekretäri töö nõudis reaalselt paremaid
teadmisi ja oskusi ning kuna ametikohta loeti poliitiliselt vähemoluliseks, siis
sai nendele kohtadele panna inimesi, kelle ebasobiv minevik poleks võimaldu-
nud neil olla täitevkomitee esimees.

Parteipoliitilise haridusega⁸⁷ vallajuhid hiilata ei saanud. Keskkomitee partei-
kooli oli asja vähestel partorgidel ja reeglina sinna suunatud partorgid hiljem
vallatööle ei naasnud, vaid edutati kõrgemale ametikohale. Tegemist oli küllalt
tüüpilise karjäärimudeliga nii partorgide kui (vähemal määral) ka esimeeste
jaoks.

1945. aasta septembris alustas tööd EK(b)P Keskkomitee Vabariiklik Partei-
kool, esialgu üheaastase õppekavaga. Esimesel aastal võeti õppekava läbi kii-
rendatud korras (seminarid jäeti ära ja piirduti loengutega), sest maal valitses
suur kaadripõud ning inimesed oli kiiresti tarvis valdadesse tööle suunata.⁸⁸
Vastavalt ÜK(b)P KK otsusele reorganiseeriti see 1946. aastal kaheaastase õp-
peajaga kooliks. Esialgu oli kavas vastu võtta ainult keskhariidusega inimesi,
kellel oli mingi poliitilise töö kogemus. Lõpetajatele pidi kool andma “lõpeta-
mata kõrghariiduse”. Kuna keskhariidusega inimesi ei jätkunud, hakati peagi
vastu võtma ka teisi. Õppeainetest olid esikohal partei ajalugu, poliitökonoomia
ja filosoofia, kuid õppijatele püüti anda mõnevõrra laiemat silmaringi – õppeka-
vas sisaldasid üldajalugu, geograafiat, rahvusvahelised suhted, riigioigus, nõu-
kogude majanduse juhtimine, loogika, vene ja eesti keeled.⁸⁹

Rohkem partorge oli osalenud lühematel kursustel. Selliste kursuste ajalugu
ulatus sõja-aastatesse. Paljud partorgid olid 1944. aastal osalenud kursustel
Eesti Partisaniliikumise Staabi reservpunktis ehk nn Puškini kursustel. Kursus-
tel osalejate tulevase eesmärgina nähti juba siis ette poliittööd tagasivallutatud
aladel ning 1944. a sügisel tõsteti Puškini kursustel osalenuid partorge teiste
seast eraldi esile, kui tublimaid.⁹⁰ Paljude jaoks aga jäigi see ainukeseks poliiti-
liseks hariduseks. 1945. aastast õppisid partorgid, kes parteikooli ei pääsenud ka

⁸⁷ Parteihariduse kohta vt ka: Olev Liivik, ““Kas minu saatust tõesti nii kurb on, et mina
ei või isegi õppima minna?”. Parteipoliitilise kõrghariiduse tähendusest ja omandamisest
1940. aastail Eesti NSV kommunistide poolt” teoses: Priit Raudkivi ja Marten Seppel
(koostajad), *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*, Tallinn, 2009, 345–350.

⁸⁸ Johannes Vend, *Rahutu rahuaeg: sõjakeerisest koduradadele*, Tallinn, 1983, 34.

⁸⁹ Olaf Kuuli, *Stalini aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954)*,
Tallinn, 2007, 63.

⁹⁰ Протокол совещания с секретарями укомов и горкомов КП(б) Эстонии, 13.10.
1944, ERAF.1.4.132, 7; Peeter Kaasik, *Partisaniliikumine Eestis 1941–1944*, 2006,
käsikiri.

EK(b)P KK juures korraldatud kursustel, mis kestsid kolm, kuus või üheksa kuud. 1945. aasta jaanuarist septembrini osales 3-kuulistel partei-nõukogude kursustel kokku 394 kuulajat. Nende seas oli 22 vallatäitevkomitee esimeest ja 21 abiesimeest, kursuste järel suunati esimeheks 47, asetäitjaks 60 ja sekretäriks 18 inimest. Vallapartorgiks saadeti kaheksa inimest.⁹¹

Aeg-ajalt korraldati ka lühemaajalisi spetsiaalseid kursusi kindlatele sihtgruppidele. Näiteks novembris 1945 läbi viidud kahe-nädalased kursused olid suunatud spetsiaalselt neile vallapartorgidele, kes olid äsja ametisse nimetatud demobiliseeritute seast (arvestati 40 inimesega, kursused läbis 31 inimest). Eesmärk oli anda sõjast tulnud meestele elementaarne poliitiline ettevalmistus ja viia nad kurssi peamiste töös vaja minna võivate normatiividega. Õppetööd oli ette nähtud 96 tundi, millest 30 tundi moodustas ÜK(b)P ajalugu, 28 tundi partei ülesehitus, 14 tundi konstitutsioon ja NSVL Ülemnõukogu valimis-määrustik (valimised olid ukse ees ja partorgidel oli nende läbiviimisega seoses palju ülesandeid) ning 24 tundi "seminarid, konsultatsioonid ja iseseisev töö klassis".⁹²

1947. aasta lõpu seisuga oli poliitilist haridust omandanud 27% partei vallakomiteede sekretäridest ja 24% vallapartorgidest ning 1950. aasta kevadel 43% vallakomitee sekretäridest ja 31% vallapartorgidest. Üpris kõnekas on seejuures tõik, et partei vallakomitee propagandistidest – kelle otsene töö oli parteipoliitilist haridust eeldav agitatsioon ja propaganda – oli haridust omandanud vaid 15%. Täitevkomitee esimeestest oli 1950. aastal parteipoliitilist haridust omandanud vaid 10%.⁹³ Kõige rohkem partorge ja vallakomitee sekretäre õppis lühematel kursustel (3-, 6- ja 9-kuulised), vähem käidi 1-aastases parteikoolis; 2-aastases polnud 1950. aastal ametis olnutest keegi õppinud. Kõikidest Tartumaa partorgidest õppis 2-aastases parteikoolis teadaolevalt vaid kaheksa inimest. Neistki kõik ei saanud oma teadmisi rakendada vallatöös, sest edutati lõpetamise järel mujale või astusid õppetööle pärast vallaametist lahkumist. Õp-pima võidi saata ka neid, kes oli vallas hakkama saanud mingi pahandusega.

Parteivõimud nõudsid poliitõppe korraldamist ka valla tasandil ning seal pidi kohalik partorg olema pigem õpetaja kui õpilase rollis, vaatamata sellele, kui "haritud" ta ise oli. Ning muidugi nõuti partorgidelt – nagu kõigilt parteilastelt – pidevat enesetäiendamist. Selleks ei jätkunud tavaliselt aega. Kuremaa vallapartorg Elfriede Borotkina tunnistas 1946. aasta partorgide seminaril kolleegidele: "Vist sellel alal keegi ei saa kätt südamele panna ja öelda, et ta täiendab oma teadmisi ja et ka algorganisatsiooni liikmed seda teevad. Nii lonkab ka minu iseõppimine".⁹⁴ Ajapuuduse probleemi ei maksa muidugi üle tähtsustada ning on mõistetav, et vähemalt samavõrra põhjustas õpingute puudulikkust laiskus,

⁹¹ Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1945 г, ERAF.1.104.2, 18–19.

⁹² EK(b)P KK büroo otsus, 14.11.1945, ERAF.1.4.217, 141, 180–183; Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1945 г, ERAF.1.104.2, 22.

⁹³ ERAF.1.48.158, 85, 123; ERAF.1.48.183, 141, 143, 146, 149, 152, 159, 162, 165, 167; ERAF.1.307.78, 2–40.

⁹⁴ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 83.

huvipuudus ja muud inimlikud faktorid. Kogu perioodi jooksul oli valdade parteikoosolekutel alata üleväl teema, et parteilased ei saa, ei taha või ei viitsi tegeleda enesetäiendamisega.

3.3.7. PARTEILISUS

Parteisse kuulumise või mittekuulumise küsimused tõusetuvad eelkõige täitevkomitee kaadrite puhul. Parteisse mittekuuluvate parteitöötajate olemasolu ei olnud põhimõtteliselt võimalik. Põhikirjaga vastuolus, ehkki algusaastatel paratamatu, oli ka liikmekandidaatide või vähese staažiga parteilaste töötamine juhtivatel kohtadel. Kandidaadistaatusega vallapartorge oli 1944. aastal küll veel enamik (73%), aga 1947. aasta alguseks oli selliseid alles jäänud vaid 3 inimest.

Täitevkomitee töötajate puhul sellist tulemust kunagi ei saavutatud. Kaadripoliitika eeldas ka kõrgemate kohtade puhul vältimatut parteisse kuulumist. Nii oli 1948. aasta aprillis kõikidest maakonnatäitevkomiteede liikmetest parteituid seltsimehi veel 13%, aga nende seas ei olnud enam ühtegi esimeest (sekretäride seas oli üks inimene). Vabariikliku alluvusega linnade arvestuses oli samal ajal parteituid liikmeid täitevkomiteedes 23% (sh 1 esimees 5-st) ning maakonnalinnade arvestuses 39% (sh 3 esimeest 27-st).⁹⁵

Vallatäitevkomiteede esimeeste astumist parteisse forsseeriti jõuliselt ning partei otsustes rõhutati läbi aastate korduvalt vajadust saavutada olukord, kus täitevkomitee esimees oleks partei liige. Põhjus oli pigem praktilist laadi, sest täitevkomitee esimehe kuulumine parteisse muutis lihtsamaks nende töö kontrollimise parteiorganite poolt. Senikaua kui esimees partei liige ei olnud, polnud valla parteiorganisatsioonil formaalselt õigust talle korraldusi jagada ja tema tööd kontrollida ning esimees, keda parteidistsipliini nõuded ei kammitsenud sai talitada sõltumatumalt. Täitevkomiteede parteistamise kampaania osutus edukaks, seda kinnitab parteitute esimeeste osakaalu vähenemine ligi 3 korda 1945.–50. aastate jooksul. Täitevkomitee sekretäride ametikohta seevastu peeti apoliitiliseks ning nende parteisse astumise nimel tööd ei tehtud.

Parteistaaž oli enamikul 1947. aasta partorgidel 1–3 aastat – selliseid oli 59%. 3–5-aastase staažiga partorge oli 22% ning üle 5-aastase staažiga (9%). Kolm partorgi olid 1947. aasta alguses liikmekandidaadid ning 21 partorgi (9%) ei omanud partei põhikirjas nõutavat vähemalt aastast parteistaaži. 1950. aastaks oli pilt mõnevõrra muutunud. Enamik sekretäridest oli parteisse astunud pärast sõda (51%) või sõja ajal (40%). 1940. aasta kvoodikommuniste oli ainult 4%. 1950. aastaks parteisse astunud täitevkomiteede esimeestest oli 63% seda teinud

⁹⁵ Сводный статистический отчет, aprill 1948, ERA.R-3.7.160, 11.

pärast sõda, 25% sõja ajal ning 8% viimase aasta jooksul, 1940. aasta kommuniste oli üldse kokku neli inimest.⁹⁶

Tabel 13. Partei liikmete osakaal vallatäitevkomiteedes 1945–50 (%)⁹⁷

	TK esimehed					TK sekretärid			
	1945	I 1947	XII 1947	1948	1950	1945	I 1947	XII 1947	1948
Partei liikmed	4	42	57	77	71	2	2	3	12
Liikmekandidaadid	7	20	17				4	8	
ÜLKNÜ liikmed	3	4	2				11	10	
Parteitud	85	34	23	23	29	98	83	79	88

3.3.8. VARASEM TEGEVUS

Parteistaaži kõrval peeti arvestust ka tööstaaži üle, aga selles osas ei saa teha väga ülevaatlikku võrdlust, sest staaži käsitleti aruannetes erinevalt ning metoodika erines ka ametkonniti. Täitevkomiteede töötajate puhul oli oluline mitte üldine tööstaaž (inimese varasemad tegevused olid olulised pigem tema sobilikuse ja usaldusväärsuse hindamisel), kuivõrd töötatud aeg kohalikus haldusaparaadis. Parteitöötajate puhul käsitleti tööstaažina “töökogemust partei- ja komсомolitööl” või “juhtival ja vastutaval töö”. Vähem pöörati tähelepanu järjepidevale töötamisele ühel ametikohal. Tööstaaži küsimusel peatun lähemal allpool.

Täitevkomiteede töötajate juures toodi mõnikord eraldi välja ka töötamine omariikluse ja Saksa okupatsiooni aegses kohaliku halduse aparaadis. 1947. aasta alguses oli esimeestest 4 inimest töötanud Eesti Vabariigi vallavalitsuses ning 2 inimest oli seda teinud Saksa okupatsiooni ajal. TK sekretäridest seevastu oli 19% töötanud omariikluse ning 29% Saksa okupatsiooni vallavalitsustes, mis näitab veelkord, et seda ametikohta ei peetud poliitiliseks.

⁹⁶ Сведения о составе секретарей волкомов КП(б)Э, секретарей первичных парт-организаций волостей, председателей волисполкомов, märts 1950, ERAF.1.307.78, 1–41.

⁹⁷ ERAF.1.48.22, 26; ERAF.1.5.11, 19, 108–110; ERAF.1.48.158, 36–108; ERAF.1.48.183, 77–213; ERAF.1.307.34, 35–53; ERAF.1.307.78, 1–41; Andmed on esitatud järgmise seisuga: 14.07.1945, 01.01.1947, 20.12.1947, märts 1948, märts 1950. Aruannete koostamise on kasutatud erinevat metoodikat. Mõnikord sisalduvad kandidaadid liikmete arvus, mõnikord mitte. ÜLKNÜ liikmeid käsitletakse parteitutena või eraldi kategooriana. 1950. aasta veerus on andmete arvutatud parteistaaži põhjal ning ilma staažita liikmed on siinkohal loetud parteituteks, mis aga ei pruukinud nii olla.

Lisaks tööstaažile nägi sovetlik kaadripoliitika ette veel mitmesuguste andmete kogumist, mis kajastasid inimeste tausta ja tegevust minevikus ning pidid seeläbi aitama hinnata nende usaldusväärsust. Seetõttu sisaldasid ankeedid enamasti andmevälju poliitilistesse parteidesse ning muudesse organisatsioonidesse kuulumise kohta, eelkõige taheti andmeid nn “rahvavaenulikesse” organisatsioonidesse (Isamaaliit, Kaitseliit, vabadussõjalaste ühendused) kuulumise kohta. Režiimi huvitas ka inimeste tegevus Teise maailmasõja ajal, sest oli oluline vahe, kas inimene oli viibinud NSV Liidu tagalas või Saksamaa poolt okupeeritud Eestis. Esimesel puhul tuli ankeeti märkida osalemine Punaarmees või partisaniüksuses ja rindel viibimine, aga teisel puhul tunti huvi, kas inimene oli sõdinud Saksa sõjaväes või kuulunud Omakaitse ridadesse. Ilma nendetagi muutis Eestis elamine ehk “viibimine okupeeritud territooriumil” inimese automaatselt kahtlaseks ning tõenäosus pääseda nomenklatuursele ametikohale oli väike.

Absoluutne see siiski polnud nagu näitavad ka kaadriaruanded ning vähesel määral oli kompromiteeritud taustaga inimesi vallafunktsionääride hulgas kogu aeg. 1947. aastal oli täitevkomitee esimeestest iga kolmas ja 1950. aastal iga viies elanud sõja ajal Eestis. Omakaitse või Kaitseliitu kuulunud või Saksa sõjaväes olnud TK esimehi oli 1945. ja 1947. aastal 15 ning 1950. aastal 11. Isegi valla parteijuhtidest oli veel 1950. aastal 7% sõja ajal Eestis olnud ning 2 meest olid olnud “rahvavaenulike” organisatsioonide liikmed.

1947. aastal oli NSV Liidu poolel Suures Isamaasõjas osalenud mehi Eesti NSV vallapartorgidest 95%, mis peegeldab korpusest tulnud meeste suurt ülekaalu vahetult pärast demobilisatsiooni, aga 1950. aastaks oli nende osakaal vähenenud 87%-ni. Täitevkomitee esimeestest oli 1945. aasta seisuga Punaarmee taustaga inimesi 31%, 1947. aastal 66% ning 1950. aastal 71%.⁹⁸

3.4. KAADRITE LIIKUMINE

3.4.1. LIIKUVUSE ULATUS

Teorias on mistahes organisatsioonide edukuse, s. o ülesannete täitmise võimekuse, üheks eelduseks kaadrite stabiilsus. Töötajate liiga sagedane vahetumine toob kaasa selle, et inimesed ei jõua selgeks saada tööülesandeid ega tööga kohaneda. Eesti NSV kaadrid 1940. aastatel olid kõike muud kui stabiilsed. EK(b)P KK aparaati uurinud Olev Liivik täheldab, et selle koosseis uuenes pea täielikult 1,5–2 aasta järel ning üle 2–3 aasta ühel kohal töötanud partefunktsionääre oli vähe. Kaadrite liikumine oli 1940. aastatel intensiivne ka maakondlikul tasandil ning ametiajad olid siingi lühikesed. Näiteks Pärnu maakonnakomi-

⁹⁸ ERAF.1.48.22, 26; ERAF.1.5.11, 19, 108–110; ERAF.1.307.78, 1–41.

teel oli 1944.–1950. a kuus esimest sekretäri, Eestis keskmiselt oli maakonnakomiteede esimeste sekretäride ametisoleku aeg umbes 21 kuud.⁹⁹

Tegu ei olnud lokaalse probleemiga, vaid see iseloomustas kommunistliku partei aparaati üldisemalt, ehkki Eesti kui värskest sovetlikku süsteemi lülitatud regiooni spetsiifika seda probleemi süvendas. Jerry Hough, kes on käsitlenud nõukogude partei- ja administratiivorganite suhteid, juhib tähelepanu sekretäride tihedale vahetumisele ettevõtete algorganisatsioonides, mida ta peab parteivõimude teadlikuks poliitikaks, et ära hoida parteisekretäride muutumist liiga domineerivaks. Parteisekretäride keskmiseks ametiajaks hindab Hough 2,5 aastat, samal ajal kui asutuse juhid olid ametis aastakümneid.¹⁰⁰

Eesti NSV valitsusaparaadi ja maakondliku tasandi administratiivaparaadi kaadrite liikuvust seni uuritud ei ole, aga valla tasandi kaadrite üks iseloomulikuid jooni oli samuti nende suur voolavus ning see polnud omane vaid partei- vaid ka administratiivaparaadile. Juba 1940.–41. aasta vallatäitevkomiteede juures nägime, et mõne kuu jooksul vahetatus esimees kolmandikus valdadest.

Sõjajärgsetel aastatel avanev pilt näitab veelgi ebastabiilsemaid kaadreid. 1945. aasta esimese poole jooksul vahetati välja 128 täitevkomitee esimeest (55%), Valgamaal seejuures 115%, st et osas valdadest oli selle aja jooksul olnud üle ühe vahetumise.¹⁰¹ 1944. aasta augustist 1946. a märtsini vabastati ametist 274 täitevkomitee esimeest, 213 aseesimeest ja 176 sekretäri. 1946. aasta jooksul vahetati välja 200 täitevkomitee esimeest, 149 aseesimeest ja 97 sekretäri. 1945. aasta jooksul vahetus valdades ka enamus partorgidest, 1946. aasta jooksul vahetus vallapartorg 150 korral ning oli valdu, kus partorg vahetus aasta jooksul mitu korda. Kõigist 1944. aastal ametisse nimetatud vallapartorgidest oli 1. jaanuariks 1947 ametisse jäänud 11.¹⁰²

Tartu maakonnas oli ainuüksi 1945 jaanuari algusest juuni lõpuni välja vahetatud 28 täitevkomitee esimeest (valdu oli kokku 43). Ühes kaadriaruandes toodi eraldi välja aga Tartu vald, kus viie kuu jooksul vahetus seitse täitevkomitee esimeest.¹⁰³ Võrreldes partorgidega vahetusi esimehed tihedamini, mis viitab sellele, et kaadrid püüti iga hinnaga hoida komplekteerituna. Vastasel juhul oleks kaasnenud igapäevatöö seiskumine, mida partorgi puudumine poleks kaasa toonud.

Tartu maakonnas valla partorgina või vallakomitee sekretärina töötanud inimesi on kokku nimeliselt teada 148.¹⁰⁴ See teeb ligi 3,5 partorgi valla kohta

⁹⁹ Liivik, *Eestimaa*, 144; *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, 147–148.

¹⁰⁰ Jerry F. Hough, “The Soviet concept of the relationship between the lower Party organs and the state administration”, *Slavic Review*, vol. 24, no. 2, 1965, 227.

¹⁰¹ Сведения, 14.07.1945, ERAF.1.48.22, 23.

¹⁰² Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1946 год, ERAF.1.5.11, 19, 110–111.

¹⁰³ Отчет, 09.06.1945, ERAF.1.48.13, 28–36. Tavapäraselt kantseliitlikus stiilis aruandes on selles lauses neli hüüumärki.

¹⁰⁴ Siia hulka pole arvestatud kuut partorgi, kes kinnitati ametisse, aga reaalselt partorgina üheski vallas kunagi ei töötanud. Arv 148 on tõenäoliselt lõplik, sest nimekiri on koostatud palgalehtede põhjal ning kõik palgalehed on säilinud.

umbes kuue aasta jooksul. Kuna aga partorgid liikusid vallast valda ja 40 partorgi töötas rohkem kui ühes vallas, siis töötas kuue aasta jooksul ühes vallas keskmiselt 4,5 partorgi või vallakomitee sekretäri. Mitte üheski vallas ei saadud läbi üheainsa partorgiga, ainult kaks partorgi oli Kuuste, Mäksa, Rõngu ja Torma valdades.¹⁰⁵ Seevastu Tähtvere, Vaimastvere ja Võnnu valdadest käis kuue aasta jooksul läbi seitse partorgi. Palgalehtede analüüs näitab ka seda, et enamikes valdadest oli kuudepikkusi perioode, kus partorgi ametis polnudki.

Täitevkomitee esimehi oli veel rohkem, Tartu maakonnas töötas teadaolevalt selles ametis kokku 215 inimest (s. o. keskmiselt viis esimeest vallas ehk keskmiselt vahetus esimees kord aastas kõikides valdades), aga see arv on kindlasti mõnevõrra suurem, sest palgalehtede puudumise tõttu pole kõiki esimehi õnnestunud välja selgitada.

Tegelikult oleks kaadriliikuvus olnud veel suurem, aga osa kaadrimuudatustest jäi keskkomitee kinnitusest või tühistas maakonnakomitee need ise enne, kui üleviimine realselt teostus. Seda ei saa põhjendada algusperioodi segaduste või vähese töökogemusega, sest pilt jäi samasuguseks läbi aastate ning eriti palju rakendamata jäänud otsuseid sündis maakonnakomitees aastatel 1949–50. Vallapartorgide rakendamata jäänud ametissekinnitamisi oli maakonnas kokku vähemalt 34.¹⁰⁶

Korduvkasutusega partorgidest enamik töötas kahes ja viis kolmes vallas. Tegelikult saab rääkida ka neljas vallas töötanud partorgidest, kui arvestada neid, kes 1944. aastal nimetati partorgiks korraga kahte valda. Korduvkasutati ka täitevkomiteede esimehi, aga vähemal määral, Tartu maakonnast on kahes vallas töötanud esimehi teada 14 ning ükski ei töötanud karjääri jooksul esimehena rohkemates valdades. Kolmes vallas töötasid partorgidena Raimond Kem, Saveli Korotkov, Mihhail Langovitš, Renee Maidla ja Ida Padevest. Maakonna kõige pikaajalisemad ühel kohal töötanud vallapartorgid olid Hugo Kuusk, Feliks Summer ja Karl Sõkutaja.

Hugo Kuusk oli 6 klassi haridusega kohalik mees, kes oli 1941. aastal mobiliseeritud Punaarmeele ja läbinud Puškini kursused. Alates aprillist 1945 oli ta Kuuste valla partorg, jätkas 1948. algusest vallakomitee sekretärina ning töötas sel ametikohal kuni valdade likvideerimiseni. Aprillis 1949 kinnitati küll tema üleviimine maakonnakomitee osakonnajuhatajaks, kuid see otsus tühistati “poliitilistel põhjustel”. Enne partorgiks saamist töötas Kuusk autojuhina (nagu ka enne 1940. aastat ja 1940–41) ning võeti mais 1945 vastu partei liikmekandidaadiks, mis ilmselt tingis ka selle, et partorgi kohale kinnitati ta maakonnakomitee poolt alles juunis, ehkki partorgi palka sai juba aprillist. Pärast valdade

¹⁰⁵ Mäksa vallas kinnitas maakonnakomitee 1949. a veel ühe muudatuse, aga tühistas selle; Rõngus jäi üks partorgivahetus keskkomitee kinnitusest ning Tormasse oli 1944. aastal kinnitatud parteivolnik, kes aga määrati ühtlasi Sadala valda ning sai palka viimasest.

¹⁰⁶ 34-st ametisse kinnitatud, aga mitte tööle asunud partorgist 28 leidis hiljem partorgina rakendust mõnes teises vallas. Järgnevas statistikas olen tühjade kinnitamiste hulka arvestanud ka kaheksa juhtu 1944. aastast, kui partorg või volnik kinnitati korraga kahte valda, aga palka sai ühe valla järgi.

kaotamist edutati ta rajoonikomitee osakonnajuhatajaks, mis oli partorgi kohta üpris suur tõus ametiredelil.

Feliks Summer, samuti 6 klassi haridusega kohalik mees, töötas Torma vallas oktoobri lõpust 1944 kuni veebruarini 1950, alguses partorgina, 1948. aastast vallakomitee sekretärina. Ka tema otsustas maakonnakomitee 1946. aastal teise valda üle viia, aga üleviimine jäi tegelikult läbiviimata. Summer töötas vallas juba 1941. aastal täitevkomitee esimehe ametis. Vallaametist viidi Summer üle Jõgeva maakonna TK põllumajandusosakonna juhatajaks.¹⁰⁷

ENSV RKNi aparaadist maale parteitööle saadetud **Karl Sõkutaja** töötas Rõngu valla partorgina vaheaegadeta 1945. a juulist kuni ametikoha kaotamiseni. Paberil viis maakonnakomitee meest selle aja jooksul koguni kaks korda teise valda üle, aga mõlemad üleviimised jäid keskkomitee kinnitusetu ja tegelikult ellu viimata. Tegu oli maakonna – ja ilmselt ka kogu Eesti NSV – pikima parteistaažiga partorgiga, seda arvestati 1905. aastast. Tema taust oli kahe eelmisega võrreldes aga erinev, olles küll Eestis sündinud, oli ta Vabadussõjast osa võtnud Punaarmee ridades ning seejärel elanud Leningradis. Eestisse suunati ta alles 1944. aastal.¹⁰⁸

Kui arvestada erinevates valdades töötamist, siis leidis Tartumaa partorgide seas kaks meest, kes oli ametis maksimaalse võimaliku aja ehk augustist 1944. a kuni septembrini 1950. a. **Artamon Romanenkov** töötas kuni augustini 1947. a Meeksi vallas ning seejärel Võnnu vallas. **Oskar Lusti** oli alguses Kursi ja seejärel Laeva vallas. Siiski polnud kumbki vahetpidamata ametis, vaid viibisid vahepeal 6-kuulistel parteiaktiivi kursustel. Sel ajal nad jäid aga vallapartorgidena arvele ja vahepeal nende asemele uusi ei nimetatud. Kuue- või ka üheksakuulistele kursustele saadetud partorgid jäeti sageli ametisse ja nende asemele uusi inimesi ei otsitud, ehkki esines ka vastupidist praktikat. Tavaliselt pandi keegi kohapealne kommunist selleks ajaks partorgi kohusetäitjaks.

Nii pikaajaline ühes vallas töötamine oli aga vaieldamatult erand. Tartumaa partorgidest ainult 21 töötasid järjepanu 3 aastat või rohkem. Samas 31 partorgi olid ametis 3 kuud või veel vähem. Keskmine ühes vallas töötamise aeg oli 15 kuud.

Septembrist 1946 viidi partorgid EK(b)P KK nomenklatuuri, lootes maakonnakomiteede pädevuse vähendamisega saavutada kaadritest parem ülevaade ja piirata kaadri voolavust. Oktoobris 1946 koostati vallapartorgide koondnimekirjad ning 1947. a märtsi lõpuks nõuti maakondadest statistilisi andmeid ja ülevaateid tehtud kasvatustöö, partei algorganisatsioonide ja partorgide arvukuse ning vahetumise põhjuste kohta. Kõik maakonnakomiteed pidid esitama statistika, kust nähtuvad andmed 1. septembrile 1946 eelnenud ja järgnenud perioodi kohta. Nähtavasti oodati andmeid, et kaadri voolavus on vähenenud. Maakondadest saadetud andmete liitmisest selgub, et matemaaliselt ei olnud

¹⁰⁷ Feliks Summeri personalitoimik, ERAF.4905.54.23.

¹⁰⁸ Karl Sõkutaja isikutoimik, ERAF.3718.31.3. Karl Sõkutaja oli aastaid maakonna vanim vallapartorg. Tõenäoliselt oli ta Eesti vallapartorgidest ka pikima parteistaažiga, mis ulatus ametlikult 1905. aastasse.

kaadri volavus märkimisväärselt vähenenud – 1946. aasta esimese 8 kuuga vabastati ametist 95 vallapartorgi ning järgneva kuue kuuga 66 partorgi (st vastavalt 12 ja 11 partorgi kuu kohta).¹⁰⁹

Tartu maakonnakomitee aruandes 1947. aasta kohta nenditi, et kaadrite liikuvuse protsent võrreldes 1946. aastaga “pisut vähenes”, aga parteialgorganisatsioonide sekretäride liikuvus võrreldes möödunud aastaga “ei ole märkimisväärselt vähenenud”, olles 1946. aastal 25 ja 1947. aastal 23.¹¹⁰ KK nomenklatuuri viimine lõi tegelikult uued eeldused suureks kaadriliikuvuseks. Kaadrite kontroll muutus sellega põhjalikumaks ning seetõttu oli suurem tõenäosus vahele jääda ebasobiva minevikuga.

Tartumaa andmetele tuginedes saab öelda, et parteikaadri volavus vähenes alles 1948. aastal. Sel aastal vabastati ametist 13 partorgi, mis on oluliselt vähem, kui eelneval või ka järgneval aastal. Tõenäoline põhjus on kaadrireservi ammendumine. 1948. aastaks oli demobilisatsioon läbi, sõjameeste mass oli kohale valgunud ja läbi hekseldatud. Sama kehtib teiste NSV Liidust sisserännanud inimeste kohta – eestlaste tagasirände voog lõppes 1947. aastaga ja edaspidi oli tulijaid juba hoopis vähem.¹¹¹ Mittesobivad inimesed olid kõrvale heidetud ja kuna lisa sellisel määral enam kusagilt tulemas ei olnud, tuli allesjäänuid hoolikamalt hoida.

Kaadrite liikumise vähenemine 1948. aastal oli aga ajutine ning juba 1949. aastal vahetati Tartumaal välja 25 parteijuhti. Kaadrimuudatusteta ei möödunud ka valla viimane aasta ehk 1950. aasta esimesed kaheksa kuud. Kokkuvõttes näeme, et probleem kaadri volavusega oli pidev ning seda ei õnnestunud lahendada. David Feest on kaadrivoolavust käsitlenud, kui korrapäraseid vallandamislaineid, millega partei juhtkond vastas kontrolliraskustele kohaliku juhtimistasandi üle.¹¹² Tartu maakonna statistika lainete kaupa käinud vallandamisi ei kinnita. Tegu oli pideva protsessiga, ehkki see võis teatud määral sõltuda hooajast. Mitmed näited kinnitavad, et vallandamisi püüti mitte ajastada varumiskampaania ajale, mis vältas sügisest varakevadeni. Näiteks ka lahkumise avalduse esitanud inimestel kästi tööle jääda kuni kampaania lõpuni.

Kaadrite ebastabiilsust näitab ka vallajuhtide **tööstaaži statistika** (Tabel 14). Kõnekas on seejuures juba tööstaaži arvestamise meetoodika, mille järgi parteitöötajate puhul käsitleti tööstaažina enamasti “töökogemust partei- ja komso-molitööl” või “juhtival ja vastutaval tööl”. Järjepidevale töötamisele ühel ametikohal pöörati vähem tähelepanu. See veenab meid veelkord, et pikaajaline töötamine ühes vallas ei olnud parteitöötajate puhul taotluslik, nad pididki olema universaalid, kelle puhul kohalike spetsiifiliste olude tundmine polnud määrav.

¹⁰⁹ Сведения о волостных парторгах-секретарях первичных партийных организаций, 1946–1947, ERAF.1.61.4, kogu toimik.

¹¹⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee kaadrite osakonna aruanne 1947. a töö kohta, 31.12.1947, ERAF.1.48.130, 8, 12. Teiste kokkuvõtete järgi vahetus 1946. aastal 24 partorgi. Sellised väiksemad erinevused pole parteistatistikas haruldased.

¹¹¹ Kulu, *Eestlaste tagasirände*, 144.

¹¹² Feest, “Põlisrahvuste”, 219.

1947. aastal oli üheksa partorgi kümnest “erialasel” tööl olnud alla kahe aasta ning pooled partorgidest seejuures alla aasta. Neid, kelle staaž ulatus sõja-eelsesse aega (st oli üle 3 aasta) oli üksikuid. Nendes arvudes väljendub eelkõige töötajate väga sagedane vahetumine ning Punaarmee demobiliseeritute rohkearvuline kaasamine. 1950. aastaks oli pilt mõnevõrra muutunud, 63% valla parteijuhtidest omas vähemalt kolm aastast “vastutava või juhtiva töö” kogemust. Ligi viiendikul neist oli see üle viie aasta ning olid ka mõned rohkem kui kümne-aastase staažiga parteitöötajad. Töökogemus samal ametikohal oli sellega võrreldes hoopis väiksem.

Tabel 14. Vallajuhtide tööstaaž 1947–50 (%) ¹¹³

	partorgid ja VK sekretärid			TK esimehed		
	parteitöö staaž		tööstaaž samal ametikohal	nõukogude töö staaž	tööstaaž samal ametikohal	
	1947	1950	1950	1950	1947	1950
kuni 1 aasta	50	12	45	13	65	39
üle 1 aasta	50	88	55	87	35	61
sh 1–2 aasta	38	25	25	39	–	23
sh 2–3 aasta	10		17		–	23
sh üle 3 aasta	2	63	13	48	–	15

3.4.2. LIKUVUSE PÕHJUSED ÜLDISES KAADRISTATISTIKAS

Kaadristatistikas kasutati töötajate ametist vabastamise kirjeldamiseks tüüp-põhjuseid või klassifikaatoreid, mille alla tuli mahutada kõik vabastamisjuhud (vt Tabel 15). Näiteks EK(b)P KK juhtivtöötajate vabastamise kõige levinum põhjus 1940. aastate teisel poolel oli “edutamine” (33% põhjustest), sagedasemad põhjused olid ka vallandamine “enda kompromiteerimise tõttu” ja “tööga mittetoimetulemise tõttu” ning vabastamine “õigema kasutamise eesmärgil” või õppima suunamise tõttu.¹¹⁴

Kohalike kaadrite puhul tuli kasutada samu klassifikaatoreid, aga maakondadest saadud informatsiooni ühtlustamisega oli probleeme, sest seal kiputi kirja panema klassifikaatorite asemel tegelikke põhjusi. Näiteks oli Harju, Lääne, Pärnu ja Saare maakonnakomiteedes kasutusel eraldi klassifikaator

¹¹³ ERAF.1.5.11, 108–110; ERAF.1.307.78, 1–41.

¹¹⁴ Olev Liivik teeb vahet “vallandamise” ja “vabastamise” vahel – esimese puhul oli tegemist töösuhte lõpetamisega tööandja algatusel ja teisel puhul töötaja algatusel – aga tunnistab, et praktikas ei kasutatud neid juriidiliselt täpselt. – Liivik, *Eestimaa*, 148; *Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid*, 150.

“joomine”, samas kui Tartu ja Viru maakonnas kasutati klassifikaatorit “moraalne laostumine ja enda kompromiteerimine”.¹¹⁵ Sisuliselt võivad need tähendada sama asja, aga samas pole vähimatki põhjust uskuda, et teistes maakondades neid probleeme ei esinenud. Rohkem probleeme oli kohalike nõukogude kaardrite statistikaga, mille puhul aruannetes esinevad põhjused ei langenud partei klassifikaatoritega üldse kokku. Ka nende puhul toodi aruandes sagedase põhjusena “joomine”, mis andis vabastamise põhjuse ilmselt küll täpselt edasi, aga ei sellist klassifikaatorit polnud lihtsalt ette nähtud. Pärast 1947. a suvel kogutud aruandeid kohalike nõukogude kaardrite kohta, saatis partei keskaparaat laiali uued juhtnöörid, kuidas tuleb statistikat koostada ning käskis koostada uued aruanded. 1947. a lõpus valmis mitu komplekti uusi aruandeid, kus osa põhjuseid topiti kohustuslike klassifikaatorite alla ja osa, mis kuhugi ei mahtunud jäeti nähtavasti üldse välja. Sealtpeale hakkas nõukogude kaardrite statistika tegelikkusega vastuollu minema.

Tabel 15. Valla parteijuhtide vabastamise põhjused 1945–47¹¹⁶

	1945	1946	1947	Σ	%
Toimetulematus	45	57	22	124	32
Enese kompromiteerimine	14	22	19	55	14
Edutamine	8	6	27	41	11
Tervislikud ja perekondlikud põhjused	14	13	13	40	10
Õigema kasutamise huvides	12	13	10	35	9
Suunati õppima	10	7	4	21	5
Direktiivide mittetäitmine	2	5	5	12	3
Poliitilised põhjused	3	6	2	11	3
Suunamine loodavale ametikohale	-	1	10	11	3
Surnud	4	3	2	9	2
Tugevdama mahajäänud tööloike	1	2	4	7	2
Muud põhjused	4	15	5	24	6
Kokku	117	150	123	390	

¹¹⁵ Сведения о волостных парторгах-секретарях первичных партийных организаций, 1946–1947, ERAF.1.61.4, kogu toimik.

¹¹⁶ ERAF.1.48.158, 36, 53, 71, 81, 87, 89, 91, 92, 101, 108, 110; ERAF.11.8.150, 32. Kuna statistika koostati tagantjärele 1947. aastal, siis jäid 1945. ja 1946. aasta osas arvestusest välja 1946. aastal moodustatud neli Hiiu maakonna valda.

Torkab silma ka andmete lahknevust, näiteks KK kaadriosakonna üldise kaadriaruande järgi vabastati 1946. aastal ametist 133 vallapartorgi, kui aga liita vastavad arvud maakonnakomiteede kokkuvõtetest, saame summaks 150.¹¹⁷

Vahed pole enamasti siiski suured ega mõjuta vabastamiste levinumate põhjuste selgitamist. Partorgide levinuim vabastamispõhjus oli nii 1945. kui 1946. aastal "toimetulematus". Seoses partorgide lülitamisega EK(b)P KK nomenklatuuri 1946. aasta septembrist, koguti uuesti põhjalikke andmeid vabastamiste põhjuste kohta, võrreldes põhjuseid 1947. a septembrile eelnenud ja järgnenud aja osas. Muutusi ei olnud, sest toimetulematus kui levinuim põhjus oli jäänud samaks, sest 1947. aastal partorgide statistiliselt suur edutamine väljendab partei vallakomiteede moodustamist, kus suurel osal juhtudest sai vallapartorg sama valla vallakomitee sekretäriks. Sisulist muutust seega ei toimunud, ehkki formaalselt oli tõepoolest tegu edutamisega.

Täitevkomiteede kaadrite osas on üldpilt sarnane parteikaadrite omaga ning sagedaseim ametist vabastamise põhjus ametliku statistika järgi oli samuti toimetulematus. Tartu maakonnas võeti esimene ulatuslik kaadrite puhastamine ette juba oktoobris 1944, kasutades ära 15. oktoobrist kehtima hakanud uusi koosseise. Ametist lahkus vähemalt 27 esimeest, kes olid augustis–septembris ametisse pandud, aga kuna neid käsitleti ajutiste koosseisudena, siis nende väljavahetamist kaadristatistikas ei kajastatud ning põhjused pole dokumenteeritud. Tõenäoliselt oli tegu vahetult pärast maa hõivamist kiirkorras kohapealt leitud inimeste kõrvaletõrjumisega. Valdavalt oli tegu sovetliku kaadripoliitika tähenduses mitteusaldusväärsete ehk sõja ajal Eestis elanud inimestega, kellest vähemalt osa oli Saksa ajal töötanud vallavalitsustes. Saksa okupatsiooni ajal tsiviil-asutustes teeninud isikuid võidi käsitleda nii "kodumaa reeturite" kui "vaenlase käsilastena", keda tuvastamisel ootas suure tõenäosusega arreteerimine ja süüdimõistmine.¹¹⁸ Sellest tulenevalt oligi alguskuudel suur arreteerimise ja süüdimõistmise tõttu vabastatud ametnike osakaal.

¹¹⁷ Tegü võib olla sellega, et maakondade kokkuvõtted hõlmavad ka valdadega võrdses staatuses olnud maakondliku alluvusega linnu. Nii see pigem siiski ei ole, sest üldiselt märgiti linnade kaasamine aruandes ära, mida antud juhul tehtud pole. Maakondlikud andmed tunduvad usaldusväärsemad, seda enam, et partei keskaparaadis koostatud muudes aruannetes leidub tuvastatavaid arvutusvigu.

¹¹⁸ Ehkki neid mõisteid ei kasutatud kunagi juriidiliselt täpselt, olid need siiski määratletud NSVL Ülemkohtu Pleenumi määrusega. "Kodumaa reeturite" kategooriasse kuulusid muuhulgas NSV Liidu kodanikud, kes Saksa okupatsiooni ajal töötasid Gestapos või vastutavates administratiivametites (linnapead, politseiülemad, komandandid jt), andsid välja või jälitasid partisane, punaarmee lasi, nõukogude aktiviste, osalesid elanikkonna vastu suunatus vägivallas jne. Nemad kuulusid vastutusele võtmisele VNFSV Krk § 58-1 "a" ja § 58-1 "b" järgi. "Vaenlase abistajateks" tuli lugeda NSV Liidu kodanikud, kes Saksa võimude ülesandel olid tegelenud toiduainete, hobusemootona või Saksa sõjaväele vajalike asjade kogumisega, tööstuse, transpordi ja põllumajanduse ülesehitamisega või kes muul viisil tegid saksa võimudega "aktiivset koostööd", eeldades, et puudusid eelmisel punktis nimetatud tegevuse tunnused. Nemad tuli vastutusele võtta Krk § 58-3 järgi, mis nägi ülemmäärana ette surmanuhtluse ja miinimumkaristusena 3 aastat vabaduskaotust. – О квалификации действий советских

1945. esimese poolaasta jooksul vaheti kokku välja 128 täitevkomitee esimeest, neist 55 ei saanud tööga hakkama, 13 edutati ning 8 arreteeriti.¹¹⁹ Uuesti analüüsiti vabastamiste põhjusi 1946. aasta kokkuvõttes. Kokku vabastati selle aasta jooksul ametist 200 esimeest ja 97 sekretäri. Esimeeste vabastamispõhjuste pingerida oli toimetulematus (31%), töödistsipliini rikkumine (20%), “poliitilised motiivid” (11%), arreteerimine ja süüdimõistmine (7%) ning edutamine (4%). Ülejäänud (27%) vabastamisi ei suudetudki täpsemalt määratleda ja need paigutusid “muude põhjuste” alla. Sekretäride osas oli “muid põhjusi” koguni 51%, aga klassifitseeritud põhjustest oli esikohal “poliitilised motiivid” (19%), milles avaldub kaadrite erinevus ehk Saksa okupatsiooni aegsete ametnike massiline kasutamine. Lisaks oli 12% sekretäridest vabastatud toimetulematuse, 8% töödistsipliini rikkumise, 7% edutamise ja 3% arreteerimise tõttu.¹²⁰

Tabel 16. Vallatäitevkomiteede liikmete vabastamise põhjused 1944 – märts 1947¹²¹

	arv	%
Toimetulematus	236	35,6
Üleviimine teisele tööle	156	23,5
Tervislikud põhjused	52	7,8
“Vastutegevus”	42	6,3
Poliitilise usalduse kaotus	35	5,3
Joomine	28	4,2
Muud põhjused	111	16,7
Põhjus teadmata	3	0,5
Kokku	663	

Näeme, et võrdlust parteikaadritega segab erinevate klassifikaatorite kasutamine. Näiteks ei kasutatud parteiorganite puhul klassifikaatorit “töödistsipliini rikkumine”. Klassifikaatoreid “poliitilise usalduse kaotamine” ja “poliitilistel motiividel” võib pidada küll sisuliselt sarnasteks põhjusteks, aga et tegu on üldsõnalise määratlusega, siis ilma detailidesse laskumata ei julgeks neid siiski sünonüümideks pidada. Näeme ka seda, et partorgide andmed olid täpsemad ja täielikumad (“muu” puudumine), mis tulenes ametikohtade erinevusest no-

граждан по оказанию помощи врагу в районах, временно оккупированных немецкими захватчиками, 25.11.1943. – *Võimatu vaikida*. II osa, koostanud Hilda Sabbo, Tallinn, 1996, 1019–1020.

¹¹⁹ Сведения, 14.07.1945, ERAF.1.48.22, 23.

¹²⁰ Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1946 год, ERAF.1.5.11, 111.

¹²¹ Samas, 110.

menklatuurses mõttes. Sellega oli seotud parteivõimude sagedane kriitika maakonnakomiteede aadressil, kes vahetavad inimesi suvaliselt välja ning põhjused pole teada, kuna maakonnakomiteed ei informeerii keskkomitee kaadriosakonda.

Täitevkomiteede kaadrite osas koostati 1947. a suvel ka koondstatistika, mis käsitles vabastamisi alates täitevkomiteede moodustamisest kuni 1947. aasta kevadeni (vt Tabel 16). Selles avaldusid kõik eelpoolkirjeldatud omadused.

3.4.3. KAADRILIIKUMISE PÕHJUSED TARTU MAAKONNA NÄITEL

Nagu eelnevalt tõdesime, ei pruugi üldine kaadristatistika vabastamise põhjuseid alati avada ning andmed võivad olla vastuolulised. Parema ülevaate saamiseks ning vabastamiste tegelike põhjuste liigitamiseks ja analüüsimiseks võtame appi Tartu maakonna vallapartorgide kaadritoimikute andmed, loobumata võimaluse korral nende võrdlemisest üldise statistikaga.

Tabel 17. Tartuma valdade parteijuhtide vabastamiste põhjused 1944–50 ¹²²

	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Σ
Toimetulematus ja distsipliin	–	12	14	10	9	11	2	58
Teise valda üleviimine	8	3	–	5	1	1	1	19
Edutamine	3	2	–	3	2	7	2	19
Teisele tööle	3	7	5	–	–	3	–	18
Tervislikud ja perekondlikud põhjused	–	6	4	2	–	1	1	14
Õppima	–	6	1	1	1	1	–	10
Surm	1	1	–	1	–	–	–	3
Poliitilised põhjused	–	–	–	1	–	–	–	1
Põhjus teadmata	3	1	–	–	–	1	6	11
Kokku	18	38	24	23	13	25	12	153

Kui võrrelda neid andmeid üldise kaadristatistikaga, siis 1946. ja 1947. aastate osas langevad koguarvud kokku. Aastatest 1948–50 pole kaadriliikumise põhjuseid sisaldavat üldist statistikat õnnestunud leida. Võimalik, et see on kuskil olemas, aga pean ka võimalikuks, et sellist statistikat ei koostatudki. Kaadriliikumuse vastu võitlemise kampaania oli lõppenud ning sellele löödi käega. 1945.

¹²² Statistika põhineb Taru maakonna partorgide andmebaasi andmetel (autori valduses).

aasta osas torkab aga silma oluline vahe. Maakonnakomiteedest saadud andmete alusel EK(b)P KK kaadriosakonnas koostatud kokkuvõtte järgi vabastati sel aastal Tartu maakonnas ametist kõigest 26 vallapartorgi.¹²³ Pole selge, millest see vahe tuleb, aga kuna minu andmed tuginevad palgalehtedel, siis peegeldavad need tegelikkust. Üldine statistika koostati tagantjärele 1947. aastal ja võimalik, et osa väljajäämise põhjustas suutmatus määratleda neid nõutavate klassifikaatorite järgi. Samuti võimalik, et tagantjärele polnud enam võimalik kõiki asjaolusid selgitada ja kuna 1947. aastal käis kaadri voolavuse vähendamise kampaania, siis oli kasulikum arve väiksemana näidata. Kolmandaks on võimalik, et lahknevuse põhjus peitus erinevas metoodikas. Maakonnakomitee võis lähtuda rangelt ametisse kinnitamise otsustest ega arvestanud neid, kes olid protokollilise otsusega ametisse kinnitatama.

Toimetulematus. Tartu maakonnakomitee 1947. a kaadriaruande järgi oli partorgide vabastamine toimetulematuse tõttu tunduvalt vähenenud – 1946. aastal 15% ja 1947. aastal 7,2%, millega loeti tõestatuks, et kaadrid on muutunud stabiilsemaks ja töövõimelisemaks. Aruande järgi oli 1947. aastal toimetulematuse tõttu “maha võetud” kõigest 3 partorgi.¹²⁴ Võrreldes neid andmeid üldise kaadristatistikaga selgub, et andmed ei lange kokku. Põhjuseks on asjaolu, et aruannetes kasutatud formaalsed põhjused ei ava alati vabastamise tegelikku tausta.¹²⁵ Maakonnakomitee aruandes kirjeldatakse põhjalikult kolme toimetulematuse tõttu “maha võetud” partorgi juhtumeid. Kolm meest ja nende vabastamisega seotud asjaolud oli üpris erinevad. Kas neist meestest tehti patuoinad? Vaatleme lähemalt asjaolusid.

Kasepää partorgi kohalt vallandatud **Aleksei Malõšev** oli 30-aastane Moskva oblastist pärit venelane, abielus ja kolme väikese lapse isa. Tema Eestisse sattumise asjaolud pole teada, aga pärast vallandamist pühkis ta Eestimaa tolmu uuesti jalgadelt ja läks koju tagasi. Vaatamata kõrgharidusele (ta oli 1937. a lõpetanud pedagoogilise instituudi) ei sobinud ta partorgiks, kuna ei osanud üldse eesti keelt. Maakonnakomitee iseloomustus tema tööle oli väga negatiivne. Leiti, et vaatamata heale haridusele, mis oleks tal võimaldanud kujuneda eeskujulikuks parteitöötajaks, suhtus ta oma ülesannetesse äärmise vastutustundetuse ja hoolimatusega, jõi palju ja purjus peaga kippus märatsema, ka oli ta maakonnakomiteesse saatnud võltsitud aruandeid. Maakonnakomitee resümeeris, et Malõšev võttis oma tööd kui ajutist ja möödaminevat, millega seletubki hoolimatus ja ükskõiksus tööülesannetesse ning on vabastamise põhjuse määratlenud “toimetulematuseksena”, keskkomitee kinnitavas otsuses esineb aga “ebasobiv ja kompromiteeriv”.

¹²³ ERAF.1.48.158, 53.

¹²⁴ EK(b)P Tartu maakonnakomitee kaadrite osakonna aruanne 1947. aasta kohta, 31.12.1947, ERAF.1.48.130, 12.

¹²⁵ Olev Liivik on jõudnud samale järelduse keskkomitee ja maakonnakomiteede kaadreid uurides.

Voore valla partorg **Oskar Allik** oli mitmes mõttes Malõševi vastand. 24-aastane, pärit Viljandimaalt, 6 klassi koolis käinud vallaline endine masinavabriku tööline pandi partorgiks enam-vähem kohe pärast Punaarmee demobiliseerimist. Teda iseloomustati alguses positiivselt, aga 1946. aasta alguses sai mees metsavendade kuulist haavata ja pärast seda hakati töös täheldama tagasiminekut. Maakonnakomitee leidis, et kodanlikud natsionalistid on suutnud ära hirmutada nii partorgi kui kogu valla aktiivi. “Vaikse ja tagasihoidliku iseloomuga” Allik esineb harva rahva ees ning on kirjutanud lahkumisavalduse. Maakonnakomitee rahuldab palve – vaatamata sellele käsitleti teda aruandes näitena toimetulematuse tõttu maha võetust – ja tegi ettepaneku mees üle viia mõne teise valla täitevkomitee esimeheks või aseesimeheks.¹²⁶

Elva partorg **Konstantin Vältsev** oli 42-aastane Narvast pärit endine vabrikutööline, kes oskas õige pisut ka eesti keelt. Kooliharidust oli ta omandanud ainult 3 klassi jagu, kuid läbinud 1944. aastal Puškini kursused. Partorgiks oli ta kaadripõua tingimustes suunatud maakonnakomitee komandandi kohalt. Esialgu oli ta ülemuste silmis heas kirjas: “kohusetruu töötaja, ehkki tema üldharidus ja nõrk poliitharidus vähendavad esialgu tema töö edukust, lubab tema innukus ja agarus loota kiiret arengut”. Veel 1946. aastal leiti, et Vältsev on saavutanud häid tulemusi aktiivi kasvatamisel ja õigesti töölerakendamisel, aga puuduliku eesti keele valdamise tõttu ei esine rahva ees ja tegeleb vähe poliitilise enesetäiendamisega. Just vähene keeleoskus viis maakonnakomitee kõigepealt mõttele, et talle tuleb leida uus koht. 1947. aasta iseloomustusest selgub pealegi, et töö oli hakanud minema “isevoolu”¹²⁷ ning mees ise jooma (ning meelitanud seda tegema ka teised valla kommunistid). Vähease hariduse tõttu ei olnud Vältsev võimeline koostama dokumente, mille näiteks olid järelevalve korras maakonnakomiteesse saadetakud koosolekute protokollid – kui need üldse tulid, siis oli nende vormistus äärmiselt puudulik. Kuna moodustamisele tuli partei vallakomitee siis sinna Vältsev ei sobinud ja tuli saata mujale. Algul taheti teda suunata sovhoosipartorgiks, aga viidi lõpuks üle hoopis täitevkomitee esimeheks.¹²⁸ Täitevkomitees vastutas dokumendihalduse eest sekretär, seega esimees ei pidanudki kirjaoskaja olema.

1947. aastal vabastati Tartu maakonnas ametist veel vähemalt 7 partorgi, kelle vabastamise põhjust saab käsitleda toimetulematusest. Asi on selles, et erinevatesse otsustesse läksid kirja erinevad põhjused. Erinevad olid maakonnakomitee ja keskkomitee otsuses sisalduvad määratlused ning mõlemad võisid anda ka rohkem kui ühe otsuse, milles sisalduvad põhjused võisid omakorda

¹²⁶ Oskar Alliku kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.4807.

¹²⁷ Süüdistus töö “isevoolu” laskmiseks oli kriitikas sagedane. Mõiste oli laenatud stalinismi teooriast, kus “sotsialistliku ülesehitustöö isevoolu teooria” tähendas antimarksistlikuks tembeldatud õpetust, mille järgi küla areng järgneb linna omale loomuldasa. Vastupidiselt rõhutati stalinistlikus ideoloogias, et küla muutumine sotsialistlikuks ei toimu iseenesest ning küla muutmiseks tuleb seal esmalt rajada kollektiivsed majapidamised. – Vt: Stalin, *Leninismi küsimusi*, 245–246.

¹²⁸ Konstantin Vältsevi iseloomustused, ERAF.1.6.5459, 10, 13.

erinevad olla. Mõnel juhul selgub tegelik põhjus vabastamisega kaasnenud õiendist, samas kui otsusesse läks formaalselt kirja midagi muud.

Ivan Kanošin (Äksi vald) vabastati maakonnakomitee ühe otsuse järgi tööülesannetega mitte toimetulev koos suunamisega majanduslikule tööle ja teise otsuse järgi parteikomitee ümbervalimiste tulemusel (kuna valimiseks pidi olema eelnev parteiorganite nõusolek, siis ei saa see olla põhjus, vaid on tagajärg). KK kinnitava otsuse järgi vabastati ta kui "ebasobiv ja kompromiteeriv". Vaino Peebo (Puhja vald) vabastati maakonnakomitee otsusel ametist varumispalani läbikukutamise ja lohaka parteitöö tõttu, kuna aga tegemist oli sõjainvaliidiga, suhtuti temasse leebelt ning KK otsusesse (ja ankeeti) läksid põhjusena kirja "tervislikud põhjused". Raimond Kem (Saare vald) vabastati enda kompromiteerimise ja liigse alkoholi tarvitamise tõttu (kaadritoimiku õiend) või tööga mittetoimetulemise tõttu (KK otsus). Arkadi Korzjukov (Laeva vald) vabastati maakonnakomitee järgi "töö täieliku laostamise, moraalse laostumise ja direktiivide mittetäitmise" pärast või KK järgi "parteilasele ebasobiva käitumise pärast". Tema puhul oli varem leitud, et ta "omab kalduvuse, mis viivad teda tähtsatest ülesannetest kõrvale", nimelt püüdis ta osa võtta "igasuguste varguste, isegi kõige pisemate selgitamisest" ja tundis erilist huvi "varaste ja bandiitide püüdmise vastu". Selliste kalduvustega mees leiti paremini sobivat julgeolekuorganitesse kui parteitööle (muide ta oligi enne partorgiks saamist töötanud NKVD süsteemis vangivalvurina). Takistuseks oli ka vähene eesti keele oskus, mistõttu ta ei esinenud rahvale ja tema selgitustöö "piirdus peamiselt vestlustega".¹²⁹

Mihhail Uleksini (Ahja vald) vabastamise põhjuseks oli parteidistsipliini jäme rikkumine ja partei poliitika moonutamine, millele lisandus kulakutega sõbrustamine, alkoholi tarvitamine ja teraviljanormi läbikukutamine. Karl Nahkro (Tähtvere) vabastati parteiorganite otsuste mittetäitmise ja moraalse laostumise põhjusega. Voldemar Baumi (Kudina vald) puhul oli maakonnakomitee õiendis juttu "töö täielikust laostamisest", mistõttu ta tuleb suunata nõukogude tööle, aga KK pehmendas selle "teisele tööle saatmiseks". Baum pandi TK esimeheks, kuna maakonnakomitee leidis, et vähene haridus (4 klassi) ei võimalda tal partorgina töötada (võrdle Vältsevi juhtumiga) ning tal puuduvad eeldused kujuneda rahuldavaks parteitöötajaks. Mees taotles ka ise parteitöölt vabastamist. Tööd TK esimehena hiljem aga kiideti.¹³⁰

Nimetatud meestest nelja (Kanošin, Uleksin, Kem ja Nahkro) ametist vabastamist käsitleti maakonnakomitee aruandes kui "enese kompromiteerimise" tagajärge. Milline tahes võis olla tegelikkus, mis ühessegi otsusesse ei jõudnud, on päris selge, et toodud näidete põhjal võib väita, et maakonnakomitee aruanne ei ava tegelikke asjaolusid. Mõistagi ei ole 1947. aasta mingil moel erandlik ning erinevate sõnastuste ja rõhuasetustega vabastamise otsuseid leiab ka kõikidest teistest aastatest.

¹²⁹ Arkadi Korzjukovi kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.6433.

¹³⁰ Voldemar Baumi kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.4982.

Näeme niisiis, et statistikates sisalduv “tööga mittetoimetulemine” ei pruugi kajastada vabastamise tegelikke põhjusi. Ei ole ka üheselt selge, mida toimetulematusena käsitleti ning millisel puhul seda määratlust kasutati. Põhjuseid võis olla erinevaid ja ilmselgelt puudus universaalne metoodika. Näib aga, et toimetulematusega sai seletada eelkõige konkreetseid, arvuliselt määratletavaid näitajaid. Neist kindlasti kõige tähtsam oli seotud varumiskampaaniatega. Partorgidele heideti sageli ette varumisplaani mittetäitmist, varumiskampaania “läbikukutamist”, metsavarumise kampaania ebaõnnestumist jms. Need olid väga selgelt prioriteetsed valdkonnad kõigi vallaasutuste töös. Kõneka asjaoluna lisati partorgide ja täitevkomiteede esimeeste “personaalküsimuse” arutamisel toimikusse alati ka “lühike iseloomustus” valla kohta, mille puhul oli kasutusel spetsiaalne vorm ning andmestikust põhiosa moodustasid varumispaaniga seotud näitajad.

Võrdsest arvestati nii põllusaaduste varumist kui metsatööde plaani täitmist. Näiteks Puhja partorg vabastati töölt detsembris 1947, samal ajal oli teravilja plaan ametlikult ületatud (117%), aga metsa osas oli pilt hoopis teine – 1/5 normist oli küll raiutud, aga väljavedamisega polnud üldse alustatud (talv oli ees ja kõik ei pidanudki veel välja veetud olema, aga “edukates” valdades oli selleks ajaks vähemalt kolmandik plaanist täidetud). Maakonnakomitee märkis õiendisse varumisplaani läbikukutamise.¹³¹ Puhja vald oli õnnetus seisukorras, sest ka uus täitevkomitee esimees oli ametisse asunud alles detsembris.

Kategoorilisi üldistusi ei tasu taolistest näidetest teha, aga ilmselt oli metsatöö plaaniga seotud asjaolud olulisemad. Tegelik tööga toimetulemine ongi nende kahe valdkonna võrdluses erinev, sest kui varumismid sai kuidagi ikka kätte ja võeti kasvõi jõuga ära, siis metsaplaani juures see meetod ei töötanud. Kui oli raiumata, siis oli raiumata ja midagi polnud teha – jäigi üle järeldada, et partorg ei suutnud inimesi veenda metsatööle minema.

Selle kõrval esinesid süüdistused, mis puudutasid aktiivi organiseerimist, parteiorganisatsioonilist tööd või “masside organiseerimist”. Ka need olid arvuliselt määratletavad suurused: institutsionaliseerimata aktiivi suurus sai mõõta lahtistel partekoosolekutel ja mitmesugustel üritustel osalenud inimeste arvuga. Näiteks kiideti tubli töö eest eriliselt ühte partorgi, kes suutis Tartu linna taastamistöödele tuua paarsada inimest. Parteiorganisatsioonilise töö tulemuslikkust sai mõõta partei ridade kasvuga ning korraldatud ürituste hulga ja sagedusega. Nn masspoliitilise või poliitmassilise töö jaoks andsid tööplaanid ette erinevate ürituste (kõnekoosolekud, loengud, küsimuste-vastuste õhtud jne) arvulised näitajad, samuti oli mõõdetav näiteks näiteringide, laulukooride ja lugemisringide organiseerimine. Vastavaid tulemusi oli võimalik näidata paberil ning seda moodust kindlasti kasutati. Kontrollide saabumisel oli küll oht vahele jääda, aga kontroll ei olnud kuigi süstemaatiline. On iseloomulik, et need valdkonnad esinevad toimetulematuse põhjustena ka selgelt harvemini kui varumise või metsatööga seotud küsimused.

¹³¹ Lühike iseloomustus Puhja valla kohta, ERAF.1.6.7692, 19.

Toimetulematuse hindamine on otseselt seotud ka partorgi kohustustega, st kuni pole teada, millised olid ülesanded, pole ka võimalik öelda, mil määral nende täitmisega toime tuldi. Pöördun selle küsimuse juurde tagasi järgmises peatükis. Täpset statistikat ei saa aga teha ka seetõttu, sest sageli oli vabastamise põhjus kompleksne, formaalsele “toimetulematusele” võisid lisanduda distsipliiniprobleemid või perekondlikud asjaolud ja isegi tervis. Parteiparaadil oli seeläbi võimalus otsusesse vormistada kõige sobivam põhjus ja seeläbi sai otsest mõjutada statistikat.

Distsipliini küsimused. Lisaks sellele, et toimetulematust läks statistikasse kirja formaalse vabastamise põhjusena, võis see olla tegelik põhjus palju rohkematel puhkudel. Sagedane formaalne põhjus oli näiteks suunamine teise valda või õppima, aga mõlema juhul võis selle omakorda põhjustada toimetulematust. Toimetulematust ise oli kõige sagedamini aga tingitud madalast distsipliinist. Konkurentsilt suurim distsipliiniprobleem oli joomine.

Georgi Solomin viidi Pala partorgi kohalt üle nõukogude tööle, kuna oli kaotanud rahva hulgas täielikult autoriteedi. Valla rahva seas liikus nali, et “kui nädalas oleks kaheksa päeva, siis Solomin jookse kaheksa päeva, aga et on seitse päeva, siis ta joob seitse päeva”.¹³² Aakre partorg Arnold Laasmaa oli 1946. aasta iseloomustuste järgi “püüdlik ja arenev parteitöölane”, tegi laialdast poliitilist selgitustööd, juhtis aktiivselt võitlust kodanlike natsionalistidega, oli kaadriarvustuses nõudlik ning aitas tõhusalt kaasa valla täitevkomitee töö suunamisel. Paar aastat hiljem ta vallandati, kuna selgus täiesti vastupidine pilt: partorg oli töös nõrk, sõbrustas kulakutega, oli poliitiliselt madalal tasemel, ei tegelenud õppimisega ega pööranud tähelepanu kaadrite valikule. Lisaks heideti ette joomist ja purjus peaga rahva ees esinemist, või nagu olevat kinnitanud täitevkomitee töötajad: “joob viina nagu karu, kas või toobriga”. Täieliku häbiplenkina tuli välja, et Laasmaa oli lasknud oma lapse kirikuõpetaja poolt ristida.¹³³ Taolisi näiteid võib kaadritoimikutest leida kümneid ja kümneid, aga piirdugem siinkohal nendega.

Joomist käsitleti ühe peamise hädana ka 1946. aasta ülemaalisel vallapartorgide seminaril, kus sellel teemal võtsid sõna paljud kõnelejad. Muidugi ei rääkinud ükski partorg iseenda viinalembusest, küll aga tegelevat sellega kõik teised – täitevkomitee esimees, komsorg, miilits jne. Joomine oli konkurentsilt levinuim süüdistus ka partorgide endi aadressil. Kõneka faktina võiks loetleda ridamisi partorge, kes tööle asudes viinaga ei liialdanud ja kelle iseloomustused olid head, aga aasta-paari pärast selgus, et mehed olid hakanud jooma. Kui aga ühelt partorgilt, kes alailma jäi, küsiti, miks ta seda teeb, teatas ta põhjuseks “Joon, sest oli sõjas”. Üks partorg ajas joomise kulakute süüks: “Provokatsiooniaktide läbiviimisel oli tähtsaimaks nõukogude aktiivi ja töötajate täisjootmine,

¹³² Georgi Solomini kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.8973.

¹³³ Arnold Laasmaa kaadriarvestustoimik, ERAF.12.12.917.

kes siis joobnud olekus said hakkama igasuguste rumalustega. Alati oli niisuguste nähtuste taga kulakud ja kodanlikud natsionalistid puskaripudeliga.”¹³⁴

Kõnekas, et karskete meeste iseloomustustes märgiti see asjaolu alati eriliselt ära. Lugesdes mistahes protokolle, aruandeid, personaalküsimuste otsuseid, iseloomustusi jm jääb mulje, et jõid tõepoolest kõik. Joomine kerkis esile kõikvõimalikes kontekstides ning oli partorge, kes said selle eest korduvalt karistada. Kes oli purjus peaga kaotanud portfelli parteidokumentidega (sellisel puhul olid karistused kiired ja karmid), kes ainult oma parteipileti, kes tuletõrjeautoga kraavi sõitnud, kes rahvamajas püstolit paugutanud. Tavaline oli purjus peaga parteikoosolekutele, poliitkooli või seminarile ilmumine ning seal rääkimine, tülinorimine ja kaklemine.

Sagedane süüdistus oli joomine koos teiste kommunistide või vallaametnikega või nende kallutamine joomisele. Joodi töö ajal ja vallamajas. Juhtus, et valda saabunud maakonnaasutuste ametnikud ei leidnud vallamajast eest ainsatki kainet inimest, samuti juhtus, et vallamaja arestikambriist põgenesid “bandiidid”, kuna neid valvama pidanud inimesed olid silmini täis. Kõige raskem süüdistus oli aga joomine koos kulakutega või rahvavaenlastega. Ühest küljest avalduvad siin 1940. aastate ideoloogiale omased rõhuasetused, aga teisest küljest ei pruugi taolised süüdistused olla väljamõeldud ja “kulakutega koos joomine” toimus juba kasvõi sellepärast, et teistel ei olnud, mida juua. Viina aeti eelkõige jõukamates majapidamistest ja kehvikuga koos joomine polnud võimalik, kuna kehvikul kodus viina polnud. Lisagem, et mujalt sissetoodud partorge, kel oma elamispind puudus, pandi elama kulakutelt võõrandatud eluruumidesse ehk sisuliselt kulakuga ühte majja, mis “kulakuga koos joomise” samuti mõistetavaks teeb.

Joomine polnud muidugi üksnes vallaametnike probleem, vaid jõid kõik. Ühe kaasaegse mälestusi tsiteerides: “Võib üsna kindlalt väita, et kunagi varem ei ole Eesti talurahvas nii mõõdukuseta ning meeletult alkoholismile andunud kui neil aastail.”¹³⁵ Sõda, traditsioonilise elukorralduse kadumine ja ühiskonnas valitsev hirm suurendasid alkoholitarbimist kõigis kihtides, mis väljendub nii legaalse viinatoodangu suurenemises ajavahemikul 1940–1956 ligi kolm korda (10 miljoni liitrini aastas) kui illegaalse puskariajamise õitsengus maal, mis oli alguse saanud Saksa okupatsiooni ajal ja jätkus Nõukogude võimu naastes täie hooga. Olaf Mertelsmann on kodupuskari toodangut 1940. aastate teisel poolel hinnanud 10–20 miljoni liitrini aastas.¹³⁶ Kollektiviseerimise järel hakkas kodune viina-ajamine iseenesest hääbuma, sest kolhooside tingimustes polnud talupoegadel enam vajalikku toorainet. Väärrib lisamist, et alates 1949. aasta

¹³⁴ Arthur Hinno, *Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propagandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950*, käsikiri, ERAF.247.53.23, 6.

¹³⁵ Paul Hinnov, *Kui need talud tapeti*, Tartu, 1999, 14.

¹³⁶ Olaf Mertelsmann, “Estonian Moonshine in the 1940s”, *Daugavpils Universitāte Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 6, 2004, 86–95.

teisest poolest joomisest tingitud vallandamisi vallaasutustes praktiliselt ei olnud. Ilmselt peitub vähemalt üks põhjus selles, et polnud enam midagi juua.

Lisaks joomisele esines muid distsipliinirikumisi kuni otseste õigusrikkumisteni välja. Viimased olid seotud eelkõige varumiskampaaniate ja maareformi elluviimisega. Mõlemat kasutati vallaametnike poolt isiklikuks rikastumiseks. 1946. aastal vallandati Sadala partorg Johannes Reines, kelle kohta maakonnakomitee oli juba varem leidnud, et ta “peamiselt tegeleb joomisega”. Otsus vallandamise kohta tuli järgmisel päeval pärast seda, kui Reinesile oli kriminaalkodeksi §109 alusel mõistetud 4 aastat vabadusekaotust ning mõne päeva pärast järgnes ka otsus parteist väljaviskamise kohta. Nimetatud paragrahv käsitles “võimu või teenistusliku seisundi kuritarvitamist” ning Reines ei olnud kaugeltki ainuke partorg kes ametiajal taolise süüdistusega arreteeriti ja süüdi mõisteti.

Maareformi kasutati ära oma majapidamiste rajamiseks või suurendamiseks ning probleem oli nii tõsine, et seda tuli arutada nii EK(b)P Keskkomitee büroos kui ÜK(b)P KK Eesti büroos. Viimane arutas 25. juunil 1946. a otsust “Mõnede vallapartorgide kulaklikest tendentsidest oma majapidamise arendamisel”. Toodi näiteid, kus vallapartorgid võtavad endale maareformiga äravõetud varadest hobuseid ja kariloomi ning kasutavad oma majapidamistes palgatööjõudu. Probleemi lahendamiseks anti korraldus kontrollida kõikide vallapartorgide majapidamisi, vähendada miinimumini maad ja karja ning välistada nende poolt palgatööjõu kasutamine. Talude ja karja partorgidele üleandmine võis edaspidi käia üksnes maakonnakomitee loal.¹³⁷ Samasugune kontroll viidi läbi ka vallatäitevkomiteede esimeeste osas.

Seadusrikkumisi ja kuritarvitusi oli ilmselt ka rohkem kui nendega vahele jääd, sest selliseid asju tuli välja veel aastaid hiljem, kui omaaegsed partorgid töötasid ammu teistel kohtadel. Juhtus, et inimene jäi aastaid hiljem seaduserikkumisega vahele ning uurimise käigus toodi tagantjärei päevavalgele ka eksimused omaaegses partorgiametis.

Poliitilised põhjused. “Kulakutega koos joomine” andis paljudele vabastamistele poliitilise alatoon, aga selgelt poliitilisi põhjusi oli partorgide vabastamisel samas vähe ning need olid sagedasemad nõukogude kaadrite juures. Kontroll parteiametnike üle juba enne ametisse kinnitamist oli võrreldes nõukogude kaadritega oluliselt põhjalikum. 11. mail 1945. a arutas EK(b)P KK büroo kaadrite valikut, paigutamist ja ettevalmistamist Võru maakonnakomitees. Maakonnakomitee kaadrialane töö tunnistati väga halvaks, sest vallatäitevkomitee esimeestest 30% oli välja vahetatud ja 24% koguni NKVD poolt arreteeritud. Vallapartorge süüdistati – nimeliselt mainiti kolme – samas “kõigest” poliitilises lühinägelikkuses, mis avaldus viinavõtmises koos “klassivaenlasega”.¹³⁸

¹³⁷ ÜK(b)P KK Eesti büroo koosoleku protokoll nr 4, 25.06.1946, RGASPI. 17.122.186, 10.

¹³⁸ EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 11.05.1945, ERAF.1.4.181, 1–6.

1946. aastal vabastati “poliitilise usalduse kaotamise” tõttu kogu Eesti NSV arvestuses ametist 10 partorgi, TK esimehi samal ajal 21 ja sekretäre 18. EK(b)P KK XVII pleenumi (29.–30. juulil 1947. a) otsustes keskenduti ühe põhiteemana kaadrite kontrolli ja kasvatamise küsimustele. Nõuti kaadrite puhastamist, mis valla tasandil puudutas eriti täitevkomiteesid ja külanõukogusid. Tartumaal viidi puhastustöö lõpule 15. detsembriks 1947. a. Et puhastus oleks võimalik, korraldati 1947. aastal ka kursused valla täitevkomiteede sekretäridele. Maakonna kaadriosakonna andmetel kõrvaldati kampaania käigus 1. augustist kuni 15. detsembrini 1947 täitevkomiteedest poliitilistel põhjustel 8 esimeest, 2 aseesimeest ja 10 sekretäri ning külanõukogudest 8 esimeest ja 3 sekretäri. “Enese kompromiteerimise” tõttu kõrvaldati 6 esimeest, 4 aseesimeest ning 1 külanõukogu esimees. Töösse lohaka suhtumise pärast kõrvaldati 1 esimees, 4 aseesimeest ja 1 sekretär ning 1 külanõukogu esimees ja 2 sekretäri.¹³⁹ Partorge vabastati maakonnakomitee andmetel poliitilistel põhjustel sama aasta jooksul ametist ainult üks: Äksi valla partorg Ain Toompalu oli varjanud oma minevikku, täpsemalt kuulumist Eesti Sotsiaaldemokraatlikku Parteisse, Eesti Vabadussõjalaste Liitu ja Isamaaliitu. Taolisi asju käsitleti kui “partei petmist”, mis vaatamata senistele väga headele hinnangutele Toompalu tööle, tõi kaasa kohese vallandamise ja parteist väljaheitmise.¹⁴⁰

Kuna kaadripõud oli suur, siis ei pruukinud “kaadrite puhastamine” ilmtin-gimata tähendada inimeste tööta jäämist. Keskkomitee kaadri sekretär Dmitri Kuzmin juhtis sellele probleemile tähelepanu juba 1946. aastal: “kui kellegi vallandame, siis esinetakse mulle aruandega, et puhastasin oma aparaadi [...] aga kuhu need inimesed lähevad?”. Oma küsimusele ise vastates tõdes Kuzmin, et vallandatud töötajad, “kui ei ole tegu isoleerimisega”, asuvad uuesti tööle, samale, või isegi kõrgemale kohale. Sellega seoses nõudis Kuzmin, et vallaasutustesse ei tohi mitte kedagi mitte mingil juhul tööle võtta ilma iseloomustuse ta-eelmiselt ülemuselt.¹⁴¹

Mineviku varjamine ja ankeedi puudulik täitmine võis olla seotud ka mitte niivõrd kompromiteerivate asjaoludega, kuid oli alati tõsine süüdistus. Selle avastamine kutsus esile partorgi töö kontrollimise, mille käigus tulid tavaliselt päevavalgele ka muud pahandused. Näiteks Laeva partorg Evald Laul oli veel aprillis 1948. a väga heas kirjas – kohanes kiiresti, oli töös järjekindel, viis väga hästi läbi kohalikud valimised (kell 12 oli valimas käinute protsent 100), loonud tugeva aktiivi, taganud metsaplaani täitmise, millega TK ei saanud hakkama (Laul olevat töö ümber korraldanud) jne. Siis aga selgus, et mees oli jätnud ankeedist välja paar aastat varem saadud parteilise karistuse ja järgmises iseloomustuses oli pilt kardinaalselt teine: Laul suhtus töösse lohakalt, ei täitnud kõrgemate parteiorganite ülesandeid, tegeles “majanduslike pisiküsimustega”,

¹³⁹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee kaadrite osakonna aruanne 1947. aasta kohta, 31.12.1947, ERAF.1.48.130, 17.

¹⁴⁰ Ain Toompalu kaadriarvestustoimik, ERAF.12.12.2030.

¹⁴¹ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 240.

kaadrite valikusse suhtus mittebolševistlikult, kooperatiivis töötasid “Saksa käsikud” ja endised omakaitsealased, lisaks ta ka jõi süstemaatiliselt koos ebasobivate isikutega, ning oli seetõttu kaotanud igasuguse autoriteedi.¹⁴²

Poliitilise alatooniga vabastamiste kontekstis on paslik vaadata, kas või kuidas mõjutas vallakaadreid 1950. aasta märtsis toimunud EK(b)P KK VIII pleenum. Teatavasti iseloomustab pleenumile järgnenud aega, eriti aastaid 1950–1951, ulatuslik puhastustöö Eesti NSV tippjuhtkonnas, mille üldsuunaks oli kohalike kommunistide väljatõrjumine. Olulisel määral uuenes nii partei kui valitsuse keskaparaat.¹⁴³ Kaadrimuudatused puudutasid ka maakonna tasandit, aga palju väiksemas mastaabis.¹⁴⁴

Tartumaal vabastati 1950. aasta kevadel ja suvel ametist 7 vallapartorgi või vallakomitee sekretäri, aga vabastamiste põhjustes ei leidu otseseid seoseid VIII pleenumi otsustega ning puuduvad andmed, mis võimaldaks neid vabastamisi paigutada pleenumi konteksti.¹⁴⁵ Seega näib, et VIII pleenumile järgnenud puhastused valla tasandil ei avaldu. Tartumaa näide ei ole võibolla kõige parem, sest seoses pleenumiga ei kaasnud kaadri uuenemist ka maakonna asutustes ning pilt võib muutuda, kui uurida vallakaadrite liikumist nendes maakondades, kus see toimus.¹⁴⁶

Tõenäolisem seletus on siiski selline, et kuna valdade likvideerimine oli 1950. aasta kevadeks otsustatud, ei hakatud kaadripuhastustega valdades vaeva nägema ning viidi see läbi üheaegselt rajoneerimisega. Olaf Kuuli andmetel oli maarajoonide parteikomiteede esimeste sekretäride seas kohalikke eestlasi ainult üks neljandik ja domineerisid Venemaa eestlased (40%) ning rajoonide täitevkomiteedes oli kohalikke eestlasi umbes pooled.¹⁴⁷ Tartumaa vallapartorgide ankeetidest nähtub, et ehkki umbes kümmekond neist asus tööle rajoonikomiteede aparati, ei saanud keegi rajoonikomitee büroode koosseisu ning tuli leppida instruktori või paremal juhul osakonnajuhataja kohaga. Tüüpiline mudel

¹⁴² Evald Laulu kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.1618.

¹⁴³ Елена Зубкова, *Прибалтика и Кремль: 1940–1953*, Москва, 2008, 300–319; Olaf Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, Tallinn, 1991, 102; Kuuli, *Stalini-aja võimukaader*, 104–114.

¹⁴⁴ *Eestimaa kommunistliku partei kohalikud organisatsioonid*, 161–164.

¹⁴⁵ Negatiivse alatooniga põhjuse leiab üksnes Elva vallakomitee sekretäri Jaanus Tambeti vabastamises ja Vara vallakomitee sekretäri Gustav Ansipi üleviimises teise valda. Tambet taheti üle viia Otepääle, kuna ta ei osanud vene keelt ja seal saavat ilma hakkama. Otsus Otepääle suunamise kohta tühistati ja ehkki ei tühistatud tema vabastamist Elvast, pole andmeid, mis võimaldaks seda vabastamist paigutada VIII pleenumi konteksti. Ansipi üleviimine oli seotud liiga tugevate sidemetega koduvallas, mida käsitlen allpool, aga ka siin ei tundu olevat seost VIII pleenumiga.

¹⁴⁶ Sovetlikes võimustruktuurides esinevaid mitteformaalseid sidemeid eri tasandi ametnike vahel on sageli käsitletud nn patronaažipoliitikana, mis sageli tähendas ka seda, et “patrooni” ebasoosingusse sattumine ei tähendanud midagi head ka tema “kliendile”. – Vt lähemalt: Robert Conquest, *Power and Policy in the USSR*, New York, 1967; Thomas H. Rigby, “The nomenklatura and patronage under Stalin” in *Political elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Aldershot, 1990.

¹⁴⁷ Kuuli, *Stalini-aja võimukaader*, 110–111.

oli aga seniste partorgide ja vallakomiteede sekretäride suunamine kolhoosiesimeheks. Kuna vallakaadrid olid oluliselt suuremad kui rajooni omad, siis tähendab see sisuliselt, et rajoneerimist kasutati osa seniste parteitöötajate parteitöölt kõrvaletõrjumiseks.

Erinevalt VIII pleenumist on selgelt täheldatav aga 1949. aasta märtsiküüditamise mõju kaadripoliitikale. Pole kahtlust, et massiküüditamine põhjustas ühiskonnas suuri pingeid ning puudutas väga otseselt enamikku inimestest. Kohalikud võimuesindajad ei jäänud sellest mõistagi puutumata. Ühelt poolt süüdistas rahvas neid terroriaktisoonis osalemises, sest toonasel maainimesel puudus võimalus teada tänaseks teadaolevat tõika, et kohalikud ametimehed küüditamise ettevalmistamises kuidagi osaleda ei saanud.¹⁴⁸

Küüditamisele järgnenud kolme kuu jooksul vabastati Tartumaal ametist vähemalt kümme partorgi, kellest kaheksa puhul oli tegu selgelt negatiivse alatooniga vabastamisega. Kõik nad vabastati formaalselt toimetulematuse tõttu, millega osa jaoks kaasnes viimine madalamale ametikohale. Enamiku puhul selguvad vabastamisega kaasnenud dokumentidest täpsemad asjaolud. Siinkohal sobib teha väljavõtted: Viktor Kamenik (Vaimastvere) oli peresuhetes rahvavaenlasega ja viidi üle Kuremaa Loomakasvatustehnikumi majandusjuhatajaks. Gothard Peterson (Ahja) tarvitas alkoholi, oli sattunud kulakute mõju alla ja jätnud kollektiviseerimise isevoolu. Aleksander Punder (Mäksa) suhtus töösse vastutustundetult ja oli kaotanud bolševistliku valvsuse ning süüks pandi ka "omavoliline töölt äraolek". Leonhard Summer (Vara) sattus kulaklike elementide mõju alla ja laskis kollektiviseerimisküsimuse minna isevoolu, mees ise vabandas end nõrga tervisega ja varasemate teenete eest läks ankeeti "vabastamine tervislikel põhjustel". Arthur Hinno (Kiidjärve) vabastati poliitilistel motiividel vale klassipoliitika teostamine eest (ta oli abielus kulaku tütrega ja astus mingil moel välja oma äia kaitseks, aga kuidas nimelt, see toimikust ei selgu). Jaan Jõgar (Saadjärve) otsustati üle viia teise valda, kuna tal oli vallas (oma sünnivallas) palju sõpru ja tuttavaid, kellest ta lasi end klassipoliitika teostamisel mõjutada. Heino Ruusnal (Tartu vald) tekkisid kolhooside organiseerimisel tõsised vead klassipoliitika teostamisel ning elades kulakuga ühes majas, ei võtnud ta tarvitusele abinõusid selle kulaku "paljastamiseks ja vormistamiseks".¹⁴⁹

Kõigi nende puhul ei saa täie kindlusega väita, et vabastamise põhjustest oli esikohal massiküüditamisega seotud sündmused. Ilmselt on võimalik leida ka teisi seletusi, aga on fakt, et ühelgi teisel aastal pole sedavõrd lühikese aja jooksul leitud nii suurt hulka tööga mitte toime tulnud seltsimehi ning nende kõigi eksimuste hulgas leidub kulakute teema ühel või teisel moel.

¹⁴⁸ Aigi Rahi-Tamm & Andres Kahar, "1949. aasta küüditamisoperatsiooni "Priboi" ettevalmistamine Eesti NSV-s" teoses: *Kommunism rahvusvahelise kohtu ette: Eesti Memento Liidu ajalookonverents, 16. juuni 2007*, Tallinn, 2008, 49.

¹⁴⁹ Kaadriarvestustoimikute andmed, ERAF.1.6.2768; 3543; 4120; 5701; 6020; 7994; 8620.

Seos küüditamisega avaldus ka teisel moel: 1949 sügisel lasti lahti Kavastu partorg Ivan Orlov, põhjuseks nii süstemaatilise joomine ja vastutustundetu töö, aga ka “nõrk valvsus”, mistõttu ta ei takistanud “kulakute ümberasustamise ajal riigi varade laialitassimist”. Seegi partorg suunati karistuseks täitevkomitee esimeheks.¹⁵⁰

Edutamine. Toimetulematuse, joomise, seadusevastase tegevuse jmt, kui selgelt negatiivse iseloomuga põhjuste kõrval esines ka positiivse või neutraalse alatooniga põhjusi. Kõige positiivsem oli kahtlemata edutamine. Olles levinuim vabastamise põhjus KK aparaadis, ei olnud see seda valla tasandil, olles siiski üpris sagedane. Edutamiseks loeti maakonnakomiteesse, aga ka partorgi viimist partei vallakomitee sekretäri kohale. Kaadripõud ei kimbutanud üksnes valdasid, vaid kõiki tasandeid ja valdkondi ning seetõttu avanes usaldusväärsel ja ennast parteikoolis või kursustel täiendanud partorgidel mõnikord võimalus karjääriredelil tõusta. Suunati reeglina maakonnakomiteesse, enamasti instruktoriks, aga mõnikord ka kohe osakonnajuhatajaks. Sobilikke inimesi püüdsid endale tööle meelitada ka muude valdkondade asutused.

Samal ajal esines ka vastupidist liikumist, kus maakonna parteitöötaja viidi üle valda. Ehkki selle võis kaasa tuua maakonnakomitee tööga mitte toime tulemine, ei tähendanud selline üleviimine tingimata karistamist. Üleviimine võis toimuda inimese enda initsiatiivil ning põhjused olla perekondlikud või tervislikud. Näiteks maakonnakomitee instruktorina töötamine eeldas palju maakonnas ringiliikumist, oli oht külmetada. Leiti, et ühe valla piires töötamine on tervislikum. Täpselt sellistel asjaoludel viidi Tartust Kudina vallapartorgiks üle tiisikust põdev mees, leides, et tal on maakonnas raske töötada, eriti väljasõitude osas, “kus tuleb vahel külmetada”.¹⁵¹

Tuli ette, et edutamist ei takistanud ka hiljutised väga negatiivsed iseloomustused. Näiteks Eduard Aidla vallandati 1947. a Ahja valla TK esimehe kohalt moraalse laostumise pärast, mida Aidla ise seletas tülidega naise ja ämmaga. Aidla oli maakonnakomitee silmis heas kirjas kui “läbiproovitud, energiline ja algatusvõimeline seltsimees, kes TK esimehena suutis allakäinud Ahja valla viia eesrindlike valdade hulka”. Seetõttu järgnes peagi edutamine vaatamata “moraalsele laostumisele” ning mees viidi üle kaugemal asuvasse Elva valda vallakomitee sekretäriks.¹⁵²

Perekondlikke ja tervislikke põhjusi toodi iseseisvatena välja harva ning pigem moodustasid need asjaolud või laiemalt perekondlikud sidemed osa taustsüsteemist, mis vabastamiseni viis. Võnnu valla TK esimehe Artur Kõörna otsustas maakonnakomitee üle viia Voore valda, millega mees polnud nõus, selgitades seda nii tervislike kui perekondlike põhjustega – haige jalg ei võimaldavat nii kauge maa tagant arsti juures käia ning naine “pole nõus ko-

¹⁵⁰ Ivan Orlovi kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.7759.

¹⁵¹ Leonhard Kuusksalu kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.6668.

¹⁵² Eduard Aidla kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.4767.

lima”.¹⁵³ Saare partorg Elmar Peterson keeldus üleviimisest Kuremaa valla-
komitee sekretäriks, kuna tal oli Saare vallas naise majapidamine ning “õed ja
vend toita”.¹⁵⁴

Üleviimine teise valda oli partorgide puhul levinud vabastamise põhjus, aga
selle võisid omakorda põhjustada erinevad asjaolud, mida saab liigitada kuude
kategooriasse:

- Tubli partorgi üleviimine mahajäänud valda “töö tugevdamise eesmärgil”.
- Üleviimine sobivamasse keskkonda.
- Halva partorgi suunamine mujale.
- Halb läbisaamine teiste vallavõimude, eelkõige täitevkomiteega.
- Perekondlikud põhjused.
- Liiga hea läbisaamine või liigne seotus valla rahvaga.

Oma tööga hästi toime tulevaid partorge oli vähe ja sellised olid korduvkasutu-
ses, ehk parteidokumentide leksikat kasutades, viidi võimekamaid (parema or-
ganiseerimisoskuse ja suurema autoriteediga) partorge “töö tugevdamiseks” üle
“poliitiliselt nõrgematesse” valdadesse. Selline ümbersuunamine oli nii tavaline,
et tundus partorgidele loomulik. Tarvastu partorg Evald Koppel mainis muu
jutu sees kiretult: “[...] eelmine aasta, kui olin Karuse vallas [...]”.¹⁵⁵ Partorgide
ühest vallast teise viimine oli enamasti maakonnakomiteede initsiatiiv, sest
vastavalt parteilisele käsuliinile nõudis KK organiseerimis- ja kaadriküsimuste
esmast lahendamist maakonnakomiteelt. Samas ei suhtunud partei juhtkond
massilistesse üleviimistesse pooldavalt ja kritiseeris seda järjekindlalt, aga sta-
tistikast nägime, et tulutult.

Sobivamasse keskkonda viimine tuli kõne alla näiteks keeleprobleemide pu-
hul. Näiteks kogenud partorg Kornei Vinogradski, kes kaotas töö seoses Peipsi-
ääre valla likvideerimisega taheti esmalt üle viia Elva vallakomitee sekretäriks.
Sellest ei saanud aga asja, kuna mees oskas ainult vene keelt. Lahendus leiti
seeläbi, et mees viidi üle Alatskivi valda, kuna sealne propagandist valdas va-
balt mõlemaid keeli ning partei algorganisatsioonis valdas mõlemaid keeli 80%
liikmetest.¹⁵⁶

Halvasti käitunud, “autoriteedi kaotanud” või “ennast kompromiteerinud”
partorgi suunamise mujale tingis samuti sobivate inimeste vähesus. Poliitiliselt
usaldusväärsed inimesed olid liiga väärtuslikud, et pelgalt alkoholismi tõttu
nende kasutamisest loobuda, sestap viidi “ennast kompromiteerinud” joodik-
partorg n-õ rahva silma alt ära uude keskkonda, kus teda ei tuntud. Seejuures
avalduv erinevus – kui “töö tugevdamiseks” üleviidud partorg saadeti tavaliselt
naaber- või lähedal asuvasse valda, siis halvasti käitunud partorg suunati kau-
gemale, võimalikult teise maakonna serva.

¹⁵³ Artur Kõörna kaadriarvestustoimik, ERAF.12.12.882.

¹⁵⁴ Elmar Petersoni kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.7999.

¹⁵⁵ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise steno-
gramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 115.

¹⁵⁶ Kornei Vinogradski kaadriarvestustoimik, ERAF.2643.38.1054.

Distsiplineerimatu ent teeneka ja usaldusväärse partorgi teise keskkonda üleviimise suurepäraseks näiteks on **Raimond Kem**. Augustist 1944 töötas ta partorgina Saare vallas. Esimese parteilise karistuse “joobnud olekus ulakuste tegemise eest” sai ta 1946. aastal. Aprillis 1947 Kem vallandati ja töötas mõnda aega juhutöölisena, aga kutsuti kogenud parteitöötajana peagi vallapartorgi ametikohale tagasi, sedapuhku Konguta valda (st viidi Põhja-Tartumaalt üle maakonna lõunaossa). Probleemid aga jätkusid, muuhulgas võttis Kem purjus peaga omavoliliselt valla tuletõrjeauto ja sõitis sellega kruusa-auku, vigastada said nii Kem ise kui kaasasõitja (kes oli samuti partei liige). Järgnes uus parteiline karistus ja uus üleviimine, sedakorda Aakre valda. Kem ennast ei parandanud ja kõige suurem prohmakas saabus 1949. aasta suvel, kui Kem pidi sõitma Tartusse parteikomitee seminarile. Sinna Kem ei jõudnud, vaid hakkas linnas jooma, jäi purju, noris sõjaväelastega tüli ja sai nende käest peksa. Pärast seda läks Kem, kelle nägu olnud “niivõrd sinine ja paistetanud, et takistas nägemist”, hotelli, kus esitles end keskkomitee sekretärina ja nõudis kõige paremat tuba. Selle tagajärjel läks Tartus lahti kuulujutt, et Nikolai Karotamm oli Tartus, jõi hotellis ja sai lendurite käest peksa. Nüüd vabastati Kem partorgi kohalt lõplikult, aga et kogenud parteitöötajast ei raatsitud päriselt loobuda, määrati ta vallakomitee propagandistiks.¹⁵⁷ Partorgi peksasaamise lugu tekitas vallas kõvasti elevust ja peaaegu 60 aastat hiljem mäletas üks sealne elanik partorgist ainult seda lugu.¹⁵⁸

Kemi muutsid asendamatuks tema head ankeetandmed ja tööalane tegevus. Ta oli Venemaa eestlane – sündinud ja kasvanud Novosibirskis – seega partei jaoks usaldusväärne (Venemaa eestlasi oli vallapartorgide seas üldiselt vähe, sest nad ei osanud eesti keelt). Ta oli keskmisest rohkem ehk seitse klassi koolis käinud, valdas nii eesti kui vene keelt, oli 1944. aastal läbinud Puškini kursused ja kuulunud Tartumaa operatiivgrupi koosseisu. Lisaks sellele oli Kem ka vallaline. Töölalaselt oli Kem maakonnakomitee hinnangul üldiselt hästi hakkama saanud – valdade varumnormid olid täidetud ning informatsioonid laekusid korrapäraselt.

Madalamale kohale suunati partorgid reeglina toimetulematuse tõttu või karistuseks. Kõige leebem variant oli vallakomitee sekretäri suunamine kraadi võrra madalamale kohale vallakomitee propagandistiks (nagu Kemi puhul nägime). Karistusena oli mõeldud suunamine “nõukogude tööle”. Alati see seda siiski polnud, sest leiti, et inimene on muidu tubli, võimekas ja usaldusväärne, aga ei lihtsalt sobi parteitööle oma isikuomaduste tõttu, küll aga sobib ta töötama täitevkomitees.

Algusaastatel esines madalamale kohale üleviimist ka ankeetandmete sobimatuse tõttu – puudus partei liikme staatus. Alguskuudel ajutiste partorgidena töötanud inimesi suunati ka tagasi oma erialasele tööle. Mõnikord ei sobinud partorgina töötanud inimene aga üldse enam vastutavale tööle ja leidub selliseid, kes pärast partorgi kohalt vallandamist töötasid lihttöölise või autojuhina.

¹⁵⁷ Õiend EK(b)P Aakre valla algorganisatsiooni sekretäri sm Kem, Raimond Aleksandri pg. vabastamise kohta, 20.09.1949, ERAF.12.26.4.

¹⁵⁸ Elmar Maasiku mälestused, ERM, KL 221, KV 1132, 251.

Partorge vabastati töölt või viidi üle ka seetõttu, et koostöö teiste vallavõimudega ei klappinud. Kiidjärve partorg Arthur Hinno võeti maha Kiidjärve partorgi kohalt, kuna ta polnud võimeline juhtima valla kommuniste. Viimane väljendus selles, et valla TK esimehega puudus koostöö ja mõlemad tegid oma tööd eraldi. Vahekorrad olid läinud teravaks sellest, et esimees pooldas Hinno naise kulakuks tegemist. Leiti, et Hinno on kaotanud vallas autoriteedi ning viidi üle teise valda propagandistiks.¹⁵⁹ Seejuures näib olulise asjaoluna, et taoliste konfliktide ilmnemisel viidi reeglina üle partorg, aga mitte TK esimees. Ühelt poolt avaldub siin jälle kontseptsioon parteitöötajast kui universaalist. Teisalt võime seda seletada ka praktiliste vajaduste kaudu: TK aparaadi alakomplekteeritus võis vallale pandud ülesannete täitmist oluliselt pärssida – eriti näiteks varumiskampaania ajal – seevastu partorgi puudumine ei toonud suurt midagi kaasa. Palgalehtedestki nähtub, et partorgi puudumine vallas võis kesta kuude kaupa, TK koosseis püüti aga alati hoida komplekteerituna. Tõsi, partorgi puudumisel võidi talle määrata kohusetäitja, kuid see tähendas viimasele kui mitte otseselt suuremat hulka tööd, siis kindlasti suuremat vastutust. Siia konteksti sobiva traagilise näite leiame Võrumaalt, kus vallapartorgi kohusetäitjaks määratud sovhoosipartorg sooritas enesetapu, selgitades põhjusi mahajäetud kirjas üleloomulikult suure töökoormusega.¹⁶⁰

Kuuenda üleviimise põhjusena väljapakutud hea läbisaamine või sidemed valla elanikega on huvitav ning sugugi mitte vähepraktiseeritud praktika. Ehkki ühelt poolt tauniti suurt kaadrivoolavust, oli selle kõrval teooria, et kaua ühes kohas töötamine ei mõju hästi. Näiteks saab tuua naabervaldade Pala ja Vara partorgide vahetamise 1950. aastal. Vara valla partorg Gustav Ansip ei saanud tööga hakkama, mida maakonnakomitee põhjendas asjaoluga, et mees on vallas elanud pikemat aega ning omab vallas palju tuttavaid ja sugulasi, kellele ta “ei olnud suuteline mõju avaldama”, mis segas parteilist tööd vallas. Ta otsustati üle viia Pala valda, kus olid kergemad töötingimused, sest sugulasi tal seal polnud ja vallas oli “tugev täitevkomitee”. Senine Pala partorg toodi omakorda Vara valda.¹⁶¹

Nõo valla partorg Richard Kommusaar otsustati 1949. aastal üle viia Mäksa valda, kuna mees oli “kauaaegse töötamise tõttu ühes vallas” kaotanud bolševistliku valvsuse. Ta oli abiellunud valla komsomolikomitee sekretäriaga – see oli muuseas üpris tavaline abielumudel – kes aga omakorda käis läbi kulakliku perekonnaga, mistõttu partorg “suhtus üksikutesse kulakutesse vajaliku ranguseta klassipoliitika teostamisel”.¹⁶² Asjaolusid võib inimlikult ette kujutada. Kaua ühes vallas töötanud partorg tutvus paratamatult enamiku vallarahvaga, tekkisid sõbrad (ja joomakaaslased), mis olid takistuseks, kui oli vaja rakendada karmi kätt. Kommusaare üleviimine toimus kuu aega pärast märtsiküüditamist ning siin võib oletada seost.

¹⁵⁹ Arthur Hinno kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.4120.

¹⁶⁰ Eriteade Valga MVD osakonna ülemalt Soondalt Resevile, 17.12.1946, ERA.R-1.5.127, 612.

¹⁶¹ Gustav Ansipi kaadriarvestustoimik, ERAF.1.6.140.

¹⁶² EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, ERAF.12.9.6, 8.

Kui partorg oli mõistlik mees, siis rahvas harjus temaga ega soovinud uut, kes võis olla hullem. Markantseimaks näiteks on Feodor Lodeikini personaalküsimus. Lodeikin töötas 1944. aastast Alatskivi valla partorgina, olles sellega üks staažikamaid partorge Tartu maakonnas. 1947. aastal sai Lodeikinist vallakomitee sekretär. Märtsis 1948 otsustas maakonnakomitee Lodeikini üle viia Tähtvere valda sovhoosi partorgiks. Ka tema oli muutunud kauasest ühes vallas olemisest mugavaks, sest varasematel aastatel oli ta parteivõimude silmis heas kirjas, see üleviimine aga oli selgelt ametis alandamine. Lodeikin ei tahtnud minna ja ka vallarahvas ei tahtnud, et ta läheks. Korraldati allkirjade kogumine Lodeikini jäämise poolt. Pole teada, kes oli aktsiooni initsiaator, aga parteivõimud süüdistasid Lodeikinit ennast ning asjaga oli seotud ka valla naiskomisjon, kelle korraldatud oli Lodeikini lahkumisõhtu. Nii või teisiti oli Lodeikini puhul tegu tõsise parteidistsipliini rikkumisega – kui partei käskis minna uuele ametikohale, siis tuli minna, mitte vastu punnida. Karistuseks määrati Lodeikinile vali noomitus arvestuskaardile kandmisega ning otsustati ta saata majanduslikule tööle. Seejuures pani partei iseäranis pahaks, et allkirju andsid kõik – nii “sakslaste käsilased” ja kulakud kui kommunistid.¹⁶³ Tähelepanuväärne, et järgmise aasta-poolteise jooksul valitses Alatskivi vallakomitee sekretäri osas tõeline segadus, maakonnakomitee nimetas sellele kohale vähemalt 3 erinevat inimest ja tühistas järjest oma otsuseid. Kas võib selle panna vallakodanike ja/või -ametnike vastuseisu arvele? Igal juhul tõi kauaaegse vallapartorgi lahkumine kaasa ebastabiilsuse.

Alatskivi juhtum ei olnud 1940. aastate teisel poolel ainuke kord, kui vallametniku poolt koguti allkirju. Samasugune lugu juhtus Luunja valla täitevkomitee esimehe Eduard Annokiga, kes oli iseseisvuse ajal olnud vallavanem ja rahvas seas lugupeetud mees. 2. mail 1946. a Annok arreteeriti, misjärel vallarahvas kogus tema toetuseks 850 allkirja. Küsimust arutati keskkomitee büroos. Vallarahva toetus Annokit mõistagi ei aidanud, detsembris 1946. a mõistis erinõupidamine ta kümneks aastaks laagrisse (ta vabanes 1955. aastal).¹⁶⁴

Seda fenomeni võib näha laiemas kontekstis. See seostub režiimi üldisemate eesmärkidega, režiimi kindlustamisel, mille juures oli võtmeküsimuseks kontrolli saavutamine maa üle või “küla alistamine”. Selleks oli vaja esmalt lõhkuda traditsioonilised sidemed kogukonnas. Selleks kasutati pingete ja vaenu tekitamist inimeste vahel läbi maade ja varade ümberjagamise, diferentseeritud maksude ja varumisnormide ning vaenlase otsimise kampaaniate kaudu. Võimuesindajate hea läbisaamine rahvaga sellesse kontseptsiooni ei mahtunud. Allkirjade kogumine näitas, et valla rahvas oli mingis küsimuses üksmeelne ning ilmutas rohujuure tasandi initsiatiivi. Kumbki nähtus polnud kindlasti kindlustuva režiimi huvides.

¹⁶³ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 22.04.1948, ERAF.12.8.10, 162–163.

¹⁶⁴ Kaljo-Olev Veskimägi, *Kuidas valitseti Eesti NSV-d: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängude ja sissejuhatusega*, Tallinn, 2005, 169–171; ERAF.1.4.291, 102–103.

4. VALLA ASUTUSTE ÜLESANDED JA TEGEVUS

4.1. INSTRUEERIMISE MEETODID

Vallaasutuste töö juhtimiseks ja vallaametnike instrueerimiseks kasutati erinevaid meetodeid. Esimene neist seisnes selles, et inimene saadeti õppima. Vallaametnike puhul tuli kõne alla eelkõige lühematele poliitkursustele suunamine, kus õppijatele püüti teoreetilise ettevalmistuse kõrval anda juhiseid praktilise töö jaoks. See meetod tagas ideaalis kõige põhjalikuma ettevalmistuse ning oli ühtlasi karjääri tegemise eelduseks. Samas puudutas see kõige väiksemat osa sihtgrupist, sest enamik partorge (täitevkomitee esimeestest rääkimata) ei pääsenud õppima ja osa neist, kes sinna jõudsid, ei jõudnud valda tagasi.

Teine meetod seisnes seminaride ja nõupidamiste korraldamises. Neid tehti tohutul hulgal. Seminare toimus ka keskkomitee juures, aga kõige suurem koormus langes partei maakonnakomiteedele. Seminaride korraldamist nõuti regulaarselt ja erinevate sihtgruppide kaupa (partorgid, esimehed, külanõukogu sekretärid vallakomitee propagandistid jne). Seminarid pidid olema tööplaani-desse sisse kirjutatud, need tuli ära märkida aruannetes ning nende toimumist kontrolliti vähemalt paberil. Ideaalis pidid seminaridel jagatavad juhised jõudma kõikide sihtgrupi liikmeteni, aga tegelikult see nii ei olnud. Seminaridel osalemine oli küll kohustuslik, aga alati leidis puudujaid ning kuna inimesed vahetusid tihti, siis osa ei pruukinud seminarile kunagi jõuda.

Partei Tartu maakonnakomitee korraldas esimese vallapartorgide seminari juba 1944. aasta oktoobri alguses. Detsembris 1944 pandi EK(b)P KK pleenumi otsuse vormis kirja nõue korraldada 3-päevalisi vallapartorgide seminare KK juures kord kahe kuu jooksul. Nii tihti nad toimuma ei hakanud, aga esimene taoline seminar toimus nelja-päevalisena 16.–19. jaanuaril 1945. Lektoritena astusid üles keskkomitee juhtivtöotajaid – teine sekretär Sergei Sazonov, propagandasekretär Eduard Päll, kaadri sekretär Villem Kuusik, põllumajandusosakonna juhataja Jaan Pärn, kaubandusosakonna juhataja Konstantin Selivanov, organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja Aleksandr Olin, propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja Ivan Käbin, informatsioonisektori juhataja Valdar Leede jt.

Kõikvõimalikke seminare ja nõupidamisi hakati sealtpäele korraldama oht-ralt, nii KK kui maakonnakomiteede tasandil. 21. märtsil 1945 käskis KK büroo maa- ja linnakomiteesid korraldada parteialgorganisatsioonide sekretäridele regulaarseid seminar-nõupidamisi vähemalt kaks korda kuus.¹ 1945. aasta detsembri teisel poolel korraldati suur vallapartorgide kahenädalane seminar Tallinnas 205 inimesele; seminari läbis 183 inimest. Õppekava oli aasta alguses peetud eelmise taolise seminariga sarnane: õppetööd oli ette nähtud 98 tundi, millest 32 tundi moodustas ÜK(b)P ajalugu, 24 tundi partei ülesehitus, 24 tundi

¹ EK(b)P KK büroo otsus, 21.03.1945, ERAF.1.4.172, 7.

konstitutsioon ja NSVL ÜN valimismäärustik ning 6 tundi „seminarid, konsultatsioonid ja iseseisev töö klassis”.²

Edaspidi toimusid seminarid tavaliselt kord kuus maakonnakomitee juures ja paar korda aastas KK juures. Need kippusid aga muutuma ühekülgsedeks instrueerimiskoosolekuteks. Sellist olukorda kritiseeriti konkreetsete näidete varal ka KK VII pleenumil.

Tavaline keskkomitee seminar nägi välja nii, et partorgid aeti Tallinnasse kokku, majutati heasse hotelli, anti kolm korda päevas süüa ning tasuta paberosse.³ Esimestel seminaridel jagati partorgidele ka muud vajalikku, anti pesu, jalanõusid ja ülikonnariiet. Kõik said ka kirjandust ja plakateid.⁴ Päeval toimus õppetöö, õhtuti aga suunati partorgid kinno, kus neile näidati mõnda temaatilist või patriootlikku filmi. Lektoriteks olid KK aparadi juhtivtöötajad ja teised tuntud arvamustliidrid, näiteks Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Johannes Vares. Partei juhtkond hoidis õppetööl hoolega silma peal. Kursuste kava kinnitas EK(b)P KK büroo ning õppetööga kaasnes põhjalik aruandlus, mis jõudis EK(b)P juhtideni ning ÜK(b)P KK Eesti büroosse ja viimase läbi Moskvasse. Aruandes toodi välja vallapartorgide väga nõrk poliitiline tase: suur osa neist ei omanud elementaarset teadmisi partei ajaloo ja orienteerusid nõrgalt poliitikas, pooled õppisid partei ajalugu esmakordselt, näiteks toodi üks, kes vastas küsimusele, kuidas suhtusid bolševikud sõjasse pärast veebruarirevolutsiooni, et bolševikud ja Lenin pidasid hädavajalikuks viia sõda võiduka lõpuni (ametlik ajalugu õpetas, et asi oli täpselt vastupidine ehk vajalikuks peeti sõjast kiiret väljumist). Aruandes tuli anda ülevaade ka “meelsusest” ja küsitud küsimusi küsimustest. Allajoonimist on aruandes väärinud kirjeldus osa partorgide arvamusalalduse kohta, “et pole õige, et teenistujad ja vastutavad töötajad saavad limiidikaartidega rohkemprodukte, kui töölised ja et kõik peaksid saama võrdset” ning, et neile sai selgitatud partei poliitikat elanikkonna eri gruppide varustamise osas.⁵

Nii nagu parteiaparaat korraldas selliseid üritusi partorgidele jt parteiametnikele, pidid valitsusaparaat ja maakondade täitevkomiteed korraldama neid oma valitsusalas. Vallatäitevkomitee esimeestele korraldati esimene seminar Tallinnas jaanuaris 1945, veebruaris viidi see läbi vallatäitevkomiteede sekretäridele. Seminaride teemad kinnitati EK(b)P KK büroos ja valitsusaparaat vastutas üksnes seminari korraldusliku poole eest.⁶

² EK(b)P KK büroo otsus, 12.12.1945, ERAF.1.4.222, 75, 111; Отчет отдела кадров ЦК КП(б) Эстонии за 1945 г, ERAF.1.104.2, 22.

³ See polnud väheoluline detail, sest veel 1946. aastal kurtsid vallapartorgid, et tubakatooteid vabamüügis ei ole ning suitsu pole ette nähtud ka partorgidele ettenähtud kaartiga (nn “litera B kaart”).

⁴ Morgunova ettekanne Perovile partorgide 10-päevase seminari kohta, 29.12.1945, RGASPI.598.1.2, 97–99.

⁵ ЦК ВКП(б) товарищу Сталину – Н. Шаталин, Г. Перов, RGASPI.598.1.2, 11–12; Lidia Morgunova ettekanne Perovile, RGASPI.598.1.2, 97–99.

⁶ EK(b)P KK büroo otsus, detsember 1944, ERAF.1.4.120, 188–229; EK(b)P KK büroo otsus, veebruar 1945, ERAF.1.4.156, 225–226.

Kolmanda instrueerimismeetodi – nimetagem seda kriitikameetodiks – puhul selgitati vigu ja kirjeldati ülesandeid konkreetse näite varal. Selleks arutati ühe (harvem kahe–kolme, aga mitte rohkemate) asutuse või ametniku tööd partei maakonnakomitees või keskkomitee büroos. Selline meetod oli NSV Liidus laialt levinud kõigil tasanditel liiduvabariiklikust külanõukoguni välja. Käesoleva teema kontekstis nägi see välja nii, et parteikomitee aparaadis valmistati ette büroo koosoleku päevakorrapunkt, kus arutati konkreetse partorgi, algorganisatsiooni, täitevkomitee, külanõukogu vms tegevust (enamasti mingi konkreetse teema seisukohalt). Valmistati ette otsus ning seejärel arutati küsimust koosolekul, kuhu kutsuti ka asjaosaline. Tavaliselt kaasnes küsimuse arutamisega kriitika, otsuste jaoks oli aga ette nähtud kindel vorm, mis nägi ette vigade ja puuduste kirjelduse ning sellele järgneva nn resolutiivosa, kus anti ülesannete loetelu, mis pidi viima puuduse likvideerimiseni. Ülesandeid ei jagatud seejuures tavaliselt mitte ainult kritiseeritule vaid ka teistele asutustele (ministeeriumid, maakonna asutused, keskkomitee aparaat ise jne). Kui otsus oli vastu võetud, siis saadeti see laiali ning arutusel olnud asutusega samasse kategooriasse kuulunud asutused pidid selle “läbi arutama” oma koosolekutel ning vastu võtma oma otsused, kus tuli omakorda deklareerida sarnase puuduste leidumist ning loetleda astutavaid samme nende likvideerimiseks.

Nii jõudis üleval valminud otsus kõigi asjaosalisteni allpool ning sel viisil sai edastada uute ülesannete loetelusid, sõnastada uusi eesmärgid, anda märku nende muutumisest jne. Selle meetodi kandepind oli teoreetiliselt kõige laiem, sest instruksioon pidi jõudma kõikide sihtgrupi liikmeteni läbi instrueerimise delegeerimise ülevallalt alla. Ning ehkki taoliselt moel instrueeriti või informeeriti sageli ühekordsetest või hetkeülesannetest, kasutati seda ka pikemale ajale suunatud põhimõteteliste juhtnõrde edastamiseks.

Ühe taolise asja arutamisel keskkomitee büroos ütles ÜK(b)P KK Eesti büroo esimees Georgi Perov otsesõnu, et on vaja koostada “selline dokument, mis oleks õpetuseks ka teistele”.⁷ Kui üks vallapartorg 1946. aastal saatis maakonnakomiteele avalduse ametist vabastamiseks tervislikel põhjustel (lisades ka arstitõendi) või palus anda vähemalt kuu aega puhkust, siis sai maakonnakomitee aparaat kohe ülesande valmistada seltsimehe kohta ette personaalküsimus koos juhtnõoriga “vaja maha võtta ja teisi õpetada sel faktil”.⁸ Küsimus polnud selles, et lahkumiseavalduse või puhkusesoovi kirjutamine olnuks keelatud, aga päeavalgele olid tulnud seadusrikkumised partorgi töös ja ametist lahkumisega soovis partorg vastutusest pääseda.

EK(b)P KK büroos oli vallapartorgi küsimus esimest korda arutusel 18. aprillil 1945, kui arutati Kudina valla partorgi Leonhard Kuusksalu tööd. Kuusksalu sai kiita: ta oli suutnud “seni mahajäänud vallas” organiseerida laialdase poliitilise töö, toimusid regulaarsed koosolekud, partorg ise esines sageli loengute ja ettekannetega ning oli suutnud lühikese ajaga koondada teovõimelise

⁷ Tsitaat dokumendist: *Нужно такой документ написать, который был бы уроком для других.* – ERAF.1.4.227, 30.

⁸ Johannes Reinesi toimik, ERAF.1.7.7100, 2.

aktiivi. Tänu sellele oli maareform vallas 1945 lõpuks ellu viidud ning riiklike müügikohustuste plaan ületatud. Kohustuslik “mõningate tõsiste puuduste” loetelu oli muidugi ka olemas. Partorgi kohustati kõige lähemal ajal puudused likvideerima ja paremini tööle asuma. Kästi tõhustada selgitustööd, moodustada valla “agitkollektiiv”, parandada tööd parteitu aktiiviga, sisustada punanurk jne. Oma ülesanded vallapartorgi abistamisel sai ka maakonnakomitee.⁹ Kuusksalu ise viidi juba sama suvel üle teisele ametikohale, nii et tekib küsimus, mis sellest õpetamisest kasu oli, aga selle eesmärk ei olnudki niivõrd Kuusksalu õpetamine, kuivõrd kogu ülejäänud partorgkonna instrueerimine.

Järgmistel samasse olukorda sattunud vallapartorgidel enam nii hästi ei läinud. 30. mail 1945 oli EK(b)P KK büroo päevakorras olukord Harjumaa Kohila ja Hageri valdades. Koos olid need sellepärast, et partorg oli kahe valla peale ühine. KK kontrolli tulemusel selgus, et mõlema valla täitevkomiteede esimehed ning partorg suhtusid oma töösse vastutustundetult. Peamised vead oli tehtud maareformi elluviimisel. Mitte ühegi “Saksa käsilase” talu polnud vähenatud nõutava 5–7 hektarini, loetleti ka konkreetsed talud. Põhjust nähti selles, et partorg koos “Saksa käsilastega” viina võttis. Partorg ei seisnud uusmaasajate eest, ei abistanud neid külvi läbiviimisel ja majapidamise tugevdamisel. Partorg ja TK esimees ei täitnud korraldusi turbavarumise alal, näiteks mobiiliseerisid nõutava 16 inimese asemel turbatöödele vaid 2 inimest. Valdades puudus tugev aktiiv. Tegevusetuses süüdistati ka maakonnavõime, kellele olid asjaolud teada, kuid kes polnud midagi ette võtnud olukorra parandamiseks.

Maakonnavõimud said korralduse kuu aja jooksul kontrollida maareformi käiku kõikides valdades, maakonnakomitee sekretäre ähvardati vallandamise ja parteilise karistusega. KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja August Kründel sai ülesande tuua KK büroo ette kõigi valdade partorgide aruanded. Kõik maakonnakomiteede sekretärid aga pidid 15. juuliks läbi viima kõigi valdade maareformi kontrollimise, 20. juuliks esitama keskkomiteele kirjaliku aruande kontrolli tulemustest ja puuduste likvideerimisel rakendatud meetmetest.¹⁰ Kõiki neid otsuseid kindlasti ei täidetud, vähemalt mis puudutab “kõikide” vallapartorgide aruannete toomist büroo ette.

Kui organisatsioonilised otsused jäid sõnadeks, siis personaalsete kohta seda öelda ei saa. Partorg võeti kohalt maha ning sai parteilise karistuse. Kohila TK esimees läks koguni kohtu alla. Maakonnakomitee sekretär ja maakonna TK esimees said korralduse kahe päeva jooksul leida uus partorg ja TK esimees. Kahe kuu jooksul pidi maakonnakomitee koos KK kaadrite sekretäriaga leidma ja komplekteerima partorgide ja komsorgidega kõik maakonna vallad, kus see veel tegemata. Kas mehed tõepoolest kõik neile süüks pandud teod olid sooritanud, on raske öelda, küll aga tasub lisada, et sedasama partorgi oli alles 5. mail “Rahva Hääles” teistele eeskujuks seatud ja esile tõstetud kui partorgi, kes oli teostanud eduka maareformi, loonud aktiivi ja võidelnud aktiivselt kulakliku

⁹ EK(b)P KK büroo otsus, 18.04.1945, ERAF.1.4.177, 48–51.

¹⁰ EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 30.05.1945, ERAF.1.4.181, 160–164.

kahjurluse vastu.¹¹ Näeme aga selle näite varal, kuidas ühe patuoina abil lükati käima terve rida protsesse.

Hiljem toimusid taolised arutelud KK büroos veel umbes tosinal korral ning tihedalt maakonnakomiteedes. Näiteks Valga maakonnakomitee kuulas 1945. aasta jooksul 12 algorganisatsiooni sekretäri ja 13 vallapartorgi aruannet; Võru maakonnakomitees olid vastavad arvud 1 ja 17.¹² Neil ei ole mõtet eraldi peatuda, sest üldiselt olid need väga sarnased, vahetusid vaid kritiseeritavad vallad ja inimesed ning üksikteemad. Kui välja arvata konkreetset kaadrimuudatused, siis ei maksa ka üle tähtsustada taoliste otsuste tegelikku kasutegurit. Isegi sovetlikus ajalookirjanduses tunnistati, et sedalaadi arutlused kujunesid üsna sageli ülepakutult kriitilisteks ja vastuvõetud otsused üldsõnalisteks.¹³

Lisaks kolmele eelnimetatud meetodile rakendati ka vahetut instrueerimist, mis toimus ringkirjaliselt, või saadeti kohapeale kõrgema asutuse esindaja. Volinikke ja instruktoreid saadeti valda tavaliselt mitmesuguste ühekordsete kampaniate läbiviimisel ning instrueerimisega oli sel juhul seotud ka kontrollifunktsiooni täitmine. Suurem osa suhtlemisest käis raadio, telegraafi või telefoni teel, millest üldjuhul pole dokumentaalseid jälgi jäänud. Selline praktika oli NSV Liidus tavaline (nn telefoniõigus). Vallaametnike mälestuste järgi toimusid kindlatel kellaaegadel (näiteks öösel kella kaheteistkümnest kaheni) ülekanded ehk nn *radioperekliškad*. Selleks ajaks pidid kõik vastutavad töötajad vallamajja kogunema, aga olenevalt teemast võis sinna olla kutsutud ka laiem ringeltsimehi. Raadio teel võidi üle kanda ka näiteks maakonnakomitee koosolek, kus arutati otsust, mida vallaametnikel oli vaja tunda.¹⁴

4.2. TÄITEVKOMITEEDE ÜLESANDED

Eesti NSV Konstitutsiooni järgi oli valla täitevkomitee ülesanne “kultuurilise ja majandusliku ülesehitustöö juhtimise teostamine valla territooriumil”. Sarnaselt 1941. aastale ei olnud ka 1944. aastal olemas valla täitevkomitee põhimäärust või muud dokumenti, mis oleks täitevkomiteede ülesandeid täpsemalt määratlenud. Kuni 1946. aasta suveni puudus üldse kogu liiduvabariiki hõlmav kontseptsioon ning sisuliselt käis kogu töö *ad hoc* instruksioonide vormis.

Konkreetsed instruksioonid sündisid ENSV Ministrite Nõukogu aparaadis või maakondade täitevkomiteedes. Kohaliku halduse juhtimine oli keskvõimu tasandil ENSV Ministrite Nõukogu (1946. aasta kevadeni Rahvakomissaride Nõukogu) pädevuses, kus sellega tegeles Asjadevalitsuse kohalike riigivõimuorganite osakond. Sealt juhiti kohalike riigivõimuorganite tegevust ringkirja-

¹¹ *Rahva Hääl*, 05.05.1945.

¹² Отчет о работе, 1946, ERAF.1.48.4, 3.

¹³ Feliks Kinkar, “Valla parteiorganisaatorid Eesti NSV-s”, *TRÜ toimetised*, vihik 334, 1974, 51.

¹⁴ Vambola Asper, *Mälestusi Laiuse vallast aastail 1946–1950*, dateerimata käsikiri, ERAF.247.51.617, 5; Elmar Maasiku mälestused, ERM, KV 1132, 252.

dega, mis võisid olla suunatud kas maakondade täitevkomiteedele või otse valdade täitevkomiteedele. Maakondade täitevkomiteed saatsid omakorda laiali ringkirju valdade omale. Näiteks saadeti septembris 1944 laiali ringkiri, millega anti teada, et maal on sõjaväelaste perekondade üle arvestuse pidamine valla täitevkomitee ülesanne (muid organeid tollal polnudki) ning anti konkreetne korraldus asuda koostama nimestikke. Oktoobris anti teada, et on käivitunud metsatööde mobilisatsioon, mille läbiviimine on valla täitevkomitee ülesanne jne.¹⁵

Üldiste juhiste puudumine ja kohaliku haldusaparaadi juhtimine *ad hoc* instruksioonidega tekitas olukorra, kus kohalikel asutustel oli nii maakonna kui valla tasandil võrdlemisi suur tegevusvabadus. Kuna konkreetsete ülesannete lahendused töötati välja kohapeal, siis olid need erinevad, st süsteem ei toimunud ühtlaselt. Seeläbi oli ka parteiaparaat kohaliku halduse juhtimisest sisuliselt kõrvale tõrjutud, mis parteile mõistagi ei meeldinud. Nn vahetut kontakti nõuti algusest peale, kuid samamoodi hoiatati algusest peale, et tegemist peab olema juhtimise mitte juhitavate eest töö äratagemisega: “Selle asemel, et juhtida, jookstakse ise inimestel sabas, eriti on see kehtiv valla täitevkomiteedes. [...] Telefonid on kõigis valla täitevkomiteedes olemas, post töötab, raskusi on küll liikumisega, kuid ka sellest saab üle – tuleb astuda vahetusse kontakti valdodega. See annab valla täitevkomiteedele sellise tunde, et neid kontrollitakse, et nõutakse, et ollakse nende tööst huvitatud.”¹⁶

Augustis 1946 arutati EK(b)P KK büroos kohalike nõukogude organite tegevust. Vallatäitevkomiteede viletsas töös kritiseeriti eelkõige partei maakonnamiteesid ja maakonna täitevkomiteesid, kes “pole mõistnud, et vallatäitevkomiteed ja külanõukogud on küla majandus- ja kultuurielu keskused ning töötava elanikkonna massiorganisatsioonid”. Maakonnavõimud pole suutnud vallaasutuste tööd piisavalt juhtida ning selle asemel **saadavad telefonogramme ja annavad määrusi** [minu rõhutus – I. P], ei suuna vallapartorgide tööd täitevkomiteede ja külanõukogude abistamisel, tunnevad halvasti kohalikke kaadreid jne.¹⁷ Otsuses anti ülesannete loetelu nii täitevkomiteedele ja külanõukogudele kui maakonna ja keskvõimu asutustele. Otsus sündis KK aparaadis koostöös Ministrite Nõukogu aparaadiga ja arutati keskkomitee büroos põhjalikult läbi. Peamine sõnavõtja oli ÜK(b)P KK Eesti büroo esimees Georgi Perov (üle poole stenogrammist moodustab tema jutt), tema kõrval olid aktiivsemad Nikolai Karotamm ja Ministrite Nõukogu aseesimees Nikolai Puusep, arvamust avaldasid ka KK II sekretär Sergei Sazonov ning MN organiseerimise-instrueerimise grupi ülem Aleksander Aule (sellele grupile allus kohalike nõukogude töö juhtimine ning sellele pandi otsusega ka enim ülesandeid).

¹⁵ Käskkiri nr 17, 19.09.1944; ENSV Vabariikliku Tööjõu Arvestamise büroo juhend töö- ja veojõu metsatöödele mobiliseerimise läbiviimiseks 1944/45 hooajal, 31.10.44, ERA.R-1.10.5, 23, 87–88.

¹⁶ Tartu maakonna TK koosoleku protokoll, 05.12.1944, EAA.T-168.1.3, 12.

¹⁷ Постановление бюро ЦК КП(б) Эстонии “О мерах по улучшению работы местных советских органов”, 08.08.1946, ERAF, 1.4.315, 21–29.

Perovi tööstiil, erinevalt tema Läti ja Leedu kolleegidest, olnudki selline, et ta püüdis liiduvabariigi võime hoida alalise kontrolli all, sealhulgas ka pisiastjus.¹⁸ Perov oli ennast enne eelnevalt püüdnud kohaliku halduse probleemidega kurssi viia, saatis oma instruktorid valdadesse kontrollreididele ning lasi koostada vastavad aruandeid. Näiteks aprillis oli ta saanud aruande Harjumaalt Kõue vallast, milles anti ülevaade ka valla asutuste tööst. Täitevkomitee tööd kritiseeriti selles kõvasti: tööplaani ei ole, töö käib üksnes maakonna täitevkomitee ja partei maakonnakomitee näpunäidete järgi kampaania korras, pole peetud mitte ühtegi täitevkomitee koosolekut jne.¹⁹ Perovi peamisi nõudmisi oli vallatäitevkomiteede ülesannete konkretiseerimine ja täpsustamine (tema lemmiksõna, mis lisati määruse mitmesse punkti oli “süsteemaaliselt”). Perovi sõnul tuli täitevkomiteedele **anda mitte üksnes ülesannete loetelu, vaid ka juhised, kuidas neid ülesandeid täita** [minu rõhutus – I. P]. Perov nõudis ka ametnike karistamist: “Oleks hea, kui kriitika tagajärjel võetaks maha ja antaks korralageduse eest kohtu alla kasvõi üks täitevkomitee esimees”. Karotamm arvas, et sarnaselt külanõukogule, tuleks koostada valla täitevkomitee põhimäärus. Aleksander Aule, kelle alluvate töö selle koostamine eelkõige oleks olnud, arvas, et põhimäärust on küll hädasti vaja, aga selle koostamine on väga raske.²⁰

Raskusi võib seletada eeskujude puudumisega – külanõukogud olid olemas kogu NSV Liidus ja põhimääruse koostamine oli olnud peamiselt tõlkimise vaev, vallatäitevkomiteed (või nende analoogid) aga eksisteerisid üksnes Baltikumis.

Olulise parandusettepaneku tegi otsusesse Sazonov, kes nõudis, et maakondade täitevkomitee koosseisu ametissepanemine peab läbi käima KK büroost. Selles avaldub üsna selgelt parteivõimude mure kaadripoliitika osas, mida nad vahetult ei kontrolli.

Ülesanded ja valdkonnad, millega täitevkomiteed ja külanõukogud igapäevaselt pidid tegelema olid kokkuvõtlikult järgmised:

- Maareformi elluviimine, uusmaasaajate abistamine.
- Elanikkonna kohustuste täitmine riigi ees, täitevkomitee pidid eriti tegelema võlgnikega ning võitlema “kulakliku sabotaaži” vastu.
- Maaehituse küsimused, melioratsioon, agrotehnika.
- Teede korrashoid ja uute teede rajamine.
- Koolid, haiglad, rahvamajad (remont, varustamine, küte jm).
- Põllumajanduslike ühistute arendamine.
- Põllumajanduslike asutuste (masina-traktori jaamad, hobulaenutuspunktid, sovhoosid) abistamine. Need asutused ei allunud täitevkomiteele (sovhoosid olid ENSV Sovhooside Ministeeriumi alluvuses, HMLP-d allusid MTJ-idele,

¹⁸ Jelena Zubkova, “Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944–1952” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Tartu, 2007, 188.

¹⁹ B. Rõbakovi aruanne Perovile “О волости Кыуэ, Харьюмского уезда”, 01.04.1946, RGASPI.598.1.9, 3–14.

²⁰ EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, 08.08.1946, ERAF.1.4.361, 117–124.

need omakorda keskasutustele). Kohalikud täitevkomiteed pidid siiski nende tööd jälgima ning kontrollima plaanide täitmist ja kaadreid.

- Tarbijate kooperatiivide töö, kus tuli tagada kaupade jõudmine elanikkonnani ning kontrollida kaadreid (et kooperatiivide eesotsas oleks “usaldusväärsed inimesed”).
- Kultuurpoliitharidustöö juhtimine. Selleks tuli regulaarselt kuulata kultuurharidusinstruktorite, rahvamajade juhatajate jt aruandeid ning kinnitama nende tööde ja ürituste plaanid.

Töövormide kohta anti samuti juhiseid. Vallatäitevkomiteedel soovitada pidada koosolekuid kord nädalas, külanõukogudel kaks korda kuus. Koosolekutel pidid osalema kõik liikmed, otsustamisele tulevates küsimustes huvitatud isikud ja kutsutud aktivistid. Kõik otsused tuli protokollida. Täitevkomitee koosoleku päevakord tuli nähtavale kohale välja panna rahvale teadmiseks. Iga kuu kohta tuli koostada tööplan ning kõrgemalseisvale organile kinnitamiseks saata.

Partei maakonnakomitee ja maakonna täitevkomitee ülesandeks oli vallaorganite töö pidev kontrollimine, eriti rõhutati kaadrite kontrollimise kohustust. Seadusi rikkuvad vastutavad töötajad tuli välja selgitada, maha võtta ja kohtu alla anda ning sellest ajakirjanduse kaudu teada anda. Alalistest komisjonidest tuli eemaldada “passiivsed ja juhuslikult sinna sattunud inimesed”, kontrollida külavolinike tööpraktikat ning vabastada nad ülesannetest, mis ei kuulunud neile. Rõhutati keeldu täitevkomiteede esimehi jt ametnikke maha võtta ilma küsimust eelnevalt koosolekutel arutamata. 1. oktoobriks 1946 tuli üle kontrollida kõik vallatäitevkomiteede kaadrid ning viia koosseisud kõikjal nõutava suuruseni. Maakonnakomiteed ja täitevkomiteed pidid augusti ja septembri jooksul valdades läbi viima rahvakoosolekud, kus osalevad ka maakonnakomiteede töötajad, valdade täitevkomiteede esimehed esinevad aruannetega ning lahendatakse elanikkonna poolt tõstatatud küsimusi. Partei maakonnakomiteedele anti rida ülesandeid seoses vallapartorgide tööga, aga hoiatati, et partei tööd ei tohi segi ajada nõukogude tööga.

Ülesandeid jagati ka keskvõimu asutustele. ENSV Ministrite Nõukogu aparaat pidi saatma valdadesse oma töötajaid, korraldama üleliiduvabariigilisi nõupidamisi vallatäitevkomiteede esimeestele ja sekretäridele ning töötama välja uue külavoliniku põhimääruse projekti senist töökogemust arvesse võttes. Tuli ka koostada komisjon, mis koostaks ja valmistaks kuu aja jooksul trükiks ette populaarse brošüüri vallatäitevkomitee tööpraktikast. Kodanike kaebuste vastuvõtmiseks tuli 1. septembriks organiseerida Ülemnõukogu, Ministrite Nõukogu ja partei keskkomitee juurde vastuvõturuumid, kuhu rahvas pääseks ilma *propuskiteta*, samasuguse süsteemi käivitamist oodati maakonna asutustelt. Üleriiklikud ajalehed said ülesande vähemalt kaks korda nädalas ja maakondlikud vähemalt kord nädalas avaldada artikleid kohalike nõukogude organite ülesannetest.²¹

²¹ Постановление бюро ЦК КП(б) Эстонии “О мерах по улучшению работы местных советских органов”, 08.08.1946, ERAF.1.4.315, 21–29.

See otsus jäi ainukeseks omataoliseks ning on käsitletav kui alusdokument vallatäitevkomiteede ülesannete ja tegevuse osas. Ülesannete täpsustamine ja täiendamine jätkus aga endistviisi ühekordsete otsuste ja instruksioonide vormis.

4.3. PARTEIORGANITE ÜLESANDED

4.3.1. PARTORGIDE JA ALGORGANISATSIOONIDE ÜLESANDED

Partei põhikirja järgi olid algorganisatsioonide ülesanded järgmised: agitatsioon ja organisatsiooniline töö massides partei otsuste elluviimiseks, uute liikmete värbamine ja nende poliitiline kasvatamine, kõrgemalseisva parteikomitee abistamine praktilises töös, masside mobiliseerimine käitistes, kolhoosides jt asutustes tootluskava täitmiseks, töödistsipliini kõvendamiseks ja sotsialistliku võistluse ning lööktöö arendamiseks, võitlus käitistes lodeva ja korratu majandamise vastu.²²

Partorgi ülesandeid partei põhikiri eraldi ei määratlenud. Ametinimetus partorg ehk parteiorganisaator näitab ise, et ülesandeks oli partei organiseerimine. Valla partorgi esmane ülesanne oli seega organiseerida valla parteiorganisatsiooni moodustamine. Kuni organisatsioon puudus, pidi partorg üksi toime tulema ülesannetega, mis olid ette nähtud organisatsioonile. Nii oli partorg motiveeritud töötama organisatsiooni moodustamise nimel, sest seeläbi pidi isiklik töökoormus vähenema ja töö kergenema. Põhimõtteliselt ei olnud vahet parteiorganisatsiooni ja partorgi ülesannete vahel, sisuliselt oli partorgi (ja algorganisatsiooni sekretäri) pädevus aga oluliselt laiem, sest instruksioonid ülevalt olid mõeldud talle ega kuulunud sageli arutamisele ülejäänud organisatsiooniga.

Eesti NSV vallapartorgidel polnud märkimisväärsed töökogemusi. Enamik neist oli tulnud ka otse sõjaväest, neil oli n-ö rindemehe mõtlemine, mis eeldas konkreetseid ja arusaadavaid käske.²³ Samal ajal puudus fikseeritud juhendmaterjal – ametikoha põhimäärus, ülesannete loetelu vms. Vallapartorgide instruueerimine oli parteihierarhias kõrgemalseisva organi ehk partei maakonnakomitee ülesanne. Samas pole esimestest kuudest õnnestunud leida taolisi instruksioone ja kui need eksisteerisid, siis anti need edasi suusõnaliselt või telefoni-telegraafi teel.

Aga alati ei pruukinud neidki instruksioone olla ja esimesed ametisse nimetatud partorgid ei teadnud tegelikult üldse, mida nad tegema peavad. 1946. aastal kirjutas Helme partorg aruandes Karotammele: “Oleks tarvilik, et valla juhtkonnal oleks teada kindlad juhised, millest mööda minna ei tohi”.²⁴ Üks partorg rääkis seminaril oma kolleegidele: “Tulin sõjaväest. Sain kümme päeva

²² Üleliidulise kommunistliku (enamlaste) partei põhikiri, Tallinn, 1940, § 60.

²³ David Feest, *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953*, Köln, 2007, 90.

²⁴ Helme valla parteiorganisaatori analüüsiv aruanne 1945/46. aasta kohta, ERAF.1.47.12, 1p.

kodus olla, siis määrati kohe valla partorgiks ja saadeti valda, öeldes: teie olete partorg ja rohkem mitte midagi. Mis seal tegema tuli hakata, seda õpi ise. Nii-sugune on olukord ja seepärast tuleb tõesti igasuguseid väärsamme ette”.²⁵

Et partorgid vajavad selgesõnalisi juhiseid, oli selge ka partei juhtkonnale. Detsembris 1944 nõudis EK(b)P KK pleenum 3-päevaliste vallapartorgide seminaride korraldamist KK juures kord kahe kuu jooksul. Esimene taoline seminar toimus jaanuaris 1945. Et see oli esimene selletaoline üritus, eeldame, et seminaril käsitletavad teemad olid mõeldud katma kõik olulisemad vallapartorgide tegevuse tahke ja nende põhjal võime järeldada, milliste ülesannete täitmist partei juhtkond partorgidelt ootas. Ettekanded peeti teemadel nagu:

- “Partorg – valla elanike massi poliitiline juht ja organisatsioon võitluses partei ja valitsuse otsuste täitmise eest”,
- “Vallataitevkomiteede komisjonide ja põllumajandusvolinike juhtimine partorgide poolt”,
- “Põllumajandussaaduste varumise ja metsavarumise riiklike plaanide täitmise juhtimine partorgide poolt”,
- “Masspoliitilise töö läbiviimine valla elanikkonna seas”,
- “Tööliste teenistujate ja talupoegade koosolekute organiseerimisest ja läbiviimisest valdades”,
- “Valla juhtivkaatri komplekteerimine, paigutamine, edutamine ja poliitiline kasvatamine”.

Räägiti ka tarbijate kooperatiivide töö korraldamisest, klubide ja punanurkade organiseerimisest, partorgi rollist kevadkülvikampaania organiseerimisel jm. Mõistagi õpetati tundma ka NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsiooni, partei põhikirja ning Stalini teoseid “ÜK(b)P ajaloo lühikursus” ja “NSV Liidu Suurest Isamaasõjast”. Eraldi teemad olid ette nähtud ülevaate saamiseks rahvusvahelisest olukorrast.²⁶ Teemasid oli palju ja pole usutav, et nelja päevaga neist kuigi põhjaliku ülevaate andmine oleks võimalik. Küll aga võis loota, et temaatika annab partorgidele senisest selgepiirilisema ülesannete loetelu.

Juhiste puudumine võeti EK(b)P KK büroos uuesti üles 1945. aasta juulis, kui valmistati ette KK VII pleenumi otsuseid. Nikolai Karotamm tõdes, et “partei-komsomoli gruppide jaoks pole mitte mingisuguseid direktiive”. Partorgide osas kritiseeris Karotamm olukorda, kus räägitakse puudustest, aga “on vaja öelda konkreetselt, mida nad peavad tegema”. Seda mõtet rõhutas Karotamm korduvalt.²⁷ Selle tagajärjel jõuti esmakordselt partorgide ja valla parteiorganisatsioonide ülesannete määratlemiseni EK(b)P KK VII pleenumil juulis 1945. Pleenumi otsustes loetleti “valla partorgi ja maa parteiorganisatsioonide põhilised kohustused”:

²⁵ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 181.

²⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 03.01.1945, ERAF.1.4.156, 44–45.

²⁷ EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, 11.07.1945, ERAF.1.4.232, 112.

- masspoliitilise töö läbiviimine elanikkonna seas, mis aitab selgitada Nõukogude poliitikat ja kindlustada seaduste, partei ja valitsuse määruste ning direktiivide täitmist;
- põllumajandussaaduste riiklike müügikohustuste plaanide, külvi-, viljakoristus- ja viljapeksuplaani ning metsavarumise plaani täitmine ja maareformi elluviimine;
- teedehituse, töö- ja veokohustuse täitmine, ühiskondlike hoonete (koolimajade, haiglate, rahvamajade jms) remont;

Rõhutati partorgide kohust juhtida valla täitevkomiteede ning külanõukogude kaudu kogu valla majanduselu. Partorgid pidid suunama kohapeal ka kõigi ühiskondlike organisatsioonide, eriti ametiühingute ja komsomoli tegevust. Nende ülesannete täitmiseks pidi partorg “organiseerima ja kaasa tõmbama aktiivi”.²⁸ Vaatamata Karotamme jutule, oli ülesannete loetelu ikkagi võrdlemisi üldsõnaline ning osaliselt partei põhikirja vastavate punktide ümberjutustus. Need punktid või valdkonnad, mis partei põhikirjast ei pärinenud, sõnastasid aga hetkeprioriteedid, milleks olid niisiis põllumajandussaaduste varumine ning elanikkonna töökohustus eri vormides.

Partorgide ülesannete määratlemiseks, täpsustamiseks ja täiendamiseks kasutati rohkelt eespool käsitletud kriitika meetodit ehk konkreetsete partorgide töö arutamist maakonnakomitee või keskkomitee büroos. Konkreetne partorg kutsuti aru andma büroo koosolekule, kus aruande teema võis olla üldine, hõlmates kõiki töövaldkondi, kuid enamasti keskendus siiski mingile kindlale valdkonnale (töö kaadritega, masspoliitiline töö, partorgi töö külviplaani täitmisel jne). Partorgi kiideti või kritiseeriti ja otsuses loetleti puuduste kõrvaldamiseks vajalikud tegevused, st anti tööülesannete kirjeldus.

Näiteks 16. augustil 1945 arutas EK(b)P KK büroo Jõelähtme valla partorgi aruannet tööst kaadritega. Partorg tegeles kaadritega halvasti, ei korraldanud koosolekuid ja nõupidamisi, ei tundnud kaadrite vastu huvi, ei informeerinud kõrgemalseisvaid partei ja nõukogude organeid inimeste sobimatuses, ei õppinud inimesi tundma ega andnud inimestele konkreetseid ülesandeid. Partorgil polnud isegi oma aktiivi nimekirja. Selle tagajärjel oli mitmetele ametikohtadele sattunud inimesi, kes sinna ei kõlvanud. Näiteks valla komsomoliorganisaator oli endine Omakaitse aktiivne liige; kooliõpetajast poliitinstruktor oli teeninud ohvitserina Saksa sõjaväes, aga maakonna haridusosakond oli ta esitanud koolidirektori ametikohale, millel partorg oli lasknud sündida. Samal ajal leiduvat vallas hulk inimesi, kes vastutusrikastesse ametitesse palju paremini sobivad, kuid partorg polnud teinud midagi nende esiletõstmiseks.

Otsus sõnastas partorgi ülesannete loeteluga tööks kaadritega. Partorg pidi aktiivi tundma: teadma kus keegi töötab, milline on tema erialane ettevalmistus, milline poliitiline meelsus. Aktiivi tundmine oli vajalik selleks, et partorg saaks aktiivselt valla kaadripoliitikas osaleda: inimeste valikus, edutamises, mittesobivate vabastamises. Lisaks pidi partorg süstemaatiliselt kokku kutsuma aktiivi nõupidamisi, kus tuli arutada vallaasutuste töö küsimusi nagu põllutööd, riiklike

²⁸ EK(b)P KK VII Pleenumi otsused, 07.07.1945, ERAF.1.4.140, 156–170.

normide kogumine, metsavarumine jne. Vähemalt kord kuus tuli aktiiv koguda koosolekule, kus tehakse ettekandeid rahvusvahelisest olukorrast ja üldteoreetilistel teemadel. Kollektiivse töö kõrval oli ette nähtud personaalne töö, partorg pidi aktiivi liikmetega läbi viima isiklikke vestlusi.²⁹

Et otsusest kasu oleks, tuli see teatavaks teha kõikidele maakonnakomiteedele ning hiljemalt 26. augustiks kokku kutsuda maakonnakomiteede kaadrisekretäride nõupidamine teemal “Vallapartorgi töö kaadritega”. Tartu maakonnakomitee asus otsust täitma 5. septembril 1945. a. Kuulati Kuuste ja Laiuse vallapartorgide aruandeid tööst kaadritega ning arutati otsust Jõelähtme kohta. Nagu kombeks leiti, et otsuses loetletud puudused esinevad enamikus Tartumaa valdades. Maakonnakomitee omakorda nõudis KK otsuse põhjalikku tutvustamist vallapartorgide seminaril.³⁰

Küsimus partorgide ülesannetest sai analoogi 1945. aastast, kui hakati moodustama valdade parteiorganisatsioone. Ka nende osas polnud selge, mida need peavad tegema. Partei kohalike organisatsioonide ülesanded määratleti esmakordselt 21. veebruari 1945 EK(b)P KK büroo otsuses:

- Partei ja valitsuse otsuste ja loosungite laialdane selgitamine ja elluviimine kohtadel,
- Kõigi valla töötajate õigeaegne mobiliseerimine riiklike plaanide ja ülesannete täitmisele,
- Kogu poliitmassilise töö organiseerimine ja läbiviimine, suunates kogu agitatsiooni “Eesti fašistlike natsionalistide laimu paljastamisele”,
- Võitlus lodevuse ja ebaperemehelikkuse vastu valla täitevkomitees, MTJ-is, sovhoosis jm ning valla tööliste, teenistujate ja töötavate talupoegade kultuurilis-olmeliste tingimuste parandamine (see punkt oli peaaegu sõnasõnaliselt võetud partei põhikirjast),
- Bürokratismi ja rahva vara riisumise ilmingute kõrvaldamine nõukogude asutuste tööst ning vallaasutuste töötajate kasvatamine ausa, kohusetundliku ja pingelise töö vaimus,
- Koostöö partei maakonnakomiteega ja selle informeerimine kõigist valla partei-komsomoli grupi töö peamistest küsimustest.³¹

Nagu partorgide ülesannete puhul, oli ka selles otsuses osa ülesandeid partei põhikirjast maha kirjutatud ning ülejäänutes võib näha hetkeprioriteetide sõnastamist. Organisatsiooni ülesanded ei erinenud palju partorgide omast ning ka organisatsioonide puhul hakati rakendama ülesannete täpsustamist läbi ühekordsete otsuste.

14. augustil 1946 kuulati EK(b)P KK bürool Vajangu valla algorganisatsiooni sekretär Osvald Akseli aruannet ja võeti vastu otsus “Järvamaa Vajangu valla partei algorganisatsiooni tööst”. EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja asetäitja Minna Klement rääkis, kuidas ta kevadel vallas käis ja täheldas partei algorganisatsioonis väga nõrka distsipliini. Koosolekuid peeti küll sage-

²⁹ EK(b)P KK büroo otsus, 16.08.1945, ERAF.1.4.196, 132–137.

³⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee otsus, 05.09.1945, ERAF.12.4.7, 208–210.

³¹ EK(b)P KK büroo otsus, 21.02.1945, ERAF.1.4.163, 106–107.

dasti, aga “madalal tasemel”, mis tähendas seda, et otsused olid üldsõnalised või puudusid üldse. Kui otsus vastu võeti, siis seda ei täidetud. Algorganisatsiooni sekretärile heideti ette, et ta ei sunni kommuniste tööle, pole moodustanud aktiivi, poliitettekandeid ei peeta, maareformi osas oli tehtud vigu (“Saksa käsilastelt” oli maa ära võtmata), parteiorganisatsioon ei abistanud uusmaasaajaid hoonete ehitamisel ja remontimisel, karja saamisel ja põllumajandustöodes.³²

Otsuse teksti koostasid KK organiseerimise-instrueerimise osakonna töotajad Sergei Domnin, Ivan Käbin ja Aleksandr Tšepurin, osales ka vallapartorg Osvald Aksel ise. Otsus pidi olema konkreetne ja lühike (*по-короче надо*, oli EK(b)P KK II sekretäri Sergei Sazonovi juhis). Karotamm nõudis samuti üldsõnalisuse vältimist ja lühidust – kogu otsus pidi mahtuma maksimaalselt 2–3 leheküljele. Otsus sai siiski 5-leheküljeline. Parteiorganisatsiooni esmaseks ülesandeks loeti selles seadusandluse ja viisaastaku plaani laialdane selgitamine elanikkonnale, maareformi vigade kõrvaldamine jms. Algorganisatsiooni sekretär sai hulga konkreetseid ülesandeid. Ta pidi 20. septembriks moodustama külanõukogudes kolm agitgruppi ja ühendama need ühtsesse valla agitkollektiivi; 15. septembriks tagama poliittöö rahvamajades, mis tähendas eelkõige loosungite, plakatite, riigijuhtide portreede ja “viisaastaku plaani diagrammide” ülesriputamist, aga ka küsimuste ja vastuste õhtute, populaarsete põllumajanduslike ja muuteemaliste loengute korraldamist jms. Agitaatoreid tuli vähemalt 2 korda kuus instrueerida. Maakonnakomitee pidi vähemalt kuuks ajaks saatma valda ühe oma vastutava töötaja praktilist abi osutama.³³

EK(b)P KK büroo arutas vallapartorgide ja algorganisatsioonide aruandeid ka edaspidi korduvalt. 1945.–50. a olid büroo päevakorras kokku 12 valla küsimused ning iga otsusega kaasnes uus ülesannete loetelu. Kõigil neil pole mõtet peatuda, sest need olid sarnased ja põhimõtteliselt uusi ülesandeid kunagi ei sõnastatud. Muutused ülesannete osas olid pigem seotud ühekordsete kampaaniatega, näiteks valimiste läbiviimisega. Täiesti uus ülesannetekompleks lisandus ainult 1947. aastast, kui võeti suund kolhooside moodustamisele. Ühtegi sellist otsust ei arutatud Äksi, Rõuge ja Hageri vallakomiteede või valdade algorganisatsioonide koosolekutel. Kui neid üldse arutati, siis oli selleks foorumiks just maakonnakomiteedes korraldatud nõupidamised ja seminarid.

4.3.2. VALLAKOMITEEDE ÜLESANDED

Parteikomitee oli põhikirja järgi parteiorganisatsiooni täidesaatev organ, mis juhtis organisatsiooni jooksvat tööd. Vallakomiteele allusid kõik valla territooriumil asuvad parteiorganisatsioonid, ka sovhooside ja MTJ-ide omad. Vallakomiteede ülesannete määratlemine toimus sissetöötatud viisil ehk läbi konkreetsete vallakomiteede töö arutamise kõrgema parteiorgani büroos. EK(b)P KK

³² EK(b)P KK büroo koosoleku protokoll, 14.08.1946, ERAF.1.4.315, 56–60.

³³ EK(b)P KK büroo koosoleku stenogramm, 14.08.1946; ERAF.1.4.361, 162–164; EK(b)P KK büroo otsus, 14.08.1946, ERAF.1.4.315, 56–60.

büroo arutas vallakomiteede tegevust üldse kokku kaks korda: novembris 1947 arutati Kohila ja veebruaris 1949 Antsla vallakomitee tööd.

Kohila vallakomitee sekretär Arnold Laanisto andis aru vallakomitee tööst selle moodustamisest alates. Büroo leidis, et vallakomitee “pole veel saanud täiel määral organiks, mis ühendab, juhib ja kontrollib” valla kõigi partei-, nõukogude- majandus-, ametiühingu-, komsomoli- ja kultuuriasutuste tööd. Vallakomitee, selle asemel, et parandada juhtimist, tegi ise ära nõukogude organite töö: tegeles administreerimisega, andis korraldusi külanõukogude töötajatele ja külavolinikele. Selle tagajärjel ei tegelenud külanõukogude töö juhtimisega valla täitevkomitee, mille koosolekuid peeti harva, alalised komisjonid ei tegutsenud, täitevkomitee esimees aga varjas oma karja ja maad maksustamise eest ning toetas kulakuid. Samuti leiti, et vallakomitee ei tegele ideoloogiatööga, ei pea loenguid, ei korralda sotsialistlikku võistlust, juhib halvasti valla parteialgorganisatsioone ning agitpunktide tööd. Otsuse resolutiivosas anti vallakomiteede ülesannete loetelu, mis hõlmas mitu lehekülge, aga oli väga üldsõnaline ja enamiku sellest moodustas üldine sõnavahet. Universaalne meetod, mis pidi alati aitama, oli koosolekute pidamine, neid nähti ette kõigi probleemide lahendamiseks ja kõikvõimalike sihtgruppidega. Eraldi nõuti kaadrite puhastamist vaenulikust elemendist, milleks tuli korraldada koosolekuid aktiiviga. Vaenulikust elemendist puhastamine pidi seega käima aktiivi kaasabil, mis sisuliselt tähendas seda, et aktiivi kasutatakse informaatorite ja pealekaebajatena.³⁴

Antsla vallakomitee aruannet arutati büroos 19. veebruaril 1949. Tegemist oli trafaretse protseduuriga. Kuulati ära vallakomitee sekretäri aruanne, kiideti tehtud töö eest ja tehti kõvasti kriitikat, otsuses aga selgitati konkreetseid ülesandeid. Erinevusena eelnevatest sarnastest otsustest keskenduti kollektiviseerimise küsimustele. Vallas oli loodud kuus kolhoosi, aga “vallakomitee oli sellega rahuldunud” ja rohkem kollektiviseerimisega ei tegelenud. Osa valla kommuniste polnud veel kolhoosi astunud ja üks oli koguni esitanud avalduse sealt väljaastumiseks. Ülesanded oli samasugused nagu ikka ehk peamine ülesanne oli poliitöö läbiviimine vallas ja rahva kasvatamine kommunistlikus vaimus. Kästi teha laialdast masspoliitilist tööd, eriti kolhoosi teemadel.³⁵ Mida aeg edasi seda üldsõnalisemaks ja loosunglikumaks taolised otsused läksid, näiteks Antsla vallakomiteele ei antud ülesannete osas mitte ühtegi konkreetset tähtaega.

Kokkuvõttes pole vallakomitee ülesannete juures võimalik välja tuua põhimõttelisi erinevusi võrreldes valla territoriaalse algorganisatsiooni või partorgi omaga. Oluline vahe oli aga seotud otsuste langetamise protsessiga. Nimelt koondus vallakomitee moodustamisega otsuste langetamine väiksema inimesteringi kätte. Kui algorganisatsiooni koosolekul pidid osalema kõik algorganisatsiooni liikmed, siis vallakomiteede suurus oli tavaliselt kolm, mõnikord kuni viis inimest ja enamik valla kommuniste oli seega tegelikult otsustusprotsessist kõrvale jäetud.

³⁴ EK(b)P KK büroo otsus, november 1947, ERAF.1.4.464, 143–150.

³⁵ EK(b)P KK büroo otsus, 19.02.1949, ERAF.1.4.719, 58–67.

4.4. TÖÖTINGIMUSED JA PALK

1944. aastal võeti täitevkomiteede poolt üle endised vallamajad. Kõikjal polnud see võimalik, sest vallamajad olid sõjas hävinud ja seetõttu võeti esialgu kasutusse muud ühiskondlikud hooned nagu koolid, sidekontorid jm. Hõivati ka tüh-jaks jäänud hooneid ning maareformi käivitudes hakati vallamajadeks võtma võõrandatud hooneid, mis probleemi esialgu lahendas. Ruumipuudus polnud alguses suur, sest koosseisud olid väikesed ja teisi asutusi täitevkomiteede kõr-val praktiliselt polnudki.

1945. aasta kevadest hakkas ruumipuuduse probleem endast aga märku andma, sest koosseisud suurenesid ja vanades vallamajades ega ammugi rekvi-reeritud hoonetes polnud piisavalt tube. Tuli hakata majutama ka ametnikke, kes töötasid erinevate riigiasutuste alluvuses. Näiteks juhtis ENSV RKN Asjadevalitsus maakonnavõimude tähelepanu, et täitevkomiteede juures töötavatele abimaksuinspektoritele pole loodud nõutavaid töötingimusi. Neil puudusid oma tööruumid, nad olid paigutatud koridori, ka vastuvõtule tulnud kodanikud pidid ootama koridoris ning puudus elementaarne mööbel.³⁶

Äksi valla täitevkomitee võttis ruumipuuduse lahendamiseks 1945 aprillis enda käsutusse täitevkomitee kõrval asuva talu elumaja, kuhu paigutati side-agentuur, miilits, vallapartorg ja hävituspataljon. Talu valdaja elas ise tegelikult teises külas, ülevõetud hoones elav üürnik tõsteti välja ja paigutati samuti teise külla elama.³⁷ 1947. aastal võeti maja ära ka kohalikult kirikuõpetajalt, kuna leiti, et kirikumõisas on veel teinegi maja.

1945. aasta lõpus algatas ENSV KN Asjadevalitsus täitevkomiteede hoonete ja ruumide olukorra kontrollimise. Maakondade täitevkomiteedele saadeti juhised vallatäitevkomiteede ruumide nõuetega vastavusse viimiseks ning vallatäitevkomiteed pidid seda tegema külanõukogude ruumide osas. Vallamajas pidi olema vähemalt üheksa ruumi. Esimehel, partorgil ja miilitsavolinikul pidi iga-ühel olema eraldi tuba, sekretärile ja abiesimehele oli ette nähtud ruum kahe peale ning eraldi pidid olema perekonnaseisuaktide ruum, kantselei, arhiiviruum, koosolekute ruum ja ooteruum. Abimaksuinspektorile ja varumisagendile tuli eraldi tuba anda juhul, kui nad üldisesse kantseleiruumi ei mahtunud. Ette nähti ka kohustuslik sisustus (lauad, toolid,apid). Kõikides ruumides, peale arhiivi, pidid olema partei- ja riigijuhtide pildid ning esimehe ja partorgi kabinetis tuli laud katta punase riidega, lisaks tuli seintele panna loosungeid, autahvleid jms. Nõutav oli ühe tulekindla kapi olemasolu, mis pidi paiknema sekretäri kabinetis.³⁸ Töökorralduslikult pidi olema tagatud ööpäevane telefoni-valve ja relvastatud öövalve, samuti tagatud võimalus igal ajal kätte saada partorgi ja TK esimeest.

Samal ajal kontrollisid maakonna parteivõimud vallapartorgide töötingimusi. Tartu maakonnamõõnites konstateeriti suuri vajakajäämisi, "millised takistavad

³⁶ ENSV RKN AV ringkiri, 05.03.1945, ERA.R-1.10.6, 7.

³⁷ Äksi valla TK otsus, 03.04.1945, EAA.T-178.1.15, 4.

³⁸ ENSV RKN AV ringkiri, 04.12.1945, ERA.R-1.10.6, 90–92.

parteiorganisaatoreil operatiivselt lahendada kõiki majanduslikke ja poliitilisi ülesandeid”. Valdavalt puudusid partorgidel isiklikud tööruumid, mistõttu nad pidid elanikke vastu võtma “oma korteris” või valla täitevkomitees ehk Kavastu partorgi tsiteerides “seal, kus on vaba tool ja laud”.³⁹ Mõned partorgid elasid valla täitevkomiteest kaugel ning puudus oli transpordivahenditest.

Parteivõimud ise ruumiküsimuse lahendamise ei tegelenud, vaid tegid selle ülesandeks täitevkomiteele. Tartu maakonna täitevkomitee saatis valdadesse laiali ringkirja, milles juhiti tähelepanu partorgide hooletusse jätmisele ja muudele töötingimusi puudutavatele kitsaskohtadele. Valdade täitevkomiteede ja partorgide vahelises koostöös märgati puudusi, mistõttu jätsid partorgide töötingimused paljudes valdades soovida. Enamusel neist polnud täitevkomitee juures oma vastuvõturuumi, mistõttu nad pidid kodanike vastuvõttu korraldama oma korteris või TK kantseleis. Telefoniliste korralduste kiire organiseerimine jättis samuti soovida, eriti öösiti, sest puudus ööpäevaringne telefonivalve ja kui see oli, siis ei osanud valves olevad inimesed telefonogramme vastu võtta. Valveteenistusse rakendati üldiselt valla hävituspataljoni liikmeid, aga nagu ühest vallast kurdeti – oli neile küll antud paber ja pliiats, aga nende kirjaoskus oli “juhuslikku laadi” ning kirjaoskajaid kantseleiametnikke ei saanud öösel rakendada, sest nende töökoormus on niigi liiga suur (ametlik tööaeg oli valla TK ametnikel ette nähtud 9:00–18:00). Kohati puudus isegi valgustus. Eriti lubamatuks peeti relvastatud valve puudumist öösiti. Kõik täitevkomiteed said korralduse 1. veebruariks leida ja sisustada ruumid ning organiseerida valveteenistuse.⁴⁰

Ülesannet ei suudetud tähtajaks täita. Jõgeva valla partorg Johannes Kaljundi kaebas oma ülemustele veebruaris 1946. a uuesti viletsate töö- ja elamistingimuste üle. Katkist lauda pidi partorg toetama leivakannikaga ja kirjatööd tegema põrandal, ka telefoni ei saanud sisse seada seetõttu, et aparaadi jaoks puudus laud. Polnud ka voodit ja partorg pidi magamiseks kasutama õlekotti. Partorg kaebas ka info liikumise üle: “palun informeerige ka mind, kui midagi valda saadate, sest mina ei saa sealt kunagi õieti teada, mis on või kuipalju on tulnud”.⁴¹

Pärast 1946. aastat üldisi kampaaniaid töötingimuste kontrollimiseks ja parandamiseks ei toimunud, aga need küsimused kerkisid esile rutiinsete revideerimiste käigus, mida teostati kord aastas. Tingimused olid väga erinevad ning 1948. aasta revideerimisaktid näitavad kirjut pilti. Oli selliseid vallamaju, kus puudus ametiasutuse silt, kantseleiruum oli räpane, remonti polnud aastaid tehtud, tapeet oli rebenenud, kõikjal rippusid ämblikuvõrgud ning laed olid mustad ja suitsunud. Avalikes ruumides hoiti kõikvõimalikku kola ning ruumid olid kütmata ja külmad – ametnikud pidid töötama mantlites. Ka hoone ümbrus oli korrast ära ning kuskil kasutati vallamaja ümbritsevat parki täitevkomiteele

³⁹ EK(b)P Tartu maakonnakomitee protokoll, 10.01.1946, ERAF.12.6.6, 11–13.

⁴⁰ Maakonna TK esimehe ringkiri valdade TK esimeestele, 24.01.1946, EAA.T-168.1.142, 1; Kuremaa valla TK kiri, EAA.T-168.1.142, 17.

⁴¹ Johannes Kaljundi kiri partei maakonnakomiteele, 04.02.1945, EAA.T-168.1.142, 3.

küttepuude lõikamiseks. Teisal oli mulje seevastu korralik ning puudusena mär-
giti üksnes seinalehtede ja autahvlite puudumist. Oli ka selliseid, kus vigu ei
leitudki ning kõik oli puhas ja korras.⁴² Täpselt samasugune üldpilt avaneb ka
1949. aasta revideerimise aktidest. Kohati oli endiselt või uuesti päevakorral
probleeme, mille lahendamist oli nõutud juba 1944. aastal. Näiteks Äksi valla
täitevkomitees puudus 1949. aastal rahakapp ning “raha, mis vallal on olemas,
kannab sekretär alati endaga kaasas”.⁴³

Vallapartorgi brutopalk 1944.–45. aastal oli 650 rubla. Kuni 1944. aasta sep-
tembri lõpuni oli kuupalk küll ametlikult 500 rubla, aga hiljem maksti kõigile
tagantjärele 150 rubla juurde. 1945. aasta lõpust algas palgade diferentseerimine,
Tartu maakonna partorgid hakkasid palka saama vastavalt valla suurusele 750,
900 või 1000 rubla. Vallakomiteede moodustamine palku olulisel määral ei
muutnud ning parteivõimude nõudsid, et partorgi ametist vallakomitee sekretä-
riks üleviimisega ei tohi kaasneda palga vähenemist. Vallakomitee sekretäri
brutopalk oli septembrist 1947. a kuni juunini 1948. a 830 rubla ja edaspidi kuni
1950. aasta sügiseni 980–1000 rubla. Netopalgana sai partorg kätte 200–250
rubla vähem, näiteks ühel konkreetset juhul võeti 1000 rublast maha tulumaks
(82 rubla), lastetusmaks (60 rubla) ja riigilaenu tellimus (100 rubla).⁴⁴

Täitevkomitee esimehe palk oli esimestel kuudel partorgide omaga võrdne
või isegi suurem. Detsembris 1944 oli esimehe palk olenevalt valla suurusest
650 või 700 rubla, sekretäril 600 või 650 rubla ja aseesimehel 450 või 500
rubla.⁴⁵ 1945. aasta uute koosseisudega aga palk vähenes. Alates 1945. aastast
oli esimehe brutopalk vastavalt valla suurusele 450–600 ning sekretäril 400–575
rubla.

Palgad ei olnud üldises kontekstis väikesed. Võrdluseks oli näiteks lihttöö-
lise riiklikult kehtestatud palgamäär 1945. aastal 11 rubla päevas. Õpetajate
Seminari õppejõu kuupalk oli 1945. aastal olenevalt staažist ja haridusest 625–
800 rubla. Elatustase oli 1940. aastate Eestis üldiselt madal, reaalsissetulek lin-
nades oli kõige rohkem kolmandik sõjaeelsest tasemest. Maaainimeste olukorda
leevendas esialgu turukaubanduse lubamine, aga nende elatustase hakkas lan-
gema koos maksutõusudega 1947. aastast.⁴⁶

1947. a detsembris viidi NSV Liidus läbi rahareform, millega kehtestati uued
jaehinnad ning loobuti kaardisüsteemist. Kogu NSV Liidus algas majanduse
normaliseerumine, mis tähendas, et langema hakkasid ka vabaturuhinnad.⁴⁷

⁴² Valla täitevkomiteede revideerimise aktid, veebruar–august 1948, EAA.T-168.1.303, 4–46.

⁴³ Äksi valla TK revideerimise akt, aprill 1949, EAA.T-178.1.162, 6.

⁴⁴ Palga arvestuse isikulised kaardid, 1950, ERAF.12.24.2, 38.

⁴⁵ Tartu maakonna valdade palgalehed, 01.–15.12.1944, EAA.T-168.1-k.8, 6–62.

⁴⁶ Olaf, Mertelsmann, “Turumajanduselt käsümajandusele” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Tartu, 2007, 464.

⁴⁷ Василий, Попов, “Крестьянские налоги в 40-е годы”, *Социологические исследования*, 2, 1997, 96.

1949. aastaks langesid näiteks põllusaaduste turuhinnad võrreldes 1945. aastaga 5–10 korda: kartulikilo, mis maksis 1945 jaanuaris 4–8 rubla, oli 1949 aprillis 40–80 kopikat; lihakilo langes 120 rublalt 25–35 rublani ning piimaliiter 15 rublalt ja 2–3 rublani.⁴⁸ Kui talurahva elujärge halvendas turuhindade langus ning maksude ja koormiste tõus, siis valla juhtivtöötajad oli enamikust kohustustest priid. Hindade üldine langus tähendas aga, et 1949.–50. aastal oli vallaametnike palkade puhul tegemist juba väga korraliku töötasuga. Erinevalt 1941. aastast ei kohta 1940. aastate dokumentides ka vallaametnike nurinat madalate palkade üle.

4.5. TÖÖ VORMID

Sovetlikus süsteemis tähtsustati kollektiivset tööd ja nõuti kõikidel tasanditel ja kõikidelt asutustelt “kollektiivse juhtimismeetodi” rakendamist. Tegelikult taandus see sageli küsimuse kollektiivsele arutelule, aga otsuse langetas siiski liider ainuisikuliselt. Kollektiivsus pidi väljenduma regulaarsete koosolekute pidamises ning nende protokollimises. Protokollid tuli saata kõrgemale organile kontrollimiseks. Valla parteialgorganisatsiooni protokollid tuli saata järelevalve korras partei maakonnakomiteesse ning valla täitevkomitee protokollid maakonna täitevkomiteesse. Seda nõuet ei õnnestunud sama järjekindlalt täita ja sellesuunaline kriitika oli rutiinne. Samas ei ole ka reaalne, et kõiki saadetud protokolle tegelikult kontrolliti, sest koosseisude suurus seadis sellele oma piirid. Seega võib öelda, et protokollide saatmise nõudega taotleti mitte reaalset ja igapäevast kontrolli, vaid informatsiooni olemasolu, mida sai vajaduse korral kasutada.

Täitevkomiteede puhul lisandus kollektiivsuse nõudesse oluline nüanss – see oli teoreetiliselt ja juriidiliselt ainuke võimalus, kuidas kohalik parteiorgan sai täitevkomitee töös otseselt osaleda. Teoorias rõhutati, et partei töötab “läbi nõukogude”. Seetõttu kaasnes kollektiivsuse nõudega ettekirjutus, et kõikjal tuleb saavutada olukord, kus valla partorg või algorganisatsiooni sekretär on täitevkomitee liige, st saaks osaleda koosolekutel. Teiselt poolt oli koosolek töö vormina parteiorganite puhul selgelt tähtsam kui täitevkomiteede puhul. Näeme seda ka asutuste arhiivide iseloomu võrreldes. Kui parteiorganite arhiivid üldjuhul ainult protokollidest koosnevadki, siis täitevkomiteede puhul moodustavad protokollid nendest väikese osa.

Parteiorganite kollektiivne töö on jälgitav läbi algorganisatsioonide ja valla-komiteede protokollide. Protokollide koostamine oli rangelt kohustuslik ja kehtestatud oli kindel dokumendivorm. Protokollid pidid olema kuupäevastatud ja nummerdatud, numeratsioon algas iga aruande-valimiskoosolekuga otsast peale (erinevalt täitevkomiteest, mille puhul nõuti eraldi numeratsiooni iga kalendriaasta jaoks). Protokollid tuli kanda osalejate ja puudujate nimed ning puudumise

⁴⁸ Harju maakonna täitevkomitee kiri, 30.01.1945, ERA.R-364.1.12, 7–9; ENSV Statistikaavalitsuse andmed turuhindade kohta, 20.05.1949, ERAF.9607.1.396, 2.

põhjused. Eriti algusaegadel oli parteiorganisatsioonides protokollide koostamisega raskusi, näeme seda sellestki, et sageli on just esimesed protokollid toimikutest puudu. Nii 1946. kui 1947. aasta vallapartorgide seminaril kritiseeriti olukorda, kus koosolekud küll toimuvad, aga neid ei protokollita üldse või tehakse seda väga lohakalt. Toodi näiteks olukord, kus koosoleku protokolliga kohtu tehti mingi mustand, mis anti pärast täitevkomitees töötava tütarlapse kätte, kes pidi mustandi põhjal trükkima nõuetekohase protokolliga. Asi oli aga selles, et see tütarlaps polnud üldse partei liige, mistõttu tal pidi täielikult puuduma juurdepääs parteidokumentidele. Partorgidele pandi südamele, et nad “leiaks selle kaks tundi kaks korda kuus” ja teeks protokollid ise valmis.⁴⁹ Aga ei olnud harvad ka need juhud, kus partorg ei suutnud protokolliga koostada nigelavõitu kirjaoskuse tõttu.

Parteikoosolekud jagunesid lahtisteks ja kinnisteks, viimaseid nimetatakse protokollides algorganisatsiooni üldkoosolekuks või lihtsalt koosolekuks. Kõik algorganisatsiooni liikmed (nii partei liikmed kui liikmekandidaadid) olid kohustatud neil osalema. Seetõttu oli nõutav ka kohalolijate ja puudujate nimeline fikseerimine, millest küll alati kinni ei peetud. Lisaks organisatsiooni liikmetele osalesid neil sageli “kutsutud osalejad”, ehk ametnikud, kelle personaalküsimust või valdkonda parasjagu käsitleti, näiteks TK esimees, rahvamaja juhataja, varumisvolinik, koolidirektor, kolhoosiesimees jt.

Mõnikord määratleti koosolek spetsiaalselt kui “kinnine koosolek”. Teemade ja osalejate poolest need tavalistest ei erinenud. Eraldi liik oli parteiorganisatsiooni “lahtine koosolek” ja nende osas on vahe tavaliste või kinnistega selgem. Nendel osales parteitu aktiiv või mõni kindel sihtgrupp vastavalt päevakorras olnud teemadele, näiteks valla kolhooside esimehed. Selliseid koosolekuid toimus suhteliselt harva. 1947. aastal peeti näiteks lahtisi koosolekuid seoses kohalike valimiste lähenemisega: “seati üles” saadikukandidaadid, “valiti” valimisjaoskondade liikmed jne.

Rõuge vallas peeti lahtisi koosolekuid suhteliselt sageli, neil osalesid külanõukogude esimehed ja sekretärid, varumisvolinikud, piimatööstuse juhataja, valla TK esimees, aseesimees, sekretär ja põllumajandusosakonna juhataja, komnoored, külavolinikud, põllumajandusühistute esimehed, “kümme vastutavat valla töötajat”, “talupojad põllumajanduse alal töötajad”. Hageri vallas arutati 1949. aasta lahtisel koosolekul poliitharidustöö olukorda vallas ja EK(b)P KK III pleenumi otsuseid, mis puudutasid loomakasvatust ja viljakasvatust, ning inimesed tegid konkreetseid ettepanekuid lähtuvalt lokaalsetest asjaoludest (karjamaa oli vesine, olukorra parandamiseks oli vaja puhastada jõgi nii oma kui naabervallas).⁵⁰ Ka 1950. aasta lahtistel koosolekutel olid päevakorras poliitharidustöö ja põllumajandus, aga arutati ka üldlulupeoks valmistumist

⁴⁹ Partei valla algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, juuni 1947, ERAF.1.4.497, 80–81.

⁵⁰ EK(b)P Hageri valla algorganisatsiooni koosoleku protokoll, 28.06.1949, ERAF.768.1.17, 33–36.

(muuhulgas kritiseeriti naisi, kes ei käi enam laulukooris, kuna “pole enam Vettiku ja Karindi laule”).⁵¹

Koosolekute sagedus oli varieeruv. Nädalas võis olla mitu koosolekut, samas mõnikord ei toimunud mitu kuud ühtegi (vt Tabel 18). Pausid tulid sisse enamasti siis kui algorganisatsiooni sekretäri või partorgi koht oli vakantne. Väiksemaid pause on tuli sisse ka põllutööde kõrgperioodil. Parteivõimud nõudsid aastast aastasse järjekindlalt, et koosolekud toimuks regulaarselt ja vähemalt kaks korda kuus. Koosolekute regulaarsuse nõue oli sees praktiliselt kõigis valaorganisatsioonides puudutavates otsustes. Sama järjekindlalt ei õnnestunud seda nõuet täita. Kui Tähtvere valla parteialorganisatsiooni üldkoosolek võttis 1948. a vastu otsuse kohustada sekretäre läbi viima iga kuu vähemalt üks algorganisatsiooni koosolek, siis maakonnakomitee tühistas selle otsuse ning hoiatas algorganisatsiooni sekretäri, et selline lohakas suhtumine otsuste vastuvõtmisel kutsus tulevikus esile karmi karistuse.⁵²

Alati ei saa ka kindel olla, et kõik protokollitud koosolekud tegelikult toimusid. Aprillis 1947 võttis EK(b)P KK büroo vastu otsuse “Harjumaa Hageri valla parteialorganisatsiooni sekretäri vääritud käitumisest”, mis päädis sekretär Karl Vahtre mahavõtmise ja parteist väljaviskamisega.⁵³ Nimelt oli välja tulnud, et mitme kuu jooksul polnud vallas toimunud ühtegi algorganisatsiooni koosolekut, küll aga olid maakonnakomiteesse järelevalve korras regulaarselt laekunud koosolekute protokollid. Eriti ärritas parteid tõik, et selle aja sees olid vallas korduvalt käinud maakonnakomitee instruktorid, kes pettust polnud avastanud. Toimumata koosolekute protokollid oli fabritseerinud sekretär Vahtre isiklikult ning teinud seda oskuslikult. Protokollid nägid välja tavalised, sisaldades päevakordi, osalejate ja puudujate nimesid, sõnavõtte ning vastuvõetud otsuseid. Tõsi, ühelgi neist koosolekute pole märgitud osalejaid maakonnakomiteest, kuid ühel koosolekul on märgitud osalejaid väljast (kaks külanõukogu esimeest). Muidu ei erinenud need millegi poolest ülejäänutest, päevakorrad ja otsused olid ootuspärased: arutati ENSV Ülemnõukogu valimiste ettevalmistustöid ja metsatööde plaani, kinnitati algorganisatsiooni tööplaan, määrati agitpunktidesse agitaatoreid, jagati ülesandeid jne. Protokollis, mis käsitles EK(b)P KK XIV pleenumi ja maakonna parteiaktiivi koosolekute otsuste arutelu, sisaldasid isegi koosolekul osalejate sõnavõtted. Ühes protokollis aga fikseeriti koosoleku otsus võtta partei liikmekandidaadiks vastu uus seltsimees. Just viimane asjaolu tingis ilmselt vahelejäämise, see oli vastuvõetud otsustest ainuke, mis kuulus maakonnakomitee kinnitamisele ning parteisse vastuvõtmisel hoidsid parteivõimud silma peal.

⁵¹ EK(b)P Hageri valla algorganisatsiooni koosoleku protokoll, 13.06.1950, ERAF.768.1.26, 42–44. Tuudur Vettik ja Alfred Karindi olid sattunud “kodanlikus natsionalismis” süüdistatuna põlu alla seoses EK(b)P KK VIII pleenumiga.

⁵² EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 21.05.1948, ERAF.12.8.11, 25.

⁵³ EK(b)P KK büroo otsus, 26.04.1947, ERAF.1.4.419, 201–203.

Järgmist valla algorganisatsiooni koosolekut (21. aprillil) juhatas uueks algorganisatsiooni sekretäriks määratud Leonid Forster, kes siimaani ei figureerinud üldse vallas arvel oleva kommunistina, aga eelmise sekretäri küsimust ei puudutatud kuidagi. Vaadates kuupäevi mõistame, et EK(b)P KK büroo polnud küsimust veel arutanud, st asjaosaliste saatus oli alles lahtine. Alles järgmisel koosolekul, 15. mail 1947, oli kohal partei maakonnakomitee esindaja ja küsimus võeti üles. Seejuures ei mainitud aga protokollide fabritseerimist, vaid eelmist sekretäri kritiseeriti nimelt sellepärast, et ta põhikirja rikkudes võttis vastu partei liikmekandidaadi, “pettes nii kogu parteid”. Siiski heitsid algorganisatsiooni teised liikmed Vahtrale ette, et ta viie kuu jooksul ei korraldanud ühtegi koosolekut.⁵⁴ Niisiis ei peetud protokollide fabritseerimist iseenesest kõige suuremaks eksimuseks, ka Karl Vahtra parteist väljaheitmise formaalne põhjus oli parteisse vastuvõtmise korra rikkumine. Valesti vastuvõetud seltsimehe kandidaadistaatus mõistagi tühistati.

Laiemalt kerkib sellest küsimus, mil määral me protokolle üldse usaldada saame, palju taolisi fiktiivseid veel võib olla? Keskkomiteesse jõudis vaid see üks juhtum, mis ei tähenda, et see tegelikult ka oli ainuke. Teisalt ei ole mõtet seda küsimust üle tähtsustada. Töö käis sellele vaatamata edasi, lihtsalt osa otsustest langetas sekretär ainuisikuliselt, samas kui nõutav kollektiivsus võis ka muidu olla formaalsus.

Valla parteiorganite tööst olulise osa pidi moodustama nende liikmete individuaalne töö, aga kuna põhilise osa säilinud allikamaterjalist moodustavad protokollid, siis on individuaalse töö hulka keeruline hinnata. Individuaalset tööd oli kõige enam algorganisatsiooni sekretäril, kes vastutas asjaajamise eest, aga organisatsiooni lihtliikmete töö seisnes eelkõige koosolekutel nende peale pandud ülesannete täitmisel. Ülesandeid jagati peaaegu igal koosolekul. Alati kui maakonnakomiteest laekus korraldus, jagati vald algorganisatsiooni liikmete vahel piirkondadeks, kus parteilased pidid siis tegema selgitustööd ja tagama nii korralduse täitmise. Kui mistahes plaan oli täitmata, saadeti kommunistid valda selgitustööd tegema. Valimiste ajal vastutas iga liige ühe agitpunkti või valimisjaoskonna eest, pidi seal korraldama koosolekuid ning tagama, et valimisjaoskond oleks nõutaval moel sisustatud ja dekoreeritud ning ei puuduks teemakohane kirjandus. Kevadkülv, saagikoristuse ja muude põllutööde ajal vastutasid liikmed nende teostamise eest külanõukogude, külade või piirkondade kaupa.

Ikka ja jälle jagati omavahel nn siseparteiline töö, kus üks kontrollis õppurite ilmumist valla parteikooli, teine pidi seal tunde pidama, kolmas kasvatas komnoori jne. Samamoodi jagati ära, kes, kus ja millisel teemal rahvakoosolekul esineb. Moodustati komisjone, kuhu parteilaste kõrval määrati liikmeks ka muud vallarahvast, komisjone moodustati tavaliselt pidustuste (oktoobrirevolutsiooni aastapäev, naistepäev, 1. mai jne) või muude kultuuriürituste ettevalmis-

⁵⁴ ERAF.768.1.1, 9–11; ERAF.768.1.6, 1–9. Selleks ajaks oli Leonid Forster tegelikult oli juba ametis ning kõik vajalikud kinnitused olid samuti vormistatud.

tamiseks.⁵⁵ Kuna algorganisatsioonid olid väikesed, siis torkab eriti silma, et ühed-samad inimesed tuli määrata praktiliselt kõikidesse komisjonidesse. Mälestustes loetles üks omaaegne vallapartorg umbes 40 erinevat valdkonda, kus ta oli olnud “volinik”, alustades teravilja varumise voliniku, teravilja üleplaani kokkuostu voliniku ja kartulivarumise volinikuga ning jõudes välja hobuste paaritamise voliniku, Stalinile kirja saatmise voliniku ja kultide kastreerimise volinikuni.⁵⁶

Kirjeldatud ülesannetest teame me peamiselt protokollide kaudu, kus ülesandeid jagati. Aruandeid ülesannete täitmisest eriti ei ole ning olemasolevad on enamasti samuti osa nendesamade koosolekute protokollidest. Seega ei selgu dokumentidest, kui hästi või halvasti parteilased neile pandud ülesandeid täitsid või kas üldse täitsid. Ühelt poolt pole põhjust arvata, nagu poleks parteilased üldse midagi teinud. Tegevusetusega vahelejäämine tõi kaasa parteilised karistused ja parteilased püüdsid vähemalt mingil määral oma ülesandeid täita. Teatud puhkudel oli parteilaste selgitustöö ka arvuliselt määratletav, näiteks kui vallakommunist sai ülesande teha selgitustööd riigilaenu tellimiseks, milleks vallal oli plaan mingi summa ulatuses, siis mõõdeti kommunisti tööd tellimuste summaga, kui plaan polnud täis, oli järelikult ka ülesanne täitmata.

Samuti ei maksa arvata, et kõik protokollitud ülesanded täideti ja planeeritud tööd ette võeti. Nii protokollid ise kui muud parteidokumendid sisaldavad palju kriitikat ülesannete mittetäitmise kohta. Parteilased põhjendasid tegemata jätmist suure töökoormusega, hõivatusega oma põhitöökohal ja parteiliste ülesannete rohkusega. See on ilmselt tõsi, sest organisatsioonid olid väikesed, aga ülevalt tuli üha uusi ülesandeid. Sageli esineb ka kriitikat parteilaste aadressil, kes olid saadetud välja mingi kindla ülesandega. Näiteks tuli käia talust tallu ja selgitada riigilaenu vajalikkust, kuid nad ei jõudnud külapoest kaugemale ja hakkasid seal pummeldama.

Täitevkomiteedes oli kollektiivse töö osakaal palju väiksem. Kollektiivsus pidi olema tagatud eelkõige otsuste langetamisel, kuid kehtis mõõndus, et “kiirete küsimuste lahendamiseks” võis otsuse teha “töö korras”. Keskaparaat kritiseeris täitevkomiteesid ka seetõttu, et ametnikud ei osanud vahet teha otsuste ja korralduste vahel. Kui otsuste puhul kehtis nõue, et need tuleb teha täitevkomitee istungil kollegiaalselt, siis korralduse andis esimees või aseesimees täitevkomitee varasema otsuste või kõrgemalseisvate organite otsuste ja korralduste konkreetseks täitmiseks ning nendega ei tohtinud asja sisu laiendada ega kitsendada.⁵⁷

⁵⁵ EK(b)P Äksi valla algorganisatsiooni protokollid, 1946–1948, ERAF.207.2.1; ERAF.20.3.1; ERAF.207.4.1.

⁵⁶ Jõgeva rajooni endiste vallapartorgide ja täitevkomiteede esimeeste kokkutuleku stenogramm, ERAF.247.51.749, 16.

⁵⁷ ENSV RKN AV ringkiri, 06.10.1945, ERA.R-1.10.2, 18–18p.

Tabel 18. Valla parteiorganite ja TK koosolekute sagedus 1946–50 ⁵⁸

Aasta	Kuu	Hageri PAO		Rõuge PAO		Äksi PAO/ VK				Äksi TK
		üld	lahtine	üld	lahtine	PAO üld	VK	VK üld	lahtine	
1946	I	moodustati 14. augustil		moodustati 17. juunil		x	moodustati 24. augustil			XXXX
	II					x				XXX
	II					x				XXXXX
	IV					x				X
	V					x				XX
	VI	xx		x		XXXX				X
	VII					xxx				XX
	VIII	xx		x		x				XX
	IX					x				X
	X			x		x				XX
	XI	xx			x	x				X
	XII	x		xxx		xx				XXXXXX
1947	I			xx	x					X
	II			x		x				XX
	II			xx	x	xx				XXX
	IV	x		x	x	x				XXX
	V	x		x	xx	xx				XXX
	VI	xx		x	x					XXXXXX
	VII	xx		xx	x	xx				XX
	VIII	xxx		xx	xx	xx	[x]			XX
	IX	x		x		x				XX
	X	xxx		xx	x		x			XXXXXX
	XI	x	x	xxx		x	xx			XXX
	XII		x	x		xxx	xx			XX
1948	I	xx		x			[xxx]	x		XX
	II	xx		x		x		x		XXXX
	II	x		xx			xx	x		XXX
	IV			x		x	xxx			XX
	V			x		x	xx			XXX
	VI			x	x	xx	xxxx	x		XXX
	VII	xx				xx	xx	x		XXX
	VIII	xxx				xx	xx	x		XX
	IX	xx				x	x	x		XX
	X	xx		x		x	[8]	x		XX
	XI	xxx		x				x		XXX
	XII	x		x		x		xx		XXX
1949	I	xx		x			xxx	x		XX
	II	xx		x			xxx			XX
	II	x		x			xx [x]	x		X
	IV	xx		xx	x		xxx	x		XXXX
	V		x	x			xx	x		XXX
	VI	x	x				xx		xx	XXX
	VII	x			xx		xxxx		x	XXX
	VIII	x					xx			XXX
	IX	xx		x	x			x		XX

⁵⁸ ERAF.768.1.1; 6; 10; 17; 26; ERAF.1175.1.1; 2; 1175.2.1; 2; 1175.3.1; 3; 1175.4.1; 1175.5.1; 1175.6.1; 1175.9.1; ERAF.1021.1.1; 1021.2.1; 1021.3.1; 1021.4.1; ERAF.207.2.1; 207.3.1; 207.4.1; EAA.T-178.1.15; 41; 72; 73; 119; 151; 173; 174. Kantsulgudes toodud protokollid pole säilinud, aga on teada muude allikate põhjal.

Aasta	Kuu	Hageri PAO		Rõuge PAO		Äksi PAO/ VK				Äksi TK
		üld	lahtine	üld	lahtine	PAO üld	VK	VK üld	lahtine	
	X	x		x	x		xxx			xx
	XI	xxx		x	x		[xx]	x		xx
	XII	xx		x	x		x	xx		xxxx
	I	xx		xx			xx			xx
1950	II	x			x		xx			xxx
	III	xx					xx	x		xx
	IV	x	x	x			x	x		xxx
	V	x	x				x			xxx
	VI	x	xx	x	x		xxx			xxx
	VII	xx		xx						xx
	VIII	xx			x			x		xxx
	IX	x							x	xxx

1944. aasta esimestel töönädalatel ei nähtud koosolekute kokkukutsumisega vaeva ühelgi tasandil. Ka Tartu maakonna täitevkomitee esimene koosolek oli alles 29. septembril ning siis vaadati senitehtud otsuseid läbi. Täitevkomitee esimees Edgar Tõnurist selgitas, et senised otsused tehti ilma koosolekuteta, sest oli kiire aeg ja kõigil osakonnajuhatajail oli palju tööd, mistõttu oleks olnud “ülekohtune” veel ka koosolekuid pidada.⁵⁹ Aasta lõpuni peeti kokku 12 koosolekut.

Äksi valla täitevkomitee esimene koosolek toimus alles 1945. aasta alguses ning selle aasta jooksul peeti kokku 15 koosolekut (vt Tabelid 18 ja 19). Tööstiili muutus on selgelt märgatav kui võrrelda koosolekute toimumist 1945–46 ning 1947–50 perioodide osas. Koosolekuid peeti igal järgneval aastal rohkem, ehkki nõutava sageduseni ei jõutud mitte kunagi. Otsuste arv tõusis hüppeliselt igal aastal ning 1949. aastal vormistati juba üle kümne korda rohkem otsuseid, kui 1945. aastal. Alates 1947. aastast ja eriti 1948. aastast tõusis järsult ka koosoleku keskmine pikkus, kusjuures 1947. aastal tuli see vahe sisse umbes suve alguses.

Koosolekud ei toimunud kunagi kindlatel päevadel või kellaaegadel, ehkki enamasti toimusid koosolekud õhtuti ja pühapäeviti peeti neid harva. Kõik ülejäänud nädalapäevad jaotuvad enamvähem võrdselt ning aastate lõikes ei ilmne ka kindlat tendentsi töö korrastamise suunas. 1946. aastal oli rohkem koosolekuid teisipäeviti, 1947. aastal esmaspäeviti ja reedeti, 1948. aastal esmaspäeviti ja neljapäeviti, 1949. aastal reedeti ning 1950. aastal kolmapäeviti.⁶⁰

⁵⁹ Tartu maakonna TK koosoleku protokoll nr 1, 29.09.1944, EAA.T-168.1.3, 1.

⁶⁰ Äksi valla TK koosolekute protokollid, 1945–1950, EAA.T-178.1.15; 41; 72; 73; 119; 151; 173; 174.

Tabel 19. Äksi valla parteiorganite ja TK koosolekud 1945–50 ⁶¹

		1945	1946	1947	1948	1949	1950
TK	Koosolekute arv	15	28	33	32	31	24
	Protokollilised otsused	42	102	233	335	456	273
	Koosoleku keskmine pikkus (h)	2:20	1:55	3:30	4:30	4:05	4:45
PAO	Koosolekute arv	x	18	15	12	...	...
	Protokollilised otsused	x	36	37	33	...	...
	Koosoleku keskmine pikkus (h)	x	1:50	2:15	x	...	...
VK	Koosolekute arv	x	x	5	16	25	11
	Protokollilised otsused	x	x	10	37	85	47

4.6. VALLA TÄITEVKOMITEE TEGEVUS

Täitevkomitee tegevus jaotub otsuste tegemiseks ja asjaajamiseks. Vaatame esmalt tegevust protokolliliste otsuste kaudu (Tabelid 19–20). 1945. aasta jooksul peeti kokku 15 koosolekut ja protokolliti kokku 36 päevakorrapunkti. 20 nendest käsitlesid kohalike kaadrite küsimusi (näiteks rahvamaja juhataja vahetati aasta jooksul välja kolm korda), 5 korral käsitleti sotsiaalhoolekande, 4 korral maareformi ning 3 korral töömobilisatsiooni ja täitevkomitee tööttingimustega seotud küsimusi; ühel korral otsustati uue ühiskopli rajamine. Aasta jooksul tehti 42 protokollilist otsust, millest 43% käsitlesid kohalikke kaadreid ja 26% sotsiaalhoolekande küsimusi.⁶² Tabelis 20 on esitatud kõikide protokolliliste otsuste temaatiline jaotus ning toodud välja domineerivad ja selge temaatilise liigituvusega alateemad.

⁶¹ Äksi valla täitevkomitee koosolekute protokollid, EAA.T-178.1.15; 41; 72; 73; 119; 151; 173; 174; EK(b)P Äksi vallakomitee koosolekute protokollid, 1947–1950, ERAF.1021.1.1; ERAF.1021.2.1; ERAF.1021.3.1; ERAF.1021.4.1; EK(b)P Äksi valla alorganisationsiooni koosolekute protokollid, 1946–1950, ERAF.207.2.1; ERAF.207.3.1; ERAF.207.4.1; ERAF.12.17.44, 83. Statistika kajastab üksnes protokollitud koosolekuid. Aruannete ja protokollide numeratsiooni põhjal võib oletada, et koosolekuid oli rohkem. TK 1950. aasta protokollidest puudub nr 20. Vallakomitee protokollidest puuduvad 1947. aasta nr 1, 1948. aasta nr 1–3 ja kõik viimase kvartali protokollid ning 1949. aasta nr 17, 34 ja 35. Partei alorganisationsiooni protokollid aastatest 1949–50 on statistika tegemiseks säilinud liiga katkendlikult. Vallakomiteede protokollid ei sisalda ka tavaliselt ka koosoleku toimimise kellaaega. 1950. aasta statistika hõlmab kuid jaanuarist septembri lõpuni, misjärel vallad likvideeriti.

⁶² Äksi valla TK koosolekute protokollid, 1945, EAA.T-178.1.15.

Otsuste hulk ja temaatika viitab tööstiili muutusele. Lisaks sellele, et kasvas otsuste hulk, mitmekesisus järsult nende teemade ring, millega kohalik võim tegeles. Traditsioonilised kohaliku halduse küsimused (koolikorraldus, kaubandustegevuse juhtimine, teede remont jpt), millega algusaastatel tegeleti hädavajaduse korral, hakkasid 1947. aastast muutuma rutiiniks. Need olid valdkonnad, millega kohalik haldusvõim tegeleb kõikides süsteemides, ehkki lahendused on süsteemides mõistagi erinevad (näiteks teid remontima mobiliseeritakse sovetlikus süsteemis kohalikud inimesed käsu korras ja karistuse ähvardusel).

Sovetlikule haldussüsteemile omastest valdkondadest tõusis 1947.–48. aastast järsult põllumajandusküsimuste osakaal, millega esimesel paaril aastal tegeleti vähe, aga mis pidigi olema kohaliku täitevvõimu üheks peamiseks ülesandeks. See ei tähenda muidugi, et nende küsimustega esimestel aastatel üldse ei tegeletud. Nendega tegeleti nimelt ühekordsete korralduste vormis ja osaliselt kampaaniate kaupa. Samas oli teemasid, mis olid tulipunktis terve perioodi vältel – kaadripoliitika ja eriti elanikkonna kohustuste valdkond. 1949.–50. aastast lisandus juba valdkondi, millega tegelemine on omane normaalsele ühiskonnale ja millega esimestel aastatel ei tegeletud üldse – näiteks spordikorraldus, kino jm, ehkki esialgu oli pigem tegu veel ühekordsete ja propagandistlike kampaaniate kui sihipärase tegevusega.

Otsuste temaatikas kajastuvad ühiskonnas toimunud protsessid ja sündmused. Näiteks pärast 1949. aasta küüditamist tõusis lühikeseks ajaks maaga seotud küsimuste arv, sest tühjaks jäänud majapidamised oli vaja ära jagada. 1947. aastal alanud maksukoormuse tõus väljendus normidest vabastamise taotluste arvu hüppelises tõusus ning 1947.–49. a suurenes pidevalt elanikkonna kohustustega seotud otsuste hulk. Täitevkomitee otsustes kajastuvad ka maareformi ja rahvavaenlaste väljaselgitamise prioriteetsus 1945. aastal ning kulakute-vastase kampaania kulminatsioon 1949. aastal.⁶³

⁶³ Otsuste statistika ei peegelda väljaselgitatud rahvavaenlaste või kulakuks tehtud talude arvu. Sellised otsused võidi vormistada erineval moel, näiteks võidi ühe otsusega kinnitada terve kulakutalude nimekiri, aga samas võidi need läbi arutada talude kaupa, vormistades igaühe kohta eraldi otsuse. Tabeli koostamisel tuli olla siiski metodoloogiliselt järjekindel ja arvestada vormistatud otsuste hulka.

Tabel 20. Äksi valla TK otsuste temaatiline jaotus 1945–50 ⁶⁴

Valdkond ja teema	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Σ	%
Otsuste koguhulk aastas	42	102	233	335	456	273	1441	
Kaadrid	18	28	31	21	33	17	148	10
Koosseisulised kaadrid	11	19	27	17	28	15		
Aktiiv	7	9	4	4	5	2		
Kodanike avaldused	–	25	109	89	101	58	382	27
Sotsiaalhoolekanne	–	11	7	8	10	17		
Laenusoov	–	8	13	18	1	–		
Normid, töökohustus, maksud	–	6	47	33	34	10		
Maa küsimused	–	–	...	...	47	...		
Muud	–	–	42	30	9	31		
Asutuste juhtimine ja töökorraldus	5	17	28	31	37	16	134	9
Täitevkomitee (sh tööplaanid, eelarve)	1	8	14	6	...	5		
Külanõukogud	1	6	7	9	11	6		
Aktiiv (komisjonid, TSN jm)	–	2	–	12	...	–		
Valla varad	2	1	7	4	...	5		
Külade moodustamine	1	–	–	–	...	–		
Elanikkonna kohustused	2	7	35	62	82	39	227	16
Põllusaaduste sundmüük	–	5	15	24	31	7		
Töökohustus	2	1	14	21	22	16		
Maksud, riigilaen, sundkindlustus	–	1	6	16	24	12		
Värbamine vabrikukoolidesse	–	–	–	1	5	4		
Põllumajandus	3	2	11	71	124	86	297	21
Kampaaniad (küünd, külv jne)	–	–	4	31	...	41		
Maareform	1	2	5	–	–	–		
Sovhoosid	–	–	...	9	–	4		
Kolhoosid	–	–	...	–	...	14		
Muud ettevõtted ja organisatsioonid	1	–	...	7	...	2		
Maakorralduse küsimused	1	–	–	24	43	25		
Traditsioonilised haldusvaldkonnad	10	2	10	47	54	46	169	12
Haridus, koolid ja lasteasutused	–	1	7	23	15	13		
Kultuurikorraldus ja -asutused	–	1	1	9	14	6		
Sotsiaalhoolekanne	10	–	2	4	4	4		

⁶⁴ Äksi valla TK koosolekute protokollid, 1945–1950, EAA.T-178.1.15; 41; 72; 73; 119; 151; 173; 174. Tabelis esitatud teemade all paiknevate otsuste summa ei pruugi võrrelda vastava valdkonna otsuste koguarvuga, sest välja on toodud otsused, mille teema on selgelt määratletav. Osa otsuseid puudutasid mitmeid valdkondi ning neid on võimatu täpselt lahterdada.

Valdkond ja teema	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Σ	%
Teed ja side	–	–	–	4	2	6		
Kaubandus ja kooperasiivid	–	–	–	3	6	4		
Tuletõrje ja -ohutus	–	–	–	2	2	2		
Tervishoid, veterinaaria, sanitaar-ala	–	–	–	1	4	7		
Kehakultuur ja spordiühingud	–	–	–	1	7	4		
Poliitiliste ürituste korraldamine	1	2	6	5	6	6	26	2
Valimised	–	2	1	3	2	3		
Pidustused	–	–	4	2	2	3		
Sõjahauad, mälestised, autasustamine	1	–	1	–	2	–		
Vaenlased ja kuritegevus	3	19	3	9	19	5	58	4
Rahvavaenlased ja bandiidid	3	19	–	–	–	–		
Kulakud	–	–	1	7	17	2		
Kuritegevus (puskariajajad, passirežiim)	–	–	3	2	2	3		

Suurema osa täitevkomitee tööst moodustas rutiinne asjaajamine, mis protokollides ja otsustes ei kajastu. Asjaajamise iseloomu ja töö hulka on võimalik hinnata selle käigus tekkinud dokumentide kaudu, mida aga takistab tõsiasi, et kõik dokumendid pole säilinud. Alternatiivina on olemas võimalus uurida asjaajamist dokumendihalduse võtmes, kasutades selleks dokumentide nomenklatuuri. Valla täitevkomitee asjaajamise instruksioon koos “kaustade nomenklatuuriga” koostati ENSV RKN Asjadevalitsuses ja kinnitati RKN määrusega 1945. aastal. Kaustade nomenklatuuri kohta selgitati juhises, et selle alla peaksid ära mahutama kõik valdades ettetulevad küsimused, mistõttu oli välja jäetud ka alajaotus “mitmesugune kirjavahetus”.⁶⁵ Võrreldes toimikute nomenklatuuri suhteliselt hästi säilinud Äksi valla Täitevkomitee arhiivinimistuga võib öelda, et üksikute eranditega on selles tõepoolest esindatud kõik loetletud dokumendiliigid. Seega võib seda teatud mõõndustega käsitleda TK tegevuse peegeldusena. Loetelu ise koosnes neljast peatükist: 1) eelarve ja arvepidamine, 2) perekonnaseisu registreerimine, 3) eestkoste ja hooldus, 4) asjaajamine.

Valla eelarve osas täitevkomiteel palju teha polnud – kord aastas tuli maakonnast saabunud valla täitevkomitee eelarve läbi lugeda ja kinnitada, teatud intervalliga tuli koostada ka eelarve täitmise aruandeid. Mingil määral sai valla võim teha maakonna rahandusosakonnale ettepanekuid üksnes nn mittemiitsete summade ühelt realt teisele tõstmiseks (näiteks valitsemiskulude mittemiitsete kulude arvelt suurendada majanduskulusid jms).⁶⁶ Asjaajamise

⁶⁵ Instruksioon asjaajamise kohta valla täitevkomiteedes, Tallinn, 1945; Juhend valdade täitevkomiteede kaustade nomenklatuuri käsitamiseks, 11.04.1945, ERA.R-1.10.73, 47. Instruksioon avaldati tiraažiga 1500 eksemplari.

⁶⁶ Äksi valla TK koosoleku protokoll, 02.06.1947, EAA.T-178.1.73, 17p–18.

kategooria oli kõige mahukam, jagunes ligi neljakümneks alajaotuseks ning vajab lahtiseletamist.

Kaadriküsimused hõlmasid TK enda ja selle allasutuste kaadreid. TK juhtis külanõukogude, külavolinike ning alaliste komisjonide tööd, pidi korraldama nendega nõupidamisi ja neid protokollima. Selle kõrval vastutas TK teiste valla teenistujate ametisse määramine ja vabastamise eest, siia alla kuulusid koolide, rahvamajade, raamatukogude jm asutuste kaadrid. Koosseisude küsimuses oli TK esimees pädev andma käskkirju. Tuli pidada registreid komandeerimistunnistuste ja külavolinike ametitunnistuste kohta. Kõikide kaadrite osas pidi TK koguma ja haldama isikuandmeid nagu elulookirjeldused, ankeedid ja iseloomustused.

Valla varade valitsemine ning valla asutuste ja ettevõtete majandamine puudutas neid valla territooriumil asunud asutusi ja ettevõtteid, mis ei olnud mõne teise ametkonna alluvuses. Kuid ka nende puhul võis osa ülesandeid jääda täitevkomiteele, näiteks kütte eest hoolitsemine vms. TK haldusalasse kuuluvate asutuste osas tegeleti kütte, remondi ja ehitusega. Siia alla kuulus ka sõjas hävinud hoonete taastamine.

Põllumajanduse küsimused jagunesid 1945. aastal “põllumajanduse taastamise” ja “põllumajanduse küsimusteks”. Esimese alla liigitati maareform, kehvikute ja uusmaasaajate varustamine ehitusmaterjalide ja inventariga, samuti sõjas hävinud põllumajanduslike hoonete taastamine ning MTJ-ide ja HMLP-de taastamine. Tehniliselt polnud maareformiga seotud varade võõrandamine ja ümberjaotamine valla TK vaid valla maakorralduskomisjoni otsustada, ehkki viimased koosnesid enamasti samadest inimestest.

Edaspidi pidi TK koostama külviplaane ning osalema abimajapidamiste, riigimõisate, MTJ-de, HMLP-de, põllumajanduslike koolide ja ühistute juhtimises, aga TK pädevus oli piiratud, sest kõik need asutused allusid omi käsuliine pidi maakondlikele ja riiklikele keskasutustele. Looma- ja linnukasvatuse valdkonnas oli TK ülesanne loomade üle arvestuse teostamine, loomkahjuaktide registri pidamine ning veterinaaria-ala. Valla TK ülesanne oli hobuste passide väljaandmine ja vastava registri pidamine. Põllumajanduse alla võib tinglikult paigutada ka majapidamisraamatud. Valla TK ülesanne oli majapidamisraamatute haldamine ja vastava registri pidamine. Enamik majapidamisraamatutega seotud kohustustest läks 1946. aastast üle külanõukogude pädevusse, aga vallale jäi andmete koondamise ja kontrolli funktsioon.⁶⁷

⁶⁷ Majapidamisraamatutesse kanti kõik elanikud, fikseerides sünniaja ja -koha, sünnid, surmad, lahkumised ja saabumised, äraoleku põhjused, sugulussuhte perekonnapeaga, hariduse ja õppimise, töökohad ning muud demograafilised andmed. Fikseeriti ka maa üldsuurus, põllu-, heina- ja karjamaad, metsa- ja muud maad. Igal suvel toimus külvipindade loendus ning tulemused kanti raamatuisse, koondandmed läksid aga valda. Loomade loendusi korraldati kaks korda aastas (talvel ja suvel) ning tulemused läksid jällegi nii raamatuisse kui valdadesse. – Ants Ruusmann, “Eesti agraarajaloo allikad (aastail 1945–1950): kasutatavus uurimustes”, *Ajaloolise tõe otsinguil*. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid, <http://www.okupatsioon.ee/ajaloolisetoet/ajaloolise_toe_otsinguil.html>, (vaadatud 20.06.2009).

Suure ülesannete kompleksi moodustasid kodanike kohustuste täitmine riigies, mis oli üks prioriteetsemaid valdkondi ja kus täitevkomitee funktsioonid oli suured, alates kohustuste jaotamisest ja kättetoimetamise korraldamisest kuni põllusaaduste varumise ja metsatööde kontrollini. Põllusaaduste müüginormide jaotamisega talude vahel pidi otseselt tegelema ENSV Varumisministeeriumi koosseisus töötav valla varumisagent ning osa ülesandeid lasus tegelikult külanõukogudel. Kuid ilma TK abi ja osaluseta polnud seda kõike võimalik teostada. Isiklik vastutus plaanide täitmise osas lasus aga vallapartorgil ja täitevkomitee esimehel, mistõttu need olid isiklikult huvitatud kampaaniate edukusest. TK pidas müügikohuslaste nimekirja ning omas õigust müügikohustusest vabastada või kohustusi vähendada. Kohalikel võimudel oli õigus madalama tasandi jaoks vähendada norme kuni 30%. Ka valla täitevkomiteed võisid maakonna varumisvoliniku nõusolekul “pinnase äärmiselt mitmekesise headuse korral” lubada üksikutele talundite gruppidele normide suurendamist või vähendamist valla piires kuni 30% ulatuses. Et samas puudus õigus muuta valla kogunorme, tähendas see, et kui mõnel talul normi vähendati, tuli teistel vältimatult tõsta. Sellist diferentseerimist kasutati praktikas siiski harva.⁶⁸

Müügikohustuse kõrval oli teine oluline kohustuste liik elanikkonnal lasuv töökohustus, millest rängim oli igatalvine metsatöö. Lisaks tuli varuda turvast, parandada teid ja sildu, talgute korras osaleda sovhoosipõldude harimises jne. Armeed ja tööstusettevõtted vajasid alatasa ka küüdimehi ning lisaks olid vallal kaelas plaanid, mille alusel tuli värvata noori inimesi vabrikukoolidesse. Töökohustusega seoses oli valla TK ülesanne tööjõu arvestus, jaotus ja mobilisatsioon.

Kohaliku tööstuse valdkonnas pidas valla TK kohalike tööstusettevõtete ja käsitöölise nimistuid, tegeles artellide organiseerimise küsimustega ning andis välja jahvatuslube. **Kaubanduse** valdkonnas koostas TK toidu- ja tööstuskaupade jaotamise nimekirjad valla territooriumil paiknevate kaupluste vahel, pidas elanike ostulubade registrit, tegeles turukorraldusega ning osales tarbijate kooperatiivide juhtimises. **Kommunaalvaldkonnas** oli TK ülesandeks teede, tänavate ja avalike parkide korrashoid, lumetõrje, posti- ja telefonikorraldus, tuleõrje, õhu- ja gaasikaitse ning mitmesugused muud küsimused. **Koolide** (lisaks lasteaedade ja -sõimede) osas oli valla TK ülesanne oli nende varustamine, remont, toitlustamine, lisaks tuli vajadusel tegeleda koolikohustuse täitmise kontrollimisega ja selle rikkumise korral vajalike sunnimeetmete rakendamisega. **Tervishoiu** valdkonnas oli TK tööks põhiliselt haiglate, arstijaoskondade ja velskripunktide varustamine, kuid aegajalt tuli korraldada ja läbi viia mitmesuguseid riiklikke kampaaniad, näiteks marutaudi teadvustamiseks ja ennetamiseks. **Sotsiaalkindlustus** hõlmas pensionäride, valla hoolealuste, paljulapseliste ja vallasemade üle arvestuse pidamist ning neile riiklike toetuste vahendamist ja korraldamist. Siia alla kuulus ka sõjaväelaste perekondade eest hoolitsemine, kus samuti tuli pidada nimekirju ja koordineerida abi jõudmist sihtgruppi.

⁶⁸ Feest, *Zwangskollektivierung*, 192.

Kultuuri, poliithariduse ja koolivälise haridustöö alla liigitati mahukas ülesannetekompleks, mis oli seotud rahvamajade, klubide, punanurkade, raamatukogude, raadio ühiskuulamispunktide, lugemistubade ning kõikvõimalike kursuste, loengute jms majandamise ja korraldamisega. **Riigikaitse** alal pidi valla TK pidama sõjaväekohuslaste nimekirja ning teostama sõidukite, rakmete, hobuste jm vara sõjaväelist arvestamist.

Valla täitevkomiteel oli õigus anda valla territooriumil **üldkohustuslikke otsuseid** ja määrata nende mittetäitjatele **administratiivkaristusi**. Enamik valdkondadest, kus see õigus kehtis oli võrdlemisi täpselt määratud. Üldkohustuslikke otsuseid võis anda elanike tervise kaitseks, tuleohutuse tagamiseks, loomataudide või loodusõnnetustega võitlemiseks, kauplemise aja ja ühiskondlike asutuste töötamise korra kohta, tänavaliikluse korraldamiseks, mööduvate vägede majutamiseks ja veel mõnel puhul. Umbmäärasem oli üksnes sundmääruste andmine “ühiskondliku korra kaitseks”. Trahvi määras valla täitevkomitee, piirsumma oli 10 rubla, kuid selle õigusega kaasnes rida piiranguid ja otsused kuulusid ka maakonna prokuröri järelevalve alla.⁶⁹

Lisaks sellele oli valla täitevkomitee pädevuses mitmesugune statistika, elanike registreerimine, notariaaltehingud jm. Igapäevaselt tuli tegeleda kõikvõimalike tunnistuste ja tõendite väljastamisega. Kui ei olnud ette nähtud eraldi registrit, tuli väljaantud tunnistustest säilitada koopiaid. Igapäevasest tööst suurema osa võttis elanike vastuvõtt ning kodanike poolt esitatud avalduste läbi vaatamine. Selleks tuli sisse seada eraldi raamat ning kõigi sissetulnud avalduste käsitlemist täitevkomitee koosolekul nõuti 10 päeva jooksul, st vastavad otsused pidid olema kollektiivsed ja protokollilised. Avalduste lahendamine oli statistiliselt mahukamaid valdkondi ka täitevkomitee otsuste arvestuses, 1946.–50. aastal moodustasid kodanike avalduste menetlemisega seotud igal aastal 21–27% kõigist tehtud otsustest, aga 1947. a koguni 47%. Hüppeline tõus oli seotud koormiste suurenemisega. Kõigist selle aasta avaldustest 43% moodustasid normi- ja töökohustuste või maksude vähendamise või neist vabastamise taotlused, mida enamasti ei rahuldatud.

Avalduste temaatikas väljendusid ka teised ühiskonnas toimuvad protsessid. 1946. a oli enim sotsiaalhoolekandega seotud avaldusi, millega taotlesid toetust paljulapselised emad, sõjainvaliidud jt. 1948. ja eriti 1949. aastal suurenesid järsult maavaldusega seotud taotlused, kus enamasti avaldati soovi maast loobuda. 1946.–48. laekus palju laenusooviavaldusi. Maareformi taastamise määrusega nähti ette krediidi andmise võimalus kehvik- ja keskmiktalunike majapidamistele hoonete taastamiseks või ehitamiseks, laenu võis taotleda ka loomade

⁶⁹ Üldkohustuslike otsuste andmise ja nende rikkumise eest administratiivkaristuse määramise kohta töötava rahva saadikute Nõukogude maakondade, linnade ja valdade Täitevkomiteede poolt, 31.03.1941, *ENSV Teataja*, 1941, 41, 612; ENSV ÜNP seadlus üldkohustuslike otsuste andmise kohta kohalike töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede poolt ja nende rikkumise eest administratiivkaristuste määramisest, 12.04.1948, *ENSV Teataja*, 1948, 13, 78.

ja põllumajandustehnika soetamiseks.⁷⁰ Ette oli nähtud ka uusmaasaajate abistamine seemnelaenuga, vastavad otsused tegi etteantud limiitide arvelt valla täitevkomitee.⁷¹ Hiljem sellisest laenupoliitikast loobuti ning koos üldise maksukoormuse tõusuga alates 1947. aastast tekkis paljudel probleem laenu tagasimaksetega.

Maareformi teostamise ajal anti uusmaasaajatele võimalus taotleda endale osa võõrandatud varast ning ka selleks tuli kirjutada avaldus, mis otsustati täitevkomitees või valla maakorralduskomisjonis ning anti uusmaasaajale vastav dokument. Evald Loosaar kirjeldab, kuidas tema talu pidi koos maaga ära andma ühe lehma, lamba, sea ning viljaseemet ja söödapõhku. Loomad olid valla täitevkomitee poolt määratud sama küla uusmaasaajatele. Uusmaasaaja tuli ja võttis kaasa looma, mis talle meeldis, vastu vaielda polnud võimalik ja omaniku palveid lemmiklehm alles jätta uusmaasaaja ei arvestanud. Teine inimene meenutab, et 7 hektarini vähendatud talult võeti aastatel 1945–49 ära kolm lehma ja lammast, hobune, siga, teravilja ja heina. Nõudmisi oli kokku olnud 17 ja kõik äravõetud vara läks uusmaasaajatele.⁷²

Eelpoolkirjeldatud igapäevase asjaajamisega seotud ülesannete täitmiseks nõuti tööjaotuse kehtestamist. 1946. a juunis kehtestatud Äksi valla täitevkomitee tööjaotuse järgi vastutas TK esimees külanõukogude töö juhtimise, põllumajandusvaldkonna, maareformi, rahandusküsimuste ning hariduse ja kultuuri eest ning suunas valla maaosakonna ja põllumajanduskomisjoni tööd. Aseesimehe vastutusala oli töökohustuste väljaandmine ja arvestus, müüginormide täitmine, varustamisküsimused ja tööstuskomisjoni juhtimine. Sekretär juhtis kantslei tööd, vastutas plaani ja aruandluse ning arvepidamise kontrollimise eest kõigis täitevkomitee alluvates asutustes, sh teostas külanõukogude töö kontrollimist ja instrueerimist, juhtis tervishoiukomisjoni ning vastutas ka täitevkomitee protokollide koostamise, perekonnaseisu ala ja postikorralduse eest.

Lisaks kuulusid täitevkomitee koosseisu partorg ja 5 lihtliiget. Viimased vastutasid igaüks ühe alalise komisjoni ehk vastavalt sõjaväelaste perekondade eest hoolitsemise komisjoni, kultuurikomisjoni, rahanduskomisjoni, teedekomisjoni ning kaubanduskomisjoni, tegevuse eest. Kaubanduskomisjoni juhtimi-

⁷⁰ ENSV Ülemnõukogu seadus saksa okupantide poolt äravõetud maa tagasiandmise kohta Eesti NSV talupoegadele, 17.09.1944, *ENSV Teataja*, 1944, 2, 10–11; Evald Laasi, “Eesti talurahvas sundkollektiviseerimise eel”, *Sotsialistlik põllumajandus*, 7, 1989, 33. Keskmise tegelik laenusumma ehitamiseks oli 2579 rubla, hobuse ostuks 2981 ja lehma ostuks 1808 rubla. Vabal turul maksis hobune 1945. a 10 000–15 000 rubla, aga sõjaveteranid, uusmaasaajad ja kehvikud võisid taotleda luba osta hobune võõrandatud või peremeheta varadest.

⁷¹ Näiteks Äksi vallale eraldatud limiit 1947. aastal oli viis tonni, täitevkomitee seadis paika prioriteedid (uusmaasaajad) ja langetas seejärel oma koosolekutel otsused vastavalt laekunud avaldustele.

⁷² Evald Loosaar, *Eesti mehe lugu: mälestused 1939–1971*, Tallinn, 2006, 249–250; Milvi Kaljuste, *Tamba küla lugu*, Lihula, 2002, 68.

sega tegeleva liikme ülesandeks oli ühtlasi kõigi valla kaubanduslike ettevõtete kontrollimine. Partorg pidi kõigi komisjonide tegevuse üle järelevalvet teostama ning jälgima, et kõik täitevkomitee liikmed neile määratud komisjonid tööle rakendaks.⁷³

Tabel 21. Valla TK tegevusalad Äksi valla 1949. a tööjaotuse näitel ⁷⁴

	VASTUTUSALAD	JUHITAVAD STRUKTUURIÜKSUSED
ESIMEES	üldjuhtimine	külanõukogud
	põllumajandus	sovhoosid ja kolhoosid, valla põllumajandusosakond
	haridus	koolid
	kultuur	rahvamaja, raamatukogu, kultuurharidusinspektor ja -komisjonid
	rahandus	abimaksuinspektor, rahanduskomisjonid
	tervishoid	tervishoiukomisjon
	riiklik kindlustus	
	statistika	
ABIESIMEES	kommunaalmajandus, heakord	teedekomisjon
	kohalik tööstus	kohaliku tööstuse komisjon
	kaubandus	tarbijate kooperatiiv, kaubavarumiskomisjon
	sotsiaalkindlustus	sotsiaalkindlustuskomisjon
	kalakaitse ja kalakasvatus	Äksi kalamaja
	tööjõureservid, värbamine vabrikukoolidesse	ametiühingud
	metsatöö ja turvalõikus	
SEKRETÄR	asjaajamine	valla TK kantselei
	kehakultuur	valla spordikollektiivid
	post ja side	postkontor
	usuasjad ja kalmistud	miilitsa rajoonivolinik
	kohtuasjad	DOSARM
	ajakirjanduse levitamine	valla vabatahtlik tuletõrjeorganisatsioon
	sõjaväelaste arvestus ja kutsealused	
	kinofikatsioon	
	paljulapselised ja vallasemad	

⁷³ Äksi valla TK koosoleku protokoll, 11.06.1946, EAA.T-178.1.41, 18p.

⁷⁴ Äksi valla TK otsus, 31.08.1949, EAA.T-178.1.153, 85.

Kuna inimesed vahetusid tihti, siis selline tööjaotus kaua ei kehtinud, aga uue koostamisega ei kiirustatud. Järgmine tööjaotus koostati alles 1949. aasta augustis ning sedakorda jaotati ülesanded ainult TK esimehe, aseesimehe ja sekretäri vahel. Eelmises tööjaotuses liikmetele määratud komisjonide juhtimine oli nüüd nende kolme vahel ära jaotatud ja mida ülejäänud liikmed pidid tegema, jääb selle dokumendi valguses ebaselgeks (vt Tabel 21). Uue tööjaotuse kehtestamisel tõdeti, et “ei või edasi töötada ilma tööjaotuseta” – seega eelmine oli ammu unustatud ning kogu perioodi jooksul ainult need kaks tööjaotust kehtestatigi.⁷⁵

Võrreldes 1941. aastaga, mil tööjaotuses nähti üht peamist moodust suure töökoormusega toimetulemiseks, pöörati 1940. aastate teisel poolel sellele palju vähem tähelepanu. Rõhuasetused oli muutunud parteiorganite juhtimise kasuks, mis 1941. aastal polnud võimalik.

4.7. VALLA PARTEIORGANITE TEGEVUS

Valla parteiorganid pidasid koosolekuid vähem kui täitevkomiteed ning ka neil tehtud otsuste hulk oli oluliselt väiksem. Äksi vallas tegi täitevkomitee võrreldes parteiorganitega nende koosseksisteerimise ajal aastas 4–5 korda rohkem otsuseid.

Algusaastatel parteiorgani otsused kuigivõrd valla elu ei mõjutanud. Äksi valla partei algorganisatsioon – meenutame seejuures, et tegemist oli esimese valla algorganisatsiooniga Tartu maakonnas – pidas 1946. a kokku 18 koosolekut ja vormistas 36 otsust ning 1947. aastal vastavalt 15 koosolekut ja 37 otsust. Protokollide vormistus oli äärmiselt lohakas ning sageli pole selge, kas otsus üldse tehti ja milline see oli. Enamik otsuseid puudutas siseparteilisi küsimusi, vähesed muid valdkondi puudutavad otsused seisnesid ülesannete jaotamises omavahel. Ilmselt ei maksa üle tähtsustada kolme või nelja mehe isekeskis tehtud otsuseid ega arvata, et neil sai vallas toimuvale olla mingi mõju. 1947. aasta osas oli pilt üldiselt samasugune. Enamik otsuseid puudutas küll mitut valdkonda, kuid otsused olid äärmiselt üldsõnalised: parandada agitpunktide tööd, tegeleda rohkem kaadritega, selgitada hoolsamalt välja kulakuid, kindlustada varumisplaani täitmine jne.⁷⁶

⁷⁵ Äksi valla TK koosoleku protokoll, 11.06.1946, EAA.T-178.1.41, 18p.

⁷⁶ EK(b)P Äksi valla algorganisatsiooni koosolekute protokollid, 1946–1947, ERAF.207.2.1; ERAF.207.3.1.

Tabel 22. Partei Äksi vallakomitee otsuste temaatiline jaotus 1947–50 ⁷⁷

Valdkond ja teema		1947	1948	1949	1950	Σ	%
Otsuste koguhulk aastas		10	38	130	50	228	
Parteitöö		–	14	12	8	34	15
	vastuvõtt, personaalküsimused	–	3	4	4		
	alluvate PAO-de juhtimine	–	11	8	4		
Politöö		6	5	15	9	35	15
	pidustuste korraldamine	–	2	3	2		
	valimised	4	1	–	2		
Asutuste juhtimine		–	10	22	8	40	18
	partei vallakomitee (tööplaanid, aruandlus)	–	1	7	–		
	valla TK	–	–	–	1		
	alalised komisjonid	–	2	1	1		
	koolid	–	1	1	–		
	kaubanduskooperatiivid	–	–	1	1		
	ELKNÜ	–	3	6	1		
	ametiühingud	–	2	5	1		
	DOSARM	–	1	1	2		
	hävituspataljon	–	–	–	1		
Kaadrid		1	–	55	8	64	28
	vallakomitee nomenklatuur	...	–	54	8		
Elanikkonna kohustused		2	1	–	2	5	2
	varumine	1	–	–	–		
	metstöö	1	–	–	1		
	riigilaen	–	–	–	1		
	mobilisatsioon vabrikukoolidesse	–	1	–	–		
Põllumajandus		1	4	20	12	37	16
	kolhoosid	–	1	16	9		
Kultuurikorraldus		–	4	6	1	11	5
	kehakultuur	–	1	2	–		
	rahvamaja	–	1	1	–		
Klassivaenlase väljaselgitamine		–	–	–	2	2	1

⁷⁷ EK(b)P Äksi vallakomitee protokollid, 1947–1950, ERAF.1021.1.1; ERAF.1021. 2.1; ERAF.1021.3.1; ERAF.1021.4.1.

1948. aasta algorganisatsiooni koosolekute protokollid peegeldavad tööstiili muutust, mis oli alanud juba eelmisel aastal. Koosolekute sagedus vähenes (keskmiselt toimus üks koosolek kuus), liikmete arv oli suurenenud keskmiselt seitsmeni ning protokollide vormistus muutunud varasemate aastatega võrreldes oluliselt paremaks. Seoses vallakomitee moodustamisega muutus partei algorganisatsiooni koosolek tegelikult propagandaürituseks, kus “arutati läbi” kõrgemate parteiorganite otsuseid ning tehtud otsused olid mahukad, haarasid palju teemasid, kuid olid äärmiselt üldsõnalised. Vallakomitee koosolekutel aga kuulati enamasti valla asutuste ja organisatsioonide aruandeid ning jagati nendele ülesandeid. Ka siseparteilised küsimused olid liikunud algorganisatsiooni koosolekutelt vallakomiteesse.

Mõistagi ei piirdunud ka parteiorganite tegevus koosolekutega ning individuaalsed töövormid olid samuti olemas. Paraku võimaldavad arhiiviallikad mingil määral selgitada üksnes partorgide tegevust. Valla parteiorganite tegevusalade selgitamisel dokumendihalduse meetodit rakendada ei saa, sest dokumentide nomenklatuuri valla partorgide või parteialgorganisatsioonide kohta teadaolevalt ei koostatud. Kogu partei dokumendihaldus oli juba oma olemuselt salajane ning parteidokumentide käsitlemiseks oli olemas kindel reeglistik, mis pidi välistama nende sattumise võõrastesse kätte. Näiteks kehtis ülevalt alla saadetud otsuste osas kord, mis nägi kindla tähtaja möödudes ette nende vältimatu tagastamise parteiorganile, kes oli need saatnud.⁷⁸ Salajaste dokumentidega töötamine tähendas ka seda, et alates 1947. aasta sügisest seati vallakomiteede sekretäride jaoks sisse vaikimiskohustus. Neil tuli anda allkiri kohustusele “hoida täielikus saladuses riiklikke saladusi, mis on mulle teatavad seoses minu teenistuskohaga ja samuti kõiki andmeid, mis puudutavad maakonna, linna, valla parteikomiteed ja tema tööd, mitte mingil juhul neid avaldama ja mitte kellegagi sellest rääkima”.⁷⁹

Valdade partei algorganisatsioonide ja vallakomiteede arhiivid sisaldavad peamiselt koosolekute protokolle ning algorganisatsioonide loomisele eelnenud perioodi dokumente leidub väga vähe. Vallapartorgide arhiive ei ole olemas ning praktika oli nähtavasti selline, et neid ei pidanudki olema. Vähesed partorgide-perioodi dokumendid on loomulikult teel ladestunud hilisemate sama valla parteiorganisatsioonide arhiividesse. Ilmselt sõltus see ka sellest, kas parteiorganisatsiooni loomisel sai sekretäriks senine partorg või saadeti väljast uus. Teisel puhul tuleb eeldada, et partorg (eriti kui ta vallast lahkus) võttis oma dokumendikogu (kui selline eksisteeris) kaasa või viskas kui aktuaalsuse kaotanu minema. Ei ühel ega teisel juhul saanudki need dokumendid kuidagi sattuda ametkondlikku või riiklikku arhiivi. Näiteks Avinurme partorg nentis 1946. a

⁷⁸ Ирина Павлова, “Механизм политической власти в СССР в 20–30-е годы”, *Вопросы истории ежемесячный журнал*, 11/12, 1998, 49–67.

⁷⁹ Karl Sõkutaja isikutoimik, vaikimiskohustus, 03.12.1947, ERAF.3718.31.3, 23; EK(b)P KK büroo otsus, erikaust, 22.10.1947, ERAF.1.5.16, 1–2. Vastava otsuse tegi ÜK(b)P KK Sekretariaadi otsusele tuginedes EK(b)P KK büroo 22. oktoobril 1944. Kirjalikule vaikimiskohustusele kohustati alla kirjutama kõik maakonna-, linna-, rajooni- ja vallakomiteede ning KK partei ajaloo instituudi töötajad.

märtsis Nikolai Karotammele saadetud aruandes, et ei tea mitte midagi valla parteiorganite tegevusest 1945. aastal, kuna alustas vallas tööd alles detsembris, ei saanud vanalt partorgilt mingisuguseid andmeid ning algorganisatsioonil puudus igasugune raamatupidamine.⁸⁰ Umbes sama asja rääkisid ka teised äsja ametisse astunud partorgid.

Partorgi dokumendikogu ei pruukinud olla kuigi suur. Partei kirjavahetuse kord nägi ette, et näiteks EK(b)P KK büroo otsused, mis olid määratud tutvustamiseks vallakomiteede ja algorganisatsioonide sekretärile, saadeti maakonna parteikomiteele. Viimased andsid need kätte valdade parteisekretärile, pidades arvestust, millal, kes ja mille sai. Peale tähtaja möödumist pidid maakonnakomiteed need otsused valdadest ära korjama ja kõik korraga keskkomiteesse tagastama.⁸¹ Nii ei saanud suur osa sissetulnud kirjavahetust ladestuda saaja arhiivi, nagu see muidu tavaliselt käib.

Septembris 1946. a andis ametist lahkuv Rõuge partorg valla parteiorganisatsiooni asjaajamise üle uuele partorgile Jaan Teplenkovile. Maakonnakomitee voliniku juuresolekul allkirjastati kolme allkirjaga akt. Üle anti järgmised dokumendid:

1. tööplaanide kaust (11 kuu tööplaanid, puudusid augusti ja septembri omad),
2. informatsioonide kaust (10 lehel, viimane jaanuarist 1946),
3. protokollide kaust (kaks protokoll, nr 1 ja 2),
4. Rahvakaitse protokollid nr 1 ja 2,
5. kirjavahetuse kaust (45 lehte),
6. EK(b)P KK XII pleenumi resolutsioon,
7. 85 raamatut,
8. Viitina, Sänna ja Rõuge külanõukogude aktivistide nimekirjad.⁸²

Võrreldes seda loetelu Rõuge algorganisatsiooni arhiivifondi nimistuga, näeme, et loetletud dokumentidest on säilinud väga vähe ja neist kõige varasemad 1946. a juunist. Algorganisatsioon moodustati juunis 1946 ja varasemast ajast pole alles midagi.

Oma osa mängivad ka partorgide vähesed kogemused dokumendihalduse vallas, vähene dokumenditeadlikkus (meenutame, et nende haridustase polnud ka kuigi kõrge) ning tagasihoidlikud töötingimused. Jaanuaris 1946 tegeles selle küsimusega Tartu maakonnakomitee. Leiti, et partorgid pööravad oma kirjavahetuse hoidmisele vähe tähelepanu. Näiteks Äksi partorg hoidis oma salajasi dokumente kaante vahel riiulil ruumis, kuhu kõigile oli vaba sissepääs. Nõo partorg kandis oma salajast kirjavahetust portfelliga kaasas ja Kavastu partorg hoidis "kodus padja all".⁸³ Dokumentide kaasaskandmist loeti eriti lubamatuks. See on mõistetav, kuna partorgi amet oli ohtlik, nad võisid sattuda metsa-

⁸⁰ Avinurme partorgi aruanne, 01.03.1946, ERAF.1.47.12, 3.

⁸¹ EK(b)P KK erisektori protokolligrupi juhataja ettekanne, ERAF.1175.3.3, 92.

⁸² Akt, 30.09.1946, ERAF.1175.1.1, 12.

⁸³ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo koosoleku protokoll, 10.01.1946, ERAF.12.6.6, 11–13.

vendade rünnaku alla ja eksisteeris reaalne oht, et partei dokumendid satuivad “bandiitide” valdusse. Dokumentide kodus hoidmine või kaasas kandmine keelati, neid tuli hoida lukustatud ruumis, tulekindlas (selle puudumisel plekiga ülelöödud) ja põranda külge kinnitatud lukustatud kapis.

Ühe sellise otsusega muidugi midagi ei lahendatud ja dokumentide turvalise hoidmise küsimus oli parteiorganites arutuse all korduvalt ka edaspidi. Probleemi komplitseeris partorgide ja sekretärade distsiplineerimatus. Aprillis 1947 sai Meeksi valla partorg Artamon Romanenkov parteilise karistuse selle eest, et ta oli hooletusse jättnud “parteimajanduse”, täpsemalt polnud muretsenud parteidokumentide “raudkasti”, mistõttu läks kaotsi algorganisatsiooni pitsat.⁸⁴ Jaanuaris 1949 vallandas maakonnakomitee Konguta valla algorganisatsiooni sekretäri Raimond Kemi ning vallandamise tingis varem korduvalt karistatud mehe puhul nimelt parteidokumente sisaldanud portfelli kaotamine.⁸⁵

Allikate vähesusel tuleb partorgide ja parteiorganisatsioonide tegevuse selgitamisel kasutada komplekselt kõiki olemasolevaid võimalusi. Partorgide tegevusele aitavad pilku heita säilinud aruanded ning ülemaaliste seminaride stenogrammide.

Mida tegi näiteks Äksi partorg enne vallaorganisatsiooni moodustamist? Tema enda poolt koostatud aruande järgi organiseeris ühe 27 osavõtjaga külavolinike nõupidamise, kus arutati rehepeksu läbiviimist, müüginormide täitmist, sügiskülviks valmistumist, maksude tasumist ja valla vabastamise päeva tähistamist. Selleks moodustati partorgi eesistumisel komisjon, kuhu kuulusid ka TK esimees, komsorg, rahvamaja ja ringide juhatajad. Need olid niisiis teemad, millega külavolinikud pidid partorgi juhtimisel tegelema. Lisaks organiseeriti veel teinengi koosolek, kus osales 38 inimest ja ülesanne oli asuda isetegevusringe moodustama. Aruandest selgub, et moodustati segakoor ning lasteistetegevuse-, rahvataantsu-, muusika-, orkestri-, spordi-, põllumajanduse-, poliithariduse ja naiste ringid.⁸⁶ Vaevalt et ühest koosolekust kõigi nende ringide käivitamiseks piisas, küll aga oli vaja aruande jaoks märk maha saada. Lisaks kahele koosolekule kirjeldas partorg oma tegevust agitatsiooni- ja propagandatöö alal ning majanduslike küsimuste lahendamisel. Aga ka siin oli põhiliselt juttu rehepeksust ja normide täitmisest. Palju rohkem meil Äksi partorgi tegevusest enne algorganisatsiooni moodustamist teada polegi ja sarnane pilt avaneb ka teiste partorgide puhul. Üldiselt räägitakse aruannetes põhiliselt koosolekute korraldamisest.

Võrdluseks publitseerin Rõuge valla algorganisatsiooni sekretäri Jaan Tepenkovi omakäelise tegevusaruande oma esimese töökuu kohta (vt Tabel 23). Tegemist on suhteliselt haruldase dokumendiga, sest enamasti partorgid nii põhjalikke aruandeid ei koostanud, vaid lähtusid aruande koostamisel etteantud vormist ning esitasid konkreetsed nõutud andmed.

⁸⁴ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo otsus, 29.04.1947, ERAF.12.7.6, 86.

⁸⁵ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo otsus, 14.01.1949, ERAF.12.9.3, 88. Portfelli saadi hiljem kätte. Selle leidis keegi naiskodanik, kes toimetas portfelli miilitsasse.

⁸⁶ Informatsioon EK(b)P Tartu maakonnakomitee organiseerimise-instrueerimise osakonna juhatajale, 19.08.1945, ERAF.207.1.1, 1–2.

Tabel 23. Rõuge vallapartorgi tegevus oktoobris 1946 ⁸⁷

KUU-PÄEV	TEGEVUSE KIRJELDUS
1	Organisatsiooni ülevõtmine eelmiselt sekretärit
2	Oktoobrikuu tööplaani koostamine, tutvumine Rõuge Kooperatiivi ja meierei tööga
3	Ringreisil vallamaja piirkonnas kontrollimas normide laekumist
4	Sänna k/n piirkonnas kontrollimas peksumasinate tööd
5	Sänna k/n piirkonnas normide laekumist kontrollimas
6	Viitina k/n külavolinike ja aktiivi koosolek, kuidas kiirendada normide laekumist, Viitina külavolinike ja aktiivi üleskutse sotsialistlikule võistlusele Rõuge külanõukoguga
7	Rõuge k/n aktivistide jaotamine piirkondade peale
8	<i>Käisin Nõgu külas Toode masina juures kogu päev ringreisil</i>
9	TK järjekordne istung, päevakorras varumisinspektorite aruanne ja kultuurikomisjoni aruanne, maakonna TK otsuste läbiarutamine, muud jooksvad küsimused
10	Kella kaheni päeval ringreis vallas, õhtupoolikul andis sm Tamm informatsiooni, kuidas organiseerida teraviljaplaani täitmist tähtjaks, plaani täitmise läbirääkimine k/n esimeestega
11	Koos abimaksuinspektoriga kohtuotsust ellu viimas kodanik Majase pool, õhtul külavolinike koosolek, arutati varumisplaani täitmisel esinevate raskuste kõrvaldamist ja taastamislaenu kiirema laekumise korraldamist
12	Ringreis vallas
13	Hommikul Sänna rahvamajas rahvakoosolek normide täitmisest, õhtul samasugune koosolek Rõuge rahvamajas
14	Hommikupoolikul ringreis Viitina k/n piirkonnas, õhtul Viitina aktiivi koosolek, teemaks vilja ja kartuli normide täitmine
15	Päeval TK-s, õhtul TK erakorraline istung, päevakorras varumisplaani täitmine, uue esimehe sm Reismanni valimine ja abiesimehe vallandamine
16	Hommikul kontrollkäik meiereisse, õhtul Kasaritsa ja Rõuge aktiivi nõupidamine, kuidas parandada viljavarumist
17	Hommikul Rõuge külanõukogus, õhtul Võrus, kus toimus raadiostudios nõupidamine ja Karotamme kõne teraviljaplaani täitmisest
18	Ringreis vallas viljapeksumasinate kontrollimiseks
19	Sundsissenõudmine Viitina k/n piirkonna Rulli talus
20	Sundsissenõudmine Rõuge k/n piirkonna Mustahamba talus
21	Rõuge k/n piirkonnas masinate tööd kontrollimas
22	Rõuge k/n piirkonnas ringreisil normide laekumise pärast
23	Maakonna parteiaktiivi koosolek Võrus

⁸⁷ EK(b)P Rõuge valla partei algorganisatsiooni sekretäri tegevus 1.–31. oktoobrini [1946], ERAF.1175.1.1, 13. Kursiivis esitatud tekst on täht-tähelt Teplenkovi sulest.

KUU-PÄEV	TEGEVUSE KIRJELDUS
24	Homnikul külavolinike koosolek varumisplaani küsimustest
25	Viitina k/n piirkonnas ja mölder Eiche pool viljavarumise küsimuses
26	Sänna k/n piirkonnas möldri juures viljavarumise küsimuses
27	Sänna k/n piirkonnas Rooksu külas sundsissenõudmisi tegemas, <i>kuid rahvas peitis veoloomad ära</i>
28	Viitina k/n piirkonnas masinisti kontrollimas
29	Viitina külanõukogus, lubade väljaandmine liha andmiseks viljanormi katteks
30	Rõuge teravilja vastuvõtu punkti kontrollimas
31	Viitina k/n piirkonnas kodanike viljasaake kontrollimas nende endi palvel, et saaks viljanormi asendada lihaga

Aruandest näeme, et käimas oli viljavarumiskampaania ning partorgi päevad (27 päeva 31-st) olid täidetud selleteemaliste küsimustega, muid töid oli mõned üksikud. Põhiliseks töövormiks olid koosolekute pidamine (kuu aja jooksul oli neid vähemalt 11) ning kontrollreidid. Partorg liikus vallas palju ringi ja käis ka isiklikult normi mittetäitnud inimestelt vilja ära võtmas. Seejuures ei kajastu aruandes ühtegi parteikoosolekut. Rõuge algorganisatsiooni protokollide järgi toimus 15. oktoobril partei algorganisatsiooni üldkoosolek, kus seesama Jaan Teplenkovi valiti “valla algorganisatsiooni sekretäriks ja partei elu juhiks”. Lisaks sellele kuulati ettekannet viljavarumise käigust (algorganisatsiooni abi loeti selles osas mitterahuldavaks ning kohustati parteilasi kontrollima masinistide ja varumisvolinike tööd).⁸⁸ Teplenkovi ise selle päeva juures parteikoosolekut ei maini, küll aga TK oma, kus viidi läbi vallandamisi ja ametissepanemisi. Seda, et ta ise sel päeval valla “partei elu juhiks” valiti, Teplenkovi mainimisväärselt ei pidanud. Ilmselt õigusega, sest maakonnakomitee oli ta juba ametisse kinnitanud. Kahe dokumendi kõrvutamine tekitab küsimusi ja ega me päris täpselt aru ei saagi, millised ja mitu koosolekut toimus. Igatahes oli Teplenkovi sel päeval vallamajas ja võib-olla polnudki tema jaoks vahet, kas koosolek toimus parasjagu TK koosoleku või parteikoosoleku nime all.

1946. a kevadel nõudis Nikolai Karotamm andmeid valdade täitevkomiteede ja partorgide tegevuse kohta. Koostati valim valdadest ja kästi neis koostada “analüüsiv aruanne”. Ehkki nõuti vabas vormis aruannet, hakkavad nende võrdlemisel silma selged sarnasused. Teemad kattusid vaatamata sellele, et pooled partorgid vabandasid end sissejuhatuseks teadmiste puudumisega 1945. aasta kohta, kuna on vallas töötanud lühikest aega ning seetõttu eelmisest aastast midagi ei tea. Päevakorralistest teemadest nimetati mitmeid, aga kõik nimetasid NSVL Ülemnõukogu valimiste kõrval, mis olid toimunud äsja (10.

⁸⁸ EK(b)P Rõuge valla partei algorganisatsiooni koosoleku protokoll, 15.10.1946, ERAF.1175.1.1, 7–8.

veebruari), viljavarumist ning probleeme kaadrite vähesuse ja kogenumatusega.⁸⁹

Koondpilti prioriteetsetest valdkondadest aitab luua ka augustis 1946 peetud vallapartorgide nõupidamise stenogramm. Stenogramm on huvitav, sest toimuv oli sisuliselt nõupidamine, mitte instrueerimiskoosolek. Teoreetikute ehk EK(b)P KK juhtivtöötajate kõrval astus kõnepulti 17 praktikut ehk vallapartorgi, kes rääkisid kolleegidele oma töökogemusest ja põletavamatest probleemidest. Nõupidamine toimus suletud uste taga mõnevõrra vabamas õhkkonnas ja seetõttu ei sisaldanud ettekanded ka tavapärasel määral kohustuslikku enesekriitikat ning partorgid rääkisid võrdlemisi vabalt. Korduvad probleemid, millel partorgid peatusid, ehk peamised teemad 1946. aasta suve seisuga joonistuvad üsna selgelt välja. Sellisteks teemadeks olid:

- maareform,
- kuritegevus (võrdselt olid esindatud “bandiidid”, “kotipoisid” ja Punaarmee kuritegevus),
- külavolinikud ehk laiemalt koostöö aktiiviga,
- suhted täitevkomiteega,
- kõikvõimalike vahendite hankimine,
- joomine.

Samasugune üritus toimus ka aasta hiljem, juunis 1947. Nüüd nägi asi välja juba rohkem instrueerimise kui nõupidamise moodi. Partorgid esitasid küll küsimusi, aga pikemateks sõnavõttudeks neile enam võimalust ei antud ning partorgidele anti teada hetke poliitilised peaaülesanded, mis tulenesid EK(b)P KK XVI pleenumi otsustest: põldude viljakuse tõstmine, karjakasvatuse suurendamine, tooraine andmine tööstusele, kauba käibe suurendamine, töörahva heaolu tõstmine.⁹⁰ Tegemist ei olnud kuigivõrd selliste teemadega, kus vallapartorgid saanuks oma märkimisväärse panuse anda ning olgu lisatud, et ükski neist teemadest valla parteiorganite tegevuses tegelikult ka ei kajastunud.

Üks võimalus partorgide ja parteialgorganisatsioonide tegevuse analüüsimiseks on võtta aluseks algorganisatsioonide koosolekute protokollid, koostada nimekiri sagedamini esinenud päevakorrapunktidest ning võrrelda loetelu tööplaanide, aruannete jm kirjavahetusega. Alljärgnevalt olen sel meetodil koostanud kokkuvõtliku loetelu valdkondadest ja teemadest, millega valla parteiorganid praktikas tegelesid (Tabel 24) ning selgitan seda aluseks võttes parteiorganite töö peateemasid.

Siseparteiline töö moodustas suurima osa algorganisatsioonide päevakordadest ning ei olnud vähetähtis valdkond ka vallakomiteede jaoks. Asjaajamine seisnes rutiinses kaadristatistikas, kus tuli regulaarselt täita spetsiaalseid aruandevorme, mis puudutasid organisatsiooni suurust ja selle muutumist. Tuli korraldada

⁸⁹ Vallapartorgide aruanded, märts 1946, ERAF.1.47.12, 1–48.

⁹⁰ EK(b)P valdade parteialgorganisatsioonide sekretäride seminari stenogramm, juuni 1947, ERAF.1.4.497, 151.

algorganisatsiooni-siseseid valimisi algorganisatsiooni sekretäri ja harvem ka sekretäri asetäitja valimiseks. Sekretäri valimine oli formaalne ning seisnes kõrgemate organite poolt heakskiidetud kandidaadi valimises. Ülesannete jaotamine organisatsiooni liikmetele ning sellega seotud aruandlus oli rutiin, mis kordus koosolekust koosolekusse ja milleta ei möödunud üksi kampaania ega ühegi ülesande täitmine. Tööplaanide koostamine oli äärmiselt marginaalne tegevus, dokumentides ei kajastu kunagi nende koostaja või koostamise protsess ning protokollidesse kanti alati ainult ühelauseline otsus tööplaani kinnitamise kohta.

Tabel 24. Valla parteiorganite tegevusvaldkonnad ⁹¹

- SISEPARTEILINE TÖÖ
 - Parteioorganisatsiooni asjaajamine
 - Uute liikmete vastuvõtmine
 - Siseparteilised valimised
 - Liikmemaksu kogumine
 - Ülesannete jaotamine parteilastele ja nende aruannete kuulamine
 - Tööplaanide koostamine
 - Partei juhendite ja instruksioonide vahendamine parteilastele
- INFORMATSIOONI KOGUMINE
- KAADRIKÜSIMUSED
 - Järelevalve valla kaadrite üle (kõik asutused)
 - Vallakomitee nomenklatuurkaadrite kinnitamine
 - Kaadripoliitiliste ja töökorralduslike ettepanekute tegemine
 - Iseloomustuste andmine isikute kohta
- VALLA ASUTUSTE JUHTIMINE ja ORGANISATSIOONILINE TÖÖ
 - Nõukogude asutused
 - Ametiühingud
 - ELKNÜ
 - Hävituspataljonid
 - Muud organisatsioonid
 - Valimised
- PÕLLUMAJANDUS
 - Maareform
 - Põllumajanduslikud kampaaniad (kevadkülv, saagikoristus, viljapeks jm)
 - Sovhooside ja MTJide tegevus
 - Kolhooside moodustamine ja kontroll
- ELANIKKONNA KOHUSTUSED
 - Põllusaaduste varumine

⁹¹ Olen grupeerinud teemasid ja alateemasid sisulisest küljest ning suurema ülevaatlikkuse huvides. Teemade järjekord ei ole seotud küsimuste tähtsuse või esinemissagedusega. Teemade loetelu ei pruugi olla lõplik, sest on koostatud Äksi, Hageri ja Rõuge valla dokumentide põhjal ning välja on jäänud mõned üksikteemad, mille esinemissagedus oli väga harv.

- Metsatöökohustus
- Riigilaen
- MAJANDUS- ja KOMMUNAALKÜSIMUSED
 - Vahendite hankimine
 - Kaubandus – järelevalve valla kaupluste tegevuse üle jms
 - Teed ja veevärk
 - Valla territooriumil asuvad tööstusettevõtted
- KULTUUR JA HARIDUS
 - Rahvamaja, raamatukogu jt asutuste töö
 - Ajakirjanduse levitamine
 - Valla koolid
 - Sport ja kehakultuur
- SOTSIAALHOOLEKANNE
 - Sõjainvaliidid ja nende perekonnad
 - Paljulapselised emad
- MASSPOLIITILINE TÖÖ
 - Ettekanded
 - Agitpunktide ja agitaatorite töö juhtimine, seinalehed, punanurgad jm
 - Pidustuste korraldamine
 - Sõjahauad, mälestussambad
 - Sotsialistlik võistlus

Liikmemaksu kogumine oli rutiin, mis tõi kaasa tüütult palju probleeme, sest parteiaparaat hoidis liikmemaksu hoolega silma peal. Igakuiselt tuli koostada koondaruanded (vorm 3) ja statistilised aruanded ning saata need järelevalve korras maakonnakomiteesse. Parteilased olid liikmemaksu tasumisel sageli lohakad, mis tõi üsna hõlpsasti kaasa nn personaalküsimuse ja võis päädida parteilise karistusega.

Parteitu seltsimehe partei liikmekandidaadiks vastuvõtmine ja liikmekandidaadi liikmeks võtmine oli algorganisatsiooni ülesanne, aga kõrgemalseisev parteikomitee pidi vastavad otsused kinnitama. Vastuvõtmiseks oli olemas kindel protseduur, mis algas vastuvõetava enesetutvustusega ning soovijate sõnavõttudega. Järgnes kandidaadi küsitlemine, kus täpsustati elulugu või kontrolliti teadmisi partei ajaloo ja põhikirja tundmises. Lõpuks vormistati otsus vastuvõtmise kohta ja saadeti see maakonnakomiteesse kinnitamiseks.

Siseparteilise töö alla paigutub tinglikult ka partei otsuste ja instruksioonide vahendamine parteilastele, mis moodustas olulise osa partorgide ja parteiorganisatsioonide tööst. Partei kongresside ja konverentside, pleenumite, KK ja maakonnakomitee büroo jt organite otsused tuli algorganisatsioonides alati läbi arutada ja vastu võtta nendel põhinev otsus. Otsuste jaoks oli ette nähtud kindel formaat, see koosnes nn “konstateeringu osast” ja “resolutiivosast”. Konstateeringu osa algas arutatud otsuste tsiteerimisega, järgnes enesekriitika, kus tuli tõdeda, et “nimetatud puudused eksisteerivad ka meie vallas”, soovitatav oli otsusesse panna vastavaid näiteid. Resolutiivosas kirjeldati meetmeid, mida kavatsetakse puuduste kõrvaldamiseks rakendada. Ehkki neis võis olla jagatud üsna konkreetseid ülesandeid konkreetsetele inimestele konkreetsete täht-

aegadega, olid taolised otsused enamasti üldsõnalised ning langetatud otsuseid ei viidud tihti ellu. Järgmistes otsustes kritiseeriti jälle eelmiste otsuste mittetäitmist, otsustati uuesti rakendatavad meetmed jne.

Informatsiooni kogumine ja edastamine oli minu hinnangul partorgide ja algorganisatsioonide liikmete üks kõige peamisi ja olulisemaid töövaldkondi. Parteilased pidid olema külas partei silmadeks ja kõrvadeks, mille läbi partei omandas ühiskonna kontrollimiseks vajaliku infomonopoli. EK(b)P KK büroo koostas aprillis 1945 instruksiooni, mis reguleeris informatsiooni kogumist algorganisatsioonides. Algorganisatsiooni siseselt oli põhivormiks “suuline informatsioon”, mis tugines sekretäri või partorgi sidemetele agitaatoritega, külavolinikega ja muu aktiiviga. Iga partei liige pidi informatsiooni hankimises osalema ning sekretärile ette kandma kõigest, mis toimub vallas, külas või talus. Info kogumisel tuli arvestada rahva meeleoluga, st partorg pidi teadma, mida küsitakse koosolekutel ning oskama hinnata, kuidas rahvas reageerib konkreetsetele sündmustele. Informatsioonil oli mitu alaliiki:

- Regulaarne informatsioon esitati kolm korda kuus maakonnakomiteele ning sisaldas kümne päeva aruannet poliitmassilisest tööst, organisatsioonilisest tööst ja majanduse juhtimisest.
- Temaatiline informatsioon saadeti kõrgemate parteiorganite vastaval nõudmisel.
- Erakorraline informatsioon tuli saata omal initsiatiivil erakorraliste sündmuste puhul (näiteks nakkushaigus või metsavendade rünnak).
- Info ürituste läbiviimisest.⁹²

Informatsiooni hankimiseks pidid partorgid kasutama ka parteituid aktiviste, eelkõige külavolinikke. 1946. aasta vallapartorgide seminaril kiitis Kuremaa partorg Elfriede Borotkina valla aktiivi, kes pärast kogemuste omandamist polnud enam lihtsalt käskude laialikandjad, vaid “tõid mulle ka informatsiooni inimeste kohta, kes aitavad kaasa, kes pilkavad”.⁹³ 1947. aasta vallapartorgide seminaril oli informatsiooni kogumine eraldi teemaks, kuna osalejatele tutvustati uuesti 1945. instruksiooni. Ettekandja konstateeris, et partorgid pole nimetatud juhendiga kursis, mis ilmselt oligi nii, sest selle avaldamisest möödunud ajavahemiku jooksul oli enamik partorge vahetunud. Seminaril loetleti keskkomiteele hetkel huvipakkuvad teemad, mida oli tosinajagu. Osa neist oli universaalsed, mis pakkusid parteile alaliselt huvi (näiteks rahva meelsus), osa seevastu tingitud hetkel käimas olevatest kampaaniatest (näiteks naiskomisjonide töö). Partorgid kurtsid parteiorganitele huvi pakkuvate teemade rohkuse üle – “Küsimusi tuleb nii palju, et neid jätkub vastamiseks aastaks”. Kohe tehti aga

⁹² Parteilise informatsiooni korraldamisest algorganisatsioonides, 26.04.1945, ERAF. 1.4.177, 148–154.

⁹³ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 79–81.

selgeks, et vastata tuleb ja sellest pole absoluutselt pääsu. Soovitati ka panna üks parteilane ainult info kogumise peale ja sellele teisi ülesandeid mitte anda.⁹⁴

Maakonnavõimud kasutasid kohalikke partorge ka andmete saamiseks konkreetsete isikute ja sündmuste kohta, kui oli vaja langetada kaadripoliitilisi otsuseid või lahendada kodanike avaldusi ja kaebusi. Viimaseid laekus nii maakonnaasutustesse kui keskvõimu asutustesse, kes need lahendamiseks maakonda saatsid. Kaevati maa ja vara võõrandamise, liiga suurte normi- ja töökohustuste, kohalike võimurite omavoli üle ja kõikvõimalikel muudel asjaoludel. Avalduste lahendamine nõudis kohalikke asjaolude tundmist, mida maakonnakomitee küsis kohalikult partorgilt. Tõenäoliselt just seetõttu olid maakonnakomiteed huvitatud kohalike parteikaadrite komplekteeritusest, mis tõi kaasa omavolilisi ja sagedasi kaadrimuudatusi. Vallapartorgi puudumisel pidi maakonnakomitee saatma kellegi kohapeale asjaolusid kontrollima, aga partorgi olemasolul polnud seda vaja teha. Sellest omakorda tulenes ka nõue, et partorg peab kohalikke inimesi hästi tundma, aga siin peitus ka lahendamatu vastuolu, sest ühelt poolt pidi partorg rahvast hästi tundma, teisest küljest ei tohtinud aga muutuda kohaliku rahvaga liiga lähedaseks.

Partorg ei olnud ainult informatsiooni koguja ja vahendaja ülespoole, vaid pidi olema vahendaja ka vastupidisel suunal. Esimestel sõjajärgsetel aastatel liikus informatsioon halvasti – ajalehti käis vähe ning vähe oli ka raadioid. Seevastu levis ohtralt rahva ootustel, hirmul ja ärevusel ning välisraadiojaamade kuulamisel põhinevaid kuulujutte.⁹⁵ Nendega võitlemiseks nõuti valdades ja küldes koosolekute korraldamist ning nendel esinemine oli samuti partorgi oluline ülesanne. Seeläbi pidi partorg etendama olulist osa rahva meelsuse kujundamisel “õige” informatsiooni vahendajana.

Kaadriküsimused. Kaadrite kontroll ja järelevalve oli töövaldkond, kus partorgil olid samuti suur vastutus ja kus temalt oodati erilist aktiivust. Parteiorganisatsioon arutas oma koosolekutel nii parteilaste kui parteitute vallaametnike distsipliini, toimetulemise või usaldusväärsuse küsimusi. Partorge süüdistati, kui vallaametitesse oli sattunud sobimatu minevikuga inimesi. Ettevaatlikult tuli suhtuda sisuliselt kõigisse, kes Saksa okupatsiooni olid mööda saatnud oma kodus ehk ametliku retoorika järgi “vaenlase poolt okupeeritud territooriumil”. Partorgide alaline ülesanne oli iseloomustuste ja tõendite koostamine tema tööterritooriumil asuvate isikute kohta. Partorgi iseloomustust ei küsitud ainult parteilaste kohta, vaid neid küsisid kõikvõimalikud asutused. Kaadrite ja laiemalt kogu elanikkonna kontroll on totalitaarse režiimi olulisemaid märksõnu ning selles kontekstis pidi partorg andmeid esitama kõikvõimalike ametikohtade

⁹⁴ EK(b)P valdade parteialorganisatsioonide sekretäride seminari stenogramm, juuni 1947, ERAF.1.4.498, 145–154.

⁹⁵ Vt lähemalt: Hiljar Tammela, “Estonian’s views on events abroad and in the Soviet Union 1944–1950” teoses: Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia since 1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Tallinn, 2009, 151–162.

kandidaatide kohta. Küsisid tööstus- ja põllumajandusettevõtted, riigiasutused, organisatsioonid, aga samuti NKVD ja NKGB organid. Tegemist oli rutiinse igapäevatööga, mis kuigivõrd ei kajastu partorgide ülesannete loeteludes, tööplaanides või aruannetes. Küll aga võib vallapartorgi allkirja kandvaid iseloomustusi leida mistahes tollaste ametiasutuste kaadridokumentidest, repressiivorganite uurimistoimikutest rääkimata.

Partorg ei olnud muidugi ainuke, kes vallas informatsiooni kogumisega tegeles, seda tegid ka täitevkomitee ametnikud. Kohati on täheldatav teatav tööjaotus TK esimehe ja partorgi vahel – kui esimene andis ülevaate inimese ametialasest tegevusest, siis teine keskendus poliitilisele meelsusele. Samas ei saa väita, et selline tööjaotus oli üldine või tavaline ning pigem võis see sõltuda ka partorgi ja esimehe isikuomadustest, töödistsipliinist või omavahelisest läbisaamisest. Iseloomustuste koostamisega kaasnes alati eksimise risk, nagu juhtus näiteks vallapartorg Oskar Lustiga, kes kirjutas kiitva iseloomustuse kohaliku kaupluse juhataja kohta, nimetades teda Nõukogude korrale ustavaks inimeseks. Peagi selgus, et tegemist oli siiski rahvavaenlasega ning süüdi jäi ka partorg, kes sellest kohe polnud aru saanud.⁹⁶

Valla asutuste juhtimine ja organisatsiooniline töö. See alajaotus on tinglik, sest enamik siia kuuluvatest ülesannetest olid seotud ka muude valdkondadega ja võiksid paigutada nende alla. Vastavalt partei põhikirjale pidi algorganisatsioon juhtima komsomoli, ametiühingute ja nõukogude tööd. Komsomoli teemasid on ka algorganisatsioonide protokollis sageli. Parteivõimud ei olnud rahul komnoorte vähese aktiivsusega ja valla parteiorganisatsioonilt nõuti ikka ja jälle komnoorte aktiivsemat töösse kaasamist. Sageli kritiseeriti partorge, et need ei juhi komnoorte tööd piisavalt. Iga kord kui selline kriitika tuli, kutsuti valla komsorg koosolekule aru andma, mõnikord korraldati ka lahtine koosolek, kuhu aeti kohale kõik valla komnoored. Tavapäraselt jagati parteilastele ülesandeid komnoortega tegelemiseks. Kõik need meetmed ei kandnud eriti vilja, sest selleteemaline kriitika kordus aastast aastasse. Süüd püüti veeretada valla komsomoliorganisaatori kaela, mis oli seda mugavam, kui see oli parteilane ja kohustatud osalema parteikoosolekutel. Tavalisemaid etteheiteid oli komsorgi alkoholilembus ning vanematele meestele ei meeldinud, et komsorg “nagu täis mees” poe juures külameestega viina võtab.

Ametiühingute roll sovetlikus süsteemis oli marginaalne, mida markeerib ka nende teemade harv esinemine ja sisutus parteikoosolekutel. Samas nõuti ülevaalt poolt arve ehk ametiühingute organiseerimist asutuste juurde, ning seetõttu püüti organisatsioone vägisi moodustada kõikides valla territooriumil paiknevates asutustes.

Nõukogude asutustega puutus eelkõige kokku parteiorganisatsiooni sekretär või partorg, kes enamasti kuulus TK koosseisu ja pidi seega käima koosolekutel. Lisaks eksisteeris veel terve hulk organisatsioone, mille moodustamise ja kontrollimise eest vastutas valla parteivõim, aga see kõik käis suuremal või vä-

⁹⁶ Oskar Lusti kaadriarvestustoimik, ERAF.2643.38.450, 22.

hemal määral kampaaniate kaupa. Näiteks alates 1946. aasta keskpaigast hakati parteikomiteede otsustes suurt tähelepanu pöörama nn naiskomisjonide moodustamisele ja tegevusele. Pärast seda jõudis naiskomisjoni tegevus (või pigem tegevusetus) mõnda aega sagedasti algorganisatsioonide koosolekute päevakorda. Ühe partorgi sõnul seisnes naiskomisjoni tähtsus eelkõige pidustuste ja tähtpäevade korraldamises.⁹⁷

Hävituspataljonide tegevus algorganisatsioonide dokumentides väga sageli ei kajastunud, kuna tegemist oli suurel määral eraldiseisva institutsiooni ja käsu-liinidega. Nende üksuste loomine algas üle maa kohe pärast Nõukogude okupatsiooni taastamist ning nende eesmärk oli sisejulgeoleku tagamine, eelkõige “bandiitidega” võitlemine. Partei käsitles neid ka kui relvastatud aktiivi.⁹⁸ Pataljonid koosnesid rühmadest, mille loomist hakati nõudma kõigisse valdadesse, partorgil oli algusest peale kohaliku hävitusrühma osas hulk kohustusi. Partorgid pidid tegelema hävitusrühma loomisega ja selle jaoks inimeste välja-valimisega. Näiteks Harjumaal Jõelähtme vallas pidas 10. septembril 1945. a koosoleku “hävitusrühma loomise komisjon” (koosseisus TK esimees, aseesi-mees, partorg ja miilitsa rajoonivolinik), kes valisid välja 24 isikut ja otsustasid neist koostada hävitusrühma (hoolimata sellest, et formaalselt oli hävituspatal-joni astumine rangelt vabatahtlik). Loomise järel määrati partorg sageli rühma või jao komandöriks, ehkki partorgid püüdsid sellest lisakohustusest kõrvale hiilida. 1946. aasta alguses korraldati hävituspataljonide juhtimine ümber, mil-lega kaasnes kõikidesse valdadesse hävitusrühma ja vallastaabi moodustamise kohustus. Staabi koosseisu kuulusid kõik vallajuhiid – partorg, täitevkomitee esimees, miilitsa piirkonnavolinik, valla komsorg ja hävitajate komandör.⁹⁹ Partorgidelt oodati suurt aktiivsust rühmade tegevuse käivitamisel ja tõhustami-sel ning siseministri asetäitja Arved Kalvo tõstis vallapartorgide nõupidamisel nimeliselt esile partorge, kes olid rühmade töö käivitamisega tema meelest hästi hakkama saanud ja kritiseeris neid, kelle töös esines puudusi.¹⁰⁰ Jaanuaris 1947 viidi hävituspataljonid ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi koosseisu, staabid maakondades ja valdades likvideeriti hiljemalt 1948. aastaks.¹⁰¹ Rühmad jäid aga ka edaspidi territoriaalselt vallaga seotuks ning partorgi jt vallaamet-nike nendega seotud kohustused päriselt ei kadunud.

Valimiste korraldamisel oli parteiorganitel oma kindlad ülesanded ja suur vastutus. Aastatel 1944–1950 toimusid kolmed suured valimised: NSVL Ülem-nõukogu valimised (1946), ENSV Ülemnõukogu valimised (1947) ja kohalikud

⁹⁷ Arthur Hinn, *Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propa-gandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950*, käsikiri, ERAF. 247.53.23, 7.

⁹⁸ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise steno-gramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 211.

⁹⁹ *Hävitajad: nõukogude hävituspataljonid Eestis 1944–1954: dokumentide kogumik*, koostanud Tiit Noormets & Valdur Ohmann, Tallinn, 2006, 22, 26–27, 38.

¹⁰⁰ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise steno-gramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 211.

¹⁰¹ *Hävitajad*, 22.

ehk valla ja küla töörahva saadikute nõukogude valimised (1948). Lisaks tuli valida rahvakohtunikke ja rahvakohtu kaasistujad. Valimistega seotud töö käis iga kord ühtemoodi. Ettevalmistused algasid paar kuud varem, koostati tööplaanid, korraldati valijate nimekirjade kontrollimist. Viimane viidi läbi valla täitevkomitee aparaadis, partei pidi tööd iga natukese aja tagant kontrollima. Kas või kuidas seda ka tegelikult tehti, ei tea. Võimalik, et “kontroll” piirdus sellega, et mõni parteilane küsis täitevkomitee ametnikult, kas nimekirjad on valmis, aga võib-olla ei tehtud sedagi. Seejärel seati valmis valimisjaoskonnad, määrati ametisse ametnikud, parteil oli ka siin eelkõige kontrollifunktsioon. Samaaegselt käivitus agitatsioon, korraldati selgituskoosolekuid ja kohtumisi kandidaadiga, siin oli kandev roll täita algorganisatsioonil. Osa koosolekuid jäi tõenäoliselt paberile, kuid midagi kindlasti toimus. Lisaks tuli õppida ja õpetada valimismäärustikku, mis käis samuti koosoleku vormis. Kohalike valimiste puhul olid ette nähtud eraldi rahvakoosolekud “kandidaatide ülesseadmiseks”, samamoodi seati üles kandidaate valimiskomisjonide koosseisudesse. Algorganisatsioon valis iga jaoskonna juurde oma esindaja. Lõpuks, kui valimised olid läbi, tuli koostada aruandeid. Valimiste päev ise väga oluline polnudki, süsteem oli piisavalt sisse töötatud ja erilisi ootamatusi karta ei olnud.

Põllumajandusega seotud küsimused hõlmasid suure ülesannetekompleksi ning olid läbi aastate valla parteiorganisatsioonide ja partorgide põhitegevuseks. Just selles valdkonnas oli ka kõige rohkem määratlematust, kes, mida ja kuidas peab tegema. Valla parteikoosolekut, mille päevakorras poleks olnud mõnda põllumajandusliku sisuga küsimust, praktiliselt ei olnud. Tuli täita kõikvõimalikke plaane ja läbi viia kampaaniaid. Parteiorganisatsioonide protokollidest käis kõige enam läbi kevadkülviga seonduv. Ettevalmistused algasid talvel, kui tuli hakata kontrollima masinapargi valmisolekut. Esimeste sõjajärgsete aastate üks prioriteete oli ka maareform ning kuigi see lõpetati suhteliselt kiiresti, tuli 1947. aastal tegeleda maareformi “vigade parandamisega”. Valla maakorralduskomisjoni moodustamise ja reformi elluviimise eest vastutas partorg. Partorg pidi korraldama ka uusmaasaajate ja kehvikute abistamist, mis seisnes eelkõige veojõu ja seemne muretssemises.¹⁰²

Maavaldusega seotud küsimused ei piirdunud maareformiga. Probleeme tekkis näiteks sovhooside asutamisega. Näiteks oli Sovhooside Peavalitsus otsustanud valla täitevkomiteest ja partorgist möödaminnes ühte valda sovhoosi rajada, maad aga olid maareformi käigus juba uusmaasaajatele välja jagatud. Peavalitsus väitis, et sealsed uusmaasaajad harivad maad lohakalt ning uusmaasaajatel oli valida, kas astuda sovhoosi või kolida mujale. Partorg rääkis hiljem kolleegidele, et “uusmaasaajad käivad minu juures ja nutavad”, aga käis ka ise kohapeal vaatamas ja leidis, et uusmaasaajad on “igapidi tublid inimesed”.¹⁰³

¹⁰² Arthur Hinno, *Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propagandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950*, käsikiri, ERAF.247.53.23, 5.

¹⁰³ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 175.

Alates 1947. aastast lisandus parteiorganitele uue ülesandena kollektiviseerimiskampaania kohapealne läbiviimine. Tegemist oli üleliidulise kampaaniaga ja osaga põllumajanduspoliitika “uuest kursis”, mille oli tinginud 1946.–1947. aasta NSV Liidu näljahäda ning sõja ajal ja järgnevatel aastatel ilmnunud üksikmajapidamiste taastamise tendents.¹⁰⁴ Uus kollektiviseerimislaine hõlmas ka vana NSV Liidu alasid, aga suurimad sotsiaalmajanduslikud ümberkorraldused tõi see kaasa seni kollektiviseerimata lääneregioonides. Baltikumi kollektiviseerimise käivitas 21. mail 1947. a vastu võetud ÜK(b)P KK otsus “Kolhooside loomisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-s”.¹⁰⁵

Parteiorganite otsustes rõhutati korduvalt parteilaste ülesandeid kollektiviseerimise selgitustöö osas, eriti tuli talupidajate seas propageerida soodustusi, mida pakub kolhoosi astumine.¹⁰⁶ Äksi vallakomitee jagas 7. veebruaril 1948 esimest korda selles küsimuses kogu valla külade kaupa kaheksasse rajooni ja määras igasse rajooni parteilase ülesandega asuda organiseerima vastavaid selgituskoosolekuid. Kaasata tuli komnoored.¹⁰⁷ Propaganda kõrval olid vallaorganisatsioonidel konkreetseid ülesanded. Kolhooside initsiatiivgruppide registreerimine ja kinnitamine oli vallakomitee ülesanne, aga tuli saata ülekinnitamiseks ka maakonnakomiteesse. Äksi valla esimese initsiatiivgrupi kinnitas partei vallakomitee 10. veebruaril, maakonnakomitee kinnitas selle 2. märtsil 1948. Kuulati ära vallakomitee sekretäri ettekanne organisatsioonilis-poliitilisest tööst Äksi külas, leiti, et kõik võimalused initsiatiivgrupi moodustamiseks vallas on olemas ja kinnitati küla initsiatiivgrupp viiest talupidajast ning kinnitati grupi esimees ning kohustati vallakomitee sekretäri jätkama tööd initsiatiivgrupi suurendamiseks ja tugevdamiseks.¹⁰⁸ Veel enne massiterrorit tegeleti kohapeal kulakute väljasaatmisega kolhoosi piiridest, mis ühe partorgi meenutuste järgi seisnes selles, et grupp kolhoosiliikmetest hävituspataljonlasi viisid kulaku valla piiridest välja ja “ei lubanud neil enam koju tagasi tulla.”¹⁰⁹

Valla parteivõimud pidid jälgima ka moodustatavate kolhooside kaadreid – esimehi, algorganisatsioonide sekretäre jt. 10. aprillil 1948. a arutas EK(b)P KK büroo Järva maakonnakomitee “jämedat viga” kolhooside asutamisel. “Jäme viga” seisnes selles, et kolhoosiesimeheks oli pandud kulak. Süüdi oli maakonnakomitee esimees Eduard Säremat, kes kulaku keskkomiteele kinnitamiseks esitas. Veelgi suurem süüdlane oli aga vahetu vastutaja ehk Väätsa parteialgorganisatsioon eesotsas sekretär Artemi Allikasega, kes olid “minetanud klassitunde” ja jäänud kõrvale ka kolhoosi moodustamisest. Asi lõppes range noomi-

¹⁰⁴ В. Зима, *Голод в СССР 1946–1947 годов: происхождение и последствия*, Москва, 1996, 179.

¹⁰⁵ *Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine: dokumentide ja materjalide kogumik*, koostanud Evald Laasi jt, Tallinn, 1978, 239.

¹⁰⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 26.01.1948, ERAF.1.4.548, 110–119.

¹⁰⁷ EK(b)P Äksi vallakomitee otsus, 07.02.1948, ERAF.1021.2.1, 6–7.

¹⁰⁸ EK(b)P Äksi vallakomitee otsus, 10.02.1949, ERAF.1021.3.1, 7.

¹⁰⁹ Arthur Hinno, *Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propagandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950*, käsikiri, ERAF.247.53.23, 9.

tusega Särematile, Allikas aga lasti lahti ning tehti maakonnakomiteele ettepanek arutada tema parteilisuse küsimust.¹¹⁰ See ei jäänud kaugeltki ainsaks selliseks juhtumiks.

Pärast 1949. aasta märtsiküüditamist hakati kolhoose looma massiliselt. Sellepärast muutis EK(b)P KK büroo 30. märtsil 1949. a kolhooside moodustamise korda, põhjendades seda maakonnakomiteede omandatud kogemusega. Muudatuse tuum seisnes selles, et edaspidi kinnitati kolhooside moodustamine maakonnakomiteede ja maakonna täitevkomiteede poolt. Otsused initsiatiivgruppide moodustamise kinnitamise osas kuulusid vastuvõtmisele vallakomiteede, valdade parteialgorganisatsioonide ja vallatäitevkomiteede poolt. Kui ühes külas avaldas soovi kolhoosi astuda üle 7 majapidamise, siis initsiatiivgruppi ei moodustatudki, vaid moodustati kohe kolhoos ja vastava otsuse pidi kinnitama maakonnakomitee. Kolhooside liitmise küsimusi pidid igal üksikul juhul arutama maakonnakomiteed ja need kuulusid EK(b)P KK büroo kinnitamisele.¹¹¹

Elanikkonna riiklikud kohustused olid sõjajärgses maaühiskonnas üks kõige prioriteetsemaid valdkondi ning selle ühe osana omakorda põllusaaduste sundmüük riiklikult kehtestatud normide ja hindade alusel, mis väljendus nn varumiskampaaniate kaudu.¹¹² Varumise kõrgaeg oli sügisel, mil kulmineerus teravilja varumise kampaania. Kampaaniaga kaasnes massiivne propaganda, millega tegelesid ajakirjandus, kohalikud varumisagendid, külanõukogud, täitevkomiteed, valla partorg ja parteialgorganisatsioonide liikmed ning kogu aktiiv. Kui plaan oli täitmata, jagas valla parteikoosolek valla parteilaste vahel rajoonideks ja need pidid minema selgitustööd tegema, selliseid piirkondadeks jagamisi võeti ette palju kordi. Teine töömeetod, mida tihti rakendati oli vastutajate aruannete ärakuulamine parteikoosolekul, kutsuti välja külavolinikke, varumisvolinikke, komnoorte sekretäre, kolhoosiesimehi jt. Praktiseeriti ka talunike väljakutsumist valla täitevkomitee või külanõukogu koosolekule. Väljakutsututelt võeti allkiri, millega nad kohustusid asuma normide täitmisele.¹¹³ Nagu näitas Jaan Teplenkovi tööaruanne (Tabel 23), tegeles partorg varumiskampaania ajal 27 päeva kuust varumisküsimuste lahendamise, käies seejuures kolmel päeval isiklikult normide mittetäitjatelt toodangut rekvireerimas. Tsiteerides Saadjärve valla partorgi Ain Toompalu: “Tehtav selgitustöö tuleb läbi viia nii, et enne ei lahku talupoja juurest, kui ta kindlasti vilja ära toob”.

¹¹⁰ EK(b)P KK büroo otsus, 10.04.1948, ERAF.1.4.566, 8–10.

¹¹¹ EK(b)P KK büroo otsus, 30.03.1949, ERAF.1.4.719, 208–209.

¹¹² Vt lähemalt: Василий Попов, “Хлеб как объект государственной политики в СССР в 1940-е годы”, *Отечественная история*, 2, 2000, 49–66; Василий Попов, “Крестьянские налоги в 40-е годы”, *Социологические исследования*, 2, 1997, 95–114; Olaf Mertelsmann, *Der stalinistische Umbau in Estland: Von der Markt- zur Kommandowirtschaft*, Hamburg, 2006, 171–175; Feest, *Zwangskollektivierung*, 191–195; Михаил Безнин & Татьяна Димони, “Повинности российских колхозников в 1930–1960-е гг”, *Отечественная история*, 2, 2002, 96–111.

¹¹³ Aruanne EK(b)P KK direktiivi täitmise kohta, 16.11.1945, ERAF.1.37a.44, 1–1p.

Kuuste partorg meenutas hiljem, et varumine oli tähtsaim kampaania, mis nõudis kogu kohaliku aktiivi pingutust ja linnast tulnud abi. Temagi rääkis vilja sundvõtmisest, aidauste mahalöömisest jms.¹¹⁴

Kuna partorgid ja täitevkomiteede esimehed vastutasid isiklikult varumisplaani täitmise eest, siis pidid nad tegema kõik, et normid mistahes hinnaga talupojalt kätte saada ja see viis kuritarvitusteni. Probleem polnud regionaalne ja paisus nii suureks, et NSVL peaprokurör Konstantin Goršenin informeeris 1947. aasta märtsis sellest spetsiaalselt Andrei Ždanovit. Ettekandes toodi näiteks ka Paikuse valla partorg ja täitevkomitee esimees, kes süstemaatiliselt rakendasid seadusevastaseid meetmeid vilja kättesaamiseks (näiteks arreteerisid seitse talupoega ja panid nad “külma aita” kinni). Teises näites figureeris Tõdva valla täitevkomitee esimees, kes oli ähvardanud ühe talupoega isiklikult maha lasta, kui see vilja ära ei too.¹¹⁵

Põllusaaduste sundmüügi kõrval lasus elanikkonnal töökohustus, millest rängim oli igatalvine metsavarumise kampaania. Igal talvel ilmusid metsatöö teemalised päevakorrapunktid nüri järjekindlusega parteiorganite ja täitevkomiteede koosolekute päevakordadesse. Parteilaste ülesandeks oli taas eelkõige selgitustöö tegemine, aga nende ülesanne oli ka koguda andmeid inimeste kohta, kes metsa minemisest hoiduda püüdsid. Kuna metsavarumise plaani täitmist ülevalt poolt kõvasti kontrolliti ja puuduste avastamisel olid karistused kiired tulema (palju partorge ja täitevkomitee esimehi vallandati just “metsavarumise plaani läbikukutamise“ eest), siis püüdsid vallavõimud plaani täis saada mistahes hinnaga. Rakendatud meetmed olid kohati suisa drastilised. Näiteks ühes Viljandimaa vallas kehtestati sunnismaisus – kuni metsaplaani täitmiseni võisid elanikud valla territooriumilt lahkuda üksnes täitevkomitee spetsiaalse loa alusel, mis kinnitas, et konkreetne isik on oma plaani täitnud. Miilits kontrollis teedel lubade olemasolu ja võttis loata lahkujad kinni. Tõsi, selline algatus oli ebaseaduslik isegi Nõukogude võimu tingimustes ning jõudis prokuratuuri.¹¹⁶

Elanikkonnal lasuvad kohustused ei piirdunud müüginormide ja töökohustusega. Lisaks tuli tasuda põllumajandusmaksu, teha kohustuslikus korras riikliku kindlustuse makseid ja tellida riigilaenu. Ka siin olid olemas plaanid ning kui need polnud täidetud, oli jälle valla parteilaste ülesanne käia külast külla, teha selgitustööd ning kanda ette plaani mittetäitjatest.

Majandus- ja kommunaalküsimused. Vahendite hankimine oli sõjajärgsetel aastatel üks peamisi probleeme, sest puudus oli kõigest, ka põllutööriistadest (eriti vikatitest ja harkidest) ning kõikvõimalikest masinaosadest ja kütusest.

¹¹⁴ EK(b)P Tartumaa organisatsiooni üldkoosoleku protokoll, 09.10.1946, ERAF.12.6.3, 4; Arthur Hinn, *Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propagandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950*, käsikiri, ERAF.247.53.23, 5.

¹¹⁵ Елена Зубкова, *Прибалтика и Кремль, 1940–1953*, Moskva, 2008, 176.

¹¹⁶ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 189.

Partorgide mure kõikvõimaliku vahendite hankimise pärast näitab hästi partorgi ja täitevkomitee pädevuspiiride ähmasust. Nende hankimine polnud kindlasti partorgide töö, aga sellega nad ometi tegelesid, käies neid välja rääkimas pealinna ja maakonnakeskuse asutustes ning kasutades kõikvõimalikke muid teid. Puuduolevaid asju, millest sõltus plaani täitmine, osteti mustalt turult. Üks partorg ostis vikateid kohalikult kulakult ega häbenenud seda seminaril ka tunnistada.¹¹⁷ 1947. aasta seminaril oli defitsiidi probleem endiselt üleval, endiselt polnud vikateid ja sõnnikuharke. Kurdeti, et “ei ole säärast harki enam nagu vanasti”.¹¹⁸

Ülejäänud majandus- ja kommunaalküsimused olid valla parteivõimude tegevuse kontekstis pigem väheolulised. Valla teede, sildade ja veetrasside eest hoolitsemine oli selgelt valla täitevkomitee pädevuses ja sinna parteiorganid oma nina eriti ei toppinud. Äksi valla parteikoosolekule jõudis selline teema vaid ühe korra. Ka kaubanduse küsimusi arutati harva, ehkki mõnikord kutsuti kohaliku kooperatiivipoe müüja-juhataja koosolekule aru andma. Pigem oli tegu siiski erandiga ning sellised asjad jõudsid parteiorganite päevakorda, kui keegi oli kaevanud. Näiteks, kui müüja ei hoidnud poodi nõutud aegadel lahti või ilmnesis muud distsipliiniprobleemid (joomine, vargused). Aastatel 1949–50 kui kohaliku kaupluse juhataja kuulus vallakomitee nomenklatuuri, tuli parteil rohkem selle teemaga tegeleda. Kuid ka siis ei olnud küsimused sisuliselt kaubanduslikud, vaid kitsalt kaadrite- ja nomenklatuuri-teemalised.

Tööstusettevõtteid puudutavate küsimuste olemasolu ja sagedus sõltus konkreetses vallas valitsevatest tingimustest, suuremad ettevõtted olid enamasti vastava ala ministeeriumite alluvuses ning jäid valla parteivõimude võimupiiridest väljapoole. Kontrollimas tuli käia näiteks kohaliku veski ja meierei tööd, kuid sellised teemad olid parteikoosolekutel harvad ning reeglina seotud põllumajanduslike kampaaniatega.

Kultuuri ja hariduse küsimused oli parteiorganisatsioonide töös ühelt poolt marginaalse tähendusega ja kerkisid harva esile, teiselt poolt liigitus selle alla sisuliselt ka osa nn poliitmassilisest tööst. Kindlasti pidi partei silma peal hoidma rahvamaja ja raamatukogu tööl, nende asutuste juhatajaid kutsuti koosolekutele aru andma, kritiseeriti nende tegevust ja jagati neile ülesandeid. Rahvamaja ja raamatukogu tööga seonduv liigitus parteidokumentides pigem siiski poliitmassilise töö alla. Rahvamaja juhataja kohustuseks oli korraldada üha uusi rahvaüritusi, et parteilased saaks neil esineda kõnedega. Tavalistele kõnekoosolekutele rahvas ei läinud, seetõttu ühendati need kinoseansi või tantsuõhtuga (partorgid kurtsid, et kui ansamblit pole, siis isegi komnoored ei tule kohale). Kindlasti pidi rahvamajas olema sisustatud punanurk. Raamatukogu juhataja pidi kuuluma aktiivi hulka ning temalt oodati, et ta esineb ise kõnedega või vähemalt korraldab Nõukogude kirjandust tutvustavaid kirjandusõhtuid. Nagu

¹¹⁷ Samas, 113.

¹¹⁸ EK(b)P valdade parteialorganisatsioonide sekretäride seminari stenogramm, 2.–9.06.1947, ERAF.1.4.497, 132.

kõigis teistes valdkondades, nii juhtus ka rahvamajade ja raamatukogudega, et neisse “pugesid” tööle rahvavaenlased, nende avastamine aga oli kohaliku parteiorganisatsiooni ülesanne.

Partorgidelt nõuti ka leviva kirjanduse jälgimist. See oli eelkõige Kirjastus- asjade Peavalitsuse ülesanne, ent tõdeti, et see asutus kohtadele ei ulatu ning kohapeal peab partei hoolitsema, et “raamatud oleks nõukogude raamatud”.¹¹⁹ Nõukogude-vastase kirjanduse kõrvaldamist nõuti korduvalt ja see käis kam- paaniate kaupa. Suuremalt võeti see ette 1947. aasta sügisel, kui valdades tuli moodustada 3-liikmelised komisjonid, mille koosseisu kinnitas maakonnako- mittee. Komisjoni kuulus alati ka üks valla parteifunktsionäär: vallakomitee või algorganisatsiooni sekretär, partorg või vähemalt propagandist. Komisjonid pidid 15. novembriks läbi viima raamatukogude puhastamise “nõukogudevasta- sest, alaväärtuslikust ja vananenud kirjandusest”.¹²⁰

Ajakirjade ja ajalehtede tellimine käis samuti plaani järgi ja parteiorganisat- sioon pidi sellel silma peal hoidma. Ajalehtede tellimist nõuti eriti parteilastelt, neist aga plaani täitmiseks ei piisanud ning jälle tuli valla parteikoosolekul vald piirkondadeks jagada ning saata parteilased inimestele ajakirjanduse tellimusi pähe määrima. Ajakirjanduse plaani eest pandi vastutama ka kohaliku postkon- tori juhataja ja kui rahvas piisaval hulgal lehti ei tellinud, oli süüdi postkontori juhataja, kes kutsuti valla parteikomiteesse või algorganisatsiooni koosolekule aru andma. Mõnikord harva jõudis parteikomiteesse ka isetegevuse küsimusi. Tantsu-, näite- jm ringide organiseerimist nõuti ilmselt plaani alusel. Paaril kor- ral jõudis parteikoosoleku päevakorda ka sporditemaatika, seda reeglina ülerii- giliste kampaaniate tõttu – näiteks kui viidi läbi ülemaalist kampaaniat “Maad- lusmatt igasse valda”.

Sotsiaalhoolekandeküsimused olid parteiorganisatsioonide töös vähetähtsad. Üksikutel kordadel otsustati koosolekul huvi tunda, millistes tingimustes elavad valla sõjainvaliidid, sõjas hukkunute perekonnad või paljulapselised ük- sikemad.

Poliitmassiline töö (nimetati ka masspoliitiliseks tööks) on kindlasti näide valdkonnast, kus plaanid ja aruandlus ei kattunud tegelikkusega. Kõrgemate parteiorganite otsustes pöörati sellele tohutult palju tähelepanu, seetõttu pandi sellealaseid üritusi hoolega ka tööplaanidesse ja aruannetesse. Kõiki neid üritusi kindlasti ei peetud, see tuleb välja isegi algorganisatsiooni protokollidest. Va- hest ei tulnud rahvas kohale, teinekord jälle ei jõudnud kohale parteilasest lek- tor. Partorgid ei olnud ka ise rahul otsustega, mis nõudsid üha uute koosolekute korraldamist. Üks partorg leidis nõupidamisel, et piisab täiesti, kui korraldada

¹¹⁹ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise steno- gramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 234.

¹²⁰ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo protokoll, 21.10.1947, ERAF.12.7.8, 56–43.

kord kuus suur koosolek 300–400 inimesele, kus käsitletakse rahvusvahelist ja sisepoliitilist olukorda.¹²¹

Poliitmassilise töö peamised vormid võib loetleda järgmiselt: rahvakoosolekute korraldamine, ettekannetega esinemine, küsimuste ja vastuste õhtud, mitmesuguste tähtpäevade tähistamine, punanurkade sisustamine, seinalehtede koostamine, agitkollektiivide ja -gruppide ning üksikagitaatorite töö korraldamine. Poliitmassiline töö käis kampaaniate kaupa ja oli ühtlasi tihedalt seotud praktiliselt kõigi teiste töövaldkondadega. See kaasnes valimistega, vilja- ja metsavarumisega, kevadkülviga, teedetegemisega, riigilaenu kogumisega jne.¹²²

Valla parteijuhi kõrval vastutas poliitmassilise töö eest valla propagandist, mis vallakomiteede puhul oli palgaline nomenklatuurne ametikoht. Parteiorganisatsioonide koosolekutel aga koostati kuust kuusse agitaatorite nimekirju, jagati ülesandeid nende juhendamiseks ja ise kõnelemiseks jne. Kõige levinud viga, mida kritiseerisid parteiorganid keskkomiteest vallakomiteeni, oli “plaani puudumine” poliitmassilises töös üldiselt ja eraldi kõikide sellega tegelevate institutsioonide tegevuses. Kriitika oli tegelikult õige, sest kogu agitatsioon ja propaganda käis tõepoolest kampaaniate kaupa, aktiivsemale perioodile järgnesid alati vaiksemad ajad. Aktiivsed perioodid olid seotud eelkõige üleriigiliste valimistega. Propaganda kõrgaeg võis olla seotud ka mõne kampaania läbiviimisega põllumajanduses vm valdkondades.

Siia valdkonda võib paigutada ka sõjahaudadega seonduva. Aeg-ajalt sai parteiorganisatsioon korraldusi “vabastajate” mälestusmärgi püstitamiseks ja pidi valvama sõjahaudade korrasoleku eest. Vastukaaluks tuli tegeleda aga ka Eesti Vabadussõja mälestusmärkide mahavõtmisega. 1946. aasta partorgide seminaril võttis sellel teemal sõna Rae partorg, kes leidis, et korraldus Jüri kiriku juures paikneva Vabadussõja ausamba mahavõtmise kohta on küll õige, aga selle ajastus vale – “Mõtlen, et praegu ei oleks kohane seda ausammast otsekohe õhku lasta”. Otsust ei saavat puhtpoliitiliselt õigeks pidada, kuna “see ausammas ei näita midagi, mis oleks väga kahjulik” ning “selle õhkulaskmine võib ümbruskonna elanikes esile kutsuda tõelist poliitilist langust”. Partorg oli seisukohal, et enne samba õhkamist tuleks teha eeltööd, korraldada mingi koosolek, selgitada rahvale, miks on seda vaja.¹²³ Markantne lugu juhtus Vabadussõja ausamba lõhkumisega aga Rõngu vallas. Nimelt tulid lõhutud samba nurgakivi seest välja dokumendid, millest selgus, et üks valla parteilane oli omal ajal Kaitseliidu kompaniiülemana olnud tegev ka samba püstitamise juures. Selle põhjal algatatud uurimine tõi päevavalgele ka mehe osalemise Omakaitse organiseerimises.¹²⁴

¹²¹ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 173.

¹²² Arthur Hinno, *Mälestusi partorgina töötamise ajast Kiidjärve vallas ja valla propagandistina töötamisest Kuuste vallas ajavahemikul 1945–1950*, käsikiri, ERAF.247.53.23, 7.

¹²³ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 101.

¹²⁴ EK(b)P Tartu maakonnakomitee büroo otsus, 14.05.1947, ERAF.12.7.6, 113–114.

Sotsialistliku võistluse organiseerimine oli küll otseselt partei ülesanne, aga vabatahtlikult ja omal initsiatiivil seda tegema ei kiputud. Kui maakonnakomiteest anti märku, et tuleb võistlus organiseerida, siis seda ka tehti. Aeti inimesed koosolekule, selgitati küsimust ja koostati sotsvõistluse üleskutse naabervallale. Või kui naabervald oli saatnud üleskutse, siis võeti see pidulikult vastu, jagati ülesanded, peeti kõnesid. Aga mistahes tasandite parteiorganite dokumente lugedes ei jää küll muljet, et sotsvõistlus oleks olnud väga tõsiseltvõetav valdkond.

4.8. PÄDEVUSPIIRID JA TÖÖJAOTUS

Olles kaardistanud täitevkomiteede ja parteiorganite tegevuse, näeme, et osa nendest ülesannetest langesid kokku. Parteiorganite ülesannetest langeb täitevkomiteede puhul arusaadavalt ära kõik, mis puudutas siseparteilist tegevust. Lisaks sellele langeb ilmselt olulisel määral ära ka informatsiooni kogumise funktsioon, ehkki siin ei ole erinevused nii kategoorilised. Parteiorganite tähtsus seisnes mitte ainult info kogumises vaid ka selle kogumise koordineerimises ja eelkõige vahendamises kõrgemalseisvatele organitele. See funktsioon võis mingil määral olla ka täitevkomiteel, aga ei kajastu dokumentides. Informatsiooni kogumise ja vahendamisega ei tegelenud täitevkomitee aparaat vaid see võis käia personaalseid kanaleid kaudu. Pigem oli siiski nii, et just olulise poliitilise info vahendamine – mitte ainult alt üles, vaid ka ülevalt alla – oli parteiorgani monopol ka valla tasandil.

Ülesandeid, millega igapäevaselt tegeles täitevkomitee, aga mitte parteiorgan, oli rohkem, ehkki need võisid olla vähemtähtsad. Partei ei sekkunud üldse või sekkus väga vähe (peamiselt kaadritega seotud küsimustes) valla varade valitsemise ja kommunaalküsimustesse, samuti kaubanduse, koolide, tervishoiu ja sotsiaalhoolekande valdkonda. Kõik need on universaalsed valdkonnad, millega tavapäraselt ja tavapäraste lahenduste kaudu tegeleb haldusterritoriaalne täitevvõim. Samade valdkondadega tegelesid ka omariikluse aegsed ja varasemadki vallavalitsused.

Terve rida tegevusvaldkondi aga langesid kokku ja nendega tegelesid nii parteiorganid kui täitevkomitee. Siia kuuluvad kaadrite küsimused, kogu majandusküsimuste kompleks, aga maa spetsiifikast lähtudes eelkõige põllumajandusküsimused. Lisaks teataval määral ka poliitharidust puudutavad küsimused. Eriti palju kattusid ülesanded aga valdkonnas, mis hõlmas elanikkonna makkustamist ja töökohustust.

Järelikult on õigustatud ka küsimus tööjaotusest ja pädevuspiiridest. Kes mida tegi ja kuidas jaotusid ülesanded? Eespool nägime, et ei parteiorganite ega valla täitevkomitee ülesanded polnud kuigi selgelt määratletud. Samuti seda, et partorgid olid seminaril ühe peaprobleemina tõstatanud vahekordade küsimuse

valla täitevkomiteega. Lisaks vallapartorg enamasti *ex officio* valla täitevkomitee liige, kuigi ei tohtinud nähtavasti olla selle esimees.¹²⁵

Ähmased pädevuspiirid tekitasid võimuvõitlust ja segasid tööd. Teoreetiliselt pidi tööjaotus välja nägema nii, et partei tegeleb poliitilise juhtimisega ehk “suunab, juhib ja kontrollib” ning täitevkomitee tegeleb konkreetselt majanduse, kultuuri jm valdkondade juhtimisega. Peame silmas pidama ka keelelist erinevust, sest teooria oli venekeelne, ametnikud valdavalt aga eestikeelsed. 1947. aastal valdas kolmandik vallapartorgidest ja ligi pooled täitevkomitee esimeestest üksnes eesti keelt.

Parteidokumentides ja ajalehtede juhtkirjades rõhutati järjekindlalt, et partorgid peavad tegema “kõike”, jõudma kõikjale ja teadma kõike. Arusaadavalt ei saanud partorgid sellised olukorras aru, kuidas on võimalik tagada ülesannete täitmine, seejuures aga mitte ise neid ära teha. Viimane oli taunitav ja karistatav. Näiteks 20. juunil 1945. a arutas EK(b)P KK büroo Holstre ja Kabala valdade partorgide ja täitevkomitee esimeeste tööd ning leidis, et peamine puudus on pädevuspiiride mittejärgmine. Partorgid tegelesid poliitilise asemel “majandus- ja administratiivorganite asendamisega” ning “täitevkomitee töö dubleerimisega”. Büroo juhtis tähelepanu, et partorgi peamine ülesanne on teha poliitilist tööd elanikkonna seas, korraldada koosolekuid ning astuda neil ise üles ettekannetega. Anti konkreetsed ülesanded koos tähtaegadega: tuli moodustada agitkollektiiv, organiseerida valla aktiiv ja aktiiviga vähemalt 2 korda kuus läbi viia nõupidamine.¹²⁶

Augustil 1946 tegi EK(b)P KK büroo otsuse “Kohalike nõukogude töö parandamisest”, kus loetleti erinevate institutsioonide ülesandeid. Kohalike täitevkomiteede ja külanõukogude kõrval jagus konkreetseid kohustusi ja vastutust eelkõige maakonna tasandi võimuorganitele (partei maakonnakomiteed ja maakonna täitevkomiteed), aga ilma ei jäänud ka valla parteiorganid. Torkab hästi silma, et valla parteiorganeid püüti pigem ohjeldada kui kannustada. Vallapartorgide tähelepanu tuli keskendada poliitmassilisele tööle elanike seas. Selleks tuli maakonnakomiteede istungitel arutada valla parteiorganisatsioonide sekretäride ja vallapartorgide aruandeid tööst vallatäitevkomiteede ja külanõukogude juhtimisel. Parteitöötajaid kohustati süvenema nõukogude organite töösse, osutada neile konkreetset abi nende töös kohtadel, kuid “mitte asendama neid majanduslike administratiivülesannete täitmisel”.¹²⁷

Selle otsuse vaimus oli ka Nikolai Karotamme avasõnavõtt 1946. a augustis peetud üleriigilisel vallapartorgide nõupidamisel, kus peatähelepanu keskendus partorgide ülesannetele.¹²⁸ Karotamm formuleeris oma sõnavõttus partorgide

¹²⁵ Sovetlikus valitsemissüsteemis olid poliitilise ja täitevviimu institutsioonid teineteisega isikute tasandil seotud igal tasandil. Sovetlik riigiteooria eitas võimude lahususe printsiipi, mitte ei rikkunud seda.

¹²⁶ EK(b)P KK büroo otsus, 20.06.1945, ERAF.1.4.188, 83–89.

¹²⁷ EK(b)P KK büroo otsus, 08.08.1946, ERAF.1.4.315, 21–31.

¹²⁸ Selle nõupidamise peakõnelejate valik iseloomustab suurepäraselt ENSV valitsemisüsteemi. Esimese päeva avakõne pidas EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm, kes kõneles hommikust paari lühema vaheajaga õhtul kella veerand viieni välja. Teise päeva

ülesandeid, kuid jäi üsna üldsõnaliseks. Kõlama jäi mõte partorgi ja täitevkomitee esimehe vahelisest tööjaotusest, kuid midagi enamat niigi tuntud loosungile (partorg “juhib, suunab, kontrollib”) ei pakutud. Pigem keskendus Karotamm sellele, kuidas ei tohiks. Karotamme sõnutsi esines partorgi ja täitevkomitee esimehe vahelkordades “kõrvalekaldeid kahele poole”: ühes äärmuses muutub partorg valla täitevkomitee ametnikuks, valla täitevkomitee ülesannete täitjaks, mõnikord koguni valla täitevkomitee esimehe käsutäitjaks või laialikandjaks. Teiselt poolt, seal “kus partorg on kõva sõnaga mees, tõrjub ta täitevkomitee esimehe täiesti kõrvale, otsustab tema eest küsimusi, ajab asju nagu valla täitevkomitee esimees”. Suurim puudus oli Karotamme sõnul see, et vahekorrad pole “välja kujunenud”, mistõttu olukord muutub sageli vägikaika veoks, kumb on kõrgem ja kangem mees, kas täitevkomitee esimees või partorg.¹²⁹

Sellised selgitused ei muutnud partorgide jaoks nende ülesandeid selgemaks, sest partorg vastutas kõige eest, mis vallas toimus, ning prioriteetsed olid paratamatult majanduslikud küsimused. Partorgid ei mõistnud, kuidas saavutada eesmäärke, kui tuleb piirduda “suunamise, juhtimise ja kontrollimisega”, aga ei tohi täitevkomitee töösse otseselt sekkuda ja selle eest tööd ära teha. Küllap mõistis neid raskusi ka partei juhtkond, sest Karotamm püüdis eluliste näidete abil selgitada, kuidas majanduslik küsimus (mis on täitevkomitee lahendada) muutub poliitiliseks küsimuseks (mis on partorgi pädevuses). Näide oli kingsepatöökoda tegevusest: kingsepp valmistab ja parandab kingi – see on majanduslik küsimus. Aga kui kingsepp on väljas üksnes kasu peal, siis on talle majanduslikult kasulikum müüa uusi, mitte parandada vanu kingi. Rahvas aga uusi kingi osta ei jõua ja kuna vanu ei parandata, peab käima paljajalu ning hakkab kujunenud ebamugavas olukorras süüdistama riiki – nii on küsimus muutunud poliitiliseks.¹³⁰

Samal nõupidamisel esinenud Abja partorgi sõnavõtt näitab, kuidas partorgid oma ülesannetest aru said. Mees kaebas, et täitevkomitee esimees ei oska teha otsuse projekte ja on üldse saamatu. “Ei aidanud muud, kui panin ühe komnoore vallatäitevkomitee sekretäriks ja koosolekute juhatamise võtsin enda kätte. Nüüd toimime nii, et me ei kuule täitevkomitee esimehe asjatut juttu.” Selle peale lõõbiti saalist: “Nii et teie ei ole mitte ainult valla partorg, vaid ka vallatäitevkomitee esimees”. Seda partorg omaks ei võtnud ja kinnitas, et nii toimib ta üksnes “otsuste vastuvõtmisel”. Arutelu küttis saalis kirgi, oli vahelehiüdeid ja naeru. Saalis viibisid peamiselt partorgid ja stenogrammist õhkub kambavaimu. Kui partorg kaebas, et esimees kriitikat ei kuula, sai ta saalist soovitusel esimees vallamajast välja visata.¹³¹ Lisame, et nimetatud partorg esines alles

peakõneleja oli ÜK(b)P KK Eesti büroo esimees Georgi Perov, kes kõneles nõupidamisel ainsana vene keeles. Seda kõnet nähtavasti ka ei tõlgitud ja ilmselt ei saanud kõik kohalviibijad seetõttu ka kõigest aru.

¹²⁹ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 59.

¹³⁰ Samas, 66–68.

¹³¹ Vallapartorgide ja valla partei algorganisatsioonide sekretäride nõupidamise stenogramm, august 1946, ERAF.1.4.374, 173, 177.

järgmisel päeval, ehk tal oli olnud aega Karotamme sõnade üle järgi mõelda, mida ta aga nähtavasti ei teinud.

Abja partorg polnud kaugeltki ainuke, kelle meelest tema võimu ulatus tööga normaalselt toimetulekuks polnud piisav. Kiidjärve partorg Arthur Hinnos polnud näiteks rahul sellega, et ta ei tohi ümber paigutada kooliõpetajaid, sest see oli täitevkomitee kompetentsis. Partorgide rahulolematuse võimupiiride osas oli üldine ning kui lugeda valupunktideks teemasid, millele oma sõnavõttude keskendus mitu partorgi, siis olid vahekorrad täitevkomitee esimeestega kindlalt esimese viie–kuue probleemi seas. Muidugi oli ka valdu, kus omavahelist hõõrumist õnnestus vältida. Kõo valla partorg Hans Purre kirjeldas seda nii: “Ka mina olen demobiliseeritud mees ja 1,5 kuud sellel kohal töötanud. Kohe esimesel päeval tekkis mul küsimus, kuidas alustada tööd vallaga. Rääkisime valla TK esimehega ja jõudsime kokkuleppele, et tema on mees omal kohal ja mina olen mees omal kohal”.¹³²

1947. aasta juunis toimus Tallinnas järgmine üleriigiline valla parteijuhtide seminar.¹³³ Parteiorganite ja täitevkomitee vahekorrad olid tulipunktis isegi suuremal määral kui aasta tagasi. Probleemid ei olnud lahenenud ega leevenenud, vaid süvenenud. Partei ja täitevkomitee vahekorrad teemal rääkisid põhiliselt Harju maakonnakomitee I sekretär Rudolf Meijel ning KK agitatsiooni ja propaganda osakonna juhataja asetäitja Aleksander Aule. Nende jutt olid kohati demagoogia kõrgtase. Meijel selgitas, et valla parteikoosolek ei tohi oma koosolekul kuulata valla täitevkomitee esimehe aruannet valla täitevkomitee tööst, sest see on pädevuspiiride rikkumine. Küll aga võib parteikoosolek kuulata esimehe aruannet mõnes konkreetses küsimuses (näiteks metsavarumisest). Teiseks rõhutas ta, et parteikoosolek saab kohustusi anda üksnes parteilasele, seega kui täitevkomitee esimees parteisse ei kuulunud, siis valla parteiorganisatsioon teda millekski kohustada ei saanud.¹³⁴ Aule rääkis põhjalikumalt ning püüan Aule segasevõitu jutust põhilise välja tuua:

- Riigivõimu organiks on täitevkomitee, seega on valla TK valla territooriumil kõrgeim riigivõimuorgan. See teostab majanduslikku tööd, parteiorganisatsioon aga poliitilist ja kultuurilist tööd.
- Valla parteiorganisatsioonil ei ole õigust kontrollida valla täitevkomiteed. Seda võib teha partei maakonnakomitee.
- Valla TK aruannet pole parteialorganisatsioonil õigust nõuda isegi siis, kui TK esimees on partei liige.

¹³² Samas, 66–68, 191.

¹³³ EK(b)P valdade parteialorganisatsioonide sekretäride seminari stenogramm, juuni 1947, ERAF.1.4.498, 29. Ka selle seminari (nagu eelmisegi) töökeeles oli eesti keel ja Tallinna linnakomitee II sekretär August Kründel, kes oli Venemaa eestlane, pidas sõnavõtu alguses vajalikuks vabandada: “Seltsimehed, ma palun vabandage, kui ma mõned eestikeelsed, sõnad mitte täiesti õigesti ei ütle – on mõned puudused ja takistused”.

¹³⁴ EK(b)P valdade parteialorganisatsioonide sekretäride seminari stenogramm, juuni 1947, ERAF.1.4.498, 92, 108.

- Kui parteiorganisatsioon tahab kuulata TK aruannet, saab seda teha maakonna tasandil. See tähendab, et parteiorganisatsioon peab viima küsimuse maakonna tasandile.
- Parteiorganisatsioon võib kuulata TK esimehe aruannet üksikküsimuses, isegi kui esimees on parteitu. Kui TK esimees on parteilane, siis saab kuulata aruannet tema tööst, mitte TK tööst.
- Parteiorganisatsiooni meetodiks täitevkomitee, külanõukogu ja külavalinike juhtimisel on juhtimine oma liikmete kaudu. Partorg või valla parteisekretär peab olema TK liige ja kui veel pole, tuleb ta TK koosseisu viia ja “teisiti pole mõeldav”.
- TK koosseisus olev parteilane peab jälgima, et kõik otsused oleksid õigesti vastu võetud.
- Valla TK õige juhtimine tähendab, et peab olema loodud tihe koostöö valla parteiorganisatsiooni ja valla TK vahel. Valla TK on see, kes viib otseselt läbi kogu majandusliku elu vallas. Parteiorganisatsioon on üldine poliitiline juht ja kasvataja ning selgitustöö tegija. Aule tõi näite metsavarumise plaani täitmisest: kui rahvas ei tule tööle, on tegemata partei töö, aga kui tuleb, aga ei tea, kust metsa lõigata, on tegemata TK töö.

Aule sõnavõtule järgnesid küsimused. Ilmnes, et tema jutust ei saadud aru. Küsiti, kuidas viia küsimus maakonda? Aule sai pahaseks, et tema juttu poldud mõistetud ja käskis lugeda konstitutsiooni, kus pidada kõik kirjas olema. See on osaliselt õige, sest muid ametlikke normatiive peale konstitutsiooni tõesti polnud.

Küsimusi, kuidas juhtida, kui ei või kontrollida ega nõuda aruannet? “Selles on asi, et peab juhtima ja peab oskama juhtida” (täpselt selline oli Aule vastus). Keegi saalisviibijatest avaldas kahtlust, et “meie oleme nagu vahepealne instants, kes ainult informeerib, kuid ise midagi teha ei saa. KK koormub tööga üle, kui ainult informeerime ja endaalgatust ei ole”. Aule julgustas partorge informatsiooni saatma, kinnitades, et Karotamm ei karda saada kohapealt signaale. Keegi kurtis, et partorgil pole õigust minna kontrollima, aga kui kutsutakse aru andma, siis küsitakse, mitu korda olete käinud kontrollimas. Selle peale Aule kirus, et temast on aru saadud, nagu oleks ta ära keelanud juhtimise ja lõpetas mõistukõneliselt: “Ei tohi hobulaenutuspunkti minna vaatama, kuidas seal töötatakse. Kontrollimisel ja sellel on vaks vahet, samuti ka aruandlusel. Mingi hobulaenutuspunkti selleks, et vaadata, kuidas seal tööd tehakse, kui vaja, siis õpetage tööd tegema, juhtige hobulaenutuspunkti. Aga ärge olge seal ameerika vaatlejad ja kontrollijad”.¹³⁵

Viimane mõte ei saanud partorgidele kuidagi nende ülesandeid ja võimupiire selgemaks teha. Kui mingi idee Aule segasevõitu jutust ning küsimustest ja vastustest üldse kõlama jäi, siis see, et parteiorganisatsiooni ja partorgi peamine

¹³⁵ EK(b)P valdade parteialorganisatsioonide sekretäride seminari stenogramm, 2.–9.06.1947, ERAF.1.4.498, 114–144.

ülesanne on informatsiooni kogumine ning selle edastamine kõrgematele instantsidele.

Hilisemate sarnaste foorumite kohta andmeid pole ning 1940. aastate lõpust puuduvad ka parteiorganite otsused, kus võimuvahekordade küsimust oleks püütud veel selgitada. Ilmselt leiti lahendus süsteemi täiendamises. 1. juulil 1947. a tegi EK(b)P KK büroo otsuse alustada partei vallakomiteede moodustamist. Luba selleks oli Moskvast saadud küll juba aprillis, aga näib et juunis toimunud partorgide seminari ja vallakomiteede otsustamise vahel on siiski otsene seos ning vallakomiteede loomine otsustati lõplikult seminari muljete põhjal. Vallakomiteede moodustamisega loodi valla tasandile juurde autoriteetne institutsioon, mis muutis võimuvahekorrad selgemaks. Kui eelnevatel seminaridel oli õpetatud, et täitevkomiteede töö juhtimiseks tuleb küsimus viia kõrgemale tasandile ehk partei maakonnakomiteesse, siis nüüd loodi parteikomitee kohapeale. Nende moodustamisega õnnestus osaliselt kopeerida mujal NSV Liidus toimivat korraldust, mille järgi kohaliku haldusorganina tegutsev külanõukogu asetses madalaimast territoriaalsest parteiorganist ehk rajoonikomiteest selgelt madalamal. Päriselt seda probleemi muidugi lahendada ei õnnestunud, sest paljudes valdades ei olnud parteikomiteed võimalik luua. Lõpliku võimuvahekordade lahenduse sai seega tuua ikkagi üksnes haldusreform.

KOHALIKU HALDUSE SOVETISEERIMINE 1940–1950: KOKKUVÕTE

I. Kohaliku halduse sovetiseerimine 1940–1941

1940. a suvel algas Eesti riikliku ja ühiskondliku korralduse sovetiseerimise osana valitsemis- ja haldussüsteemi unifitseerimine NSV Liidu süsteemiga. Täielikku unifitseerimist kohe ei kavandatud, sest ÜK(b)P KK Poliitbüroo otsustas esialgu säilitada Baltikumis senise halduskorralduse. Kohaliku halduse sovetiseerimine toimus etapiviisilisena. Esimene etapp oli kohalike omavalitsuste volikogude likvideerimine 25. juulil 1940, millega algas üleminek kohaliku omavalitsuse põhimõttelt sovetlikule tsentraliseeritud kohaliku halduse teostamisele kohalike riigivõimuorganite kaudu. Teine etapp viidi läbi 1941. aasta alguses ja seisnes vallavalitsuste asendamises täitevkomiteedega. See tähistas ühtlasi kohaliku omavalitsuse muutumist riigiorganiks, mille funktsioonid kohaliku elu juhtimisel olid palju laiemad kui kohalikel omavalitsustel. Kolmanda etapina hakati veebruaris–märtsis 1941. a sisse viima NSV Liidus tuntud aktiivi põhimõtet, mis seisneb lojaalsete näidiskodanike rakendamises haldusasutuste abistamiseks ühiskondlikus korras. Aktiivi põhimõte eeldas režiimile lojaalse ja koostöövalmis elanikkonna kihi olemasolu ning kuna selliseid inimesi oli vähe, jäi aktiivi moodustamine suuremalt jaolt paberile. 1941. aasta kevadel alanud neljanda etapi eesmärk oli parteilise juhtimise viimine valla tasandile. Ametisse hakati nimetama valdade parteiorganisaatoreid ning taotlema partei algorganisatsioonide moodustamist maal. Partei liikmete vähesuse tõttu jäi ka see eesmärk sõja alguseks täitmata ning kohalike parteiorganite mõju kohalikus halduses jäi marginaalseks. Viienda etapiga töörahva saadikute nõukogude moodustamise näol ei jõutud enne Nõukogude okupatsiooni lõppu isegi alustada. Nõukogude moodustamine eeldas formaalsete valimiste läbiviimist ja saadikukandidaatide leidmist usaldusväärsete inimeste seast. Režiimi toetajate vähesuse tõttu oleks valimiste läbiviimine olnud tarbetult keeruline ja riskantne.

Võimu kindlustamiseks ja võimaliku vastupanu ennetamiseks alustati 1940. aasta suvel kaadripuhastusi, et tõrjuda võimult kõrvale uut korda vastustavad inimesed. Augustis 1940 alanud kohalike kaadrite puhastamine tõi kaasa oma-riikluseaegsete vallavanemate väljavahetamise. Aasta lõpuks oli neist ametisse jäänud alla 8%. Täitevkomiteede moodustamist kasutati uuteks kaadripuhastusteks, millega endised vallajuhid võimult lõplikult eemaldati. Uute kaadrite juures ilmnunud probleemid sarnanesid mõneti nendele, millega bolševike võim oli kokku puutunud Venemaal pärast võimu ülevõtmist 1917. aastal. Valdav osa elanikkonnast ei soovinud teha režiimiga koostööd ning oli raske leida neid, kes sovetliku kaadripoliitika parameetrite järgi olid usaldusväärsed ning omasid ka haldusaparaadis töötamiseks vajalikke oskusi, teadmisi ja distsipliini. See tõi kaasa kaadrite suure liikuvuse ning elanikkonna uute kihtide kaasamise haldusstruktuuridesse (noored, naised, endised töölised).

Alates 1940. aasta sügisest hakkas muutuma ka vallavalitsuste ülesannete iseloom. Üleminek majanduse riiklikule juhtimisele tõi vallavalitsuste jaoks kaasa täiesti uue ülesannete kompleksi põllumajanduse juhtimisel küla ja talu tasandil. Kogemuste ja eeskujude puudumine tegi uute haldusülesannete täitmise keeruliseks. Vallaasutuste koosseisud ja palgad, mis tuginesid NSV Liidu külanõukogude omadele, olid väikesed ning uute ülesannete lisandudes muutus vallaametnike töökoormus väga suureks. See tõi kaasa vähese motiveerituse, mis muutis kaadrid veelgi ebastabiilsemaks.

Sõjaeelne aasta oli Nõukogude võimu sissejuhatuse, mida võib tervikuna käsitleda kui üleminekuperioodi. Muutused olid küll järsud ja põhjalikud, aga ühiskonna ümberkorraldamine jäi siiski poolikuks. Saksa okupatsioonivõim tühistas nõukogudeaegsed õigusaktid, aga ei taastanud ka omariikluse aegset kohalikku omavalitsust. Kohaliku halduse teostamisel rakendati Saksa okupatsiooni aastatel (1941–1944) süsteemi, mis oli segu Eesti omariikluse aegsest ja Saksamaa omavalitsuskorraldusest.

2. Kohaliku halduse struktuur 1944–1950

1944. aastal asus Punaarmee taashõivama Eesti territooriumi ning julgeoleku ja tsiviilasutuste ametnikud hakkasid Punaarmee kannul liikudes käivitama valitsus- ja haldusasutuste tööd. Võimu ülevõtmist maal 1944. aasta sügisel korraldasid NSV Liidu tagalas moodustatud maakondlike operatiivgruppide liikmed, kelle ülesandeks oli valdade täitevkomiteede esialgne moodustamine. Täitevkomiteede esimehed leiti valdavalt kohalike inimeste seast, kuid enamuse neist asendati juba paari kuu pärast uute inimestega. Esimestel kuudel toimus kohalik haldus suurel määral improvisatsiooni korras. Kohalikel võimudel oli suhteliselt suur tegevusvabadus ning kontroll ülevalt oli pealiskaudne. Järeleandmistel olid aga piirid ning prioriteetsed riiklikud ülesanded, nagu riigi ja armee varustamine toiduainete ja küttepuudega, tööjõu arvestus ja mobilisatsioon jm, pidid olema täidetud.

Kohaliku halduse sihikindel unifitseerimine algas 1945. aastal ja see teostati 1950. aasta sügiseks mitmes järgus. Esiteks loodi 1945. aasta kevadel NSV Liidu haldussüsteemi eeskujul külanõukogud. Väikesekoosseisulised, ilma oma eelarveta ja piiratud võimuga külanõukogud ei tulnud neile pandud ülesannetega toime ning jäid kohaliku elu juhtimises kõrvalossa. Tegelikult töö kohaliku halduse juhtimisel tegid ära valdade täitevkomiteed, mille struktuur pandi paika 1945. aasta sügiseks.

Teiseks hakati uuesti ellu viima aktiivi põhimõtet. Osa aktiivist institutsionaliseeriti valdade ja külanõukogude alaliste komisjonide ja külavolinike ametikoha kaudu. Aktiivi tegelik roll kohaliku halduse teostamisel jäi küsitavaks. Aktiivi rakendati põhiliselt informatsiooni kogumiseks ja sümboolse või ideoloogilise tähendusega ürituste läbiviimisel. See oligi üks aktiivi eesmärk, aga võim ei jäänud nende ülesannete täitmise edukusega rahule. Aktiivi põhimõtet oli Eesti külas keeruline rakendada mitmel põhjusel. Esiteks oli

režiimiga aktiivset koostööd tegema nõustujate arv poliitilistel põhjustel väike; teiseks ei leidnud idee tasuta töötamisest riigiasutuste heaks eraomanduslikust majandussüsteemist tulnud ühiskonnas mõistmist; kolmandaks välistas suure osa kodanike aktiivsele koostööle kaasamise nende ebasobiv poliitiline taust; neljandaks oli 1940. aastate teine pool majanduslikult raske, taludel lasus kurnav maksukoorem ja suur töökohustus ning kõrvaltegevusega polnud seetõttu võimalik tegeleda.

Kohaliku halduse unifitseerimise kolmas etapp oli parteiorganite moodustamine, mis omakorda toimus mitmes järgus: valla parteiorganisaatorite nimetamine, valla parteigruppide ja algorganisatsioonide moodustamine ning partei vallakomiteede moodustamine. 1947. aasta suvel alanud vallakomiteede moodustamine tähendas parteilise kontrolli põhimõtte juurutamise lõppfaasi, aga see jäi lõpule viimata, sest vallakomiteed õnnestus moodustada vaid 60% valdadest.

Neljanda etapina moodustati 1948. aasta alguses kohalikud tööraha saadikute nõukogud, millel puudus tegelik võim, aga mis olid süsteemi osana ette nähtud. Sellega unifitseeriti haldusstruktuur formaalselt sovetliku haldussüsteemiga. Viimane etapp täieliku unifitseerimise suunas oli 1950. aasta sügisel läbi viidud haldusreform, millega kaotati vallad ja maakonnad. Sealpeale oli maarajoonidest ja külanõukogudest koosnev Eesti NSV haldusjaotus kaheastmeline ning vastas ülejäänud NSV Liidu halduskorraldusele.

3. Kohalikud kaadrid 1944–1950

Kaadripoliitika oli sovetlikus poliitilises süsteemis äärmiselt olulisel kohal. Läbi kaadrite valiku ja kontrolli kontrollis režiim kogu ühiskonda. Balti riikides oli hoolika kaadripoliitika tähtsus tänu keskkonna üldisele vaenulikkusele ühelt poolt veelgi suurem, aga teiselt poolt raskemini elluviidav. Usaldusväärseid ja isikuomaduste tõttu haldusametitesse sobivaid inimesi oli vähe. Probleemi püüti lahendada Punaarmee demobiliseeritud või NSV Liidus üles kasvanud inimeste värbamisega vastutavatele ametikohtadele ning elanikkonna mõjutamisega aktiivsele koostööle.

Kaadrite kontrollimiseks eksisteeris NSV Liidus nn nomenklatuuri süsteem ehk vastutavate ametikohtade loetelu, mis oli parteiorganite erilise tähelepanu all. Nomenklatuuri süsteem ulatus valla tasandini ning NSV Liidu süsteemis haruldase nähtusena eksisteeris lühikest aega ka vallakomitee nomenklatuur, mille läbi kontrollimehhanism jõudis sügavale kohalikku kogukonda. Selle kaudu sattusid suurema tähelepanu alla paljud apoliitilistes ametites olevad inimesed, kelle jaoks see võis kaasa tuua ebasobiva mineviku paljastamise ja repressioonid. Vallakomitee loomise põhjus ei olnud samas siiski kontrolli viimine mikrotasandile, vaid tulenes formaadist. Kui oli olemas parteikomitee, pidi olema ka selle nomenklatuur.

Nomenklatuuri kuulusid nii valla partorg kui valla täitevkomitee esimees ja nendele pöörati kaadripoliitikas kõige enam tähelepanu. Režiimi poolt seatud ülesannete lahendamise keerulisus ja ühiskonnas valitsevad pinged seadsid

vallajuhiid raskesse olukorda. Ühelt poolt pandi nende õlule kogu vastutus riiklike ülesannete täitmise eest. Teiselt poolt muutis ebapopulaarsete otsuste elluviimine nad rahva silmis vaenlasteks.

Osa vallajuhte olid madala moraali ja vähese distsipliiniga või korrumpeerunud ametnikud, aga kindlasti mitte kõik. Ka tublidest töötajatest võidi teha patuainad. Seetõttu oli valla kaadrite kõige iseloomulikum joon nende ebastabiilsus. Täitevkomitee esimees vahetus vallas keskmiselt kord aastas ning partorg ainult veidi harvemini. Kõige levinumad vabastamise põhjused olid toimetulematus tööga ja nõrk distsipliin. Loodetud tulemusi ei andnud ka linnakommunistide suunamine maale ning vallapartorgide viimine EK(b)P Keskkomitee nomenklatuuri. Kaadriliikumiste põhjustes peegeldusid aga kõik peamised ühiskonnas aset leidnud sündmused, valitsevad meeleolud ja poliitilised hetkeprioriteedid: küüditamine, maareform, režiimi raskused põllusaaduste varumise, salaviina suur levik koos alkoholismiga jm.

Vallajuhtide kaadrite iseloom oli vaatamata suurele kaadri volavusele läbi perioodi võrdlemisi ühesugune. Tüüpiline vallapartorg oli eesti rahvusest mees, algharidusega, 26–40 aastane lastega perekonnainimene. Ta oli Teise maailmasõja ajal sõdinud Punaarmees ja astunud sel ajal parteisse ning tal puudus varasemast poliitiline või haldusjuhtimise kogemus. Keskmine täitevkomitee esimees oli enamvähem samasugune tüüp.

4. Valla asutuste tegevus 1944–1950

Sovetlikule süsteemile omaselt ei olnud haldusvõimu teostavate institutsioonide funktsioonid alati selgelt fikseeritud. Puudus põhimäärus või muu dokument, mis oleks institutsioonide ülesandeid ja pädevuspiire määratlenud. Esimestel sõjajärgsetel aastatel valitses kohalikus halduses võimusegadus ning režiim oli kohaliku tasandi juhtimisega hädas. Puudus kontseptsioon ning kohalike asutuste töö suunamine sõltus kampaaniatest ja käis suures osas *ad hoc* otsuste ja instruksioonide vormis. Pikemale ajale suunatud juhised olid reeglina propagandistlikud või üldsõnalised ja tegelikus töös kasutatud ning suure kaadriliikumise tõttu need paljudeni ei jõudnudki.

1946. aastal jõuti esimest korda vallaasutuste tööülesannete selgema määratlemiseni ülemaaliselt ning algas võimusegaduse taandumine. Olukorra normaliseerumine võttis siiski aega, veel 1947. aasta keskel ei suutnud partei kesk-aparaadi ametnikud arusaadavalt selgitada täitevvõimu ja partei võimuvahe korda. Teooriat tunti, kuid seda ei osatud konkreetsetes oludes rakendada. NSV Liidus valla-taoline vaheaste rajooni ja külanõukogu vahel puudus ning seetõttu polnud kuskilt võtta ka eeskujusid.

Muutused ja võimusegaduse taandumine kajastusid vallaasutuste tööstiilis. 1945. aastal peeti vähe koosolekuid ning tehti vähe otsuseid. Otsuste hulk hakkas suurenema 1946. aastast ning alates 1947. muutusid täitevkomitee koosolekud kaks korda pikemaks ja palju sisukamaks. Mitmekesisust järsult nende teemade ring, millega kohalik võim tegeles. Traditsioonilised kohaliku halduse

küsimused (koolikorraldus, kaubandustegevuse juhtimine, teede remont jpt), millega algusaastatel tegeleti hädavajaduse korral, hakkasid 1947. aastast muutuma rutiiniks. 1947.–48. aastast tõusis järsult ka põllumajandusküsimuste osakaal, millega esimesel paaril aastal tegeleti vähe, kuid mis pididki olema kohaliku täitevvõimu üheks peamiseks ülesandeks. Samas oli teemasid, mis olid tulipunktis terve perioodi vältel – kaadripoliitika ja eriti elanikkonna kohustuste valdkond. 1949.–50. aastast lisandus juba valdkondi, millega tegelemine on omane normaalsele ühiskonnale ja millega esimestel aastatel ei tegeletud üldse – näiteks spordikorraldus, kino jm, ehkki esialgu oli pigem tegu veel ühekordsete ja propagandistlike kampaaniate kui sihipärase tegevusega.

Valla parteiorganisatsiooni osa kohalikus elus oli kuni 1947. aastani marginaalne ning partei võim külas oli koondunud partorgi isikusse. Partorgide töö oli selgelt juhitud kampaaniate ja hetkeprioriteetide poolt ning sisuliselt erines see haldusametniku tööst vähe. Partorg võis kohati olla autoriteetne juht ja kardetud võimuesindaja, kuid ilma temata saadi samuti hakkama. Periooditi partorg vallas puudus või ei tegelenud ta oma tööga, aga elu läks sellele vaatamata edasi ja haldusülesannete lahendamise edukus ei sõltunud partorgist. Vallakomiteede loomisega alates 1947. aastast hakkas parteiorganite roll valla juhtimises ja vahetult täitevvõimuga muutuma. Parteikomitee omas autoriteeti, mis välistas vaidluse võimupiiride üle.

Vallaasutuste töös kajastusid ühiskonnas toimunud protsessid ja sündmused. Näiteks pärast 1949. aasta küüditamist tõusis lühikeseks ajaks maaga seotud küsimuste arv, 1947. aastal alanud maksukoormuse tõus väljendus normidest vabastamise taotluste arvu hüppelises tõusus ning 1947.–49. a suurenes pidevalt elanikkonna kohustustega seotud otsuste hulk. Täitevkomitee otsustes kajastus ka maareformi ja rahvavaenlaste väljaselgitamise prioriteetsus 1945. aastal ning kulakute-vastase kampaania kulminatsioon 1949. aastal.

Lõppjärelused

Kas 1940. aastate teise poole kohaliku halduse korraldus laseb end periodiseerida? Tuleb tõdeda, et see on võimalik. Esimesi aastaid iseloomustavad kampaanialik tegutsemine, selgelt määratlemata ülesanded, ebastabiilsed kaadrid ja pädevuspiiride ebaselgus ehk kokkuvõtvalt võimusegadus. Viimastel aastatel võimusegadus taandus või suutsid inimesed kohanduda sovetliku haldusstiiliga. Tekkis bürokraatlik rutiin. Vastukaaluks ilmneb asjaolusid, mis räägivad periodiseerimisele vastu. Eelkõige ei vähenenud kaadri voolavus, mis võiks olla süsteemi normaliseerumise olulisemaid näitajaid. Perioodi keskel toimus märgatav tööstiili muutus, mis paigutub 1947. aasta lõppu ja 1948. aasta algusesse ning seetõttu ei saa päriselt nõustuda Jelena Zubkova väitega haldushierarhia väljakujunemisest 1947. aasta suveks. Vaidlemata vastu neile, kes kinnitavad, et 21. mail 1947 Moskvast langetatud otsus, millega võeti suund kollektiviseerimisele, oli Eesti sõjajärgse ajaloo olulisemaid, tuleb siiski nentida, et ka selle mõju jõudis kohalikule tasandile hoopis hiljem.

Kas kohalik haldus oli kõrgemate tasandite peegeldus? Ammendavat vastust on praeguse uurimisseisu juures võimatu anda, aga näib, et mitte. Esiteks, erinevused ilmnevad ülesannete ja töö iseloomus, aga need on loomulikud. Kohaliku halduse ülesanded on keskvõimu tasandi omadest loomuldasa erinevad ning seda isegi sovetlikus tsentraliseeritud kohaliku halduse süsteemis, kuigi siin on erinevused võrreldes mõne muu süsteemiga väiksemad.

Teiseks, nägime, et enamiku karakteristikate kaudu avaldusid erinevused kaadrite iseloomus. See on oluline erinevus, mis oli ilmselt paratamatu. Väike ja jõuga alistatud rahvas ei suutnud isegi teiste liiduvabariikide kaadriabiga pak-kuda režiimile suuremat hulka usaldusväärseid ja kvalifitseeritud partei- ja nõu-kogude töötajaid, kui neid keskvõimu ja maakonna tasandil vaja läks. Kohali-kud kaadrid olid selgelt vähem haritud, palju rohkem kohalikku päritolu ja kau-gelt väiksema poliitilise pagasiga. Kohalikud kaadrid olid ka tunduvalt mono-liitsemad. Eesti NSV juhtkonnas toimus võimuvõitlus ja olid erinevad leerid. Vallas pole selliseid nähtusi sellisel määral võimalik täheldada. Muidugi oli rivaalitsemist ja tüli isiklikul pinnal ning kohati näib koguni, et võimu kohali-kud esindajad polnud konfrontatsioonis rahvaga, vaid omavahel. Aga need olid pigem üksikud näited, mis puhuti suureks, kuna tundusid partei juhtkonnale ohtlikud. Niisiis ärgem tähtsustagem neid üle, sest pigem ilmnesid taolised probleemid mõnikord ja mõnes kohas, kuid see polnud üldine.

Kolmandaks oli kõrgematel tasanditel märksa selgemalt paigas partei- ja täitevvõimu vahекord. See on osaliselt seotud eelmise punktiga, sest keskvõimu ega ka maakondliku tasandi vastutavatel kohtadel parteituid seltsimehi polnud või oli väga vähe. Kolmandik valla täitevkomiteede esimeestest olid aga veel 1950. aastal parteitud. Kuni 1947/48. aastani ja võibolla ka kuni 1950. aastani ei saa väga kategooriliselt rääkida “parteivõimu” teostamisest maal ning selle ulatus oli küsitav. Mõneti võib isegi öelda, et parteiorganil puudus legaalne võim. Partorg või alorganisatsioon ei saanud anda korraldusi, mida kõik pidid täitma, ta sai ainult veenda. Samal ajal oli täitevkomiteel selgelt defineeritud juriidiline õigus anda valla territooriumil üldkohustuslikke otsuseid. Lisandusid erinevad tõlgendused valla parteiorganite õiguse osas kontrollida täitevkomi-teede tööd, mida ei suudetud lahendada ka EK(b)P Keskkomitee aparaadis. Nä-gime, et partei juhtkond mõistis probleemi ning tegutses selle nimel, et valla täitevvõim parteistada.

Võimuvertikaalil jäi vald käsutäitjaks. Käsud ja korraldused liikusid ülevallt alla, ettepanekute liikumisest vastupidises suunas näiteid tuua pole. See oli to-talitaarses ühiskonnas loomulik, sest dogmaatiline “demokraatliku tsentrismi” põhimõte tähendas madalamate organite vastuvaidlematut allumist kõrgematele. Seetõttu liikusid alt üles mitte ettepanekud ja arvamused, vaid ainult aruanded ja informatsioon. Sellises süsteemis oli kohalike võimude peamine funktsioon riiklike ülesannete täitmise kontrolli kõrval kõikvõimaliku informatsiooni ko-gumine otse rahva keskelt ja selle vahendamine üles.

Milline oli Eesti NSV kohalik haldussüsteem võrreldes ülejäänud NSV Liidu omaga? Vene uurijate poolt määratletud riikliku poliitika jooned kohalike või-muorganite suhtes – täielik tsentraliseeritus, topeltalluvus, õiguse eitamine ja

paternalism – avaldusid ka Eesti NSV valitsemissüsteemis. Mitte kohe ja korraga, aga 1940. aastate lõpuks oli Eesti haldussüsteem kirjeldatav täpselt nende märksõnade kaudu. See tähendab, et unifikseerimine oli ellu viidud, ehkki detailides võis leiduda erinevusi. Lääne ajalookirjanduses on rõhutatud sovetliku kohaliku halduse kahte omadust: autonoomia puudumist ja partei kontrolli haldusaparaadi üle. 1940. aastate lõpuks saab ka Eesti kohaliku halduse süsteemi nii kirjeldada, ehkki partei kontrolli juures tuleb olla ettevaatlikum ja mõõnda, et see ei pruukinud olla absoluutne. Pigem jõudis parteivõimu sisseviimine lõpule alles haldusreformi järel ning seni oli valla tasand siin olnud takistuseks.

Eesti NSV kohaliku halduse süsteemi sarnasus muu NSV Liiduga on seda kõnekam, et struktuurilt olid süsteemid erinevad. Eesti kohalik haldus oli kahe, mujal NSV Liidus aga ühetasandiline ning struktuuride võrdlemine on seetõttu mõneti meelevaldne. Peaksime võrdlusse kaasama pigem Eesti külanõukogu, aga siin oli segavaks faktoriks vald, mis külanõukogu tegevust takistas. Mina lepiksin siinkohal tõdemusega, et ehkki süsteemi põhimõtted olid sarnased, oli vald sovetlikus süsteemis unikaalne, mille analoogiaid on leitavad Lätist ja Leedust. Ehkki praeguse uurimisseisu juures – käesoleva teemaga kattuvaid uurimusi Lätist ja Leedust ei ole teada ning üldisemad võrdlevad käsitlused on liiga pealiskaudsed – saame seda siiski esitada ainult hüpoteesina, mida julgustab püstitava tõdemus, et sovetiseerimise üldine käik nägi Balti riikide puhul välja sarnane ning üldised arengud olid ühesugused.

Kui vald oli sovetlikus struktuuris unikaalne üksus, võib küsida, kas kohalik haldussüsteem sellisel kujul, nagu see 1940. aastate teisel poolel toimis, on NSV Liidu kontekstis vaadeldav kui halduseksperiment, mis ennast ei õigustanud? Arvan, et mitte. Haldusreform ja “revolutsioonielsete” haldusüksuste kaotamine oli paratamatu. Seda saanuks ära hoida üksnes Nõukogude võimu lõppemine või kardinaalne haldusreform kogu NSV Liidu tasandil. Totalitaarse režiimi peamisi eeldusi on unifikseerimine ning erandeid selles ei sallita. Seega on võtmeküsimus pigem selles, et miks toimus haldusreform nii hilja – alles kuus aastat pärast Nõukogude režiimi taaskehtestamist?

Nägime, et haldusreformi hakati kavandama juba 1945. aastal, aga 1946. aastal sellest loobuti. Eesti NSV parteijuhid põhjendasid reformi edasilükkamist ebasoodsa olukorraga kaadrite osas. Selles oli neil ilmselt õigus, sest rajoneerimine eeldas suure hulga vastutavate töötajate juurdeleidmist. Samas arvas Nikolai Karotamm, et haldusreformi juurde võib tagasi tulla aasta-poolteise pärast. See olekski ilmselt olnud võimalik, sest nagu nägime, hakkas just 1947. aasta lõpul – 1948. aastal võimusegadus vaibuma ning ühiskond normaliseeruma. Haldusreform aga käivitati ometi alles 1949. aasta kevadel. Haldusreform algas mais 1949 ehk kohe kui oli saanud selgeks, et märtsis läbi viidud küüditamine oli andud surmahoobi üksiktalude süsteemile ning lauskollektiviseerimine oli käivitunud. Kohaliku halduse ümberkorraldamine oli kollektiviseerimisega niisiis otseses seoses, aga tegureid oli veel.

Üks peamisi oli minu hinnangul põllusaaduste varumine. Nägime, et varumine ja eelkõige selle peamine meetod ehk taludel lasuv sundmüügi kohustus, oli kohalike riigivõimuorganite töös prioriteetsemaid valdkondi. Kohalik

haldusaparaat tegeles varumisega pidevalt; see oli peamisi näitajaid, mille kaudu hinnati vallapartorgide ja esimeeste tööd, see mõjutas kõige enam kaadripoliitikat jne. Varumissüsteemi prioriteetsus tulenes eelkõige sellest, et NSV Liit oli agraarmaa ja riigi peamine sissetulek tuli põllumajandusest. Me ei tea kui palju varumisplaanist tegelikult täideti, sest usaldusväärne statistika puudub, aga süsteem üldiselt toimis ja talud püüdsid oma kohustusi iga hinna eest täita. Repressiivne karistuspoliitika ei jätnud lihtsalt alternatiive. 1946. aasta lõpul puhkes NSV Liidus näljahäda, mis kulmineerus 1947. aastal. Seega ajal, mil Eesti NSV juhtkonna hinnangul saanuks naasta haldusreformi kava juurde. Näljahäda aga tähendas, et Eesti NSV toodangu osa muutus olulisemaks, sest NSV Liidu juhtkond rakendas sel ajal poliitikat võtta vilja sealt, kust veel vähegi võimalik ja üks selline piirkond oli Baltikum. Kuna külanõukogud ei toiminud ja kolhoose polnud oli selge, et varumissüsteem saab toimida ainult sissetöötatud struktuuri kaudu. Selle muutmisega ei saanud riskida enne, kui oli kindel, et toodangu võimalikul vähenemisel puuduvad tõsisemad tagajärjed mujal.

Näljahäda hakkas järele andma pärast 1947. aasta saaki, selleks ajaks aga oli kollektiviseerimine juba otsustatud. Näljahäda oli selle otsustamisel seejuures üks olulisemaid argumente, sest tegu polnud ainult Baltikumi hõlmava, vaid üleliidulise kampaaniaga. Kollektiviseerimise ja põllusaaduste varumise küsimused olid ka omavahel otseselt seotud, sest põhimõtteliselt oligi riigi varustamine odava põllumajandustoodanguga võimalik ainult kolhooside või sundmüügi süsteemi kaudu.

Niisiis oli haldusreformi teostamise võimalus seotud põllumajandustoodangu varumise ja kollektiviseerimisega, kuid viimane pakkus lisaboonusena uue, aga mujal sissetöötatud lahenduse, sest NSV Liidus oli kolhoos peamisi elanikkonna kontrolli vahendeid. Enne kollektiviseerimist püüti Baltikumi elanikkonda kontrollida olemasoleva halduskorralduse kaudu. Kolhoosid pakkusid sellele alternatiivi.

Valla kui problemaatilise ja unifitseeritud süsteemi sobimatu nähtuse likvideerimine tehti niisiis tegelikult teoks enamvähem kohe, kui see oli võimalik. Ning see teostati hoolimata sellest, et 1940. aastate lõpp näitas pigem seda, et kohalik haldussüsteem on võimalik toimima saada ka vallas, ehkki see võib võtta aega. Aga kõik probleemid polnud siiski lahenenud. Nägime, et kaadrid jäid ebastabiilseks lõpuni. 1949. a küüditamine näitas isegi seda, et režiimi esindama volitatud ja seeläbi vastuvaidlemata alluma kohustatud kohalikud parteiametnikud võivad hoida vaat et vastasleeri ja olla kohalike inimestega lähedasemad kui neid volitanud võimuga. Kogukondlikud sidemed olid visad kaduma, sest oma küla ja valla mentaliteet oli visa kaduma. Selle kaotamise eesmärki teenis massiterror, aga vaja oli ka kardinaalset ümberkorraldust struktuurides. Seega oli vald vaja kaotada.

Edasised uurimistööd peavad vastama küsimusele, kas see lahendas probleemid.

BIBLIOGRAAFIA

Arhiivid

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

T-168 Koondfond Tartumaa TSN Täitevkomitee ja tema osakonnad

T-178 Äksi valla TSN Täitevkomitee

Eesti Rahva Muuseum (ERM)

Korrespondentide vastuste arhiiv (KV)

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

14 Siseministeerium

40 Siseministeeriumi Omavalitsuste Talitus

1098 Lääne Maavalitsus

2424 Järva Maavalitsus

4323 Vormsi Vallavalitsus

R-1 Eesti Vabariigi Ministrite Nõukogu (ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Ministrite Nõukogu materjalid)

R-3 ENSV Ülemnõukogu Presiidium

R-4 ENSV Rahandusministeerium

R-65 Kindralkomissar Tallinnas

R-358 Eesti Omakaitse Peavalitsus

R-364 ENSV Vabariiklik Komisjon Saksa fašistlike sissetungijate ja nende kaasosaliste roimade ja nende poolt tekitatud kahjude uurimiseks

R-967 Viljandi Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1007 Võru Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1016 Saare Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1019 Valga Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1034 Viru Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1036 Pärnu Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1108 Üleriikliku Maatõõrahva ühingu kohalikud osakonnad ja maa-
kondlikud organisaatorid; ENSV Maatööliste Ametiühingu kohalikud
komiteed

R-1271 Lääne Maakonna TSN Täitevkomitee

R-1661 Kullamaa Valla TSN Täitevkomitee

R-1823 Vao Valla TSN Täitevkomitee

R-1884 ENSV Siseasjade Rahvakomissariaat

R-2274 Petserimaa Prokurör

Eesti Riigiarhiivi filiaal (ERAF)

1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

12 EKP Tartumaa Komitee

13 EKP Saaremaa Komitee

17 EKP Petserimaa Komitee

- 130SM Kollektatsioon lõpetatud uurimistoimikutest
- 207 Äksi valla parteialorganisatsioon
- 247 EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut
- 287 EKP Tallinna Linna Lenini Rajoonikomitee
- 401 Kollektatsioon EKP valdade ning alevite parteialorganisatsioonid ja valdade ning alevite TSN täitevkomiteede parteialorganisatsioonid
- 768 Hageri valla parteialorganisatsioon
- 938 EKP KK Vabariiklik Parteikool
- 1000 Kollektatsioon EKP vallakomiteed
- 1021 EKP Äksi vallakomitee
- 1175 Rõuge valla parteialorganisatsioon
- 2643 EKP Tartu Rajoonikomitee
- 4905 EKP Jõgeva Rajoonikomitee
- 9607 Nikolai Karotamm, EKP tegelane ja majandusteadlane

Tallinna Linnaarhiiv

R-282 Harju Maakonna TSN Täitevkomitee

Vene Föderatsiooni Riigiarhiiv (GARF, *Государственный архив Российской Федерации*)

P-5446 *Совет Министров*

Venemaa Riiklik Sotisaalpoliitilise Ajaloo Arhiiv (RGASPI, *Российский государственный архив социально-политической истории*)

17 *Центральный комитет КПСС*

598 *Уполномоченный ЦК ВКП(б) и ЦК СССР по Эстонской ССР (1940–41); Бюро ЦК ВКП(б) по Эстонии (1944–1947)*

Publitseeritud allikad

Eesti NSV Põllumajanduse kollektiviseerimine: dokumentide ja materjalide kogumik, koostanud Evald Laasi jt, Eesti Raamat, Tallinn, 1978.

EKP KK Büroo istungite regeetid. I: 1940–1954, koostanud Tõnu Tannberg, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2006.

Hävitajad: Nõukogude hävituspataljonid Eestis 1944–1954: Dokumentide kogumik, koostanud Tiit Noormets & Valdur Ohmann, Riigiarhiiv, Tallinn, 2006.

Коммунистическая партия Эстонии в цифрах, 1920–1980: сборник статей, koostanud G. Volkova jt, Eesti Raamat, Tallinn, 1983.

Политбюро ЦК РКП(б)– ВКП(б). Повестки дня заседаний, 1919–1952: Каталог. Том III, 1940–1952, РОССПЭН, Москва, 2001.

Riigivolikogu II koosseis: I istungjärg 1.–13. koosolek. Stenograafilised aruanded, 2. trükk, Monokkel, Tallinn, 1991.

Советское руководство. Переписка. 1928–1941, koostanud A. Kvashonkin jt, РОССПЭН, Москва, 1999.

ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты 1945–1953, koostajad V. Denisov, A. Kvashonkin jt, Moskva, 2004.
Võimatu vaikida, II osa, koostanud Hilda Sabbo, H. Sabbo, Tallinn, 1996.

ÕIGUSAKTID

Ametlik Teataja, perioodiline väljaanne, aastakäik 1941
Amtsblatt, perioodiline väljaanne, aastakäik 1942
ENSV Teataja, perioodiline väljaanne, aastakäigud 1940, 1941, 1944, 1945, 1946, 1948, 1949, 1950.
Riigi Teataja, perioodiline väljaanne, aastakäigud 1937, 1938, 1939, 1940
Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon (Põhiseadus), Poliitiline Kirjandus, Tallinn, 1948.
Instruktsioon asjaajamise kohta valla täitevkomiteedes, ENSV RKN AV, Tallinn, 1945.
Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus): NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. veebruaril 1947. a. vastu võetud muudatuste ja täiendustega, NSV Liidu Ülemnõukogu, Moskva, 1947.
Valla täitevkomitee esimehe käsiraamat: valimik kehtivaid seadusandlikke eeskirju käsitamiseks valla täitevkomitee ja külanõukogu töös, ENSV MN Asjadevalitsus, Tallinn, 1946.
VNFSV kriminaalkodeks: muudatustega kuni 15. novembrini 1940: ametlik tõlge, ENSV Kohtu Rahvakomissariaat, Tallinn, 1940.
Üleliidulise kommunistliku (enamlaste) partei põhikiri, RK Poliitiline Kirjandus, Tallinn, 1940.
Üleriikliku Maatöörahva Ühisuse põhikiri, ÜMÜ, Tallinn, 1927.

Kirjandus

Abiks valla täitevkomitee kaubandus-varumiskomisjonile, Pedagoogiline Kirjandus, 1945, Tallinn.
Almond, Gabriel A. & Laura Roselle, “Model fitting in communist studies” in Thomas F. Remington (ed), *Politics and the Soviet System*, Macmillan Press, Houndmills, 1989.
Angelus, Oskar, *Tuhande valitseja maa: mälestusi saksa okupatsiooni ajast 1941–1944*, EMP, Stockholm, 1956.
Ant, Jüri, *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*, Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, Tallinn, 1999.
Ant, Jüri, “Nõukogude(ta) võim 1939–40 annekteeritud aladel”, *Kleio*, 10, 1994, 45–48.
Armstrong, John A., “Administrative apparatus in the rural Ukraine”, *American Slavic & East European Review*, vol. 15, no. 1, 1956, 17–37.
Armstrong, John A., “Sources of administrative behavior: some Soviet and Western European comparisons”, *American Political Science Review*, vol. 59, no. 3, 1965, 643–655.
Armstrong, John A., *The Soviet Bureaucratic Elite: a case study of the Ukrainian apparatus*, Praeger, New York, 1959.
Баберовский, Йорг, *Красный террор: история сталинизма*, РОССПЭН, Moskva, 2007.

- Безнин, Михаил & Татьяна Димони, “Повинности российских колхозников в 1930–1960-е гг”, *Отечественная история*, 2, 2002, 96–111.
- Churchward, Lloyd G., “Continuity and change in Soviet local government, 1947–1957”, *Soviet Studies*, vol. 9, no. 3, 1958, 256–285.
- Conquest, Robert, *Power and Policy in the USSR*, Harper and Row, New York, 1967.
- Conquest, Robert, *The Soviet Political System*, Bodley Head, London, 1968.
- Djordjevic, Jovan, “Local self-government in Yugoslavia”, *American Slavic and East European Review*, vol. 12, no. 2, 1953, 188–200.
- Drechsler, Wolfgang, “Eessõna” teoses: *Peter Schöber, Kohalik omavalitsus: tänapäevase kohaliku omavalitsuse idee*, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2003.
- The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945*, R. W. Davies, Mark Harrison, S. G. Wheatcroft (eds), Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, peatoimetaja Sulev Vahtre, Ilmamaa, Tartu, 2005.
- Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koostaja Tõnu Tannberg, Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae, vol. 15, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Eesti rahvastikukaotused. II/1, Saksa okupatsioon 1941–1944: hukatud ja vangistuses hukkunud = Population Losses in Estonia. II/1: German occupation 1941–1944: executed and died in prison*, koostaja Indrek Paavle, ORURK, Tartu, 2002.
- Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, koostaja ja toimetaja Enn Tarvel, Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2002.
- Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940–1991*, koostaja ja toimetaja Enn Tarvel, Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 2005.
- Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), IKUES, Tallinn, 2006.
- Estonia since 1944: report of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), IKUES, Tallinn, 2009.
- Fainsod, Merle, *How Russia is Ruled*, Harvard University Press, Cambridge, 1953.
- Fainsod, Merle, *Smolensk under Soviet Rule*, Vintage Books, New York, 1958.
- Fainsod, Merle & Jerry F. Hough, *How the Soviet Union is Governed*, Harvard University Press, Cambridge, 1979.
- Fairbanks, Charles H., “Soviet bureaucratic Politics: the role of leaders and of lower officials” in Thomas F. Remington (ed), *Politics and the Soviet System*, Macmillan Press, Houndmills, 1989.
- Feest, David, “Põlisrahvuste taaseelistamise poliitika Balti liiduvabariikides? Eestimaa Kommunistlik Partei pärast Teist maailmasõda” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Feest, David, *Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953*, Böhlau, Köln, 2007.
- Gill, Graeme, *The Origins of the Stalinist Political System*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Григорьев, В. А., *Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика: Монография*, Истина, Киев, 2005.
- Haberman, Harald, *Tagasisivaatamisi: memuaarid*, Eesti Raamat, Tallinn, 1988.

- Hazard, John Newbold, *The Soviet System of Government*, 5th edition, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Hiio, Ene, "Vallaomavalitsused ja vallaarhiivid läbi aegade", *Arhiiv riigiasutusena Eesti ühiskonnas: artiklid*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 1999.
- Hiio, Toomas, "Combat in Estonia in 1944" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2006.
- Hinnov, Paul, *Kui need talud tapeti: lehekülgi ühe küla ajaloost*, Ilmamaa, Tartu, 1999.
- Hoffmann, David L., "Stalinist family values" in David L. Hoffmann (ed), *Stalinist Values: the Cultural Norms of Soviet Modernity 1917–1941*, Cornell University Press, London, 2003.
- Hoolitsus sõjaväelaste perekondade eest: meespea valla täitevkomitee esimehele ja sõjaväelaste perekondade abistamise komisjonile valla täitevkomitee juures, Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1945.
- Hough, Jerry F., "The soviet concept of the relationship between the lower Party organs and the State administration", *Slavic Review*, vol. 24, no. 2, 1965, 215–240.
- Hough, Jerry F., *The Soviet Prefects: the local party organs in industrial decision-making*, Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- Hough, Jerry F., *The Soviet Union and Social Science Theory*, Harvard University Press, Cambridge, 1977.
- Jones, Ralph A., "Polish local governments reorganized on Soviet model", *American Slavic and East European Review*, vol. 10, no. 1, 1951, 56–68.
- Kaasik, Peeter, "Demobilisation" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia since 1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2009.
- Kaasik, Peeter, "Liquidation of the Estonian Defence League in 1940" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2006.
- Kaljuste, Milvi, *Tamba küla lugu*, M. Kaljuste, Lihula, 2002.
- Kessler, Gijs, "The passport system and state control over population flows in the Soviet Union, 1932–1940", *Cahiers du monde russe*, vol. 42, no. 2–4, 2001, 478–504.
- Kinkar, Feliks, "EKP ideelis-poliitilisest kasvatustööst talurahva hulgas", *TRÜ Toimetised*, vihik 287, 1971, 70–109.
- Kinkar, Feliks, "EKP tegevusest massilise poliitilise töö organiseerimisel maal esimesel sõjajärgsetel aastatel", *TRÜ Toimetised*, vihik 261, 1970, 78–95.
- Kinkar, Feliks, "Valla parteiorganisaatorid Eesti NSV-s", *TRÜ toimetised*, vihik 334, 1974, 43–60.
- Kivimaa, Ervin, "EKP tegevusest esimeste kolhooside rajamisel Eesti NSV-s 1947. a", *TRÜ Toimetised*, vihik 238, 1969, 87–105.
- Kivimaa, Ervin, "EKP tegevusest kolhooside organisatsioonilisel majanduslikul kindlustamisel aastail 1949–1952", *TRÜ Toimetised*, vihik 445, 1978, 36–54.
- Kivimaa, Ervin, "EKP tegevusest põllumajanduse kollektiviseerimise alal 1948. aastal", *TRÜ Toimetised*, vihik 261, 1970, 57–70.
- Kivimaa, Ervin, "Parteiorganisatsioonide loomine ja kindlustamine Eesti külas aastail 1944–1947", *TRÜ toimetised*, vihik 233, 1969, 86–105.
- Кодин, Евгений, "Смоленский архив" и американская советология, Smolenski Riiklik Ülikool, Smolensk, 1998.

- Коржихина, Татьяна, *Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г.*, Venemaa Riiklik Humanitaarülikool, Moskva, 1995.
- Kultuurilise ülesehituse edasiseks tõusuks: meespea valla täitevkomitee esimehele ja valla täitevkomitee kultuurikomisjonile, Pedagoogiline Kirjandus, Tallinn, 1945.
- Kulu, Hill, *Eestlaste tagasiränne 1940–1989: Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*, University of Helsinki, Helsinki, 1997.
- Kuuli, Olaf, *Eesti ajaloo kirjutamisest Stalini ja Hruštšovi ajal*, O. Kuuli, Tallinn, 2008.
- Kuuli, Olaf, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*, O. Kuuli, Tallinn, 1991.
- Kuuli, Olaf, *Stalini aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954)*, O. Kuuli, Tallinn, 2007.
- Kuusk, Pearu, *Nõukogude võimu lahingud Eesti vastupanuliikumisega: Banditismivastase Võitluse Osakond aastatel 1944–1947*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2007.
- Kõll, Anu-Mai, “Arvustus”, *Ajalooline Ajakiri*, nr 1–2, 2008, 165–168.
- Kõll, Anu-Mai, “Tender Wolves. Identification and persecution of kulaks in Viljandimaa 1940–1949” in Olaf Mertelsmann (ed), *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*, Kleio, Tartu, 2003.
- Kärp, Peep, *Virumaa kroonika 1940–1941: Virumaa punased valitsejad*, Ilo, Tallinn, 2001.
- Laar, Mart, *Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis*, Varrak, Tallinn, 2006.
- Laar, Mart, *Sinimäed 1944: II maailmasõja lahingud Kirde-Eestis*, Varrak, Tallinn, 2006.
- Laasi, Evald, “Eesti talumajapidamiste sotsiaal-majanduslikust struktuurist aastail 1947–1948” teoses: Edgar Tõnurist (toimetaja), *Sotsialistliku põllumajanduse areng Nõukogude Eestis: artiklite kogumik*, Valgus, Tallinn, 1976.
- Laasi, Evald, “Esimene sõjajärgne aasta Võrumaa külas” teoses: Juhan Kahk, Evald Laasi & Ants Ruusmann (toimetajad), *Eesti talurahvas teel sotsialismile*, Eesti Raamat, Tallinn, 1965.
- Laasi, Evald, “Eesti talurahvas sundkollektiviseerimise eel”, *Sotsialistlik põllumajandus*, 7, 1989, 33.
- Lapidus, Gail Warshofsky, “Women in soviet society: equality, development, and social change” in David L. Hoffmann (ed), *Stalinism: the essential readings*, Blackwell, Malden, 2003.
- Lapidus, Gail Warshofsky, *Women in Soviet Society: equality, development, and social change*, University of California Press, Berkeley, 1978.
- Lenin, Vladimir, *Riik ja revolutsioon*, Poliitiline Kirjandus, Tallinn, 1947.
- Lewin, Moshe, “Bureaucracy and the Stalinist state” in Ian Kershaw & Moshe Lewin (eds), *Stalinism and Nazism: dictatorships in comparison*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Liivik, Olev, “Eesti küla sihikindel sovetiseerimine aastatel 1944–1953”, *Tuna*, 1, 2008, 136–139.
- Liivik, Olev, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2006.
- Liivik, Olev, ““Kas minu saatus tõesti nii kurb on, et mina ei või isegi õppima minna?””. Parteipoliitilise kõrghariduse tähendusest ja omandamisest 1940. aastail Eesti NSV kommunistide poolt” teoses: Priit Raudkivi ja Marten Seppel (koostajad), *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*, Argo, Tallinn, 2009.

- Liivik, Olev, "Rahvus- ja naispoliitika Nõukogude Eestis: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi rahvuslik ja sooline koosseis 1945–1953" teoses: *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2006*, ÕES, Tartu, 2007, 54–74.
- Loosaar, Evald, *Eesti mehe lugu: mälestused 1939–1971*, Varrak, Tallinn, 2006.
- Мандельштам, Лев, *Местные органы государственной власти в СССР*, Госюриздат, Москва, 1953.
- Manning, Roberta Thompson, "Peasants and the Party: rural administration in the Soviet Countryside on the eve of World War II" in John W. Strong (ed), *Essays on Revolutionary Culture and Stalinism*, Slavica Publishers, Columbus, 1990.
- Manning, Roberta Thompson, "State and society in Stalinist Russia", *The Russian Review*, vol. 46, no. 4, 1987, 407–411.
- Marples, David R., "Toward a thematic approach to the collectivization campaign in the Soviet West (1948–1956)", *Canadian Slavonic Papers/Revue canadienne des slavistes*, vol. 33, nos. 3–4, 1991, 285–300.
- Martin, Terry Dean, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.
- Mechanisms of Power in the Soviet Union*, eds. N. Rosenfeldt, B. Jensen & E. Kulavig, St. Martin's Press, New York, 2000.
- Meelespea külla, valla, linna või rajooni töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee alalisele sotsiaalkindlustuse komisjonile*, ENSV Sotsiaalkindlustuse Ministeerium, Tallinn, 1946.
- Mertelsmann, Olaf, "David Feest. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953", *Journal of Baltic Studies*, vol. 39, no. 1, 2008, 86–88.
- Mertelsmann, Olaf, *Der stalinistische Umbau in Estland: von der Markt- zur Kommandowirtschaft*, Kovač, Hamburg, 2006.
- Mertelsmann, Olaf, "Estonian moonshine in the 1940s", *Daugavpils Universitāte Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 6, 2004, 86–95.
- Mertelsmann, Olaf, "Sovetiseerimise mõistest" teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Mertelsmann, Olaf, "Turumajanduselt käsumajandusele" teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Meyer, Alfred G., *The Soviet Political System: An Interpretation*, Random House, New York, 1965.
- Misiunas, Romuald J. & Rein Taagepera, *The Baltic States: years of dependence, 1940–1990*, Hurst, London, 1993.
- Mägi, Artur, "Eesti õiguskorra hävitamine" teoses: *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*, 3. köide, *Punane aasta: koguteos*, EMP, Stockholm, 1956.
- Olle, Vallo, *Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918.–1940. a*, Tartu Ülikool, Tartu, 2001.
- Olle, Vallo, *Munitsipaalõigus: loengukonspekt*, Juura, Tallinn, 2004.
- Очерки по истории органов советской государственной власти*, Государственное издательство юридической литературы, Москва, 1949.
- Overy, Richard, *Diktaatorid: Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa*, Varrak, Tallinn, 2007.
- Paavle, Indrek, "Administrative sovietisation of the ESSR at the local level in 1944–1953" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia since 1945:*

- reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2009.
- Paavle, Indrek, "Eesti vallaomavalitsuse hävitamine" teoses: *Kommunism rahvusvahelise kohtu ette: Eesti Memento Liidu ajalookonverents, 16. juuni 2007*, Eesti Memento Liit, Tallinn, 2008.
- Paavle, Indrek, "Estonian Self-Administration in 1941–1944" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2006.
- Paavle, Indrek, "Fate of the Estonian elite in 1940–1941" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2006.
- Paavle, Indrek, "Sovietisation of agriculture" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia since 1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2009.
- Paavle, Indrek, "Sovietisation of local governments in 1940–1941" in Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2006.
- Panksejev, Aleksandr, *Eestimaa Kommunistliku Partei võitlus töölisklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest aastail 1944–1960*, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961.
- Панксеев, Александр, *На основе ленинских организационных принципов: о деятельности КП Эстонии по регулированию своего количественного и качественного состава, по расстановке партийных сил*, Eesti Raamat, Tallinn, 1967.
- Panksejev, Aleksandr, *Nõukogude võimuorganite taastamine Eestis pärast fašistlikku okupatsiooni*, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1958.
- Павлова, Ирина, "Механизм политической власти в СССР в 20–30-е годы", *Вопросы истории* ежемесячный журнал, 11/12, 1998, 49–66.
- Pirsko, Priit, "Priit Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941" teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Politics and the Soviet System: essays in honour of Frederick C. Barghoorn*, Thomas F. Remington (ed), Macmillan Press, Houndmills, 1989.
- Politics, Society and Stalinism in the USSR*, J. Channon (ed), St. Martin's Press, New York, 1998.
- Попов, Василий, "Крестьянские налоги в 40-е годы", *Социологические исследования*, 2, 1997, 95–114.
- Попов, Василий, "Хлеб как объект государственной политики в СССР в 1940-е годы", *Отечественная история*, 2, 2000, 49–66.
- Provincial Landscapes: Local Dimensions of Soviet Power, 1917–53*, Donald J. Raleigh (ed), University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2001.
- Purge, Säde, *Katsumused ja karastumine: Eesti NSV-st evakueerunud töötajad nõukogude tagalas 1941–1944*, Eesti Raamat, Tallinn, 1986.
- Raagmaa, Garri, "Jaga ja valitse!", *Postimees*, 16.06.2008.
- Rahi-Tamm, Aigi, *Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis*, doktoritöö, juhendaja Aadu Must, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2004.

- Rahi-Tamm, Aigi & Andres Kahar, "1949. aasta küüditamisoperatsiooni "Priboi" ettevalmistamine Eesti NSV-s" teoses: *Kommunism rahvusvahelise kohtu ette: Eesti Memento Liidu ajalookonverents, 16. juuni 2007*, Eesti Memento Liit, Tallinn, 2008.
- Rigby, Thomas Henry, *Communist Party Membership in the U.S.S.R., 1917–1967*, Princeton University Press, Princeton, 1968.
- Rigby, Thomas Henry, "The nomenklatura and patronage under Stalin" in *Political Elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Elgar, Aldershot, 1990.
- Rigby, Thomas Henry, "The origins of the nomenklatura system", *Soviet Studies*, vol. 40, no. 4, 1988, 523–37.
- Rigby, Thomas Henry, *Political Elites in the USSR: central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*, Elgar, Aldershot, 1990.
- Riigiõigus. Üld- ja eriosa, koostatud ja redigeeritud vastavalt Tartu Ülikooli õigusteaduskonna loenguile ja eksamikavale, Jurist, Tartu, 1936.
- Roos, Jaan, *Läbi punase öö. I, 1944. ja 1945. aasta päevik*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1997.
- Roos, Jaan, *Läbi punase öö. II, 1947. aasta päevik*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 2000.
- Roos, Jaan, *Läbi punase öö. III, 1948. ja 1949. aasta päevik. Lisa: 1944. aasta lõpp*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 2001.
- Roosileht, Katrin, *Vaestlastekohtud*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2003.
- Rosenberg, William G., "The zemstvo in 1917 and its fate under Bolshevik rule" in Terence Emmons & Wayne S. Vucinich (eds), *The Zemstvo in Russia: an Experiment in Local Self-Government*, Cambridge University Press, London; New York, 1982.
- Ruus, Karl-Robert, "Maaomavalitsuse uuestisünd", *Lääne Sõna*, 15.10.1942.
- Ruus, Vilmar, *Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940–41*, Eesti Raamat, Tallinn, 1980.
- Руусманн, А. & Генрих Тидо, *Начало социалистических преобразований в эстонской деревне*, Eesti Raamat, Tallinn, 1982.
- Ruusmann, Ants, "Nõukogude maareformi taastamine pärast Eesti NSV vabastamist saksa fašistlikest okupantidest" teoses: Edgar Tõnurist (toimetaja), *Sotsialistliku põllumajanduse areng Nõukogude Eestis: artiklite kogumik*, Valgus, Tallinn, 1976.
- Saueauk, Meelis, "Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat (NKGB) Eestis 1944–1946", *Tuna*, 3, 2008, 33–57.
- Schapiro, Leonard, *The Government and Politics of the Soviet Union*, 6th edition, Hutchinson of London, 1977.
- Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union*, 2nd edition, Vintage Books, New York, 1971.
- Зеленов, М. В., "Рождение партийной номенклатуры", *Вопросы истории*, 2, 2005, 3–8.
- Зима, В. Ф., *Голод в СССР 1946–1947 годов: происхождение и последствия*, [s. n], Moskva, 1996.
- Service Robert, *Lenin: biograafia*, Sinisukk, Tallinn, 2002.
- Service, Robert, "Stalinism and the Soviet state order" in Harold Shukman (ed), *Redefining Stalinism*, Frank Cass, London, 2005.
- Shearer, David, "Elements near and alien: passportization, policing, and identity in the Stalinist State, 1932–1952", *The Journal of Modern History*, vol. 76, no. 4, 2004, 835–881.
- Slezkine, Yuri, "The USSR as a communal apartment, or how a socialist state promoted ethnic particularism", *Slavic Review*, vol. 53, no. 2, 1994, 414–452.

- Справочник советского работника*, А. Võšinski (toimetaja), Издательство “Ведомостей Верховного Совета РСФСР”, Moskva, 1939.
- Stalin, Jossif, *Leninismi küsimusi*, RK Poliitiline Kirjandus, Tallinn, 1945.
- Sõja ja rahu vahel: esimene nõukogude aasta*, S-Keskus, Tallinn, 2009 (ilmumas).
- Zubkova, Jelena, “Estland under sovietischer Herrschaft 1944–1953. Die Moskauer Perspektive” in Olaf Mertelsmann (Hrsg), *Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod: Estland 1939–1953*, Bibliotheca Baltica, Hamburg, 2005.
- Зубкова, Елена, *Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953*, РОССПЭН, Moskva, 2000.
- Зубкова, Елена, *Прибалтика и Кремль: 1940–1953*, РОССПЭН, Moskva, 2008.
- Zubkova, Jelena, “Probleemne tsoon: Balti vabariikide sovetiseerimise iseärasused sõjajärgsel ajal 1944–1952” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Taagepera, Rein, *Soviet Collectivization of Estonian Agriculture*, School of Social Sciences, University of California, Irvine, 1979.
- Taar, Agnes, *Naisvallavanem: Komöödia 3 vaatuses*, Noor-Eesti, Tartu, 1933.
- Taborsky, Eduard, “Local government in Czechoslovakia, 1919–1948”, *American Slavic and East European Review*, vol. 10, no. 3, 1951, 202–215.
- Tammela, Hiljar, “Estonian’s views on events abroad and in the Soviet Union 1944–1950” teoses: Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (toim), *Estonia since 1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, IKUES, Tallinn, 2009.
- Tannberg, Tõnu, “Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eesti NSVs sõjajärgsetel aastatel” teoses: Tõnu Tannberg (koostaja), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2007.
- Tannberg, Tõnu, “Nõukogude aja uurimisest Venemaal: uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid” teoses: *Ajaloolise töö otsinguid. [I]: 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid*, Umara, Tallinn, 1999.
- Tarvel, Enn, “Sissejuhatus” teoses: Enn Tarvel (toimetaja), *Partei algorganisatsioon kui kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991*, Tallinn, 2009 (ilmumas).
- Taubman, William, *Governing Soviet Cities: Bureaucratic Politics and Urban Development in the USSR*, Praeger, New York, 1973.
- The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*, Olaf Mertelsmann (ed), Kleio, Tartu, 2003.
- Thorniley, Daniel, *The Rise and Fall of the Soviet Rural Communist Party, 1927–39*, Maximillian Press, London, 1988.
- Тидо, Генрих, “Создание партийных организаций и беспартийного актива на селе в 1940 году”, *TRÜ Toimetised*, vihik 109, 1961, 73–84.
- Traat August, “Eesti vallakogukonna tekkeloost”, *Nõukogude Õigus: Juriidiline bulletin*, 3 (45), 1974, 214–219.
- Traat, August, *Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini*, Eesti Raamat, Tallinn, 1980.
- Traat, August, “Vallareform Eestis 1866. a”, *ENSV TA Toimetised*, XVII köide, Ühis-konnateadused, 1, 196, 11–23.

- Truuväli, Eerik-Juhan-Eerik, "Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse areng (1944–1953)" teoses: *Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis*, Eesti Raamat, Tallinn, 1981.
- Truuväli, Eerik-Juhan, *Valimisõigus ja valimised Eestis 1917–1980*, II osa, Eesti Raamat, Tallinn, 1986.
- Цейтлин, Р. С. & С. А. Сергеев, *История государственного управления и муниципального самоуправления в России*, Омега-Л, Москва, 2006.
- Цикулин, В. А., *История государственных учреждений СССР 1936–1965 гг.: учебное пособие*, [s. n.], Москва, 1966.
- Tucker, Robert C., "Field observations on Soviet local government", *Slavic Review*, vol. 18, no. 4, 1959, 526–528.
- Ulam, Adam Bruno, *The New face of Soviet Totalitarianism*, Harvard University Press, Cambridge, 1963.
- Uluots, Jüri, *Seaduse sünd: Eesti õiguse lugu*, koostaja Hando Runnel, Ilmamaa, Tartu, 2004.
- Uuet, Liivi, *Eesti haldusjaotus 20. sajandil: teatmik*, Eesti Riigiarhiiv, Tallinn, 2002.
- Weber, Max, *Võimu ja religiooni sotsioloogiast*, Vagabund, Tallinn, 2002.
- Vend, Johannes, *Rahutu rahuaeg: sõjakeerisest koduradadele*, Eesti Raamat, Tallinn, 1983.
- Veskimägi, Kaljo-Olev, *Kuidas valitseti Eesti NSV-d: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängude ja sissejuhatusega*, Varrak, Tallinn, 2005.
- Wheatcroft, Stephen G, "A reevaluation of Soviet agricultural production in the 1920s and 1930s" in Robert C. Stuart (ed), *The Soviet Rural Economy*, Rowman & Allanhead, Totowa, 1984, 32–62.
- Wieselgren, Per, *Vasarast haakristini: Eesti 1939–1941*, Kunst, Tallinn, 2002.
- Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod: Estland 1939–1953*, Olaf Mertelsmann (Hrsg), Bibliotheca Baltica, Hamburg, 2005.
- Voslensky, Michael, *Nomenklatura: anatomy of the Soviet ruling class*, The Bodley Head, London, 1984.
- Восленский, Михаил, *Номенклатура: господствующий класс Советского Союза*, Октябрь, Москва, 1991.
- Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. 3. osa: (Juuli 1940–1958. aasta), Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1972.

ARTIKLID INTERNETIS

- Manning, Roberta Thompson, "Adventures in the Smolensk Archives: the confessions of an American sovietologists", *Boston College*,
<http://www.bc.edu/schools/cas/history/meta-elements/pdf/FacultyCV/ManningConfessionsSovietologist.pdf>, (vaadatud 20.06.2009).
- Попов, Валерий, "Паспортная система в СССР", *Новый Мир: Ежемесячный литературно-художественный журнал*,
http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1996/6/popov.html, (vaadatud 20.06.2009).
- Ruusmann, Ants, "Eesti agraarajaloo allikad (aastail 1945–1950): kasutatavus uurimustes", *Ajaloolise töö otsingul. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid*,
http://www.okupatsioon.ee/ajaloolisetoe/ajaloolise_toe_otsingul.html, (vaadatud 20.06.2009).

KÄSIKIRJAD

- Frei, Lauri, *Klassivaenlaste tekitamine eesti külas 1944–1950 Äksi valla näitel*, bakalaureusetöö, juhendaja Aigi Rahi-Tamm, Tartu, 2007, käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudi raamatukogus.
- Kaasik, Peeter, *Partisaniliikumine Eestis 1941–1944*, 2006, käsikiri IKUES-i raamatukogus.
- Kivimaa, Ervin, *EKP tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimisel aastail 1944–1950*, kandidaadidissertatsioon, Tartu, 1970, käsikiri Riigiarhiivi raamatukogus.
- Коробецкий, Игорь, *Деятельность местных органов государственной власти Южного Урала в социальной сфере в годы Великой Отечественной войны*, dissertatsioon, Moskva, 2003.
- Laasi, Evald, *Eesti talumajapidamiste kollektiviseerimise ettevalmistamine ja selle teostamine aastail 1944–1949 (Võru maakonna materjalide alusel)*, dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks, Tallinn, 1966, käsikiri Riigiarhiivi raamatukogus.
- Meier, Lea, *Kohalike täitevvõimu institutsioonide asjaajamine 1918–1950 Soosaare vallavalitsuse, Võisiku valla täitevkomitee ja Kolga-Jaani külanõukogu näitel*, lõputöö, juhendaja Indrek Paavle, Viljandi, 2007, käsikiri Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia raamatukogus.
- Mertelsmann, Olaf, *Searching for reasons of the forced collectivization in the Baltic Republics*, 31.10.2008. a konverentsi ettekanne, käsikiri autori valduses.
- Openko, Aleksander, *Eesti NSV haldussüsteemi ümberkorraldamine 1950–1953*, diplomitöö, juhendaja Mati Graf, Tallinn, 2004, käsikiri Tallinna Ülikooli raamatukogus.
- Paavle, Indrek, *Valla institutsioon Eestis 1940–1941*, magistritöö, juhendaja Aadu Must, Tartu, 2003, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Rannik, Erkki, *Kohalikud nõukogud Eestis aastail 1917–1919 ja 1940–1941*, kandidaadidissertatsioon, Tallinn, 1953, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Ruusmann, Ants, *Põllumajanduse taastamine ja kollektiviseerimine Eesti NSV-s aastail 1944–1950*, dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tallinn, 1967, käsikiri Eesti Teaduste Akadeemia raamatukogus.
- Sillaberg, Ardi, *Nõukogude võimu naasmine Harjumaa operatiivgrupi näitel 1944. aastal*, bakalaureusetöö, juhendaja Tõnu Tannberg, Tartu, 2008, käsikiri autori valduses.
- Tamm, Ilmar, *Eesti NSV kohalike nõukogude haldusaparaadi kujunemiskäik ja arenguperspektiivid*, dissertatsioon juriidiliste teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, juhendaja Heinrich Schneider, Tartu, 1970, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Tammela, Hiljar, *ENSV nomenklatuur (1945–1953)*, bakalaureusetöö, juhendaja Tõnu Tannberg, Tartu, 2005, käsikiri S-Keskuse raamatukogus.
- Tenisson, Karin, *Vallasekretäri institutsioon Eesti Vabariigis*, diplomitöö, juhendaja Vallo Olle, Tartu, 1994, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Truuväli, Aili, *Kohalikud nõukogud Eesti NSV-s (1944–1948)*, diplomitöö, juhendaja Ilo Sildmäe, Tartu, 1973, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Truuväli, Eerik-Juhan, *Kodanliku riigiparaadi purustamine ning sotsialistliku riigiparaadi loomine Eestis 1940/41. aastal*, kandidaadidissertatsioon, Tartu, 1966, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Tukk, Lilian, *Tarvastu valla kohalik omavalitsus ja selle asjaajamine aastatel 1920–40*, lõputöö, juhendaja Katrin Roosileht, Viljandi, 2006, käsikiri Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia raamatukogus.

Vijard, Virge, *ENSV Ülemnõukogu Presiidium 1940–1941: tegevus ja liikmeskond*, bakalaureusetöö, juhendaja Jüri Ant, Tartu, 2002, käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudi raamatukogus.

PERIOODIKA

Kommunist, 1941

Lääne Sõna, 1942

Töötav Läänlane, 1941

Postimees, 1940

Punane Virumaa, 1941

Rahva Hääl, 1940, 1945

Talurahva Hääl, 1940

Töörahva Elu, 1941

SUMMARY

SOVIETISATION OF LOCAL ADMINISTRATION IN ESTONIA 1940–1950

RESEARCH PROBLEM

The main objective of this thesis is to explain those processes that accompanied the sovietisation of local administration through the description, analysis and explanation of institutions and organisations intended for carrying out local administration and of the activity of persons associated with them. The rural municipality, the basic unit of Estonian local administration, and political institutions with jurisdiction limited to the boundaries of one rural municipality are at the centre of this thesis. During the period under consideration, these political institutions were first and foremost the rural municipal executive committee and rural municipal Party organs. This is the history of political institutions at the rural municipal level and, more broadly, of the political system that carried out local administration. The fundamental question in comprehending political systems is what is the decision process like? Thus I attempt to answer the question, what was the decision process like in local administration in the Estonian SSR? In order to comprehend the decision process, it is necessary to be familiar with its background system. Thus I consider the formation, structure, personnel and fields of activity of local administrative institutions more broadly. Generally speaking, this means wording the characteristics of the system, from which, in turn, the question of its comparison to other systems arises. I attempt to ascertain whether the system of local administration in the Estonian SSR was similar to the (remainder of the) Soviet system of local administration and whether it resembled the higher-level systems of government and administration of the Estonian SSR, being their local reflection?

Concerning characteristics of the system, the question immediately arises whether or to what extent they changed over time? The introduction of new principles of administration could not take place all at once, rather it was carried out gradually. The theory proposed by Jelena Zubkova that has gained widespread acclaim divides the late-Stalinist sovietisation of the Baltic region into two periods. The first of these periods lasted from the autumn of 1944 until the summer of 1947 and was a period of “cautious sovietisation”, where the occupying powers refrained from forced collectivisation, retained communists of local origin in central power as well as in power at the local level, recognised the language problem and carried out repressive policy selectively. Zubkova asserts in justification of this periodisation that the establishment of the administrative hierarchy in the Baltic region reached its completion by the beginning of 1947. As a precondition of this, the actual formation of lower level organs of power was also basically completed. Thus one of the objectives of this thesis is to ascertain the possibility of periodisation. Did sufficiently important and

abrupt changes take place in Estonia's system of local administration in the second half of the 1940's to justify periodisation?

The first chapter considers the sovietisation of local administration during the first Soviet year (1940–1941) following the occupation of Estonia. This period forms a logical part of the entire process of sovietisation and is its introduction. Sovietisation began in 1944 on the basis of experience gained in 1941, which the political leaders of the ESSR also repeatedly emphasised. The objective is to determine how far the Soviet regime got in sovietising local administration during that year and what the primary factors were that facilitated and hindered sovietisation.

The second chapter considers the formation and evolution of rural municipal political institutions during the years 1944–1950. The objective of this chapter is to provide the system with a structural framework. In analysing the development of the system, the following problems interest me: 1) what stages did the unification of the administrative system consist of and why did it consist of those stages in particular, 2) to what extent did sovietisation rely on existing examples, 3) was the created system a reflection of the Soviet-style administrative system of the Soviet Union or were local peculiarities preserved, 4) what was the meaning of reorganisations in the context of sovietisation?

The third chapter considers Soviet personnel policy in the context of local administration and the character of local leading cadres. The Soviet-style system of government is often described as the kind where the decision-making process depended on personal and informal contacts much more than on formal institutional chains of command. The role of the individual in the system of government was important on all levels, from Stalin's inner circle to regional leaders, or "little Stalins", and from there on through to the chairmen of the rural municipal executive committees. The nature of decisions thus depended to a great extent on the capability, outlook on life, and other personal characteristics of the persons who made those decisions. I analyse the main personal characteristics of the cadres of rural municipal leaders like nationality, origin, knowledge of language, gender, educational background, and others. I have paid separate attention to turnover in personnel, in particular to the reasons for dismissal from official positions because they can be reflections of larger political and social processes or phenomena and they help to comprehend the environment around them more diversely.

Alongside the analysis of personnel, I consider the place of leading rural municipal cadres in the nomenclature and the Party rural municipal committee nomenclature more in depth, which historical literature hitherto has not paid any attention to at all. Nomenclature was one of the basic concepts of the Soviet system of government and it is not possible to understand the process of personnel turnover or whatever other sub-themes in personnel policy without understanding it.

The fourth chapter considers the tasks and activity of rural municipal political institutions. Soviet ideology, which emphasised the importance of personnel, simultaneously denied the need to define the tasks of institutions. It was

declared that leading employees have to do everything. These points of view manifested themselves in practice in the Soviet system of government through the lack of job instructions and statutes of institutions, and the overlap in the tasks and limits of jurisdiction of institutions. The main research problem here lies in the question of what were the limits of jurisdiction for rural municipal organs of power and the division of their responsibilities? For this reason, I have attempted to map the actual tasks of rural municipal institutions through various sources and I observe the methods applied for carrying those tasks out, in other words their forms of functioning. A picture of the entire post-war village society also opens up through the generalisation of fields of activity and the frequencies of occurrence and periods of occurrence of themes.

Archival material and regulatory legislation preserved in Estonia forms the primary base of sources for this thesis, alongside which materials associated with the research topic in question preserved in archives in Russia were consulted.

I. SOVIETISATION OF LOCAL ADMINISTRATION 1940–1941

The unification of the system of government and administration with the Soviet system began in the summer of 1940 as part of the sovietisation of Estonia's national and social organisation. Complete unification was not planned immediately, since the CPSU CC Politburo decided to initially preserve the former administrative organisation in the Baltic region. The sovietisation of local administration took place in several stages. The first stage was the liquidation of the rural municipal councils of local governments on 25 July 1940, which marked the beginning of the transition from the principle of local government to Soviet-style centralised implementation of local administration through local organs of state power. The second stage, which was carried out in early 1941 consisted of the replacement of rural municipal governments with executive committees. This also marked the transformation of local government into a state organ, the functions of which in directing local life were much broader than those of local governments. The introduction of the principle of a core group of activists, familiar in the Soviet Union, which involves the employment of loyal citizens in unified social action to assist administrative institutions, began as the third stage in February and March of 1941. The principle of a core group of activists presupposed the existence of a stratum of the population that is loyal to the regime and willing to cooperate with it. Since there were few such people, the formation of core groups of activists remained for the most part on paper only. The objective of the fourth stage that began in the spring of 1941 was to bring the leadership of the Party to the rural municipal level. The appointment of rural municipal Party organisers began and the formation of elementary Party organisations was aimed for in villages and rural municipalities. This objective also remained unattained by the beginning of the war due to the scarcity of Party members, and the influence of local Party organs in local administration re-

mained marginal. The fifth stage, in other words the formation of soviets of workers' deputies, could not even begin prior to the end of the Soviet occupation. The formation of soviets required the holding of formal elections and finding candidates to serve as deputies from among reliable persons. The holding of elections would have been needlessly complicated and risky due to the scant number of supporters of the regime.

Purges of personnel began in the summer of 1940 in order to safeguard power and prevent possible resistance by keeping people opposed to the new order out of power. The purge of local cadres that began in August of 1940 brought with it the replacement of the rural municipality elders that had been in office during the period of Estonian independence. Less than 8% of them remained in office by the end of that year. The formation of executive committees was used for new personnel purges, by which rural municipal leaders from the period of Estonian statehood were removed from power once and for all. The problems that arose in connection with new cadres resembled the problems that the Bolshevik regime encountered after taking over power in 1917. An overwhelming majority of the population did not want to collaborate with the regime and it was difficult to find people who were reliable according to the principles of Soviet personnel policy and had the necessary skills, knowledge and discipline for working in the administrative apparatus. This led to a continuous turnover in personnel and the inclusion of new strata of the population in administrative structures (young people, women, former workers).

The nature of the tasks of rural municipal governments also began to change as of the autumn of 1940. The transition to state control of the economy brought with it an entirely new complex of tasks for rural municipal governments in managing agriculture at the village and farm level. The lack of experience and examples made the fulfilment of new administrative tasks complicated. Cadres and salaries of rural municipal institutions were small and the workload of rural municipal officials became very large as new assignments were added. This led to a low level of motivation and made cadres even more unstable.

The year prior to the war was the introduction to Soviet power and we can consider it as a period of transition, when changes were sudden and thorough indeed, but the reorganisation of society nevertheless remained unfinished. The German occupying power abolished Soviet era legislation but did not restore the system of local government of Estonia's period of statehood. A system that was a mixture of that of the period of Estonian statehood and of the way local government was organised in Germany was applied in carrying out local administration during the years of German occupation (1941–1944).

2. STRUCTURE OF LOCAL ADMINISTRATION 1944–1950

The Red Army set about reoccupying Estonian territory in 1944, and security officials and officials of civilian institutions set about kick-starting the work of Soviet governmental and administrative institutions, moving in on the heels of

the Red Army. Members of county operative groups formed in the rear area in the Soviet Union, the assignment of which was the initial formation of rural municipal executive committees, organised the takeover of power in the countryside in the autumn of 1944. Chairmen of the executive committees were for the most part found from among the local residents but most of them were replaced by new people after a couple of months already. Local administration took place through improvisation to a great extent during the first months. Local powers had a relatively large range of freedom of activity, and control from above was superficial. Concessions had their limits, however, and high-priority state assignments, like supplying the state and the army with foodstuffs and firewood, calculation and mobilisation of manpower, and others, had to be fulfilled.

The systematic unification of local administration began in 1945 and was completed by the autumn of 1950 in several stages. First, village soviets were created in the spring of 1945 according to the example of the administrative system in the Soviet Union. Village soviets had small cadres and limited power and did not have their own budget, thus they did not succeed in fulfilling the tasks assigned to them and were relegated to playing a side role in directing local life. The rural municipal executive committees, the structure of which was established by the autumn of 1945, did the actual work in directing local administration.

Secondly, the authorities once again began putting into practice the principle of the core group of activists. Part of the core group of activists was institutionalised through permanent rural municipal and village soviet commissions and the official position of village councillor. The actual role of the core group of activists in carrying out local administration remained open to question. The core group of activists was put to work mainly for gathering information and in carrying out events with symbolic or ideological meaning. This was one objective of the core group of activists but the authorities were not satisfied with their success in completing their assignments. The application of the principle of the core group of activists was complicated in Estonian villages for several reasons. First of all, the number of people willing to actively collaborate with the regime was small for political reasons; secondly, the idea of working for free for the good of state institutions was incomprehensible in a society that came from an economic system based on private ownership; thirdly, the inclusion of a large portion of citizens in collaboration was out of the question due to their unsuitable political background; fourthly, the second half of the 1940's was difficult economically, farms struggled under a debilitating tax burden and a large work obligation, and thus it was not possible to engage in incidental, secondary work.

The third stage of the unification of local administration was the formation of Party organs, which in turn took place in several stages: the appointment of rural municipal Party organisers, the formation of rural municipal Party groups and elementary organisations, and the formation of Party rural municipal committees. The formation of rural municipal committees that began in the summer of 1947 meant the final phase in the establishment of the principle of Party con-

trol, but this was not carried through to completion because the authorities managed to form rural municipal committees in only 60% of the country's rural municipalities.

Local soviets of workers' deputies were formed in early 1948 as the fourth stage. They had no real power but they were prescribed as a part of the system. Thus the administrative structure was formally unified with the Soviet administrative system. The final stage in the direction of complete unification was the administrative reform carried out in the autumn of 1950, which did away with rural municipalities and counties. From that point onward, the administrative division of the Estonian SSR was two-level, consisting of rural regions and village soviets, and conformed to the administrative organisation in the rest of the Soviet Union.

3. LOCAL CADRES 1944–1950

Personnel policy had an extremely important place in the Soviet political system. The regime controlled all of society by selecting and controlling cadres. The importance of careful personnel policy was even greater in the Baltic countries on the one hand due to the general hostility of the environment, yet on the other hand, it was more difficult to implement. There were few reliable people who were suitable for administrative jobs due to their personal attributes. Attempts were made to resolve the problem by recruiting veterans discharged from the Red Army or persons who had grown up in the Soviet Union to fill responsible official positions and by bearing on the population to cooperate actively.

The so-called nomenclature system, or register of responsible official positions that were subject to the particular attention of Party organs, existed in the Soviet Union for controlling cadres. The nomenclature system extended to the rural municipal level and as a rare phenomenon in the system of the Soviet Union, the rural municipal committee nomenclature existed for a brief period of time, through which the control mechanism reached deep into the local community. Many persons working in apolitical jobs came under greater scrutiny through this system, and this could lead to the exposure of unsuitable aspects of their lives from the past and repressions for these people. The reason for the creation of rural municipal committees at the same time was nevertheless not to extend control to the micro-level, but rather it derived from the format. If a Party committee existed, it also had to have its nomenclature.

Both the rural municipal Party organiser and the rural municipal executive committee chairman belonged to the nomenclature system and personnel policy paid the most attention to them. The complexity of resolving the tasks assigned to them by the regime and the tensions that prevailed in society placed rural municipal leaders in a difficult situation. On the one hand, the entire responsibility for fulfilling state assignments was placed on their shoulders. On the other hand, the implementation of unpopular decisions made them enemies in the eyes of the people.

Some rural municipal leaders had a low sense of morals and were undisciplined or corrupt officials, but certainly not all. Proficient workers could also be turned into scapegoats. Thus the most characteristic trait of rural municipal cadres was their instability. The executive committee chairman was replaced in the rural municipality an average of once a year and the Party organiser was replaced only slightly less frequently. The most widespread reasons for dismissal were lack of success in completing their work and weak discipline. Even transferring communists from the cities to the countryside and transferring rural municipal Party organisers to the ECP Central Committee nomenclature did not lead to the results that were hoped for. The reasons for turnover in personnel, however, reflected all the main events that had taken place and prevalent moods in society, and political priorities of the moment: deportation, land reform, difficulties experienced by the regime in procuring agricultural produce, alcoholism, and others.

The nature of the cadres that formed the leadership of the rural municipalities was relatively consistent regardless of the frequency of turnover in personnel throughout the period. The typical rural municipal Party organiser was a 30–40 year old family man of Estonian origin with children and an elementary education who had fought in World War II in the Red Army and joined the Party at that time and who lacked earlier political experience or experience in administrative management. The average executive committee chairman was more or less the same type of individual.

4. ACTIVITY OF RURAL MUNICIPAL INSTITUTIONS 1944–1950

Characteristically of the Soviet system, the functions of institutions wielding administrative power were not always clearly fixed. There was no statute or other document that would have defined the tasks and limits of jurisdiction of institutions. Confusion reigned in terms of power in local administration during the initial post-war years and the regime had trouble directing the local level. There was no concept. The direction of the work of local institutions depended on campaigns and functioned to a great extent in the form of *ad hoc* decisions and instructions. Instructions directed towards the longer perspective were propagandist or vague and indefinite as a rule and useless in practical work. Due to the large amount of turnover in personnel, such instructions did not even reach many employees.

A clearer countrywide definition of work assignments of rural municipal institutions was arrived at for the first time in 1946 and confusion began to recede in division of powers. The normalisation of the situation nevertheless took time. Even as late as the middle of 1947, officials of the central apparatus of the Party were not capable of comprehensibly explaining the limits of power between executive power and the Party. Theory was familiar but nobody knew how to apply it in specific situations. There was no intermediate level resembling the

rural municipality between the region and the village soviet in the Soviet Union and thus there was nowhere to look for examples.

Changes and the reduction in confusion concerning the division of powers are reflected in the style of work of rural municipal institutions. Few meetings were held in 1945 and few decisions were made. The number of decisions began to increase as of 1946 and beginning in 1947, executive committee meetings became twice as long and much more content-rich. The range of subjects that local authorities dealt with suddenly became more diverse. Traditional issues of local administration (organisations of schools, direction of commercial activity, road repair and many others) that were dealt with only when absolutely necessary during the initial years started to become routine as of 1947. The percentage of agricultural questions also increased sharply as of 1947–1948. Such issues were dealt with very little during the first couple of years but they were supposed to be one of the main tasks of local executive power. At the same time, there were topics that were at the focal point throughout the period – personnel policy and especially the sphere of the obligations of the population. Spheres of activity that are naturally dealt with in normal societies and which were not dealt with at all during the initial years were added in 1949–1950 already – for example, the organisation of sports, cinema, and others, although these were initially still one-time and propagandist campaigns rather than purposeful activity.

The role of the rural municipal Party organisation in local life was marginal until 1947 and the power of the Party in the village was concentrated in the person of the Party organiser. The work of Party organisers was clearly directed by campaigns and priorities of the moment and essentially differed little from the work of administrative officials. Here and there, the Party organiser could be an authoritative leader and a feared representative of the authorities, but local administration managed all the same without him as well. From time to time, there was no Party organiser in the rural municipality or he did not do his work, but life went on regardless of this and success in resolving administrative tasks did not depend of the Party organiser. The role of Party organs in leading the rural municipality and their relationship with executive power began to change with the creation of rural municipal committees beginning in 1947. The Party committee had authority that ruled out argument concerning the limits of power.

Processes and events that took place in society were reflected in the work of rural municipal institutions: for example, the number of questions associated with land increased for a brief period of time after the deportation of 1949, the increase in the tax burden that began in 1947 was expressed in the sharp increase in the number of applications for exemption from quotas, and the amount of decisions associated with the obligations of the population continually increased in 1947–1949. The decisions of the executive committee also reflect the priority of land reform and the ascertainment of enemies of the people in 1945, and the culmination of the campaign against *kulaks* in 1949.

CONCLUSION

Can the organisation of local administration in the second half of the 1940's be periodised? It must be pointed out that this is possible. The initial years are characterised by activity through campaigns, assignments that are not clearly defined, unstable cadres and unclear limits of jurisdiction, or in summary, confusion in the division of powers. Confusion in the division of powers receded during the later years or people managed to adjust to the Soviet style of administration. In counterbalance, circumstances emerge that contradict periodisation. First of all, turnover did not decrease in personnel, which could otherwise be one of the more important indicators of the normalisation of the system. A noticeable change in the style of work took place in the middle of the period, which is situated at the end of 1947 and the beginning of 1948, and thus we cannot agree with Jelena Zubkova's assertion concerning the establishment of the administrative hierarchy by the beginning of 1947. Without arguing against those who assert that the decision passed on 21 May 1947 in Moscow that set the direction towards collectivisation was one of the most important decisions of post-war history, it must nevertheless be stated that the effect of this decision also reached the local level altogether later.

Was local administration a reflection of higher levels? It is impossible to provide an exhaustive answer at the present stage of research but it appears that it was not a reflection. Firstly, differences emerge in the nature of tasks and work, but these are natural. The tasks of local administration are by nature different from those of the level of central power and this applies even in the soviet-style centralised system of local administration, although here the differences in comparison with some other systems are smaller.

Secondly, we saw that differences in the nature of cadres emerged through most characteristics. This is an important difference that was apparently unavoidable. A small people that was conquered by force could not manage to offer the regime as large an amount of reliable and qualified Party and soviet employees as were needed at the central power and county levels even with the help of personnel from other republic of the Soviet Union. Local cadres were clearly less educated, much more of local origin and with far less political baggage. Local cadres were also considerably more monolithic. A power struggle took place in the leadership of the Estonian SSR and there were different camps. It is not possible to discern these kinds of phenomena to such an extent at the rural municipal level. Naturally, there were power struggles, rivalry and quarrels between individuals. Here and there it even appears that local representatives of power were not in confrontation with the people but rather between themselves. Yet these are rather isolated examples that were exaggerated since they seemed to be dangerous to the Party leadership. Thus let us not overemphasise these conflicts. Such problems emerged sometimes and in some places but this was not a general state of affairs.

Thirdly, the relationship between the Party and executive power was considerably more clearly in place at higher levels. This is partly associated with the

previous point, since there were no comrades without Party affiliation or there were very few in responsible positions at the levels of central power and the counties. A third of the rural municipal executive committee chairmen, however, had no Party affiliation even as late as 1950. The implementation of “Party power” in the countryside cannot be considered very categorically until 1947/1948 and perhaps even until 1950, and its extent was questionable. It can even be said in exaggeration that the Party organ did not have legal power. The Party organiser or its elementary organisation could not issue orders that everyone had to follow, they could only persuade. At the same time, the executive committee had the clearly defined judicial right to issue generally obligatory decisions in the territory of the rural municipality. Different interpretations of the right of Party organs to control the work of the executive committees were added, which even the apparatus of the ECP CC did not manage to resolve. We saw that the Party leadership understood the problem and acted to bring executive power in rural municipalities into Party affiliation.

The rural municipality remained the underling in the vertical dimension of power. Orders and regulations moved downward from above. There are no examples to point out of the movement of proposals in the opposite direction. This was natural in a totalitarian society since the dogmatic principle of “democratic centrism” meant the indisputable subordination of lower level organs to higher-level organs. Thus it was not proposals and opinions that moved upward from below, but rather only reports and information, especially the latter in particular.

What was the system of local administration in the Estonian SSR like compared to that of the rest of the Soviet Union? Traits of state policy defined by Russian researchers in terms of local organs of power – total centralisation, double subordination, denial of justice and paternalism – were also manifested in the system of government in the Estonian SSR. Not immediately and right away, but by the end of the 1940’s, the Estonian system of administration could be described precisely by way of these key words. This means that unification had been implemented, even though differences could be found in details. Two attributes of Soviet-style local administration have been emphasised in Western historical literature: the lack of autonomy and Party control of the administrative apparatus. Estonia’s system of local administration can also be described thus by the end of the 1940’s, although one must be more careful in terms of Party control and concede that this was not necessarily absolute.

This qualitative concurrence was all the more graphic considering that the systems were structurally different. Estonia’s local administration was two-level, yet elsewhere in the Soviet Union it was one-level, and thus the comparison of structures is somewhat arbitrary. We should instead include Estonia’s village soviets in the comparison, but here the rural municipality was a disrupting factor, which hindered the work of the village soviet. I would at this point be content with pointing out that although the principles of the system were similar, the rural municipality was unique in the Soviet system, the analogies of which can be found in Latvia and Lithuania. Even so, at the present stage of research – no studies are known of in Latvia and Lithuania that overlap with the

present subject matter and more general comparative treatments are too superficial – we can nevertheless present this only as a hypothesis. The fact that the general process of sovietisation in the Baltic countries was similar and general developments were alike encourages the posing of this hypothesis.

If the rural municipality was a unique unit in the Soviet structure, it can be asked whether the local administrative system in the form in which it functioned in the second half of the 1940's can be viewed in the context of the Soviet Union as an experiment in administration that did not justify itself? I believe that it was not. Administrative reform and doing away with "pre-Revolutionary" administrative units was inevitable. Only the end of Soviet power or radical administrative reform at the level of the entire Soviet Union could have prevented it. One of the primary requirements of a totalitarian regime is unification and exceptions are not tolerated. Thus the key question is rather why administrative reform took place so late – six years after the reestablishment of the Soviet regime?

We saw that planning for administrative reform began in 1945 already but it was abandoned in 1946. Party leaders in the Estonian SSR justified the postponement of reform by the unfavourable situation in personnel. They were apparently correct in this because the formation of regions required the hiring of a large number of additional responsible employees. At the same time, Nikolai Karotamm thought that the question of administrative reform could be returned to after a year or a year and a half. This would most likely have been possible because as we saw, confusion in the division of power began to recede right at the end of 1947 and in 1948, and society began to normalise. Administrative reform, however, was nevertheless not started until the spring of 1949. Administrative reform was started up in May of 1949, in other words as soon as it became clear that the deportation carried out in March of that year had dealt a death blow to the system of single farms and total collectivisation had been kick-started. The reorganisation of local administration was thus directly associated with collectivisation, but there were other factors as well.

One of the main factors was the procurement of agricultural produce in my opinion. We saw that procurement and above all its primary method, in other words the obligation of coercive procurement placed on farms, was one of the highest priority spheres of activity in the work of local organs of state power. The local administrative apparatus continually dealt with procurement; this was one of the primary indicators by which the work of rural municipal Party organisers and chairmen was evaluated, it affected personnel policy the most, and so on. The high priority of the procurement system derived primarily from the fact that the Soviet Union was an agrarian country and the main income of the state came from agriculture. We do not know how much of the procurement plan was actually fulfilled because there are no reliable statistics, but the system generally functioned and farms tried to fulfil their obligations at all costs. Repressive punishment policy simply left no alternative. Famine broke out in the Soviet Union at the end of 1946 and culminated in 1947. Thus it took place at a time when it would have been possible to return to the plan for administrative

reform according to the appraisal of the leadership of the Estonian SSR. Famine, however, meant that the role of produce from the Estonian SSR became more important because the leadership of the Soviet Union applied a policy at that time of taking grain from wherever it was at all possible and one such area was the Baltic region. Since village soviets did not function and there were no collective farms, it was clear that the procurement system could function only through the established system. The risk of changing it could not be taken until it was certain that the potential decrease in production would not lead to more serious consequences elsewhere.

The famine started to wane after the harvest of 1947, yet by that time collectivisation had already been decided. The famine was one of the most important arguments in making this decision because it was not a campaign that encompassed only the Baltic region but rather the entire Soviet Union. Questions of collectivisation and the procurement of agricultural produce were also directly interconnected since the supply of the state with cheap agricultural produce was in principle possible only through collective farms or the system of coercive procurement.

Thus the possibility of carrying out administrative reform was associated with the procurement of agricultural produce and collectivisation, yet the latter offered as an additional bonus a new yet elsewhere established solution, since the collective farm was one of the primary means for controlling the population in the Soviet Union. Prior to collectivisation, the authorities attempted to control the population of the Baltic countries through the existing administrative organisation. Collective farms offered an alternative to this.

The liquidation of the rural municipality as a problematic phenomenon that did not suit the unified system was thus actually carried out more or less as soon as it was possible. And it was carried out regardless of the fact that the end of the 1940's demonstrated rather that the local administrative system could be made to function in the rural municipality as well, even though it could take time. Yet all problems were nevertheless not resolved. We saw that cadres remained unstable to the end. The deportation of 1949 even demonstrated that local Party officials authorised to represent the regime and thus obligated to obey without question could even stick with the opposite camp and be closer to local people than to the power that authorised them. Community ties were slow to disappear because the mentality of one's own village and rural municipality was slow to disappear. Mass terror served the objective of destroying these ties but radical reorganisation in structures was also necessary. Thus it was necessary to do away with rural municipalities. Future studies must answer the question of whether this solved the problems.

REGISTRID

ISIKUNIMEDE REGISTER

A

Aidla, Eduard, 195
Aksel, Osvald, 211, 212
Allik, Oskar, 141, 186
Allikas, Artemi, 248, 249
Altin, Vladimir, 123
Alumaa, Eduard, 78
Andrejev, Andrei, 57, 83
Andresen, Nigol, 101, 106
Annok, Eduard, 97, 199
Ansip, Gustav, 193, 198
Ant, Jüri, 13, 18, 56
Arch Getty, John, 21
Armstrong, John, 21, 22, 24
Aule, Aleksander, 205, 206, 257, 258

B

Baum, Voldemar, 187
Bauman, Kuzma, 140
Beljajev, Ivan, 124
Beria, Lavrenti, 72
Borotkina, Elfriede, 95, 117, 121, 130,
165, 166, 172, 243

C

Churchward, Lloyd Gordon, 24
Conquest, Robert, 20

D

Dolin, Mihhail, 124
Domnin, Sergei, 212
Drechsler, Wolfgang, 11

E

Erit, Voldemar, 141

F

Fainsod, Merle, 20, 21, 23
Feest, David, 15, 25, 102, 159, 179
Fitzpatrick, Sheila, 21

Forster, Leonid, 220
Fuchs, Eduard, 138, 139

G

Gill, Graeme, 22
Gorlizky, Yoram, 22
Goršenin, Konstantin, 250
Gromov, Nikolai, 120
Gross, Artur, 49, 50
Gross, Ida, 50

H

Haberman, Harald, 79
Hazard, John Newbold, 20
Helisto, Evald, 77
Hiio, Ene, 13
Hinno, Arthur, 194, 198, 257
Hinnov, Paul, 34
Hlevnjuk, Oleg, 22
Horn, Jaan, 75
Hough, Jerry F., 21, 23, 176
Hruštšov, Nikita, 24

I

Illisson, Leonhard, 120
Ingeland, *Piirsalu pao sekretär*, 86

J

Jaaska, Jaan, 52
Jakobson, August, 47
Jostmann, Viia, 82
Jõgar, Jaan, 194
Jürgen, Arnold, 63, 65

K

Kaljundi, Johannes, 215
Kallas, Karl-Johannes, 76
Kalugin, Peeter, 76
Kalvo, Arved, 246
Kamenik, Viktor, 194
Kanger, Karl, 130

Kanošin, Ivan, 138, 187
 Karindi, Alfred, 219
 Karotamm, Nikolai, 14, 101, 103, 105,
 121, 127, 141, 146, 152, 167, 197,
 205, 206, 208–210, 212, 236, 238,
 239, 255–258
 Kasak, August, 79
 Kem, Raimond, 97, 177, 187, 197, 237
 Kinkar, Feliks, 15, 16
 Kirs, Ella, 133
 Kivimaa, Ervin, 15, 16
 Klaos, Robert, 122
 Klement, Minna, 211
 Koha, Paul, 49
 Koinberg, *Riguldi pao sekretär*, 86
 Kolbakov, Dementi, 122
 Kolk, August, 138
 Kommusaar, Richard, 198
 Koppel, Evald, 196
 Korm, Aleksander, 76
 Korotkov, Saveli, 137, 177
 Korzjukov, Arkadi, 187
 Kründel, August, 203, 257
 Kuk, Oskar, 150
 Kuzmin, Dmitri, 192
 Kuuli, Olaf, 193
 Kuusik, Villem, 200
 Kuusk, Hugo, 177
 Kuusksalu, Leonhard, 202, 203
 Köll, Anu-Mai, 18
 Käbin, Ivan, 200, 212
 Kööri, Artur, 195

L

Laanisto, Arnold, 213
 Laasi, Evald, 15, 16, 17
 Laasmaa, Arnold, 189
 Langovitš, Mihhail, 177
 Lapidus, Gail, 163
 Lapmann, Johannes, 75
 Laul, Evald, 192
 Leede, Valdar, 200
 Leemets, Hugo, 75
 Leemets, Johannes, 68
 Lehtoja, Erich, 95
 Lenin, Vladimir, 110, 201
 Leonov, Arseni, 106
 Lewin, Moshe, 21
 Levok, Elfriede, 92

Liivik, Olev, 15, 18, 28, 32, 146, 154,
 175, 180, 185
 Lillepea, Aleksander, 49
 Lodeikin, Feodor, 199
 Loosaar, Evald, 34, 231
 Lumisalu, Heino, 68
 Lusti, Oskar, 140, 178, 245

M

Maalmeister, Johannes, 48, 49
 Maidla, Renee, 134, 177
 Malenkov, Georgi, 101
 Malõšev, Aleksei, 185, 186
 Manning, Roberta, 21, 23, 24, 110
 Meijel, Rudolf, 257
 Meremaa, Arnold, 86
 Mertelsmann, Olaf, 190
 Metusala, Jevgeni, 79
 Mey, Theodor, 166
 Meyer, Alfred G., 21
 Molotov, Vjatšeslav, 57, 101
 Muhhin, Boriss, 124
 Muld, Rudolf, 121

N

Nahkro, Karl, 187
 Nornberg, Konstantin, 129

O

Olin, Aleksandr, 106, 200
 Olle, Vallo, 13
 Orgel, Peeter, 151
 Orlov, Ivan, 195

P

Padevest, Ida, 92, 133, 134, 177
 Palu, Oskar, 78
 Panksejev, Aleksandr, 14, 15
 Pavlova, Irina, 41
 Peebo, Vaino, 187
 Perov, Georgi, 152, 202, 205, 206, 256
 Peterson, Eleonore, 76
 Peterson, Elmar, 196
 Peterson, Gothard, 150, 194
 Piip, Elfriede, 82
 Pikkaru, Johannes, 48

Punder, Aleksander, 97, 194
 Punder, August, 98
 Purre, Hans, 257
 Puškin, Feodor, 124
 Puusep, Nikolai, 120, 141, 205
 Puusta, Eduard, 97
 Päll, Eduard, 141, 200
 Pärn, Jaan, 200

R

Raamets, Albert, 123
 Rau, Oskar, 48
 Rees, Edward Arfon, 22
 Reines, Johannes, 191
 Resev, Aleksander, 141
 Rigby, Thomas Henry, 21, 22, 82
 Ritsing, Artur, 78
 Rittersporn, Gabor, 21
 Romanenkov, Artamon, 178, 237
 Roos, Jaan, 34, 166
 Rosenberg, Alfred, 91
 Rosenberg, William G., 24
 Rosenfeldt, Niels Erik, 22
 Ruus, Neeme, 37
 Ruus, Vilmar, 13
 Ruusmann, Ants, 15–17, 111
 Ruusna, Heino, 194
 Ruut, Aleksei, 65

S

Saar, Jaan, 47
 Saarik, Stepan, 76
 Sazonov, Sergei, 126, 200, 205, 206, 212
 Saueauk, Meelis, 26
 Schapiro, Leonard, 20, 21, 24
 Sein, August, 46
 Selivanov, Konstantin, 200
 Sepre, Oskar, 141
 Service, Robert, 25
 Siegelbaum, Lewis, 21
 Solomin, Georgi, 189
 Sommerling, Alide, 82, 106
 Soo, Ernst, 89
 Sool, Arnold, 77
 Spuhl, Anatol, 48, 49
 Stalin, Jossif, 25, 27, 57, 110, 112, 145, 163, 209, 221

Sumberg, Johannes, 60
 Summer, Feliks, 121, 177, 178
 Summer, Leonhard, 194
 Suny, Ronald Grigor, 21
 Sökutaja, Karl, 168, 177, 178
 Säremat, Eduard, 248, 249

Z

Zubkova, Jelena, 19, 20, 26, 27, 264

Ž

Ždanov, Andrei, 37, 250

T

Taagepera, Rein, 18
 Taar, Agnes, 81
 Tambet, Jaanus, 193
 Tamm, Ilmar, 17
 Tammela, Hiljar, 146
 Tannberg, Tõnu, 18, 146
 Tarvel, Enn, 18
 Taubman, William, 24
 Telling, Voldemar, 106
 Teplenkov, Jaan, 135, 236–239, 249
 Thorniley, Daniel, 23
 Tiido, Heinrich, 15, 111
 Tire, Artur, 101
 Toompalu, Ain, 134, 135, 192, 249
 Toss, Maiu, 92
 Traat, August, 13
 Truuväli, Aili, 17
 Truuväli, Eerik-Juhan, 13, 17, 56
 Tšepurin, Aleksandr, 212
 Tucker, Robert, 24
 Tõnurist, Edgar, 103, 223
 Tätte, Herman, 122

U

Ulam, Adam, 20
 Uleksin, Mihhail, 187
 Uluots, Jüri, 11, 13
 Unt, Maksim, 45, 81

V

Vahtre, Karl, 219, 220
 Vares, Johannes, 38, 42, 56, 71, 201

Vegalke, Edgar, 134
Veimer, Arnold, 37, 100, 101, 105,
141, 152
Vend, Johannes, 33
Vettik, Hugo, 75
Vettik, Tuudur, 219
Vinogradski, Kornei, 196
Voolaid, Julius, 48

Voslenski, Mihhail, 22
Välik, Heinrich, 124
Vältsev, Konstantin, 186, 187

W

Watson, Derek, 22
Wheatcroft, Stephen G., 22

KOHANIMEDEREGISTER

A

Aakre, 97, 189, 197
Aaspere, 49
Abja, 78, 256, 257
Ahja, 95, 121, 137, 150, 167, 187, 194, 195
Alatskivi, 88, 196, 199
Antsla, 124, 152, 213
Audru, 78
Avanduse, 49, 75
Avinurme, 235

B

Baltikum, 19, 24–26, 38, 55, 57, 83, 112, 118, 206, 248, 260, 262, 266, 267

D

Donbass, 119

E

Ellamaa, 48, 49
Elva, 95, 126, 137, 186, 193, 195, 196
Emajõgi, 98
Euroopa, 11, 20, 25

H

Haapsalu, 86, 90
Hageri, 31, 61, 136, 203, 212, 218, 219, 222, 241
Harju maakond, 31, 43, 45–47, 58, 60, 73, 74, 79, 80, 81, 85, 119, 132, 137, 153, 155, 158, 180, 203, 206, 219, 246
Harku, 61, 85
Helme, 208
Hiiu maakond, 153, 181
Holstre, 73, 255
Hummuli, 53

I

Irboska, 87

J

Jaroslavl, 92
Jegorjevsk, 92
Jugoslaavia, 25
Jõelähtme, 137, 156, 210, 211, 246
Jõgeva linn, 137
Jõgeva maakond, 33, 150, 153, 178
Jõgeva vald, 127, 215
Jõhvi maakond, 153, 155
Järva maakond, 43, 60, 73, 74, 83, 86, 118, 119, 122, 132, 153, 155, 211
Järvakandi, 61, 75, 85
Järvesuu, 39

K

Kaarepere, 95, 137
Kaarli, 167
Kaarma, 87
Kabala, 255
Kalda, 87
Kallaste, 127, 137
Kambja, 95, 121, 124, 129, 165
Kareda, 47
Karjala, 72
Karuse, 196
Kasahstan, 162
Kasaritsa, 238
Kasepää, 39, 129, 137, 185
Kavastu, 124, 129, 195, 215, 236
Kehtna, 85
Keila, 85
Kihelkonna, 87
Kiidjärve, 95, 96, 121, 194, 198, 257
Kilingi-Nõmme, 87
Kohila, 16, 203, 213
Koigi, 47, 78
Kolga, 85
Konguta, 127, 197, 237
Krjakovo, 87
Kudina, 88, 129, 187, 195, 202
Kullamaa, 68
Kuremaa, 95, 117, 130, 165, 172, 194, 196, 243
Kuressaare, 87
Kursi, 75, 140, 178
Kuuste, 95, 96, 99, 120, 177, 211, 250

Kõnnu, 85
Kõo, 257
Kõue, 206
Käru, 47

L

Laeva, 124, 140, 178, 187, 192
Laimjala, 87
Laiuse, 75, 211
Laura, 87
Leedu, 12, 57, 72, 84, 100, 118, 144,
206, 248, 266
Leevi, 77
Lehtse, 131
Leisi, 87
Leningrad, 92, 93, 178
Lihula, 65, 131
Lohusuu, 122, 127–129, 136, 137, 154
Luki, 87
Luunja, 97, 128, 167, 199
Lõuna, 76
Lähte, 133
Läti, 12, 57, 72, 84, 100, 118, 144, 206,
248, 266
Lääne maakond, 43, 62, 68, 79, 86,
112, 121, 122, 127, 132, 153, 155,
180
Lüganuse, 76
Lümanda, 69, 87

M

Meeksi, 95, 148, 178, 237
Meremäe, 87
Moldaavia, 72
Moskva, 19, 29, 30, 37, 58, 63, 92,
100–102, 105, 108, 118, 119, 121,
149, 185, 201, 259, 264
Muhu, 87, 88
Mustjala, 87
Mustvee, 78, 137
Mõisaküla, 87
Mõškino, 92
Mäe, 87, 155
Mäksa, 78, 97, 98, 177, 194, 198
Märjamaa, 155

N

Naissaar, 39, 104
Narva jõgi, 39, 94, 97
Narva linn, 58, 94, 122, 186
Nissi, 47, 48
Novosibirsk, 197
NSV Liit, 11, 12, 18–25, 27, 29, 35–37,
40–42, 44, 53, 55, 60, 72, 79, 84,
89, 90, 92, 94, 108, 112, 118, 119,
126, 141, 143, 145–147, 157, 159,
161–166, 168, 169, 175, 179, 182,
202, 204, 206, 216, 248, 259–263,
265–267
Nõo, 97, 151, 198, 236
Nõva, 75, 76

O

Orava, 137
Otepää, 95, 97, 124, 193

P

Paikuse, 250
Pakri, 39, 104
Pala, 95, 124, 129, 150, 189, 198
Paldiski, 39, 58
Peipsi järv, 161
Peipsiääre, 39, 78, 124, 129, 148, 196
Peningi, 85
Petseri linn, 95, 98
Petseri maakond, 38, 39, 43, 59, 79, 84,
87, 162
Pihla, 87
Piirsalu, 86
Poola, 11, 25
Prangli, 59, 60
Puhja, 79, 97, 129, 187, 188
Puškin, 93, 171, 177, 186
Põltsamaa, 90, 131, 151
Põlva, 124
Pärnu linn, 58, 90, 122
Pärnu maakond, 17, 43, 58, 78, 87,
119, 132, 153, 180
Pärsamaa, 87
Pöide, 61, 87, 88
Pühajärve, 95, 120
Püssi, 76

R

Rae, 85, 253
Raikküla, 85, 155
Rakvere, 58
Rannu, 122
Rapla, 45, 46
Riguldi, 86
Rimmu, 47, 79
Roodva, 87
Rooksu, 239
Rootsi, 11
Ropka, 120, 151
Ruhnu, 59, 87, 158
Rõngu, 97, 168, 177, 178, 253
Rõuge, 31, 135, 212, 218, 222, 236–239, 241

S

Saadjärve, 134, 194, 249
Saare maakond, 43, 54, 87, 88, 121, 132, 153, 165, 180
Saare vald, 128, 137, 187, 196, 197
Saatse, 87
Sadala, 120, 177
Saksamaa, 23, 99, 175
Salla, 75
Salme, 87
Saue, 85
Senno, 87
Siber, 50, 76, 112, 133, 170
Sindi, 87
Sinimäed, 94
Slovakkia, 25
Smolensk, 23
Sootaga, 134
Sõmeru, 46
Sõrve Säär, 134
Sänna, 236, 238, 239
Särevere, 155

T

Taani, 11
Tahkuranna, 78
Tallinn, 44, 48, 58, 68, 84, 90, 118, 122–125, 200, 201, 257
Tammistu, 167

Tartu linn, 58, 90, 94, 95, 97, 98, 122, 130, 134, 138, 188, 195, 197
Tartu maakond, 30, 31, 33, 39, 60, 67, 73–75, 78, 79, 88, 93, 95–97, 104, 107, 114, 120–124, 128, 130, 132, 133, 140, 150, 153, 154, 158, 160–162, 165–167, 169, 172, 176–179, 181, 182, 184–186, 192–194, 197, 199, 211, 215, 216, 223, 233
Tartu vald, 122, 138, 139, 176, 194
Tarvastu, 73, 196
Torgu, 87
Torma, 120, 121, 148, 170, 177, 178
Tsarskoje Selo, 93
Tšehhoslovakkia, 25
Tuhalaane, 63, 65, 151
Turkmeeni NSV, 118
Tödva, 85, 250
Tõlliste, 49
Tähtvere, 97, 134, 148, 177, 187, 199, 219
Tänassilma, 73
Türi, 90

U

Ukraina, 22, 24, 72, 162
Uural, 112

V

Vaimastvere, 151, 177, 194
Vajangu, 211
Valga linn, 58, 88
Valga maakond, 43, 49, 54, 79, 88, 119, 132, 153, 176, 204
Valgevene, 72
Valgjärve, 89
Valjala, 70, 87
Vana-Kuuste, 95
Vara, 95, 124, 127, 150, 193, 194, 198
Varbla, 69
Varbola, 58
Varstu, 89
Vasknarva, 155
Venemaa, 11, 18, 20, 24, 25, 29, 34, 39, 82, 100, 111, 159, 160, 162, 193, 197, 257, 260
Veski, 95, 96, 121
Viitina, 236, 238, 239

Viljandi linn, 46, 58
Viljandi maakond, 43, 46, 47, 50, 60,
62, 63, 73, 74, 79, 82, 88, 90, 119,
121, 122, 127, 132, 151, 153–155,
186, 250
Vilo, 76
Viru maakond, 43, 46, 52, 58, 60, 65,
73, 74, 76, 79, 80, 82, 85, 89, 119,
122, 123, 132, 153, 162, 164, 181
Vohnja, 75
Voore, 97, 186, 195
Võnnu, 78, 95, 177, 178, 195
Võru linn, 79, 94, 124, 238
Võru maakond, 31, 39, 50, 58, 60, 62,
73, 74, 85, 89, 119, 122, 127, 132,

133, 137, 152, 153, 155, 161, 191,
198, 204
Võru vald, 79
Väinjärve, 73, 75

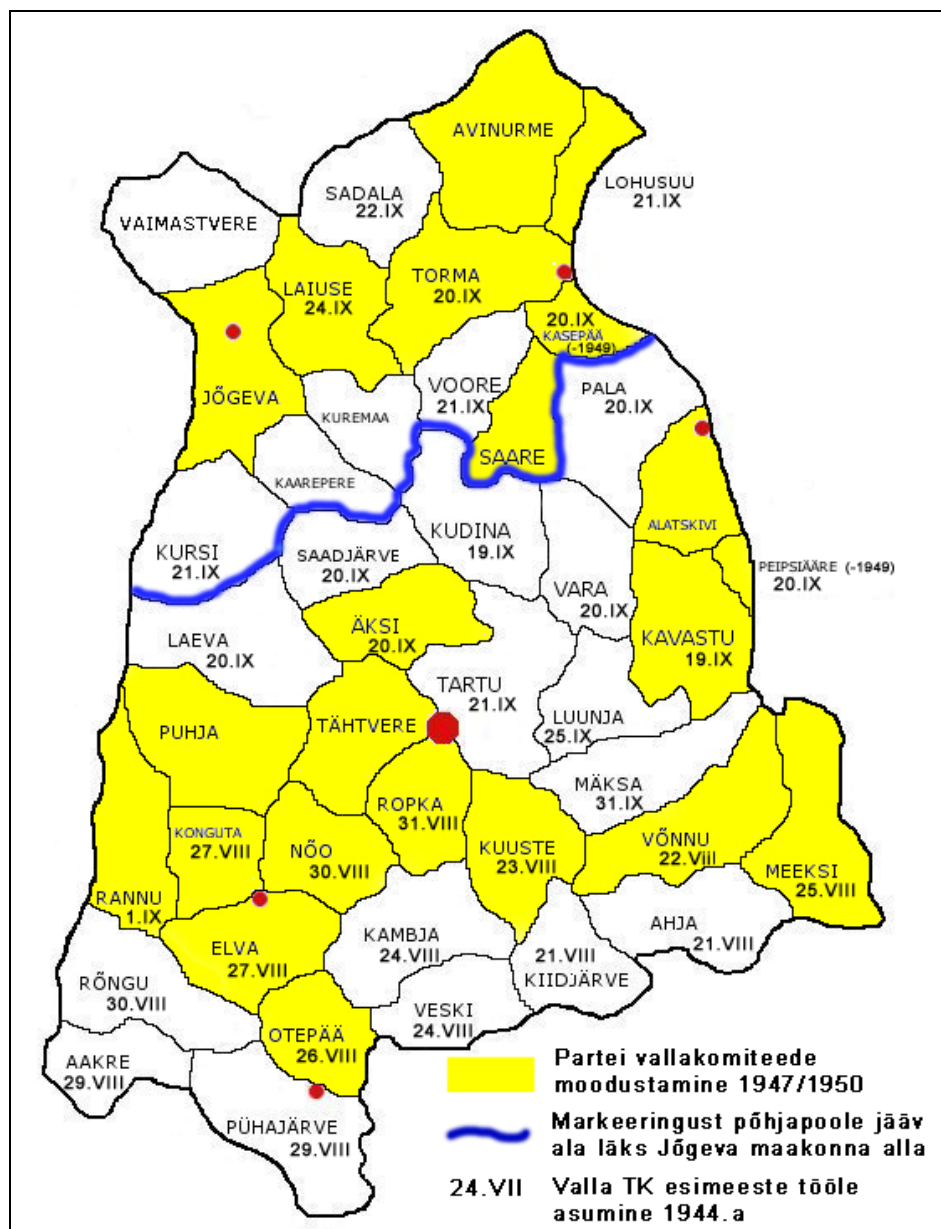
Õ

Õisu, 47

Ä

Äksi, 31, 78, 111, 133–135, 138, 139,
143, 144, 148, 155, 156, 187, 192,
212, 214–216, 222–224, 226, 227,
231–234, 236, 237, 241, 248, 251

Lisa. Tartu maakonna valdade kaart 1939–1950

ELULOOKIRJELDUS

Indrek Paavle

Sünniaeg ja -koht: 26.09.1970, Tallinn
Kodakondsus: Eesti
Aadress: Tähe 15–66, 50108 Tartu
Telefon; e-mail: +372 53 417 234; indrekpaavle@hotmail.ee

Hariduskäik

2003–2009 Tartu Ülikool, doktoriõpe
2003 Tartu Ülikool, M. A. (arhiivindus)
1998 Tartu Ülikool, B. A., *cum laude*
1988 Tallinna 36. Keskkool

Teenistuskäik

2009– SA Eesti Mälu Instituut, teadur
1998–2008 Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti SA,
teadur
1991–1994 Eesti Riigiarhiiv, arhivist

Teaduslik tegevus

Peamised uurimisvaldkonnad: 20. sajandi poliitiliste institutsioonide ajalugu, poliitilised repressioonid aastatel 1940–1956, arhiivinduse ajalugu.

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid:

- a) Indrek Paavle. Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas. – Ajalooline Ajakiri, 2009, 1/2, 213–229;
- b) Indrek Paavle. Administrative sovietisation of the ESSR at the local level in 1944–1953. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), Tallinn, 2009, 391–403;
- c) Indrek Paavle. Sovietisation of local governments in 1940–1941. – Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), Tallinn, 2006, 241–256.

CURRICULUM VITAE

Indrek Paavle

Date and place of birth: 26.09.1970, Tallinn
Citizenship: Estonian
Address: Tähe 15–66, 50108 Tartu
Tel., e-mail: +372 53 417 234; indrekpaavle@hotmail.ee

Education

2003–2009 University of Tartu, doctoral studies
2003 University of Tartu, M. A. (archival studies)
1998 University of Tartu, B. A., *cum laude*
1988 Tallinn Secondary School No. 36

Professional employment

2009– Estonian Institute of Historical Memory, researcher
1998–2008 Estonian Foundation for the Investigation Crimes
Against Humanity, researcher
1991–1994 Estonian State Archives, archivist

Research activity

Main interests of research: history of political institutions in 20th century, political repressions in 1940–1956, history of archivistics.

Publications connected with the thesis:

- a) Indrek Paavle. Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas [Grain and eggs in the service of the regime: coercive procurement in Estonian villages in the 1940s]. – Ajalooline Ajakiri [The Estonian Historical Journal], 2009, 1/2, 213–229;
- b) Indrek Paavle. Administrative sovietisation of the ESSR at the local level in 1944–1953. – Estonia since 1944: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), Tallinn, 2009, 391–403;
- c) Indrek Paavle. Sovietisation of local governments in 1940–1941. – Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Toomas Hiio, Meelis Maripuu & Indrek Paavle (eds), Tallinn, 2006, 241–256.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutatsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaṇḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.